ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III. TOM. XXVIII

1945—1946

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1947

ANALELE

ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III. TOM. XXVIII

1945—1946

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIEMRIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1947

CUPRINSUL

SFATUL DOMNESC ŞI ADUNAREA STĂRILOR ÎN ŢĂRILE ROMÂNEŞTI

IN CADRUL ISTORIEI GENERALE

I

LINIILE GENERALE ALE PROBLEMEI

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 30 Noemvrie 1945

INTRODUCERE

Cercetarea pe care o începem este în legătură cu o iniţiativă ştiinţifică ce a fost luată la Bucureşti, deşi printr'o ciudată împrejurare, ea s'a desvoltat până acum fără ca istoriografia românească să ia cea mai mică parte la ea. Incă de mult, în mai toate ţările Europei şi cu deosebire în cele ale Europei de apus şi de mijloc, studii numeroase şi întinse ale unor învăţaţi cunoscuţi au fost consacrate constituirii şi funcţionării adunărilor, pe care sub vechiul regim, regii şi principii le convocau la anumite intervale, fie pentru a le cere sprijinul în materie de impozite, fie spre a le consulta în unele probleme de interes general, sau chiar numai pentru rezolvirea obişnuitelor chestiuni de administraţie locală sau de împărţire a judecăţii. Sub denumiri deosebite, le aflăm cu puţine excepţii în istoria tuturor ţărilor continentului nostru: cea mai obişnuită, deoarece cuprinde diferitele cate-

gorii sociale care contribue la plata dărilor sau la sarcinele răspunderii, este aceea de « State » sau « Stări »: *États* în limba franceză, *Estates* în cea engleză, *Stati* în limba italiană, noțiune ce e bine să rămână la plural, deoarece reprezintă straturi deosebite ale societății, și se poate altfel confunda cu acea a *Statului*, în înțeles de suveranitate, de teritoriu. Limba germană are din acest punct de vedere avantajul de a deosebi, în însuși vocabularul ei, cele două noțiuni: Statul este *der Staat*, pe când « Statele », în înțelesul lor social și politic de ordine sau categorii, sunt *die Stände*. Și limba noastră ne oferă de altfel o particularitate asemănătoare; de aceea îmi propun să fac dela început aceeași deosebire între *statul*, entitate suverană, stăpânire politică și teritorială, și *starea* sau *stările*, ordine sau *trepte* (cum de altfel li s'a mai spus) ale structurii sociale, chemate a lua parte la vieața și cârmuirea acestui *stat*. După cum germanul poate deci vorbi în cuvinte deosebite de o *Verfassung des Staates* și de *Ständeverfassung*, tot astfel vom putea distinge *Constituția Statului* de *constituirea Stărilor*. E deci de preferit să traducem « États généraux » sau « États provinciaux » ale literaturii istorice franceze, mai de grabă prin « Stări » generale sau provinciale, decât prin « State », cum s'a făcut până acum.

Problema acestor « Stări » și a adunărilor ce le oglindesc năzuințele și influența în vieața publică a monarhiilor sau a principatelor europene, la sfârșitul Evului Mediu și în epoca, denumită printr'un termen tot mai anacronic: « modernă », a făcut obiectul, de multă vreme, a celor mai variate cercetări. De câtva timp însă s'a simțit și în acest domeniu nevoia unei coordonări a acestei activități, printr'o mai strânsă și mai temeinică organizare a colaborării internaționale. Unul din cei mai harnici cercetători ai acestor instituții, d-l Émile Lousse, profesor la Universitatea din Louvain, a înfățișat Congresului Internațional al Științelor Istorice, întrunit la Varșovia în 1933, o comunicare intitulată *La formation des États dans la société européenne du Moyen Âge et l'apparition des assemblées d'États*, în care accentua necesitatea « unei inițiative oarecare de natură a sprijini desvoltarea, pe plan internațional, după o metodă unificată, a unor studii

ce s'au făcut până astăzi într'o ordine oarecum împrăştiată » [1]). Era de altfel logic până la un punct, ca această problemă să fie amintită în capitala Poloniei, în trecutul căreia *dietele* locale şi generale, au avut un rost atât de însemnat, deosebindu-se prin vestitul lor *liberum veto*, de adunările reprezentative ale altor ţări. Dar iniţiativa propriu zisă, dorită de d-l Lousse, ale cărui vederi au fost repede împărtăşite de alţi cercetători, nu a fost înfăptuită decât trei ani mai târziu, când Comitetul Internaţional al Ştiinţelor Istorice — din care am încă cinstea de a face parte, dela întemeierea sa — s'a adunat la Bucureşti în Aprilie 1936. Printre diferitele rezoluţiuni ale acestei a IX-a adunări, se găseşte într'adevăr şi următoarea: « Adunarea a aprobat înfiinţarea unei nouă Comisiuni exterioare pentru istoria Adunărilor de Stări *(Assemblées d'États)*, Comisiune alcătuită în modul următor: Preşedinte d-l A. Coville (Franţa); vice-preşedinte, d-l P. S. Leicht (Italia); secretar, d-l Lousse (Belgia); membri: d-nii Spangenberg (Germania), Cuvelier (Belgia), Sanchez Albornoz (Spania), Olivier-Martin şi G. Espinas (Franţa), F. M. Powicke şi d-ra H. M. Cam (Marea Britanie), Fr. Eckhart şi E. Malyucz (Ungaria), F. S. Jansma (Ţările de Jos), S. Jedlicki şi S. Vojciechowski (Polonia) » [2]).

Deşi această însemnată iniţiativă a fost luată la Bucureşti, ştiinţa istorică românească nu a fost reprezentată în alcătuirea comisiunii, cu toate că iniţiatorul însuşi al adunării, marele nostru Nicolae Iorga, ar fi putut, prin mai multe din lucrările sale, să ia parte cu titlu cel puţin egal cu acele ale altor membri ai ei, la lucrările ce urmau să se facă în comun. El avea însă de sigur alte preocupări în acel moment, şi astfel iniţiativa Comitetului Internaţional a trecut oarecum neobservată de istoricii noştri, România necontribuind la ea, decât prin locul întâmplător în care a luat fiinţă şi a căpătat o formă concretă.

De altfel aceasta nu era singura lacună în reprezentarea ţărilor ce se puteau interesa de această problemă: lipseau,

---

[1]) *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, V, 1, no. 18, 1933, pp. 85—96.

[2]) *Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, VIII, 1, no. 30, 1936, pp. 188—189.

înafară de Elveția și Cehoslovacia din Europa Centrală, țările nordice, a căror istorie prezintă multe aspecte asemănătoare, sau chiar Rusia, cu al ei «zemskii sobor», ce se apropie în multe privințe de Adunările de Stări contemporane din centrul și apusul Europei. De sigur aceste lipsuri inițiale urmau a fi împlinite mai târziu, după cum dovedește desvoltarea foarte interesantă pe care au luat-o aceste studii până la izbucnirea războiului, care a zădărnicit și aci, ca în atâtea alte domenii, cercetările după metoda comparată și colaborările științifice între țări deosebite. Se poate totuși pune întrebarea, în ce măsură puteau ele interesa trecutul țărilor românești și aduce o contribuție la cunoașterea și lămurirea lui?

* * *

Am fost adus să-mi pun această problemă încă de acum câțiva ani, când împrejurări puțin obișnuite m'au determinat să mă interesez de acest capitol al istoriei instituțiilor, ce îmi rămăsese până atunci aproape cu totul străin. In nădejdea că rațiunile, pentru care nu le-am făcut cunoscute, au încetat de a mai fi valabile, îmi îngăduiu să le amintesc astăzi spre a aduce astfel un nou temeiu unor cercetări, care socotesc că au dreptul din partea istoricilor români, la mai multă atenție decât le-au arătat-o până acum.

In toamna anului 1940 am avut onoarea, împreună cu alți colegi, de-a fi chemat să întregesc cunoștințele istorice ale M. S. Regelui Mihai I, prin unele convorbiri asupra evenimentelor și împrejurărilor trecutului, de natură să intereseze pe tânărul nostru Suveran. Am îndeplinit această sarcină până la începutul verii din 1941, când izbucnirea războiului a făcut loc altor preocupări. Cu atât mai vie și mai plăcută mi-a fost surprinderea, când în primăvara următoare, am fost chemat de Majestatea Sa, care de rândul acesta, din proprie inițiativă, mi-a cerut să-I vorbesc despre evoluția organizării de stat și a problemei constituționale în România. Deși nu mă simțeam pregătit pentru o expunere a unei probleme atât de importante, studiile și preocupările mele desvoltându-se în alte direcțiuni, am socotit în chip firesc că

o asemenea însărcinare nu se putea refuza, şi mi-am întocmit în grabă planul celor şase prelegeri sau convorbiri, între care urma să împart materia ce mi se ceruse. Cea dintâi a şi avut loc, după notele mele, la 18 Aprilie 1942. La sfârşitul ei, Suveranul, interesându-se de desvoltarea următoare a subiectului, mi-a cerut să-I las o însemnare a prelegerilor proiectate, cu o scurtă indicaţie a ordinei şi a conţinutului lor. Deoarece o întocmisem pentru propria mea lămurire, am lăsat numaidecât o copie pe biroul adjutantului de serviciu, spre a fi prezentată Regelui cu cel dintâi prilej.

Cum a ajuns această schiţă, de un interes de altfel strict ştiinţific şi obiectiv, în alte mâini decât acele cărora le era destinată, nu e nici locul nici timpul să arăt aci. Imi ajunge să amintesc că iniţiativa Suveranului a stârnit atunci o adevărată furtună şi că întâia prelegere n'a mai avut urmare. Alţii socoteau atunci că deţin monopolul desvoltării şi interpretării aşezămintelor constituţionale în ţara noastră şi îşi apărau această poziţie cu îndârjire. Nu insist, pentrucă mersul implacabil al evenimentelor a adus şi aci aceleaşi întorsături tragice, care sunt întotdeauna rezervate acelor ce caută să zădărnicească, în folosul lor, libertatea de gândire şi de expresiune, pe orice treaptă politică sau socială s'ar manifesta.

Mărturisesc însă că dela această încercare, începută şi întreruptă în condiţii ce ies de sigur din comun, mi-a rămas o preocupare pentru problema ce fusesem îndemnat să o desleg şi pentru originile ei mai depărtate în trecutul nostru istoric. După cum şi în celelalte ţări ale Europei, evoluţia constituţională a erei noastre, determinată de declaraţiile de drepturi ale marilor revoluţii din veacul al XVIII-lea, a fost precedată de aşezări mai vechi, care îngăduiau o reprezentare a ordinelor sau a *Stărilor* în vieaţa Statului, tot astfel poate, şi în principatele româneşti se puteau afla obiceiuri şi instituţii care într'o măsură mai redusă, se puteau considera şi ele ca o reprezentare a Stărilor în cârmuirea ţării. Era de fapt problema caracterului însuşi al domniei în ţările noastre care revenea la ordinea zilei, cu atât mai interesantă, cu cât în anii din urmă polemica în jurul ei depăşise sfera preocupărilor ştiinţifice şi lunecase pe planul discuţiilor politice,

parlamentare sau chiar electorale. Era vorba de a stabili dacă întreaga putere a cârmuirii, înainte de nouăle așezări ale veacului al XIX-lea, fusese în mâinile unui stăpân absolut: Domnitorul, așa cum tindeau să-l înfățișeze acei ce susțineau o nouă formulă de stăpânire directă, în înțelesul « Principelui » lui Machiavelli, și îi căutau rădăcinile în tradiția mai veche a organizării noastre de stat — sau dacă dimpotrivă fusese la noi, ca în atâtea alte țări europene, cu excepția Răsăritului bizantin și mai ales otoman, un echilibru între puterea domnească și sfatul adunărilor de care ea se înconjura în anumite împrejurări, cu alte cuvinte: dacă tradiția stăpânirii în țările românești nu era mai de grabă un așezământ constituțional al ordinelor, în spiritul acelor din Europa Centrală și apuseană, decât un despotism asiatic așa cum îl practicau Sultanii, temperat doar de comploturile Seraiului și de răscoalele Ienicerilor sau ale pașalelor dela marginele Impărăției. Faptul că în vecinătatea noastră imediată, țări ca Ungaria și Ardealul, sau Polonia trăiseră sub regimul Adunărilor de Stări și că înrâurirea lor fusese puternică atât în Țara Românească cât și în Moldova, că și în Rusia instituții asemănătoare au avut ființă într'o anumită perioadă, ne îndemna dela început să socotim că instituția trebue să fi avut aspecte corespunzătoare, fie și mai puțin desvoltate sau numai embrionare, în principatele noastre dunărene. De sigur influența Constantinopolului, mai ales în epoca supremației turcești, i se arăta potrivnică, dar chiar în această vreme, așezăminte consfințite de obiceiul pământului nu puteau dispare atât de ușor.

Aceste considerațiuni ne statornicesc cadrul însuși al cercetării și ordinea în care urmează a se desvolta. Va trebui în mod firesc să stabilim mai întâi, pe cât este cu putință în sărăcia de informații ce o determină împrejurările în care se desfășoară astăzi vieața științifică din România, stadiul la care a ajuns problema în studiile și interpretările de texte, la care a dat loc inițiativa Comisiunii instituite de Comitetul Internațional al Științelor Istorice. Va trebui pe urmă să examinăm, cât de repede și de sumar, într'o altă lucrare, rezultatele ultimelor cercetări, ce au ajuns la cunoștința

noastră, cu privire la consiliile ordinei feudale şi organizarea corporativă în Europa apuseană, din care s'au desvoltat atât Parlamentul englez, cât şi *Cortes* ale peninsulei iberice sau « Stările » convocate la anumite intervale de regii Franţei; să vedem în acelaşi timp cum se prezintă problema Stărilor şi a adunărilor lor în cuprinsul stăpânirilor teritoriale ale principilor germani şi în general în ţările cuprinse în sfera de interese a Imperiului medieval, fie în Italia, în Ţările-de-Jos, sau în regatul Bohemiei; nu vom putea nesocoti nici instituţiile asemănătoare ale regatelor scandinave.

Ceva mai amănunţit, va trebui să cercetăm chestiunea adunărilor reprezentative în ţările vecine sau apropiate, dietele ungureşti, ardelene sau polone, sau adunările de Stări din Rusia moscovită. Iar numai după ce vom fi tras limitele acestui cadru general al problemei, aşa cum ni le determină metoda comparată în istoria instituţiilor, vom putea cu mai mult folos să examinăm în două studii deosebite, caracterul domniei în ţările româneşti, relaţiile ei cu puterile locale şi treptele ordinei sociale, spre a încheia cercetarea cu expunerea acelor date şi elemente de informaţie, ce pot duce la concluzia, că înafară de sfatul sau divanul domnesc, instituţie permanentă de a cărei eficienţă nu s'a putut nimeni îndoi, şi instituţia « Stărilor » cu adunările ei a avut rostul său în cârmuirea principatelor, şi a pregătit chiar, într'o măsură oarecare, tărâmul pe care s'au desvoltat în secolul liberal, al XIX-lea, nouăle aşezăminte constituţionale, inspirate de principiile democratice în vigoare în ţările Europei Occidentale.

I

LUCRĂRILE COMISIUNII INTERNAŢIONALE PENTRU ISTORIA ADUNĂRILOR DE STĂRI

Indată după constituirea ei la Bucureşti, Comisiunea internaţională pentru studiul Adunărilor de Stări a început să lucreze. S'a folosit împrejurarea că cei mai mulţi membri ai ei luau parte la conferinţele de istorie a Dreptului, organizate în acelaşi an la Lausanne (*Journées d'histoire du Droit*,

10—12 Iunie 1936), ceea ce a dat prilejul să se publice o primă serie de lucrări, în legătură cu obiectul cercetărilor Comisiunii. Ele s'au tipărit în Buletinul Comitetul Internațional al Științelor Istorice [1]), două din ele având o însemnătate fundamentală pentru studiul întregii probleme: este acea a d-lui G. de Lagarde, *L'idée de représentation dans les oeuvres de Guillaume d'Ockham*, în care cunoscutul istoric al gândirii politice în Evul Mediu analizează cu deosebită pătrundere înțelesul ideii de reprezentare în conciliile bisericii și influența acestei concepții asupra alcătuirii adunărilor laice; și studiul d-lui Lousse, inițiatorul activității de colaborare internațională în acest domeniu: *Les caractères essentiels de l'état corporatif médiéval* [2]), nouă expunere a principiilor amintite de d-sa în lucrările anterioare: *Parlementarisme ou corporatisme. Les origines des assemblées d'États* [3]) și *Het ontstaan van de middleuwsche Standencolleges. Schrivers en Methoden* [4]). Vom avea ocazia să le cităm foarte des. D-l Leicht dădea prețioase contribuții în a sa *Introduction des villes dans les Assemblées d'États en Italie* [5]), pe când d-ra Helen Cam adăuga o bibliografie deosebit de folositoare a cărților recente, apărute în Anglia asupra instituțiilor parlamentare din insulele britanice în Evul Mediu [6]). Și Elveția își aducea acum contribuția prin studiul d-lui Liebeskind [7]).

Această revistă generală a activității desfășurate până atunci era un nou prilej de a pune în valoare lucrări anterioare, a căror contribuție n'a putut fi înlocuită. O încercare de sinteză în domeniul istoriei adunărilor de Stări rămâne astfel capitolul profesorului dela Harvard, d-l C. H. Mc. Ilwain în vol. VII al Istoriei Medievale publicate la Cam-

[1]) *Histoire des Assemblées d'État, Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, 4, no. 37, 1937 și urm.

[2]) *Ibid.*, p. 452 și urm.

[3]) *Revue hist. de droit français et étranger*, 4-e série, XIV, 1935, pp. 685—706.

[4]) *Historisch Tijdschrift*, XIV, 1935, pp. 201—243.

[5]) *Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences, ibid.*, p. 419 și urm.

[6]) *Recent books in English on the parliamentary institutions of the British Isles in the Middle Ages, ibid.*, pp. 417—418.

[7]) *Le souverain des anciennes républiques suisses, ibid.*, pp. 468—473.

bridge [1]), căruia trebue să i se alăture articolele puţin anterioare ale istoricului şi sociologului german O. Hintze, despre « Tipologia organizărilor de Stări ale Apusului » şi « Condiţiile de istorie universală ale constituţiei reprezentative » [2]). Ele alcătuesc şi acum un temeiu al discuţiei, ce a fost desvoltată în adunările Comisiunii.

Al VIII-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Istorice, ultimul care s'a întrunit înainte de războiul din urmă, la Zürich, la sfârşitul lui August 1938, a fost de asemenea un prilej bine venit de a strânge într'un nou mănunchiu cercetările diverse în jurul regimului corporativ al Evului Mediu şi Adunărilor sale de Stări. In secţiunea a IX-a a Congresului, consacrată istoriei dreptului şi a instituţiilor, s'au citit următoarele comunicări, în legătură directă cu activitatea Comisiunii şi redactate într'o mare măsură, de membrii ei: E. Lousse, *Organisation et représentation corporatives au Moyen Âge et à l'époque moderne* [3]); Fr. Olivier-Martin, *L'attitude de la royauté française à l'égard des États provinciaux* [4]); Fr. Dumont, *Les États de Bourgogne et les états provinciaux français* [5]); F. M. Powicke, *Recent work on the origin of the English Parliament* [6]); Dr. A. Gasser, *Die landständische Staatsidee und der Schweizerische Bundesgedanke* [7]); W. A. Liebeskind, *Les assemblées d'États de l'ancienne Suisse* [8]); E. Malyusz, *Die Entstehung der Stände im alten Ungarn* [9]); Dr. F. Eckhart, *Der ständische Reichstag Ungarns* [10]); A. Tallone, *Di alcune rapporti fra le Assemblee di Stato della Monarchia*

[1]) *The Medieval Estates*, cap. XXIII din vol. VII al colecţiei *Cambridge Medieval History*, 1932, pp. 664—715; bibliografie, pp. 948—956.

[2]) *Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes*, *Hist. Zeitschrift*, 141, 1929, pp. 229—248; *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung*, *ibid.*, t. 143, 1930, pp. 1—47.

[3]) *VIII-e Congrès International des Sciences hist.*, *Actes du Congrès*, p. 366 şi urm. Rezumate în *Communications présentées*, II, p. 348; *Bulletin of the Internat. Committee*, no. 40, p. 504.

[4]) *Actes*, p. 367; *Communications*, II, p. 314; *Bulletin*, 40, p. 470.

[5]) *Actes*, p. 367, *Commun.*, II, p. 306; *Bulletin*, 40, p. 462.

[6]) *Actes*, pp. 367—368; *Commun.*, II, p. 316; *Bulletin*, 40, p. 492.

[7]) *Actes*, pp. 368—369; *Commun.*, II, p. 326; *Bulletin*, 40, p. 482.

[8]) *Actes*, p. 369; *Commun.*, II, p. 316; *Bulletin*, 40, p. 472.

[9]) *Actes*, p. 369; *Commun.*, II, p. 300; *Bulletin*, 40, p. 456.

[10]) *Actes*, p. 369; *Commun.*, II, p. 326; *Bulletin*, 40, p. 482.

di Savoia e gli stati generali e provinciali francesi [1]*;* Dr. Z. Wojciechowski, *L'État corporatif en Pologne du XIII-e au XVIII-e siècle* [2]*;* Dr. St. Kutrzeba, *Les principes du développement des États en Europe occidentale et orientale* [3]*;* W. Cesarini-Sforza, *L'idea corporativa nella storia economica e politica del medioevo e dell'età moderna fino alla rivoluzione francese* [4]. Următoarele comunicări au fost anunțate, dar nu s'au mai ținut: Sanchez Albornoz, *Les Cortès de Castille;* V. Dosogne, *Relations entre le pouvoir central et les États dans le comté de Namur* [5]. Multe din aceste lucrări au apărut într'o publicație îngrijită de Universitatea din Louvain [6], fără îndoială din îndemnul secretarului Comisiunii, d-l Lousse. O ședință specială a fost ținută la închiderea Congresului dela Zürich, la 2 Septemvrie 1938. Raportul secretarului arăta necesitatea unificării vocabularului, stăruind asupra folosirii termenilor de « corporatism medieval » și « reprezintare corporativă » mai de grabă decât a acelui de « parlamentarism » al cercetărilor mai vechi, distincțiune asupra căreia va trebui să revenim mai amănunțit. S'a anunțat alcătuirea unor comitete naționale în Franța și în Ungaria, a unei subcomisiuni olando-belgiene; Comisiunea se îndruma astfel « spre scopul final al activității ei: redactarea unei istorii comparate a Adunărilor de Stări ». Președintele, d-l Coville, încheind desbaterile, stăruia la rândul său asupra nevoii « de-a urma pe același plan, studii teoretice despre ce s'ar putea numi filosofia vechiului regim corporativ, și lucrări monografice comparatiste asupra izvoarelor, spre a așeza într'o lumină deplină legăturile între mișcarea ideilor și desvoltarea instituțiilor » [7]. In fine, în t. VI al « Istoriei Evului Mediu » din seria de

---

[1]) *Actes*, p. 369; *Commun.*, II, p. 307; *Bulletin*, 40, p. 463.
[2]) *Actes*, p. 375; *Commun.*, II, p. 298; *Bulletin*, 40, p. 454.
[3]) *Actes*, pp. 375—376; *Commun.*, II, p. 324; *Bulletin*, 40, p. 480.
[4]) *Actes*, p. 376; *Commun.*, II, p. 335; *Bulletin*, 40, p. 491.
[5]) Cf. *Actes*, pp. 368, 370; *Commun.*, II, p. 339; *Bulletin*, 40, p. 495.
[6]) *Recueil des Travaux de l'Université de Louvain*, 2-e série, fasc. 44, 1937 și 50, 1939 *(L'organisation corporative du Moyen-Âge à la fin de l'Ancien Régime)*. Aceste publicații de cea mai mare importanță nu ne-au fost accesibile.
[7]) După raportul publicat în *Bulletin Internat. Committee Hist. Sciences*, XI, 2, no. 43, 1939, pp. 191—193.

Istorie Generală începută de Gustave Glotz, d-l R. Fawtier a înfăţişat în capitolul VII, *Les consultations de la Nation*, ultimul stadiu al cercetărilor în ce priveşte ţările Europei occidentale: Anglia, Franţa, regatele iberice, în perioada 1270—1328 [1]).

In Germania, înafară de lucrările mai vechi ale lui G. von Below (un studiu special: *System und Bedeutung der landständischen Verfassung*, în cartea sa cunoscută *Territorium und Stadt* [2]), şi lucrarea sa *Der deutsche Staat des Mittelalters* [3]) sau H. Spangenberg, *Vom Lehnstaat zum Ständestaat* [4]), întreaga problemă e desbătută, pe temeiul unei cuprinzătoare bibliografii în cartea recentă a Prof. Otto Brunner, *Land und Herrschaft* [5]), cu specială privire la regiunile austriace şi ale Germaniei de Sud-Est, mai ales în alegerea şi folosirea izvoarelor.

Astfel, în scurtul interval al acestor trei ani: 1936—1939, activitatea Comisiunii Internaţionale s'a dovedit deosebit de spornică şi a dat prilejul nu numai la lucrări din ce în ce mai numeroase şi valoroase, dar la un efort real de coordonare a muncii istoricilor din diferitele ţări, a folosirii termenilor care desemnează instituţiile şi evoluţia lor, a metodei de cercetare comparată, care singură poate duce în acest domeniu la rezultate într'adevăr interesante şi temeinice. Cele mai frumoase perspective se deschideau pentru viitorul unei rodnice colaborări, când războiul a întrerupt deodată toate legăturile şi a împiedecat atât întrunirile Comisiunii cât şi lucrările membrilor ei. Intr'o Europă sărăcită de distrugerile fără seamăn ale prăpădului deslănţuit asupra ei, cine poate şti când se vor putea înnoda din nou firele rupte, în ce împrejurări şi în ce atmosferă se va putea relua o activitate ştiinţifică normală? Este şi aceasta o lature — poate măruntă, faţă de atâtea alte nevoi imperioase şi elementare —

---

[1]) *Hist. du Moyen-Âge*, t. VI: *L'Europe occidentale de 1270 à 1380*, 1-ère partie: de 1270 à 1328, Paris, Presses Universitaires, 1940, pp. 233—259.

[2]) München-Leipzig, 1900, pp. 163—282; ed. 2-a.

[3]) Ed. 1-a, Leipzig, 1914, ed. 2-a, 1925.

[4]) München-Berlin, 1912.

[5]) *Grundfragen der Territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter*, Veröffentl. des Österr. Instituts f. Geschichtsforschung, Rohrer, Baden b. Wien, 1939, cu deosebire V, Landesherrschaft u. Landesgemeinde, pp. 411—506.

a tragediei pe care o trăim. E totuși cu atât mai necesar, înainte de a trece la cercetarea acestui nou capitol al istoriei Adunărilor de Stări, pe care îl constitue țările românești, să amintim pe scurt liniile generale ale problemei și concluziile la care a ajuns istoriografia țărilor mai direct interesate.

II

PARLAMENTARISM SAU CORPORATISM

La temelia întregii probleme se află într'adevăr controversa între două concepții deosebite, care de fapt se înfruntă în istoriografia europeană de un secol, și au căpătat în lucrările recente ale d-lui Lousse denumirea ce le-a rămas, de *parlamentarism* și *corporatism*. Concepția parlamentaristă e cea mai veche și s'a desvoltat aproape în același timp în Franța, unde *L'esprit des lois* al lui Montesquieu a apărut la 1748 și, firește, în Anglia, unde colecția celor mai vechi acte ale Parlamentului, *Rotuli Parlamentorum*, a fost publicată între 1767 și 1777. Și în Belgia, la Bruxelles și în Brabant, cercetările au luat aceeași direcție. « In epoca pozitivismului, continuă d-l Lousse, care este și acea a democrației, mișcarea câștigă în întindere și în adâncime: nu numai se consolidează pe baze lărgite, acolo unde era în ființă și mai înainte, dar se întinde la toată Europa, fără a excepta Rusia. Caracterul « instituțional » al lucrărilor se accentuează mai mult încă, prin favoarea crescândă pentru monografie . . . Parlamentarismul, de nediscutat, e cel mai desăvârșit dintre regimurile politice; trebue să i se afle o nobilă și veche obârșie: fără vreun alt control el e pus în legătură, cu parlamentarismul « Evului Mediu, iar acesta își trage originea din dreptul celor dintâi Germani » [1]). Adunările de Stări ale epocei medievale ar reprezenta deci același principiu ca și parlamentele moderne, și ar constitui doar o etapă mai veche a desvoltării lor. S'a ajuns astfel la definiții, adoptate în general de studiile apărute sub influența vestitei

[1]) E. Lousse, *Les origines des Assemblées d'États*, *Rev. hist. de dr. français et étranger*, 4-e série, XIV, 1935, p. 684 și urm.,

École des Chartes din Paris, dintre care acea cărţii d-lui Ch. Hirschauer despre *Stările din Artois* e din cele mai caracteristice: « *întrunirea celor Trei Ordine ale unei provincii, sau a unei adunări constituite regulat, periodic convocată şi posedând anumite atribuţiuni politice şi administrative*, dintre care cea mai de seamă e votarea impozitului » [1]). Este teza reluată de studiul mai nou al cunoscutului istoric al Normandiei H. Prentout: « teza ce o susţineam altădată în faţa Academiei Inscripţiunilor şi care vede în cererea unui subsidiu *pro defensione regni*, originea Stărilor în Normandia, află o confirmare în cartea recentă a d-lui Hirschauer despre Stările din Artois: este exemplul regelui, îndemnul dat de el căpeteniilor de state feudale, când cere un ajutor tuturor supuşilor săi, care a adus pe Comite să întrunească, la 1340, primele Stări... Se pare că ar fi o tendinţă spre o soluţie unică: Stările ar fi căpătat fiinţă din voinţa Suveranului, rege sau şef de stat, voinţă născută ea însăşi din nevoile aceluiaşi Suveran » [2]).

Vedem astfel aplicată istoriei complexe a Statelor sau Stărilor franceze, provinciale sau generale, o teorie ce prinsese mai de mult rădăcini în istoria Angliei şi nu a încetat, până dăunăzi, a găsi susţinători printre istoricii instituţiilor britanice.

Şi aci de altfel, istoriografia a evoluat în părerile ei, în decursul vremii. « Cea mai mare parte a unui secol, teoria comună asupra originilor instituţiilor reprezentative a fost de natură romantică » afirmă cu hotărîre o lucrare despre « originea şi natura guvernului constituţional »... A fost într'adevăr părerea dominantă de-a-lungul veacului al XIX-lea, că, după cum se citează greşit un pasaj din Montesquieu, frumosul sistem al cârmuirii reprezentative a fost inventat în păduri, şi că numai Englezii şi Elveţienii ar fi păstrat libertăţile şi instituţiile lor primitive » [3]).

---

[1]) Ch. Hirschauer, *Les États d'Artois*, I, pp. 1—2.
[2]) H. Prentout, *Les états provinciaux en France, Bulletin Internat. Committee hist. Sciences*, I, 5, 1928, pp. 641—642.
[3]) H. Mc Dowall Clokie, *The origin and nature of Constitutional government*, Harrap, London, 1936, pp. 13—14.

Era părerea bine cunoscută că originile parlamentarismului în insulele britanice se urcă în timp până la adunările populare ale perioadei anglo-saxone, ele însăși o supraviețuire a misterioaselor adunări ale poporului, folosite de triburile vechilor Germani. Acest obiceiu ar fi fost călcat de puternicii regi Plantageneți, și reacțiunea clerului, a nobilimii și a orașelor, ar fi dus la alcătuirea actului fundamental al libertăților publice în istoria Marei Britanii și a lumii, care e *Magna Charta* din 1215. Ar fi deci, în această a doua etapă a interpretării, teza unei origini revoluționare a sistemului parlamentar, care își impune regula și frâna puterii regale. Dacă întâia teorie, a depărtatelor origini germanice, pare a fi cu totul părăsită acum [1]), în schimb cea de a doua, a însemnătății fundamentale a mișcării din 1215 și a actului smuls de baroni la Runnymead, regelui Ioan fără Țară, își află încă sprijinitori. Ea a fost chiar de curând amintită cu prilejul restituirii către guvernul britanic, de Biblioteca Congresului american, a unuia din exemplarele originale ale Chartei din 1215, ce îi fusese dată în păstrare în timpul războiului. Și mai înainte, în volumul de omagiu închinat lui Henri Pirenne, cu prilejul împlinirii a patruzeci de ani de învățământ, d-l Léon Leclère încerca să demonstreze că Magna Charta își păstrează întreaga însemnătate. E interesant de notat că începea prin a combate o părere a lui Nicolae Iorga; în modul său adesea intuitiv, istoricul român, într'un studiu asupra « înțelesului social al Cruciatelor », amintise de « Marea Chartă, de oportunitate feudală », ca despre « o iluzie a istoriei » [2]). Această interpretare se străduia să o înlăture istoricul belgian în lucrarea sa [3]), susținând părerile clasice ale lui Stubbs. Dar afirmația lui Iorga oglindea, cum vom avea prilejul să arătăm, o constatare de ordin mai general. O analiză mai strânsă a articolelor Chartei și mai ales a urmărilor ei politice, în legătură cu evenimen-

[1]) *Ibid.*, « Such views are no longer held by serious historians ».

[2]) N. Iorga, *Le sens social des Croisades*, în rev. *Le Flambeau* din 30 Nov. 1925. Mai pe larg în *Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, București, 1920, I, pp. 111—125.

[3]) L. Leclère, *La grande Charte de 1215 est-elle une illusion? Mélanges d'Histoire offerts à Henri Pirenne*, Bruxelles, 1926, I, p. 279 și urm.

tele istoriei Angliei până la sfârşitul veacului al XIII-lea, a accentuat caracterul de tradiţie feudală al dispoziţiunilor ei: « Este puţină legătură, de este vreuna, între Magna Charta şi reprezentare. Acest document era în esenţă un instrument feudal, restrângând pe rege la drepturile sale feudale şi ocrotind privilegiile existente ale vasalilor săi » [1]).

Tendinţa era acum mai de grabă de-a afla în domnia lui Eduard I începuturile unui regim parlamentar, al întrunirii tot mai dese a unor adunări reprezentative, dintre care cea dela 1295 trecea drept un model, prin constituirea şi modul ei de a lucra; iar ca motiv principal al acestei evoluţii spre consolidarea regimului parlamentar, apărea şi aci nevoia regalităţii, de a găsi mijloace financiare pentru sarcinile ei sporite, într'o perioadă de războaie aproape continue, în Ţara Galilor, în Scoţia sau în Franţa. « Cea mai bună părere pare acum să fie că *creşterea Parlamentului s'a produs, pentrucă alcătuia o piesă folositoare în maşinăria sistemului administrativ regal* » [2]). Intr'un cuvânt, în Anglia ca şi în Franţa, nevoile fiscale ale regalităţii ar fi factorul determinant al fenomenului politic, pe care în insulele britanice îl cunoaştem sub numele de parlament, iar pe Continent sub acel al Adunărilor de Stări. Acesta pare a fi stadiul ultim al concepţiei « parlamentariste », în lămurirea problemei ce ne preocupă.

* * *

Acestei teze, de răspândire aproape generală în Vestul Europei, i se opunea însă acea a şcoalei germane, denumite de d-l Lousse « corporatistă ». E de sigur de dată mai recentă decât cealaltă, sprijinindu-se în trecut doar pe păreri izolate, ca acea a lui Augustin Thierry în al său *Essai sur l'histoire du Tiers État*. Inceputurile ei propriu zise le aflăm în Germania, cu Dahlmann, Waitz, Wattenbach, şi cu expunerea sistematică a lui G. von Below despre constituţia Stărilor la Jülich şi Berg [3]).

[1]) H. Mc Dowall Clokie, *op. cit.*, p. 24.

[2]) *Ibid.*, p. 29.

[3]) *Die landständische Verfassung in Jülich und Berg bis zum Jahre 1511*, 4 vol. Dusseldorf, 1885—1891.

« Până acum, scria în privința ei d-l L o u s s e, sfera sa de răspândire se mărginește în definitiv la țările Europei Centrale și la școalele pătrunse de înrâurirea germană. Aiurea se păstra credința tradițională în concepția parlamentaristă anglo-franceză. In Germania chiar, stăpânirea ei nu e absolută; de sigur evenimentele recente (1935 !) au câștigat numeroși adepți « corporatismului » vechiu și modern, dar cine ar putea pretinde că preocupările — sau constrângerile — prezente n'au o parte însemnată în producțiunea enormă a ultimelor 24 luni ? . . . Caracterele universale, europene ale unui *Ständestaat* nu au fost așezate încă într'o lumină deplină » [1]). Fac excepție în această privință studiile lui Otto H i n t z e, mai sus amintite [2]), cari mai au și avantajul de a fi apărut, înainte ca preocupări prea contemporane să fi determinat un interes crescând pentru teoriile corporatiste. De fapt, vederilor exclusiv *politice* ale teoriei parlamentariste li se opune o concepție cu precădere *socială*. Nu mai e vorba atât de momentul istoric ce a determinat convocarea unei adunări, de atribuțiunile ei în conducerea Statului și de originile, revoluționare sau monarhice, ale instituției reprezentative, ci mai ales de structura socială care își găsește expresiunea în adunarea Stărilor și manifestă punctul de vedere al diferitelor trepte ale societății, în cârmuirea treburilor publice, dar mai ales față de voința și de nevoile puterii domnitoare.

Cum se exprimă categoric d-l L o u s s e, în lucrarea sa atât de des citată, « trebue . . . să părăsim definiția clasică a susținătorilor concepției parlamentare, și să adoptăm una care să fie mai largă și mai cuprinzătoare, mai genetică și mai universală . . . [3]). Credem, adaugă d-sa, a fi arătat că trebue să studiem originile unei Adunări de Stări, mai puțin ca ivirea unei « instituții » nouă, într'un regim ce l-am privi în altfel neschimbat, dar mai de grabă ca stadiul final al unei serii de transformări generale, ca încoronarea unei « constituții », a unui sistem social, economic, juridic și politic născut

[1]) E. L o u s s e, *Les origines des Assemblées d'États*, *ibid.*, p. 693.
[2]) V. mai sus, p. 9.
[3]) E. L o u s s e, *Les origines des Assemblées d'États*, *ibid.*, p. 699.

dintr'o înceată gestaţiune. Punctul delicat nu e de a spune la ce dată şi în ce împrejurări Adunarea Stărilor s'a întrunit pentru întâia oară, dar de a defini în ce moment statul corporativ îmbracă caracteristicele sale esenţiale şi se substitue, fie organizaţiei de triburi, fie Statului feudal » [1]).

E deci vorba de o evoluţie înceată dar sigură, care începe cu « consiliul », sfatul obişnuit al seniorului feudal, prevăzut de obligaţiunile inerente relaţiilor dintre suzeran şi vasali, şi sfârşeşte prin constituirea unor corpuri sau « universităţi » privilegiate, în cuprinsul lărgit al stăpânirii sale, — şi adunarea reprezentanţilor acestor corpuri, ordine sau Stări, mai întâi în împrejurări excepţionale, iar pe urmă în mod aproape regulat, acolo unde nevoile sporite ale Suveranului fac tot mai necesare cererea « sfatului şi ajutorului » *(consilium et auxilium)* în temeiul dreptului feudal. Caracterul remarcabil al instituţiei e că adunarea, în cele mai multe împrejurări ce ne sunt cunoscute, nu e subordonată principelui — afară de cazul în care, de fapt, puterea acestuia a devenit covârşitoare — ci se află aşezată oarecum faţă de el, tratând cu el aproape pe picior de egalitate, spre a ajunge la un compromis între cererile sale şi dorinţele Stărilor pe care le reprezintă. Dar nu e o reprezentare parlamentară a naţiunii, în înţelesul democraţiei moderne, ci expresiunea unor corpuri privilegiate ce au drepturi de susţinut, scutiri de revendicat, care pot aproba, îngrădi, sau chiar respinge cererile suveranului, atunci când li se par excesive, sau în orice caz condiţiona îndeplinirea lor, de respectarea şi confirmarea privilegiilor obţinute. De aci însemnătatea termenilor de *corporatism* şi regim *corporatist*, pentru a desemna adunări care n'au nimic comun cu masele naţiunii, ci reprezintă doar, într'o formă mai restrânsă sau mai largă, ordinele sau Stările ei. Aceşti reprezentanţi ai Stărilor sunt adunaţi în virtutea funcţiunii sociale, pe care o îndeplinesc clasele sau categoriile ce i-au ales şi i-au trimis, de cele mai multe ori cu un mandat definit şi strict limitat. « Deosebirile între locuitorii unuia şi aceluiaşi stat teritorial se întemeiază pe diversitatea funcţiunilor

[1]) *Ibid.*, p. 690.

sociale, a condițiilor lor economice și a statutelor juridice de ordin privat; se deosebesc astfel clericii, nobilii, burghezii și țăranii liberi. Indivizii de aceeași funcțiune, aceeași condiție, și de acelaşi statut privat se adună în asociații, iar unele asociații, înzestrate la rândul lor cu un statut propriu ... devin ... corpuri privilegiate » [1]). Iar în vârful ierarhiei, Ordinele adună și ele, în cuprinsul lor, corpurile privilegiate de aceeași speță.

O asemenea structură socială, a cărei expresiune politică o alcătuesc Adunările de Stări, e un fenomen comun aproape întregii Europe: « această formă corporativă a Statului, scrie în legătură cu ea d-l L o u s s e, cu întreita ei ierarhie și întemeiată pe împărțirea dualistă, mai mult sau mai puțin accentuată a puterilor, a existat în toate țările Europei creștine la sfârșitul Evului Mediu și la începutul timpurilor moderne. Ne însușim teza d-lui H i n t z e, sub ambele sale aspecte. Aspectul său negativ: statul corporativ, așa cum a fost definit, n'a avut ființă înafară de Europa creștină, nici în alte vremuri, afară de sfârșitul veacului de Mijloc și secolele imediat următoare. Aspectul său pozitiv: acest stat corporativ a existat în acea vreme la toate popoarele europene și creștine, peste tot identic cu sine însuși în trăsăturile sale esențiale; deosebit, după loc, prin notele sale întâmplătoare ». Intr'adevăr regimul Stărilor nu rezultă în mod necesar numai din instituțiile feudale: în Japonia, care a cunoscut forme politice și sociale foarte apropriate de acele ale feudalității, n'au fost niciodată Adunări de Stări; în schimb, țări ale Europei de Răsărit în care întâlnim doar unele aspecte ale structurii feudale, desvoltă forme foarte accentuate ale organizării Stărilor [2]).

Toate aceste caracterizări ne îndeamnă să căutăm o definiție cât mai exactă și mai cuprinzătoare a Stărilor și a adunărilor ce le reprezintă. Tot d-lui L o u s s e, căruia i se datorește înființarea Comisiunii Internaționale a cărei activitate am amintit-o, îi datorim de asemenea și definițiile

---

[1]) L o u s s e, *op. cit.*, p. 696.

[2]) *Ibid.*, p. 697. cf. O. H i n t z e, *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung*, *Hist. Zeitschrift*, t. 143, 1930, p. 28 și urm.

cele mai corecte, în termeni cumpăniţi de un spirit juridic, atât de necesar acestei ramuri a cercetării istorice. Ele urmăresc să dea o imagine cât mai credincioasă a fiecăreia din treptele întreitei ierarhii, care alcătueşte sistemul corporatist al statului medieval. Iată-le deci în ordinea lor logică şi ierarhică, de jos în sus:

1. « *Un corp, sau corporaţiune în înţeles mai larg, este o grupare alcătuită din indivizi îndeplinind aceeaşi funcţiune socială, având interese economice asemănătoare şi bucurându-se de un statut identic de ordin juridic privat; grupare ce e înzestrată ea însăşi, dacă nu cu o personalitate, dar cel puţin cu un statut juridic propriu, depinzând de ordinea corporativă în tot ce priveşte organizarea lăuntrică şi disciplina de breaslă, iar de altă parte de ordinea publică, pentru tot ce se leagă de privilegiile politice şi de servicii de interes obştesc* ».

2. « *O ordine, sau Stare, este o grupare alcătuită din corpuri având aceeaşi funcţiune socială, aceeaşi natură economică şi acelaşi statut; grupare care e înzestrată ea însăşi cu un statut juridic propriu şi îndeplineşte o funcţiune deosebită în ordinea de drept public* ».

3. « *O Adunare de Stări este o adunare politică, alcătuită din reprezentanţi ai Ordinului sau ale Ordinelor cu privilegii politice ale unei ţări, lucrând în numele acestor Ordine şi a ţării întregi, pentru a veghia de o parte, la menţinerea privilegiilor Ordinelor, Corpurilor şi indivizilor, precum şi la menţinerea drepturilor fundamentale ale ţării, iar, de altă parte, pentru a îndeplini serviciile prevăzute prin hrisoave, către principe, ca o contra-valoare a drepturilor recunoscute, şi a privilegiilor hărăzite de el* » [1]).

Din această întreită definiţie, care cuprinde după autorul ei, elementele esenţiale ale constituirii Adunărilor de Stări din principalele ţări europene, se poate desprinde într'o largă măsură, şi istoria şi evoluţia lor. Structura întreagă, dela temelie până la creştet, nu ne întâmpină la fel în toate ţările în care putem urmări desvoltarea instituţiei. Ca şi în

[1]) É. Lousse, *op. cit.*, pp. 696, n. 1 şi 2; 699, n. 1. Cf. *Les caractères essentiels de l'état corporatif médiéval, Bullet. Internat. Committee hist. Sciences* IX, 1937 no. 37, pp. 460, 462.

istoria altor așezăminte, de pildă în acea a regimului feudal, se pot distinge regiuni în care toate caracterele esențiale sunt deplin realizate, sută în sută, pe întreaga lor scară. Sunt altele, în care nu le aflăm decât într'o măsură mai restrânsă, fără să fi căpătat forma lor deplină și definitivă.

Astfel e sigur că instituțiile feudale au ajuns la cea mai completă desvoltare a lor în Orientul latin, și cu deosebire în Regatul de cucerire cruciată al Ierusalimului; ele s'au desvoltat de asemenea mai deplin decât aiurea în Europa de Vest [1]). Aceasta nu ne împiedecă însă de-a întâlni și la marginile de răsărit ale continentului nostru, unde săptâ-nesc alte forme de organizare politică și socială, până și în țările românești aflate măcar în parte, în sfera de influență a unei alte culturi, câteva elemente de drept și de ordine feudală.

Tot astfel trebue să se întâmple și cu elementele constitutive ale regimului Stărilor: ele nu cuprind peste tot toate formele desvoltării sale, dela corporație la Ordin și la Adunarea Stărilor. Nici evoluția nu e asemănătoare. In Anglia împrejurările de un caracter special, care deosebesc istoria arhipelagului britanic, au dus la desvoltarea regimului parlamentar și la echilibrul puterilor în stat, ce îl înfățișează monarhia constituțională. In Franța, deși în unele momente Adunările de Stări au părut a se impune puterii regelui și a-și însuși o parte însemnată de răspundere în conducerea Statului, ele n'au putut totuși împiedeca progresele și în cele din urmă triumful monarhiei absolute, care a căzut la 1789, atunci când a recurs din nou la ele, dar prea târziu pentru a le mai putea folosi. In Spania, evoluția merge de asemenea dela cea mai mare libertate de atitudine și de spirit față de monarhie, la încălcările absolutismului regesc. In Polonia, regimul dietelor și dietinelor a sfârșit prin a provoca o iremediabilă anarhie. In cuprinsul Imperiului german, importanța Stărilor și greutatea cuvântului lor în vieața Statului, diferă dela țară la țară. O asemenea instituție, cu forme multiple și destine diverse, nu poate să nu fi lăsat unele

[1]) Cf. M. Bloch, *La Société féodale*, I, p. 270 și urm,

urme şi în ţările noastre, mai ales când constatăm că epoca ei de creştere şi de înflorire coincide în totul cu acea de întemeiere şi de desvoltare a statelor româneşti: dela sfârşitul veacului al XIII-lea la începutul acelui al XVI-lea [1]). Ceea ce ne va rămânea de stabilit, este până la ce grad se pot folosi, în aceste ţinuturi de margine ale Europei creştine, termenii definiţiilor ce le prezintă aspectul, în ţările din Vestul şi din centrul ei.

* * *

Punctul central al problemei îl constitue de sigur faptul că ordinea corporativă medievală se întemeiază pe o particularitate juridică a acestor vremuri, ce o apropie întru câtva de unele concepţii ale zilelor noastre. Depărtându-se de dreptul feudal propriu zis, stăpânit de o mentalitate individualistă, societatea se organizează în straturi deosebite, fiecare cu privilegiile şi drepturile sale specifice. « Există numai drepturi particulare, a căror autoritate suverană nu e de altfel contestată: clericii sunt supuşi dreptului canonic, care atinge una din culmile desvoltării sale şi al cărui *Corpus* se alcătueşte; nobilii sunt judecaţi potrivit dreptului feudal, formulat tocmai atunci în tratate doctrinare, a căror influenţă se răspândeşte peste tot; locuitorii dela ţară au obiceiuri locale, pentru care practicieni, care sunt şi precursori, redactează întâile « oglinzi » *(miroirs, spiegel, coutumiers)*; burghezii oraşelor, în sfârşit, obţin să le fie hărăzite, de către principii teritoriali, hrisoave ce cuprind principiile fundamentale ale dreptului orăşenesc . . . ».

Sunt deci atâtea jurisdicţiuni deosebite *ratione personae*, prin aplicarea în fiecare caz, a vechiului obiceiu germanic al judecăţii fiecăruia de către egalii săi, oameni din aceeaşi categorie socială. « Un fenomen asemănător s'a reprodus in ţările europene în cursul ultimei jumătăţi de veac, pe măsură ce înmulţirea « codurilor » particulare şi a tribunalelor speciale, a restrâns domeniul nemărginit, deschis de legiui-

[1]) E. Lousse, *Les caractères essentiels de l'État corporatif médiéval, ibid.*, p. 459.

torii școalei clasice, imperiului dreptului comun și al jurisdicțiunilor ordinare » [1]).

De aci, dela început, în societatea medievală a Europei centrale și apusene, deosebirea în trei straturi distincte, fiecare cu rostul său bine definit: *oratores*, rugătorii, clericii, cărora li se adaugă doctorii sau învățații; *bellatores*, războinicii, cavalerii, și *laboratores*, lucrătorii, în rândurile cărora se confundă mai întâi țăranii, liberi sau iobagi, cu locuitorii orașelor [2]). Dar mai ales în cursul veacului al XII-lea, aceștia din urmă reușesc să-și creeze un statut deosebit, în frunte cu negustorii și meseriașii, ale căror nevoi nu se mai împacă cu dispozițiunile obișnuite ale dreptului local. Cum s'a observat foarte potrivit, « ordinea veche corporativă s'a prăbușit, la începutul epocii contemporane, sub presiunea burgheziei liberale și capitaliste; este interesant de constatat că această ordine n'a avut generatoare mai puternică decât aceeași clasă burgheză, aflată atunci în plin avânt de creștere și înflorire. Ca și muncitorii timpului nostru, burghezii Evului Mediu obligau pe stăpânitori să le hărăzească un drept deosebit; în societatea corporativă în desvoltare, toate clasele sociale se aflau astfel înzestrate cu câte un statut juridic propriu. Noțiunea dreptului comun, în înțelesul roman sau modern, a dispărut astfel aproape cu desăvârșire » [3]).

Din aceste funcțiuni sociale deosebite, despărțite prin drepturi și privilegii specifice fiecărei categorii, derivă un alt fenomen, ce alcătuește o nouă trăsătură de unire între Veacul de Mijloc și timpurile noastre, deasupra parentezei individualiste deschise de Renaștere și Reformă și desăvârșită de Revoluțiile erei moderne. Este tendința de grupare a oamenilor și a intereselor în tovărășii, bresle, *universitates*, *communitates*, asociații și corporațiuni, care își găsește echivalentul doar în sindicalismul atât de accentuat al unui secol socialist.

Dar odată cu fenomenul organizării colective, care cuprinde întreaga societate, dela biserică (mânăstiri, coman-

---

[1]) E. Lousse, *Les caractères essentiels de l'État corporatif médiéval*, p. 459.
[2]) Acestor denumiri le corespund în limba germană termenii cunoscuți de: *Lehrstand*, *Wehrstand* și *Nährstand*.
[3]) E. Lousse, *op. cit.*, *ibid.*

dorii de ordine militare, capitule şi universităţi) la lumea laică (feude, oraşe, slobozii, bresle sau comunităţi rurale) apare şi nevoia de reprezentare. Corpurile constituite nu pot apărea în justiţie sau interveni în tratative în totalitatea lor; greutăţile tehnice de a le aduna şi transporta în întregime într'un loc anumit, ar fi de neînlăturat. Odată cu constituirea lor şi cu statutul ce le precizează dreptul şi rosturile deosebite, naşte în mod firesc ideea de-a delega atribuţiunile lor unui număr oarecare de reprezentanţi, de « deputaţi », ca să folosim termenul modern, deşi nu răspunde decât în parte conţinutului ce i-l dăm astăzi.

In parlamentarismul modern, membrul unei adunări legiuitoare nu e numai reprezentantul unei anumite circumscripţii electorale, sau al unei categorii mărginite de cetăţeni, cari îl mandatează într'un scop precis şi limitat. El reprezintă în general Naţiunea în totalitatea ei, indiferent de localitatea în care a fost ales. Nu acesta este rolul reprezentării Stărilor: fiecare ordin se întruneşte deosebit, delegaţii săi sunt trimişi cu un obiectiv precis, iar întorsăturile neprevăzute ale discuţiei provoacă adesea un nou apel la alegători, cari înnoesc sau modifică mandatul ce l-au încredinţat. De fapt, numai unii deputaţi în Adunarea Stărilor reprezintă mai mult: în ordinul nobililor, seniorul, trimis în Adunare, merge acolo în numele celorlalţi nobili cari l-au delegat, dar şi al populaţiei rurale de pe domeniile sale, care n'a fost consultată. Cei dintâi sunt elemente politice *active*, care participă la acţiunea Stărilor prin reprezentanţii aleşi de ei; oamenii dela ţară aflaţi pe domeniu sunt elemente politice *pasive*, pe care seniorul îi reprezintă oarecum implicit, fără a avea nevoie să le ceară consimţimântul. E rar să întâlneşti, deşi se întâmplă uneori în ţările germane, o reprezentare deosebită a ţărănimii, dar şi atunci numai a unei anumite categorii de ţărani privilegiaţi. Regula generală e că Stările sunt corpuri privilegiate faţă de masa locuitorilor ţării, şi ea se aplică tuturor Stărilor. In secolul al XVIII-lea, în preajma Revoluţiei franceze, membrii Stării a treia (Tiers État) vor vorbi în termeni pejorativi de « ordinele privilegiate » ale clerului şi ale nobilimii, uitând însă că ei înşişi alcătuesc un ordin

limitat, doar cu privilegii mai mici. Din aceste împrejurări rezultă de asemenea cele trei elemente specifice, care constitue, după d-l G. de Lagarde, trăsăturile fundamentale ale ideii de reprezentare în Adunarea Stărilor, pe care le înşiră în ordinea următoare:

1. « Această societate rămâne, cu toate tendinţele spre unificare, o alcătuire de celule disparate şi adesea despărţite care, deşi formează un tot, un « stat », constitue totuşi în sânul lui un amestec, ciudat articulat, unde stau alăturate grupări teritoriale fără conştiinţă colectivă, a căror vieaţă e în întregime rezumată în acea a seniorului, cu «oraşe », «comune », « corpuri » sau « corporaţii », în ale căror forme multiple vieaţa propriu zis colectivă încearcă a se exprima. Acest « *Ständestaat* » care începe a se preciza, este mai puţin o « singură » societate, cât un « agregat » de mici societăţi ».

2. « Deoarece Unitatea care progresează şi încearcă totuşi a se impune vine adesea dinafară, în speţă dela suveranul teritorial, şi fiindcă această unificare ameninţă mai mult sau mai puţin existenţa celulelor, de acum constituite, ele încearcă a-şi afirma existenţa *în faţa* acestei puteri. Inţelesul adânc al unităţii colective ce o constitue « agregarea » lor, nu e încă destul de accentuat, pentru ca să se poată gândi să-şi aşeze comunitatea născândă « de-asupra » puterii domnitoare. Dacă noţiunea de suveranitate conciliară este latentă în Biserică, la începutul veacului al XIV-lea, noţiunea de « suveranitate populară » pare străină « Adunărilor de Stări » din aceeaşi vreme ».

3. « Regula dreptului privat « roman », reluată de dreptul canonic, pe care o vedem uneori invocată cu privire la convocarea Stărilor: *Quod omnes tangit ab omnibus approbari debet*, îşi păstrează în fond valoarea ei adâncă de drept privat. Toţi interesaţii trebuesc ascultaţi, în chestiunile ce-i ating. De aceea se încearcă a se întruni reprezentanţii lor. Dar ceea ce se consultă nu e comunitatea naţională, sunt diferitele « societăţi » ale regatului. Ele sunt întrebate dacă hotărîrea nu aduce vreun prejudiciu drepturilor lor câştigate. Dreptul public se exprimă mai ales printr'o adevărată pădure de « drepturi câştigate », de « privilegii », de « slobozii », de

« prerogative » [1]). Dacă comunitatea creştină se găseşte împinsă la Conciliul general, de un sentiment ascuţit al idealului ei comun, Comunitatea civilă caută mai ales, în Adunările de Stări, un mijloc de apărare al « drepturilor şi scutirilor » societăţilor care o alcătuesc » [2]).

Acestea sunt deci trăsăturile caracteristice ale sistemului de reprezentare a Stărilor în societatea dela sfârşitul Evului Mediu, care îşi păstrează structura în veacurile imediat următoare ale erei « moderne ». Ele ne arată deosebirile ce despart ordinea corporativă a acestei epoce de regimul parlamentar al vremurilor mai apropiate. Definirea precisă a acestor caracteristice împiedecă de aci înainte orice confuzie şi îngădue o clasificare mai sigură şi mai temeinică a diferitelor aspecte ale « statului corporativ », care şi-a găsit expresiunea politică în Adunările de Stări. Ea ne pare un punct de plecare mai sigur decât alte încercări de clasificare — acea a d-lui Hintze, de pildă — cari caută în criterii geografice şi istorice elementele unei « tipologii », ce nu se verifică întotdeauna; aceasta fără a tăgădui meritele deosebite ale aceluiaşi autor în alegerea trăsăturilor esenţiale ale regimului, pe care le-a accentuat în termeni cât se poate de potriviţi.

* * *

Intr'o singură privinţă, credem totuşi că e locul de a face o concesiune concepţiei « parlamentariste », atât de mult redusă în însemnătatea ei, în cursul ultimului deceniu, de cercetările amintite. Originile şi temeiurile adunărilor care reprezintă Stările corporative, pot fi cu totul deosebite de acele ale parlamentelor regimului democratic, ele află totuşi o lature comună cu ele, în împrejurările ce le dau prilejul să-şi manifeste voinţa şi să-şi afirme cu mai multă continuitate rostul în vieaţa de stat. De sigur, ideea de reprezentare şi de consultare, a unei sau a mai multor adunări, de către puterea suverană, purcede dela situaţii cu totul deosebite,

[1]) Cf. O. Hintze, *Typologie der ständischen Verfassungen, Hist. Zeitschrift*, t. 141, p. 232: « Das Privilegienrecht... ist die rechtliche Grundlage der Ständeverfassung, wie die wirtschaftliche und soziale Ungleicheit die tatsächliche Grundlage ist ».

[2]) G. de Lagarde, *L'idée de représentation dans les oeuvres de G. d'Ockham, Bulletin Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, no. 37, 1937, p. 428.

într'un sistem și în celălalt: de o parte dela o structură socială de corpuri privilegiate, manifestându-se într'un spirit de conservare a drepturilor și prerogativelor lor; de cealaltă, dela afirmarea pe planul politic, a voinței națiunii, pe temeiul principiilor de libertate și egalitate a marei Revoluții. Totuși, nu e de nesocotit faptul că Adunările de Stări ajung la un punct culminant al evoluției lor istorice, atunci când nevoile fiscale ale regalității constrâng pe suverani să facă apel cât mai des la sprijinul lor. După cum funcțiunea principală a unui parlament modern este bugetul de venituri și cheltueli, Adunarea Stărilor își câștigă însemnătatea reală în treburile cârmuirii, atunci când Suveranul recurge la ajutorul ei spre a justifica și a percepe nouăle dări. Ni se pare, anticipând asupra expunerii datelor cunoscute din istoria principalelor țări europene, că asupra acestui punct putem fi de acord cu concluziile școalei mai vechi, care socotea că votarea impozitului cerut de suveran, cu sau fără îngrădirea unor condiții de întărire a privilegiilor, era atribuțiunea cea mai de seamă a reprezentanților Stărilor.

Oricât de mult ne-am strădui de altfel, să distingem originile și structura acestor adunări, reprezentând principii deosebite și îndeplinind funcțiuni proprii fiecăruia din sistemele de care depind, nu putem totuși tăgădui că în spiritul, dacă nu în litera lor, există un fond comun de preocupări, care duce uneori la rezultate asemănătoare. Vom vedea că în istoria Angliei trecerea dela un sistem la altul se face oarecum pe nesimțite sub eticheta aceluiași termen de « parlament », cu acea metodă de evoluție înceată care e caracteristica fericită a acestei țări insulare. In Franța, Statele generale, întrunite în timpul războiului de O Sută de Ani, ar fi putut evolua la fel cu acele din 1789, și puțin a lipsit să nu devină de atunci pârghia unor forțe revoluționare. Trebue de asemenea reținută judecata cunoscutului istoric al dreptului francez, A. Esmein, despre Adunarea Stărilor din 1484: « Ocaziunea era favorabilă pentru a câștiga terenul pierdut, căci era vorba de a ieși din încurcăturile unei regențe. Cele trei ordine au acționat cu o înțelegere și cu un spirit de continuitate remarcabile. Ele au protestat împotriva

impozitului permanent şi au reclamat dreptul de a-l consimţi numai pentru o scurtă perioadă, invocând, nu vechiul principiu feudal, adică caracterul seniorial al birului, dar principiul modern, de a se şti că impozitul trebue consimţit de poporul care îl plăteşte » [1]). Este încă un exemplu, printre atâtea altele, al fondului comun de interese şi aspiraţiuni între adunări adânc deosebite ca obârşie, structură şi funcţiune politică.

De aceea, făcând toate distincţiunile pe care stadiul actual al cercetării internaţionale le impune, între corporatism şi parlamentarism, între Adunările de Stări ale vechiului regim şi adunările legislative în statul modern, trebue totuşi să constatăm că aceste organe politice atât de deosebite prin originea şi desvoltarea lor, răspund uneori unor nevoi asemănătoare ale vieţii publice. Este o legătură incontestabilă, indiferent de sistem, între « strângerea dărilor şi reprezentare », cum se intitulează studiul unui specialist în această materie [2]), atât sub regimul Stărilor, cât şi sub acel al Camerelor alese de sufragiul democratic [3]).

In orice caz, tradiţia celor dintâi pregăteşte spiritele pentru desvoltarea celor de pe urmă. Se poate deci susţinea că şi unele, şi celelalte, reprezintă la un anumit moment, expresiunea unui echilibru între puterile statului, pe care nu e lipsit de interes să o căutăm şi în trecutul ţărilor româneşti.

---

[1]) A. Esmein, *Cours élémentaire d'histoire du droit français*, 15-e édit., Paris, 1925. p. 494—495.

[2]) C. Stephenson, *Taxation and Representation in the Middle Ages*, în *Haskins Anniversary Essays*, Boston, 1929.

[3]) Cf. F. M. Powicke, *Medieval England*, pp. 188—189: « în împrejurările din Anglia, criticismul financiar a devenit izvorul principal a ceea ce denumim revendicări constituţionale ».

DECLINUL FAMAGUSTEI. SFÂRŞITUL REGATULUI DE CIPRU.

DE

N. BĂNESCU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 28 Septémvrie 1945

Prin poziţia sa geografică, insula Cipru a avut un rol de frunte în marea mişcare comercială stârnită de statele create de cruciate în Orient. Ea a fost, după expresia potrivită a lui Heyd, centrul în jurul căruia radiau toate căile de comerţ ce duceau către Mediterană [1]). In lucrarea sa de sinteză atât de substanţială închinată operei franceze în Cipru, Nicolae Iorga a relevat condiţiile istorice care au permis realizarea autonomiei acestei insule, cu o populaţie aşa de rară, numărând abia câteva zeci de mii de locuitori şi câteva sute de cavaleri.

Mai întâi, dispariţia pentru multă vreme a puterii bizantine, care ar fi putut recupera vechea themă a imperiului. Apoi insula a fost, în acea epocă, singura bază pentru o ofensivă latină spre Orient. Nu mai era un regat de Ierusalim şi nu va mai fi un imperiu latin de Constantinopole. In aceste împrejurări, « punctul de oprire pentru pelerini, centrul principal pentru comerţul Levantului, fundaţia creştină care putea servi cruciatei şi câştigului în acelaşi timp era numai Cipru.

[1]) *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, trad. F. Raynaud, Leipzig, 1936, vol. II, p. 3.

Ea avea, pentru a zice astfel, monopolul ideii latine, fiind punctul de radiere a oricărei tentative tinzând la restabilirea dominației latine în Orient»[1]).

Se cunosc împrejurările în care insula, până atunci o înfloritoare themă a Bizanțului, a intrat în stăpânirea Casei franceze de Lusignan. Richard-inimă-de-leu, provocat, în drumul său către Locurile Sfinte, de Isaac Comnenul, uzurpatorul bizantin care se proclamase în Cipru împărat, o smulse din mânile acestuia în anul 1191. Regele Angliei o vându îndată Templierilor, pentru 100.000 de bizanți, și Ordinul, neputând-o ținea, o vându, la rândul său, în Mai 1192, lui Guy de Lusignan, care-și pierduse regatul de Ierusalim prin moartea soției sale Sibylla. Câțiva ani mai în urmă, Amaury, fratele și urmașul lui Guy, primi dela împăratul Henric VI coroana de rege (1196), pe care o vor purta, timp de aproape trei secole, suveranii ilustrei familii de Lusignan.

Când, după vreo sută de ani, cetatea Saint-Jean d'Acre, ultima posesiune a creștinilor în Siria, căzu în mâinile Arabilor (1291)[2]), tot comerțul statelor din Occident se îndreptă către Cipru. Marile orașe comerciale — Veneția, Genova, Pisa, Marsilia, Barcelona — își trimet de acum tot mai mult corăbiile în centrele de negoț ale insulei, la Famagusta, Limisso, Paphos, Kerinia și Nicosia[3]). Așezată la capătul extrem de răsărit al insulei, Famagusta se ridică în scurtă vreme la primul rang al orașelor comerciale din Mediterană. Alături de Constantinopole și Alexandria, ea avu multă vreme supremația necontestată a comerțului din Orient.

Istoria Ciprului a fost scrisă, cu o bogăție de informație cum rar se întâlnește, de De Mas Latrie, în cele trei volume ale magistralei sale lucrări. Cine mai vorbește despre Cipru în Evul mediu trebue să recurgă neapărat la acest incomparabil izvor.

---

[1]) *France de Chypre,* collection de l'Institut Néo-hellénique de l'Université de Paris, Paris, « Les Belles Lettres », 1931, p. 32.

[2]) Asupra dramaticei lupte, Iacopo D'Oria, *Annali genovesi di Caffaro e dei suoi continuatori,* vol. IX, pp. 40—44.

[3]) L. de Mas Latrie, *L'île de Chypre. Sa situation présente et ses souvenirs du moyen-âge,* Paris 1879, pp. 224—225.

Dacă, după tot ce s'a scris asupra regatului de Cipru, oprim astăzi atenţia d-voastre asupra ultimului său capitol, o facem numai pentru a pune în valoare unele documente necunoscute, pe care le-am scos din nesecata comoară a Arhivelor din Genova. Cele două registre întitulate « Officium Provisionis Romanie », exploatate de toţi cercetătorii, cuprind încă un vast material inedit, privitor la coloniile republicei în Orient. Am cules dintr'însele aproape tot ce se referă la Famagusta, şi documentele pe care le prezentăm aruncă multă lumină asupra celor din urmă regi ai Casei de Lusignan şi soartei vestitei cetăţi înainte de a cădea sub stăpânirea Veneţienilor. Din nefericire, registrele acestea, singurele ce ni s'au transmis, cuprind actele faimosului Oficiu dintre anii 1424—1428 şi 1447—1449. Avem prin urmare între ele o lacună de douăzeci de ani, care nu se va putea acoperi decât indirect, prin exploatarea altor serii de documente ale vastelor arhive genoveze.

Aşa cum sunt, ele ne fac totuşi a înţelege mai bine situaţia gravă în care se sbătea micul regat, sub cei din urmă regi de Lusignan, şi continua decădere comercială a Famagustei sub administraţia genoveză, cu toate silinţele republicei de a o opri. Aflăm în aceste acte ecoul fazei acute a crizei care a dus la cesiunea coloniei către Oficiul S-tului Gheorghe, în speranţa zadarnică de a o mântui [1]).

Domnia lui Petru I de Lusignan (1359—1369) a fost epoca de strălucire a regatului. Cariera lui glorioasă în serviciul războiului sfânt a fost expusă cu multă erudiţie de Nicolae Iorga, în excelenta sa lucrare de tinereţă închinată lui Philippe de Mézières, cancelarul regatului [2]).

Petru I puse stăpânire pe Gorhigos, cea mai însemnată cetate pe coasta de Sud a Asiei Mici, în faţa insulei Cipru şi pe Satalia, port de mâna întâia prin poziţia şi comerţul său, pe coasta Pamphyliei. El deschise prin aceste cuceriri seria marilor sale întreprinderi. Indrăsneţ, plin de încredere în proiectele sale, regele plecă în acele ţări creştine pe care,

[1]) Cititorul va găsi aceste documente în « Bulletin de la Section historique », t. XXVII (1946) al Ac. Române, unde acest studiu va apărea în limba franceză.

[2]) *Philippe de Mézières* (1327—1405) *et la croisade au XIV-e siècle.* Paris, 1896.

după expresia istoricului nostru, «trebuia să le afle atât de diferite de visurile lui». El câştigă totuşi, «prin cuvântul său elocvent, prin prestigiul frumuseţii şi puterii sale, pe cei câţiva entuziaşti cari se mai găseau acolo» [1]).

Cu ajutoare culese astfel pretutindeni, printr'o acţiune îndrăsneaţă, Petru I atacă pe Arabi în centrul puterii lor, la Alexandria, cucerind cetatea după o mare bătălie. Retragerea sa forţată, după câteva zile numai, din cauza armatei, cuprinsă de panică, a fost o grea lovitură, de care nu s'au putut niciodată mângâia cancelarul regatului şi celălalt neobosit animator al cruciatei, legatul papal Pierre Thomas. Regele, amărît, nu desarmează însă. Cu toate tratativele pe care aliaţii săi le duceau pentru pace, el continuă energic lupta, atacând, în fruntea unei puternice flote, cetăţile duşmane în Siria.

Acest mare «pelerin al cruciatei», cum îl numeşte I o r g a, încurca de sigur multe interese. Republicele italiene, lovite în comerţul lor cu Egiptul şi Siria, fac presiuni pentru pace şi izbutesc a o impune. Dar a sili la pace pe acela care adunase alături de Ciprioţii săi elemente din toată creştinătatea occidentală — observă atât de just eminentul nostru istoric — pe omul care trăia pentru războiul sfânt, însemna a ucide însăşi misiunea sa. Asasinarea lui, în acea tristă noapte de Ianuarie 1369, de către baronii insulei, a fost oarecum, pentru a întrebuinţa expresia istoricului, curmarea unei vieţi care nu mai avea raţiune de a fi [2]).

Moartea sa puse capăt prosperităţii regatului: ea deschide perioada cea mai critică a istoriei sale. Musulmanii îşi recapătă îndată curajul; familia regală, desbinată, sdruncină autoritatea Statului; Genovezii se folosesc de orice prilej pentru a-şi atinge scopurile lor mercantile. Rivali implacabili ai Veneţiei, ei aveau nevoie de o poziţie comercială în Sudul Asiei-Mici, pentru a neutraliza contoarul veneţian dela Beyruth [3]). Un incident la încoronarea tânărului Petru II ca rege al Ierusalimului, le dă pretextul de a-şi formula pre-

---

[1]) *Ibidem*, p. 4.

[2]) *France de Chypre*, p. 63.

[3]) L. de Mas Latrie, *o. c.*, pp. 306—307.

tenţii şi ei cer să li se cedeze Satalia. Unchii regelui, nevoind să-i vadă stăpâni pe cetate, o cedară emirului vecin (14 Mai 1373).

Genova trimite atunci o flotă puternică împotriva regatului. Pietro Fregoso conduse 45 de galere şi c mulţime de nävi mari, debarcă în insulă în Iunie 1373, ocupă Nicosia, apoi Famagusta, luând, după expresia unui analist genovez, aproape tot regatul de Cipru şi reducând pe rege la un canton al insulei [1]). Petru II fu silit a semna tratatul din 21 Octomvrie 1374, care aruncă asupra statului său o datorie covârşitoare, menită, în cea mai mare parte, a indemniza vestita Mahonă a Ciprului, societate constituită anume spre a suporta cheltuelile întreprinderii. Republica primea drept gaj Famagusta, primul emporiu al insulei, exercitând toată autoritatea civilă, militară şi judiciară, până la plata integrală a datoriei. Câteva rude ale regelui şi mai mulţi nobili şi demnitari ai Curţii din Cipru fură duşi ca ostatici în închisorile din Genova [2]).

Spre a-şi putea recăpăta oraşul, regele aderă la liga dintre ducele de Milano şi Veneţia împotriva Genovei. Ajutat de galere veneţiene, el încearcă, în 1378, asediul Famagustei, dar întreprinderea nu reuşi, provocând numai răzbunarea Genovezilor. Când tratatul de Torino (8 August 1381) puse capăt războiului la care se alăturase regele, acesta, cu toate insistenţele ducelui de Milano, ale lui Amedeu de Savoia şi Veneţiei, nu fu cuprins în tratatul de pace şi, cum se întâmplă mai totdeauna cu statele mici în astfel de conflicte, nefericitul suveran fu părăsit răzbunării duşmanilor săi [3]). El avu norocul să moară în 1382, înainte ca Genova, sleită de războiu, să-şi fi pregătit răzbunarea. Dar urmaşul său, Iacob I, se afla ca ostatic acolo şi nu fu liberat, în 1383, decât după ce consimţi la cedarea definitivă a Famagustei, cu un teritoriu de două mile împrejur. Datoria, fireşte, rămânea,

---

[1]) Uberto Foglietta, *Delle cose della republica di Genova*, Milano, Gio. Antonio degli Antonij, 1575, p. 52.

[2]) Heyd, *o. c.*, II, p. 409.

[3]) De Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, II, 378—379.

și republica obținea în locul Famagustei, intrată acum în posesia ei, un alt gaj: portul Kerinia [1].

Cesiunea către Genova a celui dintâi port și centru de comerț al insulei avu urmările cele mai dezastroase nu numai pentru aceasta, dar și pentru Genovezi. Stăpâni pe întregul comerț al insulei, ei făcură ca negutătorii tuturor națiunilor încurajate mai înainte de Casa de Lusignan să se retragă în fața puternicului concurent de care se temeau. Ocolind de acum insula, se îndreptară aiurea, spre Siria și Egipt. Declinul veni repede.

Izvoarele epocii sunt unanime a mărturisi avântul extraordinar al comerțului cipriot din veacul al XIV-lea și ruina în care căzu, în mai puțin de un sfert de veac, prin această intrusiune a străinului. De Mas Latrie a adunat, în opera-i monumentală, aceste elocvente mărturii.

Sub vălul alegoriilor sale din *Songe du vieil pelerin*, Philippe de Mézières ne-a schițat toată această dramă a țării atât de fericită mai înainte. « Regina Adevăr » vine în călătorie la Genova, în chipul unei bătrâne « affublée d'un vieil mantel de drap de soye et toute deschevelée »:

« Dame royne, dit la vieille, je suis venue à votre magesté royalle, messagiere de l'isle d'Acheldemach, qui vault autant à dire comme champ remply de sang, c'est de l'isle de Chippre, royaume désolé et de sang arousé... Madame, dist la vieille, ceste nostre ysle estait la noble chambre orientale et gracieux retrait des chevaliers de Dieu et des pelerins qui aloient oultremer. Ceste ysle mal fortunée estoit lors le vray mur defensable de la Crestienté d'Orient; c'estoit comme ung gracieux hospital des Crestiens d'Occident, et brefment c'estoit la frontiere puissante et necessaire de la Crestienté catholique; Madame, c'estoit la banniere de la croix encontre les ennemis de la foy plus redoubtée que nulle aultre en son temps qui peust estre trouvée ! ».

Pentru păcatele noastre vechi, continuă bătrâna, nu e de ajuns ruinei noastre mari nobilul sânge vărsat al regelui nostru brav, pe care mereu îl deplângem; când această gene-

[1] Heyd, *o. c.*, II, pp. 411—412.

rație genoveză, numită de toți vecinii săi perversă, care, după cartea doctorilor ar trebui să fie distrusă din lume și cu totul împrăștiată cu sabia în mână, în patruzeci de galere bine înarmate, acoperită în mantaua mielului jertfit, cu false promisiuni și teribile jurăminte intră în țara noastră, adică în formă de miel și de înger de lumină şi de adevărată justiție... această rea generație, împotriva jurământului său, prin trădare manifestă, luă în stăpânire fortul Famagustei și pe toți cavalerii purtând arme și-i puse în închisoare. Mai departe arată cum veniră în Nicosia, reședința regală, și, fără considerare la maiestatea divină, jefuiră biserica S-ta Sofia și toate celelalte biserici, ducând cu dânșii odoarele, reliquiile, aurul și argintul, pietrele prețioase, vesela și juvaerele regatului [1].

Intr'alt loc, vorbind despre influența comerțului exterior asupra prosperității unui Stat, «Regina Adevăr» spune lui Carol VI să țină minte că oamenii unui regat în care mărfurile nu intră rămân ca sălbaticii și ajung în sărăcie, cum se poate cunoaște azi în parte din regatul Scoției, în Occident, și din cel de Cipru, în Orient, care, adaugă dânsul, «ou temps du vieil pelerin, pour l'abondance de la marchandie estoit si riche en personnes et biens que le tres vaillant roy Pierre de Lusignen de l'abondance, de la richesse de son royaume, par sa vaillance et prouesse, à ses despens, de son petit royaume print par bataille Alixandre en Egypte, Sathalie en Turquie, Layas [2] en Armenie, Tourtoige et Triple [3] en Surie, grosses citez anciennes et sollennelles, sur les mecreans de la foy, comme il fut dit autrefoiz. Mais à present, pour ce que au dit royaume de Chyppre, par l'oppression tyrannique et avarice inhumaine de ceulx qui ou champ blanc portent la vermeille croix [4], ce sont les Genevoys, ou dit royaume la marchandie est perie et les habitants du royaume sont devenus sauvages et semblent mieulx mors que en vie [5]».

---

[1]) De Mas Latrie, III, p. 386.
[2]) Lajazzo.
[3]) Tortose şi Tripoli.
[4]) Armele Genovei: o cruce roșie pe fond de argint.
[5]) De Mas Latrie, II, 383—384.

Cretanul Emmanuel Piloti, către mijlocul veacului al XV-lea, face o mărturisire identică, scriind că Famagusta, «în mare triumf» sub regele de Cipru, și-a pierdut sub Genovezi «tot triumful său și traficul de mărfuri». Foarte justă explicația sa: «Et la raison pourquoy, que le real (le domaine royal) de Cipre ne faisait nulle marchandise, et pour ce chescune nation de merchans se contentoyent; mais comme Genevois furent seigneurs de la terre, lezquels sont tous marchans, par celle occasion, toutes autres nations de marchans crestiens abesoigniet qu'ilz aient pris aultre partit [1])».

Urmările grave aveau să se simtă din ce în ce mai mult. Urmașul lui Iacob I, regele Ianus (1398—1432) se luptă cu mari dificultăți, în lunga sa domnie atât de agitată. Datoria față de Genova, necontenit sporită, apăsa greu asupra Statului său; rivalitatea Veneției, care înțelegea să-și păstreze privilegiile de care se bucurase până la monopolul genovez, provoca adesea conflicte; impozitele aruncate asupra populației fără deosebire, pentru plata sumelor reclamate de Genovezi, trezeau vii nemulțumiri în interior.

Genova stârni în cele din urmă împotriva regelui pe Mameluci, și Bursbaï trimise, în 1425 și 1426, o puternică invazie, care pustii cumplit insula. Cu puținele sale trupe regele îi înfruntă, dar e învins, la 7 Iulie 1426, la Chierokitia, căzând în mâinile dușmanilor, cari-l duseră la Cairo. Ținut aproape un an în captivitate, trebui să plătească, spre a-și recăpăta libertatea, o răscumpărare de 200.000 ducați și să se oblige la plata unui tribut anual către Sudan. Datoria spori astfel cu împrumuturile ce fu silit a contracta, spre a scăpa din captivitate [2]).

Genovezii nu fură cruțați în această invazie de pradă a Egiptenilor, și republica face intervenții pe lângă Sudan în favoarea supușilor săi, cerându-i să libereze pe toți cei capturați în teritoriul Famagustei și să restitue bunurile răpite [3]). Cu prevederea ce o caracterizează, republica ia în același timp

---

[1]) Același, II, 383, nota 6.
[2]) De Mas Latrie, *L'île de Chypre, sa situation présente et ses souvenirs du moyen-âge*, chap. IV.
[3]) Scrisoarea din 2 Ianuarie 1426.

imediat măsuri pentru a-şi întări poziţiile la Famagusta. Ea expediază, în timpul acestor grave întâmplări, cu Giacomo şi Vincenzo Lomellino, 150 de oameni şi muniţiuni pentru apărarea acelui oraş [1]).

Pentru a preveni nouă lovituri ale Sudanului, republica împuternicea, în Ianuarie 1427, patru dintre neguţătorii de încredere aflători în Rhodos [2]) să spioneze intenţiile şi pregătirile duşmanului egiptean şi să dea de ştire la Famagusta, Damasc, Chios şi oriunde vor socoti necesar, precum şi a face cheltuelile trebuitoare în acest scop. Intr'o scrisoare adresată la 1 Februarie 1427 autorităţilor Famagustei, guvernul genovez îşi exprimă impresia adâncă ce-i făcuse năvălirea Mamelucilor în Cipru şi nefericita capturare a regelui şi comunică hotărîrea ce a luat de a trimite acolo corăbii şi oameni « non solum ad tutelam illius nobis carissime civitatis, verum etiam ad favorem insule prelibate ». Ii îndeamnă să vegheze la siguranţa oraşului.

Veniturile Famagustei erau pe atunci atât de scăzute, încât oraşul abia se mai putea susţinea. Republica repeta autorităţilor acelui oraş ordinul de a achita din banii pe care îi datorează regele pentru dăunaţi (ex pecunia dannificatorum quam debet Serenissimus Rex Cipri), sau din cei proveniţi din taxa impusă pe mărfurile ce ies din Famagusta, 17.500 bizanţi lui Giacomo şi Vincenzo Lomellino, pentru transportul cu corabia lor a 150 de oameni şi muniţiunilor expediate spre apărarea oraşului [3]). Peste o lună, ea trimitea lista debitorilor pentru stricăciunile din anii 1425 şi 1426, cu ordinul de a-i încasa neapărat şi a expedia banii la Genova [4]).

Situaţia ajunse atât de gravă, încât numai după şase luni se simţi nevoia de a se revizui şi micşora cheltuelile, salariile funcţionarilor şi stipendiaţilor oraşului. In Februarie 1427, se întrunira la Genova reprezentanţii Oficiului Sfântului Gheorghe şi Oficiului Romanie cu mai mulţi cetăţeni şi comercianţi de curând sosiţi din părţile insulei Cipru şi cu alţi

[1]) Scris. dela 26 Iulie 1426.
[2]) Conradus Gentilis, Cataneus de Camila, Cataneus de Cataneis şi Bartolomeus de Auria. V. scris. dela 20 Ianuarie 1427.
[3]) *Registrul Off. Prov. Romanie pe* 1424—1428, p. 67r, scris. dela 26 Iulie 1426.
[4]) *Ibidem*, p. 69r, data de 31 August 1426.

cetăţeni «plene edoctis de agendis ipsius civitatis et provisione necessaria», hotărându-se măsurile de comprimare a cheltuelilor: «Moderaciones expensarum et salariorum officialium et stipendiariorum civitatis Famaguste» [1]).

Documentul care cuprinde aceste măsuri prezintă un interes deosebit, prin faptul că dintr'însul ne putem face în acelaşi timp o idee despre aparatul administrativ al Republicei la Famagusta, în această ultimă epocă a stăpânirii genoveze.

Şeful suprem al administraţiei, *capitaneus Famaguste*, va avea de acum înainte numai personalul ce se prescrie, şi anume un *vicarius*, jurist integru şi capabil pe care-l va lua cu dânsul la plecarea din Genova, doi *cavaleri*, pe cari de asemenea îi va lua din Genova, doi *domicelli* (un fel de paji) [2]), zece servitori destoinici *(servientes decem)*, un bucătar *(cocum unum)*, doi *regacii* [3]) şi patru cai. El va primi pentru toţi aceştia şi pentru dânsul, drept salarii şi cheltueli, din banii Massariei, 16.000 bizanţi de Famagusta anual.

Toate aceste măsuri se vor aplica din ziua prezentării scrisorilor autotităţii centrale sau dela sosirea lui Petrus de Auria [4]), ales capitaneus şi trebuind să plece la Famagusta. Dacă se va descoperi că au primit peste salariul prescris, vor cădea sub pedeapsă întreit.

Cei doi *massarii Famaguste* (un fel de intendenţi de finanţe) vor ţinea fiecare câte un singur servitor, un regacius şi un cal (debeant habere famulum unum, regacium unum atque equum unum pro singulo ipsorum). Ei vor primi pentru salariile lor şi cheltuelile personalului astfel stabilit 5400 bizanţi de Famagusta pe an amândoi, din casa Massariei. Măsura se va aplica actualilor massarii după cum se prescrie

---

[1]) Acelaşi registru, *Diversa*, p. 73r.

[2]) *Gloss.* Ducange: fiii nobililor, magnatum et baronum filii, militum filii nondum militari (écuyer).

[3]) Regacinus, ragazinus, regatius, ital. *Ragazzino*, servus, famulus (*Gloss.* Ducange). In textele citate are echivalentul de *scutifer* (valet d'écurie).

[4]) In text: « seu tempore applicuitus nobilis viri Petri de Auria nunc electi capitanei Famagustam ituri ». Cuvîntul *applicuitus* nu e înregistrat nici la Ducange. Inţelesul ce-i dăm pare că rezultă din context. La 26 Februarie se anunţa din Genova alegerea de capitaneus a lui Pietro Doria di Conrado, care se pregătea să pornească spre Famagusta, cu 100 de mercenari, în Martie, pe corabia lui Philippo Giustiniani.

pentru capitaneus, sub pedeapsă întreită (cum pena tripli).

Vicariul va avea pe an un salariu de 1000 bizanţi, din banii Massariei, dar va primi întreţinerea dela capitaneus (sed habeat mensam capitanei).

Scriba massarie, care va trebui să ţină un serv pe cheltuiala sa proprie, va primi ca salariu din banii massariei 1500 bizanţi de Famagusta.

Mai departe se pune în vedere căpeteniei şi massariilor că nu pot să cheltuiască pentru sărbătoarea Naşterii Domnului, a Sfântului Ioan Botezătorul şi altor solemnităţi care se fac anual în acel oraş mai mult de 500 bizanţi de Famagusta, sub pedeapsa de a plăti din punga lor.

Se fixează apoi pentru paza oraşului şi inspectarea sentinelelor un număr de opt *armigeri*, destoinici şi buni la toate transporturile necesare, cu caii şi armele lor. Fiecare din ei va primi din banii massariei câte 60 de bizanţi pe lună.

Pentru *socii* şi mercenarii angajaţi la paza zidurilor şi a oraşului Famagusta se vor cheltui din banii massariei până la 60.000 de bizanţi şi nu mai mult, dar nici să nu se micşoreze numărul până acum obişnuit al acestor paznici.

In sfârşit, ad custodiam medii et platee [1]) se vor tocmi 24 de oameni, cari vor avea un salariu lunar de 25 de bizanţi fiecare [2]). Mai târziu, după ce Pietro Doria şi-a luat postul în primire, guvernul Genovei declară, într'o scrisoare trimisă la Famagusta, pentru mai buna lămurire a celor comunicate mai înainte, că atât Pietro Doria cât şi viitorii capitanei de Famagusta nu vor primi alt salariu decât 500 de bizanţi [3]).

Situaţia aceasta critică a finanţelor regatului de Cipru se repercutează şi asupra monetei sale, pe care neguţătorii genovezi ai coloniei nu o primesc bucuros. Ei fac intervenţii la Genova, plângându-se că «împotriva obiceiului» moneta regească e pusă în circulaţie la Famagusta. Scriind autorităţilor acestui oraş, guvernul aminteşte că, sub predecesorul actualului capitaneus, s'a admis ca acea monetă să aibă curs şi să poată fi plătită în mod liber; dar dacă aceasta aduce vreo

---

[1]) *Medium* poate fi strada centrală ori centrul oraşului.
[2]) Registrul pe anii 1424—1428, *Diversa*, p. 73[r].
[3]) Scrisoarea dela 16 Mai 1427, *ibidem*.

pagubă interesului public, autoritățile locale să ia măsurile necesare [1]). Nu s'a făcut însă probabil nimic, fiindcă negutătorii se plâng, după două săptămâni, din nou că în Famagusta circulă « certam monetam Nicosiensem in grave eorum dispendium et illius civitatis ». Ei cer să fie oprită. Guvernul, nevoind să ia o măsură în necunoștință de cauză, invită autoritățile locale să convoace pe negutători în număr cât mai mare și să decidă cum vor socoti mai bine [2]).

Dar lucruri destul de grave se petrec acum la Famagusta. Pietro Doria inaugurase acolo o administrație de care metropola se putea felicita. Moartea l-a răpit din nefericire după vreo șase luni, și disensiunile ce stăpâneau în colonie, potolite de dânsul, izbucnesc iarăși după dispariția sa. Violențele și abuzurile autorităților ridică numeroase plângeri, și metropola trimite reprezentanților săi din Cipru aspre mesagii.

Oberto Doria servise « pro custddia castri illius », în timpul lui Paolo Salvaigo, și nu-și putea obținea drepturile. El reclamă la Genova, care îndreaptă un ordin sever autorităților Famagustei. Guvernul observă că ceea ce, după informațiile sale, i se pare mai grav, e faptul că aceste lucruri provin din cauza discordiilor dintre dânșii. El le recomandă să înlăture neînțelegerile și să trăiască în armonie, îngrijindu-se de ceea ce este spre binele orașului și spre onoarea lor [3]). După două luni, guvernul genovez, indignat de mulțimea plângerilor ce primește împotriva autorităților Famagustei, trimite o nouă scrisoare, amintind de buna administrație a lui Pietro Doria, care izbutise a potoli acolo pasiunile și a instaura dreptatea. După moartea lui, disensiunile s'au trezit din nou, și adresa metropolei menționează plângerea castelanilor și aceea a lui Paolo Salvaigo, supus la toate violențele și persecuțiile autorității. Guvernul nu poate exprima în deajuns oroarea ce trezesc asemenea excese și cere ca funcționarii, « lăsând la o parte orice pasiuni ale urei, dușmăniei și jignirilor, precum și ale rudeniei și prieteniei, să aplice o justiție perfectă », iusticiam equa lance ministrent [4]).

---

1) Scris. din 13 Noemvrie 1427.
2) 26 Noemvrie 1427.
3) Scris. din 22 Octomvrie 1427. Registrul citat, p. 116r.
4) Scris. dela 22 Decemvrie 1427, *ibidem*, p. 116r.

Lacuna actelor Oficiului Romanie dintre anii 1427 şi 1447 nu ne îngădue a urmări mai de aproape, în aceşti douăzeci de ani, situaţia regatului de Cipru şi a Famagustei. Cu toate acestea datele aflate aiurea ne învederează că situaţia a fost din ce în ce mai rea.

De şi încă din 1407 toate întreprinderile care luaseră în arendă contribuţiile şi vămile generale ale statului (aşa numitele *compera* s. *compra*) fuseseră reunite într'o singură companie, a « Oficiului S-tului Gheorghe » [1]), căruia, în Octomvrie 1408, vechea Mahonă a Ciprului îi cedase şi dânsa drepturile sale, decăderea economică a coloniei a mers progresând. Datoria regelui de Cipru ajunsese atât de mare, încât n'o mai putea plăti. Republica se silea în tot chipul a-şi recupera aceşti bani şi de multe ori dă dispoziţii la Famagusta să se plătească din banii datoriţi de rege sume adesea importante cuvenite celor ce făcuseră servicii publice. Din datoria regelui « pentru daunaţi » se plătea pensia anuală de 400 aurei a lui Raffaele di Montaldo [2]) şi mai târziu chiar o parte din salariul consulului de Nicosia, autorizat a arunca un impozit pe mărfurile intrate şi ieşite din acel oraş, până la acoperirea sumei, în cazul când datoria regelui şi veniturile massariei n'ar putea-o acoperi [3]).

Urmaşul lui Ianus, Ioan al II-lea (1432—1458), spre a învinge dificultăţile, căutase alianţa aventurosului Alfons al V-lea de Aragon, el însuşi în duşmănie continuă cu Genova. Cu ajutorul acestuia, încercă chiar să alunge din Famagusta pe uzurpatori.

Politica orientală a lui Alfons V de Aragon a fost expusă de colegul nostru, d. C. Marinescu, într'o lucrare tipărită de câţiva ani numai în parte, din cauza tristelor împrejurări ce ne apasă. In această frumoasă lucrare, întemeiată mai cu seamă pe materialul inedit scos din Arhivele Barcelonei, aflăm unele date, care întregesc informaţia noastră privitoare la Cipru, în perioada de care ne ocupăm [4]).

[1]) V. asupra acestui Oficiu De Mas Latrie, vol. II, nota dela p. 366 sq.
[2]) Scris. dela 8 Mai 1427.
[3]) Scris. din 4 Ianuarie 1449. Registrul anilor 1447—1449, p. 18v.
[4]) D. Marinescu a binevoit a ne pune la îndemână lucrarea încă nebroşată, pentru care-i exprimăm şi aici mulţumirile noastre.

La 1440, Ioan II trimitea la Genova o ambasadă, compusă din mari demnitari [1]), spre a obţinea o amânare a plăţilor covârşitoare ce i se reclamau. Dar Oficiul S-tului Gheorghe respinse cererea şi ameninţă cu represalii. Cardinalul Hugues de Lusignan trecuse mai înainte (Februarie 1440) pe la Gaëta, pentru o întrevedere cu Alfons V. Două luni mai târziu, o ambasadă îşi făcea apariţia la Curtea acestuia. Ambasadorii erau Phébus de Lusignan, fratele regelui Ioan II, şi Paulin Zapp [2]), mai târziu seneşal de Ierusalim şi consilier al reginei Catherina [3]). Nu se cunoaşte obiectul ambasadei, dar e probabil că solicita un sprijin împotriva Genovezilor din Famagusta, căci în 1441 Ioan al II-lea îi atacă, având în ajutor pe Catalani. Regele de Aragon deschisese, în adevăr, din 1439 ostilităţile cu Genova, cu care se ciocneşte pentru regatul de Neapole. In 1441, în urma unei alianţe cu papa, Genova trimise împotriva lui Alfons V o flotă condusă de Gioanni di Campo Fregoso [4]). In aceste împrejurări, avu loc în acelaşi an atacul lui Ioan II asupra Famagustei, cu ajutorul câtorva galere catalane, care atacară pe mare. Dar întreprinderea nu izbuti.

In Aprilie 1444, Alfons V încheie pace cu Genova [5]), şi el putu interveni, în 1445, pe lângă republică, în favoarea regelui Ioan II [6]).

Acesta era în curând ameninţat de Sudanul Egiptului. Phébus de Lusignan, Hugo Podochator [7]) şi Paulin Zapp erau trimişi, la începutul anului 1447, în ambasadă la Curtea lui Alfons V şi la Curia din Roma, arătând regelui de Aragon şi papei că Djaqmak pretindea lui Ioan II 100.000 de

[1]) Hugues de Lusignan, unchiul regelui, Galesius de Montolif, cancelarul regatului şi cavalerul Philippe de Grinier, bouteiller de Cipru.

[2]) C. Marinescu, *La politique orientale d'Alfons V d'Aragon Roi de Naples* (1416—1458), p. 42.

[3]) El a fost ucis în revolta din Noemvrie 1473 a Ciprioţilor împotriva Veneţienilor. (V. Mas Latrie, *o. c.*, III, p. 66, nota 1).

[4]) Agostino Giustiniani, *Annali della Republica di Genova*, ilustrati con note del prof. cav. G. B. Spotorno, terza edizione genovese. Genova, Canepa, 1854, t. II, p. 365.

[5]) *Ibidem*, t. II, p. 367.

[6]) Marinescu, *o. c.*, p. 123.

[7]) Din familia greacă influentă care jucă rol însemnat sub regina Charlotte şi sub Iacob Bastardul. (V. Mas Latrie, III, 153, n. 2 şi 162, n. 1).

ducaţi, ameninţând, în caz de refuz, a trimite asupră-i o flotă puternică şi a-l expulza din regat. Intervenţia energică a lui Alfons V intimidă pe Sudan. In acelaşi an, regele de Aragon făcea demersuri la Genova, cerând un termen de doi ani pentru plata sumei pe care Ioan II trebuia s'o verse anual republicei [1]).

Dar dificultăţile nu existau numai pentru regele Ciprului. La Famagusta situaţia devenise insuportabilă pentru Genovezi. Comerţul, aproape paralizat, adusese ruina generală. Veniturile nu mai puteau acoperi cheltuelile, şi republica, spre a face faţă obligaţiilor, fu silită a recurge la o serie de măsuri fiscale menite a înrăutăţi şi mai mult situaţia.

In August 1446, Oficiul Provisionis Romanie fu împuternicit de doge şi consiliul Anţianilor să caute mijlocul cel mai bun pentru procurarea banilor ce trebuiau plătiţi lui Tedisio de Auria, Giovanni Baptista Pinello şi asociaţilor, pentru unele cambii în valoare de 5800 livre genoveze. Oficiul a găsit că mijlocul cel mai puţin supărător pentru locuitori e instituirea unui impozit (dritus, introytus), pe care-l reglementează în toate amănuntele în actul trecut în registrele sale cu data de 10 August 1446 şi care, împreună cu aprobările şi ratificările aduse, formează adevăratul dosar al chestiunii, sub titlul: *Dritus Manuelis de Oliva.*

Cumpărătorul sau colectorul acestui nou venit e împuternicit a percepe unu la sută din valoarea oricăror lucruri şi mărfuri scoase din părţile Famagustei, ale întregii insule Cipru, ale Siriei şi Egiptului şi transportate în orice parte a lumii. El avea de asemenea dreptul a percepe 1% din valoarea celor aduse din orice parte a lumii în părţile Famagustei, ale întregii insule, Siriei şi Egiptului. Pe lucrurile şi mărfurile scoase din Famagusta, Siria şi Egipt şi transportate în alte locuri ale lor nu putea percepe decât ½%. Bijuteriile, aurul şi argintul erau impuse numai cu ¼. Toate articolele alimentare (omnia victualia) erau supuse impozitului, care lovea transporturile oricărei corăbii genoveze ce ar fi încăr-

[1]) Marinescu, *o. c.*, pp. 123—125.

cat sau descărcat în locurile Famagustei, întregii insule, Siriei și Egiptului. Genovezii trebuiau să plătească indiferent dacă duceau în corăbiile lor bagaje genoveze sau nu (rauba genovensis sive non).

Condițiunile erau din cele mai oneroase, aproape nimic nu scapă ochiului experimentat al republicei. Dacă vreo corabie s'ar retrage din locurile sus-menționate în timpul executării impozitului, lucrurile și mărfurile încărcate într'însa erau supuse taxei oriunde ar fi descărcat, chiar dacă ar fi ajuns la Genova sau în orice parte a lumii după expirarea termenului fixat pentru impozit. Colectorii puteau aresta din proprie autoritate pe oricare dintre datornici, atât în Genova, cât și în locurile supuse republicei sau având convenție cu dânsa.

Odată stabilite condițiile noului impozit s'a procedat la vânzarea lui. Oficiul Provisionis Romanie, «adunat în număr legal», «sedentes sub porticu domus heredum quondam Angeli de Nigro site in bancis», după o prealabilă și largă publicitate, «cornu et voce preconis, ut moris est», a hotărît a vinde impozitul astfel instituit nobilului Manuel de Oliva, cetățean al Genovei, care s'a oferit a-l strânge pe opt ani și șase luni, «începând dela Kalendele lui Ianuarie, anul viitor 1447, și sfârșind la 1455, 1 Iulie», pentru prețul de 5800 livre genoveze. Au garantat pentru dânsul Andalo Maruffus, Marcus de Cassina, Iohannes Baptista Pinellus și Pancracius Falamonica [1]).

Mai departe, cu data de 15 Octomvrie 1446, se consemnează hotărîrea guvernului genovez de a lichida și alte cambii făcute pentru cheltuelile orașului Famagusta și împuternicirea dată Oficiului Romanie de a alege între Manuel de Oliva, care se oferise a lua, la expirarea termenului de opt ani și șase luni, pe alți doi ani și jumătate impozitul ce cumpărase, și între altul oricare s'ar prezenta în același scop. Oficiul decide, la 18 Octomvrie, în favoarea lui Manuel de Oliva, pentru suma de 862 livre, 10 soldi de Genova. Decizia sa e apoi ratificată.

---

[1]) *Registrul pe anii* 1447—1449, p. 62v. Datat: 10 August 1446.

Aceste măsuri apăsară greu asupra comerțului insulei, fără a putea îmbunătăți criza financiară a Famagustei. La începutul anului 1447, o ambasadă a orașului se prezentă guvernului, la Genova, pentru a expune situația îngrijitoare a coloniei Ciprului. Desbaterile ce au stârnit și hotărîrile la care au dus au fost consemnate într'o serie de acte păstrate în registrul Oficiului Romanie pe anii 1447—1449. Ele formează împreună un dosar întitulat: *Pro agendis et Famaguste provisione* [1]). Iată-i, pe scurt, cuprinsul:

Cel dintâi act, datat din 6 Martie 1447, rezumă desbaterile ce au avut loc în adunarea forurilor înalte ale republicei, cu prilejul acestei ambasade [2]).

In prezența dogelui [3]) și Anțianilor, față fiind Oficiile Monetei, Provisionis Romanie și Sfântului Gheorghe precum și vreo sută de cetățeni, nobilii Chirego Paravexini, Iacobo Centurion și Miche Grilo, veniți cu scrisori de acreditare și instrucții din partea cârmuirii Famagustei, și-au făcut expunerea, arătând marele pericol în care se află orașul din cauza lipsei de bani și a scăderii populației, dar şi a regelui de Cipru, care nu respectă convențiunile privitoare la paza porților, pricinuind ruina gabelelor Famagustei. Oficiul Romanie, însărcinat a examina toate acestea și a referi, luând informațiile necesare, a raportat că, pentru salvarea Famagustei, e nevoie să se afle 1500 ducați, spre a se pune în siguranță orașul și a se procura munițiile necesare și oamenii pentru paza lui (esser bezogno trova ducati mille cinquecento per mete in segurta la dicta citae cossi per respecto de munition necessarie como de homi per la goardia de quella). Mai multe păreri s'au exprimat în urma celor auzite, dar « collectis vocibus » s'a constatat că propunerea lui Antonio Lomellino, întrunind 40 de voturi, a prevalat. Acesta ceruse ca hotărîrea să fie încredințată unei comisiuni compuse din doi aleși dintre « magnifici domini Antiani », doi din Officium Romanie și doi dintre protectorii Sfântului Gheorghe, și, pe lângă aceștia,

---

[1]) Acelaşi registru, p. 65^v.

[2]) Trebue să notăm că actul nu e redactat în l. latină a cancelariei, ci, afară de introducere şi încheiere, care sunt în latină, totul e în l. italiană a epocii.

[3]) Ianus de Campo Fregoso.

din patru cetățeni eminenți, cari, cu autoritatea ducelui, să se îngrijească de această chestiune.

In ziua următoare, dogele împreună cu Anțianii au ales în comisiunea propusă de Lomellino următoarele persoane: Dintre Anțiani: Andreas Bartolomeus Imperialis, «spectatum legumdoctorem», și Petrus de Montenigro; din Officium Romanie: Borruele de Grimaldis și Petrus de Castiliono, dintre protectores comperarum Sancti Georgii: Guiraldus de Goano și Urbanus de Nigro. Cei patru cetățeni eminenți au fost aleși în persoana celor următori: Baptista Cicala, Raffaele de Viviano, Paris Justinianus și Antonius Lomellinus.

Nu știm ce a hotărît această comisiune, căci actele nu mai pomenesc nimic despre dânsa. E probabil să nu fi ajuns la vreun rezultat, fiindcă în ziua de 14 Aprilie 1447 Oficiul Provisionis Romanie obținea dela doge și Anțiani depline puteri spre a lua măsuri pentru mântuirea orașului Famagusta și a trimite acolo o corabie în acest scop, precum și a strânge banii trebuitori expediției acelei corăbii și cumpărării munițiunilor necesare (providendi circa salutem civitatis Famaguste et ad illam emittendi navem unam pro salute dicte civitatis atque etiam habendi, exigendi et extrahendi omnem pecuniam necessariam pro expeditione dicte navis ac etiam pro emendis nonnullis munitionibus dicte civitati Famaguste necessariis). Se recomanda, ca de obiceiu, să se caute pentru aceasta modalitatea cea mai convenabilă (per illam viam et formam que habilior atque minus gravis ipsi officio videretur). Fiind nevoie de 915 livre genoveze, din care 750 trebuiau plătite nobilului Leonelo Italiano, patronul corăbiei care avea să plece îndată la Famagusta, iar 150 livre reprezentau costul sulițelor [1]) ce urma să fie trimise acelui oraș, Oficiul Romanie a socotit că nu putea face mai bine decât să institue pentru procurarea lor un nou venit (dritus). In actul încheiat a doua zi și consemnat în registrul respectiv, se stabilește amănunțit dreptul cumpărătorului sau colectorului acestui venit, care consta din 14 soldi la suta de livre genoveze asupra valorii oricăror lucruri și mărfuri în-

[1]) *In veretonis*. Erau săgeți sau sulițe, care se aruncau mai ales cu balistele.

cărcate pe corabia patronizată de Leonelo, în tot cursul călătoriei, din orice parte a lumii, și descărcate oriunde. El lovea de asemenea mărfurile încărcate sau descărcate de pe orice corabie plecată din ziua de 8 Mai din portul și ținutul Genovei și sosită la Famagusta, în Siria, la Alexandria sau în Egipt, înainte de sosirea corăbiei lui Leonelo. Bijuteriile, aurul și argintul erau supuse numai la $^1/_4$ din ce se plătea pentru celelalte lucruri. Impozitul se aplica și tuturor articolelor care, după retragerea corăbiei lui Leonelo din locurile Famagustei, Siriei, Alexandriei și Egiptului s'ar încărca pe alte corăbii după trei luni, cu începere dela retragerea sus-numitei corăbii din oricare din locurile amintite. Plăteau, firește, atât cei ce încărcau, cât și cei cari primeau articolele. Erau obligați a plăti chiar pentru mărfuri sau lucruri ce s'ar transporta «în părțile occidentale», ca și cum s'ar descărca în orașul și portul Genovei. Colectorul avea drept de control și se prevedeau sancțiuni pentru nesupunerea patronilor de corăbii. Toți «rectorii, oficialii și magistrații» republicei, atât în Genova cât și în orice părți ale lumii, erau obligați a sili pe debitorii acestui impozit a-l plăti și a face judecată sumară în favoarea colectorilor sau procuratorilor lor (iusque summarium et favorabile collectoribus eius et eorum procuratoribus reddere).

Procedând la vinderea acestui impozit, Oficiul Romanie, după o largă publicitate, l-a atribuit lui Iacob Italiano quondam Antonij, pe prețul de 915 livre de Genova [1]).

Dar și aceste măsuri nu duseră la rezultatul dorit, și cârmuirea Genovei căuta cu îngrijorare mijlocul eficace de mântuire. Abia se încheiase decizia privitoare la noul impozit reclamat de cheltuelile făcute cu trimiterea întăririlor la Famagusta, și o nouă serie de consultări și desbateri avură loc la Genova, cu privire la starea alarmantă a Famagustei.

Actul încheiat la 8 Iulie 1447 și publicat de Mas Latrie [2]) înregistrează cesiunea definitivă a Famagustei și teri-

[1]) Au garantat (fideiussores): Antonius Imperialis quondam Georgii și Paulus Marruffus quondam Philippi.

[2]) Vol. III, p. 34 sq.

toriului său către Oficiul S-tului Gheorghe, cea mai puternică întreprindere financiară a republicii.

Dogele Ianus de Campo Fregoso, Anțianii și Oficiul Romanie, adunați în Consiliu, constată că de mai mulți ani orașul Famagusta e supus la cele mai mari pericole, încât, dacă nu se vor lua măsurile necesare, nu încape îndoială că va fi expus la neajunsuri și mai mari. De curând, — urmează documentul — câțiva cetățeni notabili, trimiși de capitaneus și massarii comunei Famagusta, au expus ducelui și consiliului primejdiile și nevoile numitului oraș, din cauza lipsei tezaurului și mulțimii cheltuelilor, care întrec încasările și veniturile, dar și din cauza împuținării locuitorilor [1]. Trimișii au afirmat că toate acestea vin mai cu seamă din reaua administrație a funcționarilor din trecut (que omnia procesisse dicuntur maxime ex malo regimine et administratione officialium preteritis temporibus). Consiliul a hotărît alegerea a zece cetățeni distinși, cari să procedeze la aflarea remediului oportun. Aceștia, chibzuind cu cea mai mare grijă, intervenind și autoritatea ducelui, au raportat că e în folosul republicei și al numitului oraș să se ajungă, ca unic remediu, la cedarea Famagustei, în formele ce se prevăd mai departe. După mai multe consilii ale protectorilor S-tului Gheorghe și un al doilea Sfat ținut de doge cu mai mulți cetățeni, « obtentum fuit dictam translationem nedum utilem sed necessariam fieri debere ».

Urmează apoi, în toate amănuntele, stipulațiunile cesiunii Famagustei și teritoriului său de două leghe, cu castrul și fortificațiile și armele și munițiile, cu toate drepturile orașului, cu dreptul de vieață și de moarte, cu acela de a alege în orașul Famagustei și în teritoriul său pe capitaneus, massarii și orice funcționari. Oficiul primea de asemenea dreptul de judecată asupra locuitorilor din oraș și din locurile insulei unde republica avea jurisdicția, dreptul de a impune orice contribuție sau gabella.

Cesiunea se face pe un termen de 29 de ani. Se determină și raporturile nouă cu regele de Cipru. Oficiul se va mărgini

---

[1]) Din cuprins se vede că e vorba de ambasada celor trei, despre care am vorbit mai sus.

pentru cheltueli la suma veniturilor şi încasărilor, iar când acestea nu vor ajunge, va da din banii săi proprii, până la zece mii de livre de Genova şi nu mai mult. Se prevăd în fine modalităţile de alegere a funcţionarilor în acea colonie, rezervându-se dogelui dreptul de a hotărî dintre persoanele propuse de Oficiu.

Actul, pe care l-am rezumat, a fost aflat de Mas Latrie în arhivele Băncii S-tului Gheorghe. In altă formă, mai pe scurt, el ne-a fost păstrat şi în registrul Oficiului Provisionis Romanie, cu data de 10 Iunie 1447 şi redactat în dialectul epocei, afară de început şi de încheiere, care sunt în limba latină. Dintr'însul aflăm că, înafară de doge, de consiliul Anţianilor, de Oficiile Monetei, Provisionis Romanie şi S-tului Gheorghe, şi înafară de Baptista Cigalla «et sociorum decem electorum», au luat parte la aceste desbateri şi un număr de aproape două sute de cetăţeni. In trăsături generale, se consemnează aceleaşi clauze: cesiunea pe 29 de ani, «cum mero e mixto imperio e cum ogni iurisdition e aministration». Oficiul nu poate fi obligat la nicio cheltuială extraordinară decât până la suma de zece mii livre de Genova: «da quella soma in su ogni speiza extraordinaria chi accadesse si intenda specta solamenti a la comunitae de Zenoa e no a daltri». Se specifică la sfârşit că propunerea a fost admisă cu 232 de voturi, «una sola voce negante».

Dar Oficiul S-tului Gheorghe se găsi în faţa aceloraşi neînvinse greutăţi. El s'a văzut silit a lua dela început măsuri pentru revocarea impozitelor analizate mai înainte, în care vedea cauza principală a scăderii populaţiei din Famagusta. La 21 Ianuarie 1449, Dogele şi consiliul Anţianilor, la intervenţia protectorilor Oficiului, «multa memorantes de infrequentia populi et variis calamitatibus civitatis Famagustane», constatând că nimic nu apasă mai greu asupra populaţiunii decât un impozit «instituit de vreo patru ani şi ai cărui cumpărători au fost Manuel şi Leonel de Oliva» [1]), au decis să ridice acel impozit, făcând prin aceasta ca vasele, neguţătorii şi mărfurile să se adune în mare număr în acel oraş «et sic

[1]) In actul Oficiului Romanie Leonel figurează numai cu numele de «Leonelo Italiano».

habitatoribus repleatur ». După lungi desbateri, cu toată opoziția concesionarilor, cari nu acceptau prețul fixat de Oficiu ca despăgubire, consiliul și-a dat sentința, obligându-i a-l primi, « întru cât era mai mare decât acela cu care ei cumpăraseră impozitul » [1]).

Rezultatul așteptat n'a fost însă atins, adevărata cauză a decăderii comerciale a Famagustei fiind în realitate monopolul genovez al întregului comerț al insulei. Cesiunea obținută de Oficiu pe timp de 29 de ani nici n'a putut dura mai mult de 17. Iacob II Bastardul a fost un suveran activ și îndrăsneț. In 1464, după un lung asediu al Famagustei, el silea pe Genovezi a capitula și punea stăpânire iarăși, după 90 de ani de uzurpație străină, pe primul port al regatului său.

Regele avea însă mulți dușmani și, pentru a-și consolida situația, căută o apropiere de Venețieni. Un trimis al său venea, în Decemvrie 1466, la Veneția, oferindu-i colaborare la războiul împotriva Turcilor și promițând privilegii comercianților venețieni cari ar veni în insulă. In același timp suveranul Ciprului, hotărît a se căsători, cerea sfaturile republicei în privința alegerii soției sale. Senatul venețian răspundea mulțumind regelui pentru bunele sale sentimente și sfătuindu-l a-și alege soție în familia despotului Moreei [2]).

Inr'acestea, Andrea Cornaro, nobil venețian bogat stabilit în Cipru, propuse regelui mâna nepoatei sale Catherina, fiica fratelui său Marco Corner. Gândindu-se a-și apăra mai bine tronul cu ajutorul republicei, Iacob II primi propunerea și, în 1468, cavalerul Philippe Mistahel celebră la Veneția, în numele regelui, ceremonia logodnei. Sanudo caracterizează pe regină « donna bellissima », și De Mas Latrie afirmă că numeroasele portrete ale Catherinei, pictate de Bellini, de Tițian și Veronese, atestă frumusețea ei [3]).

In curând însă Iacob II, sub influența regelui de Neapole, își ia seama și alte tratative încep aiurea pentru căsătoria sa. Veneția intervine energic pentru a-l face să-și respecte cu-

---

[1]) De Mas Latrie, III, pp. 56—58.
[2]) Era vorba de Sofia, fiica despotului Thoma Paleologul. Ea se afla la Roma, în grija Cardinalului Bessarion.
[3]) III, 182, nota 5.

vântul dat. Printr'o decizie din 1469 a Senatului său, Iacob II şi regatul de Cipru sunt primiţi sub protecţia republicei. Un ambasador de seamă, Dominico Gradenigo, fu trimis în Cipru, pentru comunicarea solemnă a acestui act [1]. După toate acestea, în toamna anului 1472, regele contractă definitiv la Famagusta căsătoria cu logodnica sa.

Ce a urmat se cunoaşte.

Nu mult după încheierea căsătoriei, Iacob II de Lusignan muri, în noaptea de 5 spre 6 Iulie 1473, ceea ce făcu să se bănuiască o moarte nenaturală. Fiul său postum, Iacob III, născut la sfârşitul lui August 1473, muri, la rândul său, după un an. Regina rămase singură în fruntea regatului, sub protecţia vigilentă a republicei. După o cârmuire de 14 ani, ea fu constrânsă a ceda Signoriei insula şi a se retrage la Veneţia. Actul formal al abdicării avu loc în ziua de 26 Februarie 1489, când steagul S-tului Marcu fu arborat în piaţa Famagustei. In schimbul regatului său, Catherina Cornaro primi castelul din Asolo, în Trivisano lângă Alpi, şi o rentă anuală de 10.000 ducaţi.

Astfel se mântue, după o existenţă de trei secole, care au cunoscut de atâtea ori atâta strălucire, regatul francez de Cipru. Stăpânirea veneţiană se aşează acum în insulă, pentru a fi, după optzeci de ani, alungată de Turci, iar aceştia, mai târziu, de alţii. *Sic transit*...

O mare învăţătură se desface din dramatica istorie a acestui regat: ea spune că un stat se păstrează atâta timp, cât el e stăpân pe rosturile vieţii sale; intrusiunea, ori de unde ar veni, îi surpă pe încetul temeliile. Petru I de Lusignan, suveran în ţara sa, făcuse să tremure lumea musulmană dinaintea lui. Imixtiunea Genovei aduse iremediabil decăderea, iar protectoratul căutat al Veneţiei dete regatului lovitura de moarte.

---

[1] *Ibid.*, p. 316 sq.

FĂURITORII DE SEAMĂ AI NEATÂRNĂRII ROMÂNIEI

(OSTAŞUL ROMÂN, CĂPITANUL M. GROZA, CĂPITANUL G. LUPAŞCU, LOCOTENENT-COLONELUL S. VOINESCU, COLONELUL E. HERKT, COLONELUL M. CERKEZ, COLONELUL ŞTEFAN FĂLCOIANU, DOCTORUL C. DAVILA, GENERALUL ION EM. FLORESCU, ION C. BRĂTIANU, DOMNITORUL CAROL)

DE

GENERALUL R. ROSETTI

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 7 Decemvrie 1945

In ziua de 28 Noemvrie/10 Decemvrie 1877, Osman Paşa — care apărase Plevna cu atâta vrednicie timp de cinci luni — a făcut cunoscut, colonelului M. Cristodulo Cerkez, nevoia în care se găsea să capituleze cu întreaga sa armată. Această dată este una dintre acele care trebuesc în veci amintite de noi. Pentru prima oară, de sute de ani, o armată română, luptând alăturea de oastea unei mari împărăţii, silea pe ostaşii fostului suzeran al ţărilor româneşti să se recunoască învinşi, consfinţind în acelaşi timp neatârnarea Ţării proclamată de parlament cu cinci luni şi jumătate mai înainte.

Insemnătatea faptului îndeplinit la acea dată m'a făcut să expun în faţa Domniilor Voastre, la fiecare aniversară, cu începere din luna Decemvrie 1936, faze ale războiului de pe câmpiile Bulgariei, de acum 68 de ani, precum şi faptele unor anumite unităţi sau categorii de participanţi la aceleaşi lupte.

Azi îmi propun să vă înfăţişez icoanele unora dintre acei care au dus armata română de pe malurile Dunării la Plevna,

la Rahova, la Belogradgic și la Vidin și au adus-o apoi, învingătoare, înapoi în țară.

* * *

De sigur că cel mai de seamă dintre toți făuritorii neatârnării României a fost ostașul român, căci el a dus greul războiului și el a fost acela care a sacrificat totul și și-a vărsat mai cu seamă sângele dincolo de Dunăre.

Ca să nu fim acuzați de autoslăvire, să dăm cuvântul acelora cari au fost martori ai faptelor lui, mai cu seamă celor străini.

Inafară de Rudolf Henke, autor al cărții *Rumänien, Land und Volk* [1]. în care arată că Românul este un ostaș obișnuit cu greutățile și că nu va fi un factor neînsemnat într'un războiu, presa străină și unele staturi majore considerau la început pe ostașul român ca neaprig de luptă.

In concertul de pângărire prin anticipație a numelui acestuia, s'a deosebit mai cu seamă presa cesaro-crăiască de pe malurile Dunării mijlocii.

Insulte triviale sunt adresate armatei române de ea — cu toate că-și zicea neutră — *Neue Freie Presse*, ironizând concentrarea trupelor românești la Calafat, spunea că acea concentrare « nu va împiedeca pe Turci de a trece Dunărea și de a alunga dorobanții și călărașii români până în Transilvania ». Această prezicere se repeta de alte ziare și cele din regiunea « pusztei » se făleau zicând că puține batalioane de honvezi erau îndestulătoare ca să bage în Dunăre toată oastea românească. *Pester Lloyd* mergea mai departe, zicând că ar fi bine ca această armată să meargă fără arme la luptă, deoarece acestea i se vor lua de Turci sau se vor arunca de Români în fuga lor spre Carpați.

Două sunt cauzele acestei explozii fățișă de ură: una veche, tradițională am zice, disprețul pentru neamul românesc al grofului maghiar și al sateliților săi și a doua, de natură politică, frica de Rusia și nevoia susținerii cu orice preț a Turciei.

[1]) Publicată la Leipzig în 1877, în preajma declarării războiului.

Şi presa altei ţări, a cărei politică constantă a fost menţinerea integrităţii imperiului otoman, a început prin a repeta bârfelile adresate oştenilor domnitorului Carol, cea engleză. Aşa ziarul *The Times*, din 4 Mai 1877, scrie: «soldatul român nu se bucură de reputaţia unei dorinţe aprige de a lupta şi, dacă criticii săi străini nu sunt nedrepţi cu dânsul, îi plac mai mult uniformele strălucitoare şi vieaţa uşoară, ca proiectilele şi lupta corp la corp». Acelaşi ziar, vorbind la 11 Iulie 1877 de trupele noastre cu schimbul, zicea că dacă Turcii ar fi invadat în România, probabil «că şi-ar fi făcut datoria» — deci deosebire de vedere cu *Neue Freie Presse* — «dar pentru a întreprinde o campanie pe teritoriu străin, ei (schimbaşii) n'ar fi deasupra nivelului trupelor neregulate turceşti şi ar fi mai mult o pacoste decât o adăugire de putere».

Leali însă, corespondenţii şi redactorii ziarelor englezeşti recunosc ulterior, în faţa faptelor, că acestea au fost numai bârfeli. Aşa acelaşi *The Times* scrie, la 17 Septemvrie 1877: «Trupele româneşti au desminţit în mod efectiv toate bârfelile pe care criticii străini le-au afirmat în privinţa capacităţii lor de a sta sub foc şi au demonstrat încă odată că curajul fizic nu aparţine numai câtorva naţionalităţi favorizate». Şi peste două zile, scrie din nou: «Atât rezerviştii cât şi schimbaşii răspund cu grabă la chemări şi se zice că aceşti oameni arată dorinţa de a fi la înălţimea bravurii camarazilor lor dela Plevna». La 2 Octomvrie, marele ziar londonez aminteşte din nou «cât de îndoelnică fusese opiniunea» în întreaga Europă, despre valoarea aliaţilor Ruşilor.

Alt ziar englez, *The Daily Telegraph*, ce ne-a fost în special ostil, e nevoit să recunoască, la 3 Octomvrie: «niciuna din rău-voitoarele şi netemeinicele preziceri ce au circulat în mod curent de multe luni, în presa austro-ungară şi germană, spre dauna acestei mult hulite mici armate, nu s'au îndeplinit».

The Morning Post din 1 Octomvrie, scrie că Ungurii au descoperit «că Românii nu sunt numai ambiţioşi dar că pot fi şi bravi».

Tot aşa *The Daily News* din 27 Mai vorbeşte de Români ca de un popor « căruia i s'a făcut reputaţia de a nu fi prea aprig de a se lupta », iar săptămânalul ilustrat *The Graphic*, din 6 Octomvrie afirmă că armata română « s'a răzbunat astfel de dispreţul ce i s'a arătat până acum ».

Dacă am făcut aceste citaţii, ce de altfel ar fi putut fi mult mai numeroase, este pentru a învedera atmosfera neprietenească şi neprielnică în care ostaşul român a pornit la războiu, nevoit fiind să lupte nu numai pe câmpul de luptă contra adversarului dar încă să rupă încetul cu încetul brâul de dispreţ neîntemeiat cu care fusese încins.

Faptele sale erau să-i aducă, foarte curând, izbândă şi în acest sector, izbândă recunoscută de toţi cei de bună credinţă.

Să-i cercetăm deci îndeplinirile.

Ne mai vorbind de disciplina firească Românului şi constatată în tot timpul războiului, prima dovadă de vrednicie pe care a dat-o ostaşul român, a fost buna rezistenţă la lungile marşuri necesare pentru concentrarea armatei în Oltenia; aceeaşi rezistenţă o va arăta în tot timpul războiului şi mai ales în istovitoarele marşuri executate în luna Decemvrie 1877, prin nămeţi de zăpadă şi viscole, ce împiedecau să se vadă pârtia la câţiva paşi înainte.

Curând, după ce trupele ruseşti au trecut Prutul, tunurile turceşti au deschis focul asupra oraşelor de pe malul Dunării. Colonelul Forbes, faimosul corespondent de războiu englez, martor ocular al bombardamentului dela Calafat, spune: « Am fost izbit de purtarea admirabilă, în aceste clipe, a tunarilor români, cari n'au clintit câtuşi de puţin, în timpul grelei încercări, la care au fost supuşi », cum tot acelaşi corespondent mai scrise: « am văzut până acum de două ori trupe româneşti sub foc, fără a fi observat la ele acei fiori, cari n'ar fi fost cu totul nefireşti la soldaţi tineri şi neexperimentaţi ».

La Izlaz, tunarii noştri au, după memoriile lui Iancu Lahovary, o ţinută perfectă şi mult sânge rece; ei îşi mânuesc tunurile cu aceeaşi precizie ca la exerciţiu. Tot aşa la Olteniţa.

Lunile Mai, Iunie, Iulie şi o parte din August, se petrec în aşteptare, în schimburi de focuri de-a-lungul Dunării, în respingerea incursiilor turceşti în ostroavele şi pe malul stâng al fluviului, dar şi în recunoaşteri pe malul drept, recunoaşteri pentru care se găsesc totdeauna voluntari: pedestraşi, călăreţi, mărinari.

In August, Domnitorul şi primul său ministru, I. C. Brătianu, hotărăsc ca armata română să treacă Dunărea. In ce stare sufletească execută ostaşii noştri această operaţiune? Martorii arată că, atât la Turnu-Măgurele cât şi la Siliştioara, oamenii sunt într'o stare sufletească serioasă şi că păşesc cu o hotărîre liniştită. Işi fac semnul crucii, înainte de a pune piciorul pe pod sau pe pontonul care-i va duce peste Dunăre. Nevestele, care-şi întovărăşiseră bărbaţii până la malul apei, nu plâng şi nici nu se vaietă, ci urmăresc pe ai lor cu priviri îndurerate şi duioase.

Domnitorul, Brătianu, C. A. Rosetti, de faţă la trecerea dela Siliştioara, sunt, ca toţi ceilalţi asistenţi, adânc emoţionaţi şi impresionaţi de solemnitatea momentului.

După nouă marşuri grele, trupele române sosesc în faţa Plevnei; se apropie, la distanţe potrivite atacului. Bateriile Diviziei a 4-a se desfăşură în galop şi iau poziţie cât mai aproape de lucrările turceşti, ceea ce aduce, din partea colonelului Gaillard, ataşat militar francez, următoarea exclamaţie: «ils sont crânes les petits Roumains» (sunt îndrăsneţi Românaşii).

Un redan (alţii îl numeau semiredută) înaintat turcesc din faţa redutelor de deasupra Griviţei, împiedecă o apropiere la mai mică distanţă a bateriilor, cum ar putea împiedeca şi înaintarea infanteriei. E atacat, cu mult avânt, în după amiaza zilei de 27 August şi luat de Regimentul 13 Dorobanţi, un batalion din Regimentul 5 Linie, Batalionul 2 Vânători şi o secţie de artilerie.

Asupra acestui prim atac dat de pedestrimea noastră, ziarul *Daily Telegraph* spune că el s'a dat cu mult avânt, iar Lachmann (ofiţer elveţian, corespondent al mai multor ziare din ţara sa şi din America), care intrase în foc cu compania 5-a din Regimentul 5 de Linie, scrie: « după puţine

momente ne primește un foc, cum n'am văzut nici la Solferino, nici la Custozza, dar lanțul tiraliorilor se ține neclintit » și adaugă mai departe: « niciodată n'aș fi crezut să văd atâta bravură, la o trupă care până acum nu a cunoscut focul » [1]. A doua zi, la masă, țarul Alexandru, ridică paharul său pentru armata română, care dăduse în ziua premergătoare, în chip așa de strălucit, întâia dovadă despre vitejia ei. El trimise pe unul din adjutanții săi, să felicite trupele ce luaseră parte la atac și să le distribue 50 de cruci ale ordinului Sfântul Gheorghe.

Pentru păstrarea poziției luate la 27 August, este nevoie însă de sprijinul tunului. Bateria Lupașcu din Regimentul 3 Artilerie, iese în câmp deschis și înaintează spre o movilă ce se afla la înălțimea șanțurilor luate. Acolo se îngroapă și, cu toate că timp de patru zile Turcii, aflați numai la 900 metri de dânsa, concentrează asupra ei un foc năprasnic de artilerie și de infanterie, rămâne neclintită pe poziție, răspunde la focul Turcilor și oprește scurt mai multe contra-atacuri ale acestora. Despre această baterie, ziarul *The Daily News*, scrie (în numărul său din 9 Septemvrie s. n.): « o baterie a ieșit în câmp deschis, în fața redutei (Nr. 1) și își menține poziția cu tenacitate, cu tot focul redutei, care, deși mult redus, pare concentrat asupra ei ». Și același ziar, vorbind de trupele române, în general, scrie, la 6 Septemvrie s. n., că ele sunt bine antrenate.

Au urmat trei zile de bombardament și apoi acea « zi de sânge udă » în care s'a dat marele atac dela 30 August. Ziua ca și noaptea precedentă, era cețoasă și o neîncetată ploaie măruntă desfundase terenul, transformându-l într'o masă cleioasă și alunecoasă; ea udase trupele, așteptând multe ore în pozițiile de pornire.

Un corespondent francez, Kohn-Abrest, martor al atacului, dat de Divizia 3-a, spune că în momentul pornirii atacului, nu se vedea la trupele destinate acestuia « vreun semn de înflăcărare exterioară dar, ce valorează mai mult uneori,

[1]) Pentru vitejia arătată sub foc și pentru apărarea unui tun românesc Lachmann a fost decorat de Domnitor cu Steaua României (*Resboiul*, 10 Septemvrie 1877).

sânge rece în fața primejdiei ». Urmând descrierea atacului dat de această divizie, care precum se știe nu a reușit, spune: « numai în acel moment (al deschiderii focului de Turci, din reduta Nr. 2) mi-am putut da seama de bărbăția de care e capabil soldatul român » și, insistând asupra focului năpraznic al Turcilor, adaugă: « Ei bine, acești bieți țărani români, cu mantalele lor învechite și cu căciulile împodobite cu pene de curcan pe cap, ei cari au fost așa de mult luați în râs, au dovedit că știu să moară... cu o înverșunare de necrezut s'au aruncat în acea râpă a morții; respinși, sdrobiți, decimați de focul ucigător al unui dușman acoperit, dar nedând înapoi un pas, neșovăind o clipă, înaintând mereu reînnoind necurmat atacul... ».

Iar despre ostașii Diviziei a 4-a a căror dârzenie le-a îngăduit ca, reînnoind de patru ori atacul, să atingă ținta ce li se hotărîse, cucerirea redutei Nr. 1, martorii spun: « în realitate însă reduta Grivița (se înțelege nr. 1) a căzut aseară în fața vitejiei hotărîte a Românilor » (*The Daily News* 2/14 Septemvrie 1877); « Românii sunt mult lăudați pentru liniștea lor sub foc » adaugă *The Times* din 3/15 Septemvrie, iar ziarele ilustrate *The Graphic* și *The Illustrated London News* vorbesc de « dovezile de mult curaj », de « tenacitate », de « spirit războinic », de « perseverență », de « hotărîre », ale trupelor românești; în fine, *The Daily Telegraph* (5/17 Septemvrie) spune: « tinerii soldați români se luptă în chip admirabil ».

La aprecierile ziariștilor se pot adăuga următoarele constatări ale unor militari de carieră:

Generalul rus Kuropatkin spune că episodele luptei dela 30 August arată că tinerele trupe române înzestrate cu spirit războinic, sunt capabile de fapte glorioase.

Căpitanul danez Hedemann — martor ocular —: « Românii înaintară cu mare bravură ».

Un englez, W. Herbert, care comanda o companie turcească, în apropierea Griviței, laudă, în mai multe rânduri, avântul infanteriei române.

Țarul, prezent pe câmpul de luptă, telegrafiază împărătesei: « tânăra armată română se bate cu perfecțiune » (*Gazeta Transilvaniei, 11/23 Septemvrie 1877*).

Atacul asupra redutei Grivița Nr. 2, se repetă la 6/18 Septemvrie, cu același insucces, dar cu multă vitejie, spune ziarul *The Daily News* din 7/19 Septemvrie.

Vorbind de luptele dela 27 și 30 August și dela 6 Septemvrie *The Daily Telegraph* din 3 Octomvrie s. n. face următoarele constatări: « trupele (românești) s'au purtat cu un curaj laudabil și au pornit de repetate ori la asalt deși respinse de focul sdrobitor al infanteriei turcești... mare curaj, și tenacitate... infanteria a arătat o desăvârșită voie bună de a intra în foc și chiar un deosebit avânt... ea (armata) a luptat și a luptat cu bravură... Românii au ocupat postul de onoare ».

Un corespondent spaniol, scrie la rândul său: « încrederea (armatei române) în triumf e mare » și adaugă: « toată lumea e martoră că armata română știe să se bată ».

Urmează operațiuni de apropiere prin lucrări de sapă, în care lucrări ostașii Domnitorului Carol arată o deosebită destoinicie. — « Românii înaintează cu stăruință prin tranșee spre a doua redută Grivița... spiritul lor războinic și vesela lor îndurare a greutăților sunt admirabile » spune *The Daily News* și repetă mai târziu cu privire la aceleași lucrări că le execută « cu o stăruință și cu un curaj demn de toată lauda ». *The Times* din 3 Octomvrie, vorbește la fel, iar la 1 Noemvrie s. n., afirmă că: « Domnitorul... cu drept cuvânt poate fi mândru de tinerele sale trupe ».

Și era cu atât mai demnă de laudă, stăruința și veselia acelor ostași, pentrucă vremea se stricase, ploaia transformase șanțurile în mocirle, o vreme, neobișnuit de rece pentru acea epocă a anului, mărea greutățile traiului și o furtună puternică rupsese podul dela Nicopole și micșora posibilitățile de aducere a hranei.

Toate acestea nu împiedecă, ca la 7/19 Octomvrie, Divizia 4-a să încerce din nou, printr'un atac repetat de două ori în acea zi să ia reduta Grivița Nr. 2. Pierderile sunt mari și cu toate că ziarul *The Morning Post* (22 Octomvrie s. n.) constată cu acest prilej că « despre vitejia și îndemânarea soldaților Principatului nu poate fi discuție » atacul nu reușește.

Divizia 4-a, ai cărei osteni ceruseră, ei înșiși, să atace acel spin care le sta mereu în coastă, obosită și slăbită de cele

patru atacuri ce le dase la 27 și 30 August, 6 Septemvrie și 7 Octomvrie, e retrasă și trecută în rezervă. Artileria și geniul său însă cer și obțin voia de a rămânea pe poziție.

Străinii admiră însă nu numai vitejia ce o dovedesc ai noștri pe câmpul de luptă; îi impresionează și răbdarea răniților în spitale. « Iși îndurau suferința în chip admirabil », scrie un corespondent al ziaralui *The Daily Telegraph* (8 Octomvrie s. n.).

Aceleași constatări se pot face în privința însușirilor și purtării ostașului nostru în săptămânile următoare în fața Plevnei ca și în marșul istovitor de greu spre Vidin și în bătălia dela Smârdan. Socotesc însă că am dovedit în deajuns rostul de însemnat făuritor al neatârnării Țării al acestui blând, omenos, răbdător, credincios, dârz la nevoie și foarte viteaz luptător.

* * *

La îndeplinirea izbânzilor care au consfințit neatârnarea proclamată la 10 Mai 1877 au luat parte însă și alții, fără de cari de altmintrelea ostașul de rând nu ar fi putut îndeplini ceea ce a îndeplinit și, anume, șefii.

Este drept, este o datorie de onoare să înfățișez, cel puțin pe unii dintre ei, ale căror pilde îmi par mai caracteristice și cu mai multă influență asupra îndeplinirilor, fără ca prin aceasta să socotesc că nu au fost și alții, mulți alții, cari să-și fi îndeplinit și ei rosturile cu destoinicie.

Primul despre care voiu vorbi este un bănățean, Moise Groza, atunci căpitan în stat-majorul Diviziei 4-a [1]). Iși făcuse studiile în Austro-Ungaria și slujise în armata acelei țări. In Italia, în războiul din 1866 s'a distins în bătălia dela Custozza (24 Iunie 1866) iar în lupta dela Versa (14 Iulie

[1]) Născut în 1844 în Obreja, lângă Caransebeș; absolvent al școalei militare 1862; cadet în Regimentul XIII grăniceresc bănățean; mutat în Fevruarie 1866 în Regimentul 66 de linie la Verona și înaintat sublocotenent la 1 Martie 1866; profesor la școala militară de cadeți din Lemberg 1869—1870; urmează cursurile Institutului Geografic din Viena; atașat la Marele Stat-Major austro-ungar 1871; detașat până la 5 Iunie 1873 pentru ridicări topografice în Transilvania. Se căsătorește, la 4 Noemvrie 1874 cu d-șoara Elena Mureșanu, fiica lui Iacob Mureșanu, atunci director al ziarului *Gazeta Transilvaniei*, din Brașov (Sextil Pușcariu, *Douăzeci scrisori ale lui Moise Groza din războiul dela 1877)*.

1866) a fost rănit de două ori. S'a specializat după aceea în lucrări topografice.

Primit în armata română în 1874, era căpitan dela 1 Aprilie 1877, dar lucru curios, nu a fost împământenit decât după războiu.

Divizia 4-a era în linia întâia și era menită să deie atacurile cele dintâi, cele mai multe și cele mai grele. Pentru reușita acestora trebuia cunoscut însă, pe cât se putea mai bine, chipul cum se înfățișa ținta atacurilor ei, ce obstacole erau între trupele noastre și adversar, de asemenea cum era terenul pe care trebuiau să înainteze trupele și în fine, nu mai puțin, acestea trebuiau îndrumate în mersul lor la atac.

Destoinicia șefului său direct, locotenent-colonelul Sergiu Voinescu pe de o parte, cunoștințele sale topografice pe de alta, i-au fost de cel mai mare folos în îndeplinirea primei misiuni. Impreună cu acel șef al său, face, în ziua de 26 August, o recunoaștere care duce la descoperirea redanului din fața redutei Grivița nr. 1. Călare, e în linia cea mai înaintată de trăgători ai Regimentului 13 Dorobanți, atacând și luând acel redan la 27 August. Cu acest prilej, unui tun din secția de artilerie ce întovărășea atacul, i se rupe osia și nu putu să fie retras din poziție; Turcii se reped spre a-l lua; căpitanul Pruncu cu câțiva ostași îl apără, iar Groza se repede călare înapoi, aduce un atelaj de șase cai și sub foc reușește a face o reparație improvizată, după care duce tunul înapoi.

In atacul dela 30 August e însărcinat de locotenentul-colonel Voinescu ca să conducă aripa dreaptă a atacului; calul său e rănit de două gloanțe, un al treilea glonț îi rupe tocul cismei. Atacul fiind respins, el adună oamenii, îi îmbărbătează și, mereu în foc, zice Lachmann, pornește încă de trei ori la atac, până ce seara târziu ținta e cucerită, Groza fiind acela care a observat întâi că garnizoana turcă începea a părăsi reduta. Pricepând nevoia înlocuirii trupelor din redută, istovite de supraomeneștile sforțări ce făcuseră, trupe constând dintr'un amestec de oameni de diferite unități, Groza conduce, în noaptea de 30/31, trupele de înlocuire și le oprește în preajma redutei. Acestea reușesc să respingă contra-atacul turcesc din 31 August.

In atacul dela 6 Septemvrie se află din nou, în mijlocul coloanelor de atac iar la 16 Septemvrie, iarăşi sub conducerea lui Voinescu, ia parte la o recunoaştere spre întăriturile turceşti de pe Dealul Ianic Bair.

In atacul dela 7 Octomvrie e înnăbuşit de un gabion ce e aruncat asupra sa de explozia unui obuz turcesc; contuzionat puternic, îşi revine în fire şi rămâne în linia de luptă, continuând a îndemna infanteria să înainteze.

Cu aceeaşi destoinicie şi aceeaşi vitejie statornică îşi continuă serviciul, căpătând porecla de *stâlpul Diviziei a 4-a.*

Destoinicia şi vitejia mereu dovedite, îi aduc nu numai decorarea cu Virtutea Militară şi Steaua României de războiu, dar şi înălţarea, în ziua de 1 Ianuarie 1878 la gradul de maior deşi avea o vechime de numai nouă luni în gradul de căpitan.

* * *

Atacurile dela 27 şi 30 August nu puteau izbuti şi mai ales nu se putea menţine stăpânirea uvrajelor cucerite în acele atacuri dacă infanteria nu era sprijinită de aproape de artilerie.

Căpitanul Groza căută locul prielnic pentru artileria de imediată însoţire, şi-l găseşte la o movilă deasupra Griviţei. Acolo pune în acţiune, la circa 900 m de reduta Griviţa nr. 1, bateria G. Lupaşcu [1]) din Regimentul 3 Artilerie. Ea devine ţinta artileriei şi infanteriei turceşti. Dar Lupaşcu îşi ţine, cu toate pierderile în personal şi material ce le sufere bateria sa, unitatea pe loc şi în necurmată acţiune, timp de patru zile, în care vreme este întărit cu două secţii din altă baterie. Bateria dela Movilă, cum se numeşte atunci bateria lui Lupaşcu, susţine, prin focurile sale, atacurile infanteriei şi opreşte scurt contra-atacurile turceşti. Prezenţa şi acţiunea acestei baterii este pentru pedestrimea română nu numai un sprijin material dar şi unul mare din punct de vedere

---

[1]) Născut la 10 Martie 1845, elev la 2 Iulie 1865, sublocotenent la 2 Iulie 1867, locotenent la 24 Februarie 1871, căpitan la 1 Ianuarie 1875.

moral [1]). Comandantul acestei baterii a reuşit apoi să execute cu tunurile sale de câmp — ca şi alţi comandanţi de baterie — şi trageri curbe pentru baterea interiorului uvrajelor turceşti, trageri ce au pricinuit mult rău Turcilor şi au fost lăudate, după capitulare, de comandantul artileriei vrăjmaşe.

Pentru purtarea sa în foc, bateria Lupaşcu a fost citată prin ordin de zi pe armată.

După Plevna a fost la Belogradgic.

* * *

Animatorul Diviziei a 4-a, omul care i-a însuflat energia şi dârzenia cu care această divizie, cea mai constant aruncată în foc dintre toate diviziile trecute în Bulgaria, a fost şeful ei de stat major, locotenent-colonelul Sergiu Voinescu [2]). El a condus personal toate recunoaşterile în vederea atacurilor; el a fost mereu în capul coloanelor de atac ale acestei divizii; el a fost acela care şi-a urmat mersul pe jos sub focul cel mai vajnic, după ce şi-a avut calul omorît sub dânsul. Deosebindu-se încă de pe băncile şcoalei prin independenţa sa de caracter, absolvent al Şcoalei de Stat-Major din Franţa a fost un ofiţer deosebit de cult, inspirând tuturor stimă iar colegilor şi prietenilor săi, iubire şi devotament. Tot el era acela care se îngrijea mai mult de buna stare a soldatului. Domnitorul şi toţi acei care l-au văzut pe câmpul de luptă, n'au decât cuvinte de laudă pentru dânsul zicând, cel dintâi, că s'a distins într'un mod cu totul deosebit în atacul dela

[1]) Şi meritul lui Lupaşcu este cu atât mai mare cu cât în numai cinci luni a reuşit să topească într'un singur tot personalul bateriei alcătuit la mobilizare din 48 soldaţi activi, 50 rezervişti, 44 pompieri, 2 voluntari şi 16 marinari şi să formeze atelaje omogene din caii bateriei din cari 2/3 erau cai de rechiziţiune şi remonţi noi aduşi din Rusia.

[2]) Născut la 7 Septemvrie 1843, elev la 10 Iulie 1859, sublocotenent la 10 Iulie 1859, locotenent la 30 August 1863, căpitan 2 Octomvrie 1867, maior 10 Martie 1871, în neactivitate pentru concediu 10 Ianuarie 1875, activ 5 Martie 1876, locotenent-colonel 1 Ianuarie 1877, demisionat 8 Aprilie 1878, reprimit în armată 5 Mai 1878, colonel 8 Aprilie 1879, disponibilitate pentru concediu 3 Octomvrie 1884, activitate 4 Mai 1885, disponibilitate pentru concediu (numit prefect de poliţie al Capitalei) 23 Martie 1888, activitate 29 Septemvrie 1888, decedat 21 Noemvrie 1889.

Decorat cu Virtutea Militară şi Steaua militară de războiu.

Căsătorit cu d-ra Natalia Romalo.

27 August și că la 30 August, atât Voinescu cât și Groza, au mers cu mare dispreț de moarte. cu coloanele de atac. Nu mai puțin povestitorul cinstit care a fost Iancu Lahovary, vorbește de dânsul ca fiind « un ofițer de o rară energie » și « un ofițer de o tenacitate indomptabilă ».

Având o înaltă concepție a menirei ofițerului și a datoriilor sale, a îndeplinit pe acestea din urmă, cu cea mai desăvârșită conștiinciozitate reacționând totdeauna — și adeseori violent — ori de câte ori se întâmpla ceva care putea compromite prestigiul armatei, cum în calitate de comandant al Școalei militare de ofițeri, pentru care era așa de indicat, a lăsat fără milă repetenți pe toți acei ce nu erau încă pregătiți pentru a deveni ofițeri destoinici, De asemenea e cunoscut faptul refuzului său, poate cam brutal, de a da o slujbă unui tânăr neavând atunci altă calitate de a fi numit decât aceea că era înrudit cu dânsul.

Oricare ar fi fost supărările pricinuite de această purtare a sa, ziarele de toate nuanțele cu prilejul încetării sale din vieață, la 21 Noemvrie 1889, camarazii săi, cu același prilej, elevii săi, încă în vieață, pe care i-am interogat, acele persoane, de asemenea întrebate de mine, care l-au cunoscut, copii sau tineri fiind, vorbesc și astăzi, după 54 de ani, de dânsul, cu adâncă emoție, cu venerațiune și cu o foarte deosebită afecțiune [1]).

Om de talie mijlocie, având un trup subțire și o sănătate șubredă, brun, cu niște ochi vii, era vibrant, dinamic, iar

[1]) Iată ce a scris, în ziarul *Timpul*, din 23 Noemvrie 1891, cineva care l-a cunoscut de aproape:

« *Sergiu Voinescu*. Mulți îl iubeau, mai mulți îl apreciau, toți l-au stimat. Când aseară se răspândi fulgerătoarea veste că moartea răpise pe colonelul Voinescu, o gândire s'a ivit pe toate buzele: mult a pierdut armata!

« Mult, în adevăr. A zice de un ofițer că e blând cu soldatul, că e drept cu ofițerul; a zice de un ofițer că e viteaz pe câmpul de luptă și înțelept în zilele de pace; a zice de un om că pune mai presus de toate sentimentul demnității și al onoarei, nu este a-i aduce o laudă, căci acel om nu-și face decât datoria.

« Dar când acel om, o vieață întreagă a păstrat neclintit acest caracter, când calități comune atâtora, el și le-a însușit până a fi o pildă tuturora, oh! atuncea datoria devine sublimă și este o laudă fără margini de a zice de el: și-a făcut datoria.

«...Colonelul Voinescu era o adevărată personalitate. Dovedise în toate împrejurările calități înalte, de inimă și de spirit. Bravura lui, temeritatea chiar erau tradiționale. Intinsele sale cunoștințe în ale oastei, coroborau o inteligență deschisă și în deosebi de pătrunzătoare, adevărata calitate a unui om de resbel ».

din punct de vedere moral, om întreg, luptător de o vitejie fără prihană, în totdeauna doritor de bine, Voinescu nu putea, și zic chiar nu trebuia, să nu reacționeze în fața mișeliei, cum nu putea să nu lovească în cei ce nu-și îndeplineau datoria.

Prieteni și adversari, camarazi și subalterni au spus, într'un singur glas, cu prilejul trecerii sale din vieață, că armata a făcut nu numai o dureroasă, dar și o mare pierdere. Așa a fost!

* * *

La comandamentul Diviziei 4-a se mai găsea încă un șef îndrăsneț, activ, având multă inițiativă, formând cu Voinescu și cu Groza un trio admirabil, anume comandantul artileriei divizionare, colonelul Enric Herkt. Străin, prin naștere, nepot al « protomedicului » și naturalistului Iacob Cihac, Herkt a luat parte la reînființarea artileriei moldovenești despre care ne-a lăsat pagini foarte interesante, ce am avut prilejul să citez într'una din comunicările făcute în această incintă.

In lunga sa carieră, Herkt s'a dovedit un bun tehnician, un destoinic organizator și un energic și viteaz conducător al bateriilor sale pe câmpul de luptă [1]).

Ca și Voinescu și, uneori împreună cu acesta, a executat recunoașterile necesare obținerii celor mai bune rezultate din partea tunurilor Diviziei a 4-a.

Mereu în bateriile cele mai înaintate, stând în mijlocul lor sub focul cel mai viu, îndeplinea orice rol necesar momentului. Așa când bateria Lupașcu fu amenințată să rămână fără munițiuni, a parcurs în galop terenul bătut de focul inimic și a adus, sub un foc și mai viu, chesoane cu munițiuni dela bateriile dinapoi spre a împrospăta pe acelea ale

[1]) Născut la 16 Februarie 1829; urmează cursurile unei școale politehnice în Germania. Cadet la 31 Octomvrie 1849. Praporcic 6 Decemvrie 1841. Porucic 24 Martie 1850. Căpitan 25 Aprilie 1860. Școala de Pirotehnie din Anvers 1860 de unde se întoarce împreună cu locotenentul Le Boulengé, inventatorul cronografului cu același nume. Maior 24 Decemvrie 1860. Trimes în misie în Serbia (Iulie 1862) și în Belgia (August 1862). Locotenent-colonel 22 Mai 1864. In misiune în Serbia (Iulie 1865). Colonel 6 Iulie 1872. General de brigadă în rezervă 15 Noemvrie 1891. Autor a numeroase regulamente, instrucțiuni și scrieri tehnice.

lui Lupașcu. Dându-și seama de importanța poziției ocupate de acea baterie a fost printre acei cari au stăruit ca să rămână pe loc, întărind-o însă cu încă două secții și rămânând el în mijlocul acestei unități ce avea acum zece tunuri.

In noaptea de 30/31 August ia personal, la ora 2 noaptea, comanda bateriilor Algiu și Bereșteanu și cu ajutorul unui felinar surd, le conduce spre a arma reduta Grivița Nr. 1, ce fusese luată numai cu câteva ore mai de vreme. Ajuns cu aceste baterii la înălțimea bateriei dela Movilă, aude pe Turci pornind la contra-atac; pune bateriile cu care venea, pe loc în baterie, iar el își urmează drumul spre reduta Nr. 1 singur pe jos ca să vadă ce se întâmplă acolo. Ajută la restabilirea ordinei și la păstrarea redutei în stăpânirea trupelor noastre.

Pentru purtarea sa în luptele dela Grivița a fost citat prin ordin de zi și decorat.

Herkt și bateriile sale, bine îngropate în pământ, se identificaseră și cu terenul și cu misiunea artileriei din sectorul în care se aflau așa că, atunci când după insuccesul dela 7 Octomvrie, se hotărăște ca Divizia 4-a să treacă în repaus, nimeni nu se miră, auzind că colonelul Herkt și tunarii săi cer să rămână pe pozițiune; bine înțeles cererea aceasta se aprobă. Numai cine a stat în tranșee poate aprecia ce înalt spirit de îndeplinire a datoriei stăpânea personalul bateriilor lui Herkt pentru ca el să ofere a înfrunta încă șase săptămâni de veghe, de mizerie și de zilnică primejdie.

Ulterior Herkt comandă artileria din fața Belogradgicului.

* * *

Un alt șef deosebit de vrednic a fost colonelul M. Cristodulo Cerkez, comandant al Diviziei 2-a. Rolul său l-am descris în trei din lucrările mele [1]), așa că nu mai repet cele spuse despre destoinicia, însușirile și marea conștiinciozitate a acestui vrednic comandant de mare unitate.

* * *

[1]) *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878.*
Documente inedite relative la corpul de observație dela Gruia (1876).
Jurnalul de operațiuni al Diviziei de infanterie de rezervă.

Locotenentul norvegian Gunnar Sölfest Flood, atașat la Marele Cartier General român în fața Plevnei, spune în notele sale, la data de 27 Octomvrie ,că în aceea zi a sosit colonelul Ștefan Fălcoianu, noul șef de Stat-major și adaugă, la 29 Octomvrie: « noul șef de stat-major ne-a silit a ne scula mai de vreme astăzi, dând pilda cea mai bună. A spus francamente că toată lumea se plictisea și că trebuiau puși toți la muncă ».

Fălcoianu era un foarte destoinic organizator și un bun administrator, a dovedit-o nu numai în armată, ci și în însemnate funcțiuni civile. Așa a fost un bun director (secretar general) al Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Lucrărilor Publice. Iar când Statul Român a preluat din mâinile străinilor, dintâi Poștele și mai târziu Căile Ferate, el a fost însărcinat, pe rând, în calitate de director general al acestor mari servicii, să ieie în primire, să organizeze aceste instituțiuni, apoi să recruteze și să îndrumeze personalul românesc, care a condus în urmă cu destoinicie, aceste însemnate organe de comunicațiuni atât de necesare desvoltării țării.

La începutul războiului era director (secretar general) al Ministerului de Războiu și în această calitate a fost destoinicul colaborator tehnic al lui I. C. Brătianu, ministru adinterim al războiului.

Numit în toamnă șef de Stat-Major al Corpului de Operațiuni din fața Plevnei, nu numai că a organizat și sistematizat procedeuri de lucru ale Marelui Cartier General, dar a arătat multă inițiativă și hotărîre, cu deosebire în două împrejurări însemnate. La 29 Noemvrie 1877, inițiativei lui se datorește atacul trupelor române asupra întăririlor dela Opanez și luarea lor, ceea ce a dat lovirea decisivă armatei turcești amenințându-i flancul și spatele și a silit-o să capituleze.

La 12 Ianuarie 1878, Fălcoianu reușește să convingă pe generalul Cerkez, în fapt îi impune în numele comandamentului de căpetenie să atace Smârdanul și Inova, cu toată ceața deasă ce acoperea în acea zi regiunea Vidinului. Dispozițiunile lui Cerkez pe de o parte și vitejia regimentelor 4 și 6 de linie și 9 de dorobanți pe de alta au adus, în urma atacului dat, însemnata izbândă din acea zi.

Fălcoianu, înzestrat cu un caracter energic, având o voință de neînfrânt, se deosebea prin sentimentele sale înalte și prin capacitatea sa administrativă. Scriitor și om de știință, el a fost și membru al instituțiunii noastre, în secțiunea științifică.

* * *

La războiu ostașii nu dau numai lupte și tocmai acestea aduc moartea, aduc răniri iar vieața în campanie aduce boale. Ostașul vătămat trebuește îngrijit, trebuește adus din nou în stare de sănătate normală. De aci rezultă nevoia unei desăvârșite organizări a serviciului sanitar cum și a unui personal destoinic.

Armata română a avut norocul să aibă atunci în persoana medicului general Carol Davila organizatorul și conducătorul serviciului sanitar ce-i trebuia.

Toate persoanele ce l-au cunoscut sunt unanime în a vorbi despre fizicul său foarte plăcut, lucru ce este confirmat de toate portretele sale, de marele său farmec și adaugă că era în acelaşi timp foarte îndatoritor, organizator genial, că avea mult devotament pentru cel suferind și era de un caracter violent.

Iată acum citațiuni despre serviciul său în Războiul Independenței.

Farcy, un martor francez, vorbește de devotamentul neobosit al lui Davila și de faptul că aduce răniților — și adesea nerăniților, arată alte izvoare — oriunde s'ar fi găsit, hrană îmbelșugată și vin.

Corespondentul de pe câmpul de luptă al *Gazetei Transilvaniei*, l-a văzut în timpul atacului dela 27 August cu ambulanța în linia întâia de luptă.

Un voluntar, Ștefan Georgescu, scrie în memoriile sale: « Neobositul Dr. Davila era acolo. Nimic nu scăpa vederii sale agere. Prin caracterul său glumeț și în totdeauna vesel își câștiga toate inimile ».

Colonelul G. Lupașcu, comandantul bateriei dela Movilă, scrie de asemenea:

« Generalul Dr. Davila apărea pe câmpul de luptă acolo unde și când nu te gândeai, mergând dela o diviziune la alta,

străbătând neobosit distanțe cât mai mari. Totdeauna cu chipiul ridicat în sus de pe frunte, el încuraja și înflăcăra, prin cuvântarea sa veselă și vitejească, nu numai pe medici dar și pe ofițerii și trupele ce le întâlnea », și Lupașcu mai adaugă că adesea Davila se afla în zona focurilor și că deși a suferit rău de un antrax și de dureri sciatice nu s'a lăsat o clipă dela executarea inimoasă a rostului său de omenie.

Străini ca: Doamna O. de Bertier, infirmieră voluntară la spitalul de evacuare din Mecica [1]), ca Dr. Kocher, medic șef rus, în raportul său *Das Sanitätswesen bei Plevna* [2]), ca locotenentul Flood [3]), nu găsesc cuvinte destul de elogioase pentru a preamări acțiuna sa.

Iar Domnitorul, după ce în memoriile sale vorbește în nenumărate rânduri despre destoinicia și faptele umanitare ale lui Davila, îi adresează, imediat după căderea Plevnei, o scrisoare de laude și de mulțumiri rezumându-i acțiunea în următoarele cuvinte: « votre action consolatrice jusque sous le feu le plus violent ».

* * *

Dacă ostașul român, dacă șefii amintiți — și cei foarte mulți neamintiți — au putut să-și îndeplinească datoria este că au avut, și unii și alții, atât armamentul și echipamentul necesar cât și pregătirea tehnică trebuincioasă. Această înzestrare cum și pregătirea s'au datorit în foarte mare parte aceluia care, dela 1859 și până în preajma războiului, a avut un rost de căpetenie în pregătirea de războiu a armatei noastre, generalul Ion Em. Florescu.

Despre acest destoinic și inimos șef al oștirii v'am vorbit la 11 Decemvrie 1936, atunci când Regina Maria a luat parte,

---

[1]) « Generalul Davila n'a uitat nimic; activitatea sa atentă, geniul său de mare organizator, a prevăzut totul, serviciul său sanitar poate fi socotit, cu drept cuvânt, ca cel mai frumos și mai mult ca cel mai uman... Davila se transporta pe câmpul de bătaie... electriza personalul, care îl urma în locurile cele mai periculoase ». *(Chronique humanitaire et réparatrice).*

[2]) « Ordinea, curățenia, provizii bogate, pansamente suficiente sunt caracteristicele importante ale ambulanțelor și lazaretelor serviciului sanitar român. Organizarea și ordinea exemplară este datorită în primul rând calităților și înțelegerii șefului acestui serviciu D-rul C. Davila... Opinia mea este că în toată Europa nu au existat soldați sanitari mai bine pregătiți și mai exercitați ca în armata română ».

[3]) *Op. cit.*, p. 37 (233).

pentru ultima oară, la o ședință a noastră, înfățișându-vă atât personalitatea cât și foarte însemnata sa operă de organizator, de educator și de instructor. Nu voiu repeta acum cele spuse atunci, dar tabloul făuritorilor de seamă ai Neatârnării ar fi fost necomplet dacă nu aminteam și numele acestui foarte destoinic împlinitor al rostului de pregătitor al armatei pentru războiul Neatârnării.

* * *

Vin acum la o personalitate de primul plan, despre care s'a și vorbit și s'a scris foarte mult și totuși după cum mi se pare nu s'a arătat în deajuns de clar rostul său, neasemănat de mare, în făptuirea războiului ce a consfințit neatârnarea Țării.

E vorba de Ion C. Brătianu. Și marele vinovat pentru nearătarea însemnătății covârșitoare a rostului său este el însuși.

Mic de stat, cu trăsături frumoase, având un deosebit farmec personal, focul sacru al marilor îndepliniri, darul de a scoate din sufletul altora tot ce aveau mai bun, modest din fire, cu o dovedită antipatie pentru proslăvirea sa proprie, Brătianu a avut convingerea că fala acelui războiu trebuia atribuită la doi factori: ostașului român și Domnitorului său.

Ostașului român pentrucă i se cuvenea; pentru a șterge orice urmă a amintirilor de supușenie, de umilință din trecut; pentru a-i crește încrederea în sine înuși; pentru a clădi în sufletul său temelia de mândrie și de conștiință a puterii sale proprii, care să-l pregătească pentru rostul său viitor, de întregitor al neamului, întregire de care Brătianu a fost totdeauna convins.

Domnitorului, pentru a-i răsplăti meritele cu prisos dovedite și pentru a-i întări situațiunea, împământenindu-l definitiv, pentru a crea astfel legături trainice între Țară și Dinastia întemeiată de Dânsul, pentru a consolida Statul Român.

De altfel Brătianu era bun și iertător din fire și niciodată nu s'a răzbunat.

Având aceste însușiri, urmărind arătarea și mărirea rostului ce l-a îndeplinit armata română în acel războiu, nu a înfățișat aproape niciodată ceea ce a fost nevoit să facă el pentru a suplini unele lipsuri inerente organizării de atunci precum și slăbiciunile unor bărbați ce aveau rosturi mai mari sau mai mici.

Nu dela Brătianu s'a auzit vreodată un cuvânt despre lipsa de capacitate a unor șefi, despre ferirea altora de a trece Dunărea și despre nedestoinicia multor dintre șefii intendenței române.

Brătianu a suplinit lipsurile învederate de alcătuire, de însușiri, de destoinicie, printr'o activitate fără margini, prin prezența sa peste tot unde se simțea nevoie, cum și prin energia ce a pus-o mereu în întreaga sa acțiune.

Războiul înseamnă însă mai ales uzură, uzură a forțelor fizice, uzură a materialului de toate soiurile. Pierderea de forță fizică se compensează prin repaus și mai ales prin hrană, pierderea de materiale prin înlocuirea și deci prin fabricarea lor. Pentru îndeplinirea acestor nevoi ca și pentru întreținerea moralului din spatele armatei — aduceți-vă aminte de grija luptătorilor francezi din 1914—1918 «pourvu que les civils tiennent», — trebue un șef.

Țara a avut norocul să poseadă pe acel șef în persoana lui I. C. Brătianu.

Ministru de Interne și președinte efectiv al Consiliului de miniștri, a luat asupra sa și conducerea Ministerului de Războiu. Ajutat de doi destoinici directori (secretari-generali am zice azi), Mihăilescu la Ministerul de Interne și colonelul Ștefan Fălcoianu la cel de Războiu, de prieteni personali ca Eugeniu Carada, Procopie Casotti și atâția alții, a luat conducerea de fapt a tuturor serviciilor dinapoi. El este acela care a asigurat de fapt hrănirea armatei, o spune Regele Carol de atâtea ori în memoriile sale, precum a îndeplinit toate nevoile ei. Toți martorii români și străini arată faptele sale, toate dosarele acelor vremi aflate în arhive sunt pline de dovezi ale priceputei și necurmatei sale activități. Citațiile ar cere volume.

Rostul lui Brătianu nu a fost însă numai acela al unui prea grijuliu și destoinic gospodar al nevoilor armatei, rost de care și-au dat seama toți cei ce au fost martori ai faptelor sale, și numărul acestora a fost mare.

Brătianu a mai avut la activul său încă îndeplinirea a două rosturi de căpetenie.

El a fost prezent și a impus generalului G. Manu să treacă Dunărea la Nicopol când acesta șovăia; el a fost prezent la trecerea Dunării; el a fost totdeauna pe câmpul de luptă în preziua bătăliilor dela Plevna; el a fost prezent la Bechet în timpul bătăliei dela Rahova, desăvârșind ceea ce nu cutezau comandanții locali și câștigând de fapt el bătălia dela Rahova, după cum scrie generalul Cernat soției sale.

In fine, ca șef al guvernului, el a dus grelele negocieri cu aliații înainte și după trecerea Dunării și împreună cu Domnitorul și cu un singur ofițer superior, maiorul Iacob Lahovary, a hotărît, în contra părerii celorlalți șefi ai armatei, această trecere, precum tot el hotărîse cu Domnitorul, dar în contra părerii oamenilor politici, intrarea Țării în războiu.

Nu cred că se putea îndeplini mai bine rosturile ce erau impuse în împrejurări de neasemuită însemnătate, acestui, în adevăr mare Român.

* * *

In sfârșit, iată și pe acela cu care voiesc să încheiu aceste înfățișări, pe departe nu mai puțin însemnat făuritor al Neatârnării neamului, Domnitorul Carol I.

Mai de grabă mic de statură, cu o înfățișare fragilă, dar destul de sănătos, înzestrat cu o mare voință, d sciplinat, în deosebi de bine crescut și cu un foarte desvoltat simț al măsurii, Carol I, întemeietor de dinastie, avea ambiția nu numai ca să-și întărească situațiunea dar să contopească interesele Casei sale cu acelea ale Țării, de care se legase sincer.

Prea conștiincios, nu ar fi primejduit însă niciodată interesele României și ale Românilor, pentru îndeplinirea dorințelor sale dinastice.

Soarta i-a rezervat prilejul de a putea să îndeplinească deodată cele două ținte ce urmărea.

Rostul său în războiu a fost întreit: de om politic, de conducător al oștirii și de ostaș.

Omul politic, urmărind cu statornicie din clipa când a primit scaunul domnesc, neatârnarea Țării, a izbutit să îndeplinească, în cei unsprezece ani ce au despărțit venirea sa în țară de izbucnirea războiului ruso-turc, cu ajutorul sfetnicilor săi politici, o sumă de descătușeri de lanțurile care transformaseră țările românești, nu numai în vasale ale Porții, dar și în Stat minor asupra căruia, puteri mari și mici își asumaseră drepturi de tutelă. De interdicțiunea de a încheia tratate, de aceea de a bate monete, de refuzul de a primi agenții politici români și de atâtea alte interdicții și piedeci, Statul Român se emancipase.

Rămânea de îndepărtat suzeranitatea Sublimei Porți. Domnitorul a simțit, încă din 1873 că se apropie conjunctura prielnică a ruperii ultimului inel al lanțului, și când a constatat în 1875 că guvernul conservator atunci la putere, îndeplinind pe deplin în timpul celor cinci ani de guvernare stabilizarea guvernamentală în țară, nu se arăta volnic să ia răspunderea participării eventuale a României la un războiu, el pregăti venirea la putere a lui I. C. Brătianu, al cărui trecut și ale cărui idei asigurau aducerea la îndeplinire a planului Său politic.

El avu apoi curajul de a-și menținea hotărîrea de a participa la războiul ruso-turc, chiar când aproape unanimitatea oamenilor politici și mulți dintre șefii și reprezentanții guvernelor străine sfătuiră o dare la o parte a României, abținere ce de altfel nu ar mai fi fost cu putință în acel moment.

Nu mai puțin dibace fu lupta pe care o dădu pentru a păstra autonomia trupelor sale. Acestea nu numai nu fură încorporate în marile unități aliate, dar răspunsul viu ce-l dete țarului când vorbiseră de relațiile dintre armatele române și ruse, aduse o armată rusă sub comanda Domnitorului român.

In calitate de șef militar se dovedi și priceput și destoinic.

Pricepere a fost stăruința sa (chiar dacă cumva concepția nu a fost a sa) ca armata română să fie adusă nu la Plevna, ci la apus de Plevna, între Vid și Isker, căci s'ar fi pricinuit

căderea Plevnei într'un timp mai scurt și cu mai puține pierderi omenești.

Pricepere militară a fost opunerea sa la încercările de a cuceri Plevna prin asalt și propunerea de a folosi împresurarea și înfometarea, metodă pe care au trebuit să o folosească, la urma urmei, armatele aliate.

Destoinicia lui ca șef a fost dovedită cu prisosință, prin toate măsurile ce le-a luat, prin controlul zilnic personal ce-l exercita, spre admirația ofițerilor ruși, prin grija ce a avut necurmat de buna stare a ostașilor de sub ordinele sale.

Zi de zi, pe orice vreme, și vremea a fost mai ales rea, deși sănătatea nu îi era deosebit de bună, s'a aflat în mijlocul oștenilor săi, în tranșee, la baterii, la ambulanțe, în noroiu, pe ploaie, vânt și ninsoare, mâncând unde se întâmpla și dormind uneori pe o targă acolo unde-l apuca noaptea.

Ca ostaș a dovedit: pe lângă acea deplină camaraderie ce este atributul indispensabil al ostașului, impune luptătorilor și face să se respecte un șef, un desăvârșit dispreț pentru primejdie și o deplină liniște sub foc.

Așa s'a dovedit la Calafat, sub focul tunurilor dela Vidin, tot așa la Giurgiu și în nenumărate rânduri, în fața Plevnei, unde țarul și generalii ruși, colonelul Gaillard și alții, au trebuit să-i atragă luarea aminte, de multe ori, că nu trebuia să se expună atâta.

Om politic priceput, ostaș capabil și neînfricat, stăruitor, de o desăvârșită conștiință și având o creștere deosebit de bună, iertător, Carol I a fost nu numai Domnitorul ce trebuia Țării la întemeierea unei nouă dinastii dar și acel conducător de oaste care a știut prin pricepere, prin împărtășirea greutăților și primejdiilor să fie pildă vie ostașilor săi și să-i lege de persoana și de dinastia Sa.

* * *

Marile învățăminte ce reies din războiul neatărnării sunt nevoia de a găsi concomitent:

O pricepere destoinică a conducerii politice care să aibă curajul moral de a folosi clipa prielnică.

Şefi militari nu numai bine pregătiţi dar şi viteji şi îndrăsneţi.

Ostaşi pregătiţi a înfrunta toate greutăţile şi mai ales toate primejdiile [1]).

Aceste însuşiri, aş zice fireşti neamului nostru, le-au scos din uitarea seculară făptuitorii războiului de neatârnare şi de aceea se cuvine să ne închinăm cu adâncă smerenie dar şi cu legiuită mândrie amintirii lor.

---

[1]) Vasile Alecsandri scria bunicei mele la 5/17 Octomvrie 1877:

« J'ai besoin d'être exempt de toute préoccupation personnelle afin d'admirer à mon aise la bravoure obstinée de notre jeune armée. De simples paysans arrachés à la charrue, devenir des héros en un coup de main. Mon cœur a pris des proportions qui m'étouffent depuis l'affaire de Grivitza... Les *Curcani* ont merité des plumes d'aigle à leurs bonnets... Quelle race ! et comme c'est bon de se dire que c'est la nôtre ! ».

MANUSCRISELE ORIENTALE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE CU INVENTARUL LOR

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 26 Octomvrie 1945

1. LIMBA MANUSCRISELOR ȘI PROVENIENȚA LOR

In colecțiunile Academiei Române se păstrează 217 de manuscrise orientale și anume: 108 turcești, 48 arabe, 20 persane, 11 turco-persane, 9 arabo-persane, 6 turco-arabo-persane, 3 turco-arabe, unul turco-grec, 10 armeane și unul uiguric.

1. *Manuscrisele turcești* se găsesc întegistrate sub următoarele numere de inventar: 5, 6, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 57, 59, 67, 69, 74, 75, 76, 77, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 96, 98, 103, 104, 108, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 163, 164, 172, 175, 177 și 198—217.

2. *Manuscrisele arabe* sub numerele: 17, 21, 44, 46, 48, 54, 58, 62, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 91, 95, 97, 100, 102, 107, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 143, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 157, 161, 162, 176.

3. *Manuscrisele persane* sub numerele: 1, 2, 3, 4, 9, 10, 30, 34, 55, 60, 63, 84, 101, 121, 122, 126, 152, 170, 173, 174.

4. *Manuscrisele turco-persane* sub numerele: 7, 8, 18, 45, 56, 79, 81, 109, 110, 165, 178.

5. *Manuscrisele arabo-persane* sub numerele: 38, 78, 80, 99, 105, 117, 120, 123, 125.

6. *Manuscrisele turco-arabo-persane* sub numerele: 40, 73, 85, 106, 119, 166.

7. *Manuscrisele turco-arabe* sub numerele: 61, 171, 179.

8. *Manuscrisul turco-grec* sub numărul: 167.

9. *Manuscrisele armene* sub numerele: 168, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186 187, 188.

10. *Manuscrisul uiguric* sub numărul 169.

Manuscrisele *turcești* sunt redactate parte în *limba turcă mijlocie — orta türkce —*, parte în *limba turcă cultă — inge türkce*. Limba turcă mijlocie constitue un dialect arhaic și aproape lipsit de înrâurință străină. Dialectul cult, osmanlîu, ne înfățișează limba turcă mai bogată în expresii și mai armonioasă dar foarte des vârstată cu elemente străine, arabe și persane. In manuscrisele de cuprins teologic se remarcă o mare influență arabă, iar în manuscrisele literare și istorice predomină înrâurința limbii persane. In unele manuscrise influența limbii arabe sau persane este așa de covârșitoare, încât determinarea limbii în care sunt redactate întâmpină serioase dificultăți. In asemenea cazuri singurul criteriu de identificare este *verbul*, care, spre deosebire de celelalte elemente lexicale turcești, nu a suferit modificări, ci s'a păstrat neschimbat și în textele în limba cultă. In forma aceasta *arabizată* și *persanizată*, limba literară cultă a rămas neînțeleasă de poporul de rând. Cu vremea însă elementele lexicale arabo-persane au intrat și ele în patrimoniul limbii turcești, prin adaptarea lor succesivă la regulele fonetice și gramaticale ale idiomului turc.

Inainte de cucerirea Egiptului din 1517, limba turcă se găsea sub influența limbii literare arabe din *Bagdad* și *Alep*. După cucerirea Egiptului însă, limba turcă ajunse sub influența dialectului arab dela *Cairo* și *Alexandria*, care, spre deosebire de dialectul cult dela Bagdad, era considerat ca vulgar. Influența egipteană era susținută efectiv de cetele de șeici și ulémale arabe din Egipt, care invadaseră Istanbulul, capitala imperiului.

Elementele *persane* aparțin *limbii persane medii* — pehlevi — din care s'au împrumutat nu numai termeni, ci și fraze întregi. In măsură și mai mare aceste elemente aparțin *neo-persanei*, limba poetului Firdusi, mort pe la anul 1000 d. Hr.

In concluzie se poate spune că în vechiul strat lingvistic turcesc, adus de strămoșii lui Osman din interiorul Asiei, s'au infiltrat cu vremea elemente lingvistice arabe și persane, contribuind astfel la închegarea limbii literare precum s'a păstrat ea și în textele din colecțiile Academiei Române.

Manuscrisele *arabe* cele mai vechi sunt redactate în *limba literară arabă* dela Bagdad, iar cele mai nouă în *limba arabă vulgară* din Egipt. Textele neopersane sunt și ele influențate de limba arabă încă din timpul cuceririi Persiei de către Arabi, în anul 658 d. Hr.

Manuscrisele orientale din colecțiunile Academiei sunt scrise pe *hârtie* de calitate superioară, satinată și consistentă, de fabricație *turco-levantină*. Unele sunt legate foarte luxos în piele, în mătasă, catifea sau pânză. Legăturile, deși uzate, se păstrează în condițiuni bune, dovadă că arta legătoriei era foarte progresată. Se găsesc însă și exemplare broșate, iar unele nu s'au păstrat decât în formă fragmentară, fără început și fără sfârșit. Intre manuscrisele Academiei nu se găsește niciunul pe pergament.

Textele manuscriselor în cele *trei limbi ale lumii islamice: turcă*, *arabă* și *persană* sunt redactate în scrierea *Coranului* din sec. al VII-lea, adică în *alfabetul arab*, care fu adoptat mai întâi de Perși și apoi și de Turci. Cum însă în alfabetul arab nu se găseau toate semnele pentru sunetele persane sau turcești, s'au inventat unele litere nouă, iar pentru altele s'a multiplicat pronunțarea. Nepotrivirile acestea deveniră o mare piedecă pentru desvoltarea scrierii ortografice turcești. De aceea s'a cerut înlocuirea alfabetului arab prin cel *latin*. Satisfacerea acestei cereri fu însă mereu zădărnicită de clerul musulman, carea vedea în alfabetul Coranului o scriere sfântă, ce nu putea fi înlăturată. Această rezistență fu înfrântă însă de curând de *Kemal-Pașa*, care, prin ordinul din *23 August 1928*, impuse Turcilor alfabetul latin.

In manuscrisele dela Academia Română se pot distinge următoarele patru forme de scriitură:

a) Actele oficiale turcești apar într'o scriere foarte încurcată numită *divanică*, adică folosită în actele divanului imperial. Această manieră caligrafică aparținea *mișaugiilor* sau *chiatipiilor*, adică secretarilor sau diacilor turci, care nu respectau linia orizontală a rândurilor; cuvintele scrise încălecau unele peste altele, ca și cum ar fi fost aruncate la întâmplare în fuga condeiului sau mai bine zis a penei de gâscă sau de vultur.

b) De *scrierea divanului* se deosebea *scrierea Taalîk*, întrebuințată mai întâi de Perși și adaptată apoi și de Turci. Taalîkul era scrierea caracteristică operelor literare, în special versului turco-persan. El ni se prezintă ca o scriere cursivă elegantă, puțin cam îngrămădită și cu liniile verticale cam reduse.

c) Manuscrisele religioase precum și o bună parte din cele literare ni se înfățișează în forma de *Nesh*, care în limba arabă înseamnă *reproducere* sau *copie*. Aceasta era scriitura copiștilor care fu adoptată mai apoi și de *tiparul turcesc*.

d) Textele mai nouă sunt redate în forma de *Rikà* sau *Rukà*, care se apropie foarte mult de scrisul *Taalîk*. Literele sunt mai subțiri, iar semnele diacritice apar modificate.

Scrisul în caractere arabe este de o rară frumusețe. Se vede că orientalii perfecționaseră arta caligrafică în gradul cel mai înalt. Textul este scris cu cerneală de felurite colori: neagră, roșie, aurie și albastră. Paginele sunt uneori încadrate în pătrate formate de linii în mai multe colori. Titlurile apar de regulă în coloare roșie pentru a se distinge mai bine de textul în negreală. Inițialele sunt mai marcate, unele chiar executate cu multă măiestrie. Unele texte sunt împodobite cu miniaturi colorate de o rară frumusețe și armonie de colori, adevărate monumente de artă grafică turco-arabo-persană.

Scrierea, pe ambele pagine, cu o bogată ornamentație, se face dela dreapta spre stânga, astfel că începutul trebue căutat la sfârșitul manuscriselor. La cele mai multe paginele nu sunt numerotate. La inventariere numerotarea s'a făcut dela sfârșit spre început.

Unele manuscrise arată anul şi chiar ziua terminării lor precum şi locul, ca bunăoară Bagdad, unde au fost scrise. Altele nu sunt datate complet, arătând numai anul sau chiar numai luna, în arabă « *şehr* », în persană « *mah* ». In cazul acesta nu avem alte mijloace pentru datarea manuscriselor, decât indicaţiile paleografice, obişnuite şi în paleografiile occidentale.

Datarea se face după *calendarul arab*, care începe cu fuga lui Mohamed în noaptea de 14 Iulie 622 d. Hr. adică era *hegirei*. Manuscrisele apărute în Turcia până la finele secolului al XVIII-lea sunt datate după acest calendar numit « *Sene-i hedjiri* » adică anii hegirei cu lunile: *Muharrem*, *Safer*, *Rebi ul-Evvel*, *Rebi ul-Ahîr*, *Djumadi ul-Evvel*, *Djumadi ul-Ahîr*, *Regeb*, *Şaban*, *Ramazan*, *Şuvval*, *Zi-l Kade* şi *Zi-l Hidje* de câte 29 şi 30 zile. Acest calendar se numea şi « *Sene-i Kamerie* » adică ani lunari, fiindcă nu se orientau după *anul solar* ci după cel *lunar*.

La 1790, pe timpul sultanului Selim III-lea, s'a făcut şi în Turcia reforma calendarului. Noul calendar are la bază calendarul creştin gregorian şi calendarul sirian. Pentru Turci noul calendar se aplică în vieaţa economică şi financiară — *Sene-i maliye* —. Lunile poartă nume siriaco-creştine ca *Kianin*, *Evvel*, *Subat*, *Mart*, *Nişsan*, *Haziran*, *Temmuz*, *Augustos*, *Eylul*, *Teşrin Evvel* şi *Teşrin Saani*. Intre manuscrisele Academiei se găsesc exemplare datate şi după noul calendar turcesc din 1790.

Cele mai multe din manuscrisele care ni s'au păstrat în întregime arată pe autorii lor. Sunt însă şi lucrări anonime. Când manuscrisul este nedatat, identificarea autorului întâmpină mari dificultăţi, şi aceasta mai ales în cazul, când se arată ca autori nume de persoane, care au trăit în epoci diferite.

In condiţiunile în care ni s'au păstrat aceste manuscrise, ele constitue un tezaur de monumente literare orientale de mare preţ. Nu putem şti precis când şi cum acest tezaur a pătruns în ţările româneşti. Date fiind însă îndelungatele legături politice şi culturale ale ţărilor noastre cu vastul imperiu otoman, nu poate fi nicio mirare că asemenea monu-

mente literare au putut ajunge până la noi. Cunoscători ai limbii și literaturii turcești se vor fi găsit atât în Muntenia cât și în Moldova. La Academia dela Trei Ierarhi din Iași se făceau cursuri și de limba arabă, iar cunoașterea limbii turcești de către Dimitrie Cantemir, Enăchiță Văcărescu ș. a. ne dă cea mai bună chezășie pentru aceasta.

Dar mai mare decât numărul cunoscătorilor de turcește, trebue să fi fost numărul bibliofililor români, ca episcopul Dionisie al Buzăului, al căror zel de colecție nu putea rămânea neispitit de execuția artistică și de rara frumusețe a acestor manuscrise. Din colecțiile particulare manuscrisele acestea au ajuns cu vremea în posesiunea *Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice*, în număr de 11, care le trecu Academiei cu adresa Nr. 56.872 din 17 Septemvrie 1897 și anume: N-rele 15, 41, 42, 47, 71, 89, 94, 100 și 142. Cu deciziunile aceluiași Minister Nr. 418 din 24 Mai 1901, Nr. 4.927 din 1 Mai 1902 și Nr. 5.585 din 17 Mai a aceluiași an, au fost cedate Academiei manuscrisele de sub Nr. 20 și 61. Primele nouă manuscrise ajunseseră la Minister din *Biblioteca Episcopului Dionisie dela Buzău*, iar cele două din urmă din *Biblioteca Seminarului Central din București*. Pe coperta manuscrisului Nr. 15 se găsește nota: « *Profesor Chiriac Sachelarie, dela acesta am cumpărat această cronică, Căpitanul Constantin Olteniţeanu, 1846, Ianuarie* ».

Partea cea mai mare din acest tezaur literar și anume 119 manuscrise orientale ajunsese în posesia *Muzeului Național de Antichități din București*, dar fără să cunoaștem condițiunile în care fuseseră achiziționate de conducerea Muzeului.

Cu înaltul decret-regal Nr. 519 din 10 Februarie 1903 Muzeul cedă Academiei 18 manuscrise și anume cele înregistrate sub N-rele: 46, 52, 58, 77, 88, 95, 96, 97, 105, 108, 112, 121, 133, 141, 149, 150, 157 și 158. Cu adresa Nr. 241 din 4 Noemvrie 1909 Muzeul cedă Academiei un al doilea lot de 101 manuscrise orientale și anume cele înregistrate de curând sub N-rele: 2, 4, 6, 8, 16, 17, 19, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 43, 44, 45, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 61, 62, 64, 65, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 81, 82, 83, 84, 85, 90, 91, 92, 93, 98, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111,

113, 114, 115, 117, 119, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 162, 163, 164, 177.

Manuscrisele de sub N-rele 11, 60, 63, 78, și 122 poartă stampila cu legenda: « *Universitatea din București, Facultatea de Theologie* ». Două manuscripte și anume Nr. 24 și 66, au fost donate de *D. A. Sturdza,* din care unul provenea dela biserica *Bărboiu* din Iași. Manuscrisul Nr. 22 poartă stampila cu legenda: « *Biblioteca Scheensis* ». Manuscrisele Nr. 67 și 148 provin din biblioteca *Ștefan Sihleanu.* Manuscrisul Nr. 120 a fost cumpărat în Iunie 1907 dela anticarul Kuppermann din Iași, iar manuscrisul 168 dela Marcu Pollak din București. Manuscrisul Nr. 118 provine din biblioteca *Colegiului Sf. Sava* din București. In pachetul cu acte *Ventura* s'a găsit manuscrisul 79. Manuscrisele de sub numerele 67 și 148 au fost donate de lt.-col. *A. D. Pappasoglu.* Nr. 116 este o donație dela *Grigore Tocilescu,* purtând următoarea notă: Document rămas dela *Grigore Tocilescu, dăruit Academiei Române, Facultatea de Litere, București, Ședința 5 Martie 1910.* O donație dela profesorul *Ioan Bogdan* este manuscrisul Nr. 169. Dela fostul secretar general al Academiei, D. A. Sturdza, s'au mai primit în dar, la anul 1896, manuscrisele 171, 172, 173, 174, 175, 176, 217, iar manuscrisele de sub N-rele: 1, 5, 7, 10, 13, 14, 18, 35, 39, 40, 47, 51, 59, 86, 87, 135, 165, 166 și 189—216 sunt de proveniență necunoscută.

2. CUPRINSUL MANUSCRISELOR

Cuprinsul manuscriselor orientale dela Academia Română este pe cât de interesant, pe atâta de variat. Tezaurul acesta de monumente literare orientale cuprinde opere din toate ramurile de manifestație a geniului oriental și anume: poeme în versuri și proză, disertații literare, discursuri festive, tratate lingvistice, gramatici precum și dicționare. Un alt domeniu tot atât de bine reprezentat este cel al istoriei politice și diplomatice, cuprinzând colecții de cronici și documente, de firmanuri ilustre, cărți de drept, registre și regule de contabilitate. Nu lipsesc nici încercări de filosofie și nici disertații

științifice. Relativ redusă este partea religioasă, care nu cuprinde decât 31 de opere din cele 217 ale tezaurului, tratând materii de natură morală și dogmatică, rituală, apologetică și ascetică.

După cuprinsul, lor putem distinge cinci grupe de manuscrise și anume: de *cuprins religios*, *literar*, *istoric*, *științific*, *artistic* și *muzical*.

I. MANUSCRISE RELIGIOASE

1. *Cartea de explicație a misiunii Șeichului Bus-Kulie*, (cărticică de rugăciune), Nr. 37.
2. *Ruga lui Mehmet, fiul lui Sinan* din 1721, Nr. 70.
3. *Cartea care desvălue misterele luminii* de Gelal ed-din Rumi din 1600, Nr. 85.
4. *Cartea despre drumul larg și bătătucit al slugilor lui Dumnezeu*, Nr. 96.
5. *Cartea despre morți*; Nr. 102.
6. *Cartea despre însemnătatea șeriatului* (legea dumnezeiască) de Osman fiul lui Iusub din 1720; Nr. 111.
7. *Necesitatea lui Dumnezeu cel Atotputernic*; Nr. 134.
8. *Cartea de rugăciune pentru cei virtuoși*; Nr. 141.
9. *Culegere de fetvaluri de umilul șeich Mehmet Ali* din 1677/1678; Nr. 142.
10. *Tâlcuirea primului capitol din Coran*; Nr. 143.
11. *Colecție de fetvaluri*; Nr. 144.
12. *Cartea purității*, fetva grației divine; Nr. 145.
13. *Cartea muftiului și felurite fetvaluri*; Nr. 146.
14. *Considerațiuni teologice asupra Coranului*, scrisă în 1695 la Bagdad de Ibrahim din Alep; Nr. 147.
15. *Coranul*; n-rele 148, 149 și 150
16. *Interpretarea exactității ordinului* dat de Ibrahim Ibn Urudy din 1682; Nr. 152.
17. *Minunata carte de povești și rugăciuni* din 1796; Nr. 153.
18. *Misiunea lui Mehmet Efendi*, *sfaturi religioase* din 1774; Nr. 154.
19. *Cartea credinței fundamentale*, obligatoare pentru popoarele sunite, Nr. 155.

20. *Arta de a ceti coranul și psalmistul,* din 1661; Nr. 157.
21. *Probleme teologice;* Nr. 158.
22. *Rugăciunea mamei și a copiilor* de Djahfar Sutbe din 1735, Nr. 159.
23. *Această carte este satisfăcătoare;* Nr. 160.
24. *Rugăciunea de miezul nopții;* Nr. 161.
25. *Carte de rugăciune la diferite ocazii;* Nr. 161.
26. *Cartea despre Cuvântul lui Dumnezeu, revelat lui Mohamed de îngerul Gavriil;* Nr. 163.
27. *Manuscris de muzică orientală cu note și cuvinte în caractere grecești și turcești;* Nr. 167.
28. *Cartea în care este vorba despre un atelier de pictură în proză și versuri;* Nr. 170.
29. *Carte de rugăciune,* executată în condițiuni artistice excepționale; Nr. 179.
30. *Carte de rugăciune;* Nr. 181.
31. *Evanghelie armenească din 1351,* fotocopie; Nr. 188. Evanghelia armenească dela Iași din 1351 a format obiectul unui studiu apărut în Anuarul de cultură armeană *Ani* din 1941 datorat spiritului de investigație al profesorului Dan Simonescu dela Iași. Asupra manuscriselor armenești din Biblioteca Academiei Române a insistat d-l H. Dj. Siruni în *Revista de cultură armeană* pe anii 1935—1936. Inventarierea și catalogarea manuscriselor armenești s'a făcut numai de curând deodată cu celelalte manuscrise orientale din colecțiunile Academiei. Manuscrisele armene din Transilvania au fost cercetate de d-l Frédéric Macler în lucrarea, sa apărută la Paris în 1935 sub titlul: *Manuscrits Armeniens de Transylvanie.*
32. Traducerea turcă a *Cazaniilor;* Nr. 194.

II. MANUSCRISE LITERARE ȘI LINGVISTICE

1. *Divanul sau poema lirică a lui Hafis;* Nr. 1 și 2. Divan este termenul persan pentru culegere sau colecție de poeme — recueil de poèmes —. Marele poet persan Hafis muri la 1389.
2. *Divanul sau poema lirică a lui Nevaji.* Autorul Nevaji fusese marele teolog și poet turc mort la 1599; contemporan cu istoriograful Sead-e d-Din și liricul turc Baki; Nr. 3.

3. *Divanul sau poema lirică imperială a secretarului Mahmud* în versuri și proză, scrisă pe la 1586; Nr. 4.

4. *Divanul sau poema lirică a lui Djelal-Beg* din secolul al XVII-lea; Nr. 5.

5. *Divanul lui Ruhi de Bagdat* din secolul al XVIII-lea; Nr. 6.

6. *Gülistan — Grădina de trandafiri* — poemă scrisă de șeihul *Sadi* la 1258; Nr. 9 și 10.

7. *Gülistan, traducere în turcește de Husein Efendi* la 1601; Nr. 11.

8. *Comentarea prefeței la poema Gülistan* de Mevlana Lami Efendi și *Dificultățile Gülistan-ului* de șeichul Sadi din 1615 sau 1712; Nr. 12.

9. *Traducerea turcească a Gülistan-ului* de Sadi; Nr. 13.

10. *Istoria în versuri a fântânelor sau așezămintelor publice* de Ali-Pașa Hekimzade, scrisă pe la 1819; Nr. 19.

11. *Kesidele sau Elegiile lui Ferhad-Pașa,* fost mare-vizir și seraskier în Muntenia la 1595, înaintașul lui Sinan Pașa din timpul lui Mihai Viteazul; Nr. 21.

12. *Culegere de poezii turcești* dela 1775; Nr. 27.

13. *Colecții de Gazale,* adică ode sau elegii, forme de poezii turcești; Nr. 34.

14. *Povestirile lui Iusuf* în versuri; Nr. 36.

15. *Culegere de proză turcă,* (de Abdul Kerim Celebi s. a.; Nr. 39.

16. *O serie de epistole nouă care servesc ca model;* Nr. 41.

17. *Cartea în versuri a lui Sahdi* din 1716; Nr. 42.

18. *Colecție de proverbe și povestiri orientale;* Nr. 43.

19. *Amiciție,* versuri și proză; Nr. 45.

20. *Discursuri rostite în adunare;* Nr. 46.

21. *Versuri;* Nr. 47.

22. *Poezii turcești;* Nr. 49.

23. *Proză;* Nr. 50.

24. *Cartea e o prietenă,* versuri din 1493; Nr. 52.

25. *Poezii turcești;* Nr. 53.

26. *Poezii patriotice turcești;* Nr. 59.

27. *Miezului, cunoașteri,* poemă în versuri; Nr. 60.

28. *Poezii, maxime și povestiri;* Nr. 63.

29. *Lumina focului care curăță*, de Rașid Mustafa din 1323; Nr. 66.
30. *Album de poezii turcești;* Nr. 67.
31. *Poeziile tânărului Osman;* Nr. 74.
32. *Odele dascălului Suleiman din Azerbejdjan;* Nr. 79.
33. *Cartea de credință* scrisă de Safik Efend, secretar de divan, în August 1850; Nr. 82.
34. *Poezii* din 1719; Nr. 86.
35. *Scrisoare amicală dintr'o insulă nisipoasă* din anul hegirii 823; Nr. 84.
36. *Poezii, Locul cu noroc* și *Cartea secolelor;* Nr. 86.
37. *Proză și versuri;* Nr. 90.
38. *Surse agreabile;* Nr. 94.
39. *Cartea de sfaturi a lui Azim Efendi*, Nr. 99.
40. *Versuri;* Nr. 101.
41. *In ziua de Sâmbătă;* Nr. 110.
42. *Anul 1578*, versuri; Nr. 115.
43. *Discursuri;* Nr. 123.
44. *Darul și fericirea unei nopți pentru o familie;* Nr. 131.
45. *Minunata carte de povești și rugăciune;* Nr. 153.
46. *Maxime și proverbe*, rimate; Nr. 198.
47. *Versuri*; Nr. 200.
48. *Kyta*, versuri; Nr. 201.
49. *Prostituata*, versuri; Nr. 202.
50. *Interpretări* din autorul Salah, Nr. 204.
51. *Versuri din Zamahseri;* Nr. 205.
52. *Explicarea formei versurilor;* Nr. 210.
53. *Proverbe și Maxime*, cu vocabular turco-grec; Nr. 213,
54. *Versuri turcești;* Nr. 215.

III. DISERTAȚII ISTORICE ȘI FILOLOGICE, GRAMATICI ȘI DICȚIONARE

1. *Biografii și amintiri despre poeți;* Nr. 7.
2. *Cartea imperială;* Nr. 8.
3. *Cartea de credință a regilor* de Mahmet ben Mahomet-el Gazali, filosof, teolog și poet turc din epoca lui Soliman cel Măreț; Nr. 18.
4. *Caet de exerciții de gramatică arabă;* Nr. 48.

5. *Aspectele principale ale verbelor turco-persane;* Nr. 56.
6. *Literele alfabetului în Gramatica de conversații pentru un cunoscător al limbii grecești;* Nr. 58.
7. *Curs de gramatică și limbă arabă cu versiuni și interpretări turcești din Ianuarie 1548;* Nr. 61.
8. *Glose marginale* de Djelal ed Din; Nr. 64.
9. *Alfabet, forme gramaticale și versete religioase în limba arabă;* Nr. 68.
10. *După o mare zi*, de bibliotecarul Said Abdurahman-Efendi, model de caligrafie musulmană; Nr. 71.
11. *Gramatică care înlesnește sistemul declinării și conjugării arabe* din 1813; Nr. 73.
12. *Regule și exerciții pentru deprinderea limbii arabe;* Nr. 83.
13. *Numerale arabe ce se întrebuințează și azi în lunile arabe prescurtate din 1700;* Nr. 89.
14. *Cartea de sfaturi a răposatului Azim-Efendi cu interpretări turcești* din 1620; Nr. 99.
15. *Expresiuni și vocabular arab cu transcriere și traducere în limba engleză;* Nr. 100.
16. *Cartea în trei limbi: arabă, turcă și persană;* Nr. 104.
17. *Dicționar*, de umilul Abd-ul Hak, din 1798; Nr. 38.
18. *Dicționar arabo-persano-turc;* Nr. 40.
19. *Fragment de dicționar geografic;* Nr. 44.
20. *Despre vocabularul copiilor din 1799;* Nr. 87.
21. *Dicționar ales turco-arab;* Nr. 92.
22. *Dicționar cu explicațiuni științifice* din 1809; Nr. 132.
23. *Dicționar geografic cu privire la India;* Nr. 133.
24. *Curs elementar de gramatică și lingvistică;* Nr. 176.
25. *Cartea de dragoste și prietenie*, de Lâmi Celebi, din secolul al XVI-lea. O frumoasă colecție de poeme alcătuite într'o turcească persanizantă de cei mai renumiți poeți ai lumii islamice în frunte cu Lâmi Celebi, Lüfti și Saadi. Cele mai multe poeme au un caracter patriotic. Unele sunt dedicate sultanilor, începând cu *Osman Descălecătorul* și continuând până la *Suleiman cel Măreț* (1520—1566), precum și înalților demnitari ai imperiului otoman. După o însemnare la pagina 95 se vede că manuscrisul fusese alcătuit în orașul « *Konstantiniye* », adică Constantinopol, și că a fost

terminat în a III-a decadă din anul hegirei 968, adică în Aprilie 1561 d. Hr. Cronologiile sunt uneori greşite. După caracterele paleografice şi după felul cernelei, unele date par să fi fost adăugite mai târziu.

26. *Expresii uzitate în literatură;* Nr. 195.
27. *Cuvinte arabe cu aplicaţii;* Nr. 196.
28. *Vocabular franco-turc;* Nr. 197.
29. *Vocabular turco-grec;* Nr. 199.
20. *Vocabular turco-greco-persano-arab;* Nr. 203.
31. *Vocabular turco-francez;* Nr. 207.
32. *Vocabular greco-turc;* Nr. 209.
33. *Vocabular arabo-turco-persan;* Nr. 211
34. *Vocabular turco-grec;* Nr. 212.
35. *Vocabular turco-grec;* Nr. 214.
36. *Regule gramaticale* pentru studiul limbii arabe; Nr. 216.

IV. ISTORIE ŞI DREPT

1. *Istoria preaînaltului Seich-ul Islamat*, de Asim Ismail Efendi Celebizade; Nr. 14.
2. *Cronica turcească tratând faptele Osmanilor până la 1582*, redactată de Alimed-Celebi pe la 1680; Nr. 15.
3. *Descrierea insulei şi cetăţii Creta şi cucerirea ei în 1669;* Nr. 46.
4. *Introducere în calea umililor regi* de Mustafa fiul lui Soliman din Goli; Nr. 17.
5. *Ghid în istoria lui Ali Efendi Mustafa* din sec. al XVI-lea; Nr. 20.
6. *Izvoare nouă; memoriile unui ambasador şi alte lucruri interesante* din secolul al XVIII-lea şi XIX-lea; Nr. 22.
7. *Firmanuri ilustre;* Nr. 23.
8. *Documente turceşti dela nazirul Brăilei;* Nr. 24.
9. *Colecţie de acte turceşti din secolul al XVII-lea;* Nr. 25.
10. *Documente turceşti cu date statistice* prezentate de Mid-had-Bei; Nr. 26.
11. *Schiţă cronologică a sultanilor turci dela Osman I până la Abdul-Hamid;* Nr. 27.
12. *Documente turceşti;* Nr. 28.

13. *Culegere de 54 documente turcești;* Nr. 29.
14. *Povestirile prințului Mahmud*, fiul lui Murad sultanul; Nr. 30.
15. *Culegere de documente turcești;* Nr. 31.
16. *Acte și documente turcești;* Nr. 32.
17. *Scrisoarea sau cartea împărătească;* Nr. 33.
18. *Mohamed Raquie* din 1704; Nr. 55.
19. *Regulele cercetării folositoare a documentelor turcești;* Nr. 75.
20. *Explicarea unor fapte dorite*, din 1506; Nr. 80.
21. *Tratatul șeichului tatar Ibrahim Efendi* din 1605; Nr. 85.
22. *Tratatul lui Koci-Bei despre cucerirea Bagdadului de sultanul Murad* în 1699; Nr. 88.
23. *Documente și scrisori turcești;* Nr. 89.
24. *Tratatul lui Burklu Efendi Melimed și misiunea grecească din 1729;* Nr. 93.
25. *Sub forma de documente turcești, principii ce trebuesc respectate;* Nr. 98.
26. *Confesiunile lui Mehmed Efendi;* Nr. 103.
27. *Povestiri, anecdote și legende cu privire la orașele Meka și Medina* din 1572; Nr. 105.
28. *Ahmet, fiul lui Ali din 1736;* Nr. 125.
29. *Cartea de obiceiuri publice*, compusă de Ali-Efendi, Vineri la 22 Sept. 1565; Nr. 35.
30. *Cartea statistică cu legea succesiunii și versuri în legătură cu legea succesiunii;* Nr. 57.
31. *Carte de drept*, compusă în zilele de 12—22 Ianuarie 1633; Nr. 65.
32. *Menținerea tradiției* din 1698; Nr. 69.
33. *Autenticitatea actelor scrise în curat și izvoarele timpului* din 1653; Nr. 72..
34. *Dreptul agrar;* Nr. 76.
35. *Tratat de legi nouă și titlurile firmanurilor și beratelor model;* Nr. 77.
36. *Cartea despre fidelitate*, de Sefik Efendi, August 1800; Nr. 82.
37. *Registre de contabilitate;* N-rele 136, 139, 140.
38. *Registre de contabilitate militară;* Nr. 137.

39. *Registre de procese verbale;* Nr. 138.
40. *Registre comerciale;* Nr. 183, 184, 185, 186, 187.
41. *Diverse,* Nr. 180 și 182.
42. *Interpretul divanului imperial;* Nr. 189.
43. *Documente oficiale din* 1783—1800; Nr. 190.
44. *Documente oficiale din* 1788—1991; Nr. 191.
45. *Documeote cfiiciale din 1796—1809;* Nr. 192.
46. *Documente oficiale ale Agenției Externe dela* 1755—1823; Nr. 193.
47. *Excerpte din autori istcrici și geografi;* Nr. 206.
48. *Scrisori și adrese oficiale;* Nr. 208.

V. ȘTIINȚĂ ȘI FILOSOFIE

1. *Cartea de aplicație a celor 4 balanțe* din 1786.
2. *Matematica lui Euklid,* tradusă în limba arabă; Nr. 112.
3. *Tratat de filosofie și literatură* în legătură cu înțelepciunea; Nr. 95.
4. *Cartea despre înțelesul științelor,* Nr. 54.
5. *Cartea cu intenții* din 1710; Nr. 173.

*

Pe lângă colecția de manuscrise se găsesc în Biblioteca Academiei și mai multe sute de opere *tipărite* în limbile orientale. Acestea constitue împreună cu manuscrisele un fond special, pus la îndemâna cercetătorilor orientaliști. Cuprinsul acestor opere este foarte variat. Cele mai multe sunt lucrări din domeniul istoriei otomane, ca anale, cronici, disertații, memorii și compendii din diferite epoci și de cuprins foarte variat. Se găsesc însă și cărți de cuprins religios-literar și lingvistic, ca dicționare gramatici ș. a. Menționăm: « *Lexicon arabico-Persicc-Turcicum* » al lui F. A. Maximian Meninski în 4 volume în cvart din 1780 și *Nouveau Dictionnaire Turc-Francais* de Sesmed Muktar din 1935 cu caractere latine.

Unele din lucrările istorice tratează probleme în cea mai strânsă legătură cu istoria română, cc de pildă « *Asediul Silistrei* » de Ahmet Hafiz din 1873, sau *Plevna* » de Der-

g o l t z P a ș a din 1898. Asupra *războiului româno-ruso-turc din 1877* avem trei lucrări voluminoase și anume: « *Istoria diplomatică a războiului din 1877—1878, Miezul adevărului* », de M i d h a t A h m e t apărut la Istanbul în 1878, anul hegirii 1295, în 534 pagine; « *Istoria răsboiului ruso-turc* » tratată și de R i f a t P a ș a; la 1897 a apărut la Istanbul « *Procesul lui Suleiman Pașa din răsboiul russo-turc din 1876* » expus în 312 pagine de însuși acuzatul Suleiman-Pașa. La 1908 apăru la Istanbul « *Istoria politică a răsboiului din Crimeea 1854* » de H a i r-ed-D i n în 187 pagine. La 1874 publică *Rašid Belgradli* « *Istoria revoluției din Serbia împotriva dominației turcești* ». *Nadi Iunis* publică, la 1907, « *Rebeliunea și revoluția osmană* ». « *Vechiul ceremonial dela Curtea Otomană* » este tratat de E s a d M e h m e d la 1870. La 1936 apăru la Istanbul lucrarea geografică a lui H a k k i I b r a h i m intitulată « *Hărți vechi făcute pe piele la Topkupuseray* », cu reproduceri de hărți și steaguri.

Intre cărțile de cuprins religios găsim două *evanghelii în limba persană* cu caractere arabe, una din 1823 și alta din 1878; *o evanghelie în limba arabă* și *trei evanghelii în limba turcă*, una apărută la Astrahan în 1818, alta la Paris în 1827 și a treia la Beyrut în 1875, aceasta în trei volume cuprinzând și vechiul testament. O broșură de 40 pagine cuprinde *Anecdotele lui Hodja Nasraddin Efendi*. Numeroasele cronici turcești cuprind informațiuni prețioase privitoare la istoria principatelor române, socotite de cronicari ca parte integrantă din imperiul otoman. Consultarea acestei bogate și interesante literaturi orientale va aduce de bună seamă contribuțiuni nouă și prețioase la istoria noastră națională. Materialul este catalogat și stă la dispoziția cercetătorilor.

Pentru înlesnirea cercetărilor urmează în anexă *Inventarul Manuscriselor Orientale din Biblioteca Academiei Române* întocmit de asistentul universitar M i h a i l G u b o g l u.

INVENTARUL MANUSCRISELOR ORIENTALE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

INTOCMIT DE

MIHAIL GUBOGLU

Nr. 1. DĪVĀN-i HĀFĪŻ (1)

Sene-i hidjret 931, Māh Djumādi-ul Akhyr

Divanul sau Poema lirică a lui Hafiz, din 26.III—24.IV.1525 d. Hr.
Ms. persan din sec. XVI, foi: 146 + 2 albe, format: 21 × 14 cm cu o miniatură.

1. Hafiz, născut și mort la Șiraz (1330—1389), e unul dintre cei mai mari poeți persani. Printre comentatorii lui se cunosc patru Perși și trei Turci, cari poartă același nume ca și autorul lor. Turcul S ū d ī († 1591), deși a suprimat câteva poezii șiite, totuși rămâne până azi cel mai bun comentator. Comentariile sale au fost reimprimate de mai multe ori. V. K. S ü s s h e i m, *Encyclopédie de l'Islam*, II, 1927, p. 224—225.

Nr. 2. DĪVĀN-i HĀFĪŻ

Sene-i hidjret 1129

Divanul sau Poema lirică a lui Hafiz din anul 1716—1717 d. Hr.
Ms. persan din I-a jumătate a sec. XVIII, foi: 91 + 1 albă, format: 21 × 14. cm. Sine loco. Fără miniatură la început și nu e scris așa de elegant ca Ms. Nr. 1. Pe copertă e scris turcește: «Tārikh-i Vefāt Hafiz sene: *791/1389*.

Despre poetul persan H a f i z din sec. XIV vezi nota subliniară la Ms. Nr. 1.

Proveniența: Muz. Naț. de Antich. București, Nr. 241 din 4 Nov. 1903.

Nr. 3. DĪVĀN-i NEVĀJĪ (1)

Divanul sau Poema lirică a lui N e v a j i, Sine anno et loco.
Ms. persan din a II-a jumătate a sec. XVI, foi: 160, format: 23 × 14 cm.

1. N e v a j i, teolog și poet turc (1533—1599) născut la Malgara lângă Adrianopol în Rumelia. In 1583 e numit M ü d d e r i s (profesor)

la Seminarul Mirmah Sultan (Prinţesa Mirmah, fiica lui Sulejman cel Mare 1520—1566). In 1580 e jude de Bagdad. In vieaţă a fost cel mai bun amic cu poetul B a k i (cel mai mare liric al Otomanilor) şi cu istoriograful S e a d-e d D i n († 1599). Mai amănunţit vezi: *Encyclopédie de l'Islam*, III, 1936, p. 968—969.
Prov. idem.

Nr. 4. M a h m ū d e l-K j å t i b

DĪVĀN-i HUMĀIŪN

Fī 14 Şehr Djumådi-ul evvel, sene-i hidjret 994

Divanul sau poema lirică imperială, compusă în versuri şi proză de secretarul M a h m u d, într'o turcească cu desăvârşire persanizată la 24.IV.1586.
Ms. turco-persan din a II-a jumătate a sec. XVI, foi: 384, format: 28×18,50. La început are o miniatură.
Prov. idem.

Nr. 5. DĪVĀN-i DjE LĀ L BEY

Dībāge Dīvān-i D j e l å l b e y

Divanul sau Poema lirică a lui D j e l a l b e y, s. a. et l.
Prefaţa poemei p. 1—15 e scrisă într'o turcească persanizată.
Ms. turc din sec. XVI—XVII, foi: 212, format: 27 × 17 cm.

Nr. 6. DĪVĀN-i RUHĪ BAĞDĀD

Sene: 1.108

Divanul sau Poema lirică a lui R u h i d e B a g d a d, compusă pe la anul 1697 d. Hr., probabil la Bagdad.
Ms. turc de pe la finele sec. al XVII, foi: 158, format: 20 × 14 cm.
Prov. Stampila Minister. Justiţiei, Cultelor.

Nr. 7. L ü t f i (A l i b e g) (1)

TEZKERET-eş-ŞUARĀ

Biografii — amintiri — de poeţi (Perşi şi Turci) s. a. et l.
Ms. turco-persan din a doua jumătate a sec. XVIII, foi: 203, format 22 × 14 cm).

1. L ü t f A l i B e g, biograf şi poet persan (1711—1781), născut şi mort la Işfahan. E renumit prin culegerile sale de biografii scrise între anii 1760—1779, care sub titlul de «Åtash Kada» au fost litografiat la Calcutta în 1249/1833—1834 şi la Bombay în 1277/1860—1861. Există şi o traducere turcă, apărută la Istanbul. V. J. H. K r a m e r s, în *Encyclopédie de l'Islam*, III, p. 55—56.

Nr. 8. HUMĀJŪN NĀME

Cartea imperială; pare a fi necomplet. Autorul nu figurează; nu este exclus, însă, să fie ceva în legătură cu Sah-Name a lui Firdusi, care are aceeaşi semnificaţie.
Ms. turco-persan s. a. et l. foi: 85 format: 27×18 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., cu Nr. 244 din 4.XI.1909.

Nr. 9. KITĀB « GÜLISTĀN » ŠEIKH SADI (1)

Djami kuddise sirruhu

Sene: 656

Grădina de Trandafiri — Poemă — scrisă de şeichul Sadi pe la anul 1258 d. Hr. s. l.
Ms. persan din sec. XIII, foi: 83, format: 20 × 14 cm.
1. Sadi, născut la Şiraz (1193—1292) e poet şi moralist persan celebru. Vezi mai amănunţit în *Encyclopédie de l'Islam*, IV, p. 35—36.
Prov. idem.

Nr. 10. KĪTĀBI GÜLISTĀN

Şeikh-i Sadi

Cartea despre — Gülistan — Grădina de Trandafiri, poema lui Sadi.
Ms. persan s. a. et. l., foi: 93 + 1 (92) albă, format: 21 × 13 cm.

Nr. 11. ŞERHI « GÜLISTĀN »

Elkefevi Husein Efendi

Jevm es-sebet, ašrin šehr Süvval, sene: 1.009

Interpretarea turcească a poemei (lui Sadi) « Gülistan » — Grădina de trandafiri — de L. Husein Efendi, Sâmbătă 25.IV.1601. Sine loco.
Ms. turc de pe la începutul sec. XVII, foi: 346 + 1 albă, format: 27 × 17 cm.
Prov.: Stampila « Universitatea de Bucuresci ». Facultataa de Theologie.

Nr. 12. I. ŞERH DĪBĀGE-i GÜLISTĀN

Mevlana Lami Efendi (1)

Fī evāsiţ Sabān, sene-i hidjret: 1124 (1024)

II. Müşkilat-i Gülistan Hazret-i Seihk Sadi

Comentarea Prefeţei poemei « Gülistan » de Mevlana Lami Efendi şi (II) Dificultăţile a Grădinei de Trandafiri de Seichul Sadi din anul 1712, 13—23 Septemvrie (Pare şi 1024/1615).

Ms. turc din sec. XVII—(XVIII), foi: 78 + 1 albă, format: 20 × 14.
1. L a m i, poet turc născut și mort la Brusa în 1532/33. V. amănunțit T h. M e n z e l în *Encycl. de l'Islam*, III, p. 13—14.
Prov. Donație, Prof. Dr. N. Dossios, Iași, 11 Aprilie 1915.

Nr. 13. GÜLÜSTĀN-i SADI

Türkče terdjume Gülistan-i Sadi

Traducerea turcească a Grădinei de Trandafiri — « Gülistan » — de S a d i. S.
Ms. turc s. a. et. l., foi: 150, format: 16 × 11 cm,.

Nr. 14. Č e l e b i z a d e A s y m I s m a i l E f e n d i (1)

TĀRĪKHI BULEND MEKĀM SEIHK-ul ISLĀM

Istoria Prea înaltului Seich-ul Islamat, s. a. et l.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 99, 92—99 albe, format: 21 × 15.
1. C e l e b i z a d e, A s i m I s m a i l E f e n d i, cunoscutul Šeichul Islam și istoriograf otoman, e fiul lui Reis-ul Efendi Kücük Celbi de unde și porecla de « Celebizade ». Mai întâi îmbrățișă cariera judiciară, apoi în 1717 înlocui pe R a ș i d la postul de istoric al curții otomane. Apoi e Kadi de Brusa, Medina, Istanbul și moare în postul de Seich-ul Islam. Istoria sa cuprinde perioada dela 1722—1728. V. C l. Huart, în *Encycl. de l'Islam*, I, p. 853.

Nr. 15. Mehmet E f e n d i (A h m e d Č e l e b i?)

TĀRĪKH

Cronică turcească, nedatată, care tratează faptele Osmanlîilor până pe la anul hedjirei 990/1582. Pare a fi compus de A h m e d C e l e b i pe la 1091/1680.
Ms. turc din sec. XVII (?), foi: 171, format: 20 × 15.
Prov. Biblioteca Episcop. Dionisie de Buzău, dăruit de Ministerul Cultelor și Instr. Publice, Seria E. Nr. 56.872 din 17 Sept. 1897.

Nr. 16. M e h m e d E m i n H e z a r f e n d i

I. TĀRĪKH-i KAHAND JA ES AII ZIKREHVĀL Dj EI ZAIRKIRID

Hezafenden nakl olunadjakdyr

TARIKH-i DIǦERBERA-i FETH KANDIYE

Sene: 1.080

Descrierea și Cucerirea insulei și Cetății Kandia-Creta: în anul 1669—1670), prezintă un interes deosebit. Prima parte a ms-lui tratează despre istoria Kahandjiei.

Ms. turc din a doua jumătate a sec. XVII, foi: 44, format: 20×14 cm.

Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., cu Nr. 241 din 4.VI.1909.

Nr. 17. Mustafa ben Suleiman el Boli

DĀKHIL FĪ SÜLK MELEK-ul FĀKIR

Introducere în calea umililor regi de Mustafa, fiul lui Suleiman din Boli.

Ms. arab s. a. et. l., foi: 158, format; 14 × 9 cm.

Nr. 18. Mehmet ben Mahomet-el Gazālī(1)

KITĀB-i SYRĀT-el MÜLŪK

(Cartea de conduită a Regilor sau vieaţa Regilor)

Prima parte e scrisă într'o persană curată, iar a doua într'o turcească persanizată, s. a. et l. Are câteva miniaturi persane.

Ms. turco-persan din sec. XVI (?), foi: 194, format: 25 × 15).

1. Sub porecla de Gazali figurează în *Encycl. de l'Islam*, II, p. 154—158, un filosof şi teolog foarte original în gândirea islamică, originar din Khorosan (1058—1112) şi un poet osmanlĭu din prima epocă suleimanică, mort pela anul 1538.

Nr. 19. TĀRĪKH-i SEBIL ALI PĀŠĀ BEHEKIMZĀDE

Sene: 1235

Istoria fântânilor sau instituţiilor publice de Ali Paşa Hekimzade scrisă pe la anul 1819. Sine loco.

Ms. turc în versuri din prima jumătate a sec. XIX, foi: 210, format 22 × 12 cm).

Prov. Muz. Naţ. Antichit. Buc., Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 20.

FI ET-TEVĀRIKH MINHĀDj es-SÜ LUK ALĪ EFENDININ TALI FI ADAB ect.

Sene: 1135

Ghid în istoria lui Ali Efendi (a doua jumătate a sec. XVI) compusă pe la anul 1135/1722—1723. Sine loco.

Ms. turc din sec. XVIII, foi: 202, format 21 × 15 cm.

Despre istoriograful turc Ali Mustafa Vezi: Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 126—135.

Prov. Seminarul Central din Bucuresci, dăruit de Ministerul Cultelor şi Instr. Publice, Seria B., Nr. 4618 din 28 Mai 1903.

Nr. 21. KAȘIDE KHAZRET-i FERHĀD PĀSĀ

Poema lui Ferhad Pașa. (Excelenței sale). Unele au titluri deosebite, fiind epigrame și nu e același scris peste tot.

Ms. turc s. a. et. l., foi: 24, 7—12 și 19—21 sunt albe. *Nu se arată autorul.*

Ferhad Pașa mare Vizir pe la 1595, când a fost și serasker în Valahia revoltată. E mazilit și înlocuit prin Sinan Pașa. Un timp stătu ascuns la ferma sa. In urma intrigilor lui Ibrahim și Sinan e închis la Yedi-Kule, unde e strangulat.

Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 4.XI. 1909.

Nr. 22. MÜNŠEATi DjEDID — ELČI — NAME
Nevadyr adide

Izvoare nouă — Memoriile unui ambasador — și alte lucruri interesante s. a. et l. Aceste documente merită un deosebit interes.

Ms. turc din sec. XVIII—XIX, foi: 54, format: 24 × 18 cm.

Prov. « Biblioteca Scheensis ».

Nr. 23. FERMĀN-i ĀLIŠĀN

Firmane ilustre, o serie de documente turcești, care merită o deosebită atenție, pentrucă conțin și informații referitoare la țările românești.

Ms. turc s. a. et. l. foi: 203, format: 24 × 17 cm.

Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 24.

O serie de documente turcești, unele cu privire la Principatele Românești. Așa bună oară Ibrail Nazyry, comandantul Brăilei. Trebuesc deci, amănunțit cercetate.

Ms. turc s. a. et l., foi: 73, format: 13 × 22 cm.

Prov.: Dăruit de D. A. Sturdza dela Biserica « Bărboiu », Iași, 1918.

Nr. 25. ȘAHIB-i DEVLET ve KESMIR-el MERHAMET
Rebi-ul evvel evail, sene-i hidjret: 1075

Colecție de documente turcești, unele cu privire la noi, de pe la anul 1664—1665, s. l. Deci trebuesc cercetate amănunțit.

Ms. turc din sec. XVII, foi: 120, format: 20 × 15.

Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 21.XI.1909.

Nr. 26. SEBD VALISI
Midhad bey Hazretlerne

Documente turcești de natură statistică prezentate Excelenței Sale Midhat bey, Vali (Guvernator) de Sebd. S. a. et l.

Ms. turc din sec. XIX (?), foi: 73, 36—45 și 52—73 sunt albe, format: 23 × 17 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 27.

Heza el-Medjuma Omar ibn Halil el Seradjde
I. DIVĀN-i KHĀSMANI KHĀTIKHOR
Zul-hidje, sene 1188

I. Colecție de poezii turcești din 2.II—4.III.1775.
II. A doua parte cuprinde o serie de documente turcești unele cu privire la noi, deci trebuesc cercetate.

III. TEWĀRĪKH-i ALĪ OSMĀN

O schiță cronologică a sultanilor turci, începând cu Osman I și terminând cu Abdul-Hamid I.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 95, format: 22 × 24 cm.
Prov. idem.

Nr. 28. Documente turcești,
Ms. turc s. a. et. l., foi: 64, format: 20 × 14 cm.

Nr. 29. Documente turcești.

Doc. Djanip HAZRET SEDARETPENAH EFLAK VOJUVODASY KARADJA IANKU TARAFINA TEBRIK Sedaretea Djevab olarak; bujurulam mektup suretidir...

O colecție de documente turcești în număr de 54, după cum se vede unele sunt cu privire la noi, trebuesc cercetate; s. a.
Ms. turc din I-a jumătate a sec. XIX, foi: 80, format: 20 × 13 cm.
Prov. idem.

Nr. 30. Hikjajet-i Šahzade Mahmud ibn Sultan Murād

Povestirile prințului Mahmud, fiul lui Murad Sultanul
Ms. persan s. a. et. l. foi: 123, format: 22 × 15 cm.
Prov. idem.

Nr. 31. Fără titlu. Colecţie de documente turcești, dintre care unele cu privire la Principatele românești. De ex. pentru Bogdan-Moldova; s. a. et l.
Ms. turc, foi: 102, 22—101 sunt albe, format: 23 × 15 cm.
Prov. idem.

Nr. 32. Documente turcești neprecizate din ce epocă.
Ms. turc s. a. et. l. foi: 48, format: 23 × 16 cm.
Prov. idem.

Nr. 33. HUMAJUN NAME

Sene: 1243

Scrisoare sau Carte împărătească, autorul nu e arătat, s. l.
Ms. turco-persan din prima jumătate a sec. XIX (anul 1827—1828), foi: 123, format: 22 × 15 cm. Scris într'o turcească persanizată). Există și un manuscript cu același titlu la Nr. 8.
Prov.: Are stampila Muz. Naț. Antich., Buc., 1909.

Nr. 34. Medjuma Gaziliat Farsi

I. Ševket

Colecție de « Gazale » — formă de poezie persană — I. Măreție.
Ms. persan s. a. et. l., foi: 44, format: 20 × 13 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich. Buc., 1909.

Nr. 35. Müelif Ali Efendi

KITĀB-i AKHLĀK Alāny

Nehar Djuma 25 Șafar, Sene 973

Carte cu obiceiuri publice (oameni cunoscuți) compusă de Ali Efendi în ziua de Vineri 22.IX.1565.
Ms. turc din sec. XVI, foi: 311, 1—4, 308 și 311 sunt albe, format 21 × 13 cm.

Nr. 36. Abdul Fakir Mehmed Ali

KIȘȘA-i JUSUF NEBI VE HIKjĀIET JEZLIHA

Povestirile și istorioarele lui Iusuf (Iosif).
Ms. turc în versuri s. a. et. l., foi: 217, format: 17 × 10 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich. Buc., Nr. 241, 1909.

Nr. 37.
HEZĀ KITĀB SERH RISALE-BÜRKÜLIE eș- ŠEIKH ALI el-KANEVI

Sene: 1169, Șehr Djumādi-ul evvel

Cartea cu explicarea misiunii Șeichului Burkulie; pare o cărticică de rugăciuni compusă la 2.II—3.III.1756 d. Hr.); s. l.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 157, 20 × 14 cm.
Prov. idem.

Nr. 38. El-fakir Abdulhak

KAMUS

Tergih lugat esmid, sene: 1212

Dicţionar de umilul Abd-ul Hak din anul 1797—1798, s. l.
Ms. arabo-persan din sec. XVIII, foi: 94 + 2 albe, format: 19 × 13 cm.
Prov. idem.

Nr. 39. Medjuma

MÜNŠAT-i ABDUL KERIM ČELEBI VE GAIRE

Culegere de proză turcă de Abdul Kerin Celebi şi alţii.
Ms. turc s. a. et. l., foi: 215 format 12×19.50 cm.

Nr. 40. FARSI VE ARABI LUGATLARINDANDIR

Dicţionar Arabo-Persan-Turc.
Ms. turco-arabo-persan s. a. et. l., foi: 26, format: 24 × 16 cm.

Nr. 41. Iafta

HEZA LUGAT ENSA-i el MERGUB ect...

Sene: 1.202

O serie de epistole nouă, care servesc de model, dintre care unele datate 1.202/1787—1788. Se încheie cu prescurtarea lunilor arabe.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 52, format: 12 × 16 cm.
Prov. Bibl. Episc. Dionisie de Buzău, dăruit de Ministerul Cult. şi Instr. Publice, Seria «E» Nr. 56.872, 17 Sept. 1897.

Nr. 42. HEZA-i KIBTĀB ŞADHI

(Rahmet Allah Talii aleihu)

Sene: 1.129

Cartea lui Šahdi din anul 1716—1717, s. l.
Ms. turco-arab în versuri din sec. XVIII, foi: 27, format: 19 × 15 cm.
Prov. idem.

Nr. 43. Sultan Hamid — Vezir Mehmed Paša

Edjiz defa by ez Sima razi bad

O bogată colecţie de proverbe şi povestiri orientale scrise cu ocazia urcării pe tron a Sultanului Hamid şi prezentate de Vizirul Mehmed Paşa.
Ms. turc s. ă. et. l., foi: 142 + 2 albe, format: 11 × 16 cm.
Prov.: Dela Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 44. El — emisilet el-Mihtelefet min bab-ul evvel

Fragment de dicționar geografic, partea I-a.
Ms. arab s. a. et. l., foi: 39, format: 21 × 16 cm.
Prov. idem (după stampilă).

Nr. 45. SAHIBE (Amiciție)

Versuri și proză într'o turcească persanizată.
Ms. turco-persan s. a. et. l., foi: 98, format: 19 × 19 cm.
Prov. idem.

Nr. 46. SADETLÜ
Heza-ul Mekamat

Discursuri ținute într'o adunare.
Ms. arab s. a. et. l., foi: 127, format: 18 × 12 cm.
Prov. idem.

Nr. 47. ȘADHI
Fī Șehr Šaban, sene: 1128

Versuri într'o turcească arabizată cu interpretări turcești din 18.IX — 17.X.1716, s. l.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 21, format: 21 × 16 cm.

Nr. 48. (Caiet cu exerciții de gramatică arabă.
Ms. arab s. a. et. l., foi: 19, format: 19 × 16 cm.

Nr. 49. HEZA KITĀB DjEVAHIR-ul KELEMAT
KIVTAB-i TEFSIR-ul MIZAMIR
19 Kjanun șāni, sene: 1799

Poezii turcești scrise într'o turcească arabizată sau persanizată și Carte cu expresii alese și prețioase. Carte de conversație din 19 Ianuarie 1799, s. l.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 138, format: 12 × 18 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich. Buc., Nr. 241, 4.XI.1909.

Nr. 50. *Ms. turc în proză scrisă într'o turcească pură*, s. a. et l; *pare dintr'o epocă recentă*, foi: 56, format: 22 × 15 cm.
Prov. idem (după stampilă).

Nr. 51. HEZĀ KITĀB Rabi MUDjIB VE MUKANT ARET-ĭ RISALE
sene: 1201

Carte care explică despre cele patru balanțe din anul 1786.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 20, format: 16 × 11 cm.

Nr. 52. DER KITĀB DOSTAN-i KERDEN

Der gurré Zilhhidje, sene: 898

Cartea e o prietenă din 13.IX.1493, s. l.
Ms. persan în versuri din sec. XV, foi: 133, format: 17 × 13 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc. Inalt Decret Regal Nr. 519 din 10 Febr. 1903.

Nr. 53. ŞIIR (Poezii turceşti)

Ms. turc, s. a. et l., foi: 70, format: 24 × 10 cm.
Prov. idem (după stampilă).

Nr. 54.

KITĀB-i ATUL MIN FENNE el-MANI D j e m a l-e d D i n

Cartea despre sensul ştiinţei.
Ms. arab s. a. et. l., foi: 45, format: 21 × 16 cm.
Prov. idem.

Nr. 55. MAHOMED RAQIE

sene: 1116

Ms. persan din sec. XVIII. (anul 1704), foi: 121 + 1 albă, format: 22 × 14 cm.
Prov. idem.

Nr. 56. Bemeni MAHFUH bemeni TAVAFZINET HIDMET KESMEK

Aspectele principale ale verbelor turco-persane.
Ms. persano-turc s. a. et. l., foi: 10, format: 20 × 15 cm.
Prov. la pag. 10 are stampila: «Biblioteca Ştefan Sihleanu» donată în anul 1925.

Nr. 57.

Li Khamset etfi hazelu

El-Khanym Mustafa ve el Murteza ve Enbahma ve Elfatime

I. Heza risale-i feraiz Muhtahr (Kitab feraiz ve Rakim) Heza Kitab-i Manzume

Cartea statistică de legea succesiunii şi II, versuri în legătură cu legea succesiunii etc.
Ms. turc s. a. et. l., foi: 122, format: 21 × 15 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241, din 4 Nov. 1909.

Nr. 58. EL-HURUF el HEDjAYE ve el-HARIKAT el ARABIE

Literele alfabetului — Gramatică și conversații — în limba arabă utilizate de un cunoscător de limba greacă.
Ms. arab, s. a. et l., foi: 43, format: 23 × 17 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich. Buc., Inalt Decret Regal Nr. 519, 10.II.1903.

Nr. 59. Kelid-el Khardj Kadi
ȘUARA
Sene: 1148

Poezii turcești cu caracter patriotic, războinic și național, din anul 1735—1736, s. l.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 148, format: 28 × 16 cm.

Nr. 60. Myrza Saiba
TEHAL KES ZUBUDET el ARIFIN

Poemă în versuri — Miezul cunoașterii.
Ms. persan s. a. et. l., foi: 116 + 4 albe, format: 17 × 12 cm.
Prov.: Are stampila « Univ. Bucuresci. Facultatea de Theologie ».

Nr. 61. SALI SEID NA MUHAMED

Tarikh-i sene erba ve khamsin ve tisamaye fi evasit Zilhidje (954)
Curs de gramatică și limbă arabă cu traduceri, interpretări și adnotări turcești din luna Ianuarie 1548, s. l.
Ms. arabo-turc din sec. XVI, foi: 187, format: 21 × 15 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich. Nr. 241, din 4.XI.1909.

Nr. 62. *Ms. arab s. a. et l. necomplet*, foi: 16 și format: 18×13 cm.
Prov. idem (după stampilă).

Nr. 63. Gümüș Sadi
BEIT KITAB ve HIKjAYET HIKMET

Poezii, maxime și povestiri.
Ms. persan s. a. et. l. foi: 107, format: 20 × 14 cm.
Prov.: Are stampila « Universit. Bucuresci. Facultatea de Theologie ».

Nr. 64. I. RISALE-i ul HAMD DjELAL ed-DIN
II. HAȘIE-i SEIRANSI Ala YSAN

Glosse marginale de Djelal-ed Din.
Ms. arab s. a. et. l. foi: 243 + 2 albe, 20 × 13 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich., Nr. 241, 4.XI.1909.

fNr. 65. Osmān Ibn Iusu

HEZA el KITĀB AHAKK

Fī evail şehr Redjeb el Müredjeb sene esnejn ve erbain ve elf. (1042)
Cartea de drept compusă la 12—22 Ianuarie 1633, s. l.
Ms. arab din sec. XVII, foi: 100, format: 20 × 14 cm.
Prov., idem.

Nr. 66. Raşikh Mustafa şefket el-Fakir

ZIRAM el-QATH

Takhriren Fi gurre-i Rebi-ul evvel, sene salis ve aşrin ve seba mie (723)
Lumina-focul care taie de Raşih Mustafa din 10.III.1323, s. l.
Ms. arab din sec. XIV, foi: 228, format: 17 × 15 cm.
Prov.: Dăruit de D. A. Sturdza, 1893 Iunie.

Nr. 67. Album cu poezii turceşti din anul 1247/1832.
Ms. turc din sec. XIX, foi: 78, format: 11 × 24 cm.
Prov. Bibl. Episcop. Dionisie de Buzău, 1897.

Nr. 68. Alfabetul, forme gramaticale şi la fine câteva formule religioase în limba arabă, s. a. et l.
Ms. arab din sec. XVIII—XIX, foi: 19, format: 19 × 14 cm.
Prov.: După stampilă e din Biblioteca «Lt.-Col. Papasoglu». Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241, 4.XI.1903.

Nr. 69. VEKĀIE er-RIVAJET

Sene: 1110 Mah Djā

Menţinerea tradiţiei din 5.XI—5.XII.1698, s. l.
Ms. turc din sec. XVII, foi: 232, format: 18 × 14 cm.

Nr. 70. Muhammed bin Sinana

KHAIR VE DU A

Sene esnein ve selasun maje ve Elf (1132)

Rugă pentru Mehmet fiul lui Sinan din 1720 s. l.
Ms. arab din sec. XVIII, foi: 59, format: 22 × 16.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., 1903.

Nr. 71. Kjātibe Khafiz

Said Abd-ur Rahman Efendi

Badehu Jevmnun

După o mare zi, de Bibliotecarul Said Abdurāhman Efendi, model de caligrafie musulmană.

Ms. arab s. a. et. l., foi: 28, format: 23 × 17 cm.
Prov. «Biblioteca Episcop. Dionisie» dela Buzău, dăruit de Minist. Cult. și Instr. Publice, Seria «E» Nr. 56.872 din 17 Sept. 1897.

Nr. 72. Šah el-Bejaz

MEKIAN el- FARK VE ZEMANA ve MASDAR

Sene: 1063

Autenticitatea actelor scrise pe curat, s. l. Locuri despărțite și izvoarele timpurilor din anul: 1653.
Ms. arab din sec. XVII, foi: 157, format: 15 × 10 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich. Buc., Nr. 241 din 4 Nov. 1903.

Nr. 73. I. Heze Kitāb huva el-Dīzāh

II. Tahfif el-Taššrif

Șehr Zil-hidjge fi Tarikh sene: 1228

Gramatica ce facilitează sistemul declinării și conjugării arabe; între rânduri are și explicații turcești, scrisă în anul 25.XI—24.XII.1813 s. l.

III. HEZA KITAB ŠAHDI-l maklivi (scrisă într'o turcească persanizată)

IV. Auz billah min eș-șeitan-er Rahim. Ms. turc nedatat

V. Ms. turco-arabo-persan de Mustafa din 1148/1728—1729
Ms. turco-arabo-persan din sec. XVIII—XIX, foi: 162, format: 18 × 14 cm.
Prov. idem.

Nr. 74. Ghenç Os̱mān

ȘAIR

Poezii de tânărul Osman.
Ms. turc s. a. et. l., foi: 31, format: 16×11 cm.
Prov. stampila: Muz. Naț. Antich. Buc.

Nr. 75. FAIDE ISTIKHARE

Regulele cercetării folositoare sub aspect de documente turcești,
Ms. turc s. a. et. l., foi: 80, format: 15 × 32 cm.
Prov. idem.

Nr. 76. *Ms. turc s. a. et. l.*; tratează despre dreptul agrar foi: 64, format: 16 × 11.
Prov. idem.

Nr. 77. Risale-i Kanun-i Djedid ve inșa-i mergub ve elkab fermanlarîn envalar berat gözidleri

Tratat de legi nouă și titlurile fermanilor și a beratelor modele.
Ms. turc s. a. et. l., foi: 149, format: 14 × 10 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Inalt Decret Regal, 1903.

Nr. 78. *Ms. arabo-persan, pare a fi din sec. XVII (anul: 1024/1615)*, foi: 120, format: 14 × 10. Compus din două părţi.
Prov.: Are stampila, «Univ. Bucuresci. Facultatea de Theologie».

Nr. 79.

Terdji Azeri Muallimzade Sulejman

GAZEL BAKI

Tahriren fi gurret Muharrem el Haram sene erba ve semanin ve Elf (I. Muharrem 1084)

(Invăţătorul Suleiman din Azerbejdjan-Ode sulime — scrise pe la 18.IV.1673, s. l.
Ms. turco-persan din sec. XVII, foi: 40, format: 20 × 40 cm.
Prov.: Din pachetul cu acte «Ventura», Nr. CLXVII.

Nr. 80. Derviș Ebu-Bekr ve Omar. Osman Ali

ȘEHR MAKSUD-i MATLUE

Sene: 995

Explicarea unor fapte dorite. Anul: 1586—1587, s. l.
Ms. persano-arab din sec. XVI, foi: 94, format: 21 × 14 cm.
Prov.: Dăruit de Iosif Bantini la 7/20 Sept. 1901.

Nr. 81. *Ms. turco-persan* s. a. et l., foi: 45, ultima e albă, format: 27 × 14 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 4.XI.1902.

Nr. 82. Vefa-i Name Šefik Efendi

Kjatib Divan Dami Mehmed Pașa der Mysr Kahire

Sene: 1215, Rebi-ul evvel. 14

Cartea de credinţă (fidelitate) scrisă de secretarul de Divan Šefik Efendi în luna August 1800, s. l.
Ms. turc de pe la începutul sec. XIX, foi: 91, format: 20 × 14 cm.
Prov.: După stampilă, idem.

Nr. 83. *Ms. turc*, s. a. et l., *conţine regule și exerciţii pentru însușirea limbii arabe*, foi: 53 dintre care 39—53 sunt albe, format: 14 × 10 cm.

Nr. 84. Rahmed Efendi

ŞEFYK-i NAME RYGHIN ADA

Muharrem, sene: 208

Scrisoare amicală dintr'o insulă nisipoasă din 16.V—15.VI.823, s. l.
Ms. persan din sec. IX (?), foi: 62, format: 21 × 13 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 85. I. Merhum ve Magfur Muhi Šah Efendi Šeichul Islam çüzulet Mufti Efendie göndermiştir

II. KYTA (Fragment de Poezie, s. a. et l.)

III. Risale-i min tatar seich Ibrachim efendi

Fi evail şehr zilqade. Sene sulas aşr ve elf (1013)

Tratatul Šeichului tatar Ibrahim Efendi din 21—30.III.1605).
IV. Heza Kitab Kiaşif-ul esrar ve mutali-el ne var., Djelāl-ed Dīn Rumi. Djumadi I, 1009
Carte ce ne desvălue misterele luminii de Gelaled Din Rumi 8.XI.—8. XII.1600.
Ms. turco-arab-persan din sec. XVII, foi: 76, f: 20 × 13 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 1909.

Nr. 86. I. Dibage, sene 1132

Šiir

II. Der Mekam rast III. Kitab ed-edvar

Prefaţă, Poezii din anul 1719—1720. II. Locul norocos şi III. Cartea secolelor.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 118, format: 18 × 10 cm.

Nr. 87. HEZA-LUGĀT

Subhe-i es-sybian, sene: 1214, fi gurre Safar

Despre vocabularul copiilor din 5.VII.1799), s. l.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 30, format: 23 × 17 cm.

Nr. 88. Risale-i Koci bey-el Merhum

Meşhur Fatih Bagdad Sultan Murad. Ehval Selatin azam Osmanian... ve ehval vüzera... sene: 1111

Tratatul lui Koci bey despre cucerirea Bagdadului de Sultanul Murad în anul 1699, situaţia marilor Padişahi Osmani a marilor Viziri etc... s. l.
Ms. turc, foi: 104, format: 21 × 15 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc. Inalt Decret Regal din 1903.

Nr. 89. IAFTA

(Documente și scrisori turcești)

s. 45. Arabi Rakymlary bu gune kadar yazîlar, sene: 1214

Numerale arabe ce se întrebuințează și azi și lunile arabe prescurtate scrisă la anul 1700, s. l.

Ms. turc de pe la începutul sec. XVIII, foi: 56, format: 23 × 16 cm.
Prov.: Bibl. Episcop. Dionisie de Buzău.

Nr. 90. *Ms. turc* s. a. et l. Proză și poezie turcă, foi: 145, 1—3, 5—6, 127—14 albe, format: 20×15,50 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 4 Nov. 1909.

Nr. 91. VABADA LEHIM SEIYAT

Ms. arab s. a. et. l. foi: 4, format: 24 × 17 cm.
Prov., idem.

Nr. 92. KITĀB-el LUGAT-el MÜNTAKHIB

Dicționar ales, turco-arab.
Ms. turc s. a. et. l. foi: 119 + 1 albă, format: 21 × 15 cm.
Prov., idem.

Nr. 93. I. HEZA RISALE-i BÜRKLÜ Mehmed efendi

II. HEZA RISALE-i RUMI

Sene: 1140

Tratatul lui Burklu Efendi Mehmed și Misiunea grecească din anul 1727—1728.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 58, format: 18 × 12 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241, 1909.

Nr. 94. HĀZE INŞĀ-i MERĞŪB

Surse agreiabile.

Ms. turc s. a. et. l. foi: 29, format: 23 × 16 cm.
Prov. Bibl. Episcop. Dionisie de Buzău, dăruit de Minister. Cult. și Instr. Publice, Nr. 56.872 din 17 Sept. 1897.

Nr. 95. MIRZANDAN HIKIMETH

Tratat de filosofie și literatură în legătură cu înțelepciune, foi: 173 + 1 albă, format: 22 × 16 cm.
Ms. arab s. a. et. l.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc. Inalt Decret Regal, Nr. 519, 10.XI.1903

Nr. 96.

HEZA KITAB TERDjUME MÜNHADj el-ABIDIN ve BIHU

Cartea cu traducerile despre drumul larg şi frecvent al servitorilor lui Dumnezeu.
Ms. turc s. a. et. l., foi: 179, format: 21 × 15 cm.
Prov., idem.

Nr. 97. Rezkt mala ve lem terzika menāfa in es Sefi Huva el Mahrum Mazdika.
Ms. arab în versuri s. a. et. l., foi: 144, format: 22 × 16 cm.
Prov., idem.

Nr. 98. KUVAID ISTIHAD-BU VEDjEHEDIR

sene: 1143

(Sub forma de documente turceşti)

Principii care trebuesc respectate, s. l. din: 1730—1731.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 130, format: 21 × 15 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241, din 1909.

Nr. 99. PEND NAME-i MERHUM AZIM EFENDI

Sene-i 1030

Carte cu sfaturi a răposatului Azim Efendi, cu interpretări turceşti, din anul 1620—1621.
Ms? arabo-persan din sec. XVII, foi: 130, format: 21 × 15 cm.
Prov. idem.

Nr. 100. *Ms. arab*, s. a. et l. conţine: Expresiuni şi vocabular arab cu transcriere şi traducere englezească, foi: 58, dintre care 1, 2 şi 58 sunt albe, format: 20 × 12 cm.
Prov. Bibl. Episc. Dionisie de Buzău.

Nr. 101. *Ms. persan în versuri*, s. a. et l., fără titlu, la p. 71 are o miniatură orientală, foi: 169, format: 18 × 10 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 102. HEZĀ-i KITĀB-i MÜNNA

(Carte despre morţi)

Ms. arab, s. a. et l., foi: 105, format: 21 × 15 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 103. HEZĀ-i KITĀB RISALE-i ÜSTVĀNĪ

Mehmed Efendi

Confirmările lui Mehmed Efendi.
Ms. turc s. a. et. l., foi: 32, format: 22 × 14 cm.
Prov., idem.

Nr. 104. HEZĀ-i KITĀB-SÉZEBĀN

Sene: 1.208

Carte care conţine trei limbi (Arabo-Turc-Persan) din anul 1793—1794.
Ms. turc din sec. XVIII, foi: 50, format: 20 × 15.
Prov. idem.

Nr. 105.

(Hikjaiet-i Bilad Mekka ve Medina)

Yevm el-ahd Şehr Regeb el-ahdi ve el-aşrin

Sene erba ve Semanin ve Tisamaje

Povestiri, anecdote şi legende cu privire la oraşele Meka şi Medina din anul 980/1572, s. l. Luna Regeb, zi 21 a.
Ms. persan-arab din sec. XVI, foi: 211 + 2 albe, format: 23 × 15 cm.
Prov. idem. Inalt Decret Regal Nr. 519 din 10.II.1903.

Nr. 106. LÜĞĀT

Dicţionar turco-arabo-persan.
Ms. turc s. a. et. l. foi: 23 + 1 albă, format: 20 × 12 cm.
Prov. idem. Ardesa Nr. 241 din 4.XI.1903.

Nr. 107. HADJY BALA (Inaltul Hagiu)

Ms. arab, s. a. et l., foi: 137, format: 21 × 15 cm.
Prov. idem.

Nr. 108. Medjuma

ESAD EFENDI ZAD BEDR-ed DIN

Sene: 982

Colecţie. La început e un Dicţionar arabo-turc, apoi texte arabe în proză şi manuscrise în versuri din anul 1574—1575.
Ms. turc din sec. XVI, foi: 41, format: 21 × 15 cm.
Prov. idem. Inalt Decret Regal Nr. 519 din 10.II.1903.

Nr. 109. M u h a m e t b u k h t i i b n O s m a n

MIRĀJ-i SERVER KIĀINĀT

ALEIH ATAIB et-TAHHĪĀT

Fi el-jevm es-sābi aşr mah Rebi-ul evvel. Sene Tisa ve erba ve maje ve Elf (1149)

Cea mai bună scară pentru principii aleşi ca să fiţi binecuvântaţi, Sâmbătă 20.VII.1736).

Ms. turco-persan din sec. XVIII, foi: 131, format: 24 × 14 cm.

Prov. idem (Adresa Nr. 241 din 4.XI.1909).

Nr. 110.

Fi jevm es-sebet, sene seba ve sebain ve maje ve Elf

In zi de Sâmbătă, anul 1147.

Ms. turco-persan din sec. XVIII (anul 1147/1763), foi: 133, format: 21 × 16 cm.

Prov. idem.

Nr. 111. O s m ā n i b n I u s u f

HEZĀ-i KITĀB ŞADR eş-SERIAT

Sene: 1.132

Carte despre importanţa şeriatului — legea divină scrisă în anul 1720, de Osman fiul lui Iusuf s. l.

Ms. arab din sec. XVIII, foi: 316, format: 22 × 16 cm.

Prov., idem.

Nr. 112. El-mele vela men Kitab bizalhad fi hal şelul Kitab evklides în limba arabă

Matematica lui E u k l i d e s tradusă în limba arabă.

Ms. arab s. a. et. l., foi: 232 + 1 albă, format: 25 × 16 cm.

Prov. idem (Inalt Decret Regal Nr. 519 din 10.II.1903).

Nr. 113. Vukuf fi sebil allah ve eş-sifat ve el-Murteza. Eldjuz ve elhad. Abdullah Aga

Ms. arab s. a. et. l., foi: 19, format: 24 × 16 cm.

Prov. idem (adresa Nr. 241 din 4.XI.1909).

Nr. 114. KASYDE DER TEVDjBARI TALI

Poemă în legătură cu unificarea celui Preaînalt.

Ms. persan s. a. et. l., foi: 93, format: 23 × 16 cm.

Prov., idem.

Nr. 115. ŞIIR

Sene: 986 Anul 1578

Ms. arab în versuri, foi: 234, format: 18 × 13, din sec. XVI.
Prov., idem.

Nr. 116. HEZA-i MEDjUMUA-i SYNDKA-el MUARIF

Sene: 1.073

(Reunire de cercuri pentru învăţătură din anul: 1662—1663, s. l.
Ms. arab din sec. XVII, foi: 234, format: 15 × 10 cm.
Prov.: Dela Gr. Tocilescu, dăruită de Facult. Litere Bucureşti, şedinţa 5 Martie 1910.

Nr. 117. MUHTAZIR ŞERMNI-el BETLIHIS

Ms. arabo-persan, s. a. et l., foi: 135, format: 19 × 14 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241, 4.XI.1909.

Nr. 118. *Ms. arab*, s. a. et l., foi: 129, format: 17 × 11 cm.
Prov.: După stampilă e dela Biblioteca Colegiului Sf. Sava.

Nr. 119. Dibage

HYSN-i HASÎN MAŞTABA

Prefaţă-Hanul întărit.
Ms. arabo-persan-turc s. a. et. l. foi: 81, format: 21 × 15 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., după stampilă.

Nr. 120. *Ms. persan (arab)*, s. a. et l., foi: 9, format: 20 × 15 cm.
Prov.: Cumpărat dela Kuppermann, Iaşi, la 19 Iunie 1907.

Nr. 121. *Ms. persan*, s. a. et l. *în versuri şi proză*, foi: 86, format: 21 × 16.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc. Inalt Decret Regal, Nr. 519 din 10.II.979.

Nr. 122. *Ms. persan, necomplet, în proză şi versuri*, s. a. et l.
Prov. stampila: « Universitatea de Bucuresci. Facult. Teologie ».

Nr. 123. (KAVLA) (Discursuri)

Ms. persan (arab) s. a. et. l., foi: 193, format: 23 × 14 cm.
Prov. Muz. Naţ. Antich. Buc., Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 124. HEZA KITAB GALIHAL

Ms. arab, s. a. et. l. foi: 77, format: 15 × 10 cm.
Prov., idem.

Nr. 125. AHMED ibn Ali

Sene: 1.149. Mah Ra (Rebi-ul evvel)

Ahmet fiul lui Ali, anul: 25.VIII.1736.
Ms. (persan) arab din sec. XVIII, foi: 17, format: 21 × 16 cm.
Prov., idem.

Nr. 126. *Ms. persan*, s. a. et l., foi: 80, format: 19 × 13 cm.

Nr. 127. Ebu Dauvut ibn Madjiet

Ms. arab, s. a. et l., foi: 13 + 1 albă, format: 21 × 17 cm.
Prov., idem.

Nr. 128. *Ms. arab*, s. a. et l., fără titlu, foi: 110 + 1 albă, format: 22 × 15 cm.
Prov., idem.

Nr. 129. Jevm esnein ahd Rebi-ul evvel, sene: 1.202

Zi de Luni, 11 Decemvrie 1787.
Ms. arab, sec. XVIII. foi: 86, format: 21 × 16 cm.
Prov., idem.

Nr. 130. *Ms. arab*, s. a. et l., foi: 75, format: 20 × 15, cm legat în piele și scris de diferite mâini.
Prov., idem.

Nr. 131. FADL LEILET el KADYR-Ā ILEVEATĀTE

(Darul și fericirea unei nopți pentru o familie.
Ms. arab s. a. et. l., foi: 176, format: 20 × 15 cm.
Prov., idem.

Nr. 132. ILIM INȘADE MÜTEAMMIL OLAN LUĞĀTLARDYR

Fi 23 Muharrem, Sene 1224

Dicționar cu explicări științifice compus la 10 Martie 1809.
Ms. arab din sec. XIX, foi: 36, format: 21 × 16 cm.
Prov., idem.

Nr. 133. Dicționar geografic cu privire la India.

Ms. turc s. a. et. l. foi: 19, 1 și 19 sunt albe format: 30 × 22 cm.
Prov. idem. Inalt Decret Regal Nr. 519, 10.II.1903.

Nr. 134. Muhammet bin Muhammed

EL-MUHTĀDjILA RABBIH el-KADIR

Sene: 1.238

Necesitatea până la Dumnezeu cel Atotputernic, s. l.
Ms. arab anul 1822—1823 foi: 277 + 2 albe, format: 32 × 22 cm cu două miniaturi la început.
Prov. idem. Adresa Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 135. *Ms. arab însoțit de traducere turcă*, s. a. et l., foi: 372, format: 30×21,50 cm.

Nr. 136. Registru de Contabilitate

Ms. turc, s. a. et l., foi: 18, 2, 4, 7—17 albe, format: 50 × 18 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich. Buc. Adresa Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 137. Registru de contabilitate militară

Ms. turc, s. a. et l., foi: 10, format: 22 × 50 cm.
Prov. idem.

Nr. 138. Registru de Procese-Verbale

Ms. turc, s. a. et l., foi: 6, format: 51 × 26 cm.
Prov. idem.

Nr. 139. Hesablar bejan olunur

Registru de contabilitate

Ms. turc din sec. XVIII, foi: 80, format: 17×43 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich. Buc., Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 140. Registru de contabilitate

Ms. turc din sec. XVIII, foi: 100, format: 38×16 cm.
Prov., idem.

Nr. 141. HEZĀ-i KITĀB-i ȘALĀT es-ȘĀLHEIN

Sene: 1.082

Cartea de rugăciuni a celor virtuoși scrisă într'o turcească arabizată în anul 1671—1672 d. Hr.
Ms. turc, foi: 76, format: 29 × 20 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich. Buc. Inalt Decret Regal Nr. 519, 10.VI.1913.

Nr. 142. Șeickh Mehmet Ali

FETVĀI

Rebi-ul Akhyr, Sene: 1.088

Colecție de Fetvale adunate de umilul șeich Mehmet Ali în anul 1677—1678 d. Hr.
Ms. turc, foi: 418, format: 21 × 14 cm.
Prov. Biblioteca Episc. Dionisie de Buzău.

Nr. 143. IEȘAH der KIĀFIE ÜZERINE ȘIRA DÜSMÜSDIN ve ARAB FATIH SERIFLERDIR

Tahriren Fi evail Sehr Šaban, Sene: 1.128 ve 1.095

Explicare completă despre Fatih i Seref (Primul cap. din Koran). Ceva de Hadji Ahmed și (3) Metodă de a vorbi.
Ms. arab s. l. anul 1716, 1685 d. Hr. foi: 185, format: 20 × 15 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich. Buc., Nr. 241, 4 Nov. 1909.

Nr. 144. Șeich Ali Ibrahim

FETVA-i BEHDjET

Colecție de Fetvale.
Ms. turc s. a. et. l., foi: 308 + 2 albe, format: 21 × 15 cm.
Prov., idem.

Nr. 145. Feiz Aka Efendi

KITĀB-ul ȚAHARAT FETVĀ-i FEIZI ALLAH

Cartea purității — Fetvale de grație divină.
Ms. turc s. a. et. l. foi: 188, format: 22 × 14 cm.
Prov., idem.

Nr. 146. I. KITĀB-i MUHIMĀT el MUFTI

III. Kitab-i Fetva-i Mutefaryk

Sene: 1.043

Importanța carte a Muftiului și diferite fetvale.
Ms. arab din anii 1633—1637, foi: 216 + 1 albă, format: 20 × 14 cm.
Prov., idem.

Nr. 147. Ibrahim Halebi

Šehr Ramadan, Sene: 1.106, Bagdād

Studiu teologic în legătură cu Koranul scris la Bagdad de Ibrahim din Alep.

Ms. arab din 15.IV—15.V.1695 foi: 204, format: 21 × 14 cm.
Prov., idem.

Nr. 148. Syrat-et Din
(KORANUL)

Ms. arab s. a. et. l. foi: 281, format: 25 × 15 cm.
Prov., idem, Donația Lt.-col. A. D. Papasoglu.

Nr. 149. *Ms. arab*, s. a. et l.; are la început scris grecește Mihail Adrianopolit Koranul, foi: 176, format: 22 × 15 cm.
Prov. Muz. Antich. Naț. Buc. Inalt Decret Regal Nr. 519, 10.II.1903.

Nr. 150. AL-KORAN
(Coranul) Sene: 1.109

Fragmente din coran, care reprezintă părți mai ales cu privire la rugăciunea de seară din anul: 1697 d. Hr.).
Ms. arab, sec. XVII, foi: 120, format: 13,50 × 17,50 cm.

Nr. 151. EL-KORAN

Coranul-lectură sau carte excelentă.
Ms. arab s. a. et. l. foi: 304, format: 17 × 13 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich., Nr. 241 din 4 Nov. 1909.

Nr. 152. Ibrahim ibn Urudj
ŞERH EMR BAIN-el NEVI
Fī Şehr 20 Redjeb, Sene: 1.093

Interpretarea exactității ordinului nou scrisă la 27.VI.1682 d. Hr. s. l.
Ms. persan (arab) foi: 31, format: 20 × 13 cm.
Prov., idem.

Nr. 153. HEZĀ-i KITĀB TEBŞIRE VE BIH
Fi 15 Şabān, Sene: 1.210

Minunata carte cu povestiri și rugăciuni într'o turcească arabizată scrisă pe la 25.II.1796 d. Hr. s. l.
Ms. turc foi: 33, format: 19 × 16 cm.
Prov., idem.

Nr. 154. HEZA-i RISALE-i BÜRKILI (Zade)
Mehmed Efendi
Fi 28 Z̲ (Zilhidje) Sene: 1.187

Misiunea lui Mehmed Efendi Bürkülüzade, broşură cu sfaturi religioase scrisă pe la 10.III.1774, s. l.

Ms. turc foi: 72, format: 21 × 16 cm.
Prov. idem.

Nr. 155. Abdullah ben Ahmed b. Mahmud el-Nesfi
KITĀB AMDET FĪ AKYDE EHL I-es SUNET...
Tarikh fi gurre-i Šehr Rebi-ul evvel, Sene: 862

Cartea credinţei fundamentale şi obligatoare pentru popoarele sunite, s. l. scrisă pe la 17.I.1458 d. Hr.
Ms. turc foi: 56, format: 22 × 15 cm.
Prov., idem.

Nr. 156. *Ms. turc*, s. a. et l., conţine o serie de sfaturi religioase, foi: 73, format: 15 × 10 cm.
Prov. idem.

Nr. 157. Ismail Aga ibn Etmelati
MÜTEVESSYT DAKA RIAHAN ALA el-QAIJE LAIN EKHADJIB
Fi seba Şafar, Sene esnejn ve sebajn ve Elf (1072)

Arta de a ceti Koranul şi Psalmistul scrisă la 26.IX—25.X.1661, s. l.
Ms. arab s. a. et. l., foi: 145, format: 20 × 14 cm.
Prov. idem. Inalt Decret Regal Nr. 519 din 10.XI.1903.

Nr. 158. *Ms. turc*, s. a. et l. cu conţinut theologic, scris într'o turcească cu desăvârşire arabizată, foi: 50, format: 21 × 15 cm.
Prov. idem, are stampila Colegiului Sf. Sava.

Nr. 159. Djahfar Sütbe
I-Dua-i UMMA-AL-i SABIAN
Sene: 1147, Mah Zilhidje gurré

Rugăciunea mamei şi copiilor compusă de Djahfar Sütbe pe la 24.IV.1735 d. Hr.
Ms. turc, foi: 66, format: 21 × 15 cm.
Prov., idem. Adresa Nr. 241 din 4.XI.1909.

Nr. 160. HEZĀ-i KITĀ B-i KIFAJET
(Această carte e satisfăcătoare)

Ms. turc s. a. et. l., foi: 30, format: 21 × 15 cm.
Prov. idem.

Nr. 161. SALAT NYSYF-ul LEIL FI-es SEBLUT

Rugăciune pe la miezul nopții.

Ms. arab s. a. et. l. foi: 129, format: 15 × 10 cm, foile 1—5 complet deteriorate și pare lipsă la început).

Prov. Seminarul Central București. Dăruit de Minist. Cult. și Instr. Publice, Seria 2, Nr. 4927, 1902.

Nr. 162. (Carte de Rugăciuni la diferite ocazii.

Ms. arab s. a. et. l., foi: 125, ceva foi lipsesc la început format: 20 × 12 cm.

Prov. Muz. Naț. Antich. Buc., Nr. 241, 4 Nov. 1909.

Nr. 163. KYDET MELEK-OSMAN ibn IUSUF

I. ȘIIR (Poezii)

II. HEZĂ KĪTĀB el ISTIĂDĂT (Carte de repețire)

III. HEZA KITAB-i HADIS ul-KUDSI

Cartea despre Cuvântul Domnului revelat lui Mahomet prin îngerul Gabriel

Ms. arab-turc s. a. et. l., foi: 29, format: 19 × 13 cm.

Prov. idem: după stampilă.

Nr. 164. Registru de Comptabilitate, Procese-Verbale și corespondență, parte de natură militară.

Ms. turc s. a. et. l., foi: 114, format: 45 × 15 cm.

Prov., idem.

Nr. 165. Mustafa Münif Efendi

Elmola el-Münif

DĪVĀN-i MÜNIF

Poema Mevlanei Münif scrisă într'o turcească persanizată.

Ms. turco-persan s. a. et. l., foi: 84 + 2 albe, 21 × 14 cm.

Nr. 166. Sub acest număr s'a înregistrat următoarele:

I. 45 (patruzeci și cinci) foi volante și fițuici, în cele trei limbi islamice (turca, araba și persana), provenite din diferite manuscrise orientale. Sunt numerotate dela Nr. 1 la Nr. 45.

II. 13 (treisprezece), fragmente și fascicu e de ms. orientale numerotate dela Nr. 46—58. Astfel avem:

Nr. 46, reprezintă, în foi, un fragment dintr'o gramatică arabă cu explicări turcești. Provine din Biblioteca Papasoglu. Lipsesc sigur primele capitole, adică începutul.

Nr. 47, reprezintă, în foi, fascicula sau fragmentul unui ms. persan, numerotate dela 1—10. Se vede clar că fascicula e din interiorul manuscrisului.

Nr. 48, reprezintă, în 8 foi, o fasciculă din mijlocul unui ms. turc. Foile sunt numerotate între 1—10.

Nr. 49, reprezintă, 6 foi, fragment din interiorul unui ms. turc. Foile sunt numerotate dela 1—6.

Nr. 50, reprezintă un număr de 8 foi din interiorul unui ms. arab şi sunt numerotate dela 1—8.

Nr. 51, reprezintă un număr de 6 foi din mijlocul unui ms. arab. Ultima foaie se încheie cu capit. întitulat: « Khube-i Regeb ul-Müregeb ». Adică liturghie în luna Regeb. Foile sunt numerotate dela Nr. 1—6.

Nr. 52, reprezintă un număr de 8 foi dela sfârşitul unui ms. turc-persan, care se încheie cu dataţia: — « Sene-i Tissa ve Elf min el-hidjra-i el nebevi », cu alte cuvinte: — Anul 1009 dela hegira profetului. Acest an corespunde cu 1600—1601 d. Hr. Foile sunt numerotate dela 1—8.

Nr. 53, reprezintă începutul unui ms. arab, în 8 foi. Ms. începe ca toate m-sele cu óbişnuita formulă religioasă din Koran: — « Bism-i llah al-Rahman ul-Rahîm » — adică: « în numele lui Allah atotmilos şi milostiv ». Foile sunt numerotate dela Nr. 1—8.

Nr. 54, reprezintă un număr de 4 foi, care încheie un manuscris turc cu dataţia arabă: — Sene-i khams ve sitein ve miye ve Elf », deci anul: 1165 (după hegiră), care corespunde cu 1751—1752 d. Hr. Foile s'au numerotat dela I—IV.

Nr. 55, reprezintă un număr de 10 foi dela începutul unui manuscris de limbă arabă. Primele 5 sunt albe. Foile s'au numerotat dela 1—10.

Nr. 56, reprezintă 8 foi din mijlocul unui ms de muzică orientală. Foile s'au numerotat dela 1—8.

Nr. 57, reprezintă un număr de 5 foi dela începutul unui manuscris turco-persan, ultimele două sunt în versuri. Foile s'au numerotat dela 1—5.

Nr. 58, reprezintă 2 foi dintr'un ms. turco-arab, care s'au numerotat dela 1—2.

Nr. 167. *Ms. de muzică orientală cu note şi cuvinte în caractere greceşti şi turceşti. Probabil e din sec. XVIII sau XIX*, foi: 121, format: 10×14,50 cm.

Nr. 168. *Ms. armean* s. a. et l., pare că reprezintă o condicuţă de cheltueli, foi: 22, format: 17 × 10 cm.

Prov.: Cumpărat dela Marcu Pollack, la 25 Iunie 1916.

Nr. 169. *Ms. în limba turcă-uigură*, ca formă de scriitură e înrudit cu sogdian, foi: 42, format: 8×10 cm.

Prov.: Donaţie dela profesorul Ion Bogdan în 1889, care-l primise ca dar dela Zalemann, St.-Petersburg în 1888.

Nr. 170. KITĀB-i NIGUIĀRISTĀN...

Carte în care e vorba despre un atelier de pictură, redat în proză şi versuri.
Ms. persan s. a. et l., foi: 183, format: 20,30 × 12,30 cm.

Nr. 171. *Ms. turco-arab*, s. a. et l., foi: 62, format: 17 × 11 cm.
Prov.: D. A. Sturdza, care fiind ministru de externe cumpărase dela Cantacuzin Zizin, — în 1896.

Nr. 172. *Ms. turc incomplet*, s. a. et l., foi: 21, format: 21 × 16 cm.
Donaţie: A. D. Sturdza, care fiind ministru de externe îl cumpărase dela Cantacuzin Zizin în 1896.

Nr. 173. HEZA-i KITAB MAKSUD

Sene: 1122

Cartea cu intenţii.
Ms. persan din anul 1710, s. l., foi: 49, format: 20 × 13 cm.
Prov.: Donaţia D. A. Sturdza în 1896.

Nr. 174. *Ms. persan din sec. XVII pare din anul 1072 (1662)* (?), foi: 62, format: 17 × 11 cm.
Prov. Donaţia D. A. Sturdza în 1896.

Nr. 175. *Ms. turc incomplet*, s. a. et l. format: 20 × 14,30 cm, foi: 34. Donaţia D. A. Sturdza în 1896.

Nr. 176. *Ms. arab*, s. a. et l. reprezintă curs elementară de gramatică şi linguistică, foi: 27, format: 21 × 12 cm.
Prov.: D. A. Sturdza l-a donat în 1896 luna Ianuarie, ziua 13.

Nr. 177. *Ms. turc incomplet*, s. a. et l., foi 29, dela 1—28 sunt albe, format: 19 × 13,30 cm.
Prov.: Dela Dir. Muzeului Naţional de Antichităţi Buc. adresa cu Nr. 241 din 4 Nov. 1909.

Nr. 178. Lāmi Čelebi

MUHABBET-i NĀME

Fi evahyr Redjeb el-müredjeb, sene-i 968, der şehir Kostantiniye
«Tratat de prietenie sau dragoste» de Lami Celebi, din anul 1560—1561.
Ms. turco-persan foi: 2 + 205 + 2, format: 30 × 17,30 cm.
Provenienţă necunoscută.

Nr. 179. *Ms. turco-arab, s. a. et l.*, conţine o serie de rugăciuni uzuale, Are chenar aurit şi hârtie de calitate superioară, iar începutul lipseşte, foi: 90 + 4 albe, format: 12 × 8 cm.
Provenienţa necunoscută.

Nr. 180. *Ms. turco-armean din sec. XIX*, care conţine diferite scrieri cu subiecte diferite, adunate de Paul Sebastian între anii 1802—1825.

Nr. 181. *Ms. armean.*
Carte cu rugăciuni, de rit catolic armean. Scris, probabil la Gherla, în 8 foi: 78.
Prov.: Cumpărat dela Alb. Zwiebel, la 9 Iunie 1909.

Nr. 182. Caiet, în care sunt adunate scrieri cu diferite subiecte de Paul Sebastian între anii 1802—1825 din sec. XIX, în quarto, foi: 92.
Prov.: Dela Muzeul Naţional din Bucureşti, 4 Nov. 1909.

Nr. 183. *Ms. armean* în quarto, foi: 10.
Registru comercial pe anii: 25 Mai 1825—13 Iulie 1931.
Prov.: Cumpărat dela Marcu Pollack în anul 1916

Nr. 184. *Ms. armean* foi: 5, format in quarto.
Registru comercial pe anii 11 August 1826—1 Mai 1829.
Prov.: idem.

Nr. 185. *Ms. armean* in quarto, foi: 41.
Registru comercial al lui Sarkis, fiul lui Mardiros din Rusciuk, ţinut la Iaşi pe anii 20 Iulie 1789 până la 22 August 1813.
Prov.: idem.

Nr. 186. *Ms. armean* in folio, foi 24.
Registru comercial, dela 11 Martie 1816 la 2 Iulie 1817.
Prov.: idem.

Nr. 187. *Ms. armean* in folio, foi: 90.
Registru comercial al lui Hadji Mardiros Varakoşian dela 1 Aprilie 1818—1 Ianuarie 1840.
Prov.: idem.

Nr. 188.

Fotocopie de pe o *Evanghelie armeană*, scrisă la 1351 în oraşul Caffa din Crimeea şi dăruită la 1451 bisericii armeneşti din Iaşi.
Pachetul Nr. XXVIII cu 17 reproduceri fotografice în câte 2 exemplare.

Divan-i Humajun Terğnani

Min 1125 ila 1232

Nr. 189. Interpretul Divanului imperial. Acte of. cu traduceri fragmentare în franceză și greacă, dela 1713—1817.
Ms. turc. din sec. XVIII—XIX, foi: 30, format: 45 × 16 cm.

DĪVAN-i HUMŬJUN TERDJUMŬNI

Min 1197 ila 1222

Nr. 190. Documentele oficiale ale interpretului de Divan imperial dela anul 1783 până la 1800 d. Hr.
Format: 46 × 17 cm.
Prov.: Donație dela D. A. Sturdza.

DĪVŬN-i HUMŬJUN TERDJUMŬNI

Min 1203 ila 1205

Nr. 191. Documente oficiale ale interpretului de Divan imperial dela 1788—1791, unele sunt însoțite și de traduceri în limba franceză.
Ms. turc din sec. XVIII—XIX, legat, foi: 18, format: 31 × 21,50 cm.
Prov., idem.

DĪVAN-i HUMŬJUN TERDJUMŬNI

Min 1211 ila 1223

Nr. 192. Documente oficiale ale interpretului de Divan imperial dela anul 1796—1809.
Ms. turc (Doc. turcești) din sec. XVIII—XIX, legat, foi: 85, format: 22 × 15 cm.
Prov., idem.

EFLAQ(N) KAPU KETHUDALIGNIN

Min 1169—1239

Nr. 193. Documente oficiale ale agenției externe «Eflaq(n)» dela anul 1755—1823).
Ms. turc din sec. XVIII—XIX, legat, foi: 15, format: 46 × 17 cm
Prov. idem.

Nr. 194. Caiet, în 7 foi, care reprezintă traducerea turcă a Cazaniilor anului creștin 1794. La început se dau explicații asupra vremii celor patru anotimpuri, apoi se fac prognosticuri lunare pe baza unor date astronomice.

195. Caiet, în foi, care cuprinde expresiuni uzitate în redacție oficială sau literară. Cuvintele sunt explicate grecește deci autorul nu era Turc.
Ms. turc, s. a. et l., format: 34 × 22 cm..
Prov.: Cumpărat dela Kuppermann, din Iași, la 1907.

196. O listă de *cuvinte arabe cu aplicări turcești*, prin urmare autorul era un Turc care nu cunoștea bine lexicul otoman; s. a. et l., format: 23 × 18 cm.
Prov. Muz. Naț. Antich. București, adresa Nr. 241 din 1909.

197. Caiet, format din 8 foi, dintre care patru sunt albe, iar restul conține un *Vocabular francezo-turc*, Format: 35×24 cm., s. a. et l.
Prov.: Cumpărat dela Kuppermann din Iași, la 1907.

198. Caiet, în două foi și jumătate, cu *Maxime și proverbe arabe rimate*, s. a. et l, format: 24 × 17 cm.

199. Caiet, format din 8 foi, dintre care una e albă, conține un *Vocabular turco-grec*, s. a. et l, format: 34 × 24 cm.
Prov. idem.

200. Caiet, format din opt foi, una e albă, cu *versuri din diferiți autori turci și perși*, cu subiecte diferite, precum și un crâmpeiu de compoziție literară pentru serviciu administrativ, s. a. et l. Format: 24 × 17 cm.
Prov. idem.

201. Una notiță întitulată *Kyta*, conține un număr de cinci *versuri turcești cu fond moral*, s. a. et l, format: 12,30 × 6 cm.
Prov. idem.

202. Una foaie cu *versuri*, întitulate *Prostituata*, de poetul Nedim, s. a. et l. Format: 22 × 17 cm.

203. Caiet format din 8 foi, una albă, conține un *Vocabular turco-persano-arabo-grec*, s. a. et l. Format: 24 × 17 cm.
Prov. idem.

Nr. 204. *Ms. turc.*
Două foi, una albă, prezintă explicația greacă a unor cuvinte din autorul Salah, s. a. et l. Format: 23 × 17 cm.
Prov. idem.

Nr. 205. *Ms. turc.*
Una foaie cu compilație de *Versuri din poetul arab «Zamahșeri»*, s. a. et l. Format: 24 × 18 cm.
Prov. idem.

Nr. 206. *Ms. turc.*
Caiet format din 16 foi, prezintă *compilaţii din diferiţi autori* de istorie şi geografie cu un stil frumos ca să se poată folosi la ocazie, s. a. et l. Format: 20 × 14 cm.
Prov. idem.

Nr. 207. *Ms. turc.*
Listă ce conţine un *Vocabular turco-francez*, s. a. et l. Format: 28 × 13,50 cm.
Prov. idem.

Nr. 208. *Ms. turc.*
Caiet format din 10 foi, cu diferite compilaţii de *Stil epistolar*. Prima şi ultima pagină conţin fragmente de versuri, s. a. et l. Format: 26 × 16 centimetri.
Prov. idem.

Nr. 209. *Ms. turc.*
Caiet format din zece foi, cinci albe cu un *Vocabular Greco turc*, s. a. et l. Format: 34,50 × 12,30 cm.
Prov. idem.

DER BEJAN EDJMAL ARUZ

Gurr-i Saban, Sene 1203

Nr. 210. *Explicarea formei versurilor* după sistemul arab crisă în Martie 1789.
Ms. turc, foi: 13, format: 16 × 10,50 cm.
Prov. idem.

Nr. 211. *Ms. turc.*
Zece foi, două albe, cu un *Vocabular arabo-turco-persan*, cu sensurile lor greceşti, s. a. et l. Format: 24 × 17 cm.
Prov. idem.

Nr. 212. *Ms. turc.*
Caiet din 4 foi cu un *Vocabular turco-grec*, s. a. et l. Format: 34 × 24 cm.
Prov. idem.

Nr. 213. *Ms. turc.*
Caiet, format din 8 foi, 5 albe, restul conţine *proverbe şi maxime turceşti*, precum şi un *vocabular turco-grec*, s. a. et l. Format: 24,50 × 17 cm.
Prov. idem.

Nr. 214. *Ms. turc.*
Cinci foi cu un *Vocabular turco-grec* şi exerciţii de condeiu, s. a. et l. Formate diferite.
Prov. idem.

Nr. 215. *Ms. turc.*

Trei foi conţin *proză şi versuri turceşti*, prin care se elogiază Sultanul şi armata. Deşi caligrafia e foarte frumoasă, totuşi stilul e prost; s. a. et l. Format: 30,50 × 18 cm.

Prov.: Biblioteca Ghenadie Enăceanu, Episcop de Râmnic, dăruit de Ministerul Cultelor şi Instr. Publice, Seria A. Nr. 66.724 din 8 Dec. 1901.

Nr. 216. *Ms. turc.*

Regule gramaticale pentru studiul limbii arabe după sistemul vechiu, foi: 17 + 3 albe, format: 15,50 f.x 11 cm.

Nr. 217. *Ms. turc*, s. a. et l, după stil şi caractere paleografice e din prima jumătate a secolului XIX-lea sau ultimele decenii ale celui de al XVIII-lea. La p. 185 şi 186 are două notiţe privitoare la o naştere, care însă nu face parte din m-sul propriu zis. Din ele putem desprinde următoarele două date: I) « Jevm Ğum'a, Fi gurré-i Zu-l-hiğğe sene 1257 » (Zi de Vineri, la I-iu a lui Zi-l-hiğe 1257, 14 Ianuarie 1842 şi II) « Jevm Ğum'a, Fi 2 Muharrem sene 1259 » Zi de Vineri, la 2 Muharrem din 1259 = 3 Faur 1243.

Foi: 1 + 183 + 3; format: 20,50 × 14 cm, hârtie de calitate superioară, legat în piele. Provenienţa nu e arătată pe copertă, dar a fost găsită între cărţile donate de D. A. Sturdza pe la anul 1894.

Titlul în roşu: « *Gennet-i Mûkiafaten Ferdus Ešian el-Fadl ve elç Muarif kjank el-Mûnšat Kiani Aleih Rahmet ul-bari. Feraşet Èerife Mektube* » — nu ne informează despre conţinutul adevărat al manuscrisului.

In schimb celelalte titluri din cuprins (cf. f. 1-56), scrise tot cu cerneală roşie, arată o serie de scrisori, mai ales de felicitare, note, memorii, rapoarte şi arzuhaluri din partea unui Voivod de Eflaq (nedenumit) către demnitarii turci, precum şi o scrisoare de felicitare către acelaşi Domn din partea Kadiului de « Jerkökü-Giurgiu — trimis la « Bükreş » (cf. ff. 53-54). La ff. 52-53 e un arzuhal din partea Khanului tătăresc Devlet Girai către acelaşi Voivod.

Restul m-sului conţine o bogată corespondenţă între demnitari turci, o scrisoare din partea unui Vizir către Voivodul Moldovei (cf. f. 96 verso, 97), un raport către Impăratul Austriei şi ūn răspuns la o scrisoare a fostului Khan de Crimeea Meemur (?) Girai, care la acea dată locuia în Rodos (cf. f. 150).

AUSTRIA ȘI LOVITURA DE STAT DELA 2/14 MAI 1864

CU TREI SERII DE ACTE INEDITE PRIVITOARE LA ACEST EVENIMENT

DE

ALEX. LAPEDATU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 22 Iunie 1945

Intr'o altă comunicare — *Preludiile căderii lui Cuza-Vodă* [1] — arătam că, deși lovitura de Stat dela 2/14 Mai 1864 fu, pentru Curtea suzerană și Puterile garante, mult mai gravă decât mișcarea revoluționară dela 3/15 August 1865 din București, — totuși consecințele acestui din urmă eveniment sdruncinară iremediabil poziția Domnului Unirii, câtă vreme ale celui dintâi, ale loviturii de Stat, aduseră, dimpotrivă o necontestată consolidare a situației sale.

Aceasta, pentrucă, spuneam, atunci, la cârma Statului, în 1864, se afla un Guvern — Guvernul lui M. Kogălniceanu — care știu, nu numai să înlăture urmările neplăcute Domnului și dăunătoare țării, dar să le și întoarcă în favoarea și profitul lor, pe când, în 1865, la conducere s'a găsit un Guvern — Guvernul lui Nic. Kretzulescu — care nu numai că nu fu în stare să apere poziția Domnului și interesele țării, ci, prin politica sa șovăitoare și neprevăzătoare le compromise pe amândouă.

Comunicarea mea de azi are de scop să expună mai de aproape chestiunea dintâi. Actele — în cea mai mare parte inedite — pe care se întemeiază provin: *a)* corespondența dintre Can-

celaria domnească dela București și Agenția țării de pe lângă Guvernul turcesc din Arhiva lui Cuza-Vodă, dela Academia Română (Anexe documentare I), *b)* rapoartele Consulilor austriaci din Principate (Karl Eder în București și Ferdinand Haas în Iași) către Internunțiul imperial dela Constantinopol (Baronul Prokesch-Osten) și către Ministrul Afacerilor Străine dela Viena (Contele Rechberg) din Arhivele de Stat ale fostei Monarhii habsburgice (Anexe documentare II) și *c)* corespondența acestui din urmă cu reprezentanții săi de pe lângă Guvernele din Paris (Prințul Metternich), Londra (Contele Apponyi), Berlin (Contele Karolyi), Petersburg (Contele Thun) și Constantinopol (Baronul Prokesch-Osten) din aceleași Arhive (Anexe documentare III).

In desvoltarea subiectului nu voiu mai arăta, firește, cauzele care au dus la lovitura de Stat dela 2/14 Mai și nici împrejurările în care ea s'a produs. Ele sunt prea bine cunoscute și au fost înfățișate în timpul din urmă, după actele din Arhiva lui Cuza-Vodă, într'un întins și documentat studiu al d-lui I. Hudiță [2]. Eu însumi le-am prezentat, succint, în altă comunicare ce am avut onoarea a vă face mai de mult: *Omul dela 2 Mai — Invinsul dela 11 Februarie* [3].

Mă voiu mărgini doar să arăt că, pe când, în lăuntrul țării, repercusiunea actului de'a 2/14 Mai 1864 privea în deosebi latura lui socială, reforma rurală, înafară, la Curtea suzerană și Puterile garante, problema aceasta fiind considerată ca o chestiune internă a Principatelor [4], repercusiunea de care vorbesc privea, în deosebi, latura politică a loviturii de Stat, — noul statut constituțional și noul regim electoral, impuse prin plebiscit. Căci în jurul acestei chestiuni s'a provocat, cum vom vedea numaidecât, întreaga zarvă ce s'a iscat în lumea diplomatică europeană a vremii, — zarvă în fruntea căreia a stat, cu neogoită stăruință, dela început până la sfârșit, Austria.

Intr'adevăr, acțiunea diplomatică împotriva loviturii de Stat dela 2/14 Mai porni dela Viena și urmărea exploatarea cât mai intensă și mai alarmantă a actului de autoritate al Domnului Unirii în scopurile spre care tindea atunci politica austriacă față de fostele noastre Principate: împiedecarea, pe

cât cu putinţă, a desvoltării şi consolidării noului Stat român, — politică pusă în lumină de d-l Raoul Bossy, în valoroasa sa publicaţiune: *L'Autriche et les Principautés-Unies* [5].

Evident că, în cadrul unui subiect aşa de întins, atitudinea şi acţiunea Guvernului austriac, faţă de lovitura de Stat a lui Cuza-Vodă, n'au putut fi tratate decât în linii generale. După părerea mea, ele merită însă o prezentare mai desvoltată, pentrucă, mai mult şi mai bine decât oricare altele, scot la iveală înverşunata pornire a Austriei împotriva Principatelor române, — pornire care mergea până acolo, încât să încerce, în momentul ce i s'a părut mai favorabil — acel despre care ne ocupăm în comunicarea de faţă — desfacerea chiar a unirii lor şi revenirea la separaţiunea dinainte de 1859.

Din fericire însă politica aceasta fu zădărnicită, pe de o parte de opoziţia categorică a Franţei şi de atitudinea chibzuită a Porţii Otomane, iar pe de alta de politica energică a Guvernului român şi de abilitatea diplomatică a reprezentantului său de pe lângă Poarta Otomană. Nu mai puţin apoi de priceperea, de tactul şi de patriotismul cu care Domnul însuşi, cum se va vedea, prezentă şi desbătu, faţă de Curtea suzerană şi de Ambasadele dela Constantinopol, chestiunea a cărei rezolvire, unilaterală şi arbitrară, i se imputa.

I.

Pregătirile loviturii de Stat cunoscute Austriei şi Rusiei. — Măsurile acestora: concentrarea de trupe la frontierele României, în Transilvania şi în Basarabia. — Protestul lui Cuza la Curtea suzerană şi Puterile garante. — Intervenţia lui Drouyn de Lhuys, Ministrul Afacerilor Străine al Franţei, la Viena şi Petersburg. — Răspunsul Contelui Rechberg, Ministrul de Externe al Austriei şi al Principelui Gorceacov, Vice-Cancelarul Rusiei. — Intervenţia Austriei pentru o energică acţiune solidară a Puterilor împotriva Principatelor şi a Domnului lor. — Opoziţia Angliei la o asemenea măsură, fără de consimţimântul unanim al Puterilor. — Atitudinea deschisă şi hotărîtă a Franţei pentru Cuza. — Zădărnicirea intervenţiei armate a Austriei şi Rusiei în Principate.

Pregătirile pentru lovitura de Stat erau cunoscute atât în ţară cât şi înafară. Agenţii din Bucureşti ai Puterilor, ca şi Ambasadorii acestora pe lângă Poarta Otomană nu erau străini de ele. Căci Contele Rechberg, Ministrul austriac al Afacerilor Străine, comunicând reprezentanţilor săi din străi-

nătate evenimentul dela 2/14 Mai, le scria că ceea ce s'a petrecut cu acest prilej în Capitala României — disolvarea Adunării legislative și proclamarea unui nou Statut de organizare a țării și a unei nouă legi electorale ce urmau a fi ratificate prin plebiscit — nu este decât «lovitura de Stat pe care de mult o plănuește Principele Cuza, spre a-și asigura domnia absolută înlăuntru și independența țării înafară»[6].

Nu era deci o simplă coincidență faptul că tocmai atunci, Austria concentrase trupe la frontierele Transilvaniei, iar Rusia la acele ale Basarabiei, în scopul evident de a pătrunde în Principate îndată ce ocaziunea li s'ar fi oferit, prin turburările pe care le scontau — fie pe urma așteptatei lovituri de Stat, fie pe urma unei încercări de detronare a Domnului român, încercare pusă la cale printr'un complot descoperit chiar în zilele acelea, Complotul Sutzu-Balș [7].

Cuza-Vodă, care cunoștea însă prea bine intențiunile Austriei se grăbi a înainta, după recomandarea d-lui De Moustier, Ambasadorul Franței pe lângă Poarta Otomană [8], Curții suzerane și celorlalte Puteri garante, la 29 Aprilie (11 Mai), un curajos protest, prin care le cerea ca, în temeiul art. 8 și 9 din Convențiunea dela 7/19 August 1858, să intervină a se depărta primejdia ce amenință imunitățile Principatelor și securitatea lor prin prezența trupelor austriace și rusești la hotarele țării sale [9].

Și cum mai știa că pretextul invocat pentru această acțiune militară erau uneltirile pe care refugiații revoluționari, unguri și poloni, le-ar fi făcând în Principate împotriva celor două mari Impărății vecine, — Domnul român ținea să constate că, ce-l privește, a considerat totdeauna ca o sacră obligațiune a menținea cea mai perfectă liniște înlăuntru și cea mai strictă neutralitate înafară, reușind chiar a preveni, în mai multe rânduri, acțiuni de natură a primejdui liniștea Statelor limitrofe.

« N'am ezitat câtuși de puțin, într'o împrejurare încă recentă — scria Cuza-Vodă — a pune datoriile mele mai presus de sentimentele de umanitate, spre a face să se respecte, cu prețul unor dureroase sacrificii — aluzie la desarmarea trupelor insurgente poloneze ce pătrunseseră de peste Dunăre, în

Basarabia de Sud, pentru a trece în Polonia — neutralitatea solului naţional şi odată cu ea autonomia şi independenţa ulterioară a Principatelor »[10].

Franţa, marea protectoare din acea vreme a Ţărilor Române, sesizându-se de protestul Domnului român, ceru imediat explicaţiuni, atât Austriei cât şi Rusiei, pentrucă — zicea Drouyn de Lhuys, Ministrul de Afaceri Străine al Impăratului Napoleon III — concentrările de trupe austriace şi ruseşti la frontierele Principatelor dunărene nu pot fi îndreptate decât împotriva acestora sau a Turciei. Şi într'un caz şi în altul e vorba de o afacere europeană şi de circumstanţe prevăzute de tratate. Guvernul francez n'ar putea vedea cu indiferenţă atingerea stipulaţiunilor internaţionale şi nici nu poate presupune o înţelegere în această privinţă între Curţile dela Viena şi Petersburg[11]. De aceea el socoteşte util să aducă la cunoştinţă Guvernului austriac impresiile sale asupra unor măsuri ce pot deveni neliniştitoare pentru securitatea Orientului, în speranţă că va primi în această privinţă explicaţiunile cele mai satisfăcătoare[12].

Contele Rechberg răspunse, cum era de aşteptat, că prezenţa oştilor imperiale la graniţele moldo-valahe (cum continuau a le numi Cancelariile austriace) îşi are explicaţia în pregătirile pe care bandele de insurgenţi unguri şi poloni le fac pe teritoriul Principatelor în scop de a invada provinciile vecine ale Austriei şi Rusiei. Pe lângă aceasta, el mai invoca: tendinţele iredentiste ale Principelui Cuza, înarmările sale în disproporţie cu trebuinţele reale ale ţării şi prezenţa continuă aci a celor mai activi agenţi ai revoluţiei internaţionale (cosmopolite).

Toate acestea, zicea Contele Rechberg, obligă Guvernul imperial să ia măsuri spre a respinge orice agresiune asupra frontierelor sale de oriunde ar veni ea. Austria nu va întrebuinţa însă forţa, decât spre a face să se respecte aceste frontiere. De va fi atacată, ea-şi mai rezervă dreptul să ceară Puterilor, în virtutea tratatelor, să pună capăt, odată pentru totdeauna, stării de permanentă desordine, din Principate. Ce priveşte preparativele militare ale Rusiei, încheia Ministrul de Externe al Monarhiei austriace, n'am putea să ne

pronunțăm asupra scopului lor. Dar provinciile limitrofe ale acestui Imperiu, fiind expuse, ca și ale noastre, incursiunilor bandelor ce se formează pe teritoriul moldo-valah, găsim în totul natural ca Guvernul rusesc să ia precauțiuni analoage celor pe care Guvernul imperial (austriac) le-a aflat necesare [13].

Din parte-i, Guvernul Țarului Alexandru II răspunse la demersul Guvernului francez că Rusia n'a augmentat câtuși de puțin forțele sale locale din Basarabia, că e destul de puternică să respingă numai cu aceste forțe un eventual atac din partea Principatelor și că nu din parte-i este de temut o violare a tratatelor, ci mai curând — zicea Vicecancelarul Imperiului, Principele Gorciacov — tendințele revoluționare ale Prințului Cuza și sprijinul lor dinafară, cu care el se laudă, ar putea adumbri pacea Europei [14]. Același răspuns îl dădură ambele Guverne — și austriac și rusesc — Turciei, care, în calitate de putere suzerană, le ceruse și ea — pe urma aceluiași protest al Domnului român — explicațiuni în chestiunea concentrării de trupe la frontierele Principatelor [15].

* * *

Oricât dar Austria și Rusia căutau să justifice aceste concentrări prin primejdia unor invaziuni pe care le-ar fi pregătit împotriva lor revoluționarii unguri și poloni refugiați pe teritoriul român, este evident că scopul acțiunii militare a celor două mari Impărății era de a intra în Principate imediat ce s'ar fi produs aci, cum am spus, turburările pe care ele le scontau, fie printr'o încercare de detronare a lui Cuza-Vodă, fie prin lovitura de Stat pe care acesta o pregătea și de care ele — Impărățiile vecine — nu erau, am văzut, străine.

Când deci lovitura de Stat se produse, Austria interveni numaidecât pe cale diplomatică pentu a pune la cale o energică acțiune solidară a Puterilor garante împotriva Principatelor. In acest scop Contele Rechberg adresă reprezentanților săi din străinătate o circulară, prin care, aducându-le

faptul la cunoştinţă, le cerea a interveni stăruitor la Guvernele pe lângă care erau acreditaţi, să sprijine cu toată tăria protestul pe care Turcia, ca Putere suzerană, urma să-l facă împotriva actelor arbitrare ale Principelui Cuza, dând instrucţiuni în acest sens Ambasadorilor lor dela Constantinopol [16].

Anglia, informată de bună seamă asupra demersului pe care Guvernul francez îl făcuse la Viena şi la Petersburg în chestiunea concentrării de trupe austriace şi ruseşti la frontierele Principatelor, răspunse, prin Principalul său Secretar de Stat, că, profund indignată de ceea ce se petrece la Bucureşti, e gata să sprijine cu toată energia protestul Porţii împotriva Domnului român, dar că, fără a nega că lovitura de Stat a acestuia n'ar motiva protestul unei intetvenţiuni armate, ea declină cu hotărîre ideea unei atari intervenţii, fără de concursul unanim al Puterilor semnatare tratatului dela Paris, consens pe care însă nu-l credea posibil. Căci, cum s'ar putea spera, spunea Lord Russell, ca Suveranul care a dat pilda loviturilor de Stat şi sufragiului universal, adecă Napoleon III, să se asocieze vreodată unor măsuri tinzând a condamna aceste procedee [17].

Faţă de această categorică rezervă, Contele Rechberg se grăbi să asigure Guvernul britanic că, făcând propunerea sa, n'a avut în vedere o intervenţie armată în Principate şi că e în totul de părerea lui Lord Russell ca Turcia, în calitate de Putere suzerană, să fie invitată a acţiona în numele tuturor celorlalte Puteri garante [18]. Mai mult, într'o nouă comunicare către Cabinetul englez, Ministrul de Externe al Austriei îşi exprimă regretul că insinuările franceze au putut face să se atribue, la Londra, mişcărilor de trupe din vecinătatea Principatelor scopul ascuns al unor intervenţiuni armate în aceste Principate. Nu ne gândim câtuşi de puţin — asigura Rechberg pe Lord Russell —, să trimitem trupele noastre dincolo de frontierele Monarhiei [19]. Iar Guvernului francez, care nu putuse fi satisfăcut, fireşte, cu explicaţiile de care am vorbit mai sus, îi spunea că e în completă eroare, dacă atribue Guvernului imperial (austriac) gândul ascuns al unei intervenţii armate directe în Principate [20].

II

Propunerea Austriei de a se împuternici Turcia să impună — prin constrângere — drepturile ei suzerane asupra Principatelor, declarând unirea acestora ca nereuşită şi autorizând Poarta să aşeze în fiecare Principat Domn deosebit şi administraţie separată. — Reprezentantul Franţei pe lângă Poarta Otomană, D-l De Moustier, ia apărarea Principelui Cuza în conferenţa Ambasadorilor dela Constantinopol, justificând actele de autoritate dela 2/14 Mai. — Opoziţia categorică a Guvernului francez, secundat de cea a Guvernului britanic, la orice măsuri de constrângere împotriva Principatelor. — Rezervele Rusiei în această privinţă. — Intervenţia lui Drouyn de Lhuys pentru aplanarea à l'amiable a conflictului dintre Domnul român şi Curtea suzerană.

Nevoită deci, înaintea acestor hotărîte opoziţii — a Franţei şi a Angliei, să abdice dela proiectul intervenţiei armate în Principate, Austria îşi muta acţiunea pe un alt plan, mai uşor realizabil, socotea ea: să solidarizeze puterile garante a susţinea Poarta Otomană cu toată tăria şi puterea întru apărarea şi impunerea, *prin constrângere*, a drepturilor ei suzerane.

Intr'adevăr, primind raportul lui Prokesch-Osten, cu privire la prima şedinţă a reprezentanţilor marilor Puteri în chestiunea secularizării averilor mânăstirilor închinate şi trimiţându-l reprezentanţilor săi de pe lângă Guvernele Puterilor garante, Contele Rechberg le scria: « Conduita şi procedeele Principelui Cuza au fost obiectul unui blam sever în Conferenţa Ambasadorilor şi, cu toate că reprezentantul Franţei a căutat să atenueze vina Guvernului moldo-valah, el nu s'a despărţit, totuşi, de colegii săi. Acest început ar putea să ne facă a spera un sfârşit favorabil al Conferenţei. Din nenorocire însă, adaugă el, ultimele ştiri sosite din Bucureşti au agravat mult situaţiunea. E de urgentă trebuinţă ca Puterile să dea Porţii sprijin energic în măsurile pe care le va judeca util să le ia, spre a face faţă situaţiunii primejdioase creată în Principatele Române, prin lovitura de Stat dela 2/14 Mai [21] ».

« Primul pas al Guvernului otoman va fi, neîndoios, o protestare contra actelor arbitrare ale Principelui Cuza. Aceste acte fiind în contradicţie manifestă cu stipulaţiile internaţionale care au reglementat soarta Principatelor, Puterile nu vor ezita, socotesc, a susţinea Poarta în această împrejurare. Dar experienţa ne-a dovedit că astfel de protestări sunt fără niciun efect asupra Domnului român. Trebue deci să exa-

minăm de pe acum, în acord cu Guvernul otoman, dacă nu e necesară *o măsură mult mai eficace* [22] — aşa dar de constrângere — pentru restabilirea şi menţinerea ordinei legale în Principate, măsură cu a cărei executare să fie însărcinată Poarta». In acest sens a trimis instrucţiuni Baronului Prokesch-Osten la Constantinopol. In consecinţă Cancelarul austriac invita pe reprezentanţii săi în străinătate să intervină la Guvernele pe lângă care erau acreditaţi ca şi acestea să trimită Ambasadorilor lor din Constantinopol instrucţiuni analoage cu acele pe care el le trimisese reprezentantului său. Căci trebue lucrat cât mai repede, adaugă Rechberg, dacă voim ca răul să nu ia proporţii de temut [23].

Era vorba aşa dar de o constrângere, de o ameninţare în vederea impunerii sancţiunii ce s'ar fi hotărît. Iar, care trebuia să fie acea sancţiune, o ştim precis dela acelaşi Prokesch-Osten. Căci iată ce scria el Ministrului său dela Viena: «dacă intervenţia Puterilor pe chestiunea loviturii de Stat, va fi asemenea aceleia pe chestiunea secularizării averilor mânăstirilor închinate, nu văd cum s'ar ajunge mai departe decât la contestarea formei şi recunoaşterea fondului. Cel mai bun lucru în actuala situaţiune ar fi ca Puterile să declare încercarea de unire nereuşită şi să autorize Poarta să aşeze în fiecare Principat Domn propriu şi administraţie deosebită. Ele ar lua-o prin aceasta înaintea Porţii şi ar înlătura un nou pericol pentru pacea europeană [24]».

Iată dar scopul urmărit de politica austriacă faţă de Principatele române — *desmembrarea lor* ! Dar tot Prokesch-Osten trebuia să mărturisească, în continuarea raportului său, că istoria celor opt ani trecuţi (dela 1856 la 1864) ca şi atitudinea Franţei şi nu mai puţin a Angliei nu-l încurajează să spere o astfel de soluţiune. Căci nu se va putea şti dacă eventuala intervenţie a Porţii va avea sau nu vreo urmare, decât numai după ce se va cunoaşte părerea Guvernului francez cu privire la lovitura de Stat.

Şi avea dreptate Internunţiul austriac, pentrucă dintr'un alt raport al său, cu privire la discuţiile din Conferenţa Ambasadorilor, aflăm că d-l De Moustier, reprezentantul Franţei, luase, deschis şi hotărît, apărarea lui Cuza-Vodă, spunând că

« nu e ministru în Europa, care, în locul lui, al Domnului, să fi putut rezista presiunilor ce l-au adus la ceea ce, impropriu, s'a numit lovitura de Stat; că nu e vina lui, dacă Puterile au dat Principatelor o constituţiune impracticabilă şi au ignorat avertismentele şi propunerile sale repetate; că el, d-l De Moustier, nu admite că Principele Cuza ar fi violat Convenţiunea sau ar fi derogat dela datoriile sale faţă de Poartă şi de Puterile garante. Dacă aş fi Ministru al Porţii, zicea Ambasadorul francez, departe de a blama pe Domnul român pentru curajul şi onestitatea de care a dat dovadă, l-aş lăuda de a fi ieşit dintr'un cerc vicios, în care l-a închis o Constituţiune absurdă şi l-aş ajuta a sdrobi oligarhia şi a se face astfel un vasal util şi devotat ».

« Se calomiază Franţa, continuă el, presupunând-o favorabilă visului de independenţă politică a României. Incercuite între Austria, Rusia şi Turcia, Principatele nu pot aparţinea decât uneia din aceste Puteri. Franţa nu are niciun interes a le detaşa de Imperiul Otoman. Dacă ea doreşte desvoltarea Principatelor-Unite, nu doreşte mai puţin menţinerea suveranităţii Sultanului. El povăţuia deci Poarta să nu se neliniştească de aceea că ţara începe a uza de autonomia ei. Aceasta ar fi ca şi cum s'ar cere unui copil să nu crească. Ceea ce Principele Cuza a făcut, este un act conservator. Pe acest teren îl voiu apăra, când vom avea a trata ceea ce D-v. numiţi lovitură de Stat — încheia d-l De Moustier [25] ».

Nici că se putea o apărare mai deplină şi călduroasă şi, în acelaşi timp, mai dreaptă şi înţelegătoare a politicei lui Cuza-Vodă, ca această pledoarie în favoarea sa, a reprezentantului Franţei pe lângă Poarta Otomană. Atitudinea lui era de altfel în perfectă concordanţă cu aceea a Guvernului său. Căci Lord Russell, răspunzând Cancelarului austriac la cererea acestuia de a susţinea acţiunea Turciei împotriva Principatelor, spunea că Poarta însăşi n'ar putea interveni decât dacă ar avea consimţimântul unanim al Puterilor. El se îndoieşte însă că Guvernul francez ar aproba măsuri de constrângere împotriva lui Cuza-Vodă [26].

Şi, în adevăr, Cabinetul francez se opunea categoric unor asemenea măsuri. O declară Drouyn de Lhuys însuşi, spu-

nând că, scopul politicei franceze în Orient fiind a împiedeca complicațiuni ce ar amenința pacea, nu poate admite să se întrebuințeze contra Principelui Cuza măsuri violente și că, pentru a se putea ajunge la o împăcare a lucrurilor, el dorește foarte mult ca Domnul român să meargă a da seamă de politica sa în reședința însăși a suzeranului său.

E clar deci, adaugă la acest mesaj, Prințul Metternich, reprezentantul dela Paris al Contelui Rechberg, că scopul real al politicei franceze este un aranjament *à l'amiable* între Principate și Poartă, în profitul lui Cuza. In acest sens Guvernul francez face presiuni — scrie același mai departe — pe lângă Domnul român [27]. Ce privește Guvernul englez, d-l Drouyn de Lhuys crede că va lua aceeași atitudine [28]. In fine, cu totul independent, Rusia procedă, în altă formă, aproape la fel. Căci, deși era de părere ca Poarta să fie însărcinată cu executarea măsurilor hotărîte împotriva actelor arbitrare ale Domnului român, ea cerea ca aceste măsuri să nu fie hotărîte de către Puteri, cum voia Austria, ci să se lase Guvernului otoman inițiativa de a le propune [29].

Iată dar cum și acțiunea diplomației austriace de a solidariza Puterile spre a da mandat Curții suzerane a executa, cu tărie și hotărîre, prin constrângere chiar, sancțiunile pe care Puterile le-ar fi hotărît împotriva Principatelor, căzu, prin opoziția acelorași două mari Puteri — Franța și Anglia — susținute, cum se va vedea din capitolul următor, de atitudinea prudentă și rezervată a Turciei care, din recente experiențe, știa prea bine că nu poate conta, în această chestiune, pe concursul solidar al Puterilor.

III

Atitudinea rezervată a Turciei față de propunerile Austriei. — Motivele acestei rezerve. — Scrisoarea Marelui Vizir către Cuza, considerând nule și neavente reformele dela 2/14 Mai. — Aali-Pașa, Ministrul de Externe al Turciei, pentru o înțelegere directă cu Domnul român. — Telegrama Ambasadorilor Franței și Angliei pentru invitarea lui Cuza la Constantinopol spre a da explicațiuni asupra actelor sale. — Aali-Pașa aprobă invitarea Domnului român. — Nemulțumirea Internunțiului față de intervenția d-lui De Moustier și Sir Bulwer. — Cum privea Prokesch-Osten venirea lui Cuza la Poartă? — Un bun prilej pentru dânsul a explica și justifica actele sale arbitrare. — Imputările lui Rechberg făcute Guvernului britanic pentru atitudinea pro-cuzistă a Ambasadorului său din capitala Turciei. — Incercările Austriei de a

paraliza urmările venirii lui Cuza la Constantinopol. — Cererea Contelui Rechberg de a se rezolvi litigiul pe baza Protocolului XXII dela Paris.

In adevăr, când Aali-Pașa, ministrul de Externe al Porții Otomane, luă cunoștință de o telegramă a lui Lord Russell către Sir Bulwer, Ambasadorul britanic la Constantinopol, prin care-i comunica, că Anglia ar consimți la intrarea trupelor otomane în Principate, dacă necesitatea ar reclama-o și dacă, bine înțeles, celelalte Puteri ar aproba-o, el spuse lui Prokesch-Osten, care-i prezentase acea telegramă: «am făcut la 1857 o experiență pe care nu o putem uita. Am plătit atunci scump, prin ani de dușmănie a Franței, încrederea pe care am acordat-o asigurărilor Angliei. Nu cred să pot convinge Consiliul Porții să mai acorde o asemenea încredere, mai cu seamă într'un ceas ca cel de acum, când suntem întruniți aci pe baza unor largi concesiuni făcute de Anglia Franței [30]».

Fără a mai aștepta deci terminarea convorbirilor dintre Puteri, cu privire la propunerile de care am vorbit ale Austriei, Poarta Otomană decise, din proprie inițiativă, să trimită lui Cuza-Vodă, în calitatea sa de Putere suzerană, o categorică desavuare pentru violarea tratatului dela Paris, sub forma unei scrisori (21 Mai) a Marelui Vizir către Domnul român, — scrisoare prin care se declară că nu i se recunoaște dreptul de a schimba sau modifica legile fundamentale ale țării, constituția și legea electorală — și că, deci consideră actele și dispozițiunile dela 2/14 Mai nule și neavenite, Poarta păstrându-și toată libertatea de acțiune față de ceea ce s'a petrecut în Principate [31].

Dar, cu spiritul lor politic real și pozitiv, conducătorii politicei otomane își dădeau bine seama că scrisoarea aceasta e menită a rămânea un act platonic, fără nicio urmare ce privește acțiunea în care se angajase cu atâta hotărîre și energie Domnul român. De aceea Aali-Pașa, socoti mai potrivit cu interesele și situațiunea din acel moment a Porții Otomane să ia calea aplanării conflictului prin înțelegere directă cu Principele Cuza. In acest scop, încă dela început, de cum luă cunoștință de lovitura de Stat, prudentul ministru de Externe al Turciei, făcându-și, firește, toate rezervele asupra actului de autoritate al Domnului român, într'o consfătuire, pe care

o avu cu Ambasadorul Franței și cu cel al Angliei, conveni să aranjeze această chestiune « în modul cel mai favorabil ideilor Pr. Cuza [32] ». In consecință, el aprobă textul unei telegrame prin care atât d-l De Moustier cât și Sir Bulwer invitau pe Cuza-Vodă, prin mojlocirea consulilor lor din București, a veni la Constantinopol, spre a da explicațiuni asupra actelor sale, înainte de a le pune n execuțiune. Poarta va scrie Principelui, se mai spunea în aceste telegrame, spre a se înțelege cu el asupra măsurilor de luat pentru menținerea ordinei publice în timpul absenței sale din țară [33].

Solicitat a se asocia la această invitație, Internunțiul austriac, considerând-o ca un prim pas în calea concesiunilor, la al căror sfârșit va sta recunoașterea loviturii de Stat, refuză sub cuvânt că nu o poate face fără autorizațiunea Guvernului său [34]. Iar într'o scrisoare particulară, adresată colegului său britanic, Prokesch-Osten, după ce opune o serie de obiecțiuni cu privire la textul telegramei, încheie cu constatarea că chestiunea Porții este pentru dânsul proba că aceasta nu se îndoiește câtuși de puțin de succesul final al Domnului român și caută numai ocazia de a regula cu el acest succes [35].

Austria își dădea însă prea bine seama că venirea lui Cuza-Vodă la Constantinopol va schimba radical situațiunea în favoarea lui. Ne-o arată lămurit tot Prokesch-Osten, care scria, relativ la aceasta, Contelui Rechberg: « Venind aci, el ne va spune că în nenumărate rânduri a demonstrat Puterilor imposibilitatea de a domni cu Constituția dată prin Convențiunea dela 1858 și că a făcut în acest timp propuneri pentru îndreptarea și completarea ei, ca și pentru modificările necesare legii electorale. Plângerile și cererile au rămas însă fără răspuns. Totuși, din spirit de împăciuire, a avut față de Adunarea legislativă, cele mai largi îngăduințe — prin ceea ce pe de o parte și-a atras numai neîncrederea și nemulțumirea Puterilor, iar pe de altă parte a încurajat atitudinea obraznică și încăpățânată a unei opozițiuni anarhice ».

« Acum, când Camera a respins și legea rurală, imperios cerută de Convenție, de interesele țării și chiar de Adunarea însăși, nu i-a mai rămas altceva de făcut, va mai spune Principele Cuza, decât să o disolve și să asigure, prin dictatură,

până la reorganizarea unei nouă ordine constituționale, liniștea țării. Neputând apela la partizanii oligarhiei, care urmăresc disolvarea Unirii, așa dar opera însăși a Puterilor, s'a adresat cu propunerile sale de îndreptare și completare a constituției și de modificare a legii electorale către popor, care, prin plebiscit, e chemat să dea o bază legală unei ordine mai bune a lucrurilor. De altfel, el, Principele, reprezentantul acestei nouă ordine contra desordinei, consideră Convenția ca legea de bază a Statului și nu intenționează câtuși de puțin să jicnească Puterile și nici să renunțe la suzeranitatea Porții [36]».

Astfel privit rezultatul chemării la Constantinopol a lui Cuza-Vodă, evident că Austria, care-și urmărea cu îndârjire politica ostilă Principatelor și Domnului român și care, prin vizita acestuia la Poarta Otomană, își vedea răsturnate planurile sale, trebuia să ia atitudine hotărît protivnică, căutând să zădărnicească această vizită ori, dacă lucrul nu s'ar fi putut, să paralizeze măcar urmările ei. In acest scop Contele Rechberg se grăbi a face Puterilor o nouă propunere, în sensul căreia chestiunea avea să fie rezolvită fără de amestecul Domnului. Inainte de aceasta el ținu însă să împărtășească lui Lord Russell toată mirarea sa că Sir Bulwer a putut participa la un act diplomatic ce însemna — după cum se exprimase Prokesch-Osten — nici mai mult nici mai puțin decât primul pas pe calea concesiunilor, a recunoașterii faptelor împlinite [37].

Și Cancelarul austriac pune toată stăruința în a arăta Guvernului englez greșeala reprezentantului său dela Constantinopol. « Ce interes are Anglia — întreba el — să favorizeze o atare soluțiune? Principele Cuza urmărește independența țării sale. A recunoaște validitatea loviturii de Stat, este a-i asigura puterea absolută, de care nu va lipsi a abuza. Care va fi atitudinea lui față de Curtea suzerană și Puterile garante, după ce se va fi dovedit că poate înfrânge, nepedepsit, stipulațiile internaționale ale actualului regim din Moldo-Vlahia? Care va fi respectul său pentru capitulațiunile ce Anglia, ca și celelalte Puteri ține a fi respectate în Principatele dunărene? Ce garanție vom mai avea pentru menținerea păcii în Nordul Dunării și a bunelor raporturi cu Statele vecine, sub un Guvern ce nu ascunde tendințele sale subversive și care, în ciuda

tratatelor, dă armamentelor sale o extensiune peste trebuințele reale ale țării»?

« Miniștrii Majestății sale britanice — continuă Contele Rechberg — sunt prea clar-văzători pentru a-și da seama de importanța actului pe care Cuza l-a prăgătit, spre a se scoate din dificultățile unei pozițiuni pe care conduita sa a contribuit de bună seamă a o agrava. Ei nu-și vor ascunde că a sancționa constituția decretată de Domnul român și a recunoaște validitatea plebiscitului este a subscrie la independența de fapt a Principatelor, a face primul pas spre desmembrarea Imperiului otoman și a slăbi actuala ordine de lucruri, ceea ce va aduce, în viitorul apropiat, cele mai grave consecințe. Efectul imediat va fi instituirea omnipotenței franceze în Principate, în locul influenței colective pe care tratatul dela Paris a asigurat-o tuturor Puterilor garante».

«Oricare ar fi urmarea pe care Principele Cuza se va crede dator a o da invitațiunii celor doi Ambasadori, nu credem că este în interesul Angliei, al nostru și al celorlalte Puteri conservatoare de a întări Poarta în dispozițiunile de înțelegere cu Domnul român, ci de a o ajuta a restabili respectul convențiunilor internaționale, față de un Principe, care nu-și face niciun scrupul de a le ignora și de a abuza de ele în profitul poziției sale și contra intereselor Porții. Suntem deci de părere — încheie Cancelarul austriac — că ar trebui deferit Conferenței Ambasadorilor din Constantinopol sarcina de a aviza, de acord cu Poarta, în această chestiune, luând ca punct de plecare Protocolul XXII dela Paris. Iar în caz că măsuri mai eficace n'ar putea fi evitate, suntem gata a propune ca Curtea suzerană să fie invitată a interveni în numele său propriu și ca mandatară a celorlalte Puteri semnatare a tratatului dela Paris»[38].

Insă, Protocolul XXII dela Paris (din 6 Septemvrie 1859) prevedea că, în caz de înfrângere a ordinei constituționale stabilite prin Convențiunea dela 1858, un Comisar al Porții, asistat de reprezentanți ai Puterilor garante, să facă cercetarea cuvenită și constatând infracțiunea, să propună sancțiuni. Şi cum punctul de vedere al Austriei era că constatarea se și făcuse de reprezentanții Puterilor la București, Consulii lor

generali de aci, prin procesul-verbal încheiat de aceştia la 5/17 Mai cu privire la lovitura de Stat, Poarta era pe deplin autorizată să-şi trimită în Principate un împuternicit care să dispună ca măsurile ce au dat loc la noua stare de lucruri să fie pur şi simplu abrogate [39]. In fine, pentru ca Principele să vadă că există în această privinţă un perfect acord între Puteri, Prokesch-Osten propunea ca un corp de oaste turcesc să însoţească pe împuternicitul Guvernului otoman până la Dunăre. Căci numai o asemenea acţiune — scria Internunţiul austriac — ar putea înfrânge cerbicia Domnului român » [40].

IV

Noua acţiune diplomatică a Austriei zădărnicită de ratificarea prin plebiscit a reformelor dela 2/14 Mai. — Răspunsul lui Cuza la scrisoarea Marelui Vizir, justificând actele sale de autoritate şi anunţând vizita sa la Constantinopol. — Declaraţia aceluiaşi cu privire la sensul şi scopul călătoriei sale la Poartă. — Vizita făcea parte din programul loviturii de Stat, program aprobat de Franţa. — D-l De Moustier, Ambasadorul acesteia, pregăteşte atmosferă favorabilă Domnului român la Constantinopol. — Contele Rechberg stărueşte să se amâne vizita până ce chestiunea loviturii de Stat s'ar rezolvi de Conferenţa Ambasadorilor. — El insistă să se « salveze pe cât e posibil naufragiul », împiedecându-se tratativele directe. — Prokesch-Osten sugerează Guvernului turcesc să nu se facă Domnului român primire oficială dacă nu suspendă în prealabil execuţiunea reformelor. — Acelaşi încearcă să aducă la Constantinopol o delegaţie a Adunării legislative din Principate, spre a cere anularea reformelor lui Cuza. — Guvernul turcesc nu acceptă sugestia Internunţiului austriac, hotărînd să facă Domnului român primirea cuvenită şi a nu-i cere suspendarea executării reformelor. Delegaţia Adunării legislative dorită de Prokesch-Osten nu se poate alcătui.

Pe când însă această nouă propunere a Aus riei se discuta în cercurile diriguitoare ale marilor Puteri, — evenimentele din Principate, urmându-şi cursul lor bine pregătit şi ferm condus, aveau să paralizeze şi această acţiune diplomatică a Austriei. In adevăr, plebiscitul luând sfârşit, ratificarea orânduelilor date de Cuza Vodă pe urma loviturii de Stat dela 2/14 Mai — noul Statut constituţional şi noul regim electoral — deveni fapt împlinit. Ţara se alăturase deci Domnului, care, tare pe rezultatul obţinut, răspunse la scrisoarea Marelui Vizir că, luând măsurile în contra cărora protestează Poarta, a urmărit să descătuşeze ţara de presiunea unei Camere ce punea în primejdie instituţiunile Statului şi sacrifica unor pasiuni periculoase interesele lui cele mai sacre. Naţiunea română, liber consultată, s'a asociat prin vot aproape unanim la gândul şi acţiunile sale, ale Domnului.

«Lucrând astfel, scria mai departe Cuza-Vodă, nu mi-am ascuns că Poarta ar putea dori oarecare explicaţiuni. Alteţa Voastră ştie că de câtva timp încă decisesem să vin la Constantinopol, spre a prezenta omagiile mele M. S. Sultanului. Voiu fi acum de două ori fericit de a realiza acest proiect şi de a da Porţii şi reprezentanţilor Puterilor toate lămuririle de natură să justifice măsurile ce am luat, dovedind că actele îndeplinite erau imperios cerute de împrejurări. Nu mă îndoiesc că voiu convinge, încheia Domnul român, pe M. S. Sultanul că, departe de a ataca actul internaţional, care stă la baza drepturilor noastre, am fost destul de norocit a salva — în acelaşi timp — şi ordinea publică grav ameninţată şi opera colectivă a Augustei Curţi suzerane şi înaltelor Puteri»[41].

In aceeaşi ordine de idei, Cuza-Vodă, făcu Agentului austriac din Capitala sa, următoarele declaraţii, care merită a fi redate în întrgime, pentrucă pe de o parte exprimă cât se poate de clar şi de amplu punctul de vedere al Guvernului român în chestiunea loviturii de Stat, iar pe de altă parte trădează atitudinea sinceră şi leală a Domnului român în aceeaşi chestiune:

«Nu-mi va fi greu, spunea Domnul, să dau reprezentanţilor Puterilor garante şi Inaltei Porţi cele mai liniştitoare declaraţiuni. Cauza tuturor relelor de până acum stă în aceea că Puterile au creat o operă, Convenţia, care nu corespunde adevăratelor necesităţi ale acestei ţări. Totuşi, am încercat în mod cinstit, să guvernez pe baza acesteia. Din ce în ce mai mult, m'am convins însă că este o imposibilitate. Am spus amănunţit şi de nenumărate ori convingerea mea Puterilor, însă fără rezultat.

«Afară de aceasta, pentru ce Puterile se amestecă în chestiuni de organizaţie interioară a Principatelor. Nu ne-au recunoscut ele ca autonomi? Statutul şi legea electorală din 2/14 Mai nu sunt ele probleme interne de resortul nostru propriu? Nu voiu întârzia să declar franc la Constantinopol că eu singur, ca Principe, trebue să cunosc adevăratele nevoi ale ţării mele. Eu sunt acela ce trebue să guvernez, nu Puterile. Dacă însă se constată, prin experieţele făcute, că eu nu pot să guvernez aşa cum doresc acestea, dacă pe de altă parte Puterile garante

nu pot avea intențiunea ca desordinea de până acum să continue, este totuși clar că mi se cuvenea dreptul, că mi se impunea chiar obligația imperioasă să creez o stare a lucrurilor care să-mi facă posibilă guvernarea. Chestiunea este următoarea: noua stare de lucruri pe care am creat-o, aduce ea vreo atingere drepturilor Puterilor? Nicidecum! Cel puțin nu în acele drepturi cum le înțeleg eu. După părerea mea Puterile stau pe punctul de vedere de a păstra neclintit situațiunea politică a Principatelor înafară, față de Puteri și mai ales față de Inalta Poartă. Nu însă de a se ocupa de organizațiunea internă autonomă a lor. Se va vedea că țara va prospera cu nouăle reforme pe care i le-am dat. Că ea este mulțumită cu ele o dovedește plebiscitul primit aproape cu unanimitate».

Apoi adăuga: «Afară de aceasta, să vă spun gândul meu intim? Consider țara ca necoaptă pentru constituționalism». Iar cu privire la o eventuală regență în timpul călătoriei sale la Constantinopol, el reflecta ironic: «Principatele nu fac ele parte *integrantă* (punctul de vedere al Porții suzerane și al Puterilor) din Imperiul Otoman? Ei bine, dacă e așa, la Constantinopol nu mă aflu ca la mine acasă?» [42].

Călătoria la Constantinopol pe care Cuza-Vodă o anunța Marelui Vizir și Guvernului otoman, intra, așa dar în programul loviturii de Stat, program — afirmă Prokesch-Osten — dacă nu concertat, cel puțin aprobat de Franța [43]. In adevăr, în corespondența Cancelariei domnești a lui Cuza-Vodă dela Academia Română se află o întreagă serie de acte, din care reiese că, dacă sugestia călătoriei, veni, se pare, dela Agentul țării la Constantinopol, stăruința pentru realizarea ei venea dela Ambasadorul Franței de pe lângă Poarta Otomană, care lucra, în această privință, cu aprobarea Guvernului său. Deosebit agreată de Guvernul turcesc, căruia-i fusese prezentată ca un demers spontan și curtenitor al Domnului român, demers luat chiar la recomandarea Impăratului Napoleon III, vizita fu pregătită, în toate amănuntele, atât sub raport diplomatic, cât și protocolar, cu concursul d-lui De Moustier, ca una ce avea să servească și interesele politice franceze, în opoziție cu cele ale Austriei și Rusiei.

De aci, apoi, particulara preocupare a Ambasadorului francez de a i se face lui Cuza-Vodă o primire cât mai strălucită şi de a i se rezolvi chestiunile în litigiu cât mai favorabil — chestiunea mănăstirilor închinate şi acea a reformelor constituţionale. Căci, pregătită pentru rezolvirea celei dintâi, prin întârzierea ce suferi, vizita a ajuns să fie făcută pentru rezolvirea celei din urmă [44]. Lupta diplomatică trebui deci dusă împotriva tendinţelor austriace şi ruseşti de a zădărnici o înţelegere directă a lui Cuza-Vodă cu Poarta — înţelegere pe care o propuse din capul locului Franţa, atunci când Drouyn de Lhuys scria contelui Rechberg că cea mai bună soluţie a crizei din Principate era invitaţiunea Domnului român la Poartă, spre a da explicaţiunile necesare în vederea aplanării pe cale amiabilă a chestiunii loviturii de Stat [45].

In acest scop, Ambasadorul francez dela Constantinopol pregăti, cu mult zel, atmosfera favorabilă înţelegerii ce urma a se stabili între Cuza-Vodă şi Curtea suzerană, declarând că, dacă Ministrul său dela Paris blamează actul dela 2/14 Mai ce priveşte forma, îl aprobă ce priveşte scopul. Căci, dacă este cineva de blamat, spunea d-l De Moustier, sunt mai curând Puterile, care au înzestrat Principatele cu o constituţiune imposibilă şi au lăsat fără răspuns cererile stăruitoare ale Domnului, care, în mai multe rânduri, le-a semnalat modificările şi completările absolut necesare acestei constituţiuni [46].

« Franţa, mai scria el, voieşte să întărească Imperiul otoman cu o Românie autonomă, vasală credincioasă a Porţii. Ea vrea să facă din această Românie un dig împotriva tendinţelor Rusiei şi Austriei şi, în acelaşi timp, să diminueze, nu să lărgească influenţa Puterilor în Principate, pentrucă condiţiunea *sine qua non* a desvoltării acestora este o adevărată şi completă autonomie. Franţa nu are cea mai mică teamă de visurile de independenţă pe care Puterile le atribue Ţărilor Române. Căci ele ştiu că sprijinul ei le este asigurat ca răsplată a fidelităţii lor pentru Imperiul din care fac parte integrantă.

Faţă de insistenta stăruinţă a Franţei pentru venirea lui Cuza-Vodă la Constantinopol şi pentru un aranjament direct

al său cu Poarta, — Austria, care propusese, cum am văzut, să se defere chestiunea loviturii de Stat Conferenței Ambasadorilor dela Constantinopol, spre a fi rezolvită, de acord cu Poarta Otomană, pe baza Protocolului XXII dela Paris, adică prin restabilirea pur și simplu a status-ului quo ante în Principate, se văzu silită să ia atitudine protivnică.

Primind deci știrea, prematură încă, că Principele Cuza e așteptat la Constantinopol, Contele Rechberg exprima Internunțiului austriac de acolo regretul că vizita n'a putut fi măcar amânată, până ce Poarta s'ar fi pus de acord cu Puterile, prin Conferența Ambasadorilor, asupra măsurilor necesare pentru regularea situațiunii din Principate, așa cum propusese Austria. «Dacă ar fi înțelegere între Puteri — zicea el — cel mai bun sfat de dat Guvernului otoman ar fi să se arate Domnului român că Sultanul l-ar vedea cu plăcere, dar că, în prealabil, dorește să primească explicațiuni asupra celor petrecute la București, ca să poată stabili o înțelegere cu Aliații săi. Ar fi — scria Rechberg — singurul mijloc de a salvgarda interesle Porții și demnitatea Puterilor garante».

Apoi continua: «In situațiunea neplăcută a prezenței lui Cuza-Vodă la Constantinopol nu vă pot recomanda — Internunțiului, căruia-i scria — decât a stărui pe lângă Sir Bulwer și Aali-Pașa *să se salveze pe cât posibil naufragiul*». Ce însemna aceasta în intențiunea diplomației austriace, reiese din actele cercetate: să se pregătească Domnului român la Constantinopol o astfel de atmosferă, morală și politică, încât să nu se poată ajunge la tratative directe cu el [47].

In acest scop se sugeră mai întâi Guvernului turcesc să refuze a primi pe Cuza-Vodă, dacă nu recunoaște, ca răspuns la scrisoarea Marelui Vizir, că a depășit drepturile sale și dacă nu suspendă executarea măsurilor în curs până la înțelegerea cu Curtea suzerană, înțelegere ce urma să se facă, firește, pe baza propusă de Austria: Protocolul XXII dela Paris [48]. Mai mult, Prokesch-Osten, pentru a nu lăsa Domnului român câmp liber de acțiune la Constantinopol, ar fi vrut să aducă aci o delegațiune de membri ai opoziției din Adunarea legislativă — nu ai opozițiunii oligarhice sau revoluționare, zicea el, ci ai opoziției cu respect pentru tratate și

cu dorinţa sinceră de înţelegere cu Puterile garante şi Curtea suzerană [49]. In scrisoarea sa către Consulul general austriac dela Bucureşti, prin care se recomanda constituirea unei asemenea delegaţiuni, Internunţiul imperial nu precizează scopul. Se spune doar că prezenţa ei la Poartă ar fi bine venită. E de admis însă că scopul trebuia să fie a cere şi ea abrogarea sau suspendarea legiuirilor plebiscitare ale lui Cuza-Vodă, cum reiese din însărcinarea similară dată de Sir Bulwer Consulului englez din Iaşi (Dallyell) de a sonda pe boieri dacă n'ar fi aplicaţi a veni la Constantinopol să întreprindă o acţiune împotriva Domnului român şi actelor sale dela 2/14 Mai [50].

Niciuna însă din aceste sugestii nu fu acceptată. Cu bunul simţ politic de care dădea continuu dovadă, Guvernul otoman văzu că nu era în interesul Turciei a jigni pe Domnul român refuzând a-l primi. Răspunse dar că de vreme ce vizita fusese anunţată înaintea loviturii de Stat, nimic nu se mai poate schimba din protocolul, programul stabilit [51]. Domnul va descinde deci la Chioscul imperial dela Apele Dulci ale Asiei, va avea cai şi personal de serviciu dela Curte. Dar, adaugă Prokesch-Osten, drept consolare, nici Marele Vizir nici Aali-Paşa nu-i vor arăta graba de a-l vedea, iar Sultanul, îi va exprima nemulţumirea asupra purtării sale. Ceea ce, cum se va vedea mai în urmă, nu numai că nu s'a întâmplat, ci, din potrivă, atât Sultanul cât şi Marele Vizir l-au primit îndată şi cu toate onorurile cuvenite. Ce priveşte propunerea de a i se cere abrogarea ori cel puţin suspendarea executării legiuirilor, ar fi fost să intre în conflict nu numai cu Domnul, ci şi cu ţara, care le ratificase prin plebiscit [52]. In fine, pentru acelaşi cuvânt, poate, nici Consulul austriac la Bucureşti şi nici Consulul englez la Iaşi nu putură găsi, dacă vor fi încercat, delegaţiuni de parlamentari ai opoziţiei care să plece, ca unealtă a politicei austriace, la Constantinopol.

Iată dar cum şi aceste din urmă acţiuni ale Austriei — de a împiedeca tratativele directe dintre Cuza-Vodă şi Poartă şi de-a pune pe Domnul român, cu ocazia venirii sale la Constantinopol, într'o situaţiune morală şi politică dificilă — fură sortite insuccesului.

V

Urmările vizitei lui Cuza la Constantinopol nu se putură împiedeca. — Prokesch-Osten caută să influențeze tratativele Domnului român, să le diriguiască chiar. — Sugestiile sale în această privință la Viena. — Contele Rechberg acceptă propunerile lui Drouyn de Lhuys de a se începe tratative asupra modificărilor aduse Convenției de Cuza. — Condițiile: inițiativa modificărilor să fie lăsată Porții, iar reformele Domnului român socotite neavenite. — In tot cazul Rechberg cere aplicarea protocolului XXII dela Paris. — Nouăle întâmpinări ale lui Prokesch-Osten la Viena. — Acordul său cu Sir Bulwer pentru redactarea unui contra-proiect al modificărilor de adus Convenției. — Scrisoarea Internunțiului către Aali-Pașa în legătură cu acest contra-proiect. — « Pro memoria » aceluiași cu privire la procedura de urmat în discuția contra-proiectului. — Poarta acceptă contra-proiectul, nu însă și modalitățile pentru discutarea lui.

Nimeni și nimic nu mai putea împiedeca de aci înainte cursul lucrurilor, așa după cum avea el să se desfășure prin venirea lui Cuza-Vodă la Poartă. De altminteri diplomatul încercat și clar-văzător care era Prokesch-Osten își dăduse din timp seama că nici vizita Domnului român la Constantinopol și nici tratativele sale directe cu Guvernul otoman nu mai puteau fi zădărnicite și că, deci, era în interesul Monarhiei ce reprezenta, să caute, spre a ieși din impasul în care ajunsese, a influența, dirigui chiar, dacă se putea, aceste tratative.

Căci, încă dela 26 Mai el prezentase Ministrului său dela Viena oarecare sugestii în această privință: «Asertiunea că legea electorală nu e destul de largă și că trebue schimbată nu este încă dovedită, scria el. Ceea ce se știe e numai că Principele Cuza nu poate guverna cu Adunarea aleasă pe baza acestei legi. Necesitatea, apoi, a creării unui Corp ponderator, unui Senat, nu are contradictori, mai cu seamă după desființarea Comisiunii Centrale dela Focșani, care, dacă ar fi existat în timpul ultimei crize, ar fi fost chemată să aplaneze diferendul ivit între Domn și Adunare. Este deci o limită în revizuirea vechii Constituțiuni și, dacă Franța voiește serios ca Principatele să rămână în dependență de Poartă, nu va fi greu a ne înțelege ca schimbările, considerate de Domnul român ca necesare, să fie satisfăcute în marginea a ceea ce este cu adevărat util țării, iar aceasta, firește, pe calea procedeurilor legale [53]».

Ca urmare a acestor sugestii, Contele Rechberg putea răspunde Ministrului de Afaceri Străine al Franței, cu privire

la propunerea acestuia de a se examina chestiunea modificărilor aduse de Cuza-Vodă, că Guvernul austriac e de acord cu dorinţa Guvernului din Tuileries de a începe cât mai curând convorbiri diplomatice asupra acestor modificări. Punctul său de vedere e însă deosebit de acel al Guvernului francez, care ar voi ca Puterile să sancţioneze pur şi simplu nouăle orândueli ale Principelui Cuza, întru cât considera aceasta ca nedemn de ele. Austria e gata să examineze — scria Cancelarul Monarhiei austriace — imperfecţiile Constituţiei Moldo-Vahiei şi să le modifice, în sens rezonabil şi util, cu două condiţiuni însă: *a)* ca iniţiativa acestor modificări să fie lăsate Curţii suzerane şi Puterilor garante şi *b)* ca, în desbaterile ce vor urma în acest scop, actele arbitrare ale Domnului să fie socotite neavenite [54].

Grăbindu-se apoi a anunţa la Constantinopol că Poarta va avea iniţiativa propunerilor cu privire la modificarea Convenţiei, Contele Rechberg ţinea să precizeze că aceste modificări nu pot avea valoare, decât dacă vor fi în asentimentul tuturor Puterilor interesate şi dacă ele nu vor atinge drepturile Curţii suzerane şi vor păstra intactă poziţia Moldo-Vlahiei faţă de Poarta Otomană. La fel imunităţile asigurate prin capitulaţiuni supuşilor Puterilor străine în Principatele Române.

Şi în continuare: «Prezenţa Principelui Cuza la Constantinopol nu va împiedeca Turcia şi pe reprezentanţii Puterilor să se ţină de dispoziţiile Protocolului XXII dela Paris [55]. Căci — scria acelaşi către reprezentanţii săi din Londra, Berlin şi Petersburg — evenimentele din Moldo-Vlahia dau Curţii suzerane dreptul incontestabil de a cere aplicarea stipulaţiunilor ce-o autoriză a trimite în Principate un Comisar ad-hoc asistat de delegaţii Puterilor». Iar mai departe: « Nu ştim dacă explicaţiile Principelui Cuza, a cărui sosire iminentă la Constantinopol o anunţa, vor fi privite ca îndestulătoare. In caz că nu ar fi şi că Guvernul otoman ar voi să recurgă la măsura arătată — aplicarea Protocolului dela Paris — am fi dispuşi să-l sprijinim, în nădejdea că celelalte Puteri nu vor refuza concursul lor pentru a reprima actele arbitrare ale Domnului român [56]».

Cum însă Puterile nu se grăbiră a se angaja pe calea preconizată de contele Rechberg, — Prokesch-Osten, în măsură de a aprecia mai real și mai judicios situațiunea, raporta la Viena că, chiar și în cazul aplicării Protocolului, Poarta va fi ținută să ceară Principelui Cuza informațiuni, ceea ce va da acestuia ocazia să justifice măsurile sale. Și cum defectuozitatea Convenției dela 1858 fusese formal recunoscută de Curtea suzerană prin scrisoarea sa către Domnul român din 2 Noemvrie 1863 și prin circulara din 12 Noemvrie, același an, către reprezentanții Puterilor, Cuza-Vodă va avea, în această recunoaștere, un punct de plecare, spre a înfățișa, nu arbitrariul procedurii sale, ci motivele ce l-au determinat să întocmească Statutul dela 2/14 Mai pe care-l și numește: *Act desvoltător al Convenției dela 1858* [57].

Având aceasta în vedere, Sir Bulwer de acord cu Prokesch-Osten socotea că n'ar fi de demnitatea Porții și a reprezentanților Puterilor și nici prudent să se angajeze cu Principele Cuza o discuție a Statutului său și că ar fi mai bine dacă Curtea suzerană ar avea gata, pentru această eventualitate, un contra-proiect al modificărilor de întrodus în Convenție. Mai mult: Internunțiul austriac își luă sarcina să alcătuiască însuși acest contra-proiect. Examinând deci vechea Constituție, articol cu articol, el păstră ceea ce i se părea a fi de păstrat și modifică ceea ce i se părea a fi de modificat, conducându-se în această lucrare, atât cât era posibil, chiar de Statutul lui Cuza-Vodă. Și anume: acceptând din acest Statut ceea ce, după părerea sa, era efectiv util și nu prezenta niciun inconvenient, ca de pildă dispozițiile privitoare la constituirea Puterii ponderatoare a Senatului. La fel procedă și în privința modificărilor de adus legii electorale [58].

Trimise apoi lucrarea, confidențial, Ministrului de Afaceri Străine al Turciei, lui Aali-Pașa, cu o scrisoare, în care, arătându-i scopul pentru care a pregătit-o, spunea, ce privește întrebuințarea, că nu are nicio idee precisă — fie că va fi discutată direct cu Principele Cuza, fie că ar fi supusă aprecierii Puterilor, fie în fine că va fi prezentată, după cum socotea și cerea Sir Bulwer, unei Adunări constituante ad-hoc la

Bucureşti [59]. In adevăr, Ambasadorul Angliei credea că modificările de adus Convenţiei (constituirea Senatului în special) şi legii electorale (scăderea censului pentru alegători şi aleşi) trebuesc supuse examinării unei Adunări anume aleasă în acest scop, care să reprezinte toate clasele şi toate interesele ţării şi care să decidă asupra lor în asistenţa Comisarilor Curţii suzerane şi ai Puterilor [60].

Prokesch-Osten nu împărtăşea însă părerea colegului său britanic, căci, cu drept cuvânt, spunea el, pe lângă imposibilitatea de a constitui, în împrejurările date, o Adunare independentă şi care, după exprimarea plebiscitului, să se mai poată bucura de prestigiul necesar în ţară şi înafară, o asemenea întreprindere ar mări şi mai mult confuziunea politică în Principate. După Internunţiul austriac, Poarta ar face mai bine să discute cu Principele Cuza personal contraproiectul. Dacă se va ajunge la înţelegere, rezultatul va fi supus aprobării Puterilor. In caz contrar, nu rămânea Porţii, deschisă, decât calea aplicării Protocolului dela Paris [61].

Eventualitatea din urmă îl preocupa în deosebi pe Prokesch-Osten. Se vede aceasta dintr'un *pro-memoria* pe care îl adresă Guvernului turcesc şi în care el arăta că, pentru cazul că nu s'ar putea stabili, cu privire la modificările de întrodus în Convenţie şi în legea electorală, o înţelegere între Principele Cuza şi Poartă, aceasta ar putea: *a)* sau să impună, după acord prealabil cu Puterile, Constituţia modificată, *b)* sau să ceară în privinţa ei votul Principatelor. Modalitatea dintâi ar fi mai demnă. Ea ar expune însă la greşeli, făcând să apese responsabilitatea asupra Porţii şi a Puterilor şi — câtă vreme plebiscitul rămâne în picioare — punând Curtea suzerană nu numai în faţa Principelui, ci şi în a ţării. Prin modalitatea din urmă, aceste inconveniente ar fi evitate şi plebiscitul ar fi anulat de ţara însăşi. Ea ar putea fi realizată: *a)* fie prin convocarea unei Adunări constituante adhoc, *b)* fie prin o Comisiune aleasă din sânul unei asemenea Adunări, *c)* fie, în fine, prin chemarea la Consatntinopol a câtorva personalităţi care să aibă calitatea a reprezenta ţara. Calea dintâi e mai eficace şi mai completă. Celelalte două mai scurte, poate. Ultima, evident, cea mai puţin eficace [62].

Obținând pe una din aceste căi votul apobativ al țării, Poarta va putea supune atunci Puterilor o propunere concretă pe care ratificarea acestora ar preface-o în noua lege constituțională a țării, ce ar urma să fie impusă prin scrisoare vizirială. Dacă Domnul nu s'ar supune, ar fi cazul să se recurgă la mijloace coercitive. Acestea vor fi atunci îndreptate contra Principelui singur, țara solidarizându-se, prin votul reprezentanților săi, cu acțiunea Porții [63].

Cum se vede, o procedură din cele mai complicate, ce ar fi putut da loc la dificultăți și mai mari. Dar, dacă Turcia acceptă contra-proiectul Internunțiului austriac, ea nu înțelese să accepte și aceasta din urmă modalitate, pentru bunul motiv că, în forma în care i se prezentase, ea nu era numai inoperantă, ci și inutilă, câtă vreme Poarta Otomană urmărea să ajungă la o înțelegere, nu la o ruptură cu Domnul român. Totuși trebue să recunoaștem că prin lucrarea de care va fi vorba a Internunțiului austriac din Constantinopol, lucrare pe care Contele Rechberg se grăbi, ca de obiceiu, a o aproba și a și-o însuși, recomandând-o reprezentanților săi din străinătate — în special Contele Apponyi dela Londra — spre a fi adusă la cunoștința Puterilor pe lângă care erau acreditați, — chestiunea conflictului dintre Domnul român și Puteri se îndruma pe calea, de sigur mai lesnicioasă și mai practică, ce privește rezolvirea lui, a tratativelor directe ce urmau a se duce cu prilejul vizitei lui Cuza-Vodă la Poartă. Era, de altfel, și momentul.

VI

Sosirea lui Cuza la Constantinopol. — Onorurile cu care fu primit. — Acte de politețd și curtoazie. — Incidente caracteristice în legătură cu aceste acte. — Demonstrațiile Ambasadorului Franței pentru Domnul român. — Reacțiunea Internunțiului austriac și a Ambasadorului britanic. — Vizitele protocolare ale Principelui Cuza la Ambasade și ale Ministrului său de Externe la Legațiuni. — Desarmarea ostilității lui Prokesch-Osten. — Vizitele Patriarhilor la Cuza și vizita acestuia la biserica patriarhală. — Ceremonii religioase și incidente revelatorii. — Atmosfera de încredere și simpatie pentru Domnul român la Constantinopol. — Actul adițional Convenției din 1858. — Relațiile Internunțiului asupra decursului tratativelor. — Intervenția lui Prokesch-Osten și Sir Bulwer pentru reușita lor. — Atitudinea lui Cuza în aceste tratative. — Incheierea și rezultatul lor: acceptarea, în fond, a Statutului desvoltător și legii electorale dela 2/14 Mai.

Intr'adevăr, cu o numeroasă și strălucită suită de însoțitori, printre care Nic. Rosetti-Bălănescu, Ministrul său de Externe,

Const. Negri, Agentul ţării pe lângă Poartă, Principele Alexandru Cantacuzino, Ion Strat, Dr. Carol Davilla, Baligot de Beyne, Secretarul său particular, Lambrino, cumnatul Domnului şi cinci ofiţeri, Cuza-Vodă sosi, Marţi 7 Iunie, la Constantinopol, pe bordul vasului corvetă Beyruth, trimis de Guvernul turcesc, cu Salich-Paşa, anume în acest scop, la Constanţa. Domnul fu primit cu toate onorurile cuvenite unui Suveran. Salutat, la debarcare, în numele Sultanului, de Kiamil-bey, introducătorul Ambasadorilor la Curte, şi de reprezentanţii Guvernului, el fu găzduit la Chioscul imperial dela Apele Dulci ale Asiei, punându-i-se la dispoziţie, servitori, cai şi trăsuri dela Curte [64].

In legătură cu actele de politeţă şi curtoazie de care urma a fi împărtăşit domnescul oaspete, se produse însă, în timpul şederii sale la Constantinopol, câteva incidente de natură să arate şi să descopere sentimentele şi atitudinile pe care unii sau alţii dintre membrii Corpului diplomatic le aveau şi înţelegeau să le manifesteze faţă de Cuza-Vodă.

Astfel, deşi hotărîrea acestui Corp fusese ca numai a doua zi după sosire, Miercuri 8 Iunie, primii Dragomani ai Ambasadelor şi Reprezentanţilor Puterilor să meargă să salute, în numele acestora, pe Domnul român, d-l De Moustier, Ambasadorul Franţei, trimise în aceeaşi zi chiar, pe primul său Dragoman să-i ureze bună venire. Exemplul său fu urmat de reprezentantul Prusiei, Contele Brassier, şi de Insărcinatul de Afaceri al Sardiniei, Contele Greppi. Sir Bulwer şi Prokesch-Osten făcură aceasta numai a doua zi, aşa după cum fusese hotărît, zic ei. Cuza-Vodă, privi, se pare, faptul ca o intenţionată manifestaţie, ceea ce-l făcu să primească pe cei doi mari Dragomani — relatează Prokesch-Osten însuşi — cu oarecare răceală, câtă vreme trimişii Belgiei, Spaniei şi Greciei fură întâmpinaţi cu multă căldură [65].

Afară de aceasta, d-l De Moustier ţinu să mai facă o demonstraţie în favorul lui Cuza-Vodă, oferind, tot el cel dintâi, înainte chiar ca Domnul să fi fost invitat la Miniştrii turci, o masă în onoarea lui [66]. Considerând aceasta ca o manifestaţiune politică, a protecţiei pe care Franţa o acorda Principelui, Sir Bulwer şi Prokesch-Osten declinară invitaţiunile ce

li se trimise. Ba cel dintâi, în calitatea sa de Decan al Corpului diplomatic, făcu Ambasadorului francez o scrisoare, în care releva inconvenienţa demersului său şi la care d-l De Moustier răspunse tratând de prezumţioasă pretenţia Ambasadorului britanic de a fi consultat într'o chestiune, care, scria el, este de curtoazie şi nu de politică [67].

La fel se prezentară lucrurile şi cu vizitele protocolare. Căci, după ce Cuza-Vodă se prezentă, a doua zi după sosire, în audienţă la Sultan, care-i făcu o strălucită primire şi după ce, pe seară, în aceeaşi zi, vizită pė Marele Vizir şi pe Aali-Paşa, Ministrul de Externe turc, făcu, — a treia zi — Joi 9 Iunie — vizite Ambasadorilor Angliei şi Franţei, de unde, cu întreaga suită, merse la Internunţiul austriac. Pe când însă cei doi dintâi îl primiră, jos la scară, în mare ţinută, cu funcţionarii lor în haine de ceremonie, cel din urmă, Prokesch-Osten se mărgini a-l primi la intrare prin doi secretari în frac, el aşteptându-l numai sus, pe palierul scărilor, în uniformă de campanie [68].

Am relevat aceste incidente ca să se vadă deosebirea de atitudine dintre cei doi Ambasadori în luptă pentru şi contra Domnului român — Ambasadorul Franţei şi cel al Austriei — şi ca să scot în evidenţă ostilitatea celui din urmă faţă de Principele Cuza, ostilitate de care el fu însă în cele din urmă desarmat prin modul extrem de politicos şi cavaleresc, de franc şi leal, pe care Domnul român îl observă cu prilejul vizitei pe care Internunţiul i-o întoarse a doua zi — Vineri 10 Iunie — la Chioscul imperial dela Apele Dulci ale Asiei [69].

Căci, cu toate rezervele ce i se impuneau, Prokesch-Osten fu nevoit să-i facă, cum se va vedea la locul său, un portret foarte simpatic, aş zice chiar elogios şi să ofere şi el un prânz în onoarea Domnului român, pentrucă, zicea Ambasadorul austriac, după primirea ce i se făcu din partea Porţii şi a celorlalţi Ambasadori, nu puteam avea aerul că mă n-doiesc de apropiata lui înţelegere cu Poarta, nu puteam să-l las să plece cu impresia unei ostilităţi personale şi, în fine, în interesul miilor de supuşi austriaci din Principate, nu puteam să-mi cruţ această politeţă costisitoare [70].

Dar nu numai Sultanul, membrii Guvernului turcesc, Ambasadorii şi reprezentanţii Puterilor, ci şi Patriarhia grecească din Constantinopol ţinu să dea Domnului român onorurile cuvenite unui Suveran, unui cap încoronat. La Suzeran Domnul român fu introdus pe poarta imperială, rezervată numai Sultanului; audienţa dură 3/4 de oră şi decurse în modul cel mai cordial, interpret fiind Marele Vizir însuşi. Ţinuta Principelui Cuza făcu excelentă impresie asupra lui Abdul Azis, care-l invită să viziteze instituţiile şi intreprinderile militare ale Capitalei. Condus de Contra-amiralul Rasun Paşa, ajutantul Sultanului, Principele Cuza vizită, pe rând, zilele următoare, Cazarma Gărzii imperiale şi Şcoala militară, unde fu primit de însuşi Ministrul de Războiu, Huseim Paşa şi unde avu loc o mare revistă, la care participă şi Misiunea militară franceză. La Dolma-Bacce, Domnul vizită marele vapor al Sultanului, iar la Tophane atelierele pentru turnat tunurile. Pretutindeni fu împărtăşit de mari onoruri şi înconjurat cu deosebită simpatie [71].

Vizita la biserica patriarhală s'a produs după ce Patriarhii — al Constantinopolului, al Antiohiei şi al Ierusalimului — veniră să-l vadă la Chioscul imperial dela Apele Dulci, după cum relatează Prokesch-Osten la Viena [72]. El spune că Patriarhul, cu mare ceremonie, îl consacră atunci după vechiul obiceiu îndătinat pentru Domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti. Nu ne relatează însă incidentul ce s'a produs cu această ocazie, incident ce trebuia relevat, întru cât pune din nou în evidenţă conştiinţa demnităţii domneşti a lui Cuza-Vodă, şi anume: Când Patriarhul, ungându-l cu mir, i-a spus « Te ung şi Te recunosc Domn », Principele Unirii a ripostat pe loc, foarte respectuos: « Sunt, Părinte, şase ani de când sunt Principe Domnitor al României prin voinţa naţiunii. Mulţumesc I. P. Sf. Tale pentru rugăciunile ce ai binevoit a adresa pentru mine şi pentru Principesa Domnitoare, Celui Prea Inalt. Voiu rămânea, ca şi părinţii mei, fiu al Bisericii ortodoxe ».

Manifestaţia pe care populaţia din Fanar o făcu, la ieşirea din biserică, Domnului român, fu deosebit de caldă şi impresionantă [73]. Şi să se noteze că aceasta se petrecea după secu-

larizarea averilor mănăstirești, în vreme de mare nemulțumire a Clerului grec împotriva Principatelor Române și a Domnului lor.

Atențiunile și onorurile ce se dădură și se făcură lui Cuza-Vodă la sosire și în timpul petrecerii sale la Poartă creară Domnului român o atmosferă plină de deferență și simpatie pentru sine, de interes și încredere pentru cauza sa, — atmosferă care avea să influențeze mult mersul și rezultatul tratativelor sale cu Guvernul otoman în chestiunea loviturii de Stat dela 2/14 Mai.

Căci, îndată după sosirea Domnului român la Constantinopol, Aali-Pașa dădu lui Const. Negri un memoriu confidențial asupra modificărilor pe care Poarta ar fi dispusă să le admită în Convenția dela 1858 și în legea alectorală — memoriu în baza căruia, pretinde Prokesch-Osten, ar fi stat contra proiectul pe care-l alcătuise și prezentase cu două săptămâni mai înainte Guvernului turcesc. Și deoarece Cuza-Vodă își exprimase, prin mijlocirea reprezentantului său de pe lângă Curtea suzerană, dorința de a se înțelege direct cu Poarta asupra acestor modificări, tratativele începură imediat [74].

Asupra lor Prokesch-Osten raporta la Viena: «Exigențele (Domnului român) pe de o parte, slăbiciunile (Turciei) pe de altă parte sunt destul de mari. Totuși, dacă Poarta și Sir Bulwer se vor ținea bine, va fi încă posibil ca Principele să fie adus la respectul tratatelor, cu toată încurajarea ce-i vine dela energica protecție a Franței [75]». Dar și de astădată Internunțiul se înșela în speranțele sale. Căci tratativele au dus lesne la înțelegerea dorită, de oarece, două zile în urmă, la 15 Iunie, Marele Vizir și Aali-Pașa se prezentară Domnului român spre a-i remite, sub forma unui *Act adițional Convenției din 1858*, propunerile ce urmau a fi examinate de Aali-Pașa împreună cu Const. Negri. E o lucrare — raporta tot Prokesch-Osten — «scoasă în cea mai mare parte din proiectul de constituție pe care l-am trimis, confidențial, la 1 Iunie Guvernului turcesc [76]».

« Am văzut pe prinț, în aceeași zi, seara, continuă el. Convorbirea cu dânsul mă face să cred că se va aranja cu Poarta, ambele părți fiind egal animate de dorința unei înțelegeri

directe [77]. Şi, în adevăr, negocierile începute duseră repede la rezultat.

« Poarta a menţinut cele mai multe din comandamentele sale. Asupra altora, ea a cedat. Dificultăţile mai serioase au fost cu privire la legea electorală, Domnul insistând pentru abolirea deosebirii dintre oraşe şi sate şi pentru dispensa de cens a eligibililor, înafară de acel datorit ca alegători ai Consiliilor comunale, iar Poarta susţinând, în aceste privinţe, dispoziţiile vechii legi electorale [78].

« Alaltăieri — raporta mai departe Prokesch-Osten — aveam motive a ne teme că Poarta nu va accepta legea electorală dela 2/14 Mai aşa cum este. Ne-am dus — Sir Bulwer şi cu mine — la Domn, spre a-l sdruncina în rezistenţa sa. El ne-a desvoltat, cu moderaţiune, motivele sale, între care principalul era de a menţinea concordanţa între noua lege electorală şi legea comunală votată deja de Adunarea legislativă. De altfel, spunea el: « nu eu sunt chemat a accepta sau refuza. Eu sunt ţinut numai să arăt, în toată conştiinţa, ceea ce consider în interesul ţării şi menţinerii liniştii publice şi nu mă voiu depărta dela aceasta. Am făcut timp de şase ani încercări de a guverna cu vechea Constituţie şi lege electorală. Aceşti şase ani au fost ani pierduţi din cauza acestor întocmiri greşite. Vreţi să le menţineţi? Rezultatul va fi cel din trecut. Curtea suzerană e însă stăpână pe voinţa sa şi eu voiu accepta ceea ce ea va hotărî ».

« Noi i-am declarat că nu vom consilia niciodată Poarta, în interesul chiar al demnităţii ei, să admită, pur şi simplu, nic Statutul şi nici legea electorală dela 2/14 Mai. Dar, Aali-Paşa, la care ne duserăm după aceea, ne spuse că nu avea nicio şansă să conv'ngă pe Sultan că menţinerea unor clauze electorale valorează neplăcerile unei rupturi şi inconvenientele unui viitor nesigur. Văzând pe Paşa în aceste dispoziţiuni, i-am propus să ne înlesnească o intrevedere confidenţială cu d-l Negri, în care vom încerca să-l convingem să accepte propunerile electorale ale Porţii ».

« Această intrevedere avu loc ieri — 19 Iunie — la Sir Bulwer. Nu erau de faţă, înafară de stăpânul casei, cum şi de d-l Negri, decât d-l De Moustier, d-l Brassier şi cu mine.

După o lungă discuție, am izbutit să-l fac pe d-l Negri să accepte propunerile aci alăturate, spre a servi ca bază la noua lege electorală. Am mai amendat câteva pasaje din actul adițional, deja stabilit între Principe și Aali-Pașa. Aflu chiar acum că Domnul a dat întreaga sa adeziune acestui rezultat și că Aali-Pașa din parte-i este la fel de mulțumit și că-l găsește peste așteptarea sa».

Cum vedem, tratativele dintre Cuza-Vodă și Curtea suzerană pentru aplanarea conflictului născut din actele de autoritate ale Domnului român dela 2/14 Mai merseră mult mai repede și mai ușor decât s'ar fi putut crede la început. Aceasta, în primul loc, pentrucă Poarta voia să evite cu orice preț o ruptură, pe care o socotea mult mai păgubitoare pentru interesele și prestigiul ei, decât o înțelegere, în care, modificând forma, ar fi acceptat chiar întregul fond al reformelor plebiscitare din Principate. In al doilea loc, pentrucă ambele părți erau animate de același spirit de conciliantă. Hotărîtoare fu însă atitudinea Principelui, care, după adagiul străbun: fortiter în re, suaviter in modo, susținu, cu tărie în fond, dar cu moderațiune în formă, necesitatea modificărilor aduse de el Constituțiunii și legii electorale, spunând, cum văzurăm, cu abilitate, că prin aceasta el nu -și face decât datoria de Cap al Statului și că Poarta singură e chemată a se pronunța în ultimă instanță, ceea ce, de sigur, trebuia să măgulească orgoliul ei de putere suzerană și să o determine la concesiuni. Rezultatul a fost acceptarea Statutului și legii electorale dela 2/14 Mai. Deosebirea era numai formală, de nume: In loc de *Statut desvoltător Convenției dela 1858*, cum îl numea Cuza-Vodă, Guvernul otoman, i-a zis *Act adițional al aceleiași Convențiuni* [80].

VII

Satisfacția Porții pentru înțelegerea efectuată. — Convocarea Ambasadorilor spre a lua act de această înțelegere. — Rezervele Insărcinatului de Afaceri al Rusiei. — Chestiunea loviturii de Stat dela 2/14 Mai închisă. — Drouyn de Lhuys intervine ca înțelegerea să fie ratificată prin adeziuni speciale ale Guvernelor tuturor Puterilor garante. — Guvernul austriac acceptă procedura de ratificare. — Asemenea celelalte Puteri. — Guvernul rusesc se abține. — Rechberg recunoaște înfrângerea politicei austriace. — Cum explică Prokesch-Osten această înfrângere? — Neîncrederea Porții în sprijinul efectiv al Puterilor. — Dorința Guvernului turcesc de a regula cu orice

preţ în formă ceea ce în fond nu mai putea împiedeca. — Directivele date Internunţiului austriac dela Viena de a merge de acord cu intenţiunile Curţii suzerane. — Cum motivează Prokesch-Osten necesitatea aplanării conflictului? — Necesitatea de a da Domnului român mijloace de a înfrânge opoziţia anarhică a oligarhiei şi partidei revoluţionare, coalizate împotriva Domnului.

Poarta fu foarte mulţumită de înţelegerea efectuată, convinsă fiind că prin această înţelegere a scăpat din mari încurcături [81]. Faptul se vădeşte prin declaraţiunile pe care le făcu, în această privinţă, Ministrul afacerilor Străine Aali-Paşa şi de care ne vom ocupa în capitolul următor, ca şi prin onorurile de care Domnul român fu împărtăşit, la plecare. Incântat — expresia e a lui Prokesch-Osten — de persoana lui Cuza-Vodă, Sultanul îi conferi, în audienţa de concediu, proprio motu, adecă fără ca miniştrii săi s'o fi propus, cea mai înaltă distincţiune turcească — ordinul Osmanlie — acordând, în acelaşi timp şi membrilor suitei sale importante decoraţiuni [82].

Părăsind Capitala Turciei, Domnul se simţi obligat să adreseze scrisori de rămas bun şi mulţimiri celor ce i-au stat în ajutor pentru favorabila rezolvire a chestiunii sale: Marchizului de Moustier, Ambasadorul Franţei [83] şi Contelui de Brassier, Ambasadorul Prusiei [84]. Dela Giurgiu el trimise asemenea telegrame Sultanului, Marelui Vizir şi lui Aali-Paşa, Ministrul de Externe al Porţii [85]. Iar dela Bucureşti, mai târziu, adresă scrisori foarte călduroase, tot pentru buna primire şi preţiosul sprijin, Marelui Vizir [86] şi lui Aali-Paşa [68], care îi răspunseră, elogiindu-i meritele personale şi politice [88].

La 28 Iunie, reprezentanţii Puterilor semnatare a tratatului dela Paris, fură convocaţi la Ministerul Afacerilor Străine, spre a li se aduce, oficial la cunoştinţă că Sublima Poartă s'a înţeles cu Principele Cuza asupra modificărilor de adus Convenţiei dela 7/19 August 1858 [89]. Aali-Paşa dădu lectură *Actului adiţional* la această Convenţie şi anexei conţinând dispoziţiile sau principiile asupra cărora Guvernul otoman căzuse de acord cu Domnul român. Reprezentanţii Puterilor luară cu satisfacţie cunoştinţă de încheierea acordului, declarând că sunt suficient învestiţi de Guvernele lor să adere la acest acord. In acest scop ei semnară protocolul ce li se prezentă. Excepţie făcu numai Novicov, Insărcinatul de Afaceri al Rusiei, care declară că, neavând instrucţiunile nece-

sare, nu poate lua act de acordul încheiat decât ad referendum [90]. La 10 Iulie înștiință însă și el pe Aali-Pașa că este autorizat de Guvernul său să adere la actul adițional convenit cu Principele Cuza [91].

Cu aceasta chestiunea loviturii de stat dela 2/14 Mai se putea considera, cel puțin sub raport diplomatic, complet rezolvită [92]. Totuși Ministrul de Externe al Franței primind protocolul dela 28 Iunie, adresă Ambasadorului său dela Constantinopol o depeșă deschisă, pe care ceru să o aducă la cunoștința Colegilor săi și a Porții și prin care-i comunica, că Guvernul francez a dat întreaga sa aprobare acestui protocol, înțelegând să ratifice în acest fel adeziunea pe care d-l De Moustier o dăduse, prin semnătura sa, acordului intervenit între Guvernul turcesc și Principele Cuza [93].

Scoțând apoi în evidență importanța acestui act, ca unul ce modifică mai multe puncte în Convenția dela 1858, D-l Drouyn de Lhuys manifesta dorința ca depeși similare să fie adresate și de celelalte Puteri garante, depeși, consemnate într'un protocol aparte, să echivaleze cu o ratificare din partea lor a actului în chestiune [94]. « Aceasta pentrucă — scria Ministrul francez — hotărîrile luate i s'au părut dictate de un spirit de înțelepciune pe care nu putea în deajuns să-l aplaude » [95].

Guvernul austriac acceptă fără ezitare propunerea ce i se făcu în această privință prin mijlocirea Ambasadorului francez dela Viena, Ducele de Gramont, Contele Rechberg telegrafiind în sensul cerut reprezentantului său dela Constantinopol [96]. De sigur același lucru îl făcură și celelalte Puteri. Singur Guvernul rusesc se abținu dela un asemenea demers, considerând că Guvernul dela Tuileries urmărește prin propunerea sa un act mai formal în favoarea lui Cuza-Vodă: « Căci, — zicea Principele Gorciacov, Vicecancelarul Imperiului —, trebue să mă abțin dela un act pe care Domnul român l-ar putea lua drept un consimțimânt la spoliațiunile sale... [97] ».

Dar dacă Poarta avea cuvânt să fie așa de mulțumită de modul cum se rezolvise chestiunea loviturii de stat a lui Cuza-Vodă, — nu tot așa de satisfăcut avea să fie Guvernul

austriac, a cărui acţiune în această chestiune era privită, de promotorii e înşişi — de Contele Rechberg şi Baronul Prokesch-Osten — ca o completă înfrângere. In adevăr, dacă recapitulăm fazele prin care a trecut această acţiune diplomatică, faze pe care ne-am silit a le expune cât mai clar şi metodic, constatăm că, rând pe rând, una după alta, ele au trebuit să fie abandonate, spre a se ajunge în cele din urmă la o colaborare cu Guvernul turcesc în vederea aplanării, pe cale de înţelegere, a conflictului cu Principele Cuza, ceea ce n'a fost, după cum s'a putut vedea, în intenţiile sale.

Iată ce scria în această privinţă Contele Rechberg Prinţului Metternich la Paris şi celorlalţi reprezentanţi ai săi dela Londra, Berlin şi Petersburg: «Soluţiunea ce s'a dat chestiunii loviturii de stat a Domnului român ne pare regretabilă mai mult decât dintr'un singur punct de vedere, deoarece, deşi, prin înţelegerea directă dintre Suzeran şi Vasal, în aparenţă, formele au fost salvate, nu ne putem face iluzii asupra efectului moral pe care rezultatele călătoriei Principelui Cuza la Constantinopol trebue să le aibă, şi care sunt pe de-a'ntregul în profitul vederilor ambiţioase ale lui, în vreme ce ele aduc o gravă atingere autorităţii Turciei şi demnităţii Puterilor [98]».

«E drept, de altă parte, adaugă, spre auto-consolare, Cancelarul austriac, că, pentru a judeca acest rezultat, trebue să ţinem seamă de motivele ce au determinat Guvernul otoman a preveni complicaţiile la care o altă politică din parte-i l-ar fi putut duce». Iar ce priveşte rolul pe care Prokesch-Osten, ca agent de căpetenie al acţiunii sale diplomatice, în chestiunea loviturii de stat dela 2/14 Mai, Contele Rechberg justifica şi aproba atitudinea pe care a trebuit s'o observe în mijlocul dificultăţilor de tot felul ale ingratei sale misiuni [99].

Căci internunţiul austriac explică înfrângerea ca rezultat *a)* al lipsei de concordie şi solidaritate a Puterilor şi de încredere a Porţii în sprijinul lor efectiv şi *b)* a dorinţei Guvernului otoman de a ajunge cu orice preţ la o înţelegere cu Domnul român, la care adăuga: *a)* directivele pe care le primise dela Viena de a ţinea seama în acţiunea sa de intenţiile Curţii suzerane ş *b)* — fapt surprinzător — necesitatea de a pune la îndemână Principelui Cuza mijloacele de a supune

opoziția anarhică și revoluționară, spre a putea guverna în liniște și cu rezultate pozitive.

«Căci numai prin unirea Puterilor s'ar fi putut ajunge — argumenta Internunțiul — la o soluțiune adecvată procedeelor arbitrare ale Domnului român. Această unire a lipsit însă [100]. Fără încredere deci în sprijinul efectiv al Puterilor, divizate între ele, Poarta vedea în ruptura cu Principele Cuza o cale închisă [101]. Indrăsneala nu este în atitudinea ei și ar fi nedrept a-i face din aceasta o imputare, scria el. Cu mai multă încredere decât are în sprijinul Europei, ar fi putut, îndată ce a aflat de lovitura de stat dela București, să destitue pe Prinț, să numească în locu-i un Caimacam și să sprijine voința sa pe un Corp de oaste trimis la Dunăre. Asigurările Angliei că ar aplauda bucuros o intervenție armată a Sultanului în Principate pierdeau din valoare prin condițiunea ce punea că consimțimântul Franței la o asemenea măsură era indispensabil. Sprijinului apoi pe care orice măsură energică a Turciei l-ar fi găsit în Austria și Rusia, nu-i răspundea însă fermitatea Angliei [102]».

«Așa stând lucrurile, Turcia se decise a regula în formă ceea ce, în fond, nu putea împiedeca [103]. Mai multe întrevederi cu Miniștrii turci m'au convins despre hotărîrea definitivă luată de Sublima Poartă de a nu se expune la o ruptură cu Principele Cuza și de a încerca să aranjeze cu dânsul, prin bună înțelegere, ceea ce era arbitrar în actele dela 2/14 Mai. Căci, în ochii Porții erau mai puține inconveniente în această din urmă cale, decât în atitudinea ce ar fi dus neapărat la măsuri coercitive, măsuri ce ar fi scos la iveală neînțelegerile dintre Puteri și de pe urma cărora demnitatea și interesele Porții ar fi fost, ca și la 1857, după toată probabilitatea, sacrificate [104]».

La acestea Prokesch-Osten mai adăuga că, în acțiunea sa, s'a condus de îndrumările date de Contele Rechberg de a merge, pe această chestiune, de acord cu Poarta și că, văzând-o ferm decisă a evita o ruptură cu Princepele Cuza, iar pe Ambasadorul francez dispus a-l consilia la concesiuni, a înțeles că, dacă ar fi voit să împingă Turcia la o acțiune contrară propriilor sale vederi, silințele lui, chiar spriji-

nite de Insărcinatul de Afaceri al Rusiei, ar fi rămas zadarnice [105]».

«Mi-am zis de altfel — continuă Internunţiul — că interesele noastre n'ar fi câştigat nimic, dacă Principele Cuza ar fi plecat de aci în desacord cu Poarta şi, sigur de protecţia Franţei, ar fi exercitat dictatura sa fără a ţinea seamă de obligaţiunile sale faţă de Poartă [106]. In fine, în împrejurările actuale, Guvernul Augustului nostru Suveran n'ar putea dori încurcături în Principate. Dacă aşteptările Porţii relativ la intenţiunile Principelui Cuza vor fi fost înşelate, ceea ce cei mai mulţi din Colegi (Ambasadori) contestă, iar Miniştrii Porţii nici nu vreau să le presupună, e mai bine ca complicaţiile ce-ar putea surveni să fie amânate până ce vom avea mâinile libere la Nord» (aluzie la războiul purtat de Prusia şi Austria împotriva Danemarcei pentru Schleswig şi Hollstein) [107].

Dar ceea ce este mai surprinzător în aceste explicaţii ale Internunţiului austriac dela Constantinopol asupra insuccesului acţiunii diplomatice a Vienei este faptul că el ajunge a înfăţişa înţelegerea (dintre Poartă şi Principele Cuza) ca o necesitate de a se crea acestuia din urmă mijloacele necesare a domina opoziţia anarhică a oligarhiei şi revoluţionarilor coalizaţi la Viena, în această privinţă:

Neajunsul vechii Constituţii fiind în genere recunoscut, trebue, relativ la modificările de adus acestei opere a Conferinţei de Pace, să se ţină seama de poziţia şi experienţa Domnului care de mai mulţi ani se găseşte în fruntea Guvernului din Principate. Silinţele sale de a stăpâni dispoziţiile anarhice ale unei Adunări alcătuită în cea mai mare parte de pretendenţi, de visători ai independenţei şi de oameni afiliaţi comitetelor revoluţionare ale Europei, nu erau considerate de Poartă, în principiu, dăunătoare intereselor Imperiului otoman, cu toate că sprijinul dat acestor eforturi putea deveni primejdios în mâinile unui Principe neloial [108].

«Explicaţiile dintre Principe şi Poartă rulară deci principialmente asupra întrebuinţării pe care Principele ar face-o cu acest sprijin. Ele — explicaţiile — au lăsat asupra lui Aali-Paşa şi Fuad-Paşa impresia că poziţia extrem de jenantă a

Principelui vis-a-vis de opoziția anarhică a Adunării ar explica şi scuza în parte ceea ce era reprehensibil în conduita sa și că era mai prudent și mai puțin norocos de a acorda încrederea mai mult lui decât acelei opoziții, care, în toate ocaziile, manifestase intențiuni subversive [109].

«Pusă în fața alternativei de a nu se aranja cu Principele, adecă de a-l trimite de aci fără a avea, totuși, mijlocul a-l face să reintre în legalitate sau de a se aranja cu dânsul, încercând în același timp de a-l lega printr'o înțelegere, Poarta prefera calea din urmă, care-i păru cea mai bună, fie că asigurările date de Principe s'ar dovedi sincere, fie că conduita sa ulterioară ar fi constatat contrariul. In primul caz, Poarta ar fi avut să se felicite de aranjament. In al doilea caz, felonia Principelui ar fi dus probabil la unirea Puterilor garante, iar represiunea atunci ar fi fost ușoară [110].

«Văzând Poarta ferm decisă în acest sens și încă sprijinită de Anglia și Franța, mi-am zis că ar fi nu numai inutil, dar o greșeală a mă pune rău cu Principele. Dacă el avea gândul ascuns de a abuza de încrederea pe care Poarta i-o acordase, acest abuz trebuia să se manifesteze, în ce privește propriile noastre interese, în a continua să dea sprijinul său refugiaților și conspiratorilor europeni și în efortul de a se debarasa de suzeranitatea Porții [111]».

Așa explica Prokesch-Osten Ministrului său dela Viena, iar la rându-i, acesta reprezentanților săi din străinătate, cauzele înfrângerii politicei austriace. Evident, explicații logice și temeinice în aparență, dar, totuși, de circumstanță, spre a acoperi un eșec care în realitate a avut alte cauze. O examinare a lor se impune.

VIII

Cauzele cărora se datorește înfrângerea politicei austriace și succesul Domnului român. — In primul loc: sprijinul sincer și hotărît al Guvernului francez și Ambasadorului său de pe lângă Poarta Otomană. — Atitudinea diplomatică, în același sens, a Guvernului britanic și, în deosebi, a Ambasadorului său dela Constantinopol. — In al doilea loc, politica prudentă și prevăzătoare a Porții față de propunerile Guvernului austriac. — Motivele ce au determinat această politică. — Simpatia și încrederea pe care Principele Cuza și le-a câștigat față de Guvernul turcesc și Curtea suzerană. — In al treilea loc: fermitatea cu care Guvernul român a dus la îndeplinire programul

loviturii de Stat. — Acțiunea diplomatică a aceluiași Guvern pe lângă Poartă și Puterile garante. — Partea lui Baligot de Beyne, Secretarul particular al Domnului român, și a lui Bordeanu, locțiitorul lui C. Negri la Agenția țării din Constantinopol în această privință. — Invățămintele ce se pot trage din atitudinea Domnului și a Guvernului român dela 1864.

Căror împrejurări se datora așa dar înfrângerea pe toată linia a politicei austriace față de Principatele Române, și în același timp, succesul deplin al lui Cuza-Vodă în chestiunea loviturii de Stat dela 2/14 Mai? Deși, răspunsurile la aceste întrebări au ieșit, cred, destul de clar din cele premerse, îmi permit, totuși, să precizez mai de aproape cauzele, atât ale înfrângerii Contelui Rechberg, cât și ale succesului Domnului român.

Ele se datoresc:

In primul loc, sprijinului sincer și neprecupețit al Franței. Căci, deși, la început, Drouyn de Lhuys făcu rezerve cu privire la procedura întrebuințată de Cuza-Vodă pentru modificarea constituțiunii țării și regimului electoral și deși Napoleon III însuși îi recomandase să nu recurgă la lovitura de Stat pentru soluționarea conflictului dintre puterea legiuitoare și cea executivă [112], Guvernul francez, cu toate acestea, înțelese să-l susțină. Ar fi voit chiar ca Puterile, în fața faptului împlinit, să recunoască pur și simplu reformele lui. Evident, lucrul nu s'a putut. Dar, dacă intervenția armată plănuită de Austria și Rusia a fost zădărnicită, dacă nu s'a recurs la niciun fel de constrângere împotriva Principatelor, dacă nu s'a admis, față de ele, procedura prevăzută în protocolul XXII dela Paris, dacă Cuza-Vodă a fost susținut așa de hotărît și de călduros în Conferența Ambasadorilor, dacă el a fost invitat la Constantinopol, dacă aci i s'a creat o atmosferă așa de favorabilă, dacă s'a ajuns la tratative directe între Domnul român și Curtea suzerană și dacă, în fine, aceste tratative au dus, în fapt, la recunoașterea actului dela 2/14 Mai — noului Statut de organizare a Principatelor Române și a noului lor regim electoral — aceste toate se datoresc, cum am arătat, în deosebi politicei franceze.

De altfel sprijinul cald și stăruitor pe care Franța l-a dat lui Cuza-Vodă în tot timpul domniei sale și pe toate chestiunile ce aveau să fie tratate de Puterile garante, a făcut

ca, nu numai în lumea diplomatică și a Cancelariilor europene, dar și acasă, în țară, să se formeze convingerea că actul de autoritate dela 2/14 Mai a fost pregătit și îndeplinit cu consultarea și aprobarea Guvernului francez. Așa cel puțin credeau boierii (recte proprietarii ce urmau a fi expropriați de bunurile lor). Franța a creat actuala situațiune, ziceau ei. De geaba au răsunat plângerile lor în memorii, broșuri și scrisori la Curtea Tuileriilor. In timp ce conducerea superioară de Stat franceză asculta aceste plângeri, d-l Drouyn de Lhuys a sprijinit puternic tendințele de dictatură ale Domnului [113]. De altfel la București, Tillos, Consulul francez, era privit ca autor al «micei lovituri de Stat». Mai mult. El însuși se pretindea ca atare [114].

Era cert deci pentru toți, că Principele Cuza se bucură de protecția specială a Guvernului din Tuileries. Din această cauză Austria și Rusia erau îngrijorate de ascendentul pe care influența franceză îl luase în Principatele dunărene. Un foarte prețios document ne-a rămas în privința aceasta — intervenția Generalului Ignatiev, Ambasadorul Rusiei la Constantinopol, pe lângă Internunțiul austriac, pentru o acțiune comună în scop de a contra-balansa și slăbi influența franceză în Principate, atacându-o în creatura și instrumentul ei de aci — Principele Cuza [115].

Mai mult, Franța determină și atitudinea diplomatică, în același sens, a Angliei. Căci, negreșit, Guvernul britanic ar fi mers mai bucuros, în chestiunea loviturii de Stat din Principatele dunărene, alături de politica conservatoare și reacționară a Austriei, pentru care avea mai multă afinitate. Dovadă tonul, neobișnuit de aspru și adânc jignitor pe care Primul Ministru, Lord Palmerston și Secretarul său de Stat dela Afacerile Străine Lord Russell, îl întrebuințară, spre a-și arăta nemulțumirea, revolta lor împotriva lui Cuza-Vodă față de Ion Alecsandri, agentul diplomatic al țării la Paris, atunci când el se duse la Londra să explice și să justifice sensul și scopul actului dela 2/14 Mai [116].

Și dovedi, apoi, faptul că aceiași admiteau ocupațiunea militară a Principatelor din partea Turciei, ca mijloc de suprimare a acțiunii revoluționarilor unguri și poloni de

aci pentru asigurarea liniştii celor două mari Impărăţii vecine, Austria şi Rusia [117]. Căci Anglia făcea un curios distinguo între lovitura de Stat, pe care o considera ca o chestiune aşa zicând locală, ce urma a fi rezolvită de Suzeran cu vasalul său, de Guvernul otoman cu Guvernul Principatelor Unite şi între uneltirile revoluţionare maghiare şi polone din România, pe care le considera ca o chestiune generală, interesând ordinea în Europa răsăriteană şi deci de resortul Puterilor garante [118].

Şi cu toate acestea, Guvernul britanic a făcut pendentă politica sa, faţă de Principatele Române şi de Domnul lor, de atitudinea Guvernului francez. Căci, atât ce priveşte intervenţia armată a Austriei şi Rusiei, cât şi ce priveşte măsurile de constrângere împotriva lui Cuza-Vodă, ea cerea ca să obţină mai întâi adeziunea Franţei, deşi, cum am văzut, bine ştia că lucrul era peste putinţă. Această contradictorie atitudine venea dela interesul pe care Anglia îl avea în acel moment de-a câştiga de partea sa Guvernul francez într'o chestiune de mai mare importanţă pentru ea şi care tocmai atunci se desbătea într'o conferenţă diplomatică a marilor Puteri la Londra — chestiunea aşa ziselor ducate (Schleswig şi Hollstein).

Afară de aceasta, Principalul Secretar de Stat al Guvernului britanic stătea, cum era şi firesc, în chestiunile privitoare la politica Orientului european în general, acea a Principatelor române în particular, sub influenţa Ambasadorului său dela Constantinopol, Sir Bulwer [119], care, deşi, din cauza temperamentului său agitat şi nestăpânit, nu avea totdeauna atitudini liniştite şi consecvente, totuşi în chestiunea românească, pe care o cunoştea bine (ca unul ce fusese Comisar al Angliei în Comisiunea trimisă de Puterile garante, în Moldova şi Ţara Românească la 1858 să examineze situaţia de aci în lumina cererilor formulate de Divanurile ad-hoc), avu o atitudine în general înţelegătoare şi binevoitoare, contribuind prin aceasta, în măsură apreciabilă la aplanarea conflictului dintre Cuza-Vodă şi Poarta Otomană [120], ceea ce de sigur nu convenea Guvernului austriac şi reprezentantului său la Constantinopol. De aci şi reproşurile pe care Contele

Rechberg le făcea în această privință Guvernului britanic [121], ca și indispozițiile Baronului Prokesch-Osten împotriva colegului său Sir Bulwer.

Infrângerea Austriei și succesul lui Cuza-Vodă în chestiunea loviturii de stat dela 2/14 Mai se datorau, în al doilea loc, atitudinii prudente și circumspecte a Porții Otomane față de propunerile Guvernului austriac de a rezolvi chestiunea loviturii de stat din Principate cu mijloace forte. Căci Guvernul turcesc își dădea bine seama că o astfel de politică avea să-l aducă într'o grea și penibilă situațiune, câtă vreme nu putea conta, în caz de trebuință, pe concursul efectiv al Puterilor.

In această privință Aali-Pașa spunea deschis celor ce-l îndemnau la o politică de constrângere față de Principate, cu intervenție armată chiar, că ar fi riscat a face o atare politică, întru cât demnitatea și interesele Porții ar fi, după toate probabilitățile, sacrificate, cum au fost la 1857. «Anglia ne somează — zicea el — să activăm energic contra Principelui Cuza, spunând că Poarta trebue să-l silească să intre în legalitate și că ar aplauda la o intervenție armată a Sultanului. Nu știe ea însă că mànile și picioarele ne sunt legate de tratatul dela Paris și nu ne spune, în acelaș timp, că pentru orice măsură energică consimțimântul Franței este indispensabil [122]».

«Insă Franța a vorbit prin Ambasadorul său de pe lângă noi. Putem deci lăsa Impărăția la voia întâmplării? La ce ne-a folosit încrederea și energia noastră în 1857? N'am avut atunci promisiunile cele mai pozitive de sprijin din partea Angliei și Austriei? Nu ni s'a zis: «stați ferm, nu promiteți nimic, lăsați-i să plece, suntem aci și vă vom prijini la orice întâmplare, pentru ca, două zile în urmă, să ne spună: cedați tot, noi ne-am aranjat cu Impăratul Francezilor, voi veți plăti oalele sparte [123]».

Cu drept cuvânt dar, Ministrul de Afaceri străine al Porții putea adăuga: «Nu credem în sprijinul Angliei, dacă mâine, pe urma unei rupturi cu Principele Cuza, ruptură pe care am putea-o evita azi, prin sacrificii de importanță secundară — am fi constrânși să lucrăm contra lui cu armele în mâni!

Noi ştim că Anglia menajează Franţa. Nu o blamăm. Dar nu putem nici crede şi nici cere ca să se pună interesele noastre, drepturile noastre, demnitatea noastră deasupra intereselor sale. De altminterea, adăuga Aali-Paşa, M. S. Sultanul nu înţelege de ce Poarta s'ar imbarca într'o întreprindere costisitoare şi hazardată pentru a menţinea anarhia într'o ţară, în care Principele ales, de ea, vrea să pună ordine [124]».

Iată motivele care au determinat Guvernul turcesc să se decidă a rezolvi conflictul cu Principatele prin bună înţelegere. Era, în adevăr, mai cuminte, a regula cu Domnul lor ceea ce era arbitrar în actele sale dela 2/14 Mai, decât să se expună la consecinţele unei rupturi cu dânsul. Cu alte cuvinte, a regula în formă — după expresia lui Prokesch-Osten — ceea ce în fond nu mai putea fi împiedecat [125]. In acest scop Turcia făcu tot ceea ce i se păru necesar. Ea se înţelese, din capul locului, după cum am văzut, cu Ambasadorii Franţei şi Angliei să rezolve chestiunea prin bună înţelegere cu Principele Cuza. Aprobă apoi invitaţiunea pe care d-l De Moustier şi Sir Bulwer o adresară Domnului român de a veni la Constantinopol şi refuză sugestiile lui Prokesch-Osten de a nu i se face primire oficială şi de a condiţiona tratativele cu dânsul de abrogarea în prealabil a actelor dela 2/14 Mai. Dimpotrivă, Cuza-Vodă fu primit cu onoruri de suveran şi se făcu totul ca tratativele să poată începe cât mai de grabă, fără nicio condiţiune prealabilă şi cu menajarea tuturor celor ce puteau veni în ajutor spre acest sfârşit.

Astfel ea ajunse la scop. Acordul fu încheiat printr'un aranjament în care fondul fu câştigat de Cuza-Vodă, forma de Poartă, care fu foarte satisfăcută de acest aranjament, convinsă fiind că prin el a scăpat de mari încurcături. Căci, făcând pe Cuza să accepte actul adiţional şi modificările la legea electorală, găsea că demnitatea ei era salvată, plebiscitul îndepărtat şi supunerea Domnului român afirmată. Afară de aceasta, ea mai socotea a fi îndepărtat, prin acest aranjament şi neajunsurile Convenţiei dela 1858 [126].

Cu cât se temea mai mult de a nu ajunge la acest rezultat, cu atât Poarta se felicită de a fi repurta o victorie [127]. «Dacă el a câştigat fondul — zicea Aali-Paşa — nu este contra noas-

stră, ci contra adversarilor săi. N'avem nimic de regretat. Sunt aceiaşi oameni cari au făcut unirea, au ales pe Domn, au contestat puterea tratatelor şi au confiscat bunurile mănăstireşti [128]». Poarta recunoaşte că Principele Cuza şi-a consolidat situaţiunea prin înţelegerea intervenită. Ea nu vede însă în aceasta vreun prejudiciu pentru sine. In ochii ei, ambiţiunile şi visurile subversive sunt mai mult de partea boierilor şi revoluţionarilor, cari au făcut corp în ultima Adunare, decât de partea Principelui, ale cărui interese îi par solidare cu ordinea şi supunerea [129]».

Iar în această din urmă privinţă, Aali-Paşa, în altă ordine de idei şi anume făcând o comparaţie între situaţiunea din Serbia şi cea din România, între Principele Mihail Obrenovici şi Principele Alexandru Cuza, reproşa, cu multă amărăciune, faţă de Sil Bulwer şi Prokesch-Osten indiferenţa Puterilor pentru cele ce se petrec în Serbia. «Principele Mihail — zicea el — a făcut mai mult decât Principele Cuza. Nu numai a modificat, dar a şi abolit constituţiunea ţării, pusă sub garanţia Tratatului dela Paris. Apelul Porţii la Puteri a rămas fără rezultat. Principele Cuza a venit, spontan, de două ori, la Constantinopol să omagieze pe Sultan, pe când Principele Mihail a declinat invitaţiunea cu care l-am onorat şi n'a făcut niciodată cel mai mic act de politeţă faţă de Curtea suzerană. Convenţiunea, semnată la 1860, între Poartă şi Puteri a tratat-o ca şi cum n'ar exista şi toate i s'au trecut cu vederea. Ba Rusia i-a furnisat chiar arme [130]».

Am făcut acest mai întins citat din declaraţiile lui Aali-Paşa ca să reiasă mai bine în evidenţă că motivele ce au determinat Guvernul turcesc şi Curtea suzerană să urmărească, cu orice preţ, o rezolvire prin bună înţelegere a conflictului care a agitat Cancelariile marilor Puteri şi diplomaţia europeană mai bine de două luni de zile, a fost şi coeficientul de simpatie şi încredere personală pe care Domnul român prin atitudinea sa respectuoasă şi l-a câştigat faţă de membrii Guvernului turcesc şi de Sultanul însuşi [131].

In fine, în al treilea loc, înfrângerea Austriei şi succesul lui Cuza-Vodă în chestiunea loviturii de stat dela 2/14 M 1864, se datoresc fermităţii cu care Guvernul român a adus

la îndeplinire, fără nicio ezitare și fără nicio slăbiciune în executare, actele programului loviturii de stat. Disolvarea Adunării legislative, proclamarea noului Statut de organizare a țării și noului regim electoral, organizarea și efectuarea plebiscitului pentru aprobarea acestor reforme, — toate s'au îndeplinit cu exemplară promptitudine și hotărîre.

La fel fu condusă, apoi, acțiunea diplomatică pentru a convinge Curtea suzerană și Puterile garante de necesitatea nouălor reforme și pentru a justifica impunerea lor pe calea forței majore — prin lovitura de stat — singura de natură a putea remedia situațiunea inextricabilă creată de Convenția dela 1858, nepotrivită încă pentru nivelul politic de atunci al Principatelor și de a pune capăt opoziției anarhice, atât a oligarhiei reacționare cât și a partidei revoluționare.

Prezentată în formele celei mai perfecte deferențe și curtoazii, actele acțiunii diplomatice de care vorbesc constituesc tot atâtea argumente convingătoare și hotărîtoare pentru cauza menită a fi susținută și apărată înaintea Curții suzerane și Puterilor garante. Agenții noștri din Constantinopol și Paris avură în aceste acte ale Guvernului român și Cancelariei domnești dela București mijloace îndestulătoare și la timp venite pentru a informa și dispune cercurile politice și diplomatice influente și interesate, în favoarea României, așa cum aceiași agenți nu mai putură avea, din nenorocire, un an în urmă, în 1865, din partea Guvernului atunci la cârma Statului, cu privire la mișcarea revoluționară dela 3/15 August din București [132].

In această privință e de remarcat, în special, activitatea Cancelariei domnești dela București și acea a agenților țării din străinătate — Ion Alecsandri la Paris și Londra și Bordeanu, înlocuitorul lui C. Negri, la Constantinopol. In adevăr, cercetătorul de azi al Arhivei lui Cuza-Vodă dela Academia Română trebue să constate, cu un sentiment de adevărată admirație, grija și priceperea, talentul și abilitatea, promptitudinea și conștiinciozitatea cu care au fost pregătite și prezentate actele corespondenței diplomatice a Domnului cu Curtea suzerană, Guvernul turcesc, Ambasadele Puterilor garante și Agenția noastră de pe lângă Poarta Otomană.

Meritul este al Şefului Cancelariei domneşti, omului de excepţionale calităţi care a fost Baligot de Beyne, Secretarul particular al Domnului şi care printr'o minunată intuiţie, neobosită râvnă şi incomparabil devotament s'a ştiut identifica întru atât cu mediul şi interesele române, încât ajunse a cunoaşte chestiunile politice ce preocupau în acea vreme conducerea Statului, mai bine chiar decât mulţi din cei ce se găseau atunci la cârma lui. El a fost, se poate zice, cel puţin în chestiunea loviturii de Stat dela 2/14 Mai, adevăratul Ministru de Externe al lui Cuza-Vodă. Toate acestea şi întreaga corespondenţă privitoare la această chestiune au plecat şi au fost făcute de dânsul. Nu e nimic ce acest om de mare talent literar şi de cea mai bună şcoală diplomatică să fi uitat, să fi trecut cu vederea, să nu fi pregătit, să nu fi executat. Până şi notele expozeului istoric şi politic pe care Domnul român avea să-l facă la Constantinopol pentru susţinerea cauzei sale sunt făcute şi redactate de dânsul.

In această acţiune diplomatică, el a fost minunat secundat de Agenţii noştri din străinătate — Ion Alecsandri la Paris (şi Londra) şi Bordeanu pe lângă Poarta Otomană. Felul cum cel dintâi a pledat şi justificat chestiunea loviturii de Stat pe lângă Drouyn de Lhuys şi a ştiut înfrunta asprele imputări la adresa Domnului ale Lordului Palmerston, Primul Ministru al Angliei, şi Lordului Russell, Ministrul de Externe al Cabinetului britanic, face onoare patriotismului şi devotamentului primului reprezentant al României moderne pe lângă Guvernele dela Paris şi Londra [133]. La fel acţiunea lui Bordeanu la Constantinopol pe lângă Guvernul otoman şi Ambasadele de acolo favorabile Principatelor. Rapoartele sale, cuprinzătoare şi conştiincioase, fac dovadă de câtă pricepere, cât zel şi cât devotament a pus şi acest modest locţiitor al lui C. Negri în susţinerea şi apărarea cauzei lui Cuza-Vodă pe lângă toţi cei ce aveau a soluţiona această cauză.

Astfel s'a pregătit în Capitala Franţei şi cu deosebire în acea a Imperiului otoman o atmosferă favorabilă Principatelor Române şi Domnului lor. La aceasta a contribuit, cum am văzut, în mare şi hotărîtoare măsură şi reprezentantul Franţei pe lângă Guvernul turcesc, d-l De Moustier. Lui i

se asocie, într'o formă de sigur, mai puţin hotărîtă şi stăruitoare, Sir Bulwer, Ambasadorul Angliei şi cel puţin prin atitudinea lor binevoitoare şi amicală, Contele Brassier Ambasadorul Prusiei [134] şi Contele Greppi, Insărcinatul de Afaceri al Sardiniei. Excepţie făcură, cum s'a arătat, Internunţiul austriac şi însărcinatul de Afaceri al Rusiei, Novicov, care, ca şi Guvernele ce reperzentau, lucrau de acord şi erau aşa de strânşi în această acţiune comună că, deşi eşuară, se felicitară totuşi de buna înţelegere şi perfecta lor armonie [134].

Intr'o astfel de atmosferă producându-se vizita Domnului român la Constantinopol, succesul ei părea aşa de asigurat că Prokesch-Osten însuşi, cel mai manifest adversar al Principelui Cuza se văzu îndemnat de situaţiunea dificilă în care-l adusese politica Guvernului austriac să ofere oficiile sale lui Aali-Paşa pentru ca tratativele ce aveau să înceapă să ajungă la bun sfârşit şi trebue să recunoaştem că aceste bune oficii, de ultimă oră, contribuiră mult la clarificarea chestiunilor ce făceau obiectul tratativelor între Domnul român şi Poartă şi deci la rezolvirea lor.

La toate acestea venea să se adauge simpatia şi încrederea pe care Domnul român ştiu să şi-o câştige, personal, în cercurile politice şi diplomatice hotărîtoare, prin demnitatea şi patriotismul, priceperea şi tactul cu care îşi susţinu şi apără actele dela 2/14 Mai. E suficient să amintim numai, în această privinţă, modul în care prezintă el chestiunea. «Eu sunt chemat să informez, zicea dânsul. Poarta singură e în drept să hotărască». Nu venise deci să influenţeze, să determine hotărîrea acesteia. Aali-Paşa însuşi recunoaşte că prin purtarea şi politica sa, Cuza Vodă câştigă atât pe Sultan, cât şi pe Miniştrii săi [135]. Mai mult, el desarmă chiar pe cel mai protivnic şi influent rival al său de pe lângă Poartă — pe Internunţiul austriac, care, cu toate rezervele ce-şi impunea, fu nevoit, în cele din urmă, să-i facă un portret destul de simpatic, elogios chiar, nu numai din punct de vedere politic, ci şi personal [136].

Acestea au fost cauzele determinate ale înfrângerii politicei austriace în chestiunea loviturii de stat dela 2/14 Mai şi ale succesului lui Cuza-Vodă. In cumpănirea lor, cele din

urmă nu trag, de sigur, mai puțin în cumpănă decât cele dintâi, în deosebi pentru istoricul ce caută să scoată din evenimentele trecutului învățămintele necesare pentru vremea de față și cea viitoare.

Căci, din evenimentele pe care le-am expus, un învățământ de necontestat se desprinde și anume: calitatea oamenilor de Guvern hotărește mai întotdeauna succesul ori insuccesul acțiunilor politice pe care aceștia sunt chemați să le diriguiască și să le rezolve. Popoarele care au norocul ca în fruntea treburilor publice să aibă, în momentele grele, de cumpănă, ale istoriei lor, atari oameni, pot fi liniștite de soarta lor.

Astfel de oameni a avut și România în 1864, când țara, grație capacității și energiei conducătorilor ei, a ieșit cu bine dintr'una din cele mai grave crize de Stat ale istoriei noastre contemporane — criză provocată de supremul interes național, politic și social din acea vreme: liberarea sătenilor de robia clăcii și împroprietărirea lor pe ogoarele muncite de veacuri, liberare ce nu s'ar fi putut îndeplini fără acel, memorabil azi, «2/14 Mai 1864».

NOTE

1. *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Istorice, ser. III, t. XXV, mem. 25 (București, 1943).

2. *Franța și Cuza-Vodă*. Lovitura de Stat proiectată în 1863, după documente inedite. București, 1941. — Proiectată pentru Decemvrie 1863, lovitura de Stat s'a produs numai în 2/14 Mai 1864. Foarte puține acte survenite între timp, s'au adaus la cele publicate de d-l I. Hudiță în acest studiu.

3. *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Ist., ser. III, t. XXV, mem. 5 (București, 1942).

4. Agenții austriaci — Consulii din București și Iași cu Staroștii lor din celelalte orașe ale țării — trimeteau rapoarte, fidel informate și obiectiv comentate, cu privire la evenimentele în legătură cu reforma rurală. Rapoartele acestea nu găsiră însă un interes mai deosebit la Internunțiul austriac de pe lângă Poarta Otomană și la Guvernul din Viena, cum nu vor fi găsit, de bună seamă, nici cele ale Agenților din București ai celorlalte Puteri garante pe lângă reprezentanții lor din Constantinopol. Aceasta pentrucă ei erau preocupați, în chestiunea loviturii de Stat dela București, nu de reforma rurală, pentru a cărei realizare lovitura se făcuse, ci de chestiunea modificării organizațiunii de Stat a Convenției și a regimului electoral în vigoare prin actele autoritare dela 2/14 Mai.

Un singur raport al lui Prokesch-Osten către Contele Rechberg tratează despre reforma rurală a lui Cuza-Vodă. (*Anexe III*, 59). E de subliniat însă că acest raport e făcut după ce chestiunea loviturii de Stat fusese soluționată și că în el se apreciază în termeni favorabili urmările ce, după părerea Internunțiului austriac, avea să aibă reforma. Din aceste rapoarte nu vom reproduce deci, în anexele documentare, decât acele ce se referă direct la obiectul comunicării noastre. Le vom folosi însă într'o viitoare comunicare: *Reforma rurală dela 1864 după relațiunile Consulilor austriaci din Principate.*

5. *Etudes et Recherches*, X, București, 1938 (ed. Academiei Române). Cf. în special capitolul: Le coup d'État du Prince Cuza (pp. 147 și urm.).

6. *Anexe, III*, 3, Rechberg către Thun la Petersburg (16 Mai).

7. Actele la V. M. Kogălniceanu, *Acte relative la 2 Mai 1864*, București, 1904, pp. 28-62, — Pentru legătura acestui complot cu mișcarea de trupe austriace în Transilvania, cf. raportul Consulului general austriac din București către Ministrul Afacerilor Străine din Viena, dela 14 Iunie 1864 (*Anexe, II*, 13) în care comentează protestul Domnului român dela 29 Aprilie (11 Mai st. n.) împotriva concentrării de trupe austriace și rusești la frontierele Transilvaniei și ale Basarabiei (v. nota următoare) și în care spune: « In timp ce Principele Cuza atrage atențiunea asupra concentrării de trupe austriace și rusești la granițele moldo-valahe, Guvernul său descopere două comploturi, care, după spusele ziarelor oficiale, ar avea de scop răsturnarea Domnului, izbucnirea de frământări care să dea ocazia la intervențiuni militare, desfacerea Unirii și revenirea la separațiunea de mai înainte... ».

8. La 19 Aprilie (1 Mai) se știa în cercurile diplomatice din Constantinopol că Pr. Gorciacov, Vicecancelarul Rusiei, propusese Cabinetelor din Viena și Berlin ocuparea Principatelor și că, sondând, în această privință Guvernul britanic, acesta respinse propunerea, comunicând-o, confidențial, Cabinetului dela Tuileries. Alarmat, Ambasadorul Franței de pe lângă Poarta Otomană ceru Domnului român,

prin mijlocirea Agentului nostru dela Constantinopol, să facă şi să trimită două scrisori Lorzilor Palmerston şi Russell, Primul-Ministrul şi Ministrul de Externe al Angliei, şi o a treia D-lui Drouyn de Lhuis, Ministrul Afacerilor Străine al Franţei, prin care să le arate primejdia concentrării trupelor austriace şi ruseşti la frontierele române şi să le ceară ca, în virtutea obligaţiilor ce-şi luaseră faţă de Principate, să împiedece Rusia dela o acţiune cu consecinţe incalculabile pentru pacea Europei. Mai mult, Ambasadorul Franţei se duse la Poartă şi decise pe Aali-Paşa să declare reprezentanţilor Austriei şi Rusiei că orice mişcare de trupe la graniţele Principatelor române va fi considerată ca o declaraţie de războiu Turciei (Raportul lui Bordeanu către Cuza din 19 Aprilie 1 Mai — *Anexe*, I, 8).

Demersul d-lui De Moustier avu de urmare protestul de care vorbim al lui Cuza-Vodă, trimis mai întâi lui Aali-Paşa, Ministrul de Externe al Turciei cu o scrisoare către Marele Vizir Fuad-Paşa (*Anexe*, I, 9 şi 10) apoi Ministrului de Afaceri Străine al Angliei, cu o scrisoare către Lord Palmerston (*Anexe*, I, 11). Scrisoarea către Drouyn de Lhuys avu de urmare, cum vom vedea, intervenţia acestuia la Viena şi Petersburg (mai jos, nota 11). Protestul Principelui Cuza fu trimis şi Ministrului de Afaceri Străine al Sardiniei, care, însă, răspunse numai la 15 Iulie (*Anexe*, I, 34).

9. Protestul nu fu trimis, bine înţeles, Austriei şi Rusiei şi, credem (nu avem nicio ştire precisă) Prusiei, adecă acelor Cancelarii pe care Cuza-Vodă le credea ostile Principatelor. Consulul general austriac din Bucureşti luă cunoştinţă de el abia peste o lună (la 10 Iunie) câteva zile numai înainte de plecarea Domnului român la Constantinopol (cf. *Anexe*, II, 10).

10. *Ibidem*. — Totuşi, adăuga imediat Cuza-Vodă, îndeplinirea acestor datorii, de ordine şi de bună vecinătate, nu-mi îngăduiau să rămân indiferent la mizeria unui mare număr de refugiaţi, pe care soarta războiului sau rigorile politice i-au aruncat peste graniţele noastre şi cărora le-am venit în ajutor cu toată liberalitatea ce ne-o permiteau slabele noastre mijloace. Dacă aceasta este cauza pregătirilor militare a celor două mari Puteri vecine, trebue să declar — scria cu o demnitate ce nu se prea întâlneşte în actele Suveranilor Statelor mici — n'aş putea ceda unor măsuri cominatorii ce violează conştiinţa publică şi nu în faţa unui Ministru al M. S. aş încerca să justific acte al căror prim mobil este umanitate.

11. Inţelegere, care, de fapt, a şi existat. O confirmă Rechberg în depeşa sa din 16 Mai către Thun, la Petersburg, prin care îi comunică răspunsul Cabinetului francez cu privire la intervenţia acestuia în chestiunea concentrării de trupe în Transilvania şi Basarabia (cf. mai sus, nota 6). « Acest răspuns — scria Rechberg — este conform înţelegerii ce a avut loc asupra acestui obiect către Cabinetul imperial şi acel dela St. Petersburg ». (*Anexe*, III, 2).

12. Rechberg către Matternich, la Paris (13 Mai), la Bossy *op. cit.* pp. 366-7.

13. *Idem, ibidem*.

14. *Anexe*, III, 13 — Thun dela Petersburg către Rechberg (25 Mai).

15. *Anexe*, I, 13 — Bordeanu către Cuza (10/22 Mai).

16. Doc. mai sus citate, nota 6 şi depeşile lui Rechberg din aceeaşi zi către Apponyi la Londra şi Karoly la Berlin. (*Anexe*, III, 4 şi 5).

17. *Anexe*, III, 6 — Apponyi, dela Londra, către Rechberg (18 Mai) şi raportul aceluiaşi către acelaşi din 19 Mai, la Bossy, *op. cit.*, p. 369). — Cf. şi scrisoarea din 9 Iunie a Pr. de Bismarck către reprezentantul său din Viena, în care se arată c Ambasadorul prusac dela Londra i-a comunicat aceeaşi atitudine a Cabinetului britanic. (*Anexe*, III, 30).

18. *Anexe*, III, 7 şi 8. — Rechberg către Apponyi, la Londra (19 Mai) şi acelaşi către Prokesch-Osten, la Constantinopol (19 Mai).

19. *Anexe*, III, 9. — Rechberg către Apponyi, la Londra, Karolyi la Berlin şi Thun la Petersburg (19 Mai).

20. *Anexe*, III, 10. — Rechberg către Metternich, la Paris (20 Mai).

21. *Anexe*, III, doc. dela nota 18 şi 19, cu un raport mai desvoltat a lui Apponyi dela Londra către Rechberg (19 Mai), la Bossy, *op. cit.*, p. 369.

22. Doc. dela nota precedentă, *op. cit.*, p. 369. Aceeaşi idee reiese din scrisoarea citată a Pr. Bismarck dela 9 Iunie (*Anexe*, III, 30) către reprezentantul său dela Viena: Acţiunea Porţii să nu se rezume la proteste platonice, ci să treacă la măsuri *de efect.*
23. *Anexe*, III, 9. — Rechberg către Apponyi, la Londra (19 Mai).
24. Raportul lui Prokesch-Osten către Rechberg, din 19 Mai, la Bossy, *op. cit.*, p. 367.
25. Raportul aceluiaşi către acelaşi, din 23 Mai, la Bossy, *op. cit.*, p. 370.
26. *Anexe*, III, 11 — Apponyi, dela Londra, către Rechberg (23 Mai).
27. Raportul lui Metternich, dela Paris, către Rechberg (1 Iunie), la Bossy, *op. cit.*, p. 374.
28. Cf. în această privinţă şi scrisoarea Pr. de Bismarck din 9 Iunie către Baronul Werther, Ambasadorul său dela Viena, mai sus nota 17.
29. *Anexe*, III, 14 — Thun dela Petersburg către Rechberg (25/13 Mai). Anglia nu admitea nici chiar ca Turcia, Puterea suzerană, să facă o intervenţie armată în Principate. Cf. şi aceeaşi scrisoare a Pr. de Bismarck, menţionată la nota precedentă.
30. Raportul lui Prokesch-Osten către Rechberg, din 23 Mai, la Bossy, *op. cit.*, p. 371.
31. Publicată la Bossy, *op. cit.*, pp. 369—370. Proiectul scrisorii fu comunicat în prealabil Ambasadorilor. Prokesch-Osten îl găseşte moderat în formă, dar pozitiv în fond. Raportul lui Prokesch-Osten către Rechberg din 23 Mai, la Bossy, *op. cit.*, p. 371.
32. *Anexe*, I, 13 — Bordeanu către Cuza-Vodă (10/22 Mai).
33. Textul telegramei (23 Mai) la Bossy, *op. cit.*, p. 372.
34—35. *Idem, ibidem*, 372.
36. Raportul lui Prokesch-Osten către Rechberg (19 Mai), la Bossy, *op. cit.*, pp. 367—368) şi telegrama aceluiaşi către acelaşi din 23 Mai (*Anexe*, III, 12). Asemenea raportul aceluiaşi către acelaşi (26 Mai), la Bossy, *op. cit.*, p. 373. — Insărcinatul de Afaceri al Rusiei urma exemplul Internunţiului, refuzând a se asocia la demersul Ambasadorilor Franţei şi Angliei.
37. *Anexe*, III, 15 — Rechberg către Apponyi, la Londra (26 Mai).
38. Doc. dela nota precedentă.
39. Raportul lui Prokesch-Osten către Rechberg din 26 Mai, la Bossy, *op. cit.*, pp. 373—374.
40. Raportul aceluiaşi către acelaşi din 19 Mai, *ibidem*, p. 368.
41. *Anexe*, I, 18 — Cuza-Vodă către Marele Vizir (18/30 Mai).
42. *Anexe*, II, 3 — Montlong către Rechberg (31 Mai).
43. Prokesch-Osten către Rechberg (26 Mai), la Bossy, *op. cit.*, p. 373.
44. Actele privitoare la această călătorie în *Anexe*, I, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 14 şi 15.
45. Mai sus, nota 27.
46. Prokesch-Osten către Rechberg (6 Iunie), la Bossy, *op. cit.*, p. 375.
47. *Anexe*, III, 21 — Rechberg către Prokesch-Osten (2 Iunie).
48. Prokesch-Osten către Rechberg (26 Mai), la Bossy, *op. cit.*, p. 373.
49. *Anexe*, III, 17 — Prokesch-Osten către Montlong, la Bucureşti (26 Mai).
50. *Anexe*, II, 6 — Haas către Rechberg (5 Iunie).
51. Prokesch-Osten către Rechberg (26 Mai), la Bossy, *op. cit.*, p. 373.
52. Cf. memorandul Guvernului turcesc (fără dată), *Anexe*, I, 20.
53. Publicat, fără sfârşit, la Bossy, *op. cit.*, p. 373. Prokesch-Osten către Rechberg (26 Mai).
54. *Anexe*, III, 20 — Rechberg către Metternich, la Paris (2 Iunie).
55. *Anexe*, III, 21 — Rechberg către Prokesch-Osten (2 Iunie).
56. *Anexe*, III, 22, 23 şi 24.
57. *Anexe*, III, 26 — Prokesch-Osten către Rechberg (2 Iunie). Cf. şi *Anexe*, III, 28 — Rechberg către Apponyi, la Londra (8 Iunie).
58. *Anexe*, III, 26 Prokesch-Osten către Rechberg (2 Iunie)

59. *Anexe*, III, 19 — Internunţiul către Aali-Paşa (1 Iunie). Cf. şi *Anexe*, III, 33 — Prokesch-Osten către Rechberg (13 Iulie).
60. Doc. cit. la nota 57. Cf. şi *Anexe*, III, 30 — Rechberg către Prokesch-Osten (9 Iunie).
61. *Ibidem*.
62. *Anexe*, III, 35 — Internunţiul către Guvernul turcesc (13 Iulie).
63. *Ibidem*.
64. Bossy, *op. cit.*, pp. 376—377 — Prokesch-Osten către Rechberg (9 Iunie). Asupra călătoriei şi petrecerii lui Cuza-Vodă la Constantinopol şi întoarcerii sale în ţară, a se vedea şi relaţiile oficiale ale Guvernului român în *Monitorul Oficial*, pe 1864, n-r 116—128 (25 Mai 6 Iunie—10/22 Iunie).
65. Bossy, *ibidem*, pp. 376—377.
66. Strălucitul aparat cu care Domnul român fu primit cu această ocazie la Ambasada franceză, unde onorurile militare îi fură date de marinarii de pe Staţionarul Ajaccio, este amănunţit relatată în *Curierul de Orient* (Courrier d'Orient) cu data de 3/15 Iunie, reprodus în *Monitorul Oficial* pe 1864, 9/21 Iunie.
67. Bossy, *op. cit.*, pp. 380—381 — Prokesch-Osten către Rechberg (13 Iunie).
68—69. Idem, *ibidem*, p. 377.
70. Idem, *ibidem*, p. 381 — Prokesch-Osten către Rechberg (16 Iunie).
71. Relaţia de mai sus, nota 66, din *Curierul de Orient* (Courrier d'Orient).
72. Bossy, *op. cit.*, p. 380 — Prokesch-Osten către Rechberg (16 Iunie).
73. Relaţia de mai sus, nota 66, din *Curierul de Orient* (Courrier d'Orient).
74. Bossy, *op. cit.*, p. 379 — Prokesch-Osten către Rechberg (13 Iunie).
75. Idem, *ibidem*, p. 380.
76. Idem, *ibidem*, p. 381 — Prokesch-Osten către Rechberg (16 Iunie).
77. Idem, *ibidem*, p. 383 — Acelaşi către acelaşi (20 Iunie).
78. Evident că atitudinea Sultanului fu determinată de scrisoarea pe care Cuza-Vodă i-o adresă personal dela Palatul imperial dela Apele Dulci şi în care i se cerea să se menţină integral, nemodificat, clauzele din noua lege electorală, privitoare la censul foarte redus al eligibililor: *Anexe*, I, 19.
79. Bossy, *op. cit.*, pp. 383—384. Cf. şi scrisoarea lui Sir Bulwer către C. Negri din 10 Iunie — *Anexe*, I,,21.
80. Domnul primi, la plecare, o copie după protocolul încheiat, cu privire la *Actul adiţional*. Asemenea după *legea electorală*.
81. Bossy, *op. cit.*, p. 384 — Prokesch-Osten către Rechberg (23 Iunie).
82. Idem, *ibidem*. Cf. şi scrisoarea lui Cuza către Marele Vizir din 26 Iunie 8 Iulie — (*Anexe*, I, 29). Asemenea raportul lui Bordeanu către Cuza din 1/13 Iulie (*Anexe*, III, 31).
83. *Anexe*, I, 22 — (8/20 Iunie)
84. *Anexe*, I, 23 — (8/20 Iunie).
85. Bossy, *op. cit.*, l. c.
86. *Anexe*, I, 28 — (26 Iunie 8 Iulie).
87. *Anexe*, I, 29 — (26 Iulie/8 Iulie).
88. *Anexe*, I, 35 şi 36 (9 August şi 1 Octomvrie). Cf. şi 31 — Bordeanu către Cuza (1/13 Iulie).
89. *Anexe*, III, 48 — Prokesch-Osten către Rechberg (30 Iunie). Cf. şi raportul citat la nota precedentă.
90. *Anexe*, I, 32. Telegrama lui Aali-Paşa către Cuza-Vodă, din 3 Iulie şi doc. dela nota precedentă.
91. *Anexe*, III, 50, 51 şi 52 — Novicov către Aali-Paşa (28 Iunie/10 Iulie) Aali-Paşa către Prokesch-Osten (14 Iulie) şi Prokesch-Osten către Rechberg (14 Iulie).
92. Zic cel puţin sub raport diplomatic, pentrucă, în ţară, cu tot succesul Domnului, agitaţia opoziţiei continuă, sub cuvânt că Statutul desvoltător, al plebiscitului, fusese esenţial modificat la transformarea lui în Act adiţional (*Anexe*, I, 26 — Bordeanu către Baligot, 25 Iunie (7 Iulie). Kogălniceanu chiar, deşi Preşedinte de Consiliu, spunea lui Tillos, Consulul francez din Bucureşti, că e nemulţumit de

rezultatul obţinut de Cuza la Constantinopol şi că va merge însuşi la Poartă să ceară recunoaşterea integrală a Statutului (*ibidem*). Faţă de această agitaţie, Domnul care adusese cu dânsul copia protocolului încheiat cu Guvernul turcesc, dar care nu putea publica acest protocol înainte de a fi fost sancţionat de Sultan, era foarte îngrijorat de întârzierea sancţionării. In actele Cancelariei domneşti dela Bucureşti din Arhiva Academiei Române se păstrează o serie de telegrame ale lui Cuza-Vodă cu răspunsurile lor dela Agenţia ţării dela Constantinopol, prin care se cerea urgentarea sancţionării, fiind altfel nevoit să publice înainte de aceasta Actul adiţional şi legea electorală (*Anexe*, I, 24, 30, 32), ceea ce se şi făcu, bine înţeles cu autorizaţia Porţii. (*Monitorul Oficial* pe 1864, nr. 2146 — 3ö15 Iunie).

93. *Anexe*, III, 56 — Drouyn de Lhuys către Moustier (21 Iulie).

94. *Anexe*, III, 53 — Rechberg către Prokesch-Osten (21 Iulie).

95. *Anexe*, III, 55 — Drouyn de Lhuys către Ducele de Gramont, la Viena (21 Iulie).

96. *Anexe*, II, 54 — Rechberg către Prokesch-Osten (21 Iulie).

97. *Anexe*, III, 57 — Thun dela Petersburg către Rechberg (29/17 Iulie).

98. *Anexe*, III, 46 şi 47 — Rechberg către Metternich la Paris (30 Iunie) şi Acelaşi către Chotek, Ambasadorul Austriei la Berlin (30 Iunie).

99. *Anexe*, III, 42 — Rechberg către Prokesch-Osten (26 Iunie).

100. Bossy, *op. cit.*, p. 388 — Prokesch-Osten către Rechberg (7 Iulie).

101, 102, 103 şi 104. Bossy, *op. cit.*, Prokesch-Osten către Rechberg (20 Iulie).

105 şi 106. *Ibidem*, 388 — Pokesch-Osten către Rechberg (27 Iunie).

107. *Ibidem*. Cf. şi *Anexe*, III, 49 — Rechberg către Prokesch-Osten (3 Iulie).

108, 109, 110 şi 111. Bossy, *op. cit.*, pp. 388—389 — Prokesch-Osten către Rechberg (7 Iulie).

112. *Anexe*, I, 12 — Bordeanu către Baligot (4/16 Mai) şi Paul Henry, *L'abdication du Prince Cuza*, Paris, 1930, 116 şi urm. — Ion Alecsandri către Cuza (15 Iunie).

113. *Anexe*, II, 1 — Montlong către Rechberg (16 Mai).

114. *Anexe*, II, 2 — Acelaşi către acelaşi (17 Mai).

115. *Anexe*, III, 61 — Prokesch-Osten către Rechberg (15 Septemvrie).

116. Paul Henry, *op. cit.*, l. c.

117. *Aneke*, III, 38, 141 şi 44 — Russell către Bulwer (20 Iunie), Apponyi dela Londra către Rechberg (20 Iunie) şi Rechberg către reprezentanţii Austriei în străinătate 29 Iunie).

118. *Ibidem*.

119. Iată ce raporta în această privinţă Contele Apponyi dela Londra Ministrului său la Viena (Bossy, *op. cit.*, p. 376, publicat cu prescurtări, pe care le completez după copia raportului original, copie în posesiunea mea): Lord Russell este condus de Ambasadorul său (dela Constantinopol) care urmează instrucţiunile pe care le primeşte dela Londra. Schimbarea intervenită, sunt câţiva ani, în politica engleză faţă de principiul de unire este opera lui Sir Bulwer. El, pentru a complace Franţei, a făcut să se admită principiul secularizării în chestiunea mănăstirilor închinate şi tot el este acel care, acum, pare dispus a pactiza cu faptele împlinite şi care sprijină pe lângă Guvernul său necesitatea de a nu se despărţi de Franţa. Această sugestie găseşte la Principalul Secretar de Stat (Lord Russell) o primire foarte favorabilă. In cazul de faţă (al loviturii de Stat) crede că Domnul, sub toate raporturile, e complet în vină, dar că, atâta vreme cât va fi susţinut de Franţa, acţiunea celorlalte Puteri va fi neutralizată şi că Poarta însăşi va evita să provoace o izbucnire, mărginindu-se a regula în formă, ceea ce în fond, nu se mai poate împiedeca.

120. *Anexe*, I, 21, 27 şi 33 — Bulwer către Negri (20 Iunie), Cuza către Bulwer (8 Iulie) şi Bulwer către Cuza (20 Iunie).

121. Mai sus, p. 15, n. 38.

122, 123 şi 124. Bossy, *op. cit.*, p. 385 — Prokesch-Osten către Rechberg (23 Iunie).

125. Ibidem, *op. cit.*, p. 383 — Prokesch-Osten către Rechberg (20 Iunie).

126 şi 127. *Ibidem*, pp. 384—385. Acelaşi către acelaşi (23 Iunie).
128. B o s s y, *op. cit.*, p. 384 — Prokesch-Osten către Rechberg (20 Iunie).
129, 130 şi 131. *Ibidem*, p. 385 — Prokesch-Osten către Rechberg (23 Iunie).
132. A l e x. L a p e d a t u, *Preludiile căderii lui Cuza-Vodă*, în Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii istorice, ser. III, tom. XXV, mem. 25 (Bucureşti, 1943).
133. Vezi mai sus p 39 nota 112.
134. B o s s y, *op. cit.*, p. 387 — Prokesch-Osten către Rechberg (27 Iunie).
135. *Anexe*, III, 58 — Rechberg către reprezentantul său la Petersburg, Contele Revertera (22 August).
136. B o s s y, *op. cit.*, cap. Personalitatea lui Cuza (după rapoartele austriace) p. 174 şi urm.

I.

SCRISORI, RAPOARTE ŞI TELEGRAME SCHIMBATE INTRE CANCELARIA DOMNEASCĂ DELA BUCUREŞTI ŞI AGENŢIA ŢĂRII DELA CONSTANTINOPOL, CURTEA SUZERANĂ, GUVERNUL TURCESC ŞI AMBASADORII PUTERILOR GARANTE DE PE LÂNGĂ POARTA OTOMANĂ

(Din Arhiva Cuza-Vodă dela Academia Română)

1.

Bordeanu către Baligot

.... Péra le 24 février 1864

Comme on parlait ici, après l'envoi de la lettre de Fuad Pacha sur les couvents, d'une triple occupation des Principautés par la Turquie, l'Autriche et la Russie, Mr. le Marquis de Moustier a demandé à Aali Pacha des explications catégoriques là-dessus. Son Altesse lui a répondu que la Porte n'a jamais eu une pareille idée, et l'eût-elle eue, elle n'aurait pas pu l'exécuter sans l'accord préalable de toutes les Puissances. Aali Pacha m'a dit la même chose à moi et a ajouté de plus que si une des Puissances nos voisines s'avisait de nous occuper la Porte lui déclarerait immédiatement la guerre.

2.

Bordeanu către Baligot

.... Péra, le 15/17 mars 1864

Mais ce qui achèverait de terrasser nos ennemis, car aux grands maux il faut de grands remèdes, — ce serait une visite du Prince au Sultan. S. A. S. n'aura pas besoin de s'absenter du pays plus de dix jours et je vous assure que pendant ce court espace de temps, Elle fera plus que vous ne croyez. Le sultan sera excessivement flatté d'une démarche aussi courtoise et surtout spontanée, et le Prince pourra arranger avec S. M. Elle-même toutes les affaires qui donnent tant de soucis à S. A. S. D'un autre côté cette visite n'aura pas du tout un caractère officiel qui puisse blesser la dignité du Prince régnant. S. A. S. veut faire la connaissance du nouveau Sultan, Elle vient le voir presque incog-

nito, accompagné d'un aide de Camp et de son chef de Cabinet. Qu'est-ce qu'il y a de plus naturel dans tout cela ? *Cette visite soyez-en certain, facilitera énormément et le cours de nos affaires et la politique francaise qui nous est on ne peut plus favorable.* D'un autre côté la bouche de nos détracteurs sera ainsi à jamais fermée, car je les défie tout grands diplomates qu'ils soient, d'aller ensuite à la Porte et lui répéter toutes les balivernes dont ils l'ont accablée pendant tout l'hiver sur notre compte.

Il ne faut pas perdre de vue, mon cher ami, une chose. C'est que la France veut à toute force que la guerre, si elle vient à éclater nous trouve prêts à entrer en campagne. Elle ne peut pas dire cela aux Turcs, car dans leur esprit de doute, ils sont capables de s'en alarmer, surtout travaillés comme ils sont par l'Autriche el la Russie dont les Ministres ici font plus de frais d'intrigues et de ruse que Talleyrand n'en a fait au Congrès de Vienne. Vous comprenez de quel effet moral serait pour la politique française et partant pour nos propres intérêts une visite au Prince régnant au Sultan, Ce serait à mon avis le coup le plus mortel pour nos ennemis.

C'est à S.A.S. de peser dans sa haute sagesse, l'opinion que je prends la liberté d'émettre. Quant à moi, que S.A.S. adopte ou non cette idée, je serais amplement récompensé si elle voulait bien apprécier le sentiment qui m'a dieté cette démarche.

3.

Bordeanu cătră Baligot

Péra le 23 mars/4 avril 1864

Je reviens encore cher ami, ainsi que je vous l'ai promis par une lettre de mardi dernier, sur le voyage du Prince régnant à Constantinople. A peine vous avais-je soumis cette idée, que je me suis empressé de sonder là-dessus les dispositions de l'Ambassade de France. Mr. de Bonnières a trouvé cette idée excellente, et comme vous avez vu par son petit mot de billet, l'Ambassadeur lui-même partage entièrement cette opinion et conseille ce voyage. Depuis j'ai revu Mr. de Bonnières qui a bien voulu me rendre compte de la conversation qu'il avait eue à ce sujet avec Mr. de Moustier. L'Ambassadeur trouve que dans les circonstances actuelles, cette démarche de S.A.S. serait de nature non seulement à résoudre d'une manière favorable pour nous la fameuse question des Couvents, mais ce qui est plus important, même celle de la Constitution. Que ce voyage qui flattera énormément le Sultan, décidera S. M- à faire au Prince régnant toutes les concessions dont S.A.S aura besoin pour faire marcher son Gouvernement d'une manière plus analogue aux intérêts et aux aspirations légitimes du pays, que S.A.S. peut parfaitement sans aucun danger s'absenter pour dix jours du pays, et venir ici presque incognito, accompagnée de deux ou trois personnes tout au plus, afin de ne pas donner à cette visite un caractère officiel, et enfin que ce voyage fournira au Prince l'occasion de revoir Sir Henry

et se mettre un peu mieux avec lui, et connaître en même temps le Marquis de Moustier qui serait charmé de voir S.A.S., de causer avec Elle sur toutes nos questions.

4.

Bordeanu către Baligot

Péra la 29 mars/10 avril 1864

J'ai reçu, cher ami, votre lettre du 18/30 mars ainsi que les pièces y annexées. J'ai vu immédiatement après Mr le Marquis de Monstier, avec lequel j'ai largement causé sur le voyage du Prince Régnant à Constantinople. Après avoir soumis à l'ambassadeur les conditions dans lesquelles. S.A.S. voudrait venir faire une visite au Sultan, S.E. me fit les observations suivantes: « Que le Prince ne dise pas un mot à qui que ce soit à Bucarest comme ici; que S.A.S. ne vous annonce son voyage qu' après s'être embarqué à Galatz ou ailleurs; qu'Elle ne vienne qu'accompagnée de deux ou trois personnes au plus; qu'en arrivant ici Elle ne voie que Fuad, Aali et le Sultan; qu'Elle n'observe aucune étiquette dans l'échange des visites avec nous autres représentants des Puissances garantes. Qu'Elle ne reste que trois ou quatre jours: tout cela est parfait. Mais que le Prince garde tout-à-fait l'incognito et qu'il descende à l'hôtel, je trouve la chose incompatible avec la haute position que S.A.S occupe.

Vous savez mieux que personne, poursuivit Mr de Monstier, vous, qui êtes depuis si longtemps en Turquie qu'ici le mot *incognito* n'a pas la même signification qu'en Europe, ici tout se sait immédiatement et si le Prince descendait à l'hôtel, tout le monde dirait et les Grecs surtout, que le Sultan n'a pas voulu lui donner un palais et il ne lui a permis de venir qu'à la condition de ne pas se présenter comme Prince Régnant des Principautés-Unies. Cela fera un très mauvais effet ici comme à Bucarest, et, comme représentant de l'Empereur et ami de votre pays, je voudrais au contraire que le Prince Alexandre fût reçu par le Sultan avec tous les honneurs dus à Sa haute position. Une bon accueil jetterait dans la consternation tous vos ennemis et je suis sûr que le Sultan recevra le Prince mieux que ne l'a fait Abdul Medjid. Nous pouvons arranger la chose de manière à ce que S.A.S. soit reçue le jour même de son arrivée par S. M. Tout cela voyez-vous, peut se faire dans trois jours et à la satisfaction du Sultan, ainsi que de la France, car, certes, le Sultan sera en droit de se croire blessé dans son amour propre de voir le Prince descendre à un hôtel comme un simple particulier. Et d'ailleurs, si S. M. voulait envoyer, comme elle l'a fait pour le vice-roi d'Egypte, son fils pour faire une visite au Prince, comment voulez-vous qu'un Prince impérial se rende à l'hôtel?

Toutes ces considérations m'engagent à vous conseiller d'écrire à S.A.S dans ce sens. Je suis sûr que le Prince Régnant prendra en con-

sidération les observations que je viens de vous soumettre et comprendra facilement combien il serait plus avantageux pour S.A.S. et pour la dignité de son pays de se présenter au Sultan dans ces conditions.

J'ai promis à M de Moustier d'écrire à S.A.S. à ce sujet et de lui faire part de la réponse que je recevrai ».

5.

Bordeanu către Baligot

... Péra le 5/17 avril 1864

L'ambassadeur de France attend avec impatience la réponse du Prince régnant au sujet du voyage à Constantinople. Il espère que S.A.S. aura apprécié à leur véritable valeur les observations que je vous ai soumises. Mr. de Moustier est disposé à faire ajourner pour quelque temps encore les conférences afin que le Prince régnant ait le temps de venir avant leur réunion, car S.E. est presque sûre que cette visite modifiera profondément les idées du Gouvernement Ottoman et des autres Puissances non seulement sur les Couvents mais sur toutes les autres questions qui nous regardent.

6.

Bordeanu către Cuza

Péra le 12/24 avril 1864

Monseigneur,

Votre Altesse Sérénissime se proposait depuis longtemps, d'après ce que j'ai su, de faire un voyage en Europe pour rendre visite au Sultan et aux autres Souverains des Puissances Garantes. Les circonstances au milieu desquelles se trouvait jusqu'ici notre pays ont pu, seules, probablement empêcher Votre Altesse de réaliser ce projet. Aujourd'hui ce but pourrait cependant être rempli en partie si Votre Altesse Sérénissime daignait approuver l'idée que je vais Lui soumettre très respectueusement.

Après les explications franches et loyales que Votre Altesse Sérénissime a jugé convenable de donner à la Sublime Porte par Sa réponse aux deux lettres du Grand Vizir concernant les questions des couvents et des armements, nous étions en droit de nous attendre à ce que les Conseillers du Sultan finissent par se convaincre de la pureté des intentions du Gouvernement Princier et des principes qui le guidaient dans ses relations avec la Cour Suzeraine. Le langage que m'avaient tenu à cette époque Leurs Altesses Fuad et Aali Pacha me faisait espérer, du moins ce résultat.

Malheureusement les représentants de certaines Puissances qui voient d'un œil jaloux tout ce qui tend chez nous vers le progrès et le dévelop-

pement de nos ressources, ne se lassent pas d'insinuer aux hommes qui sont à la tête des affaires en Turquie que Votre Altesse Sérénissime, en donnant de si grandes proportions à ses armements, n'a pour but que de se coaliser avec les autres populations de la rive droite du Danube pour secouer d'un commun accord avec elles le joug de la Turquie.

Ces insinuations malveillantes et perfides trouvent d'autant plus d'écho à la Porte qu'un mouvement semble se préparer au Monténégro, en Serbie et en Bulgarie, pays qui ont de tout temps inquiété la Turquie. Ce malheureux journal bulgare qui se publie à Bucarest et sur lequel nos adversaires n'ont pas manqué de spéculer, a beaucoup contribué à fortifier les idées dans lesquelles ces Messieurs veulent entretenir les Ministres Ottomans.

Or, Votre Altesse Sérénissime sait parfaitement que le Gouvernement Français ne cesse de nous recommander de maintenir nos rapports avec la Porte sur le pied de la plus parfaite harmonie, et de ne pas lui fournir surtout aucun prétexte qui puisse lui faire supposer que nous nourrissons à son égard des intentions hostiles.

D'après ce que j'ai compris des conversations que j'ai eues jusqu'ici avec l'Ambassadeur de l'Empereur, je crois que le Gouvernement Français poursuit un double but, en nous recommandant de nous rapprocher autant que possible de la Porte: celui d'abord de traîner celle-ci à remorque dans toutes les grandes questions qui nous concernent, et ensuite de nous permettre de nous armer à loisir pour que nous soyons prêts à tout événement qui pourrait surgir en Europe.

Cette politique ne laisse pas que d'être avantageuse sous tous les rapports pour l'avenir de notre pays. Pour la traduire en fait, il faudra commencer par détruire le mauvais effet qu'ont dû produire sur l'esprit du Sultan et de ses Ministres les insinuations de nos détracteurs. Pour cela, je ne vois qu'un seul moyen. Ce serait un voyage de Votre Altesse Sérénissime à Constantinople pour faire une visite au Sultan. Cette visite, par son caractère spontané et dans les circonstances actuelles, exercerait sur le Sultan une influence d'autant plus salutaire pour notre pays que Sa Majesté ne s'attend point à une surprise aussi agréable et aussi flatteuse pour Elle.

Avant de soumettre cette opinion à Votre Altesse Sérénissime j'ai cru devoir, fidèle aux traditions que je conserve de Mr. Négry en faire part à Mr. le Marquis de Moustier et demander ses conseils là-dessus. Ses sympathies pour nous et sa longue expérience m'autorisaient, je crois, à faire cette démarche.

L'Ambassadeur a trouvé l'idée excellente et m'a dit que dans son opinion une visite de Votre Altesse Sérénissime au Sultan, dans ces circonstances surtout où l'on s'évertue à la représenter comme un ennemi acharné de la Turquie, sera féconde en résultats heureux pour le pays et contribuera puissamment à faciliter la solution de toutes nos grandes questions, que le Sultan fera à Votre Altesse un accueil d'autant plus bienveillant qu'il sera très flatté de cette démarche toute

spontanée et qui témoigne hautement des sentiments du Prince des Roumains envers la Cour Suzeraine.

En soumettant très humblement à Votre Altesse Sérénissime, cette opinion qui est, comme Elle le voit, partagée par Mr. l'Ambassadeur de France, j'ai l'honneur d'être Monseigneur, de Votre Altesse Sérénissime le très humble très obéissant serviteur et fidèle sujet.

7.

Bordeanu către Baligot

Péra le 27 avril/9 mai 1864

Je vais communiquer, cher ami, à Mr. de Moustier aujourd'hui même avant la Conférence, si toutefois je puis le voir, la partie de votre télégramme d'hier au soir contenant les raisons on ne peut plus concluantes qui empêchent S.A.S. de se rendre à Constantinople dans le courant de cette semaine.

Je vais vous dire maintenant pourquoi l'Ambassadeur mettait tant de persistance dans son idée. Mr. Drouyn de Lhuys, pour faire voir à la Porte combien l'Empereur désire un rapprochement entre le Prince régnant et la Cour Suzeraine, a dit à Méhemmed Djemil Pacha que S.A.S. ayant consulté le Gouvernement Français sur un voyage à Constantinople, L'Empereur s'était empressé non seulement d'approuver cette idée, mais de la conseiller fortement au Prince régnant. L'Ambassadeur de Turquie s'est empressé comme de raison d'en informer Aali Pacha qui a reçu la dépèche juste au moment où Mr. de Moustier se trouvait chez S.A. L'Ambassadeur a fait semblant de ne rien savoir mais il n'a pas manqué de dire à Aali Pacha combien les conseils de l'Empereur tendent toujours à établir une entente cordiale entre le Prince des Principautés Unies et la S. Porte. « Du reste, a ajouté l'Ambassadeur, le Gouvernement du Sultan doit nécessairement voir dans cette démarche toute spontanée du Prince, une nouvelle preuve de Sa déférence envers la Cour Suzeraine ». Rien que cela vous prouve jusqu'à l'évidence combien ces prétendus projets hostiles de S.A.S. contre vous dont on vous a tant entretenu dans ces derniers temps, n'ont même pas de vraisemblance ». Vous comprenez cher ami, qu'après un tel langage Aali Pacha fût dans la jubilation. Le Ministre remercia l'Ambassadeur des bons conseils que l'Empereur donnait au Prince régnant, il ne se montra pas moins flatté de ce que S.A.S. voulait traduire en faits les assurances qu'Elle donnait à la Porte par sa lettre au Grand Vizir.

Malgré tout cela, l'Ambassadeur ne fut pas moins contrarié de cette indiscrétion car S.E. aurait voulu, et en cela Elle était parfaitement d'accord avec nous, qu'on ne connût le voyage que deux ou trois jours

avant le départ du Prince régnant de Bucarest. Mais comme la chose était faite et qu'il n'y avait aucun moyen d'y remédier, le Marquis de Moustier m'engagea alors à vous écrire de ne pas retarder le voyage d'une seule minute.

La Conférence commence aujourd'hui, mais ses travaux ne seront repris que d'aujourd'hui en quinze, car lundi, jour fixé pour la seconde réunion d'après ce qu'on m'a dit, les Turcs ont le Bairam. Il faudra donc que S.A.S prenne ses mesures afin d'arriver ici vers la fin de la semaine prochaine. Le Prince régnant pourra ainsi faire un échange d'idées avec le Sultan et son Gouvernement non seulement sur la question des Couvents *mais même sur la nécessité d'un coup d'Etat qui après ce voyage, n'aura certes plus le même danger que redoute aujourd'hui l'Empereur.*

Si la Chambre cependant poussée par nos ennemis ne voulait pas voter immédiatement les crédits demandés par le Gouvernement, je crois qu'il vaudrait beaucoup mieux la renvoyer ou la proroger provisoirement pour un mois, sauf à la rappeler, au retour de S.A.S, pour la dissoudre tout-à-fait et en faire nommer une nouvelle sur les bases de la loi communale.

Vous comprenez, cher ami, que maintenant que la Porte connaît le voyage du Prince régnant qu'Elle attend presque avec impatience, tout retard ne pourrait qu'être nuisible, d'abord parce que l'attitude d'Aali Pacha dans les Conférences sera hésitante, ensuite la question électorale qui est la plus importante, ne pourra faire un pas, tandis que si S.A.S. venait la semaine prochaine je suis fondé à croire que tout se fera selon ses désirs et tous les efforts de Stourdza, Stirbey, Pano et autres, n'auront pour résultat que la mort politique de ce tas d'ambitieux.

8.

Bordeanu către Cuza

Péra 19 avril/1 mai 1864

Monseigneur,

Ainsi que j'ai eu l'honneur de le faire connaître au Cabinet Princier par mon télégramme d'avant hier, Sa Majesté l'Empereur des Français approuve complètement l'idée de Votre Altesse Sérénissime de faire une visite au Sultan. Dans la pensée du Cabinet des Tuileries, cette démarche spontanée de Votre Altesse, surtout dans les circonstances actuelles, exercera une immense influence sur la marche de nos affaires et aura pour résultat presque certain de séparer entièrement la Turquie de l'Autriche et de la Russie qui ne cessent de nous représenter ici comme le foyer d'où partira le feu qui embrasera la Turquie.

Monsieur de Moustier a lu avec la plus sérieuse attention le rapport par lequel Monsieur Tillos lui rend compte d'une conversation qu'il

aurait eue avec Votre Altesse Sérénissime sur l'utilité du voyage, sur l'attitude de plus en plus hostile de la Chambre envers le pouvoir exécutif et sur les moyens propres, d'après Votre Altesse, à mettre fin à cet état de choses qui finira par paralyser, s'il se perpétuait, les forces les plus vives de la nation.

Cette position qui est des plus graves, engage d'autant plus Monsieur l'Ambassadeur de France à conseiller ce voyage à votre Altesse Sérénissime, qu'il désire ardemment s'entretenir avec Elle sur toutes les questions qui agitent votre pays dans ce moment-ci, lui communiquer les vues du Gouvernement de l'Empereur là-dessus. Aussi Monsieur de Moustier s'est-il empressé de télégraphier sous mes yeux à Monsieur Tillos pour lui dire de voir immédiatement Votre Altesse Sérénissime et de lui faire connaître l'opinion du Cabinet français sur le voyage.

L'Ambassadeur de l'Empereur croit qu'il serait infiniment plus utile que Votre Altesse Sérénissime vînt ici le plus tôt possible, même la semaine prochaîne si Elle peut, afin qu'Elle puisse voir le Sultan avant que les Conférences commencent et rentrer dans le pays avant la réouverture de la Chambre.

Le Prince Gortchakoff a écrit, il y a quelque temps, aux Ministres russes auprès des Cabinets de Vienne et de Berlin, de proposer une occupation russe des Principautés. Monsieur de Brunon a été chargé de faire des ouvertures dans le même sens à Londres mais il paraît que Lord John Russell s'est entièrement refusé à entrer dans les vues du Cabinet de St. Petersbourg.

C'est précisément à cause de cette démarche de la Russie, que Lord John Russell a communiqué confidentiellement au Gouvernement français, que l'Ambassadeur de l'Empereur engage Votre Altesse Sérénissime à écrire deux lettres aux Lords Palmerston et John Russell et une troisième à Monsieur Drouyn de Lhuys pour leur signaler les dangers qui pourraient s'ensuivre de la concentration des troupes austro-russes sur nos frontières et les prier de prendre les mesures les plus énergiques, en leur qualité de Puissances Garantes, pour empêcher la Russie de donner suite à un projet qu'elle caresse depuis si longtemps et dont les conséquences incalculables pour la paix de l'Europe toute entière ne peuvent avoir échappé à la sagesse et à la prévoyance des deux Cabinets.

Monsieur le Marquis de Moustier désirerait que ces lettres fussent expédiées à Paris et à Londres avant que Votre Altesse Sérénissime quittât les Principautés pour se rendre ici.

Monsieur l'Ambassadeur de France, probablement d'après des instructions reçues de Paris, est allé hier à la Porte dans le but de décider Aali Pacha à déclarer de nouveau aux représentants de l'Autriche et de la Russie que tout mouvement de troupes sur les frontières roumaines de la part de ces Puissances sera considéré par le Gouvernement du Sultan comme une déclaration de guerre à la Turquie.

9.

Cuza către Aali Pasa

Bukarest, le 29 avril/11 mai 1864

Altesse,

Le traité du 30 mars 1856 dans ses articles 22 et 23 et la Convention de Paris, dans ses articles 2, 8 et 9, ont rappelé et confirmé les liens séculaires et les immunités des Principautés de Moldavie et de Valachie avec la Sublime Porte et ils ont déterminé par des stipulations solennelles les nouvelles conditions d'existence des Principautés-Unies. Non seulement les hautes parties contractantes ont pourvu à l'organisation politique des Principautés-Unies et ont tracé le programme des réformes indispensables au développement de leur prospérité, mais encore l'Auguste Cour Suzeraine et les hautes Puissances garantes, dans leur prévoyance salutaire, ont soigneusement fixé les mesures à prendre pour le cas où un danger quelconque, venu de l'intérieur ou de l'extérieur, compromettrait leur œuvre collective et la tranquillité ou la sécurité du pays. La procédure à suivre en une telle circonstance est indiquée dans les articles 8 et 9 de la convention du 19 août 1858.

C'est en vertu des droits et des devoirs conférés par les dits actes internationaux au Prince-Régnant des Principautés-Unies que je viens signaler au gouvernement de Sa Majesté Impériale le Sultan les dangers qui menacent la sécurité du sol et les immunités des Principautés-Unies par le fait de la concentration de troupes autrichiennes sur nos frontières septentrionales et occidentales et de troupes russes sur nos frontières orientales.

Chef d'un Etat dont l'existence politique est garantie par les plus grands gouvernements de l'Europe, j'ai toujours considéré comme une obligation sacrée de témoigner ma gratitude à l'Auguste Cour suzeraine et aux hautes Puissances garantes en maintenant sur le sol roumain une parfaite tranquillité intérieure et la plus stricte neutralité.

Par mes soins et mon esprit de conciliation, j'ai réussi, au milieu de difficultés sans cesse renaissantes, à assurer l'ordre public, à éviter que les Principautés-Unies ne devinssent une cause d'embarras pour l'Europe: les tiraillements qui ont excité parfois au dehors des préoccupations, trop bienveillantes pour que je les dise exagérées, étaient inévitables dans un travail de réorganisation qui transforme presque radicalement nos institutions sociales et administratives.

Par mes efforts et ma vigilance j'ai réussi à prévenir à diverses reprises des menées préjudiciables à la tranquillité des Etats voisins. Votre Altesse n'ignore pas que, dans une circonstance encore récente, je n'ai point hésité à mettre mes devoirs au dessus de mes sentiments d'humanité et à faire respecter, au prix de douloureux sacrifices, la neutralité du sol roumain et avec elle l'autonomie et l'indépendance intérieure des Principautés-Unies. L'Auguste Cour suzeraine pourrait témoigner

de la loyauté scrupuleuse avec laquelle j'ai écarté toute occasion de trouble pour les Etats voisins.

Toutefois, l'accomplissement de ces devoirs d'ordre et de bon voisinage ne me permettait pas de rester indifférent à la misère d'un grand nombre de réfugiés que la fortune de la guerre ou les rigueurs politiques rejetaient sur nos frontières. Nos traditions hospitalières leur ouvraient un asile assuré: j'ai pourvu à leurs besoins avec toute la libéralité qu'autorisaient nos faibles ressources. Si telle est la cause des préparatifs militaires faits par deux grandes Puissances limitrophes, je dois déclarer que je ne saurais céder à des mesures comminatoires qui violentent la conscience publique et ce n'est pas devant le ministre d'un gouvernement qui a donné de tout temps en pareil cas de si nobles exemples de générosité pour les victimes des luttes politiques, que j'essaierai de justifier des actes dont le premier mobile est l'humanité.

Je me borne done, Altesse, à signaler à l'attention du gouvernement de Sa Majesté Imperiale le Sultan, notre Auguste suzerain, la présence injustifiable des troupes autrichiennes et russes qui menacent les frontières des Principautés-Unies.

Recevez, Altesse, la parfaite assurance de ma plus haute considération.

10.

Cuza către Marele Vizir (Fuad Paşa)

Bukarest le 29 avril/11 Mai 64

Altesse,

J'adresse à S. A. Aali Pacha une lettre relative à l'attitude menaçante que les gouvernements d'Autriche et de Russie ont cru devoir prendre contre les Principautés-Unies. Des forces militaires considérables sont réunies sur nos frontières. Je ne doute pas que la Sublime Porte ne se préoccupe aussi vivement que moi-même de ces mesures injustifiables. Si Votre Altesse reporte la pensée à la dernière lettre que je lui ai adressée, elle reconnaîtra que mes précisions sur la nécessité d'une confiance absolue entre l'Auguste Cour suzeraine et le Prince des Roumains n'étaient pas absolument dénuées d'opportunité ni de fondement.

Recevez, Altesse, la parfaite assurance de ma plus haute considération.

11.

Cuza către Lord Palmerston

29 avril/11 mai

Mylord,

Des concentrations de troupes autrichiennes et russes menacent les frontières des Principautés-Unies et mettent en péril l'oeuvre collective

de la Sublime Porte et des Puissances qui ont consacré par des actes solennels notre indépendance intérieure et nos immunités.

Conformément à la procédure tracée par la Convention j'ai signalé d'abord à la Cour suzeraine la présence injustifiable des troupes autrichiennes et russes: je fais aussi la même démarche auprès des gouvernements garants et c'est dans ce but que j'écris aujourd'hui à Mr. le Ministre des Affaires Etrangères de Sa Majesté la Reine du R. U. de Sa Grande Bretagne et d'Irlande, j'ai voulu en même temps appeler la sérieuse attention... sur des faits dont la gravité n'échappera pas à V. S.

12.

Bordeanu către Baligot

Péra le 4/16 mai 1864

Quoique Jour d'Arifé, j'ai vu hier, cher ami, S. A. Aali Pacha, auquel j'ai communiqué votre dépêche. J'ai eu à cette occasion, avec le ministre, une très longue conversation. Je l'ai littéralement accablé d'arguments qui militaient en faveur de la mesure prise par le Prince Régnant, je lui ai dit enfin que la base fondamentale du traité de Paris comme de la convention, consistant dans la garantie des droits suzerains de la Porte et ces dernières mesures ne portant aucune atteinte à ces droits, je ne voyais pas pourquoi le gouvernement du Sultan, qui était tout aussi intéressé que nous à la prospérité et au bien-être de notre pays, s'obstinait à tenir aux dispositions d'une convention impraticable et qui portait en elle-même des germes de troubles, de désordres et d'anarchie.

Aali Pacha, tout en reconnaissant, la justesse de mes arguments, ne m'a point caché que cette nouvelle avait produit sur lui Personnellement une impression très facheuse. Il m'a promis d'en entretenir ses collègues et de me faire part ensuite du résultat de leurs réflexions.

Je suis allé ensuite chez Mr. l'ambassadeur de France. S. E., à laquelle j'ai rendu compte de ma conversation avec le ministre des Affaires Etrangères, m'a dit que la mesure prise par le Prince Régnant était d'autant plus grave que S.A.S. ayant consulté là dessus l'Empereur, S. M. lui avait recommandé tout particulièrement de ne pas avoir recours à un coup d'état.

Comme j'avais dit la veille à l'ambassadeur que le Prince Régnant était décidé à partir pour venir ici du 15 au 20, S. E. me conseilla d'écrire à S.A.S. de partir Mardi, s'il était possible. C'est ce qui m'a engagé à vous adresser hier soir un télégramme. Je crois que si le Prince Régnant pouvait ajourner les élections au lieu du 9 au 15 du 10 au 20, S. A. S. aurait tout le temps de faire sa visite et de retourner dans le pays avant ce délai. De cette manière non seulement la Porte et les Puissances que nous comptons parmi nos adversaires n'auront pas le temps

de s'arrêter à des décisions qui pourraient nous augmenter les difficultés, mais rien que ce départ du Prince Régnant prouvera à tout le monde que S.A.S. est tellement sûre de la tranquillité publique et de l'approbation du pays pour les dernières mesures, qu'Elle n'hésite pas à venir ici au beau milieu de la crise que nous traversons.

Si cependant le Prince Régnant ne venait qu'après le 15 v. s., la Porte et les Puissances auront tout le temps de s'entretenir sur ce coup d'état, d'insinuer auprès de la Porte, Dieu sait encore quoi et de parvenir peut-être à aigrir nos rapports avec le gouvemement du Sultan en sorte que le voyage devienne presque inutile. La seule Puissance, comme vous savez, qui nous soutiendra envers et contre tous, même dans cette question, est la France; il faudra done, après avoir méconnu ses conseils pour ce qui est du coup d'état, l'écouter au moins pour ce qui regarde le voyage.

Si le Prince Régnant est aussi sûr de son ministère que de son peuple rien n'empêche, je crois, que S. A. S. s'absente du 6 au 20, époque de la convocation des électeurs. Je livre ces réfléxions à votre appréciation. Dites-moi ce que vous en pensez.

13.

Bordeanu cătră Cuza

De Constantinople 10/22 mai 1864

Monseigneur,

J'ai remis Jeudi dernier au grand vizir et au ministre des affaires étrangères les deux lettres de Votre Altesse Sérénissime relatives à la concentration sur nos frontières des troupes russes et autrichiennes. Aali Pacha m'a dit qu'ayant interpellé les représentants de ces Puissances sur les motifs de ces mesures, ceux-ci lui ont répondu de la manière la plus formelle que leurs gouvernements ne les avaient prises qu'en vue de se garantir eux-mêmes contre les menées révolutionnaires qui se tramaient dans les Principautés, mais qu'il n'a jamais été dans leur pensée d'entrer sur le sol de l'Empire. «La Sublime Porte, continua le ministre, devait accueillir ces déclarations avec d'autant plus de confiance que l'intégrité de la Turquie, dont les Principautés font partie, est garantie par un traité solennel qu'on ne saurait violer impunément.

«Les temps où la Russie, poursuivit Aali Pacha, franchissait le Pruth quand bon lui semblait, ne reviendront plus, de sorte que sur ce point vous pouvez être parfaitement tranquilles. Nous sommes tout aussi intéressés que vous à prévenir et à repousser, au besoin, une agression étrangère n'importe de quel côté elle viendrait. Mais autant nous tendrons la main à ce que les autres Puissances, nos voisines, observent religieusement les traités, autant nous souhaiterions que, pour votre part, vous respectiez les stipulations qui vous concernent. L'acte cependant est d'une gravité telle que je ne saurais vous cacher, ainsi que je vous

l'ai déjà dit, la fâcheuse impression qu'il a produite sur le gouvernement impérial.

« Le prince a incontestablement, continua le ministre, le droit de dissondre l'assemblée et d'en convoquer une autre, conformément à la convention, mais son Altesse ne peut pas, sans l'assentiment préalable de la Cour suzeraine et des Puissances Garantes modifier cet acte international. Le prince, en ayant eu recours aux mesures extrêmes qu'Il a prises, viole la Convention de la manière la plus flagrante et vous comprenez que, malgré toute la bonne volonté que nous avons de L'aider dans sa tâche difficile, il nous est impossible de garder le silence devant des faits de cette gravité. Son Altesse aurait mieux fait, d'après moi, de s'adresser immédiatement après la dissolution de la Chambre à la Sublime Porte et aux représentants des Puissances garantes pour proposer les modifications qu'elle aurait jugées utile d'introduire dans la constitution et je suis sûr que tout le monde aurait adhéré volontiers à ces modifications ».

Je répondis à Aali Pacha qu'en admettant que les actes de votre Altesse Sérénissime fussent une infraction à la Convention, cette infraction était pleinement justifiée par celles plus nombreuses dont la chambre s'était rendue coupable. Que rien que le refus de discuter les projets de loi rurale et électorale et de se retirer de la salle après la lecture du décret de dissolution, constituait à mes yeux, un motif plus que suffisant pour autoriser le gouvermement à prendre des mesures exceptionnelles. Que ces mesures, dans mon opinion, tout en ayant l'air de violer la Convention dans sa lettre, étaient tout-à-fait conformes à son esprit « Je m'explique, dis-je au ministre. D'abord la Convention n'a pas prévu le cas où la chambre dépasserait ses attributions, ni les moyens à employer pour prévenir ou mettre un terme à ses empiètements sur les droits du pouvoir exécutif. Ensuite la Convention, ayant pour base fondamentale le principe de la consultation des voeux du peuple — car Votre Altesse se rappelle, elle a été conclue après que les commissaires ont recueilli nos voeux — il était plus naturel que le Prince Régnant, au lieu de se saisir du pouvoir dictatorial et de venir immédiatement à Constantinople pour mettre ses projets sous les yeux des Puissances, comme l'aurait voulu Sir Henry, soumît ces projets à la nation, comme une mesure plus conforme à l'esprit de la convention et vînt ensuite à Constantinople pour nous faire connaître les voeux légitimes des Roumains.

« Je ne vois pas lă, dis-je à Aali Pacha, que la manière de procéder de notre gouvernement soit aussi irrégulière qu'on se plaît à le prétendre, au contraire, je trouve qu'il ne pouvait agir autrement sans livrer le pays à une complète anarchie. Aujourd'hui la tranquillité règne partout, ces mesures sont accueillies par la nation avec un enthousiasme universel, de sorte qu'au lieu de se récrier contre elles, la Sublime Porte devrait se féliciter la première du bon ordre qui a présidé à ce grand acte.

« Votre Altesse me dit, poursuivis-je, que le Prince Régnant aurait mieux fait de soumettre aux Puissances les projets que son Altesse Séré-

nissime a présentés à la nation. Mais le Prince, avec tout le désir qu'il a de faire le bonheur de son pays, ne pouvait assumer la grave responsabilité de s'entendre avec les Puissançes, avant de consulter son peuple qui est le plus intéressé dans la question. Son Altesse Sérénissime était d'autant plus fondée à adopter cette manière de procéder, que les Puissances elles-mêmes, ainsi que je l'ai déjà dit, ont dû avoir recours à un moyen analogue avant de nous imposer la Convention.

«Du reste, Altesse, dis -je, en terminant, au ministre, si le Prince Régnant s'était adressé aux Puissances, vous nous auriez doté, entre nous soit dit, d'un nouveau compromis et votre Altesse sait tout aussi bien que moi que ce n'est point avec des compromis qu'on peut bien gouverner un pays».

Je quittai ensuite Aali, mais malheureusement sans l'avoir converti au contraire, il me laissa entrevoir, que la Porte sera obligée de protester contre les dernières mesures prises par Votre Altesse Sérénissime.

Je me suis rendu après chez Fuad Pacha, avec lequel j'ai eu une conversation à peu près identique à celle que j'avais eue avec le ministre des Affaires Etrangères.

Monsieur l'ambassadeur de France, auquel j'ai rendu compte de ces entretiens, approuva entièrement le langage que j'avais tenu à ces deux ministres et trouva que le terrain sur lequel j'avais placé la question était le meilleur, car on pouvait en effet, soutenir et avec succès que Votre Altesse Sérénissime n'avait pas violé la Convention.

Hier, une nouvelle conférence a eu lieu au sujet de la question des couvents. Comme Monsieur de Moustier avait appris qu'Aali Pacha se proposait de parler à cette occasion du coup d'état, il envoya à Son Altesse son premier Dragoman pour lui dire que si la moindre interpellation était faite à ce sujet dans une conférence qui avait un tout autre but, l'ambassadeur prendrait son chapeau et s'en irait. Cette déclaration énergique qu'Aali Pacha a dû communiquer aux autres représentants, a fait que Monsieur de Moustier a trouvé les collègues calmes et résignés. Néanmoins après la conférence Sir Henry et Aali Pacha ont dit à l'ambassadeur de France que l'acte de Votre Altesse Sérénissime était une violation flagrante de la Convention. Monsieur de Moustier leur a répondu carrément que, d'après lui, la Convention n'était pas violée, que du reste, si les Puissances qui ont toutes reconnu l'impossibilité où se trouvait le gouvermement roumain de marcher avec cette constitution, avaient voulu conserver intact leur droit de la modifier elles seules, elles auraient dû le faire depuis longtemps et non maintenant que la chambre a mis le comble à ses empiètements sur le gouvermement et qu'elle a placé celui-ci dans la nécessité de se substituer aux Puissances.

Pendant que ces entretiens se tenaient au konak du ministre des Affaires Etrangères, Son Altesse me faisait écrire par Abro Efendi de me rendre immédiatement à la Porte. Il était cinq heures de l'après midi, lorsque je reçus cette invitation. Je m'y suis rendu sans perte de

temps et quel fut mon étonnement lorsque Abro Efendi me remit de la part du ministre la lettre ci-jointe que Fuad Pacha adresse à Votre Altesse Sérénissime pour Lui déclarer que tous les actes de cette nature la Porte est obligée de les considérer comme non avenus.

Je pris cette lettre et je me rendis directe ment chez l'ambassadeur de France, que je ne pus malheureusement pas trouver. Aujourd'hui Je vis Son Excellence, je lui donnai lecture de cette pièce, nous consultâmes ensemble la Convention sur plusieurs de ses articles, nous parlâmes de nos capitulations avec la Porte et comme l'ambassadeur ne connaissait pas leur texte, je courus chez moi et le lui apportai, nous lûmes tout cela et son Excellence conclut que nous devions soutenir que la Convention ne recevait aucune atteinte dans son esprit par les derniers actes de Votre Altesse Sérénissime.

L'ambassadeur me dit après que, par suite de l'attitude énergique qu'il avait prise la veille vis-à-vis de sir Henry et d'Aali Pacha, ce dernier l'avait prié de passer aujourd'hui à deux heures à l'ambassade anglaise pour s'entendre entre eux trois sur la ligne de conduite la plus propre à adopter dans ces graves circonstances. Nous sortîmes ensuite l'ambassadeur et moi, Son Excellence pour aller chez Sir Henry et moi pour rentrer. En nous séparant, Monsieur de Moustier m'engagea à passer chez lui vers six heures de l'après midi, pour me faire part du résultat de cette conférence. Je fus exact au rendez-vous, mais l'ambassadeur n'arriva que vers sept heures et demie.

« C'est maintenant, me dit-il, que je sors de l'ambassade anglaise. Nous avons eu une séance bien orageuse. Sir Henry a été, comme toujours, très violent, mais nous avons fini par nous mettre d'accord sur quelques points principaux. Nous avons donc signé une espèce de protocole secret que j'ai rédigé moi-même et par lequel nous constatons que la chambre, ayant violé la Convention, le Prince avait parfaitement le droit de la renvoyer et de prendre des mesures en conséquence. Nous nous engageons par le même acte à règler cette question avec le Prince, lors de son arrivée ici et dans l'esprit du voeu de la nation.

Sir Henry voulait insérer dans cet acte la condition que nous écririons un telégramme signé par nous deux à nos consuls à Bucarest, afin de conseiller au Prince de venir immédiatement à Constantinople. Je lui répondis que je ne voulais pas subordonner tous les engagements que nous avions pris par ce protocole à une condition qui peut ne pas être remplie, car le Prince nous répondra peut-être qu'il ne partira qu'après le vote. Sir Henry proposa ensuite que nous écririons chacun en particulier dans ce sens. Nous convînmes également qu' Aali Pacha écrirait un télégramme à Son Altesse Sérénissime pour l'inviter à se rendre à Constantinople, afin de donner des explications sur les dernières mesures qu'Elle a prises et L'autoriser à adopter toutes les dispositions nécessaires pour assurer l'ordre et la tranquillité pendant son absence.

J'ai tenu que la Porte donnât cette autorisation non point pour lui reconnaître plus de droits qu'elle n'en a réellement sur votre pays, mais uniquement pour pouvoir lui reprocher en temps et lieu d'avoir donné elle-même une consécration aux actes du Prince Régnant en l'autorisant par écrit à violer la convention. Je n'aurai pas cru amener Aali Pacha à écrire ce télégramme à Son Altesse Sérémissime, mais il paraît que le mot seul *d'autorisation* a flatté l'oreille du Ministre et voilà pourquoi il s'est décidé à prendre un engagement qui lui interdit désormais de s'opposer aux faits accomplis par le Prince. Du reste, Aali Pacha m'a donné les assurances les plus solennelles d'arranger cette question de la manière la plus favorable aux idées du Prince.

Je dois vous dire cependant une chose. Que Son Altesse Sérénissime ne prenne pas la dépêche de Fuad Pacha au pied de la lettre, qu'Elle ne fasse pas attention aux termes dans lesquels elle est conçue; les termes n'empêchent pas que vous ayez la chose et ce à quoi nous devons tendre tous et le Prince Régnant tout le premier.

Maintenant je crois que lorsque la commission soumettra au Prince le résultat du vote de la nation, il serait d'une très bonne politique et cela facilitera énormément la réalisation de votre but, que son Altesse Sérénissime lui répondît que maintenant que le pays a émis ses voeux sur sa future organisation, Elle ira Elle-même, les soumettre au Sultan et qu'Elle est sûre d'avance que la Cour suzeraine, qui a tenu compte des voeux des Roumains à deux occasions solennelles, ne manquera pas cette fois aussi de donner pleine et entière satisfaction à la Roumanie, dont les voeux ne portent aucune atteinte aux droits suzerains, au contraire ils tendent à les consolider davantage.

Un tel discours est, à mon sens, de nature à fermer la bouche à tout le monde et je suis fondé à croire que le Prince Régnant emportera ainsi la chose sans discussion ».

Ensuite l'ambassadeur me dit qu'au moment de sortir de chez Sir Henry, celui-ci avait reçu une dépêche de Monsieur Green, qui lui annonçait que Votre Altesse Sérénissime avait l'intention de soumettre immédiatement après le vote de la nation la loi rurale à la nouvelle assemblée et ce ne sera qu'après que cette loi aura été votée que Votre Altesse Sérénissime la prorogera et partira pour Constantinople.

Monsieur de Moustier est d'avis que Votre Altesse Sérénissime ferait mieux de partir immédiatement après le vote du peuple et de ne convoquer la nouvelle assemblée qu'après son retour.

Je fis observer à l'ambassadeur que je croyais plus utile pour la cause que nous défendions que Votre Altesse Sérénissime convoquât, au contraire, l'assemblée afin que le fait accompli eût ainsi un caractère définitif. Comme Monsieur de Moustier ne me fit pas des objections sérieuses à l'opinion que je venais d'émettre, je suis fondé à croire qu'au fond Son Excellence la partage entièrement.

14.

Bordeanu către Baligot

Péra le 11/23 mai 1864

J'écris, cher ami, une longue lettre à A.S.S. pour lui rendre compte des divers entretiens que j'ai eus avec Aali Pacha et Mr. de Moustier au sujet de notre coup d'état du 2 Mai. Vous y verrez que, malgré la protestation de Fuad Pacha, nos affaires ont pris une tournure qui promet un succès complet. Après tant d'efforts l'ambassadeur de France est parvenu à se mettre d'accord avec son collègue d'Angleterre et Aali Pacha et à détacher ainsi ces derniers des représentants de l'Autriche et de la Russie, qui ont tout employé pour maintenir cette discorde entre Mr. de Moustier et sir Henry.

Je m'entendrai, conformément aux ordres de S.A.S. avec le maître des cérémonies pour faire en sorte que la réception du Prince Régnant soit plus brillante que la première fois, je tâcherai aussi d'insinuer que c'est au grand Vizir, à faire le premier une visite au Prince Régnant par la raison toute simple que S.A.S. ne vient pas par devoir, comme la première fois, mais par pure déférence pour la personne du Sultan. J'ai tout lieu de croire que Mr. de Moustier, qui tient énormément à ce que le Prince Régnant soit brillamment accueilli me prêtera dans cette circonstance tout son appui. Si la Porte envoie, comme je n'en doute pas, une corvette pour prendre le Prince Régnant à Kustendjé, je crois qu'il serait utile que j'y vinsse aussi, afin que je puisse donner à S.A.S. pendant la traversée toutes les explications nécessaires sur la situation des choses d'ici, car j'espère faire débarquer le Prince Régnant directement au palais, ainsi que cela s'est fait pour les Princes du sang qui sont venus ici.

15.

Bordeanu către Baligot

Péra le 17/29 mai 1864

Je n'ai presque rien à vous dire, cher ami, sinon qu'on attend impatiemment le Prince Régnant. Nos ennemis avaient fait courir le bruit que S.A.S. aurait adressé un télégramme au Sultan pour lui dire qu'après la conspiration qui venait d'être découverte, il lui était impossible pour le moment de venir à Constantinople. Ce bruit avait obtenu une telle consistance qu'un des membres les plus considérables du corps diplomatique est venu me voir ce matin, uniquement pour me demander si j'en savais quelque chose. Je lui ai dit tout bonnement que c'était un canard grec. Les Russes et les Autrichiens sont furieux de cette visite. Ils disent ouvertement à tous ceux qui veulent les entendre que ce voyage, est un coup de maître et qu'il contribuera énor-

mément, non seulement à résoudre toutes nos questions pendantes, mais à consolider à jamais le trône des Principautés-Unies.

Après l'entente établie Dimanche dernier entre Aali Pacha et les ambassadeurs de France et d'Angleterre, ce dernier a cherché à amener le baron Prokesch et Mr. Novicoff à écrire eux aussi un télégramme identique à celui que Mr. de Moustier et Sir Henry s'étaient engagés à adresser à leurs consuls. Mais ces Messieurs ont refusé catégoriquement de s'associer à cette démarche, ce qui a fait une mauvaise impression sur la Porte. Aali Pacha, comme vous savez, n'ayant pas de chiffre avec le Prince Régnant et ayant reconnu lui-même l'inconvénient d'écrire un télégramme ouvert à S.A.S., m'a engagé à le faire moi-même.

Dans la conférence d'hier sur les couvents on a encore parlé dans les entr'actes du voyage du Prince Régnant et comme l'Ambassadeur de France avait remarqué un certain mécontentement sur les figures de nos adversaires, S. E. leur a dit devant Aali Pacha: « Dans cette question je n'ai pas de politique à moi. Ma politique est celle de la Porte. Or que S. A. Aali Pacha me dise si la Porte est contente ou non que le Prince vienne et je vous promets d'écrire dans ce sens à mon agent à Bucarest ». Aali Pacha protesta de son désir de voir le Prince Régnant arriver ici et il ajouta que sa présence lèvera presque toutes les difficultés.... La présence de S.A.S. calmera, j'en suis sûr, même nos adversaires les plus acharnés, — surtout si elle se fait précéder par une réponse à la protestation de Fuad Pacha. Cette réponse conçue à peu près dans le sens indiqué par Sali Pacha et approuvée par Mr. de Moustier, assurera au voyage de S.A.S. un succès complet sur toute la ligne. L'ambassadeur de France ne cesse de me répéter que pourvu que le Prince Régnant ne confirme pas le vote et réponde avant son voyage au Grand Vizir, tout s'arrangera comme S.A.S. l'entend. J'attends avec impatience un télégramme qui me dise les intentions du Prince Régnant sur ce dernier point, le premier étant résolu selon le voeu de Mr. de Moustier, d'après ce que vous m'avez télégraphié.

P. S. Dites-moi si je dois venir jusqu'à Kustendje sur le bateau qui ira prendre S.A.S.

P. S. Dites-moi, cher ami, si vous amenez avec vous le pavillon, ou si je dois en faire faire un ici, car à l'amirauté il n'y en a pas. Doit-il être tricolore ou bleu? Je dois vous faire remarquer qu'il n'y a personne ici qui puisse y estamper nos armes.

16.

Cuza către Fuad Paşa

Bukarest, le 18/30 mai 1864

Altesse,

J'ai reçu la lettre par laquelle vous me faites savoir que le gouvernement de Sa Majesté Impériale le Sultan trouve que les actes accom-

plis le 2/14 Mai. dernier à Bukarest dépassant le cercle des attributions reconnues et légitimes de mon gouvernement et les considère comme non avenus.

En prenant les mesures extraordinaires contre lesquelles la Sublime Porte a cru devoir protester, j'ai eu pour but de rendre le pays à lui-même en le délivrant de la pression d'une chambre qui mettait nos institutions en péril et sacrifiait à des passions dangereuses nos intérêts les plus sacrés. La nation roumaine, librement consultée, vient de s'associer par un vote presque unanime à ma pensée et à mes actes.

En assumant une telle responsabilité, je ne me suis pas dissimulé que la Sublime Porte pourrait désirer quelques explications sur les actes du 2/14 Mai. Votre Altesse n'ignore pas que j'avais résolu depuis quelque temps déjà de me rendre à Constantinople pour présenter mes hommages à S.M.S. le Sultan, notre Auguste Suzerain; je serai doublement heureux de réaliser prochainement ce projet et de donner à la S. Porte, ainsi qu'à M.M. les représentants des hautes Puissances garantes tous renseignements propres à justifier les mesures que j'ai prises. Je veux avoir l'honneur de démontrer moi-même à notre Auguste Suzerain que les actes accomplis étaient impérieusement exigés par la force des circonstances. Assuré des intentions bieveillantes de la Sublime Porte pour les Principautés-Unies; assuré qu'elle tient à coeur, comme votre Altesse se plaît à le dire, de respecter et de faire respecter leur autonomie, je ne doute pas que je ne réussisse à convaincre Sa Majeste Impériale le Sultan que, bien loin d'avoir attaqué l'acte international qui est la base de nos droits et de nos devoirs, j'ai été assez heureux pour sauver tout à la fois et l'ordre public gravement menacé et l'oeuvre collective de l'Auguste cour Suzeraine et des hautes Puissances garantes gravement compromise.

17.

Bordeanu cătră Baligot

Péra 1 juin 1864

Cabinet Princier Bucarest,

Le Kiosque a douze chambres outre l'appartement du Prince. On a préparé quatre lits pour sa suite.

Mr. de Moustier réitère au Prince Régnant de ne pas confirmer le vote. Apportez un pavillon! Nous n'en avons pas ici.

18.

Baligot cătră Bordeanu

Bukarest le 2 juin 1864

Agence des Principautés Unies Constantinople

Le réponse du Prince Régnant à Fuad Pacha est partie mardi.

S. A. S. ne fera rien de plus dans la cérémonie d'aujourd'hui que de recevoir le vote qui lui sera présenté — La réponse de S. A. S. à

la Commission est mesurée et un passage réserve le rôle qui revient à la S. Porte et aux Puissances garantes.

Le Prince Régnant partira dimanche de Giurgéwo. La suite se compose de M. M. Negry, Balanesco, Pr. Cantacuzène, Lambrino, moi et cinq officiers.

19.

Cuza către Sultan

Du Palais Impérial des Eaux Douces d'Asie ce samedi 6/18 juin 1864

Sire,

Depuis longtemps j'avais le désir de me rendre à Constantinople pour présenter à Votre Majesté Impériale, Notre Auguste Suzerain, mes respectueux hommages et l'expression des sentiments du peuple Roumain.

Des bruits de toute nature avaient été répandus dans le but d'exciter les soupçons du Gouvernement de Votre Majesté Impériale sur nos sentiments.

Dans une telle situation, j'ai tenu essentiellement à affirmer et à resserrer, sans retard, les liens des Principautés Unies avec l'Auguste Cour Suzeraine et à prouver en consultant la nation que j'étais le véritable représentant de ses idées. Pendant mon absence la tranquillité la plus parfaite règne dans les Principautés Unies et la nation Roumaine attend avec une confiance entière la mise à exécution de ses voeux unanimes.

J'ai eu l'occasion depuis que je suis à Constantinople d'entretenir les ministres de Votre Majesté Impériale de l'état des choses dans les Principautés Unies et je me fais un devoir de reconnaître qu'ils sont animés des sentiments de haute sollicitude qu'Elle a bien voulu me témoigner Elle-même: ils n'ont pas hésité à reconnaître que j'avais obéi à la force irrésistible des circonstances en modifiant nos institutions nationales et que j'ai écarté par mon initiative des complications qui eussent pu devenir un jour de sérieux embarras pour l'Auguste Cour Suzeraine elle-même — j'ai été heureux de pouvoir donner tout à la fois en cette occasion la mesure de mon patriotisme et de mes sentiments pour Votre Majesté Impériale.

Toutefois il est un point et c'est le seul dont les ministres de l'Auguste Cour Suzeraine ne semblent pas apprécier, comme moi le but et les conséquences.

La nouvelle loi électorale que j'ai soumise à la nation Roumaine et qu'elle n'a pas acceptée, repose sur cette base: laisser à la nation la liberté la plus absolue pour choisir ses représentants. Dans ce but j'ai exigé de l'électeur certaines conditions de fortune qui garantissent l'intelligence de l'esprit conservateur du corps électoral: mais en même temps,

j'ai dû lui témoigner pleine confiance dans ses lumières et dans son dévouement et je n'ai imposé aux éligibles d'autres conditions que celle de la nationalité roumaine et une parfaite honorabilité.

Les ministres de Votre Majesté Impériale estiment que les éligibles doivent présenter aussi des conditions de fortune relativement considérables. Inscrire cette pensée dans la loi électorale, c'est aller contre l'esprit même de la loi, c'est revenir aux stipulations du passé c'est enfin refuser toute participation aux affaires publiques à des hommes expérimentés, intelligents, dévoués, qui n'ont d'autre tort que de ne pas posséder une fortune suffisante.

J'ai l'honneur de soumettre respectueusement cette question à Notre Auguste Suzerain. J'ai reçu et je reçois chaque jour trop de preuves de la bienveillance de votre Majesté Impériale pour ne pas être convaincu qu'Elle voudra bien donner cette fois encore aux Principautés Unies des marques de cette haute sollicitude si précieuse pour leur prospérité.

20.

Memorandum confidentiel

Le gouvernement Impérial aurait été très heureux de n'avoir à traiter avec Son Altesse Sérénissime le Prince Couza aucune affaire désagréable pendant son séjour à Constantinople. La haute bienveillance du Sultan pour les Principautés Unies, sa sollicitude paternelle pour leur bien-être et leur prospérité sont parfaitement connues du Prince: Son Altesse Sérénissime a pu constater aussi, et plus d'une fois que la Sublime Porte a eu toujours à coeur de lui faciliter autant qu'il dépendait d'Elle la mission importante que sa position d'Hospodar de Moldo-Valachie lui imposait. Le monde entier sait qu'il y a eu des circonstances où la Cour Suzeraine n'a pas hésité à prendre même des décisions contraires à ses o_enceictions uniquement pour atteindre ce but. Ce n'est donc pas sans r grets si nous nous trouvons aujourd'hui dans l'obligation impérieuse de renouveler l'expression du point de vue sous lequel nous avons envisagé les faits qui viennent de se passer à Bukarest, dès qu'ils sont parvenus à la connaissance de la S. Porte.

La lettre vezirielle du 21 mai a appris à Son Altesse Sérénissime ce que le Gouvernement de Sa Majesté pensait sur la forme et la portée des actes dont il s'agit. Nous avons cru devoir suivre cette ligne de conduite parce que ces actes impliquaient une violation très grave des stipulations internationales qui ont réglé l'autonomie administrativdes Principautés Unies. Comme puissance Suzeraine et comme cov signataire des dites stipulations la S. Porte a le devoir et le droit de veiller à ce qu'elles restent hors de toute atteinte, devoirs et droits sur lesquels il nous est impossible de transiger:

1. Sans compromettre les liens qui unissent la Moldo-Valachie à l'Empire Ottoman;

2. Sans assumer une grave responsabilité vis-à-vis des autres signataires:

3. Sans mettre en très grand danger la position privilégiée que la S. Porte et les Hautes Puissances garantes ont voulu assurer aux Principautés Unies.

Nous croyons que les intérêts vitaux des Principautés et, nous pouvons dire, leur existence autonomique dépendent de l'existence intégrale de ces traités qui les mettent sous la sauvegarde de la garantie collective des plus grandes Puissances de l'Europe. Ces considérations d'un ordre excessivement supérieur à toutes autres nous font une loi de persister dans la déclaration que nous avons faite par la lettre vézirielle ci-dessus mentionnée.

La vérité, la justesse et la justice de cet exposé succint des motifs qui ont dicté la ligne de conduite que la S. Porte suit dans l'importante occurrence qui nous occupe ne saurait échapper à la perspicacité bien connue de son Altesse Sérénissime le Prince Couza. On croit superflu d'ajouter qu'il s'agit de défendre un principe dont le maintien importe à un très haut degré à la sécurité et à la vie des Principautés Unies et nullement de se guider d'un esprit de malveillance quelconque à leur égard.

21.

Sir Bulwer cătră C. Negri

Péra ce lundi 20 juin 64.

Mon cher Négri,

Je viens d'apprendre que tout est arrangé selon notre entente entre le Prince et la Porte. Ceci me permet de parler franchement, et je vous prierai même de faire communiquer au Prince ce que je vous dis.

Comme représentant de mon gouvernement, je suis chargé de maintenir ses traités et ses engagements, je ne puis faire autrement sans manquer à mes devoirs et ce n'est que par cette raison que je me suis trouvé en opposition avec le Prince. Je ne suis nullement l'admirateur de ses adversaires.

Je pense au contraire qu'ils ont témoigné un égoisme trop évident et trop peu éclairé dans toutes leurs démarches. Il n'y a pas eu de difficultés que nous avons eues à combattre sans qu'ils y aient eu une large part. Ils se sont aventurés trop loin, toujours sans autre but, autant que je puis en juger, que celui d'arriver au pouvoir, et pour y arriver ils n'ont pas même un projet rationnel.

Or donc je promets au Prince tout mon appui et tout mon secours contre de pareils rivaux pourvu seulement qu'il ne brusque pas les formes vis-à-vis de la cour Suzeraine et pourvu qu'il observe les engagements internationaux dont je suis un des gardiens. Je n'ai pas besoin d'ajouter qu'il trouvera un avantage à gagner les classes supérieures et

en détachant d'elles les chefs hostiles, on ne peut gouverner longtemps par les masses. Son altesse devrait se servir de l'influence qu'il acquiert pour s'attacher graduellement un parti respectable dont je ne puis douter du succès puisque vous même vous en êtes.

Nous n'aurions pas pu faire davantage pour le Prince dans ce moment. Il aurait couru des risques lui-même s'il avait tenté d'obtenir davantage. Mais nous avons au fond (je le sais) mis presque tout entre ses mains et en maintenant notre propre position, nous lui avons donné une victoire immense aux yeux de son pays.

Si on cherche à lui faire de l'opposition parce qu'il n'a pas été assez imprudent de donner des armes dont ses ennemis auraient pu se servir contre lui, qu'il demande des armes ici pour se défendre. Ce n'est que quand il se met en opposition aux obligations que nous sommes tenus à maintenir, que nous sommes forcés de lui faire la guerre, — et alors on ne connaît pas d'avance ses alliés.

Dieu sait comment ira cette constitution ou une autre; mais les formes du gouvernement en sont les moyens. Un bon gouvernement en est le but. Que le Prince tâche maintenant de continuer les relations qu'il a formées ici et qu'il nous prévienne en cas de danger.

Quant aux couvents nous en causerons à votre retour: et avec Bordéano en attendant. Que le Prince ne fasse rien pour le moment qui puisse embrouiller d'avantage cette affaire. Mille amitiés.

Henry Bulwer

P.S. J'ai donné des instructions à Mons. Green dans le sens de cette ettre.

22.

Cuza către De Moustier,

Du Kiosque Impérial des Eaux Douce ce 8/20 juin 1864

Monsieur le Marquis,

Je ne veux pas quitter Constantinople sans exprimer à Votre Excellence toute ma gratitude pour le concours soutenu et énergique qu'elle a donné à la cause des Principautés Unies. Déjà nous avions de grandes obligations au Gouvernement de l'Empereur Napoléon: C'est encore à sa majesté Impériale et à son digne représentant que je devrai en grande partie le succès des négociations qui assurent à jamais l'autonomie définitive de la Roumanie.

Je vous serai reconnaissant si vous voulez bien transmetre l'expression de ma profonde et sincère gratitude et celle de mon dévouement à sa majesté Impériale. Je vous prie en même temps, Monsieur le Marquis, de recevoir l'assurance de ma plus haute considération et de mon bien vif attachement.

23.

Cuza către Contele Banssier

Du Kiosque Impérial des Eaux Douces ce 6/20 juin 1864.

Monsieur le Comte,

Je suis heureux de vous dire, en quittant Constantinople, combien je vous suis reconnaissant pour les marques solides de sympathie que votre Excellence a données à la cause des Principautés Unies, ainsi qu'à ma personne, dans le cours des négociations qui se sont terminées hier. Veuillez, Monsieur le Comte, en agréer mes sincères remerciements et recevez en même temps l'assurance de ma plus haute considération.

24.

Telegrame între Cancelaria Domnească din Bucureşti şi Agenţia Ţării la Constantinopol

Bukarest le 14/26 juin 1864

A l'Agence des Principautés Unies Constantinople.

Le Prince Régnant demande instamment que le protocole soit immédiatement régularisé et communiqué à son gouvernement. Son altesse Sérénissime se trouve paralysée. Les partisans de l'Autriche et de la Russie font déjà courir le bruit que le Protocole a été annulé après le départ du Prince Régnant.

Presentată la Pera în 28/IV 1864

Cabinet Princier Bukarest.

Alli Pacha m'a dit que pour démentir tout bruit le Prince peut publier le résultat de son entente avec la Porte et dire par une Proclamation que les Puissances vont consacrer incessamment cette entente.

Aali Pacha prie seulement S.A.S. de ne pas appliquer les nouvelles dispositions avant la signature du protocole qui aura lieu sans retard.

La première conférence à ce sujet se tient aujourd'hui chez Aali Pacha.

Bordeano

25.

Bordeanu către Baligot

Péra le 15/27 juin 1864.

L'ambassadeur de France que j'ai vu un instant à la soirée d'Aali Pacha, m'a dit que Mardi les représentants des Puissances garantes se réuniront en conférence pour consacrer l'entente intervenue entre S. A.S. et la Sublime Porte. Mr. Novicoff avait refusé d'assister, prétextant qu'il n'avait pas d'instructions et qu'à cause du voyage de sa

cour il ne pouvait en recevoir avant deux mois, mais sur les insistances de ses collègues, le chargé d'affaires de Russie a fini par consentir à prendre part à cette conférence, en prenant toutefois la question *ad-referendum.*

Fuad Pacha, que j'ai vu aussi un instant m'a dit que S. M. le Sultan ainsi que S. A. et Aali Pacha ont été très sensibles aux termes dont S. A. S. s'était servi à leur égard dans son télégramme daté de Giurgevo. Le Grand Vizir m'a dit en outre que S. M. l'avait chargé de répondre au Prince Régnant. . .

Le Sultan, ses ministres, ainsi que tous les représentants, à l'exception, bien entendu, de Mr. Novicoff, gardent du séjour de S. A. S. le meilleur souvenir. . .

26.

Bordeanu către Baligot

Péra le 25 juin/7 juillet 1864.

J'ai reçu, cher am, votre lettre du 19/31 juin et vous suis très reconnaissant de tout ce que vous avez fait pour mon augmentation.

Je crois, cher ami, qu'après le télégramme d'Aali Pacha et la publication du nouveau statut, le calme a dû succéder à l'excitation des esprits dont vous me parliez dans votre lettre. J'espère que les balivernes du *Romanul* ont dû s'évanouir devant les faits et que Mr. Rosetti ne pourra plus affirmer que le voyage du Prince a été une humiliation sans profit.

Il est vrai que S. A. S. n'a pas pu faire accepter tel quel le plébiscite roumain, mais il n'en est pas moins vrai, je ne saurais assez le répéter, que rien que l'article qui accorde au Prince la faculté de modifier les lois sans aucune intervention suffit à lui seul pour réduire à néant les quelques changements introduits par la Porte dans le plébiscite. Je soutiens, cher ami, que c'est à dater seulement de cette entente entre le Prince Régnant et la Porte, que nous commençons à vivre de notre vie nationale, que nous rentrons en possession de nos droits ab antiquo et vous savez que c'était là le but auquel nous tendions depuis si longtemps et que nous avons obtenu à si bon marché, grâce au voyage du Prince Régnant et à l'attitude énergique de S. A. S. vis-à-vis de la Porte et des représentants des Puissances.

N'ayez aucune inquiétude sur le refus de Mr. Novicoff de donner son adhésion à l'entente établie à Constantinople. Le chargé d'affaires de Russie était sans instructions suffisantes, mais tout me porte à croire qu'il ne tardera pas à être autorisé par la cour à s'associer à ses collègues. Mais en admettant, même pour un instant, que la Russie persiste dans son refus, cette circonstance n'empêchera en aucune façon le Prince Régnant de promulguer légalement le statut, surtout après qu'il aura été revêtu de la sanction du Sultan.

Il paraît que Mr. Cogalniceano dans une conversation que S. E. aurait eue avec Mr. Tillos sur l'entente établie à Constantinople aurait exprimé son vif mécontentement pour les concessions que S.A.S. a faites aux Puissances et aurait dit au Consul de France qu'il se proposait de venir à Constantinople lui-même pour arranger tout cela.
Mr. le Marquis de Moustier que je n'ai pas pu voir hier à cause de son courrier, a chargé Mr. de Bonnières de me dire que si ce projet du premier ministre venait à se réaliser, non seulement aucune modification ne sera faite à ce qui a été arrêté, mais cela contribuera énormément à amener sans aucun profit une nouvelle froideur entre le Prince Régnant et le Sultan. Le moment serait d'autant plus mal choisi que le Sultan personnellement nous est très favorable...
Aali Pacha ne m'a pas encore remis la lettre vizirielle ainsi que le protocole et le statut sanctionnés par le Sultan. Mais n'allez pas croire qu'une nouvelle difficulté surgisse. Ce retard est du côté de Ismidt, d'où il est arrivé hier soir...

27.

Cuza către Bulwer

Bukarest, le 26 juin/8 juillet 1864

Monsieur l'ambassadeur,

Monsieur Négry m'a communiqué la lettre que vous lui avez fait l'honneur de lui adresser à la suite de mon voyage à Constantinople.
J'ai lu avec intérêt les explications que V. E. a données à Mr. Négry sur la marche des négociations que j'ai provoquées, les réflexions que vous ont suggérées les actes de notre opposition parlementaire et l'offre spontanée de concours que vous me faites contre ceux que vous appelez mes rivaux.
Je vous sais gré, Mr. l'ambassadeur, de me faire dire que c'est pour ne pas manquer à ses devoirs que V. E. a dû se trouver en opposition avec moi: ce dont je veux me souvenir toujours, c'est la bonne grâce avec laquelle vous avez su, en dernier lieu, concilier ces mêmes devoirs avec les sympathies que vous avez témoignées de tout temps aux Principautés-Unies. J'ai reconnu et je suis heureux de vous le dire, dans l'ambassadeur de 1864 le commissaire de 1858.
Je ne suis pas moins heureux de lire vos appréciations sur les brouillons et les ambitieux qui ont tout entravé depuis six années. V. E. a peut-être tardé longtemps à les connaître, mais aujourd'hui Elle les connaît bien tels qu'ils sont et tels qu'ils resteront quoiqu'il arrive.
Votre Excellence veut bien me promettre tout son appui et tout son concours contre mes adversaires. Elle y met deux conditions à savoir de respecter mes liens avec la cour suzeraine et les engagements internationaux. Je crois avoir été au-devant des voeux que vous formez

et par mon voyage à Constantinople et par mon attitude vis-à-vis du gouvernement de S. M. I. le Sultan et par le soin que j'ai pris de conserver intactes les bases des traités qui concernent les Principautés-Unies. Telle sera toujours ma ligne de conduite. Votre Excellence qui a pu étudier le pays, semble craindre que cette attitude correcte ne soit pas toujours du goût des Roumains et même que la nouvelle constitution ne réponde pas complètement à nos expériences. Pourquoi n'avouerai-je pas que je partage ces appréhensions? Votre Excellence ne peut ignorer qu'on me reproche déjà les modifications que j'ai acceptées dans le statut et dans la loi électorale. Et je comprends jusqu'à un certain point ces reproches car ces modifications, surtout celles qui regardent l'éligibilité, menacent, après sûr examen, de nous rejeter dans ce passé que vous condamnez énergiquement. Quoiqu'il en soit, je ferai loyalement l'expérience de cette nouvelle forme de gouvernement et de toutes les conditions désirables de déférence pour la cour suzeraine et pour les traités. C'est vous dire, Monsieur l'ambassadeur que je compte dès à présent sur votre puissante influence et le concours que vous m'offrez si je suis amené par la force des choses à donner aux décisions de la conférence une interprétation plus conforme aux nécessités pratiques de notre situation.

J'apprécie à leur haute valeur les bonnes relations que j'ai formées à Constantinople et je m'efforcerai, comme vous me le conseillez, de les entretenir. Puissé-je ne plus rencontrer, en échange de mon bon vouloir et de mes sentiments de gratitude des préventions regrettables ou des hostilités déguisées.

Quant à la question des monastères dédiés, je n'ai qu'un seul désir; c'est de la terminer à l'amiable et le plus promptement possible. J'ai laissé des instructions à Mr. Bordeano: je ne doute pas qu'il ne réussisse à s'entendre avec les communautés intéressées surtout si V. E. veut bien user, comme je l'espère de sa haute influence et déterminer les patriarches à un compromis équitable pour les deux parties.

28.

Cuza către Fuad Paşa

Bukarest 25 juin/8 juillet 1864

Altesse,

Les nombreuses occupations qui m'ont assailli depuis mon retour de Constantinople, ne m'ont pas permis de vous écrire plus tôt, comme j'aurais désiré le faire. Après avoir adressé, dès mon débarquement à Giurgevo, l'expression de ma vive grattitude à S. M. Imp. le Sultan, je me suis réservé de faire à Votre Altesse mes sincères remerciements

pour l'accueil si élevé et si bienveillant que j'ai trouvé auprès de notre Auguste suzerain. La position éminente que Votre Altesse occupe et la confiance dont S. M. I-le daigne vous honorer, vous ont permis, sans doute, de préparer et de faciliter les bons rapports que j'ai entretenus avec la S. Porte et je n'hésite pas à reporter à Votre Altesse une grande partie du succès des négociations.

J'ai eu la preuve éclatante de ces sentiments de notre Auguste Suzerain et de son premier ministre, dans les paroles significatives que S. M. I-le a bien voulu m'adresser en me remettant les insignes de son ordre de l'Osmanie. Aussi, veux-je prier Votre Altesse d'être, encore une fois, l'interprète de mes sentiments et d'exprimer à S. M. I. combien j'ai été personnellement touché de l'affabilité qu'Elle n'a cessé de me témoigner.

C'est aux mêmes sentiments de bienveillance de S. M. I. pour les Roumains que je dois attribuer la gracieuse mesure par laquelle Elle a mis à ma disposition un certain nombre de décorations et je m'empresse de répondre à la pensée de S. M. I-le, en transmettant à Votre Altesse la liste des personnes qui seront honorées de cette flatteuse distinction.

Recevez, Altesse, l'assurance de ma plus haute considération.

29.

Cuza către Aali Paşa

Bukarest le 26 juin/8 juillet 1864

Altesse,

Après les premiers soins donnés aux affaires publiques et aux désastres causés par les inondations qui ont affligé le pays, je veux remercier Votre Altesse pour la bienveillance dont Elle a fait preuve envers les Principautés-Unies dans les questions soulevées par mon voyage à Constantinople et pour l'esprit de conciliation qu'Elle a apporté avec tant de succès dans la marche des négociations heureusement terminées aujourd'hui. Votre Altesse a pu se convaincre que, de mon côté, je m'efforçais en toute circonstance de resserrer davantage les liens qui unissent les Principautés-Unies avec la Cour suzeraine et j'aime à penser que le Gouvernement de S. M. I. le Sultan aura apprécié le soin que j'ai pris de lui prouver ma reconnaissance par les nouveaux témoignages de déférence que je lui ai donnés encore depuis mon retour à Bucarest.

Je ferai de mon mieux pour entretenir ces heureuses relations et j'ai le ferme espoir d'y réussir convaincu que je suis que Votre Altesse voudra bien conserver pour les Roumains ces dispositions favorables et ces sympathies que j'ai pu constater personnellement pendant mon séjour à Constantinople.

30.

Telegrame între Cancelaria Domnească dela Bucureşti şi Agenţia Ţării la Constantinopol

Le Grand Vizir à S. A. le Prince Couza

Constantinople le 27 juin 1864.

J'ai soumis au Sultan le télégramme de V. A. annonçant son heureuse arrivée à Giurgevo. S. M. a été très contente elle m'a chargé de vous exprimer toute sa satisfaction des sentiments que vous y témoignez quant à moi et S. A. Aali-Pacha nous remercions cordialement V. A. de cette bonne nouvelle.

Fuad

Bukarest le 29 juin 1864

L'Agence des Principautés Unies Constantinople.

Votre dépêche d'hier ne me satisfait nullement.

Je suis de retour de Constantinople depuis 8 jours et la nation ne connaît pas encore le résultat de mon voyage. Annoncer les résultats de l'entente dans les termes indiqués par Aali Pacha, cela est insuffisant et inexact puisqu'il résulterait d'une telle proclamation que les Puissances n'ont pas encore consacré l'entente avec la Porte.

Or, le pays dont on ne tient pas assez compte à Constantinople, est fort impatient: l'état des esprits est tel que tout retard serait un danger pour l'ordre public. Les concessions exigées de moi à Constantinople ne sont pas vues de bon oeil et la prudence exige qu'un acte définitif impose silence à l'agitation qui se produit.

Déclarez à Aali Pacha que je ne puis retarder la proclamation du Statut complémentaire et de la loi électorale modifiés suivant le protocole et les principes arrêtés à Constantinople.

Prince Régnant

Pera 1 juillet 1864

Au Prince Régnant Bucureşti,

Le protocole a été signé mardi. On le traduit pour le soumettre au Sultan. Il sera expédié à V. A. S. jeudi prochain au plus tard. Aaali Pacha prie V. A. S. de ne pas le proclamer jusqu'alors.

Bordeano

31.

Bordeanu cătră Cuza

Péra le 1/13 juillet 1864

Monseigneur,

J'ai l'honneur de transmettre ci-joints, à Votre Altesse Sérénissime une lettre du Grand Vizir ainsi que l'acte additionnel à la Conven-

tion, la loi électorale, le protocole du 28 juin et la note de la Légation de Russie renfermant l'adhésion du Cabinet de St. Petersbourg.

Aali Pacha m'a donné connaissance, en me remettant ces pièces, du télégramme qu'il avait adressé ce matin à Votre Altesse Sérénissime pour lui annoncer que le Sultan avait revêtu de Sa sanction les actes sus-mentionnés.

J'ai remis au Grand Vizir, à Aali Pacha et à Sir Henry les lettres de Votre Altesse Sérénissime. Ils ont été tous enchantés et vont répondre incessamment. La liste des décorations que j'ai présentée à Fuad Pacha et dans laquelle Monsieur le Président du Conseil et Monsieur Cretzulesco étaient portés pour la Médjidié de première classe, a été acceptée sans aucune observation et envoyée telle quelle à S. M. le Sultan...

Après m'avoir rendu compte de cet entretien, Sir Henry me dit que nous n'avions plus à nous plaindre ni de la Porte ni des Puissances après tout ce que Votre Altesse Sérénissime avait obtenu à Constantinople.

Maintenant poursuivit-il, le Prince d'accord avec les corps de l'Etat, peut modifier les lois intérieures, selon sa volonté, chose que vous n'avez cessé de nous demander depuis quatre ou cinq ans. C'est maintenant seulement je l'avoue, que vous rentrez en possession de vos anciens droits d'autonomie, car personne ne peut plus, sous aucun prétexte, intervenlr dans votre administration intérieure. Le Prince a donc de la marge, Son Altesse a l'occasion plus que jamais de faire voir à l'Europe que si le pays était resté presque stationnaire depuis quatre ans, la faute toute entière devrait tomber sur la Chambre et non sur le Prince.

Que Son Altesse se mette donc à l'œuvre, qu'Elle s'entoure de conseillers éclairés et pratiques qui puissent, par leurs lumières et leur dévouement La seconder dans la grande œuvre de la réorganisation du pays. Qu'Elle ne se laisse pas entraîner par cette fausse opinion publique que quelques journalistes veulent former chez vous dans des vues purement personnelles. Le Prince est meilleur patriote qu'eux tous. C'est donc à Son Altesse et non pas à ces écervelés à former une opinion publique basée sur des principes sains et à la diriger selon les véritables intérêts du pays. Je sais que maintenant que vous allez rendre les paysans propriétaires, tout le monde adorera le Prince, mais prenez garde, le peuple est comme un enfant gâté, plus vous le caressez, plus il devient exigent, et il arrive un moment où le Gouvernement, à force d'être complaisant, finit par être débordé et alors tout est perdu.

« Il ne faudra pas, selon moi, que le Prince suive cette voie, au contraire, il doit étouffer, dès leur naissance, toutes les passions que les démagogues chercheront à faire développer dans les masses. Ces passions produisent tôt ou tard des résultats désastreux surtout pour les petites nationalités.

« Il me reste une dernière recommandation à vous faire, c'est que le Prince, en publiant les actes que la Porte va vous remettre proba-

blement demain, n'y change pas un iota, car cela sera d'un très mauvais effet auprès des Puissances qui vous sont maintenant très favorables. Je sais que les journaux de l'opposition reprochent au Prince d'avoir soumis aux étrangers le plébiscite de la nation que personne, d'après eux, ne pouvait modifier. Je sais également qu'on conseille au Prince d'apporter des changements considérables aux derniers actes de la Conférence afin de pouvoir ainsi se concilier l'opinion publique qui est, selon eux, mécontente de tout ce qui s'est fait à Constantinople. Ces conseils ne doivent pas être sincères et j'espère que le Prince ne les suivra pas.

« Pourvu que Son Altesse ait un peu de patience, et en politique il faut en avoir une grande dose, Elle pourra, à la première session introduire dans le statut et la loi électorale les modifications qu'Elle jugera nécessaires, mais quant à présent, il est dans son propre intérêt, je vous le répète, de ne pas changer un mot à ces actes.

« Le Prince n'a pas besoin de courir après une popularité plus grande et qui pourrait bien plus tard tourner à son désavantage. Son Altesse est assez populaire dans le pays, et les phrases déclamatoires de quelques journalistes de l'opposition ne devraient pas l'empêcher de continuer l'œuvre qu'elle a si bien commencée ».

Sir Henry m'engagea ensuite à rapporter tout cela en détail à Votre Altesse Sérénissime. Je le fais aussi complètement que je puis, je ne dois pas lui cacher cependant que les Ministres du Sultan, l'Ambassadeur de France et tous les autres représentants sont unanimes à conseiller à Votre Altesse Sérénissime de ne rien changer aux derniers actes de la Conférence, d'autant plus qu'ils vont être publiés officiellement, tant par le Journal de Constantinople que par le Moniteur Français.

J'ai l'honneur d'être, Monseigneur, avec les sentiments du plus profond respect de Votre Altesse Sérénissime le très humble, très obéissant serviteur et fidèle sujet.

Bordeano

32.

Telegrame între Cancelaria Domnească din Bucureşti şi Agenţia Ţării la Constantinopol

Bukarest le 1 juillet 1864

L'Agence des Principautes Unies Constantinople,

Il m'est absolument impossible d'attendre encore huit jours l'arrivée des pièces que vous m'annoncez.

On ne se rend pas assez compte encore une fois de ma situation. La plus grande inquiétude règne dans tout le pays et les préfets signalent une certaine agitation causée par les bruits dont je vous ai déjà parlé.

Si la Porte veut sauver les formes, voici un moyen, le seul moyen: Qu'Aali Pacha me télégraphie que le protocole est signé dans les termes mêmes arrêtés pendant mon séjour à Constantinople et dont j'ai emporté la copie.

Je vous le répéte, il est impossible de retarder la proclamation. Autrement je ne répondrais plus de rien.

Prince Régnant

Bukarest le 3 juillet 1864

Copie d'une dépêche télégraphique adressée par le Ministre des Affaires Etrangères de la S. Porte à S. A. S. de Prince Régnant, en date de Constantinople, 2 juillet.

« J'ai communiqué officiellement le 28 juin dernier aux Représen-
« tants des Puissances signataires des Traités de Paris réunis en confé-
« rence chez moi l'arrangement que nous avons arrêté avec Votre Altesse.

« La conférence ayant pris acte de cette communication a signé un
« protocole par lequel elle déclare y donner son adhésion.

« Seul, Mr. le Représentant de Russie a dit prendre *ad referendum*.
« Nous espérons que la réponse favorable du Cabinet de Saint Peters-
« bourg ne se fera pas attendre longtemps.

« Le Grand Vizir s'empressera de communiquer à Votre Altesse les
« copies officielles de l'acte adhésionnel de son annexe et du protocole
« aussitôt que nous aurons obtenu le sanction de S. M. I. le Sultan.

(signé) « *Aali* ».

Bucarest le 6 juillet 1864

Agence des Principautés Unies Constantinople.

Nous sommes à la veille du jour fixé pour l'expédition des actes officiels de la Conférence. Ces pièces partiront-elles demain? faites le moi savoir.

J'ai pu encore malgré toutes les difficultés de la situation gagner quelques jours; je tenais, même après la dépêche d'Aali Pacha à donner cette nouvelle preuve de déférence à la Cour Suzeraine. Mais dites bien qu'il est de toute impossibilité de retarder plus longtemps les communications officielles que je dois au Pays.

Prince Régnant

Péra 7 juillet 1864

Au Prince Régnant Bucarest.

J'arrive de la Porte, je trouve le télégramme de Votre Altesse Sérénissime demandant impatiemment la sanction. Aussitôt qu'elle sera sortie, je télégraphierai pour que V. A. S. proclame le statut sans attendre la lettre officielle.

Bordeano

Péra le 6 juillet 1864 (Retardée en Emquie)

Au Prince Régnant Bucarest.

Si l'iradé n'est pas encore sorti, c'est que le gouvernement Russe a donné son adhésion complète au protocole de sorte qu'on doit déférer de nouveau au Sultan. L'iradé définitif sortira avant jeudi.

Aali Pacha est très reconnaissant que V. A. S. n'ait pas promulgué le Statut et La prie d'attendre encore jusqu'à jeudi.

Bucarest le 10 juillet 1864

A l'agence des Principautés Unies Constantinople.

Par le bateau de Koustendjé d'aujourd'hui je vous expédie des lettres du Prince Régnant pour Fuad Pacha, Aali Pacha et Sir Henry Bulwer.

La déférence dont le Prince fait preuve pour la Porte et les Puissances Garantes en retardant jusqu'ici la proclamation cause un très sensible mécontentement. Le prestige de S. A. S. y perd beaucoup.

Le Prince souffre de la fièvre.

Bukarest le 13 juillet 1864

Agence de Principautés Unies Constantinople.

L'impatience pour la proclamation du statut est à son comble.

Pressez l'expédition des papiers.

Bukarest le 15 juillet 1864

Agence des Principautés Unies Constantinople.

Le Moniteur publie la proclamation, le Statut et la loi électorale.

Mr. l'Agent de France annonce que sur l'autorisation de Mr. de Monstier, il partira mardi pour deux mois.

Aurons-nous Tissot ou le baron Finot pour l'intérim.

La souscription au *Courrier d'Orient* part aujourd'hui.

33.

Bulwer către Cuza

Constantinople le 19 juillet 1864

Mon. Prince,

J'ai reçu votre lettre et je vais y répondre cordialement et franchement.

Permettez moi de vous indiquer la marche que je suivrais si j'étais dans votre position-celle qui me paraît la plus simple et la seule qui ne soit pas hérissée de difficultés. Je me mettrais bien avec la Porte et avec les Représentants, je ne prétendrais plus jouer ce qui après tout n'est qu'une farce, et qui n'ayant pas une base réelle ne prêtera jamais un appui solide à celui qui s'y pose. A quoi bon faire semblant

de croire que les Principautés sont plus fortes que tout le monde et laisser ce principe s'asseoir dans l'opinion publique. Les démagogues y trouveraient toujours leur compte mais vous qui avez à manier un Gouvernement pratique, vous serez toujours placé par cela dans une fausse et périlleuse position.

Il vaudrait mieux trancher cette question une fois pour toutes — acceptez franchement la véritable position que les Puissances ont faite et veulent faire aux Principautés; déclarez cela — ouvertement et maintenez-le en vous souciant fort peu de ceux qui en voudraient faire un roman c'est alors que vous trouverez ici tout l'appui que vous pouvez désirer pour maintenir votre pouvoir, qui serait d'une utilité réelle pour l'Europe entiére.

La forme du Gouvernement la mieux adaptée pour consolider un tel ordre de choses nous paraîtra la meilleure et tout devant vous deviendra clair. Cette politique aussi sera de beaucoup la plus rationnelle pour votre pays, qui a besoin de tranquillité; si on en poursuit une autre, si on continue à jouer à l'Empire et à l'indépendance, rappelez vous mes paroles: l'Europe supportera beaucoup et beaucoup, comme on supporte longtemps un moustique qui vous bourdonne dans les oreilles quand vous voulez dormir-enfin on se donne la peine de se lever et de tuer le moustique; ainsi arrivera-t-il des Principantés qui depuis quelques années ne nous donnent pas de repos.

Pardonnez moi si je vous parle aussi franchement mais je ne sais pas faire du bien et parler autrement.

Maintenant pour en venir à la question du jour celle des Couvents: Je désire Altesse, vous aider à arriver à une transaction — je fais mon possible pour cela ainsi que pour vous épargner des embarras inutiles, mais il ne faut pas nous causer des embarras à nous. La Commission dirigée comme il le faut, sera un moyen de finir promptement cette affaire, sans ou avec le concours des Prêtres, et de les induire à un juste compromis: — mais on dit que vous ne voulez pas envoyer un délégué pour ne point la reconnaitre; or n'est-ce pas là un enfantillage? Comment ne pas reconnaitre une chose qui existe aux yeux de toute l'Europe? Comment croire que toutes les Puissances qui ont envoyé des commissaires de toutes parts, vous permettront de ne pas reconnaître un acte aussi solennellement et aussi publiquement inauguré, ne serait-il pas plus facile et beaucoup plus simple de dire la vérité et de dire à ces messieurs chez vous que vous ne pouvez pas risquer le sort de votre pays en vous mettant en flagrante opposition avec toutes les puissances, qui ont fait et qui garantissent son existence; qu'en suivant cette voie vous avez tout espoir, vous pouvez dire toute certitude, d'arriver au but que vous voulez atteindre, et qu'il faut que le pays se fie à vous et aux gouvernements qui se sont montrés jusqu'ici ses véritables amis.

Je suis certain que par cette conduite mâle et explicite et avec la certitude d'être appuyé, vous auriez une position beaucoup plus élevée

et beaucoup plus positive qu'en favorisant des idées vagues et impraticables et qui, si vous les encouragez, vous rendront un jour le gouvernement impossible et rendront aussi la position des Principautés mêmes insupportable à tout le monde.

Monsieur Bordeano pourrait être chargé de servir de délégué, pour éviter la nécessité d'en envoyer un exprès de Bucarest, si vous suivez mes conseils, Cher Prince, je vous mènerai à bon port et tout en faisant ce qui est justi e pour les prêtres, nous tâcherons de consulter avec une égale justice les droits des Principautés et de vous causer le moins d'ennuis possible.

Vous devez vous fier à ce bon vouloir.

Agréez mon Prince, l'assurance de ma plus haute considération ainsi que celle de ma bonne et franche amitié personnelle.

Henry Bulwer

34.

Visconti, Ministrul de Externe al Sardiniei către Cuza

de Turin le 15 juillet 1864

Altesse,

J'ai reçu la letrre que votre Altesse m'a fait l'honneur de m'adresser le *29 Avril* dernier pour signaler au Gouvernement du Roi les dangers dont les Principautés Unies sembleraient menacées par des concentrations de troupes Autrichiennes et Russes sur les frontières Moldo-Valaques. Les mesures militaires qu'on annonçait depuis quelque temps de la part de l'Autriche et de la Russie n'avaient pas échappé à notre attention et nous portons un intérêt trop sincère à la sécurité et au bien-être des Principautés pour que nous n'ayons pas cherché à nous éclairer sur ce point.

Mais d'après les informations qui nous sont parvenues nous avons tout lieu de croire qu'aucune Puissance n'a l'intention de violer le territoire Moldo-Valaque et que rien par conséquent ne viendra confirmer les appréhensions qui ont pu surgir dans l'esprit de Votre Altesse.

Pour notre part, je me plais à le déclarer, nous tenons d'autant plus au maintien des sages et prévoyantes dispositions du traité de Paris mentionné par Votre Altesse que nous y voyons une sauvegarde pour la tranquillité de l'Europe en même temps qu'elles répondent à nos sympathies pour le pays qui a confié à Votre Altesse le soin de ses destinées.

Je saisis avec plaisir l'occasion d'offrir à Votre Altesse, l'assurance de la haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être,

Monseigneur, de Votre Altesse, le très humble et très obéissant serviteur.

Visconti

35.

Fuad Paşa către Cuza

le 1-er octobre 1864

Mon Prince,

Je me suis fait un devoir de placer sous les yeux de Sa Majesté Imperiale le Sultan la lettre que Votre Altesse a bien voulu m'écrire en date du 8 juillet dernier et dans laquelle Votre Altesse exprime dans des termes si bien sentis sa reconnaissance pour toutes les preuves de bienveillance qu'Elle a recueillies lors de son séjour à Constantinople.

Sa Majesté a toujours apprécié les sentiments de Votre Altesse, a été très sensible à ceux que vous exprimez à cette occasion et je suis heureux de lui transmettre le témoignage de sa haute satisfaction.

Permettez moi, Altesse, de joindre à ce témoignage mes sincères remerciements pour tout ce que votre lettre contient d'aimable et de flatteur à mon égard. J'ai toujours pensé que le meilleur moyen d'assurer l'ordre et la tranquillité dans les Principautés Unies, c'est de faire respecter l'Autorité de Votre Altesse et que ses rapports avec le gouvernement Impérial doivent s'y règler sur la base de la confiance réciproque.

Je me considérerais heureux si j'ai pu être utile pour amener ce résultat.

J'ai l'honneur d'informer en même temps Votre Altesse que les nominations dans l'Ordre Impérial du Médjidié ont eu lieu par Iradi Impérial et conformément à la liste présentée par Votre Altesse et que je m'empresse de lui remettre ci-jointe. Les décorations ont été transmises à l'Agence Princière à Constantinople.

Veuillez agréer, mon Prince, l'assurance de ma haute considération.

Fuad

A son Altesse le Prince Couza
Hospodar des Principautés Unies

36.

Aali Paşa către Cuza

le 9 août 1864

Mon Prince,

J'ai eu l'honneur de recevoir la lettre que Votre Altesse a bien voulu m'écrire en date du 8 juillet, et je La remercie très sincèrement des sentiments bienveillants dont Elle se montre animée à mon égard.

Je suis heureux de voir que mes efforts sont appréciés par Votre Altesse dont la lettre est un hommage rendu aux dispositions bienveillantes du Gouvernement Impérial. De mon côté je n'hésité pas à le dire, j'ai recueilli lors du séjour de Votre Altesse à Constantinople des preuves non équivoques de son esprit de conciliation et de la con-

fiance dans le Gouvernement Impérial. Je ne chercherai pas ailleurs une meilleure garantie de la continuation des bons procédés entre la Cour Suzeraine et Votre Altesse, et je suis convaincu que de cette entente et de cette confiance mutuelle sortira la prospérité du beau pays placé sous votre administration sage et si éclairée. Oui, mon Prince, nos dispositions ont été et resteront les mêmes pour les Principautés Unies. Interprêtes fidèles des intentions paternelles de sa Majesté le Sultan, nous ne pouvons désirer que de voir les Principautés marcher dans la voie du progrès sous la tutelle des lois et des institutions qui règlent leur situation politique.

Veuillez agréer, Mon Prince, l'assurance de ma haute considération.

Aali

A Son Altesse, le Prince Couza-Hospodar des Principautés Unies

II

RAPOARTE ŞI TELEGRAME ALE CONSULILOR GENERALI AUSTRIACI DIN BUCUREŞTI (EDER ŞI LOCŢIITORUL SĂU MONTLONG) ŞI IAŞI (HAAS ŞI LOCŢIITORUL SĂU CHIARI) CĂTRE MINISTRUL AFACERILOR STRĂINE AL AUSTRIEI (RECHBERG)

(Din Arhivele de Stat dela Viena)

1.

Montlong cătră Rechberg.

Bucarest, 16. Mai 1864.

Ich gebe mir die Ehre Euer Excellenz im Nachhange zu meinem gehorsamsten Berichte von gestern Z. 35 B. noch fünf Placate der Regierung ehrerbietigst zu unterbreiten.

Die bereits telegrafisch gemeldete Ordonnanz, welche das Pressgesetz vom 1-ten April 1862 bis auf Weiters suspendirt, ruft die fürstliche Pressordonanz vom 2. Oktober 1859 wieder ins Leben. Letztere setzt im Wesentlichen fest, dass kein Placat, fliegendes Blatt oder Broschüre in Bucarest ohne Bewilligung des Ministers des Inneren, in den Provinzen ohne jene der Präfekten veröffentlicht werden darf; dass nach erhaltener Bewilligung eine Cauzion von 5000 Piastern zu erlegen ist; dass das Ministerium des Innern nach zwei Verwarnungen das Blatt auf einen Monat, im Wiederholungsfalle ganz unterdrücken kann.

Der kleine Staatsstreich, wie man die neuesten Regierungsmassregeln hier nennt, hat nicht die geringste Veränderung in der Physiognomie der Stadt hervorgerufen, und auch aus den Provinzen hört man von keinen Ruhestörungen. Die Regierung konnte ganz auf den üblichen Mangel jedes öffentlichen Bewusstseyns in der Bevölkerung rechnen. Selbst die Bojarie, der grosse Grundbesitz, beschränken sich auf Verwünschungen en petit comité gegen die Person des Fürsten.

Zu öffentlichen, gemeinsamen Kundgebungen fehlt ihnen der Muth. Hie und da wird es ihnen vielleicht doch gelingen, in die eine der zwei Abstimmungsurnen, welche hiezu bestimmt ist, eine Anzahl Nein von Seite der ihnen ergebenen Bauern legen zu lassen. Sie versichern, dass ihnen die innere Frage nur eine sekundäre. Frankreich und dessen Staatsoberhaupt, welchem sie so viele Wohlthaten verdankten, scheine plötzlich ganz des Landes und seines Wohles vergessen zu haben. Frankreich habe die heutige Situazion gemacht. Vergeblich haben sie ihre Klagen in Mémoires Broschüren und Briefen am Hof der Tuilerien ertönen lassen, und während das französische Staatsoberhaupt ihre Beschwerden huldvoll angehört, habe Herr Drouyn de Lhuys die Diktatur-Tendenzen des Fürsten Couza kräftigst unterstützt. Aus dem Gegner des Fürsten, für welchen sich der hiesige französische General-Consul früher offen ausgegeben, sei seit kurzem ein energischer Freund geworden, was ein Beweis für die, auch in Paris nicht unbemerkt gebliebene allmählige Abnahme der geistigen Fähigkeiten des Herrn Tillos sei. Frankreich endlich suche nur die trüben Verhältnisse, welche es hier geschaffen, für seine noch immer nicht aufgegebene Congress-Idee auszubeuten.

Montlong.

2.

Montlong către Rechberg.

Bucarest, 17. Mai 1864.

Herr Strambio, der General-Consul Sardiniens, hat auf den Wunsch seines Collegen von Russland, gestern die übrigen Consuln zu einer Sitzung bei sich eingeladen. Die Einladung, welche ich hier beizuschliessen mir die Ehre gäbe, motivirt sich damit, dass es nützlich sein dürfte unter den gegenwärtigen Verhältnissen eine gemeinsame Verständigung zu erzielen.

Ich ermangelte nicht der Einladung auf heute Mittag Folge zu leisten, obschon ich mir sagen musste, dass man sich versammeln wird um zu constatiren, dass man nichts zu unternehmen habe — ohne höhere Instrukzionen.

In der Sitzung nun, die heute abgehalten wurde, kam man überein, dass in der weiteren Anlage gehorsamst anverwahrte Protokoll den respektiven hohen Regierungen vorzulegen.

Der grossbritannische Agent, Herr Green, welcher bei früheren Gelegenheiten als man den kleinen Staatsstreich des regierenden Fürsten für bevorstehend halten zu sollen geglaubt, nicht entstanden hatte in einem solchen Falle das Ereigniss der Einziehung seiner Flagge als sicher hinzustellen, rief in der heutigen Sitzung ebenso emphatisch aus: wer von uns hätte den Muth ohne höhere Weisungen, dem Fürsten ins Gesicht zu sagen: je proteste au nom de mon Gouvernement contre cette violation flagrante de la Convention?

Herr Tillos, der Agent Frankreichs, versicherte gegenüber den böswilligen Anspielungen seiner Collegen — dass er der Urheber des kleinen Staatsstreichs. Er habe seiner Regierung berichtet, dass zwischen der Executive und Legislative ein Conflikt ausgebrochen, welcher nur mit heroischen Mitteln gelöst werden könnte. Marquis de Moustier habe ihm darauf geantwortet: Laissez le Prince faire; c'est à lui qu'incombera la responsabilité. Und so habe er dem Fürsten Couza erklärt, dass er feierlich jede Solidarität mit den vom Staatsoberhaupt zu treffenden Massregeln ablehne.

Das Protokoll sucht, nach den dessen Redakzion vorangegangenen Aeusserungen insbesondere des russischen und des grossbritannischen Agenten zu schliessen, das Gewissen der Consuln von dem möglichen Verdachte ihrer hohen Regierungen zu reinigen, als ob sie nicht auf den ersten Blick erkannt hätten, dass durch die Verfügungen des Fürsten Couza eine flagrante Verletzung der Convenzion constatirt vorliege.

So ziemlich allgemein ward hiebei noch die Ansicht ausgesprochen, dass wenn man bis Samstag keine Instrukzionen für das fernere Verhalten gegenüber dem regierenden Fürsten erhalten sollte, die Consuln an jenem übrichen Audienztage sich nicht in das fürstliche Palais begeben sollten.

So eben höre ich aus verlässlicher Quelle, dass eigene Commissäre in die Distrikte der Fürstenthümer mit unumschränkten Vollmachten des Fürsten entsendet wurden, welche im Falle einer Ruhestörung, den Bevollmächtigten den unbedingten Gehorsam aller Civil- und Militärbehörden zu sichern den Zweck haben.

Montlong.

3.

Montlong cătră Rechberg.

Bucarest, den 26. Mai 1864.

Cousa äussert, er werde nach gänzlich beendigter Abstimmung nach Constantinopel reisen; er habe nie eine andere Intention gehabt als die: dieses Resultat der Pforte und den Mächten zu unterbreiten; dies konnte er aber nicht der Nation sagen; Artikel 18 des « Statutes » vom 14. d. M. diene nur dazu, das Nationalgefühl zu schonen. Man spricht von einer Regentschaft Negris in Abwesenheit des Fürsten. Abstimmung in Bucarest vom 22. bis zum 24: 18.164 *Ja*!

4.

Montlong cătră Rechberg.

Bukarest, 31. Mai 1864.

Ich verfügte mich gestern wieder zu Fürst Couza. Die Conversation sogleich auf die Constantinopler Reise leitend, sprach der Fürst

zuvörderst die hohe Befriedigung aus, dass ihm dieses Mal die Ehre vergönnt sein werde, die persönliche Bekanntschaft Seiner Excellenz des kaiserlichen Herrn Internuntius zu machen.

« Es wird mir » — fuhr der Fürst — durchwegs im Tone der grössten Zuversicht, als ob seine Deduktionen sich von selbst verstünden, als ob er in Constantinopel nicht den geringsten Widerspruch zu fürchten hätte, fort — « es wird mir nicht schwer fallen, den Repräsentanten der garantirenden Mächte und der hohen Pforte die befriedigendsten Aufklärungen zu geben. Die Ursache alles bisherigen Übels suche [1]) ich darin, dass die Mächte ein Werk, die Convention, geschaffen, welche den wahren Bedürfnissen dieser Länder nicht entspricht. Dennoch habe ich redlich versucht, auf der Basis derselben zu regieren. Allein immer stärker drängte sich mir die Überzeugung auf, dass dies eine Unmöglichkeit. Ich habe zu wiederholten Malen, aber vergeblich, den Mächten diese meine Überzeugung nahegelegt — (dénoncé l'impossibilité de gouverner avec la Convention). Übrigens was sollen die Mächte sich auch einmischen in Fragen des inneren Organismus dieser Fürstentümer?! Haben sie selbst uns nicht autonom erklärt? Das Statut und das Wahlgesetz vom 2./14. Mai 1864, — sind es nicht innere Fragen, welche sie erledigen? Ich werde nicht anstehen, in Constantinopel rund heraus zu erklären, dass ich allein, als Fürst, die wahren Bedürfnisse meines Landes kennen muss. Ich bin es, der regieren muss, nicht die Mächte. Wenn es aber durch die gemachten Erfahrungen bewiesen, feststeht, dass ich so nicht regieren kann, wie diese wollen, wenn andererseits die garantirenden Mächte nicht die Absicht haben können, dass die bisherige Unordnung fortbestehe, so ist es doch einleuchtend, dass mir das Recht zustand, ja die gebieterische Pflicht oblag, einen Stand der Dinge zu schaffen, der mir das Regieren möglich zu machen scheint. Die Frage ist nun nur die: greift der neue Stand der Dinge, den ich geschaffen, in die Rechte der Mächte ein? Mit nichten; wenigstens nicht in diese Rechte, so wie ich sie verstehe. Nach meiner Ansicht liegt den Mächten auf ihrem Standpunkte lediglich ob, die politische Stellung der Fürstentümer nach Aussen, gegenüber den Mächten und insbesondere gegenüber der hohen Pforte, unverrückt zu wahren, nicht aber, sich um die innere Organisation dieser autonomen Länder zu kümmern. Man wird sehen, dass das Land prosperiren wird mit den neuen Einrichtungen, welche ich ihm gegeben. Dass das Land damit zufrieden, beweist die fast einstimmige Annahme des Plebiszits. Soll ich Ihnen übrigens meinen Grundgedanken sagen? Ich mache ihnen gegenüber kein Hehl daraus: ich halte das Land nicht reif für den Constitutionalismus ».

Schliesslich erwähnte Fürst Couza, dass in seiner Abwesenheit der Ministerrat regieren werde. Eine eigene Regentschaft, wie man zu glauben schien, sei nicht nötig, « Est ce que les Principautés ne font

[1]) sic! richtig: sehe.

pas partie intégrante de l'Empire Ottoman? Eh bien! me trouvant à Constantinople, je me trouve chez moi», schloss der Fürst scherzend.

5.

Montlong cătră Rechberg.

Bukarest, 4. Juni 1864.

Ich gebe mir die Ehre, Euer Excellenz das Zeitungsblatt [1]) gehorsamst zu unterbreiten, in welchem die bei Gelegenheit der Übergabe des Plebiszites von dem Fürsten gehaltene Rede sich niedergelegt findet.

Wie Euer Excellenz hochgeneigtest daraus zu entnehmen geruhen werden, rechnet der Fürst auf das Wohlwollen des suzeränen Hofes und der hohen garantirenden Mächte, um die Erfüllung der Heilsamen Massnamen zu beschleunigen, welche die ganze Nation soeben sanktionirt hat.

Bezüglich der Abstimmung der Truppen ist bemerkenswert, dass drei Militärpersonen sich mit Nein eingeschrieben.

Der Fürst reist heute Nacht ab.

6.

Haas cătră Rechberg.

Jassy, 5. Juni 1864.

Wie ich erfahre, soll der hiesige englische Consul Herr Dalyell seine Reise nach Constantinopel, worüber ich Euer Excellenz unter dem 31. v. M. ganz gehorsamst zu berichten die Ehre hatte, erst am 6. d. M. antreten. Bei einem Besuche, den dieser Funktionär mir dieser Tage machte, um Abschied zu nehmen, teilte er mir vertraulich mit, dass er von Seiner Excellenz dem Herrn von Bulwer beauftragt sei, die hiesigen Bojaren zu sondiren, ob sie nicht gegen die neuen Regierungsakte der fürstlichen Regierung ihre Beschwerden durch Delegirte in Constantinopel anzubringen gedächten. Dieser Mitteilung fügte Herr Dalyell die vertrauliche Äusserung bei, dass er schon mit mehreren Bojaren Rücksprache gepflogen, dieselben aber sehr eingeschüchtert und unentschlossen gefunden habe, da sie befürchten, dass jeder von ihnen, der gegen den Fürsten Couza in Constantinopel auftreten würde, von diesem nachgerade die härtesten Verfolgungen erfahren müsste, falls ihre Reklamationen ohne Erfolg blieben. Die Bojaren wünschten desshalb Garantien, um eventuell gegen die Willkühr des Fürsten geschützt zu sein. Es scheint, dass Herr Dalyell nachträglich sich noch weiters in dieser Angelegenheit mit den ihm befreundeten Bojaren besprochen habe. Wenigstens wird mir auf vertraulichem Wege ver-

[1]) *La Voix de la Roumanie,* 3 juin 1864.

sichert, dass derselbe diessfalls an Herrn von Bulwer telegrafirt und zur Antwort erhalten haben soll, dass die Bojaren unter den gegenwärtigen Verhältnissen nicht unthätig zu bleiben hätten. Demnach dürfte wohl anzunehmen sein, dass sich einige Bojaren entschliessen dürften, nach Constantinopel zu reisen, um dort für die Interessen ihres Landes gegen die letzten Regierungsakte des Fürsten Couza einzustehen, wenn sie nur einigermassen die Versicherung hätten, dass sie nicht späterhin der Willkühr des Letzteren preisgegeben wären. Viele Hoffnungen baut man auf die Berufung des Fürsten nach Constantinopel und alle patriotisch gesinnten Moldauer sehen in der souveränen Vermittlung der hohen Schutzmächte nur noch das einzige Heil für eine mögliche Ordnung der zerrütteten Zustände des Landes. Schon itzt verhehlt man sich nicht, dass unter der Herrschaft des neuen Wahlgesetzes das demokratische Element aus dem Bauernstand und den übrigen Klassen der Bevölkerung in der Kammer das Übergewicht er angen und als gefügiges Werkzeug der Regierung zu Allem die Hand bieten dürfte, was die revolutionären Umtriebe der rumänischen Agitatoren und deren Nationalvergrösserungspläne im Vereine mit der ungarischen und polnischen Umsturzpartei fördern könnte. Sollte überdiess nach das Ruralgesetz nach dem Regierungsvorschlag in Wirksamkeit treten, so müsste die Moldau einer traurigen Zukunft entgegengehen, da der emancipirte Bauer durch Arbeitsverweigerung seinen früheren Grundherrn in die Lage bringen würde, den grössten Teil seiner Güter unbebaut zu lassen und hiedurch ein Zustand der Dinge eintreten könnte, der eine gänzliche Verarmung des Landes zur Folge hätte.

Laut Anzeige des offiziellen Tagblattes Progresul vom 16./28. d. M. No. 65 hat sich nach eingelaufenen telegrafischen Berichten folgendes Ergebniss der allgemeinen Abstimmung ergeben. Demnach würden 700.000 Stimmzettel für und ungefähr 60 Stimmzettel gegen die Octrozirung abgegeben. Abwesende und Abstentionen belaufen sich auf 500.000.

Nach statistischen Daten ist die Zahl der eingebornen Steuerpflichtigen 769.000.

In der Anlage habe ich die Ehre, Euer Excellenz eine Übersetzung vom Rundschreiben des fürstlich moldowalachischen Ministers des Innern an sämmtliche Kreispräfekten Rumäniens, betreffend den Tag der übernahme des Ergebnisses des Scrutiniums, sowie eine Übersetzung von der fürstlichen Verordnung, betreffend die Bildung einer Commission Behufs Constatirung der für die Annahme oder Verwerfung der neuen Regierungsakte abgegebenen Volksstimmen in tiefster Ehrfurcht zu unterbreiten.

Wie verlautet soll Fürst Couza schon dieser Tage nach Constantinopel abgehen.

Gleichen Bericht erstatte ich unter Einem an die hohe k. k. Internuntiatur in Constantinopel.

7.

Montlong către Rechberg.

Bukarest, 7. Juni 1864.

Fürst Couza, der am Morgen des 5. Juni von hier abgereist, hat erst in dem heutigen Moniteur seine Abreise mittelst der in Übersetzung gehorsamst anverwahrten Ordonanz allgemein kundgemacht.

Das Verlangen, dem Suzerain zu huldigen, wird mit wenigen Worten an die Spitze gestellt, sodann bemerkt, der Fürst gehe nach Constantinopel sich neuerdings die rumänische (seine?) Autonomie bekräftigen zu lassen und schliesseich bekannt gegeben, dass und unter welchen Modalitäten das Minister-Conseil zur Regierung für die Dauer der Abwesenheit des Landesfürsten berufen sei.

Der Fürst war nicht unbesorgt, dass sein Ministerpräsident, Herr Cogalnitschano, von der ihm zurückgelassenen Machtvollkommenheit einen ungebührlichen Gebrauch machen könnte. Er hat daher für gut befunden, in dem obigen Erlasse der Wirksamkeit des Ministers gewisse Grenzen zu ziehen, worüber dieser sich nicht wenig verstimmt zeigt.

General Floresco ist noch kurz vor der Abreise von der Liste der Begleiter des Fürsten gestrichen worden.

Es wird verbreitet, Fürst Couza werde in Constantinopel auch die Frage des Tributs zur Sprache bringen und Unterhandlungen anknüpfen, um das Land durch eine, ein für allemal zu bezahlende Summe von dem lästigen, den Unabhängigkeitssinn der Nation verletzenden tributären Verhältniss loszukaufen.

An der Forterhaltung der öffentlichen Ruhe während der Abwesenheit des Fürsten ist nicht zu zweifeln. Die Bojarie, der grosse Grundbesitz nährt jetzt wenigstens die Hoffnung, dass das Wahlgesetz in Constantinopel gründlich modifizirt und ausserdem ein Mitel werde gefunden werden, um den Fürsten von einer Lösung der Ruralfrage in der von seiner Regierung projektirten Weise abzuhalten.

8.

Montlong către Rechberg.

Bukarest, 31. Mai 1864.

«Für den 21. Mai/2. Juni, an welchem Tage eine Commission ad hoc das der Nation am 2./14. Mai vorgeschlagene und von dieser in den Tagen vom 10./22. bis 14./26. Mai 1864 angenommene Plebiszit, Seiner Durchlaucht dem Fürsten von Rumänien einzuhändigen haben wird» ist ein Festprogramm ausgegeben worden. Die Feier wird eröffnet um 6 Uhr Morgens mit 21 Kanonenschüssen. Das Militär bildet Spalier vom Palais des Fürsten bis zur Metropole, um 10 Uhr

Te Deum, zu welchem sich der Fürst unter Kanonendonner verfügt. Um $11^1/_2$ Uhr übergibt die Commission ad hoc das Plebiszit, « den Willen der Nation » (so heisst es im Programm). Die Commission wird im fürstlichen Galawagen unter Cavalerie Bedeckung ins Palais abgeholt, das Militär präsentirt das Gewehr vor ihr, alle Glocken läuten, wieder 21 Kanonenschüsse. Auf der grossen Treppe des Palais wird die Kommission von vier Adjutanten des Fürsten empfangen und in den Thronsaal geleitet. Hier findet sie den Fürsten auf dem Throne sitzend, umgeben von den Staatskörpern, den Clerus und die Verwaltungsbehörden zur Rechten, den Cassationshof und alle übrigen Mitglieder der Gerichtsbranche zur Linken. Der Metropolit spricht sodann ein Gebet und übergibt Seiner Durchlaucht das Protokoll, welches das Resultat der Abstimmung constatirt. Seine Durchlaucht spricht einige Worte, worauf die Commission ad hoc unter demselben Ceremoniel in die Metropolitankirche zurückkehrt, während der Fürst noch die Glückwünsche der Spitzen der Behörden entgegennimmt. Abends öffentliche Beleuchtung, Feuerwerk, Gratis-Vorstellung im Theater. Noch ordnet das Programm an: Verteilung von Geld und Lebensmitteln unter die Armen des Landes, in allen Kirchen der Fürstentümer, ohne Unterschied der Confession, Te Deum, um den Segen des Himmels auf das Plebiszit herabzurufen.

9.

Eder cătră Rechberg.

Bukarest, 10. Juni. 1864.

...Ich gebe mir die Ehre ganz gehorsamst zu Euer Excellenz hoher Kenntniss zu bringen, dass ich am 8ten Abends hier eingetroffen, und am folgenden Tage die Geschäfte dieses k. k. Amtes wieder übernommen habe.

Ueber die Vorkommenheiten die sich hier im Laufe der letzten Woche zugetragen, hatte Herr Kanzler Montlong die Ehre Euer Excellenz Bericht zu erstatten.

Wie eingreifend in die hiesigen öffentlichen Verhältnisse die vom Fürsten Couza vollbrachte Beseitigung eines Theiles der Pariser Convention erscheinen muss, hat die Menge kein Bewusstsein des stattgehabten Eingriffs in das Staatsleben; die höheren Klassen der Gesellschaft erwarten eingeschüchtert die weitere Entwickelung der Sachen.

Es ist hier allgemein die Ansicht, dass Fürst Couza den von Frankreich ausgehenden Einflüssen folgte, als er die Grundbestimmungen der Convenzion, welche ihm die Uebung unbeschränkter Gewalt erschwerten zu Boden warf. Herr Tillos äusserte gegen mich, dass er den Auftrag habe allen derartigen Gerüchten entgegenzutreten. Wenn fremde Einflüsse auf die Entschlüsse des Fürsten einwirkten, trafen sie jedenfalls mit lang gehegten Wünschen des Fürsten zusammen. Es

hatte sich hier allmälig ein solcher Zustand der Spannung zwischen dem Fürsten und der Versammlung herangebildet, dass eine derartige Sachlage unhaltbar wurde.

Seit Jahren beschäftigte sich Fürst Couza mit dem Gedanken der Diktatur, wie sich die Versammlung mit der Beseitigung des Fürsten beschäftigte.

Die von dem Fürsten bei den Mächten gemachten Schritte blieben erfolglos, ebenso erfolglos wie die Schritte seiner Gegner welche auch durch die Mächte die Absetzung des Fürsten zu veranlassen hofften.

Fürst Couza musste entweder dem Gedanken der Diktatur entsagen oder ihn aus sich selbst durchführen, ihn als vollbrachte Thatsache hinstellen. Der von ihm gemachte Staatsstreich ist eigentlich die Einführung der Diktatur. Die nach dem neuen Wahlgesetz zu Stande kommen sollende Volksvertretung, wird nämlich kaum den Schein einer selbstständigen Körperschaft bewahren. Bei den Wahlen werden jene Schichten der Bevölkerung den Ausschlag geben, welche politisch unmündig und den Regierungseinflüssen vollständig zugänglich sind.

Dadurch dass Fürst Couza die von ihm ausgehende Umwälzung an ein Prinzip knüpfte, welches die Grundlage des heutigen Bestandes der Dinge in Frankreich, hatte er jedenfalls den etwaigen Widerstand dieser Macht, falls ein solcher zu besorgen gewesen wäre, beseitigt.

Fürst Couza zögerte lange mit dem letzthin durchgeführten Gewaltakt, es fehlte ihm lange der Muth einen entscheidenden Schritt zu versuchen.

In gleicher Lage befanden sich seine Gegner. Auch sie trugen sich mit Umsturzplänen herum, sie schraken jedoch vor den Folgen einer Umwälzung, deren Entwickelung und Verlauf man nicht in den Händen behalten und vorbestimmen könnte, zurück.

Es ist hier das Gerücht verbreitet, dass Fürst Couza bei den Mächten Schritte wegen Erlangung der Erblichkeit der Fürstenwürde gethan oder thun werde.

Fürst Couza berührte einmal im verflossenen Jahre mir gegenüber diesen Gegenstand. Der Fürst hat keine direkten Nachkommen, und es ist keine Aussicht vorhanden, dass er welche erlange. Nach seiner damaligen Aeusserung hätte er die Absicht seine Neffen, die Söhne eines Herrn Lambrino, welche in Paris erzogen werden, zu adoptiren.

10.

Eder către Rechberg.

Bukarest, 10. Juni 1864.

Anruhend gebe ich mir die Ehre, Euer Excellenz Abschrift eines Schreibens des Fürsten Couza an die Cabinete von Berlin, London, Paris und Turin zu unterbreiten. Diese Abschrift wurde den Consuln

der betreffenden Mächte wenige Tage vor der Abreise des Fürsten nach Constantinopel mitgeteilt.

Welchen Zweck Fürst Couza bei diesem Schritte im Auge hatte, ist mir nicht bekannt, ich glaube jedoch, anführen zu können, dass er sicher nicht im geringsten die von ihm ausgesprochenen Befürchtungen, als wenn durch Österreich und Russland die Landesimmunitäten und der Territorialbestand der Fürstentümer bedroht würden, teilt.

Beilage: Copie eines Briefes des Fürsten Couza an die garantirenden Mächte. Bukarest, 29. April/11. Mai 1864. (publicată în *Anexe I, 9*).

11.

Haas către Rechberg.

Jassy, 10. Juni 1864.

Laut des in Übersetzung anruhenden Telegrammes des moldowalachischen Ministeriums des Innern an den hiesigen Distriktspräfekten ist Fürst Couza am 5. d. M. von Bukarest nach Constantinopel abgereist, um — wie das Telegramm lautet — den Sultan zu begrüssen und einen neuen Akt der Anerkennung der Autonomie Rumäniens zu erlangen. Schon früher soll Fürst Couza einen Vertrauten mit hinreichenden Creditmitteln nach Constantinopel expedirt haben, dem die Mission zugedacht wäre, die türkischen Machthaber zu seinen Gunsten zu gewinnen. Wie man wissen will sollen auch einige walachische Bojaren nach Constantinopel abgegangen sein. Unter den hiesigen Bojaren, die über die Pläne des Fürsten Couza wohl unterrichtet sein mögen, herrscht Ratlosigkeit. Bis itzt hat sich Niemand unter ihnen zu einer Reise nach Constantinopel entschliessen können; sie scheinen vorerst weitere Nachrichten von dort abzuwarten. Der englische Collega, welcher am 7. d. M. von hier über Galatz nach Constantinopel abging, machte mir vor seiner Abreise noch die vertrauliche Mitteilung, dass Fürst Couza den geheimen Plan habe, nach seiner Rückkehr von Constantinopel die Agitation der rumänischen Geistlichkeit zu benützen, um zur souveränen Herrschaft zu gelangen. Nach einer amtlichen Mitteilung des moldowalachischen Amtsblattes «Monitorul officialu» vom 20. Mai/1. Juni, wovon ich in der Anlage eine deutsche Übersetzung beizuschliessen die Ehre habe, hat die Commission, welche laut meines gehorsamsten Berichtes vom 5. d. M. No. 45/res. mit der Verificirung der Voten über das Plebiscit betraut wurde, ihre Aufgabe vollendet und die von ihr vorgenommene Zählung nachstehendes, entgiltiges Resultat ergeben:

Von 754.148 Steuerpflichtigen und unbedingt stimmberechtigten Staatsbürgern haben 683.928 an der Abstimmung teilgenommen und von diesen 682.621 für und 1307 gegen die Annahme des Zusatz-

Statuts zur Convention vom 7./19. August 1858 und des modificirten Wahlgesetzes gestimmt. Dieses Ergebniss ist, wie ich Euer Excellenz zu berichten die Ehre hatte, durch die unlautersten Mittel, deren sich die Regierung bei Vornahme der allgemeienen Abstimmung bediente, zu Stande gekommen. Den meisten Missbrauch trieb man jedoch bei der Abstimmung der Beamten.

Nach verlässlichen Privatmitteilungen haben sämtliche Beamte und Angestellte der Regierung in drei verschiedenen Listen, die bei den Distriktspräfekturen, Municipalitäten und den öffentlichen Behörden aufgelegt waren, unterzeichnet. Nur gebrauchte man die Vorsicht, dass man bei den Distriktspräfekturen alle Beamten ohne Unterschied der Branche, bei den Municipalitäten dagegen die Beamten als Staatsbürger und bei den einzelnen Behörden die dahin gehörenden Beamten unterzeichnen liess. Da sich die Gesamtzahl der moldo-walachischen Administrativ-Justiz-Finanz-Sanitäts-Unterrichts und Municipalitätsbeamten auf beiläufig 15.000 beziffert, so dürfte die Regierung nur durch die Beamten 45.000 Unterschriften zu ihren Gunsten erhalten haben.

Am 2. d. Mts. wurde hier das Namensfest der regierenden Fürstin und das an diesem Tage vom Fürsten aus Anlass der Entgegennahme des Plebiscits angeordnete Nationalfest feierlich begangen. Zu dieser Doppelfeier fanden Te Deum, offizielle Aufwartung bei dem Distriktspräfekten, grosse Truppenrevue, Théatre paré, öffentliche Schauspiele in der Stadt und auf der Ebene von Copou und Beleuchtung der öffentlichen Gebäude statt.

Gleichen Bericht erstatte ich unter Einem an die hohe k. k. Internuntiatur in Constantinopel.

12.

Eder către Rechberg

Bukarest, 14. Juni 1864.

Unterm 10. dieses Z. 47 B. hatte ich die Ehre Euer Excellenz ganz gehorsamst Abschrift eines Schreibens zu unterbreiten, in welchem Fürst Couza den Cabineten von Berlin, London, Paris und Turin die Immunitäten der Fürstenthümer und deren Gebiet durch Zusammenziehung œsterreichischer und russischer Truppen als bedroht bezeichnet.

Ich habe mir erlaubt die Ansicht auszusprechen, dass Fürst Couza an die Wirklichkeit der Gefahren, auf welche er die Aufmerksamkeit jener Cabinete lenkt nicht im geringsten glaubt.

Dem Fürsten ist es ebenso genau als den Regierungen von Oesterreich und Russland bekannt, dass die sich hier umtreibenden politischen Flüchtlinge den Plan nährten, Einfälle in die Nachbarstaaten zu versuchen. Wenn demnach einige militärische Massregeln an der Grenze ergriffen wurden, mussten sie vollständig durch die Sachlage in den Fürstenthümern gerechtfertigt erscheinen. Dass dies auch die Auffas-

sung des Fürsten Couza war, folglich auch gegenwärtig ist, habe ich aus den vielen Unterredungen die ich mit dem Fürsten über den Gegenstand hatte, entnommen.

Es muss überraschen, dass Fürst Couza die Zweckmässigkeit militärischer Massregeln in Siebenbürgen dem Organ der kaiserlichen Regierung gegenüber einsieht und billigt gleichzeitig aber anderen Regierungen dieselben als für ihn gefahrdrohend bezeichnet.

Ich glaube nicht zu irren, wenn ich gehorsamst anführe, dass dieser Schritt des Fürsten, mit den gegen die Herrn Soutzo und Balsch improvisirten gerichtlichen Untersuchungen, und diese mit seinem Staatsstreich im Zusammenhange stehen.

Wird von allen Nebenrücksichten abgesehen, muss der vom Fürsten vollbrachte Rechtsbruch allen Mächten die über denselben sich auszusprechen haben auch als ein Rechtsbruch erscheinen. Hätte keine Macht ein Interesse, die Sache von einem eigenthümlichen Gesichtspunkte aufzufassen, könnte hinsichtlich der Beurtheilung der Thatsache keine Meinungsverschiedenheit obwalten. Es war demnach im Interesse des Fürsten jene Meinungsverschiedenheiten hervorzurufen, welche allein ihm freie Hand bei den gegen die Rechte anderer gerichteten Unternehmungen lassen.

Hier wird allgemein geglaubt, dass Fürst Couza aus Paris kommenden Einflüssen folgte, als er die Convenzion der Mächte — auch Frankreichs — mit Füssen trat. Es ist nicht abzusehen, welches Interesse die französische Regierung hätte, den Fürsten zu ähnlichen Schritten zu treiben.

Unzweifelhaft war es aber im Interesse des Fürsten an seine Schritte ein vermeintlich französisches Interesse zu knüpfen, seine Sache so hinzustellen als wenn sie die Sache Frankreichs wäre.

Fürst Couza gab sich in letzter Zeit alle Mühe die Auffassung zur Geltung zu bringen, dass eine Verständigung zwischen Oesterreich und Russland hinsichtlich der Fürstenthümer Statt findet. Das Zusammengehen der Consuln von Oesterreich und Russland in einer gemeinschaftlichen Sache, nämlich der Angelegenheit der politischen Flüchtlinge, lieh diesen Behauptungen einen Grad der Wahrscheinlichkeit.

Während Fürst Couza die Aufmerksamkeit der Mächte auf Zusammenziehungen österreichischer und russischer Truppen an der moldowalachischen Grenze leitet, erfindet seine Regierung zwei Complote, welche nach Aussage der offiziösen Blätter zum Zwecke hätten den Sturz des Fürsten Couza, das Ausbrechen von Unruhen die zu militärischen Einschreiten Veranlassung geben würden, das Auflösen der Union und Wiederherstellung der früheren Trennung herbeizuführen.

Was diese Complote betrifft, findet man an ihrer Spitze zwei der einfluss- und bedeutungslosesten Bojaren, die Herrn von Soutzo und Panajot Balsch.

Es gewinnt den Anschein, dass hier Umtriebe Statt finden gegen die Union, welche Frankreich als sein Werk betrachtet, deren Erhal-

tung die französischen Organe als Ehrensache der französischen Regierung hinstellen.

Gleichzeitig mit diesen Umtrieben werden augenblicklich Truppen von Seite Oesterreichs und Russlands zusammengezogen, die nur das Zeichen zum Einrücken abzuwarten scheinen.

Die Erdichtung œsterreichischer Intervenzionsabsichten ist auf Frankreich, die russischen mehr auf England berechnet.

Den innern Feinden begegnet Fürst Couza durch seinen Staatsstreich, und stellt die neue Sachlage auf ein Plebiscit, auf denselben Grund auf welchem die Dinge in Frankreich beruhen. Indem Fürst Couza die Moldo-Walachei immer mehr zu seinem Privateigenthum umwandelt, gibt er sich den Anschein als wenn er die Sache und den Einfluss Frankreichs an den Ufern der Donau vertreten und feststellen würde.

Nach meinem unmassgeblichen Dafürhalten ist in der Angelegenheit des Staatsstreichs nicht Fürst Couza das Werkzeug der französischen Regierung, sondern die französische Regierung unter dem Einfluss des Fürsten Couza.

13.

Eder către Rechberg.

Bukarest, 24. Juni 1864.

Fürst Couza ist am 22. dieses von Constantinopel kommend hier eingetroffen. Am 24. empfing er die Consuln, die sich aus Anlass seiner Rückkunft ihm vorstellten.

Bei Gelegenheit der kurzen Unterredung, die ich mit dem Fürsten hatte, erwähnte er der Fortschritte, welche die Türkei in den letzten Jahren gemacht. Das europäische Element, meinte Fürst Couza, fasse dort immer mehr Wurzel, gewinne an Ausbreitung und werde mit der Zeit die frühere orientalische Art und Weise völlig absorbiren.

Von dem Empfang, der ihm in Constantinopel sowohl von Seite des Sultans als von jener der Repräsentanten der Mächte zu Teil wurde, scheint Fürst Couza sehr befriedigt. Des politischen Ergebnisses seiner Reise machte Fürst Couza keine Erwähnung. Die hiesigen inspirirten Blätter erzählen, dass abgesehen von einigen ganz unwesentlichen Modifikationen, welche eigentlich nur die Form betreffen, die Akte des Fürsten als zu Recht bestehend anerkannt wurden.

14.

Eder către Rechberg.

Bukarest, 19. Juli 1864.

Fürst Couza hat den von den Mächten vereinbarten aditionelen Akt zur Pariser Convention vom Jahre 1858 und das von ihm auf

Grundlage der in Constantinopel festgestellten Prinzipien ausgearbeitete Wahlgesetz veröffentlicht.

Dem Statut wurde folgende Einleitung vorgesetzt: Alexander Johann I von Gottes Gnaden und durch den Willen der Nation Herr der Vereinigten romänischen Fürstentümer. Allen Gegenwärtigen und Zukünftigen Gruss.

Auf Vorschlag Unseres Minister Conseils, In Anbetracht des von Uns vorgeschlagenen Plebiscits vom 2./14. Mai, für welches die rumänische Nation gestimmt hat an den Tagen des 10./22. und 14./26. Mai 1864, In Anbetracht der in Unserer heutigen Proklamation enthaltenen Erwägungen, veröffentlichen Wir wie folgt: ....

Dem Statut und dem Wahlgesetz geht eine Proklamation des Fürsten Couza vor, die im Anschluss und in Übersetzung Euer Excellenz gehorsamst zu unterbreiten ich mir die Ehre gebe.

In dem vom Fürsten subventionirten Blatte Buciumul wird diese Veröffentlichung mit einem Artikel eingeleitet, dessen Anfang ich in Übersetzung hier einzuschalten mir die Freiheit nehme. Er beginnt:

« Heute haben wir unseren Lesern den Akt mitzuteilen, der die Krone aufsetzt den autonomischen Thaten der Romanie, Thaten die seit dem 24. Jänner 1859 bis heute sich folgten.

« Heute am 2. Juli hat Seine Majestät, der Souverän der Rumänen » — ich hatte bereits die Ehre, Euer Excellenz gehorsamst zu berichten, dass Fürst Couza seit seiner Rückkehr aus Constantinopel im Buciumul den Titel Majestät angenommen — « den grossen Akt vom 2. Mai veröffentlicht, welcher das erste Manifest der Autonomie des Landes, wie das Plebiszit vom 10./14. Mai der erste Akt der Befreiung, der Souveränität des rumänischen Volkes ist ».

Was das Statut und das Wahlgesetz betrifft, glaube ich mich enthalten zu dürfen, Euer Excellenz die Übersetzung dieser Aktenstücke zu unterbreiten, nachdem sie mit dem von den Mächten vereinbarten Taxte vollständig übereinstimmen.

Gleichzeitig mit diesen organischen Gesetzen liess Fürst Couza folgende Botschaft veröffentlichen:

An Unseren fürstlichen Staatsrat.

Mit Bezug auf den Bericht Unseres Ministerpräsidenten Z. 786 vom 2./14. Juli.

In Übereinstimmung mit dem Artikel 2 des organischen Gesetzes, welcher den Staatsrat zum Gegenstande hat, Kraft des neuen heute veröffentlichten Statuts

wird Unser Staatsrat eingeladen, sich in seinen ersten Sitzungen mit der Ausarbeitung eines Ruralgesetzvorschlages zu beschäftigen, welcher die Frohne aufzuheben und den Besitz der Frohnbauern hinsichtlich der Gründe, die sich laut den bestehenden Gesetzen in ihren Händen befinden, zu achten hat. Zugleich möge eine dem Rechte gemässe und sichere Entschädigung der Güterbesitzer von Seite des Staates und der Landbauern festgestellt werden.

Unser Ministerpräsident wird dem Staatsrat den der aufgelösten Versammlung vorgelegten Gesetzvorschlag und ihre Arbeiten, welche sich auf die Frage beziehen, mitteilen.

Bukarest den 2./14. Juli 1864.

Ich war der Meinung, dass nach dem neuen Statut die vom Staatsrat ausgearbeiteten Gesetzvorlagen, um Gesetzeskraft zu erlangen, vor die Versammlung und den Senat kommen müssten. Fürst Couza machte mich jedoch aufmerksam, dass nach dem Schlussatz des Art. 3 des Statuts der Regierung die Berechtigung zusteht, in dem Zeitraume während jene Versammlungen nicht tagen, ohne ihre Mitwirkung Verfügungen zu treffen, die nicht mehr ihrer Zustimmung bedürfen. Man sei blos verpflichtet, nach Berufung dieser Körperschaften ihnen die Gründe und das Ergebniss der ergriffenen Massregeln mitzuteilen. Auf meine Frage, ob Fürst Couza den ersten oder den zweiten Weg hinsichtlich der Ruralfrage einschlagen werde, entgegnete der Fürst, dass er es selbst noch nicht wisse, indem die Ergreifung des einen oder des andern Wegs von den Umständen werde abhängen müssen.

15.

G. Chiari[1] *către Rechberg*.

Jassy, 24. Juli 1864.

Im Nachhange zu den gehorsamsten hierortigen Berichten vom 19. und 23. Mai laufenden Jahres Z. 38 und 39 habe ich die Ehre, Euer Excellenz *deutsche Übersetzung* einer neuerlichen, im Bukarester Amtsblatte vom 15./3. laufenden Monats Z. 146 veröffentlichten Proklamation des Fürsten Couza, womit er die von Seite des suzerainen Hofes und der garantierenden Mächte geschehene Anerkennung seiner neuen Regierungsakte der hierländigen Bevölkerung bekannt gibt, ehrfurchtsvollst vorzulegen.

In dieser Proklamation wird besonderer Nachdruck auf das neue Wahlgesetz und auf den Umstand gelegt, dass die vereinigten Fürstentümer erst von nun an in den vollen Besitz ihrer Autonomie gelangt seien.

Im selben Amtsblatte wird auch das neue Wahlgesetz, dessen Bestimmungen mit den im Journal de Constantinople vom 15. l. M. Z. 4419 ausgesprochenen, angeblich von den Conferenzmächten gebilligten Grundsätzen übereinstimmen, sowie die in deutscher Übersetzung anruhende Zusatzakte zur Pariser-Convention vom 7./19. August 1858, die Zusammensetzung der neuen Abgeordnetenkammer und die Errichtung eines Senates betreffend, veröffentlicht.

Die hierländige Bevölkerung hat alle diese Akte mit der grössten Gleichgültigkeit aufgenommen.

Gleichen Bericht erstatte ich unter Einem an Seine Excellenz den Herrn Internuntius in Constantinopel.

[1]) Cancelist şi conducător interimar al Consulatului general austriac din Moldova.

16.

Eder către Rechberg.

Bukarest, 26. August 1864.

...«Wir sind gezwungen», fuhr Fürst Couza fort, «den Verträgen vollbrachte Tatsachen entgegenzustellen, weil uns unser Bestand mehr am Herzen liegt als Pfortenverträge».

Hierauf sprach mir Fürst Couza von seinem Staatsstreich und äusserte: « Ich war gewohnt, einer billigen Beurteilung von Seite der kaiserlichen Regierung zu begegnen. Einige meiner Landsleute, welche nach Wien oder über Wien reisten, hatten die Ehre, sich Seiner Excellenz dem Herrn Grafen von Rechberg vorzustellen. Es wurden mir Äusserungen Seiner Excellenz über die hiesigen Verhältnisse einberichtet. Ich fand, dass wenn Sie auch nicht immer zu unseren Gunsten lauteten, sie im Ganzen sehr wohlwollend waren, faisant la part de nos fautes, mais tenant aussi compte des nécessités de la situation. Ich pflegte Organen anderer Regierungen gegenüber mich zu äussern: Die Österreicher sind unsere Nachbarn, sie sind hier am zahlreichsten vertreten, sie haben die vielfachsten Beziehungen mit uns, sie kennen das Land und die Leute, sie sind mehr als andere in der Lage, die Schwierigkeiten, denen wir begegnan und die Notwendigkeiten, die uns treiben, zu würdigen. Sie sind im Irrtum, wurde mir geantwortet, wenn sie sich auf die Österreicher berufen, und man wies mir eine Depesche vor, welche ein Botschafter an seinen Hof geleitet, in welcher über eine Unterredung mit Seiner Excellenz dem Herrn Grafen von Rechberg aus Anlass des Staatsstreiches ausführlich berichtet wird. Seine Excellenz urteilt sehr hart über uns, das hat mich sehr betrübt — j'en étais profondément affligé. Ich hoffe, die Zukunft wird den Beweis führen, dass wir diese harte Urteil nicht verdienen».

III

CORESPONDENŢA MINISTRULUI DE EXTERNE AL AUSTRIEI (CONTELE RECHBERG) CU REPREZENTANŢII SĂI DELA CONSTANTINOPOL (BARONUL PROKESCH-OSTEN), LONDRA (CONTELE APPONYI), PARIS (PRINŢUL METTERNICH), BERLIN (CONTELE KAROLYI) ŞI PETERSBURG (CONTELE THUN) IN CHESTIUNEA LOVITURII DE STAT DELA 2/14 MAI 1864

(Din Arhivele de Stat dela Viena)

1.

Internunţiul austriac din Constantinopol către Ministrul său, la Viena 16 Mai 1864.

... Gestern kam uns die Nachricht von dem Staatsstreiche am 14. in Bukarest. Ich kenne bloss die Eröffnung und die an demselben

Tage geschehene Auflösung der Kammer. Der russische Geschäftsträger will wissen, dass die Kammermitglieder durch die bewaffnete Macht auseinander getrieben wurden. Die Zartheit, mit welcher Herr von De Moustier in unserer Sitzung am 14. die Kammer in Bukarest behandelt wissen wollte, und die von ihm behauptete Ohnmacht des Fürsten der Kammer gegenüber, erhalten ein erheiterndes Streiflicht durch das, was gleichzeitig in Bukarest vorging...

2.

Ministrul Afacerilor străine al Austriei către Reprezentantul său la St. Petersburg, 16 Mai 1864.

Le Duc de Gramont m'a entretenu confidentiellement d'une dépêche de M. Drouyn de Lhuys relative aux concentrations de troupes opérées par l'Autriche et la Russie sur la frontière des Principautés danubiennes.

J'ai l'honneur de Vous transmettre, Mr. le Comte, ci-près en copie une dépêche que je viens d'écrire au Prince Metternich et dont la teneur Vous fera connaître la nature de la communication qui nous a été adressée par le Cabinet des Tuileries ainsi que la réponse que j'ai cru devoir y faire. Cette réponse est conforme à l'entente qui a eu lieu sur cet objet entre le Cabinet Impl. et celui de St. Pétersbourg, et à laquelle se réfère ma dépêche No. 2 du 22 Avril dernier.

Veuillez porter le contenu de l'annexe à la connaissance de Mr. le Prince de Gortchacow qui, je suppose, aura reçu une communication analogue de la part de l'Ambassade de France à St. Pétersbourg.

3.

Ministrul Afacerilor streine al Austriei către Reprezentantul său la St. Petersbourg, 16 Mai 1864.

Ma dépêche précédente était écrite lorsqu'un télégramme de Bucharest nous apprit que le Prince Couza, après avoir dissous l'assemblée, a proclamé une espèce de constitution et une nouvelle loi électorale. Les deux actes devaient être soumis au suffrage universel et avoir force de loi du jour où ils seraient sanctionnés par le vote populaire. C'est le coup d'état que le Prince Couza médite depuis longtemps et qui est destiné à lui assurer le pouvoir absolu dans le pays ainsi qu'à préparer son indépendance au dehors.

Nous ne doutons pas que la Porte protestera contre ce procédé inqualifiable, et il nous paraît nécessaire que les Représentants à Constantinople reçoivent l'ordre d'appuyer énergiquement le protêt de la Cour Suzeraine.

Veuillez entretenir Mr. le Prince de Gortchakow de cet objet et nous faire connaître sans retard dans quel sens il compte instruire le Chargé d'Affaires de Russie à Constantinople, avec lequel nous désirons que l'Internonce puisse marcher d'accord dans cette circonstance.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la Londra, 16 Mai 1864.

Prince Couza après la dissolution de l'Assemblée a proclamé une espèce de constitution et une nouvelle loi électorale. Les deux actes seront soumis au suffrage universel et auront force de loi du jour où ils seront sanctionnés par le vote populaire. C'est le coup d'état que Couza médite depuis longtemps et qui doit lui assurer l'indépendance au dedans et au dehors. Nous ne doutons pas que la Porte protestera contre ce procédé inqualifiable. Il nous paraît nécessaire que les Représentances à Constantinople reçoivent l'ordre d'appuyer énergiquement le protêt de la Cour suzeraine. Veuillez entretenir Lord Russell de cet objet et nous faire connaître sans retard dans quel sens il compte instruire Sir H. Bulwer afin que nous puissions donner des directions analogues au Baron Prokesch.

5.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la Berlin, 16 Mai 1864.

Mr. l'Envoyé est invité à entretenir Mr. Bismarck de la nouvelle constitution proclamée par le Pce. Couza et à nous faire connaître les instructions, qui seront adressées à ce sujet au Représentant de la Prusse à Constantinople.

6.

Reprezentantul Austriei la Londra către Ministrul său, la Viena 18 Mai 1864.

Premier Secrétaire d'Etat est prêt à s'associer aux protestations de la Porte et à les appuyer énergiquement, mais il persiste à décliner toute idée d'intervention étrangère à moins qu'elle réunisse unanimité des Puissances. Peut-être consentirait-il à laisser faire la Porte seule.

Bisher kein Entschluss gefasst und keine Instruktion an Sir H. Bulwer erlassen.

7.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la Londra, 19 Mai 1864.

En nous déclarant prêts à appuyer protêt de la Porte nous n'avions aucunement en vue le cas d'une intervention étrangère dans les Principautés, et nous partageons entièrement l'avis de Lord Russell que la Porte devrait être éventuellement invitée à agir comme Puissance suzeraine et au nom des Cours garantes. Veuillez Vous énoncer ainsi

envers L. Russell et tâcher de provoquer instructions analogues à Sir H. Bulwer.

8.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Internunțiul austriac din Constantinopol, 19 Mai 1864.

Nous venons de recevoir un télégramme du Comte Apponyi portant que le Principal Secrétaire d'Etat était prêt à s'associer aux protestations de la Porte et à les appuyer énergiquement, mais qu'il déclinait toute idée d'intervention étrangère dans les Principautés danubiennes à moins qu'elle réunît l'unanimité des Puissances. J'ai répondu qu'une pareille intervention n'entrait non plus dans les vues du Cabinet Impl. et que nous étions d'avis que la Porte devrait être éventuellement invitée à agir comme Puissance suzeraine et au nom des Cours garantes.

9.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentanții săi dela Londra, Berlin și St. Petersburg, 19 Mai 1864.

J'ai l'honneur de Vous transmettre ci-près, pour Votre information personnelle, copie d'un rapport du Baron Prokesch qui nous rend compte de la première séance de la Conférence pour l'affaire des Couvents dédiés. Ainsi que Vous le verrez par le texte du protocole de cette séance, nous avons lieu d'être satisfaits du résultat obtenu. La conduite et les procédés du Prince Couza sont l'objet d'un blâme sévère et bien que dans le cours de la discussion, Mr. l'Ambassadeur de France ait cherché à pallier les torts du Gouvt. Moldo-Valaque, il ne s'est pas, cependant, séparé de ses collègues.

Ce début pourrait nous permettre d'espérer une issue favorable de la Conférence. Les dernières nouvelles arrivées de Bucharest ont malheureusement fort aggravé la situation. Il nous paraît urgent que les Puissances accordent à la Porte un appui énergique dans les mesures qu'elle jugera utile d'adopter pour faire face à des éventualités menaçantes. La première démarche du Gouvt. ottoman sera sans doute une protestation contre les actes arbitraires du Prince Couza. Ces actes étant en contradiction manifeste avec les stipulations internationales qui ont réglé le sort des Principautés, les Puissances n'hésiteront pas, je pense, à soutenir la Porte dans cette circonstance. Mais l'expérience nous a démontré que de pareilles protestations restent sans aucun effet sur le Pce. Couza.

Nous pensons donc qu'on devrait dès à présent examiner si une mesure plus efficace n'est pas nécessaire pour assurer le maintien ou le rétablissement de l'ordre. Nous croyons que dans ce cas, ce serait le Gouvt. Ottoman qui devrait être chargé par les Puissances garantes d'exécuter les décisions prises en commun. Tel est du moins le sens

des instructions préalables dont nous munissons le Baron Prokesch en attendant que nous recevions des renseignements plus détaillés sur ce qui se passe en Moldo-Valachie.

Adaos către Reprezentantul dela Londra

Nous serions heureux de voir le Gouvt. anglais adresser sans perte de temps des instructions analogues à Sir H. Bulwer. Veuillez insister auprès de Lord Russell sur la nécessité d'agir aussi promptement que possible si on ne veut pas laisser le mal prendre des proportions redoutables. D'après le télégramme d'hier de V. Exc. le Gouvt. anglais me semble suspecter un peu nos intentions à l'égard d'une intervention armée dans les Principautés. Nous regretterions fort que les insinuations françaises sur le but secret des mouvèments de troupes dans le voisinage des Principautés aient produit, à Londres quelque impression.

Ma dépêche du 15 de ce mois a dû prouver à V. Exc. que nous ne songeons nullement à faire marcher nos troupes au delà de nos frontières et mon télégramme d'aujourd'hui aura confirmé ces assurances. Nous espérons donc que Lord Russell aura, même avant l'arrivée de la présente dépêche, écrit à Constantinople dans un sens favorable à l'emploi de mesures efficaces.

J'invite, en tous cas, V. Exc. à ne rien négliger pour représenter au Principal Secrét. d'Etat combien il importe de prendre des résolutions conformes aux nécessités de la situation et à l'intérêt général des Puissances qui veulent le maintien de la tranquillité en Orient.

Adaos către Reprezentanții dela Berlin și St. Petersburg

Veuillez Vous énoncer dans ce sens lorsque Vous aurez occasion d'entretenir Mr. de Bismarck (Gortchacoff) des affaires d'Orient et exprimer l'espoir que le Gouvt. prussien (russe) observera dans ces circonstances une attitude semblable à celle du Gouvt. Impl.

10.

Ministrul de Afaceri Străine al Austriei către Reprezentantul său la Paris, 20 Mai 1864.

La Conférence pour l'affaire des couvents dédiés a tenu sa première séance à Constantinople le 9 de ce mois. Ainsi que V. A. le verra par le texte ci-joint du protocole de cette séance, nous avons bien sujet d'être satisfaits du résultat obtenu. La conduite et les procédés du Prince Couza sont l'objet d'un blâme sévère et nous constatons avec plaisir l'accord qui s'est établi sur ce point entre tous les Représentants.

Ce début pourrait nous permettre d'espérer une issue favorable de la Conférence. Les dernières nouvelles arrivées de Bucharest ont malheureusement fort aggravé la situation. Il nous paraît urgent que les

Puissances accordent à la Porte un appui énergique dans les mesures qui seront utiles à adopter pour faire face à des éventualités assez menaçantes. La première démarche du Gouvernement Ottoman sera sans doute une protestation contre les nouveaux actes arbitraires du Prince Couza et les Puissances n'hésiteront pas, je pense à soutenir la Porte dans cette circonstance. Mais l'expérience nous a plus d'une fois démontré que de pareilles protestations restent sans aucun effet sur le Gouvernement Moldo-Valaque. Nous pensons donc qu'on devrait dès à présent examiner de concert avec le Gouvt. Ottoman si une mesure plus efficace n'est pas nécessaire pour assurer le maintien, ou le rétablissement de l'ordre dans les Principautés. Nous croyons en tous cas que c'est la Porte qui devrait être chargée par les Puissances garantes d'exécuter les décisions prises en commun.

Tel est le sens des instructions préalables dont nous avons muni le Baron Prokesch en attendant que nous recevions des renseignements plus détaillés sur ce qui se passe en Moldo-Valachie. C'est aussi dans ce sens que je me suis déjà exprimé envers Mr. le Duc de Gramont. Je lui ai répété à cette occasion que le Gouvt. français serait complètement dans l'erreur s'il supposait chez le Gouvt. Impl. des arrières pensées et l'intention d'intervenir directement dans les Principautés. Mes dépêches du 13 de ce mois ont fait connaître à V. A. la pensée du Gouvt. Impl. et nous maintenons l'opinion que c'est à la Porte qu'il revient comme Puissance suzeraine d'agir après s'être entendu avec les Puissances garantes.

V. A. voudra bien conformer son langage à ces indications et exprimer à Mr. Drouyn de Lhuys notre voeu sincère de voir les deux Cabinets observer dans cette occasion une attitude semblable.

II.

Reprezentantul Austriei la Londra către Ministrul său, la Viena, 23 Mai 1864.

J'ai demandé hier à Lord Russell s'il avait déjà envoyé des instructions à Sir Henry Bulwer relativement à la nouvelle phase dans laquelle est entrée la question des Principautés.

Sa Seigneurie m'a répondu que l'Ambassadeur Britannique à Constantinople l'ayant informé que la Porte comptait faire un appel aux puissances Signataires du Traité de Paris, il voulait connaître d'abord la nature et la portée de cette démarche avant de prendre une décision.

J'ai expliqué au Principal secrétaire d'Etat que le Cabinet Impérial, en désirant donner son appui à la Porte, n'avait aucunement en vue une intervention étrangère, mais seulement de renforcer l'action de la Puissance suzeraine, qui serait invitée éventuellement à agir en cette qualité au nom des cours garantes.

Lord Russell répliqua qu'il n'aurait, pour sa part, aucune objection à une pareille proposition mais que, d'après le Traité de Paris, la Porte

elle-même ne pouvait intervenir que par suite d'une entente entre les Puissances et qu'il s'agirait toujours de savoir si le Cabinet français donnerait son assentiment à des mesures coercitives quelconques.

Je ne perdrai pas de vue les instructions que Votre Excellence m'a transmises par Sa dépêche du 19 mai, reçue ce matin, et je saisirai la première occasion pour insister auprès de Lord Russell sur l'urgence de résolutions conformes aux nécessités de la situation et au maintien de la tranquillité en Orient.

12.

Internunțiul austriac la Constantinopol către Ministrul său, la Viena, 23 Mai 1864.

Die Pforte hat Erklärung an Fürst Couza ablaufen lassen, dass sie ihm kein Recht zuerkenne, das Grundgesetz des Landes zu ändern und daher jeden darauf bezüglichen Akt für ungiltig betrachte.

Sir H. Bulwer und Mis. Moustier haben ein Telegramm vereinbart, wodurch sie Fst. Couza nach Constantinopel einladen, Aufklärung über seine Schritte zu geben . . . [1]). Die Pforte soll sich mit Couza über die Aufrechterhaltung der Ruhe während dessen Abwesenheit verstehen und die Consuln beiwirken. Aali Pascha, durch die Botschafter überrascht, hat zugestimmt. Mir erscheint dies Telegramm als erster Schritt in der Bahn der Concessionen, an deren Ende die Anerkennung des Gewaltstreiches liegt. Ich habe erklärt, mich an diesem Telegramm ohne Ermächtigung meiner Regierung nicht zu betheiligen. Der russische Geschäftsträger folgt meinem Beispiele. Bericht darüber haute ab.

13.

Reprezentantul Austriei la St. Petersburg către Ministrul său la Viena, 25/13 Mai 1864.

Les hautes dépêches que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'adresser en date du 16 courant me sont exactement parvenues, et je me suis empressé de porter leur contenu à la connaissance de Mr. le Prince Gortchacow.

Le Chargé d'affaires de France a fait ici une démarche analogue à celle de Mr. le Duc de Grammont pour demander des explications sur les armements à la frontière méridionale de l'Empire. Le Vice-Chancelier a répondu au Comte de Massignac que la Russie n'avait nullement augmenté ses forces en Bessarabie, qu'elle se trouvait assez forte pour repousser une attaque éventuelle du côté des Principautés, et que ce n'était pas de sa part qu'une violation des traités fût à craindre, et que c'étaient plutôt les tendances révolutionnaires du Prince Couza

[1] sic!

et le soutien du dehors, duquel il se targue, qui pourraient donner de l'ombrage à l'Europe.

Quant aux inquiétudes causées, selon le Cabinet français, à la Sublime Porte, par les prétendus armements, le Prince a ajouté que le Cabinet de Constantinople connaissait trop bien les sentiments de celui de St. Pétersbourg pour en avoir réellement.

Le rapport du Chargé d'affaires de Russie à Constantinople sur la première réunion de la conférence a pleinement satisfait le Prince. « Vous voyez » m'a-t-il dit — « avec de la fermeté et en nous montrant unis nous devons toujours faire triompher le droit ».

Ainsi que j'ai eu l'honneur de le mander à Votre Excellence par mon télégramme du 21, Mr. Novikoff sera chargé de se joindre à la Sublime Porte, si elle protestait contre les derniers décrets de l'Hospodar, mais le Vice-Chancelier est d'avis que, dans cette circonstance, l'initiative doit être laissée à la Cour suzeraine.

14.

Reprezentantul Austriei la St. Petersburg către Ministrul său la Viena, 25/13 Mai 1864.

J'ai eu l'honneur de recevoir hier la haute dépêche du 19 ct. ainsi que la lettre de Votre Excellence du 20 et je viens d'en donner connaissance au Prince Gortchacow. Le Vice-Chanclier est de l'avis de Votre Excellence que la Porte devrait être chargée de l'exécution des mesures à prendre contre les actes arbitraires du Prince Couza, mais il m'a répété à cette occasion qu'il faut laisser au Gouvernement Ottoman l'initiative de les proposer.

Le Prince considère comme un acte de faiblesse l'appel de l'Hospodar à Constantinople au moment même où il s'est placé, pour ainsi dire, hors la loi. « Couza y arrivera » — m'a dit le Vice-Chancelier — « avec de l'argent, et avec cela et des courbettes on fait dans ce pays-là tout ce qu'on veut ». Aussi Mr. Novikoff a reçu l'ordre de suivre à cet égard l'Internonce sur le terrain de l'abstention.

15.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la Londra, 26 Mai 1864.

Nous avons appris avec satisfaction par Votre télégramme du 18 courant que le Principal Secrétaire d'Etat de S. M. britannique, reconnaissant toute la gravité de l'événement qui vient de s'accomplir à Bukarest, s'est montré disposé à appuyer les démarches que la Porte se verrait dans le cas de faire pour constater sa désapprobation des actes arbitraires du Prince Couza et pour les déclarer nuls et non avenus.

Suivant un télégramme du Baron Prokesch du 23., la Porte a effectivement fait savoir à l'hospodar de Moldo-Valachie qu'elle ne lui reconnaissait pas le droit de changer de son propre chef la constitution du pays et qu'elle considérait comme nul dans ses conséquences tout acte de sa part tendant vers un pareil but. Sir Henry Bulwer avait engagé la Porte à une démarche de cette nature et avait été secondé en cela par les Missions d'Autriche et de Russie. Il ressort toutefois de ce même télégramme que M. l'Ambassadeur d'Angleterre de concert avec son collègue de France a jugé à propos d'inviter le Prince Couza à se rendre à Constantinople pour donner des éclaircissements sur sa conduite, et que la Porte, cédant aux représentations des deux Ambassadeurs, a fini par y donner son consentement.

Nous avouons ne pas avoir été peu surpris de voir Sir H. Bulwer s'associer à une démarche qui ne nous paraît pas être en harmonie avec les conseils qu'il avait d'abord donnés à la Porte, vu que cette insinuation a tout l'air d'un premier pas dans la voie des concessions qui doit conduire à la reconnaissance du fait accompli.

Or, quel intérêt l'Angleterre peut-elle avoir à favoriser une solution de ce genre? N'est-il pas évident que le Prince Couza vise à l'indépendance, que reconnaître la validité de son coup d'état, c'est lui assurer un pouvoir absolu dans l'administration du pays, dont il ne manquera pas d'abuser et qui ne pourra par conséquent qu'entraîner sous peu de nouvelles complications. Et quelle sera désormais son attitude envers la Cour suzeraine et les Puissances garantes quand l'expérience lui aura prouvé qu'il peut impunément enfreindre les stipulations des actes internationaux auxquels le régime actuel de la Moldo-Valachie doit son existence; quel sera son respect pour les capitulations que l'Angleterre, de même que les autres Cours, a itérativement déclaré vouloir maintenir dans les Principautés danubiennes; quelle garantie aura-t-on pour la conservation de la paix dans le nord de la Turquie ainsi que pour le maintien de bons rapports internationaux avec les Etats voisins sous un gouvernement qui ne se cache pas de tendances subversives et qui en dépit des Traités donne à ses armements une extension hors de toute proportion avec les besoins réels du pays?

Les Ministres de Sa Majesté britannique sont trop clairvoyants pour se méprendre sur la portée de l'acte que le Prince Couza vient d'accomplir afin de se tirer des embarras d'une position que sa conduite a certainement beaucoup contribué à aggraver. Ils ne se dissimuleront pas sans doute que sanctionner la constitution octroyée par le Prince Couza à la Moldo-Valachie et reconnaître la validité du plébiscite auquel cet acte va être soumis, ce serait souscrire à l'indépendance de fait des Principautés danubiennes, faire le premier par vers le démembrement de l'empire ottoman, et établir un ordre de choses qui doit entraîner dans un prochain avenir les plus graves conséquences. L'effet immédiat ce serait l'affermissement de l'omnipotence française substituée à

l'influence collective que le Traité de Paris avait pour but d'assurer aux parties contractantes.

Quelle que soit la suite que le Prince Couza croira devoir donner à l'invitation des deux Ambassadeurs, — car nous doutons encore qu'il veuille S'éloigner des Principautés dans un moment aussi critique, nous pensons qu'il est dans l'intérêt de l'Angleterre comme dans le nôtre et dans celui de toute Puissance conservatrice, de confirmer la Porte dans les dispositions qu'elle a manifestées et de l'assister à rétablir le respect des Conventions internationales, plutôt que de se montrer complaisant envers celui qui ne se fait aucun scrupule de les ignorer et d'en abuser au profit de sa position contre les intérêts de la Porte.

Ainsi nous sommes d'avis qu'il faudrait décerner à la Conférence de Constantinople la tâche d'aviser d'un commun accord entre la Porte et les représentants en prenant pour point de départ le protocole XXII de Paris. Pour notre compte, nous serions prêts à proposer que dans le cas où l'emploi de mesures plus efficaces ne pourrait pas être évité, la Cour suzeraine fût invitée à intervenir en son propre nom et comme mandataire des autres Puissances co-signataires du Traité de Paris.

Je prie V. Exc. de porter le contenu de la présente dépêche sans perte de temps à la connaissance de Lord Russell et de nous informer en détail de la manière dont Sa Seigneurie aura accueilli notre communication.

16.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Internunţiul austriac din Constantinopol, 26 Mai 1864.

J'ai l'honneur d'accuser à V. E. réception de Son rapport en date du 19 Mai concernant le coup d'état du Prince Couza. Nous avons également reçu le télégramme du 23 Mai par lequel vous nous rendez compte de l'invitation adressée par les Ambasasdeurs de France et d'Angleterre au Prince Couza de se rendre à Constantinople pour justifier sa conduite. Nous avons vu avec plaisir que M. le Chargé d'affaires de Russie, suivant Votre exemple, s'est abstenu de s'associer à cette démarche.

Je ne crois pas pouvoir Mr. le Baron, mieux Vous mettre au fait du jugement que nous portons sur la situation et sur les mesures qu'elle nous semble réclamer, qu'en vous envoyant ci-près copie d'une dépêche que j'adresse au Comte Apponyi et dont j'autorise V. Exc. à donner confidentiellement connaissance à Aali Pacha.

17.

Internunţiul austriac din Constantinopol către locţiitorul (Montlong) Consulului general austriac din Bucureşti, 26 Mai 1864.

Ich sende Ihnen zu Ihrer persönlichen Kenntnis und um Ihre Sprache darnach einzurichten, Abschrift des am 23. d. von der Pforte an Fst.

Cuza gerichteten Schreibens. Dass die Schritte des Fürsten über seine Berechtigungen hinausgingen, wird Niemand ernstlich anstreiten können, und der Fürst selbst zugeben müssen. Dass die kais. Regierung diese Schritte als völlig ungültig und rechtlos betrachtet, werden Sie bereits aus Wien erfahren haben, und habe ich bereits die Ehre gehabt, Ew. darüber keinen Zweifel zu lassen.

Da der Fürst seine demnächstige Ankunft in Constantinopel anzeigen liess, so wird seine Absicht sein, sich über die Motive seiner Handlungsweise zu rechtfertigen und die Anschauungen der Repräsentanten dafür zu gewinnen. Ich glaube nicht, dass es im Interesse der Vertreter der Convention liegt, dem Fürsten das Feld hier völlig frei zu lassen. Wenn, ohne Zweifel, die Sprache einer rein oligarchischen Opposition hier nur ungünstigen Eindruck machen würde, so könnte dagegen die Sprache derjenigen, welche die Achtung für die Verträge u. folglich den Weg der Vereinbarung mit dem suzeränen Hof und den garantirenden Mächten über etwaige durch das Interesse des Landes gebotene Abänderungen im Wahlgesetze und in der Verfassung vertreten, sicher von grossem Nutzen sein.

Fürst Cuza wird darzuthun bestrebt sein, dass er ohne ein erweitertes Wahlgesetz und ohne Senat nicht regieren und nicht für das Gedeihen des Landes und für die Erhaltung der Ruhe, was beides seine oberste Aufgabe, einstehen könne. Was den Senat betrifft, so bin ich geneigt, seine Behauptung für richtig zu halten. Bei der vorgeschlagenen Erweiterung des Wahlgesetzes frägt es sich aber, ob sie nicht bis zu einem Grade gehe, der eigentlich die natürlichen Repräsentanten der Interessen des Landes, den Grundbesitz, das Vermögen, die Industrie, die Intelligenz, durch die untersten Volksklassen aus ihrem gebührenden Einflusse treibt. Ein solches Wahlgesetz aber könnte nur durch persönliche Wünsche und durch Absichten, welche den Frieden Europas bedrohen, erklärt werden.

Ich setze voraus, dass Baron Eder unverzüglich zurückkehrt und sehe mit Verlangen dessen Berichten entgegen.

Bezüglich Ew. Telegramme vom 22. u. 23. habe ich nur zu erwidern, dass die Intrigue, in so ferne sie mit Constantinopel in Verbindung gebracht wird, gänzlich aus der Luft gegriffen ist. Wer glauben könnte, dass die heutigen türk. Minister mit einem Manne wie Lamberti irgend ein ernstes Wort wechseln würden, gäbe sich selbst ein Zeugnis jedes Mangels an Urtheil.

18.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la Paris, 30 Mai 1864.

. . . Sir H. Bulwers Antrag de nommer une constituante pour juger le coup d'état, wird hier nicht angenommen. Man wünscht, dass Fürst

Couza nach Constantinopel berufen und von der Pforte und den Mächten zur Rede gestellt werde.

19.

Internunţiul austriac din Constantinopol către Ministrul Afacerilor Străine al Porţii, 10 Iunie 1864.

Voici, Altesse, un petit travail que je Vous soumets sans prétention quelconque.

Sir H. Bulwer pense qu'il est plus digne et plus convenable de discuter un contre-projet que de s'engager dans une discussion des projets du Prince Couza.

Je le pense également et il me paraît qu'il n'y a pour la confection d'un contre-projet, de point de départ plus sûr et plus légal que la convention de 1858 elle-même, à laquelle on appliquerait celles des modifications du statut du Prince du 14 Mai, qui sont effectivement utiles et ne présentent ni inconvénients ni dangers.

Après une introduction, dans laquelle j'occupe le point de vue de la S. Porte, j'ai donc pris article par article la Constitution de 1858. J'en ai conservé ce qui me paraissait à conserver et j'ai modifié ce qui m'a paru exiger de la modification, me conformant en cela autant que possible au statut du Prince qu'il appelle lui-même un développement de la dite Constitution.

En confrontant le texte de la Constitution avec le texte du statut, Votre Altesse se convaincra de l'usage que j'ai fait de ce dernier.

D'ailleurs j'ai marqué en encre rouge le chiffre des articles tirés en tout ou en partie du statut.

C'est un essai que je livre, un projet, qui exige sans doute un examen plus approfondi. Il ne me vient pas en tête de croire que cette compilation soit parfaite.

Quant à l'usage à faire de ce contre-projet, qu'on se borne, lors qu'il sera corrigé, à le discuter avec le Prince, ou à le soumettre à l'appréciation des Puissances, ou à le présenter, d'après l'idée de Sir H. Bulwer, à une Assemblée constituante à Bucarest, je n'ai aucunement arrêté mes idées. Aussi le temps pour y penser ne nous manquera pas. Pour le moment ce qui m'a paru nécessaire c'est de préparer un contre-projet.

Quant à la loi électorale, j'ai écrit quelques rapprochements sur une feuille à part.

20.

Ministrul Afacerilor Streine al Austriei către Reprezentantul său la Paris, 2 Iunie 1864

D'après une communication récente du Gouvt. français, ce dernier désire voir s'engager le plus tôt possible entre les Représentants à Constantinople des pourparlers au sujet des changements apportés par le Prince Couza à la Constitution des Principautés.

Les rapports du Baron Prokesch que je transmets aujourd'hui à V. A. par ma dépêche précédente prouvent que la Conférence s'est déja occupée de cette affaire. Le Gouvt. Impl. est entièrement d'accord avec le Cabinet des Tuileries sur la nécessité de procéder sans retard à un examen sérieux de la situation dans les Principautés. J'ai pu malheureusement constater par les dernières ouvertures du Gouvt. français qu'il se place à un point de vue fort différent du nôtre. Il pense, en effet, que les Puissances garantes n'ont qu'à sanctionner les mesures du Prince Couza qui, s'il a été incorrect dans la forme, n'en a pas moins raison dans le fond. Plusieurs fois déjà il a signalé aux Puissances les vices de l'organisation politique des Principautés. Les réclamations n'ont point eu de succès, ni la Porte, ni les Puissances ne se sont occupées de porter remède aux embarras du Gouvt. Moldo-Valaque. Le mal n'a fait qu'empirer et le Prince Couza s'est vu obligé d'agir par lui-même, puisque ses plaintes n'étaient pas entendues. Telle est la thèse développée par le Gouvt. français, mais nous ne saurions y donner entièrement notre adhésion. Nous admettons bien qu'il puisse être nécessaire d'apporter des changements à l'oeuvre élaborée d'un commun accord entre la Porte et les Puissances garantes. Nous sommes prêts à examiner les imperfections de la Constitution qui fonctionnait jusqu'ici en Moldo-Valachie, et à la modifier dans un sens équitable. Mais ces modifications doivent partir de l'initiative de la Porte et des Puissances et nous devons regarder comme non avenue toute entreprise du Prince Couza tendant à renverser de son autorité privée des stipulations revêtues de la sanction européenne. Ce serait, selon nous, faire jouer aux Puissances un rôle indigne d'elles que de les convoquer simplement pour accepter les arrangements qui conviennent au Prince Couza. Nous croyons donc que le point de départ des délibérations doit être la non-validité des mesures récentes du Prince Couza et l'examen de l'état de choses créé par la convention et les Protocoles, dans le but d'y apporter les améliorations requises.

C'est dans ce sens que j'ai répondu verbalement à la dernière communications du Gouvt. français et j'invite V. A. à régler son langage en conséquence.

21.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Internunțiul austriac din Constantinopol, 2 Iunie 1864.

Le rapport de V. Exc. en date du 26 Mai nous apprend que le Prince Couza était incessamment attendu à Constantinople. Nous regrettons vivement qu'il n'ait pas été possible d'engager au moins l'hospodar à différer son départ de Bucharest jusqu'à ce que la Porte ait pu s'entendre avec les Puissances garantes sur les mesures jugées nécessaires par suite des actes qui ont si brusquement changé la situation intérieure de la Moldo-Valachie.

22.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la Londra, 2 Iunie 1864.

Pour faire suite à mes communications précédentes, j'ai l'honneur de Vous transmettre ci-près copie de deux rapports du Baron Prokesch qui nous rendent compte de la troisième séance de la conférence sur la question des couvents dédiés.

Le second de ces rapports et les pièces qui s'y trouvent annexées ont trait au dernier coup d'état du Prince Couza. D'après les plus récentes nouvelles, le Prince doit arriver sous peu à Constantinople, afin d'y donner des explications sur sa conduite. Les événements dont la Moldo-Valachie est le théâtre nous paraissent donner à la Porte le droit incontestable de demander l'application de la stipulation qui l'autorise à envoyer dans les Principautés un commissaire ad hoc assisté des délégués des Puissances garantes.

Nous ne savons pas si les explications du Prince Couza pourront être jugées suffisantes. Dans le cas où elles ne le seraient pas et où le Gouvernement ottoman voudrait avoir recours à la mesure que je viens d'indiquer, nous serions tout à fait disposés à l'appuyer. Nous espérons que les autres Puissances ne refuseront pas leur concours pour réprimer les actes arbitraires du Prince Couza tout en restant dans les limites que les traités ont tracées à l'action de la Porte et des Puissances garantes.

23.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la Berlin, 2 Iunie 1864.

Mr. l'Envoyé reçoit en copie deux rapports de Constantinople, par lesquels Mr. l'Internonce nous a rendu compte de la 3. séance de la conférence pour l'affaire des couvents dédiés, ainsi que des mesures que la Porte compte prendre par suite du coup d'état exécuté par le Prince Couza.

Quant à nous nous sommes prêts à appuyer de notre mieux l'envoi dans les Principautés d'un Commissaire Ottoman, assisté des délégués des Puissances garantes.

24.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Insărcinatul său de Afaceri la St. Petersburg, 2 Iunie 1864.

Mr. le Chargé d'affaires reçoit en copie deux rapports de Constantinople, par lesquels Mr. l'Internonce nous a rendu compte de la 3-me séance de la conférence pour l'affaire des couvents dédiés, ainsi que des mesures, que la Porte compte prendre par suite du coup d'état exécuté par le Prince Couza.

Si V. Exc. avait pu compter sur l'appui de Ses collègues, le meilleur avis à donner à Aali Pacha eût été sans doute de répondre ainsi que Vous l'indiquez dans Votre rapport à l'Agent moldo-valaque, que le Sultan verrait le Prince avec plaisir, mais que Sa Majesté désirait recevoir auparavant des explications sur les faits qui se sont passés à Bucharest d'être mise à même d'établir une entente avec Ses Augustes Alliés sur la marche qu'il y aurait lieu de suivre. C'eût été l'unique moyen de préparer une solution propre à sauvegarder les intérêts de la Porte et la dignité des Cours garantes.

Dans la fâcheuse situation qui nécessairement devra résulter de la présence du Prince Couza à Constantinople, nous ne pouvons que recommander itérativement à V. Exc. d'agir de son mieux sur l'esprit de Mr. H. Bulwer et d'Aali Pacha afin de sauver autant que possible du naufrage. Ainsi nous espérons que la Porte tiendra compte de Votre conseil d'inviter, avant d'entrer en relations avec Couza, pour que ce Prince réponde de la façon que vous avez indiquée à la lettre du Grand Vizir et nous avoue les torts qu'il s'agit maintenant de réparer.

Nous pensons que le séjour du Prince à Constantinople ne doit pas empêcher la Porte et les Représentants de s'en tenir aux dispositions du protocole du 6. sept. lesquelles prévoient le cas d'une infraction aux clauses de la Convention. D'ailleurs nous croyons devoir réserver à la Cour suzeraine de prendre l'initiative des propositions tant à cet égard que sous le rapport des modifications qu'il serait convenable d'apporter à la Convention afin d'écarter les inconvénients que l'expérience a démontré être inséparables de l'organisation actuelle.

Il est bien entendu, au point de vue du Cabinet Impl., que ces modifications qui n'auront force et valeur que pour autant qu'elles résulteront du libre assentiment de toutes les parties intéressées ne devront porter aucune atteinte aux droits de la Puissance suzeraine en laissant intacte la position de la Moldo-Valachie vis-à-vis de cette Puissance, de même que les immunités assurées par les Capitulations aux sujets des Puissances étrangères en Moldo-Valachie.

Quant à nous nous sommes prêts à appuyer de notre mieux l'envoi dans les Principautés d'un Commissaire Ottoman, assisté des délégués des Puissances garantes.

25.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la Londra, 2 Iunie 1864.

J'ai l'honneur de transmettre ci-près à V. Exc. copie d'une dépêche que j'adresse au Prince de Metternich au sujet d'une communication récente du Gouvt. français concernant la situation dans les Principautés-Unies. J'invite V. Exc. à agir auprès de Lord Russell dans le sens des observations que j'ai présentées au Représentant de la France.

26.

Internunţiul austriac din Constantinopol cătră Ministrul său, la Viena, 2 Iunie 1864.

Le Grand-Vézir qui vient de perdre par une mort subite son second et dernier fils, Nazim Bey, s'est retiré pour quelques jours des affaires. Aali Pacha, par ordre du Sultan, le remplace provisoirement dans le Grand Véziriat.

Je viens de recevoir les directions relativement au coup d'état du Prince Couza, que Votre Excellence a bien voulu me faire parvenir en date du 26 mai. En parlant à l'Angleterre le langage de la vérité, Votre Excellence aura en tout cas avisé cette Puissance de ne pas se laisser glisser sur la pente des concessions.

Je ne connais que le premier mot de Lord John Russell à Sir Henry Bulwer qui est conforme à nos propres appréciations. Reste à voir si le désir d'user de ménagements n'affaiblit pas les premières impressions et ne pousse à admettre ce que tout d'abord on a considéré inadmissible.

Une partie de mes collègues, nommément l'Ambassadeur de France, s'est déjà transféré au Bosphore. J'ignore les instructions qu'ils peuvent avoir reçues. J'ignore également s'ils admettent ou non l'application du protocole XXII. Le Prince Couza, attendu d'abord demain, arrivera à ce que j'apprends, dans 8 à 10 jours.

Dans le cas de l'application du protocole XXII la Sublime Porte sera d'abord tenue de demander au Prince Couza des informations, ce qui offrira à celui-ci l'occasion d'essayer de justifier ses mesures arbitraires. La défectuosité de la constitution de 1858, déjà modifiée par les dispositions internationales de 1861, ayant été formellement reconnue par la Porte dans sa lettre responsive au Prince Couza du 2 Novembre 1863 (v. mon rapport No. 90 C) et dans sa circulaire du 12 Novembre à ses Représentants près les Cours garantes (v. mon rapport No. 94 C), le Prince aura un point de départ pour justifier non pas l'arbitraire dans son action, mais les motifs de son statut du 14 Mai qu'il appelle lui-même un développement de la dite constitution de 1858.

Sir Henry Bulwer pense, et je partage son opinion, qu'il ne serait ni de la dignité de la Porte et des Représentants, ni prudent, de s'engager avec le Prince Couza dans une discussion de son statut, et que mieux vaudrait que la Sublime Porte tînt pour le cas éventuel un contre projet tout prêt.

Ce contre-projet, selon moi, aurait une base naturelle et légale dans la révision de la constitution de 1858 elle même. J'ai fait dans les derniers jours un travail de cette nature, prenant article par article, conservant ce qui me paraissait à conserver et modifiant ce qui m'a paru exiger des modifications, parmi lesquelles plusieurs des dispositions du statut, p. e. ce qui regarde la formation d'un Sénat (pouvoir pondérateur), ont trouvé place.

J'ai envoyé ce travail très-confidentiellement (sans en parler à aucun de mes collègues) aujourd'hui même à Aali Pacha. J'ignore encore s'il pense pouvoir en faire usage. C'est un essai de contre-projet de la Porte et pas plus. Il peut l'adopter, l'amender ou le mettre de côté comme bon lui semblera.

Sir Henry Bulwer regarde également comme indispensable la création d'un troisième pouvoir (sénat) et des changements dans la loi électorale. Sur ces points il y aura accord entre les Représentants. Les dissidences commenceront avec le développement de ces points. Pour nous éclairer de l'opinion du pays, Sir Henry pense qu'il faudrait réunir dans les Principautés une assemblée ad hoc, représentant tous les intérêts et toutes les classes. A cette assemblée la cour suzeraine présenterait les deux questions: loi électorale et formation du sénat; l'Assemblée les discuterait et nous donnerait son opinion.

Abstraction faite de la presque impossibilité de réunir, sous la pression des circonstances actuelles une assemblée indépendante et qui après le plébiscite jouirait du prestige nécessaire dans le pays et en dehors, je crois que sa convocation ne ferait qu'augmenter la confusion.

D'après moi la Porte ferait mieux de discuter avec le Prince Couza (supposé qu'il convienne nettement de l'arbitraire de ses actes) son contre-projet. Si elle vient à une entente avec lui, qu'elle soumette ensuite le résultat combiné aux Puissances, et si les Puissances l'approuvent, qu'elle le fasse, dans la voie usitée, exécuter dans les Principautés.

Dans le cas où il n'y aura pas d'entente entre elle et le Prince il reste à la Porte la voie ouverte à l'application du protocole XXII.

27.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către însărcinatul său de Afaceri la Petersburg, 3 Iunie 1864.

La dépêche ci-jointe en copie que je viens d'écrire à l'Ambassadeur Imp. à Paris Vous fera connaître la communication que le Cabinet des Tuileries nous a adressée au sujet des mesures récentes du Prince Couza, ainsi que la manière dont je me suis énoncé sur la marche que les Cours garantes auraient à suivre dans cette circonstance.

En Vous invitant, Mr. le Comte, à porter le contenu de l'annexe confidentiellement à la connaissance de M. le Prince de Gortchacow, il me reste à Vous accuser réception de Vos rapports politiques du 25/13 Mai et à Vous renouveler . . .

28.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la Londra, 8 Iunie 1864.

Par ma dépêche du 26 mai je vous ai fait connaître nos impressions sur le coup d'état du Prince Couza et les mesures qui nous paraissaient

urgentes afin de sauvegarder les intérêts de la Cour suzeraine et d'assurer le maintien de l'ordre en Orient. Il nous tarde de connaître la manière dont le Principal Secrétaire d'Etat de Sa Majesté britannique s'est expliqué avec V. Exc. sur cette matière.

Vous saurez déjà, à l'heure qu'il est, Mr. le Comte, que le Prince Couza a fait annoncer à la Porte sa prochaine arrivée à Constantinople, où il va plaider en personne en faveur des actes par lesquels il a enfreint ouvertement les stipulations internationales qui ont réglé le régime actuel de la Moldo-Valachie.

Il nous paraît de la plus haute importance que dans la situation si étrange que la présence du Prince Couza à Constantinople va créer les missions d'Angleterre et d'Autriche continuent à se maintenir sur le pied d'une parfaite entente, ce qui offrira le meilleur moyen de neutraliser les influences qui se feront valoir en sens inverse des intérêts que ces deux missions auront à ménager.

Par cette raison nous croyons devoir nous ouvrir envers le Cabinet de Londres avec une entière franchise sur la marche qui nous semblerait la plus opportune. Ainsi qu'il ressort d'un récent rapport du Baron Prokesch, tant lui que Sir Henry Bulwer étaient d'avis qu'il ne serait ni prudent ni de la dignité de la Porte de s'engager avec l'hospodar dans une discussion de son statut, mais qu'il serait préférable que la Porte y opposât un contre-projet tenu prêt pour l'occasion. Nous ne pouvons que pleinement partager cette opinion et il nous semble qu'un pareil contre-projet devrait avoir pour point de départ la Convention de 1858 dont il modifierait certaines clauses dans le but de mieux assurer la marche de l'administration et l'exercice du pouvoir tandis qu'il conserverait intact tout ce qui a rapport aux droits de la Cour suzeraine et aux intérêts politiques placés sous la sauvegarde des Cours garantes.

A notre sens, la formation d'un troisième pouvoir pondérateur, tel que le sénat et quelques changements dans la loi électorale, pourraient trouver place parmi les modifications à introduire.

Nous pensons en outre que dans le cas où la Porte serait disposée à suivre une pareille marche et où le Prince Couza lui en fournirait l'occasion, le contre-projet pourrait être discuté directement entre la Porte et l'hospodar, et que le résultat de cette entente pourrait être soumis aux Puissances à qui il appartiendrait de le revêtir de leur approbation. Dans le cas où il n'y aurait pas d'entente entre la Porte et le Prince, resterait la voie ouverte à l'application du protocole XXII.

Je vous invite Mr. le Comte, à donner connaissance sans délai à Lord Russell de ce qui précède et à témoigner à Sa Seigneurie tout le prix que nous attacherions à ce que nos deux Missions à Constantinople fussent autorisées à recommander à la Porte de suivre la marche que nous venons d'indiquer et qui nous paraît la plus propre à résoudre les difficultés de la situation.

29.

Internunțiul austriac din Constantinopol către Ministrul Afacerilor Străine al Porții, 8 Iunie 1864.

Ayant causé longtemps avec Sir H. Bulwer, je pense que ses idées se résument dans l'exposé ci-joint. Je ne méconnais pas la force que nous donnerait un vote du pays par le fait même qu'il annullerait le plébiscite. La difficulté réside dans l'exécution. Si cette difficulté est à vaincre, je pencherais assez pour ce mode. Si dans l'entente préalable que la S. Porte devrait toujours tenter avec le Prince Couza, celui-ci refuse le recours au pays, la voie de l'octroy se présente alors comme toute naturelle et le pays ne reprochera plus à la Porte, mais au Prince de n'avoir pas été consulté.

30.

D-l de Bismarck către Reprezentantul Prusiei la Viena, Baronul Werther 9 Iunie 1864.

Graf Károlyi hat mir s. Z. die anliegende Depesche des Grafen Rechberg v. 19. v. M. mitgetheilt.

Darin spricht die kais. Regierung den Wunsch aus, dass die Grossmächte sich dem Staatsstreiche des Fürsten Couza gegenüber nicht auf einfache Protestationen beschränken, sondern zu wirksamen Massregeln übergehen möchten. Es soll der Pforte die Ausführung der gemeinschaftlich gefassten Entschliessungen übertragen werden.

Es ist Ew. bekannt, dass die kön. Regierung das vertragswidrige Verfahren des Fürsten Couza auf das Entschiedenste missbilligt und die Nachrichten, welche uns von den übrigen Höfen zugegangen sind, constatiren deren Uebereinstimmung darin, dass man allseitig den Staatsstreich als vertragswidrig ansieht. Hinsichtlich der weiteren Behandlung der Sache machen sich indess abweichende Tendenzen geltend.

Aus London meldet uns Gf. Bernstorff:

« Lord Russell findet den Staatsstreich des Fürsten Couza dem Louis Napoleons sehr ähnlich, aber weniger berechtigt wegen der Oberhoheit der Pforte. Einen Protest der letzteren wird England unterstützen und überhaupt völlig auf Seite der Pforte stehen, nur nicht zugeben, dass dieselbe ohne einstimmiges Einverständnis der Vertragsmächte mit Waffengewalt einschreite ».

Die Haltung des französischen Cabinets dem Hospodar gegenüber ist eine noch mildere und es fehlte nicht an Symptomen, dass Frankreich den Staatsstreich als vollendete Thatsache zuzugeben bereit sei.

Auch der beiliegende, mir mitgetheilte Erlass des Hrn. Drouyn de Lhuys an den französischen Botschafter hierselbst widerspricht dieser Auffassung nicht. Wenn H. Drouyn de Lhuys darin den Fürsten Couza überhaupt tadelt, so bezieht sich diese Missbilligung weniger auf die vom Hospodar ergriffenen Massregeln und die dadurch be-

wirkten materiellen Rechtsverletzungen, als auf die Form seines Vorgehens. Es ist daher zu besorgen, dass die von England als Vorbedingung des Einschreitens geforderte Einstimmigkeit nicht vorhanden sein, sondern dass Frankreich widersprechen und England diesen Widerspruch berücksichtigen werde. In diesem Falle würden beide Westmächte sich energischeren Schritten von unserer Seite gegenüber schliesslich auf demselben Terrain begegnen.

Es bedarf nicht der näheren Nachweisung, dass eine derartige Gruppirung nicht allein eine gedeihliche und erfolgreiche Einwirkung der Vertragsmächte auf die orientalischen Angelegenheiten im allgemeinen und auf die Haltung des Fürsten Couza insbesondere vereiteln müsste, sondern dass dieselbe auch vom allgemeinen politischen Standpunkte aus, namentlich vor völliger Schlichtung der dänischen Angelegenheit, dem Interesse Oesterreichs wie unserm eigenen direct zuwiderlaufen würde. Es scheint mir deshalb wichtig, dem Pariser Cabinet jeden Anlass zu einseitiger Verständigung mit England zu benehmen. Der Vorschlag des Hrn. Drouyn de Lhuys, die neuesten Massregeln des Fürsten Couza zunächst zum Gegenstande von Besprechungen zwischen den Gesandten in Constantinopel zu machen, mag an sich wenig Aussicht auf wesentliche practische Erfolge bieten, obwohl es bei der bevorstehenden Anwesenheit des Fürsten in Constantinopel von Nutzen sein kann, der Pforte durch derartige Erörterungen einen Stützpunkt für ihr eigenes Urtheil und Verfahren zu bieten. Immerhin dürfte die französ. Regierung, wenn ihr an sich unverfänglicher Vorschlag ohne weiteres zurückgewiesen würde, hierin einen Vorwand finden, weiteren Versuchen zu einer allgemeinen Verständigung zu entsagen und den vorerwähnten Weg einer Separatverabredung mit England zu verfolgen. Wir halten es daher für möglich, auf den in der Depesche des Hrn. Drouyn de Lhuys enthaltenen Vorschlag einstweilen einzugehen und demnach den Gfen. Brassier zur eventuellen Betheiligung an solchen Besprechungen der Vertreter sämmtlicher Grossmächte zu ermächtigen. Wir werden denselben gleichzeitig anweisen, dass er sich ein möglichst gleichmässiges und einmüthiges Verhalten mit seinem österr. Collegen besonders angelegen sein lasse.

Ich gebe mich der Hoffnung hin, dass der Gf. Rechberg, gegen welchen E. E. Sich im Sinne des vorliegenden Erlasses eingehend äussern wollen, unserer Auffassung beitreten und in gleichem Sinne die kais. Vertreter in Paris und Constantinopel instruiren werde. Ihrem diesfälligen Berichte sehe ich mit Interesse entgegen.

31.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Internunţiul austriac din Constantinopol, 9 Iunie 1864

J'ai exactement reçu le rapport politique que Vous m'avez fait l'honneur de m'adresser en date du 2. courant et dans lequel V. Exc. déve-

loppe sa manière de voir sur la marche à suivre par la Porte envers le Prince Couza, dont le télégraphe nous a déjä fait connaître le départ pour Constantinople.

Nous approuvons entièrement l'idée que Vous avez suggérée à Aali Pacha relativement à un contre-projet à tenir prêt pour l'opposer éventuellement au statut octroyé par le Prince Couza. Aussi partageons-nous l'opinion de V. Exc. sur l'admission d'un pouvoir pondérateur et de quelques changements dans la loi électorale qui auraient à trouver place parmi les modifications qu'il sera nécessaire d'apporter à la Convention de 1858.

Quant à l'idée émise par Sir Henry Bulwer au sujet d'une assemblée ad hoc qui serait à réunir dans les Principautés, les inconvénients d'une pareille mesure sont trop palpables pour avoir besoin d'être discutés et d'ailleurs la France s'est déjà prononcée avec force contre la réalisation de ce projet. En revanche nous trouverions fort convenable la marche que V. Exc. propose de suivre, et qui consisterait dans une entente directe entre la Porte et Couza sur le contre-projet opposé au statut, entente dont le résultat aurait à être soumis à l'approbation des Puissances.

Nous écrivons à Londres dans le sens de la proposition de V. Exc. pour tâcher de provoquer des instructions à Sir H. Bulwer qui l'engagent à l'appuyer de son côté auprès de la Porte.

32.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Internunțiul Austriac la Constantinopol, 12 Iunie 1864.

Je viens de recevoir le rapport que V. Exc. m'a fait l'honneur de m'adresser en date du 6 courant et par lequel Elle rend compte de son entretien avec le Marquis de Moustier au sujet du coup d'état du Prince Couza.

Le langage que Vous a tenu cet Ambassadeur n'a guère pu nous surprendre. C'est la répétition d'un thême déjà souvent développé, et c'est exactement le même point de vue en faveur duquel plaide ici l'Ambassade de France. Nous regrettons seulement que Sir Henry Bulwer qui a été présent à cet entretien, n'ait trouvé rien de mieux à opposer à l'argumention de son collègue que l'idée monstrueuse d'une Assemblée constituante.

Je joins ici pour l'information particulière de V. Exc. copie d'un récent rapport du Comte Apponyi, dont la teneur prouve une fois de plus combien peu l'on doit compter dans les circonstances sur un appui efficace de la part du cabinet britannique et de ses Agents dans les graves questions qui se débattent aujourd'hui à Constantinople.

33.

Internunţiul austriac din Constantinopol cătră Ministrul său la Viena, 13 Iunie 1864.

J'ai l'honneur de soumettre à Votre Excellence quelques pièces confidentiellement adressées à Aali-Pacha, pour l'aider dans l'embarras occasionné par l'attitude et la présence du Prince Couza.

Ce serait méconnaître le poids d'affaires qui pèsent sur Votre Excellence, que de croire qu'Elle trouverait le temps pour parcourir ces pièces. C'est uniquement pour compléter les informations, que je les soumets. La marche de la pensée résulte des billets dont je les ai accompagnées en les envoyant à Aali Pacha.

Si la première communication a été rédigée dans la supposition d'octroyer la constitution modifiée que les circonstances exigent, je me suis rapproché dans la seconde plus des idées de Sir H. Bulwer qui y tient et dont le concours n'est pas à négliger.

Le Grand Vizir et Aali Pacha ont pris mon projet de constitution modifiée pour base de leur communication à Mr. Negri. Ils ont opposé d'abord aux articles du statut du Prince du 14 Mai, les amendements proposés par moi, et se réservent la révision totale de la constitution. S'ils parviennent à les faire accepter au Prince, ils soumettront le projet de constitution revisée aux Puissances et l'octroyeront ensuite aux Principautés par lettre vizirielle.

S'il n'y a pas d'entente avec le Prince, ils se décideront plus tard sur les voies indiquées dans le second mémoire.

Ma communication confidentielle à Aali Pacha n'est connue d'aucun de mes Collègues, à l'exception de Sir H. Bulwer. Cependant Mr. de Moustier doit en avoir eu vent, probablement par quelqu'un du bureau turc, car il a fait demander à Aali Pacha s'il était vrai que l'Internonce lui avait remis un projet de constitution? Aali Pacha a nié le fait. A moi, Mr. de Moustier que j'ai vu hier assez longtemps, n'en a pas fait mention.

34.

Promemoria adresat de Internunţiul austriac din Constantinopol Guvernului otoman, 13 Iunie 1864.

L'infraction aux clauses de la convention de 1856, qui a eu lieu par le 14 mai, amène une question qui, sous le point de vue du Protocole XXII est encore dans son premier stade. La Sublime Porte, responsable vis-à-vis des Puissances du maintien de la convention, a fait connaître au Prince qu'elle condamne ses actes comme arbitraires et les considère comme non avenus; le Prince pour sa part se dit prêt à les justifier.

La nécessité de modifications à apporter aux stipulations internationales ne fera pas sujet de controverse. L'initiative des propositions appartient incontestablement à la Porte.

Quelle que soit la forme et la portée de ces propositions, il peut y avoir ou non entente là-dessus entre la Porte et le Prince. Dans le premier cas la Porte notifie aux Puissances cette entente qu'elle renferme un recours à l'avis des Principautés ou non, et leur demande le concours;

dans l'autre cas la Porte informe les Puissances de la non-entente et avisera selon. Elle peut en ce cas,

1. ou décider d'octroyer une constitution modifiée ce qui suppose une entente préalable entre elle et les puissances,

2. ou elle peut de même, évoquer d'abord l'opinion des Principautés, soit sur le total des modifications, soit seulement sur le Sénat et la loi électorale.

Octroyer tout d'abord la constitution modifiée est peut-être la voie la plus digne; mais elle expose à des erreurs, fait peser la responsabilité sur la Porte et sur les Puissances et, le plébiscite restant debout, met la Porte non seulement en face du Prince mais encore du pays.

En évoquant l'opinion du pays, ces inconvénients sont évités et le plébiscite peut être annulé par le pays même.

L'évocation peut avoir lieu:

a) ou par la convocation d'une assemblée ad hoc;

b) ou par une commission tirée du sein de cette Assemblée;

c) ou par l'appel à Constantinople de quelques personnes qui ont qualité pour représenter le pays.

Le premier chemin est le plus efficace et le plus complet — les deux autres sont peut-être plus courts, le dernier est évidemment le moins efficace.

Ayant obtenu l'opinion du pays sur la totalité de la constitution ou sur les deux chapitres plus haut mentionnés, la S. Porte peut alors soumettre aux Puissances une proposition élaborée. La sanction des Puissances la changera en nouvelle loi du pays, qui sera octroyée par lettre vizirielle.

Si le Prince ne s'y soumet pas, il y aura lieu de venir aux moyens coercitifs, mais ils seront alors dirigés contre le Prince seul, le pays s'étant déjà associé à la Porte par le vote de ses représentants.

36.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la Berlin, 13 Iunie 1864.

Freiherr von Werther hat mir den zu Ihrer Kenntnisnahme hier in Abschrift beigeschlossenen Erlass des Hrn. k. preussischen Minister-Präsidenten mitgetheilt, worin sich die Anschauungsweise des Berliner Cabinetes in Bezug auf das den Willkür-Massregeln des Fürsten Couza gegenüber einzuhaltende Verfahren ausgesprochen findet. Diese Auslassung der k. preussischen Regierung gründet sich auf eine Eröffnung, welche wir unterm 19. v. M. an sie zu richten in dem Falle waren.

Seither hat die kais. Gesandtschaft die hierortige Depesche vom 2. l. M. erhalten, aus welcher ersichtlich, dass der Staatsstreich des moldowalachischen Hospodars bereits den Stoft zu Besprechungen in der wegen der Angelegenheit der Klostergüter in Constantinopel tagenden Conferenz geliefert hatte. Ein abschriftlich nebenfolgender Erlass an den kais. Botschafter in Paris wird Ew. von der Art und Weise in Kenntnis setzen, in welcher wir auf eine diesfällige Mittheilung des französischen Cabinetes antworten zu sollen glaubten.

Ew. werden aus diesem Aktenstücke entnehmen, dass wir mit der vom Berliner Cabinete getheilten Ansicht der franz. Regierung übereinstimmen, wornach die neuen Massnahmen des Fürsten Couza zwischen den Repräsentanten und der Pforte der Erörterung unterzogen zu werden hätten; nur ist unsere Auffassung des Gesichtspunktes, von welchem aus die Akte des Fürsten und die daraus für die Mächte erwachsende Aufgabe zu beurtheilen sind, von jener Frankreichs wesentlich verschieden.

Vor Allem wird nun über den in der Sache einzuschlagenden Gang die suzeräne Macht, welcher unstreitig die Initiative der Vorschläge zusteht, zu vernehmen sein. Das kais. Cabinet hat die Absicht, sie hiebei, insoferne als ihre Vorschläge die Wahrung der Verträge und des internationalen Rechtes bezwecken werden, bestens zu unterstützen. Dass die Pforte zu keinen ernsten Massnahmen ohne vorherige Zustimmung aller betheiligten Mächte schreiten werde, kann wohl nicht füglich in Zweifel gezogen werden. Aber für sehr wichtig halten wir es, dass Preussen gleich Oesterreich, Grossbritannien und Russland hiebei der Pforte seine Unterstützung leihe, wie denn solcherart am ehesten gehofft werden kann, sich auch der Mitwirkung Frankreichs zu versichern, wie der Vorgang in der Klosterfrage soeben den Beweis geliefert hat.

Ew. wollen bei vertraulicher Mittheilung des Inhaltes unseres Erlasses an Fürsten Metternich sich dem k. Cabinete gegenüber in vorstehendem Sinne äussern und uns über die Aufnahme, welche Ihre Eröffnung gefunden, baldthunlich Bericht erstatten.

38.

Ministrul Afacerilor Străine al Angliei către Ambasadorul acesteia la Constantinopol, 16 Iunie 1864.

Sir, The Ottoman Ambassador at Her Majesty's Court has communicated to me a letter addressed by H. H. the Grand Vizir to H. H. the Prince Couza of the date of the 21 May.

In this letter the Grand Vizir states to the Prince that the S. Porte has heard that H. H. has dissolved the Assembly legally elected in conformity with the existing Constitution, has declared his intention of summoning an Assembly to be elected according to a new electoral law and proposes to submit to that Assembly a new Constitution.

The Grand Vizir goes on to declare that the Porte cannot recognize in Prince Couza any right to change the fundamental laws of the State established in virtue of existing treaties.

The S. Porte consequently declares these acts and all other acts of a similar nature null and void.

The Grand Vizir further declares that the Porte will occupy herself immediately in a manner conformably to Treaties and to her relations with the guaranteeing Powers, in considering the resolutions it may be fit to adopt.

Her Majesty's Government see with satisfaction that the S. Porte observes with scrupulous fidelity the engagements of Treaties and in conformity thereto, is disposed to enter into friendly communication with the Guaranteeing Powers as to the measures which it behaves their wisdom to adopt.

The Ottoman Government have also made declarations relating to Prince Couza of a different and most serious nature.

In a despatch of Aali Pacha to Djemil Pasha at Paris, H. H. mentions that Prince Gortchacoff had spoken to the Turkish Ambassador at Petersburg of the revolutionary Course of Prince Couza, and had adverted to the possibility of a military occupation, adding however that in such a case the task of military occupation would fall to Turkey. Aali Pasha goes on to represent himself as saying to the French Ambassador « that the general state of the Principalities seemed to lead to this sort of eventualities, that the more Prince Couza furnished himself with arms, the more he deprived us of weapons wherewith to calm the disquietude of neighbouring states, that if Moldo-Wallachia continues to be the focus of Hungarians, Poles and Bulgarians of the revolutionary party, Russia and Austria will have the right to demand of us as the Suzerain, to put an end to a state of things which keeps them continually in alarm, that in that case the Porte would find herself in a position of difficulty which would not allow her to protect an administration which had become the centre of revolutionary intrigues, having for their object to disturb the tranquillity of all neighbouring Countries ».

Upon this I would observe that these matters are undoubtedly of very great importance. In order to consider them it will be advisable to separate two classes of complaints.

To the first belong the confiscation of the Convent property, the change of the Electoral Law, the subversion of the existing Constitution and the proclamation of a new Electoral Law without the sanction of the Suzerain or of the Garanteeing Powers.

To the second class of complaints belong the allegations that Moldo-Wallachia is made the focus of revolutionary intrigues and that arms and men are collected with a view to disturb the tranquillity of all neighbouring Countries.

It is obvious that while the first class of complaints touches matters of internal interest, the second class deeply concerns all neighbouring Countries.

It is very difficult for any power to regulate the internal affairs of a foreign Country to the satisfaction of its inhabitants. It is still more difficult for six Powers and a Suzerain, making together seven Powers, to regulate the Constitution, the right of voting, the proprietary rights and the popular privileges of a Country, of which only two or three of them have any practical knowledge. Still more difficult is this task when it is admitted that the existing Constitution requires reform, and when the reigning Prince and the lately dissolved Assembly were diametrically opposed to each other.

Her Majesty's Government therefore would be disposed to leave these internal affairs to be settled between the Suzerain and the Hospodar, always however supporting as far as possible the just authorithy of the Sultan.

With regard to external affairs the matter is different. In the opinion of Her Majesty's Government the Sultan is bound to take care that his Vassal the Prince of Moldo-Wallachia should not disturb or threaten to disturb by intrigues and Assemblées of refugees of the revolutionary type the security of neighbouring Countries.

If quiet and repose on the frontier can be obtained by no other means, then in the opinion of H. M. Government the Sultan should occupy the Danubien provinces with an armed force.

You will read and give a copy of this Despatch to Aali Pasha.

39.

Ministrul Afacerilor străine al Austriei către Internunţiul austriac din Constantinopol, 16 Iunie 1864.

Ich beehre mich, Ew. den Empfang Ihres Berichtes No. 40 vom 9. l. M. die Ankunft des Fürsten Couza in Constantinopel betreffend, zu bestätigen.

Indem wir Hochdero Anzeige über Ihre Verabredungen mit Aali Pacha und Sir Henry Bulwer, rücksichtlich der dem Staatsstreiche des Hospodars gegenüber einzunehmenden Haltung, mit Interesse entgegensehen, glaube ich nicht verfehlen zu sollen Ew. in der Anlage eine uns über denselben Gegenstand Seitens des preussischen Cabinets zugegangene Eröffnung und unsere Antwort auf dieselbe zu Ihrer gefälligen Kenntnisnahme abschriftlich mitzutheilen.

40.

Reprezentantul Austriei la Berlin către Ministrul Afacerilor Străine al Austriei, 18 Iunie 1864.

Den hohen Erlass vom 19. d. betreffend die Frage des in den Donaufürstenthümern stattgehabten Staatsstreiches des Fürsten Couza und

des Vorschlages, im Zusammenhange hiemit die Pforte zur Vorkehrung wirksamer Massregeln Seitens der Schutzmächte zu autorisiren, habe ich dem königl. Hrn. Minister-Präsidenten mitzutheilen nicht unterlassen.

H. von Bismarck hat erneuert dem Gedanken das Wort gesprochen, man müsse « da die bezügliche Angelegenheit doch lange nicht so brennend sei, wie die vor Allem einer Lösung bedürftige deutsch-dänische Streitfrage, bei jedem Gegenstande allgemeiner politischer Tragweite nur die Handlungsweise einhalten und die Momente zur Geltung gelangen lassen, welche in der Richtung unserer beiderseitigen, jetzt einmal zunächst bei der Schleswig-Holsteinschen Angelegenheit im Spiele befindlichen Interessen liegen ».

« In dieser Beziehung sei nun die Entfremdung zwischen Frankreich und England von der höchsten Wichtigkeit und gerade das kaiserl. Cabinet, welches vielmehr als jenes von Berlin zur Motivirung seiner vorsichtigeren Haltung stets die drohende Eventualität eines wieder neu versöhnt zusammengehenden Handelns der Westmächte hinstellt, hätte noch mehr Interesse wie die preussische Regierung, nichts zu unternehmen, was durch eine irgendwie gegnerische Sprache in Paris alldort einen üblen Eindruck zu machen geeignet wäre und infolgedessen eine Annäherung des Hofes der Tuilerien mit jenem von S. James bewirken könnte, was, wie gesagt, eben wegen der Lage der deutsch-dänischen Kriegs- oder Friedensfrage in und ausser der Conferenz von den nachtheiligsten Folgen begleitet sein könnte ».

Der Herr Minister hat mir übrigens versprochen, die Depesche sowohl als die Weisung an den Fürsten Metternich einer eingehenden Prüfung zu unterwerfen und den Unterstaatssekretär von Thile zu beauftragen, die detaillirten Aeusserungen und eventuellen Entgegnungen, welche die Kenntnisnahme der fraglichen Eröffnung bei der königl. Regierung hervorzurufen geeignet war, mir dieser Tage mitzutheilen

41.

Reprezentantul Austriei la Londra cătră Ministrul său la Viena, 20 Iunie 1864.

Dès la réception de la dépêche du 8. ct., relative aux Principautés Danubiennes, je me suis empressé de communiquer le contenu de cette pièce à Lord Russell qui se trouvait alors à la campagne, et de lui exprimer par écrit tout le prix qu'attachait le gouvernement Impl. à une attitude identique des deux Cabinets et à un prompt échange d'idées quant à la marche à suivre dans cette affaire. Je lui demandais en même temps un rendez-vous pour causer sur cette matière importante.

Par le billet ci-joint en date du 13, le Ministre me répondit qu'il désirait garder la dépêche pour y réfléchir mûrement; que nos vues ne différaient pas essentiellement et qu'il me communiquerait une

dépêche qu'il comptait adresser à Sir H. Bulwer à ce sujet et qui était soumise en ce moment à la sanction de la Reine.

Lui ayant rappelé sa promesse peu de jours après, il me dit que sa dépêche était encore chez Ld. Palmerston, et qu'il me l'enverrait dès qu'elle serait rentrée.

Ce n'est qu'avant hier soir que j'ai reçu la copie ci-jointe que je m'empresse de transmettre à V. E. quitte à ce que son contenu ait déjà été porté à sa connaissance par Ld. Blommfield. Dans cette dépêche, qui sert de réponse aux communications d'Aali Pacha, Ld. Russell, après avoir approuvé la marche suivie par le Cabinet ottoman, divise en deux catégories les griefs de la Porte contre le Prince Couza. Dans la première il range la confiscation des biens conventuels et les changements arbitraires dans la constitution des Principautés sans la sanction du Suzerain et des Puissances garantes. Dans la seconde, les accusations qui se réfèrent aux armements du Prince Couza et aux encouragements qu'il donne au parti révolutionnaire cosmopolite, faisant ainsi de la Moldo-Valachie un foyer d'intrigues et de complots, tendant à troubler le repos des pays voisins.

Après s'être étendu assez longuement sur la difficulté que présente pour des Puissances étrangères la tâche de régler d'un commun accord les affaires intérieures d'un pays que la plupart d'entre elles ne connaissent qu'imparfaitement, Ld. Russell conclut que d'après l'avis du Gouvt. anglais, des questions intérieures devraient être résolues par le pouvoir suzerain d'accord avec l'Hospodar, autant que possible cependant, dans le sens de l'autorité du Sultan. Quant aux questions internationales auxquelles le Cabinet anglais semble attacher une plus grande importance, le Principal Secrétaire d'Etat est d'avis qu'il est du devoir du Sultan d'empêcher que son vassal ne menace ni ne trouble par des intrigues et des rassemblements de réfugiés la sécurité des pays voisins, et que si ce danger ne peut être prévenu par aucun autre moyen, la Porte doit faire occuper le territoire des Principautés par des troupes turques.

L'appui moral de l'Angleterre est donc acquis au Gouvt. ottoman, s'il a le courage d'agir avec énergie contre l'Hospodar par rapport à l'une ou à l'autre catégorie des griefs élevés contre ce dernier. Reste à savoir si la Porte croira trouver dans cet appui un contre-poids suffisant aux influences puissantes et aux arguments sonnants que le Prince Couza aura mis en jeu à Constantinople.

42.

Ministrul Afacerilor Streine al Austriei către Internunciul austriac la Constantinopol, 26 Iunie 1864

Je n'ai que peu d'instants pour vous accuser réception des rapports que Vous m'avez fait l'honneur de m'adresser en date du 20. courant et qui me sont parvenus aujourd'hui même.

Nous ne pouvons nous empêcher de regretter la solution qui a été donnée à l'incident soulevé par le coup d'état du Prince Couza. L'entente directe qui a eu lieu à cet égard entre la Porte et l'hospodar sauve peut-être en quelque sorte les apparences; mais on ne saurait se faire illusion sur l'effet moral produit par les résultats du voyage du Prince à Constantinople et qui est entièrement à l'avantage de ses vues ambitieuses tandis qu'il porte une rude atteinte à l'autorité de la Cour suzeraine et à la dignité des Puissances.

Nonobstant ces considérations nous devons tenir compte des motifs qui ont engagé la Porte à prévenir les complications qu'une ligne de conduite différente de sa part aurait pu entraîner, et nous rendons également justice à l'attitude que V. Exc. a observée au milieu des difficultés de la situation.

43.

Protocolul semnat de Ministrul Afacerilor Străine al Turciei și reprezentanții Puterilor garante de pe lângă Sublima Poartă asupra înțelegerii acesteia cu Pr. Cuza, 28 Iunie 1864.

Son Altesse Aali Pacha, Ministre des affaires étrangères, expose aux Représentants des Puissances signataires du traité de Paris que la Sublime Porte s'est entendue avec le Prince Couza sur certaines modifications qu'il conviendrait d'apporter à la Convention du 19 août 1858.

En conséquence Son Altesse a donné lecture à la Conférence d'un acte additionnel à la dite convention et d'une annexe à cet acte renfermant toutes les dispositions ou principes sur lesquels le Gouvernement de Sa Majesté le Sultan est tombé d'accord avec Son Altesse le Prince Couza.

Les Représentants ont appris avec satisfaction la conclusion de cet accord et ils se sont déclarés suffisamment autorisés par leurs Gouvernements respectifs à adhérer à cet arrangement, à l'exception du Représentant de Sa Majesté l'Empereur de Russie qui a dit n'être pas muni d'instructions suffisantes et se trouver dans le cas d'en référer à sa Cour.

L'acte additionnel susmentionné et son annexe demeurent joints au présent protocole.

Signé: *Aali, St. L. Bulwer, Marquis de Moustier, v. Prokesch-Osten Comte Brassier de St. Simon, Novikow, Comte Greppi.*

44.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Internunțiul austriac din Constantinopol și Reprezentanții Austriei dela Berlin, St. Petersburg și Paris, 29 Iunie 1864.

Par le rapport ci-joint en copie l'Ambassadeur Impl. à Londres rend compte d'un entretien qu'il a eu avec Lord Russell au sujet des affaires

des principautés danubiennes, et dans lequel le Principal Secrétaire d'Etat de Sa Majesté britannique s'est énoncé dans un sens conforme aux vues du Gouvt. Impl.

Bien que la dépêche à Sir Henry Bulwer dont une copie se trouve jointe au rapport de notre Ambassadeur, n'ait qu'un intérêt historique pour ce qui concerne les changements opérés par le Prince Couza dans l'administration de pays, attendu que cet incident a reçu, depuis, sa solution à Constantinople, elle constate toutefois avec une grande netteté le point de vue de l'Angleterre relativement aux armements du Prince et au rassemblement de réfugiés politiques sur le territoire moldo-valaque dans le but de conspirer contre le repos des pays voisins. La dépêche conclut par assurer la Porte de l'assentiment éventuel de l'Angleterre à ce que les principautés fussent militairement occupées par des troupes turques, dans le cas où ce danger ne pourrait être prévenu par aucun autre moyen.

A ce titre les directions données par le Gouvt. britannique à son Ambassadeur près la Porte ottomane offrent un intérêt incontestable et c'est pourquoi nous croyons devoir (Vous)[1]) les communiquer à V. Exc. afin qu'elles soient déposées aux archives de l'Internonciature Imp-le.

45.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentanții săi la Berlin, St. Petersburg, și Paris, 29 Iunie 1864.

Mr. l'Amb. reçoit en copie un rapport de Londres, par lequel Mr. l'Amb. Impl. rend compte d'un entretien, qu'il a eu avec Ld. J. Russell sur les affaires des Principautés danubiennes.

La dépêche constate que dans les instructions adressées à Sir H. Bulwer le cabinet Britannique a assuré la Porte de son assentiment éventuel à ce que les Principautés fussent militairement occupées par des troupes turques.

46.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la Paris, 30 Iunie 1864.

J'ai l'honneur de Vous transmettre ci-près, pour Votre information particulière copie d'un rapport du Baron Prokesch, concernant l'entente qui a eu lieu entre la Porte et le Prince Couza au sujet des changements opérés par ce dernier dans la constitution de la Moldo-Valachie ainsi que dans les dispositions de la loi électorale.

---

[1]) pr. Paris: à V. A. pour Son information particulière et pour qu'elles soient déposées aux archives de l'Ambassade Imp-le.

pr. St. Pétersbourg et Berlin: pour Votre information particulière et pour qu'elles soient déposées aux archives de la Légation Impériale.

La solution qui a été donnée à l'incident soulevé par le coup d'état de l'hospodar nous paraît regrettable a plus d'un point de vue. Car bien que par l'entente directe entre le Suzerain et le Vassal les formes aient été ménagées en apparence, on ne saurait se faire des illusions sur l'effet moral que les résultats du voyage du Prince Couza à Constantinople doivent produire et qui est entièrement à l'avantage des vues ambitieuses de ce Prince, tandis qu'il porte une rude atteinte à l'autorité de la Turquie et à la dignité des Puissances.

Il est juste, d'un autre côté, de tenir compte des motifs qui ont engagé le Gouvernement ottoman à prévenir les complications qu'une ligne de conduite différente de sa part aurait pu entraîner.

47.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentanții săi la Londra, 30 Iunie 1864.

Mr. l'Ambassadeur reçoit en copie un rapport de Constantinople, par lequel Mr. l'Internonce nous a rendu compte de la manière dont le Prince Couza a été accueilli à Constantinople.

L'Ambassadeur est de plus informé des regrets que nous a causés la solution qui a été donnée à l'incident soulevé par le coup d'état du Pce. Couza. Le résultat de son voyage à Constantinople ne sera qu'à l'avantage de ses vues ambitieuses et portera certainement une rude atteinte à l'autorité de la Cour suzeraine.

48.

Internunțiul austriac din Constantinopol către Ministrul Afacerilor Străine al Austriei, 31 Iunie 1864.

Mardi, 28 du court. Aali Pacha a réuni chez lui les Représentants des Puissances cosignataires du traité de Paris pour leur communiquer officiellement l'entente qui a eu lieu entre la Sublime Porte et le Prince Couza.

Le Ministre Ottoman nous a lu l'acte additionnel à la convention du 19 Août 1858 et son annexe, tel qu'il a été convenu de part et d'autre.

Ces pièces, après avoir subi quelques légères corrections de rédaction, furent approuvées par cinq des Représentants.

Le Chargé d'Affaires de Russie, se considérant sans instruction suffisante, les a prises ad référendum.

J'ai l'honneur d'annexer le protocole de la séance auquel est joint le texte définitivement arrêté des deux pièces en question.

Après nous être encore concertés sur la mise en oeuvre de la commission prévue par le protocole II de la conférence au sujet des Couvents dédiés, la séance a été levée.

49.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Internunţiul austriac la Constantinopol, 3 Iulie 1864.

Les deux rapports de V. Exc. en date du 27 juin dr., cotés No. 45, A et B., me sont exactement parvenus.

Les considérations qui ont dicté la marche suivie par Vous dans l'affaire de l'entente entre la Porte et le Prince Couza ont rencontré notre entier assentiment. Nous partageons, notamment, l'opinion exprimée par V. E. que c'est surtout au moment où le gouvernement Impl. est engagé dans le Nord qu'il importait d'éviter les complications qu'aurait pu entraîner un désaccord entre la Porte et son vassal.

50.

Insărcinatul de Afaceri al Rusiei la Constantinopol către Ministrul Afacerilor Străine al Turciei, 28 Iunie/10 Iulie 1864.

V. A. voudra bien se souvenir qu'à la réunion de la Conférence pour les affaires des Princip. Unies du 28 Juin (n. st.) j'avais réservé l'opi nion de ma cour quant aux modifications à apporter à la convention du 7/19 Août 1858.

Je suis autorisé aujourd'hui à adhérer, au nom du Gouvt. de S. M. l'Empereur, à l'acte additionnel à la dite convention, proposé par la S. Porte aux Puissances signataires du traité de Paris, ainsi qu'aux dispositions électorales qui forment le complément de cette pièce.

En portant ce fait à la connaissance de V. A. je La prie de vouloir bien en prendre acte en annexant ma présente note au protocole de la séance du 28 Juin, et en informer également Mrs. les Représentants des Puiss. Garantes.

51.

Ministrul Afacerilor Străine al Turciei către Internunţiul austriac din Constantinopol, 14 Iulie 1864.

J'ai l'honneur de vous informer que Monsieur le Représentant de Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies qui avait dû prendre ad-référendum dans la Conférence du 28. Juin l'acte additionnel à la convention du 19 Août 1858 et son annexe, vient de me notifier officiellement l'adhésion de son Gouvernement à cet arrangement.

Selon le désir que Monsieur Novikow m'en a exprimé, je transmets, ci-près, à Votre Excellence une copie de la note qu'il m'a adressée à ce sujet et dont je prends acte moi-même pour l'annexer au protocole du 28 Juin dernier.

52.

Internunţiul austriac din Constantinopol către Ministrul său la Viena, 14 Iulie 1864.

J'ai l'honneur de porter à la connaissance de Votre Excellence que le Chargé d'affaires de Russie vient de recevoir l'autorisation de son Gouvernement d'adhérer à l'Acte additionnel concerté entre la Porte et le Prince Couza.

53.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Internunţiul austriac dela Constantinopol, 21 Iulie 1864.

L'Ambassadeur de France est venu me communiquer ces jours-ci, une dépêche par laquelle M. Drouyn de Lhuys lui donne connaissance du protocole de la séance tenue à Constantinople, le 28 juin dr., par les Représentants des cours signataires du traité de Paris, dans le but de constater leur adhésion à l'acte additionnel concerté entre la Porte et le Prince Couza. En même temps, le Ministre des aff. étr. de France transmet à M. le Duc de Gramont copie d'une dépêche adressée par lui, le 5 de ce mois, à M. le Marquis de Moustier, dépêche dont celui-ci est chargé de donner communication à ses collègues et qui a pour objet d'exprimer l'approbation que les résolutions prises dans la séance susmentionnée ont rencontrée de la part du Cabinet français. Le Ministre faisant ressortir l'importance de l'acte dont il s'agit, qui modifie sur plusieurs points la Convention de 1858, manifeste le désir que des dépêches analogues à la sienne fussent adressées par les autres Puissances à Constantinople et consignées dans un protocole définitif, ce qui équivaudrait à une ratification formelle de l'acte en question.

Déférant à ce désir, j'ai l'honneur de transmettre ci-joint à V. E. une dépêche conçue dans ce sens, en L'autorisant à en faire l'usage indiqué par M. Drouyn de Lhuys dans le cas où les Représentants des autres Cours précitées auraient été munis d'instructions semblables, et à apposer Sa signature à un protocole portant ratification, par les Puissances signataires de la Convention de 1858, de l'arrangement intervenu en dernier lieu entre la Porte et l'hospodar.

54.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Internunţiul austriac dela Constantinopol, 21 Iulie 1864.

Par Son rapport No. 46 du 30. du mois dernier, V. Exc. m'a transmis copie du protocole de la séance tenue à Constantinople le 28 juin dr. et dans laquelle Aali Pacha a communiqué officiellement aux Représentants des Cours signataires de la Convention du 19 août 1858 l'acte additionnel à cette convention concerté entre la Sublime Porte et le Prince Couza, ainsi que l'annexe de cet acte.

Après avoir pris connaissance de ces pièces, j'ai l'honneur de Vous informer, M. le Baron, que le gouvernement de l'Empereur ratifie l'engagement que Vous avez pris en signant le protocole susmentionné et Vous autorise à consigner cette ratification dans un nouveau protocole, conjointement avec celles des autres Puissances intéressées.

55.

Ministrul Afacerilor Străine al Franței către Reprezentantul său la Viena (Ducele de Gramont), 14 Iulie 1864 (anexă la n-rul precedent, din 21 Iulie 1864).

Mr. le Duc, le voyage de l'Hospodar des Principautés-Unies à Constantinople a eu les résultats favorables qu'il était permis d'attendre de cet hommage rendu à la suzeraineté du Sultan. La Porte et son vassal se sont entendus sur un acte dont j'ai l'honneur de vous envoyer la copie avec son annexe. Ces documents ont été soumis aux représentants des cours signataires du traité de Paris réunis en conférence et ainsi que le constate le protocole ci annexé, tous sont tombés d'accord pour y adhérer à l'exception du Chargé d'affaires de Russie qui ne s'étant pas trouvé autorisé a dû en référer à son Gouvt. Ces résolutions m'ont paru dictées par un esprit de sagesse auquel nous ne pouvions qu'applaudir et nous n'avons point hésité à y donner notre entière approbation. J'ai écrit en conséquence à Mr. le Marquis de Moustier la dépêche que vous trouverez ci-jointe. J'ai invité l'Ambassadeur de S. Majesté à en donner connaissance à ses collègues aussi bien qu'au Ministre des affaires étrangères du Sultan. Il me paraîtrait en outre convenable afin d'imprimer à notre assentiment un caractère en quelque sorte plus formel, que des dépêches analogues fussent adressées par les autres Puissances à Constantinople et en raison de l'importance d'un acte qui modifie sur plusieurs points la convention organique de 1858, j'ai pensé qu'il serait bon que ces communications fussent insérées dans un protocole définitif; elles équivaudraient à une ratification véritable de l'arrangement si heureusement intervenu entre la Porte et le Prince Couza. Si le Cabinet de Vienne approuvait cette manière de procéder, Mr. le Cte. de Rechberg jugerait sans doute utile d'écrire dans le plus bref délai possible à Mr. le Baron de Prokesch une dépêche semblable à celle dont je joins ici la copie. Le représentant de la Cour de Vienne à Constantinople trouverait Mr. de Moustier autorisé à s'entendre à ce sujet avec les divers membres de la Conférence.

56.

Ministrul Afacerilor Străine al Franței către reprezentantul său la Constantinopol (Marchizul de Moustier) din 5 Iulie 1864 (anexă la n-rul din 21 Iulie 1864).

J'ai appris avec satisfaction, par les dépêches que Vous m'avez fait l'honneur de m'adresser e. d. des 22 & 29 juin dr. que le Gouverne-

ment de S. M. le Sultan s'était mis d'accord avec le Pce. Couza sur les modifications à apporter à la Convention du 19 Août 1858, et que les Représentants des Puissances à Constantinople avaient adhéré aux actes résultant de cet accord, à l'exception de M. l'Envoyé de Russie, qui ne s'y est pas trouvé autorisé et à dû en référer à Pétersbourg.

Après avoir pris connaissance de l'acte additionnel à la convention de 1858 et de l'annexe de cet acte, dont M. le Ministre des affaires étrangères de Turquie a donné lecture dans la Conférence du 28 Juin, je m'empresse de Vous annoncer que le Gouvernement de l'Empereur adhére entièrement au contenu de ce document, et ratifie en temps que de besoin, l'engagement que Vous avez pris, en son nom, en signant le protocole de cette Conférence. Je Vous prie de porter la présente dépêche à la connaissance de la Sublime Porte et à celle de Vos collègues.

57.

Reprezentantul Austriei la St. Petersburg către Ministrul său la Viena, 29/17 Iulie 1864.

Le Chargé d'affaires de France vient de communiquer au Prince Gortchacow une dépêche de Mr. Drouyn de Lhuys destinée à engager le Gouvernement russe à donner son adhésion au protocole de la conférence de Constantinople, qui règle la constitution des Principautés Danubiennes.

Comme Mr. Novikow avait déjà adhéré à ce protocole, le Prince Gortchacow a dit à Mr. de Massignac qu'il croyait pouvoir s'abstenir de répondre à cette dépêche.

Pour le cas où le Gouvernement français demanderait un acte plus formel en faveur du Prince Couza, le Vice-Chancelier n'en ferait rien, «car, m'a-t-il dit, ce n'est qu'une partie des travaux de la conférence qui est terminée, et je désire m'abstenir de tout acte que l'hospodar pourrait prendre pour un consentement à ses spoliations».

58.

Ministrul Afacerilor Străine al Austriei către Reprezentantul său la St. Petersburg, 22 August 1864.

... La marche suivie par la Russie dans les affaires des Principautés danubiennes a été aussi correcte que conforme à la ligne de conduite que le Cabinet Imp. s'est de tout temps tracée à l'égard de ces pays limitrophes. Aussi avons-nous éprouvé une véritable satisfaction de pouvoir, dans les cas qui se sont récemment présentés, notamment dans la question de la Constitution moldo-valaque et dans celle des Couvents dédiés, recommander à l'Internonce d'établir un parfait accord avec le Représentant de la Russie à Constantinople, qui comme

le Baron Prokesch avait pour instruction de faire prévaloir les principes de droit et le respect des liens de suzeraineté qui unissent ces Principautés à la Porte ottomane.

De même, la meilleure entente a régné entre les Organes des deux Cours Impériales à Constantinople et en Moldo-Valachie sur les mesures de surveillance et de répression à exercer au sujet des menées de l'émigration révolutionnaire, dirigées contre le repos des deux Etats et pouvant d'un jour à l'autre compromettre la paix d'Orient.

59.

Internunţiul austriac din Constantinopol cătră Ministrul său la Viena, 12 Septemvrie 1864.

Deux dispositions législatives qui viennent d'être prises dans les Principautés-Unies changeront presque nécessairement toute l'organisation sociale en ces provinces. C'est la loi rurale émanée le 26 Août dernier et le décret du 1. Septembre qui accorde aux étrangers appartenant à un rite quelconque chrétien, le droit de posséder des immeubles. Par la loi rurale la corvée, la dîme et toutes les servitudes gratuites disparaissent, moyennant un rachat réglé et assuré par le Gouvernement, payable en 15 annuités et basé sur l'intérêt légal de 10 pour cent, chaque paysan deviendra ainsi propriétaire. Il en résultera un développement considérable des ressources agricoles du pays; la classe des anciens propriétaires, frappée encore par l'abolition des monopoles perdra une grande partie de son influence. Le Gouvernement gagnera donc doublement en consolidation par l'amélioration évidente de la classe agricole et par l'affaiblissement de l'importance et des moyens de la classe boyarde.

Par le décret relatif aux étrangers les capitaux et l'intelligence pratique européens auront un libre accès dans ces provinces fertiles.

La Porte approuve ces dispositions législatives qu'elle considère comme étant dans la compétence de l'autonomie administrative du pays. A ses yeux le foyer des agitations subversives est dans la boyardie et le développement matériel des provinces ainsi que la consolidation du Gouvernement lui paraissent des garanties contre le progrès de ces tendances.

60.

Internunţiul austriac din Constantinopol cătră Ministrul său la Viena, 12 Septemvrie 1864.

La dépêche dont Votre Excellence m'a honoré en date du 28 Août renouvelle les observations contre les efforts du Prince Couza d'organiser ses troupes sur un pied disproportionné avec le chiffre fixé par les anciens règlements organiques.

Avant de me concerter avec le Général Ignatiew sur les démarches que nous pourrions faire ensemble pour mettre un terme à cette irrégularité, j'ai voulu sonder les dispositions d'Aali Pacha à ce sujet.

Je lui ai rappelé donc les inquiétudes qu'il a lui même manifestées à des époques plus ou moins reculées et la démarche restée sans effet qu'il a jugé nécessaire de faire à Bucarest encore en Décembre dernier.

Il m'a paru d'abord douter de l'efficacité d'une nouvelle démarche et, lui faisant entrevoir que l'appui de l'un ou l'autre des grands Gouvernements ne lui manquerait pas, il a exprimé des doutes sur l'opportunité de la démarche en question depuis que l'acte additionnel a diminué la pression anarchique sur le Prince et amélioré les rapports entre le Vassal et la Cour Suzeraine. Mais la considération dominante dans le Ministre Ottoman était l'indifférence des Puissances pour les irrégularités qui se passent en Serbie. Après avoir dit qu'il craint peu les armements en Moldo-Valachie et qu'il ne leur accorde ni l'intention, ni assez d'étendue pour pouvoir devenir agressifs, il dit: « Je comprends, quoique je ne la partage pas, l'inquiétude des Puissances limitrophes de la Moldo-Valachie et je leur suis reconnaissant d'une sollicitude qui s'étend dans une certaine mesure encore jusqu'à nous, mais j'ai de la peine à comprendre leur indifférence relativement à la Serbie où des organisations militaires tout autrement importantes se poursuivent en plein jour sans provoquer une remarque de leur part. Vous avez des Roumains chez Vous, mais Vous avez encore des Serbes et d'autres populations slaves, unies aux Serbes par le double lien de la religion et de la langue. La race Roumaine n'excelle pas par des qualités militaires; sa propagande ne peut pas être dangereuse ni pour Vous ni pour nous; chez Vous le Roumain est paisible et soumis au Gouvernement; chez nous, sur la rive droite du Danube, il n'y en a point du tout. La race serbe, au contraire, est d'une trempe à fournir d'excellents guerriers; si l'organisation projetée et commencée s'achève, il y aura 100.000 Serbes sous les armes; ils ont des fonderies de canon, des fabriques d'armes, des instructeurs étrangers; ils sont nourris dans la haine des Turcs et dans une propagande active chez Vous comme chez nous; les habitants de la Bosnie jusqu'à l'Adriatique, de la Bulgarie jusqu'à la Mer Noire sont Slaves comme eux. Le Gouvernement du Prince Michel chauffe les préjugés et rêves nationaux de son mieux, comme Vous avez dû le voir encore tout dernièrement par la réponse de la Scouptchina au discours du Prince qui surabonde de déclamations contre Belgrade et les autres forteresses turques. Or, Vous savez que cette réponse a été rédigée par les délégués du Prince. Les Puissances s'inquiétent pour les armements en Moldo-Valachie qui ne présentent aucun danger et se taisent sur les armements dix fois plus importants et dangereux en Serbie. Il y a là un manque de conséquence que je ne sais pas m'expliquer ».

Je lui ai parlé de l'influence révolutionnaire en Moldo-Valachie. Il m'a répondu que cette même influence existe en Serbie, avec la diffé-

rence que dans ce pays elle est secondée par le Gouvernement tandis qu'en Moldo-Valachie elle en est contrariée.

Ces dispositions sont un mauvais présage pour les réclamations du général Ignatiew et de moi contre les armements du Prince Couza. Il me faut encore mentionner que le souvenir des armes fournies il y a un an par la Russie à la Serbie, est toujours vif à Constantinople.

61.

Internunţiul austriac din Constantinopol către Ministrul său la Viena, 15 Septemvrie 1864.

J'ai eu hier une longue conversation avec le Général Ignatiew. Il ne vient pas avec un programme tout fait, mais il apporte des appréciations puisées, comme de raison, à St. Pétersbourg et des désirs qu'il aimerait à réaliser. Il compte sur mon appui.

Notre action commune doit être principalement dirigée, pense-t-il, vers le but de contrebalancer et d'affaiblir l'influence de la France. Cela me paraît en principe très sage. L'Autriche a toujours combattu l'influence française qui à l'aide d'autres Puissances parmi lesquelles la Russie, s'est souvent imposée à Constantinople et assez solidement établie dans les Principautés du Danube. La voie la plus directe pour l'affaiblir lui parait être de l'attaquer dans sa créature qui est en même temps son instrument, dans la personne du Prince Couza.

Il faut faire comprendre au Prince, dit-il, que la protection de la France ne le couvre pas contre la volonté réunie des autres Puissances, et détruire par ce moyen la confiance que le Prince place dans la France. L'idée est juste, mais les huit années depuis le traité de Paris n'ont pas amené une seule fois le fait de l'isolement de la France parmi les Puissances garantes et s'il y a eu, jusqu'à un certain point, union dans les questions des couvents et du coup d'état du 14 mai, ce ne fut pas au détriment de l'influence française.

Dans la question spéciale des Couvents le Général pense qu'il faut nous tenir strictement sur la ligne tracée dans le protocole du 28 Mai. Je suis moi-même de cette opinion et je l'ai nouvellement attesté par le refus d'accepter pour la commission un délégué officieux du Prince Couza, démarche, où cependant, aucun de mes collègues ne m'a suivi.

Malgré cela, je crois bien faire à maintenir cette attitude droite sur la base du protocole et cela d'autant plus que je n'ai rien à opposer aux prévisions du général d'un prochain revirement des positions en Europe, sinon mon opinion personnelle des tendances du Ministère Anglais actuel.

Tant que ce revirement n'a pas lieu, tous les désirs du Général d'arrêter le Prince Couza dans ses armements et dans ses mesures administratives, de lui demander compte de l'emploi de ses revenus, d'établir la caisse prévue par le protocole du 28 Mai, d'envoyer la Commission

à Bucharest, d'amener peu à peu la séparation des Principautés, resteront, à ce que je crains, illusoires. L'Autriche et la Russie, même si la Prusse s'y joint, n'emporteraient pas à Constantinople sur les insistances des Puissances maritimes et les dispositions du Conseil et du Sultan. Nos nombreux sujets dans les Principautés souffriraient en attendant considérablement. Dès que nous ne pouvons ni chasser le Prince Couza ni revenir sur l'union et sur l'autonomie des Principautés, la voie des ménagements me paraît, en dernière analyse, la seule prudente et utile.

CODUL NOSTRU CIVIL ÎN ANII 1925—1945

DE

ANDREI RĂDULESCU
PRIM-PREŞEDINTE ONORAR AL INALTEI CURŢI DE CASAŢIE
PROFESOR UNIVERSITAR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 14 Decemvrie 1945

Codul nostru civil a fost pus în aplicare la 1 Decemvrie 1865 aşa că *la 1 Dec. st. v. (14 Dec. st. n.) 1945, se împlinesc 80 ani* de când ne guvernează.

La începutul anului 1926 am făcut aci o comunicare, în care am arătat vieaţa acestei legi în timpul celor 60 de ani ce se scurseseră până atunci, întitulând-o «*60 de ani de cod civil*».

Am impresia că acea comunicare a adus oarecare folos; a atras mai mult atenţia asupra codului, a înfluenţat oarecum discuţiile în problema unificării, a mai îndreptat o parte din părerile răspândite cu privire la această lege. Chiar titlul se pare că a plăcut. De relevat că Facultatea de Drept din Cluj a publicat un foarte interesant volum cu titlul: *75 de ani de cod civil.*

Am socotit că nu este de prisos ca la împlinirea a încă 20 de ani de existenţă să vorbim din nou de cod, să arătăm cum se înfăţişează astăzi, cum i s'a desfăşurat vieaţa în acest interval, mai ales că i s'au adus însemnate schimbări.

Am arătat atunci împrejurările şi modul cum s'a întocmit codul civil precum şi cât de greşită este părerea, la care unii încă ţin cu îndârjire, că ar fi fost făcut în 40 de zile.

Chiar îndată după îndoita alegere a lui Cuza la 1859 unificarea legislativă era un imperativ categoric impus şi prin

Convenția dela Paris din 1858 dar și pentru desăvârșirea Unirii. Problema era cum să se facă unificarea, nu dacă trebue să se facă. S'a propus de Ministrul de Justiție al Țării-Românești să se facă prin introducerea aproape totală a legilor Franței, fiind cele mai bune; și poate că s'ar fi realizat propunerea dacă împrejurările politice ar fi fost mai prielnice. Am descoperit — în urma acelei comunicări — că s'au gândit unii să introducă în toată țara codul Calimah, bine înțeles cu serioase modificări, introduse sub influența dreptului francez. In manuscrisele lui Nicolae Șuțu se găsesc încercări în acest sens. S'a renunțat, însă, fiindcă lucrarea nu era ușoară.

După realizarea deplină a Unirii, la 24 Ianuarie 1862, au numit o comisiune, care să lucreze pentru unificare, începând cu codul civil. Această comisiune a lucrat în 1862-63 poate și în 1864 și a întocmit un proiect de cod, având ca model pe cel francez. Ar fi trebuit să fie votat de Adunare dar situația politică n'a îngăduit. A urmat lovitura de Stat, dela 2 Mai 1864 între motivele căreia a fost și grăbirea unificării legislative. In Iulie 1864 Domnitorul a invitat Consiliul de Stat să elaboreze codul civil, recomandându-i să aibă în vedere proiectul codului italian, al lui Pisanelli. Codul n'a fost lucrat numai în 6 săptămâni cum se crede. Acest timp a fost întrebuințat numai pentru redacția definitivă a proiectului întocmit de comisia din anii precedenți, folosind și un număr de articole din proiectul italian, în largă măsură legea ipotecară belgiană și în foarte puține locuri dreptul vechiu românesc.

Codul a fost sancționat la 26 Noemvrie 1864, publicarea începută la 4 Dec. 1864 s'a terminat la 19 Ian. 1865, punerea în aplicare a fost fixată la 1 Iulie 1865 și amânată la 1 Dec. a acelui an.

De atunci ne guvernează raporturile de drept civil, timp de 80 de ani, încheiați astăzi.

In acea comunicare am arătat criticile aduse codului: că a rupt legătura cu trecutul, că este o simplă copie a celui francez, că este nepotrivit și străin de sufletul poporului român, că are multe greșeli, că este învechit, etc. Le-am combătut pe larg și nu voiu reveni asupra lor; doritorii le pot

găsi în lucrarea mea. Repet numai că dacă ar fi fost întemeiate n'am fi suportat noua legiuire atâta vreme.

Am explicat că în împrejurările de atunci nu se putea o înfăptuire mai bună.

Am expus — apoi — calitățile codului. Era superior, fără discuție, pravilei Caragea și chiar pravilei Calimah, așa de apreciată; era superior codului austriac și oricât de curios ar părea, era — în unele materii, cum este a ipotecilor — mai bun și decât cel francez, în starea acestuia de atunci.

Noua legiuire civilă avea, în genere, însușiri deosebite: principii egalitare, democratice, generale fără a se pierde în amănunte sau a cuprinde dispoziții rigide; elasticitate de texte, susceptibile de a fi interpretate așa încât să satisfacă nevoile și cerințele vremurilor și să se adapteze transformărilor sociale. Această însușire mai ales i-a dat putința să trăiască atâta vreme, să-și îndeplinească rolul și să evolueze în ritmul concepțiilor destul de depărtate de ale timpului când a fost alcătuit.

Această legiuire nu era perfectă de sigur nici la întocmire și mai vârtos când împlinise 60 de ani avea destule lipsuri pentrucă nu fusese nici ținut în curent cu modificările izvoarelor lui.

Dintre aceste părți criticabile citam atunci: căutarea paternității, situația copiilor naturali puterea părintescă, care nu cuprindea destulă protecție pentru copii față de abuzurile părinților, texte incomplete și defectuoase pentru administrația legală, defecte în organizarea tutelei. Urmau — apoi — situația femeii măritate, care devenea incapabilă prin căsătorie, dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor, inferioritatea publicității drepturilor reale imobiliare față de sistemul cărților funciare și alte defecte mai mici.

Din cauza acestor părți, spuneam însă că nu trebue să socotim întreaga lucrare fără valoare ori că este o vechitură. Multe din lipsuri au fost îndreptate pe cale de jurisprudență, sau prin modificări de texte ori completări. In tot cazul pentru asemenea critici nu trebue judecat aspru și nedrept; pentru a-l judeca cu dreptate se impune o cercetare a vieții lui întregi și a rolului ce a îndeplinit.

Criticile pot fi înlăturate prin modificări și completări, întocmite sistematic și cu deosebită pregătire.

In starea în care era după 6 decenii de vieață nu i se putea contesta precăderea, în vederea unificării, față de toate normele de drept civil, care se aplicau în România.

Intemeiat pe însușirile lui — conchideam atunci — și față de adaptarea la vieața noastră, de aplicarea timp de 60 de ani, de putința de mlădiere după schimbările sociale și economice, codul civil român, lege latină nu impusă ci dată sieși de poporul român cel liber, *trebue să rămână baza legislației civile viitoare.*

In comunicarea de acum 20 ani, amintind de împlinirea celor 60 de ani ai codului civil, exprimam dorința ca « la împlinirea celui de al 7-lea deceniu să ni se înfățișeze cât mai bine alcătuit, la înălțimea științei Dreptului, întinerit, neînstrăinat de geniul nostru latin, ca lege civilă a întregului neam românesc, simbol de desăvârșită unire a acestui neam, cu al cărui suflet să formeze un tot nedespărțit ».

Mulți credeau că până la 70 de ani dela punerea lui în aplicare avea să intervină o schimbare totală în domeniul dreptului civil și codul civil dela 1865 va fi trecut în istorie.

Imprejurările ne-au făcut surpriza să vedem că a mai trăit 20 de ani și totuși vrea să mai trăiască.

Comunicarea de față ar fi putut fi întitulată: *Incă 20 de ani de cod civil;* ea este menită să completeze comunicarea precedentă: «*60 de ani de cod civil*».

In această perioadă de 20 de ani codul nostru civil a avut o vieață mai agitată ca înainte. Ne-am sbuciumat să facem unificarea și în acest domeniu. In loc de a-l extinde și în nouăle ținuturi, cum am propus de atâtea ori și pentru motivele arătate mai ales în comunicarea din 1926, le-am extins numai într'unele: în Basarabia în 1928 și în Bucovina, de abia în Octomvrie 1938; apoi am făurit un nou cod, promulgat la 8 Noemvrie 1939, sortit să fie pus în aplicare la 1 Martie 1940; după anumite modificări i-am amânat aplicarea la 15 Sept. 1940 apoi la 1 Ianuarie 1941, când din cauza evenimentelor, l-am scos din câmpul preocupărilor, amânându-i

aplicarea *sine die. Unul din meritele noului cod este că a avut ca bază tot vechiul cod român* și că prin el se făcea — cu un moment mai de vreme — unificarea așa de necesară pentru Statul și neamul românesc.

Aceste împrejurări au avut ca rezultat că *vechiul cod, octogenar astăzi, a rămas în vigoare.* De astădată îl găsim nu numai în vechiul Regat ci și în Bucovina și în Transilvania; aci a fost extins dela 15 Septemvrie 1943, afară de nu prea multe dispoziții din dreptul local care au fost păstrate.

Astăzi — deci — acest cod cârmuește aproape în totul vieața din Statul român în materia Dreptului civil.

Afară de această lărgire a sferei sale de aplicare, în acești 20 de ani i s'au adus însemnate *modificări, îmbunătățiri și completări,* care ni-l înfățișează în multe privințe într'o lumină nouă.

Caut să schițez principalele modificări, aruncând *o privire asupra vieții lui* în aceste două decenii.

Ca și în comunicarea precedentă, nu urmez ordinea cronologică ci aceea în care sunt așezate materiie în cod.

Titlu preliminar a rămas neschimbat.

Titlul despre drepturile civile și despre naturalizațiune a fost de mult scos din cod prin dispoziții înscrise în Constituție, în diversele ei redacții și prin legile de naturalizare, modificate de atâtea ori. Ne reîntorsesem prin Constituția dela 1938 la acordarea cetățeniei prin lege, sistem vechiu la noi și se pare mai bun. Prin Constituția dela 1923 am revenit la sistemul acordării printr'un jurnal al Consiliului de Miniștri.

In tot cazul, această materie nu mai intră în cadrul codului civil, cum a fost la început.

Răsfoind codul, prima modificare importantă o găsim în privința *actelor de stare civilă.*

Prin legea din 21 Februarie 1928 au fost abrogate art. 21-86 inclusiv din cod adică întreg titlul II intitulat despre actele stării civile. S'a căutat sub influența legilor străine — mai ales ungară — să se schimbe așezarea materiei și să se introducă unele norme nouă, cu scop de îmbunătățire.

Legea citată cuprinde, ca și codul, mai întâi dispozițiuni generale, în care sunt așezate și acelea referitoare la rectifi-

carea şi reconstituirea actelor de stare civilă. Urmează capitole despre actele de naştere, despre recunoaşterea copiilor naturali, despre actele de căsătorie, de moarte. In capitolul referitor la actele de căsătorie sunt trecute şi dispoziţiile referitoare la publicaţii, la celebrarea căsătoriei, şi pentru opoziţiile la căsătorie. Acestea din urmă erau înscrise în cod în capitolul despre căsătorie. Sunt inserate — apoi — o serie de dispoziţii penale pentru infracţiunile referitoare la actele de stare civilă. Legea se încheie cu mai multe texte transitorii, care au ca obiect — în prim rând — abrogarea dispoziţiilor din toate legile din cuprinsul României, privitoare la materie, aşa încât ea a realizat unificarea în acest domeniu, dela 1 Ianuarie 1929, de când a fost pusă în aplicare.

Privită în general, această lege reprezintă un progres. Materia este aranjată mai sistematic decât în codul civil şi în câteva părţi mai completă. Totuşi sunt unele părţi asupra cărora se pot face obiecţiuni. Menţionăm, de exemplu, modul de întocmirea actelor. După codul civil (art. 29) actele trebuiau scrise pe registre, în şir, fără loc gol; nu se putea scrie nimic în prescurtare iar data trebuia scrisă în litere nu în cifre. După noua lege ele sunt întocmite într'o formă mai sumară, cu rubrici şi cifre, fără continuitate de text ca în trecut.

Acest procedeu este, în adevăr, mai simplu dar el face mult mai posibile, ştersăturile, răsăturile, şi chiar falsurile, ceea ce este foarte periculos.

Practica va arăta întru cât este justificată această teamă; cred, însă, că în această privinţă era mai bun procedeul înscris în codul civil [1]).

O materie a cărei reglementare în cod nu mai corespundea nevoilor timpului este aceea a *absenţei*. Precedentul războiu a impus — ca şi în alte ţări — schimbări radicale. Pentru cei dispăruţi în războiu s'a făcut legea din 12 Decembrie 1923, care s'a prelungit printr'o serie de legi, dintre care ultima este din 10 Februarie 1939.

[1]) In această parte a dreptului civil se poate aminti că prin legea din 8 Aprilie 1936 a fost modificată legea numelui din 1895, stabilindu-se *dispoziţii* uniforme pentru toată ţara, dintre care sunt de menţionat mai ales acelea referitoare la redobândirea numelui românesc.

Constatarea morții prezumate se face pe cale judecătorească, printr'o procedură sumară.

Nu s'a prevăzut, însă, nimic pentru cei ce au dispărut în împrejurări speciale, naufragiu, accidente. Jurisprudența a umplut lacuna, aplicând aceleași norme din legile arătate.

Războiul din ultimii ani a repus problema. Pentru cei dispăruți, în urma unui accident aeronautic sau naval s'a dat un decret la 8 August 1940. A urmat alte decrete în 1941 și anii următori pentru stabilirea morții presumate a celor dispăruți în războiu și dovedirea stării civile a urmașilor lor.

Schimbări mai importante au avut loc în materia *căsătoriei*.

a) După codul civil bărbatul are dreptul să se căsătorească numai după ce a împlinit 18 ani iar femeia 15. Pentru motive grave, Regele poate acorda dispense pentru a se putea face o căsătorie când viitorii soți au o vârstă mai mică.

Această rânduială a rămas neschimbată 79 de ani. In 1944 prin Decretul-lege Nr. 154 din 21 Martie, vârsta cerută pentru căsătorie a fost mărită la 21 ani pentru bărbat, 18 ani pentru femeie. Motivarea a fost să se împiedece degenerarea rasei și divorțurile numeroase în căsătoriile premature. Schimbarea n'a trăit mult, căci în 1945 prin Decretul-lege Nr. 65 din 21 Ianuarie a fost abrogată și s'a revenit la normele din codul civil. Aceasta mai ales — s'a spus — pentrucă se înmulțiseră cererile de dispensă

Astăzi avem din nou în vigoare textele din codul civil. Bărbatul se poate căsători la 18 ani împliniți, femeia la 15, cu posibilitatea dispensei de către Rege pentru motive grave.

b) Aci urmează să menționăm o modificare datorită codului penal. După art. 139 ofițerul stării civile care va fi celebrat căsătoria bărbaților sau a fetelor neajunși încă în vârstă prescrisă la art. 131 fără consimțimântul persoanelor îndrituite a-l da, va fi pedepsit, după cererea persoanelor interesate sau a ministerului public, în conformitate cu art. 162 din codul penal. Astăzi textul citat din codul penal este înlocuit cu art. 449 din noul cod din 1936, mai bine redactat, care prevede pentru ofițer și obligația de a se asigura dacă viitorii soți au și vârsta legală și în care pedeapsa este dela 1 lună

la 6, în loc de 2 la 6, iar amenda, în loc de 100 până la 1500 lei este dela 10.000 la 20.000 lei, cifră de sigur prea mică pentru valorile actuale.

c) Art. 151—161 în care erau prevăzute formalitățile pentru celebrarea căsătoriei au fost — după cum am arătat — abrogate prin legea actelor de stare civilă și înlocuite prin altele. Textele abrogate formau două capitole. Prin modificările aduse capitolului II din titlul V s'a adăugat că se poate celebra căsătoria nu numai înaintea ofițerului de stare civilă al domiciliului unuia din soți ci și al reședinței, ceea ce înlătură discuțiile și este o înlesnire pentru celebrare.

Prin art. 152 se prevedeau normele după care va fi celebrată căsătoria, în țările străine, între Români sau între Români și străini. Noul text prevede mai bine modalitățile unor asemenea căsătorii și facerea publicațiilor.

Capitolul următor, privitor la opozițiile la căsătorii a fost înlocuit în întregime prin art. 74—78 din legea actelor de stare civilă. Nouăle dispoziții au simplificat, în oarecare măsură, formalitățile pentru opoziții și au stabilit mai lămurit cine este în drept să facă opoziție. Totodată pentru a înlesni folosirea opozițiilor a dat judecarea lor în competința judecătoriilor de ocoale.

d) Una din cele mai întemeiate critice aduse codului civil a fost acea referitoare la *situația creată femeii măritate, la incapacitatea ei*, din cauza căsătoriei.

S'a spus uneori că în dreptul nostru anterior femeia măritată n'avea nevoie de consimțimântul soțului și putea face singură toate actele vieții sale juridice.

N'avem argumente serioase în sprijinul acestei păreri. Mai întâi în documentele noastre aproape totdeauna aflăm că bărbatul participa la actele femeii sau iscălea — chiar cu punere de deget — alături de ea, dacă nu înaintea ei.

Afară de asta când femeia era în starea de inferioritate, în dreptul mai tuturor popoarelor este greu de crezut că la noi s'ar fi ajuns — cu toate schimbările de vremuri — la egalitatea deplină a femeii cu bărbatul.

Dar cercetările vieții sătești, încă prea puțin înfluențată de nouăle legiuiri, dovedesc că femeia măritată nu trebue să se

teamă de bărbat — cum spun cărțile bisericești — dar nici nu se concepe să facă singură acte juridice importante, fără autorizația tovarășului ei de vieață.

De altminteri dacă femeia n'ar fi avut nevoie, în dreptul nostru vechiu, de această autorizație, pe care a întrodus-o codul civil, de sigur că ar fi fost un protest general. Insă nu se știe de vreo urmă de cea mai mică nemulțumire în această privință; aceasta e dovada cea mai bună că prin codul civil nu se schimbase nimic din ceea ce era.

Codul nostru civil, urmând izvoarele sale, a făcut pe femeia măritată incapabilă pentru actele vieții sale civile.

S'a admis însă, că femeia măritată n'are nevoie de consimțimântul soțului, în special pentru intentarea acțiunii de divorț, pentru testament, pentru a sta în judecată când este urmărită în pricini penale sau polițienești, pentru a răspunde de obligațiunile derivând din delicte și quasi-delicte, pentru a-și exercita puterea părintească asupra copiilor din altă căsătorie precum și pentru obligațiunile, care derivă din chestiunile de menaj, în care este presupusă că are mandat dela soț.

Nu este locul să arătăm originea și justificarea dispozițiilor privitoare la această incapacitate. Ea, însă, a fost foarte criticată și cu drept cuvânt, căci nu este nicio rațiune serioasă ca o femeie să devină incapabilă numai pentrucă s'a căsătorit. Totuși a trebuit să se ducă lupte îndelungate până s'a izbutit a se desființa incapacitatea. I s'a permis să exercite diverse profesiuni, dintre care una în jurul căreia s'a luptat mult a fost aceea de advocat. In Constituția dela 1923 s'a înscris egalitatea deplină a femeii cu bărbatul cu privire la drepturile civile. Dispoziția constituțională trebuia însă înfăptuită printr'o lege; s'a întârziat, însă, până la 20 Aprilie 1932 când s'a realizat egalitatea civilă a femeii cu bărbatul.

Prin legea No. 96 cu această dată, după abrogarea unor texte referitoare la incapacitatea femeii, s'a modificat art. 194 în felul următor: « Soții își datoresc unul altuia, credință, sprijin și ajutor »; s'ar fi putut păstra numai cuvântul « ajutor ».

Textul urmează: « Căsătoria nu restrânge capacitatea femeii de a exercita drepturile civile.

Fiecare din soți nu răspunde față de terți decât pentru obligațiunile ce au contractat, afară numai dacă a împuternicit expres pe celălalt soț să-l reprezinte ».

A mai fost modificat și art. 952 scoțându-se dintre incapabilii menționați acolo femeia măritată.

De asemenea a fost modificat art. 1285, referitor la averea parafernală, din care a fost scoasă partea în care se prevedea cerința autorizației soțului.

De acum înainte femeia este — deci — egală cu bărbatul din punct de vedere al vieții civile, în sens larg. Ea poate face toate actele fără autorizația și consimțimântul soțului.

Această lege a apărat codul civil de o aspră critică. Totuși se pot face anumite observațiuni asupra ei. Astfel nu s'a prevăzut ce se va face cu cheltuelile necesare menajului. După noua lege fiecare soț răspunde numai de obligațiunile ce el a contractat. Soțul n'ar răspunde — ca atare — de ceea ce soția contractează pentru menaj, decât dacă i-ar da procură. De sigur, însă, că se va menține soluția jurisprudențială și soția va fi presupusă că, pentru asemenea cheltueli, are mandat dela soț.

Altă observațiune este că, după cât se pare, legiuitorul nu s'a gândit prea mult că între soți nu poate să fie o separație completă — cum ar reieși din texte — ci sunt și interese și obligații comune. Cine va avea cuvântul hotărîtor în conflictele pentru copii, pentru întocmirea și mersul gospodăriei? Pentru asemenea chestiuni să se adreseze justiției? Ce vieață va mai fi aceasta? Cine va reprezenta apoi interesele comune?

Se pare că graba, în care s'a întocmit, n'a lăsat prea mult timp de reflecție asupra acestor probleme.

Și totuși s'ar fi putut lua în considerare codul elvețian care prevede că bărbatul este șeful uniunii conjugale și reprezentantul ei, precum și alte dispoziții foarte înțelepte.

Era bine — în orice caz — să se dea mai multă atențiune acestor chestiuni, nu pentru a favoriza pe bărbat — cum s'ar crede — ci pentru a asigura unitatea de conducere, evitarea conflictelor și cât mai bun mers al familiei.

Deși incapacitatea femeii măritate a fost desființată, ea — totuși — devine incapabilă când a adoptat *regimul dotal.*

Ea pierde dreptul de administrare și de folosință asupra averii dotale, pierde chiar proprietatea mobilelor care devin ale bărbatului dacă în contractul dotal nu s'a prevăzut că prețuirea nu face vânzare, ea pierde dreptul de dispoziție asupra imobilelor care nu mai pot fi înstrăinate, decât în puține cazuri și cu forme severe.

De această incapacitate nu mai poate fi învinuit codul civil fiindcă regimul dotal nu este impus de lege ci ales de soție sau de cei ce-i constituesc dota [1]).

Insemnate modificări au fost introduse și în *materia divorțului.*

In dreptul nostru am avut totdeauna divorțul; biserica noastră nu s'a opus ca acea catolică; și-a rezervat însă dreptul de a judeca procesele de despărțenie; dicasteriile de pe lângă Mitropolii și Episcopii aveau și această competință. Se pare că aveau de lucru, căci pe la jumătatea secolului trecut, chiar în Belgia, destul de departe de noi, eram prezentați ca o țară cu multe divorțuri.

Când am întocmit codul civil am luat din cel francez textele referitoare la divorț deși acolo, în acel timp, nu mai erau în vigoare, fiind abrogate din vremea Restaurației, sub influența catolicismului.

La cauzele cuprinse în legea franceză pentru divorțul pentru cauză determinată am adăugat, din vechiul nostru drept, cazul când un soț a vrăjmășit vieața celuilalt sau știind că alții o vrăjmășesc nu i-a făcut de îndată arătare. Este o dispoziție care aproape nu s'a aplicat nu numai pentrucă nu se întâlnesc decât foarte rar asemenea situații, dar și pentrucă

---

[1]) De menționat că în acești ani s'au adus modificări și legii asupra căsătoriei militarilor, prin care — afară de interdicția căsătoriei cu persoane de altă origine etnică decât română — s'a căutat să se ușureze căsătoria. Interdicția de a se căsători cu persoane de altă origină etnică decât română s'a impus — prin Decretul-Lege din 13 Noemvrie 1940 și prin altul dela 7 Aprilie 1941 — și funcționarilor publici ai Statului, județelor, comunelor, regiilor publice, ai instituțiilor de utilitate publică sau ai instituțiunilor care funcționează în temeiul unor legi speciale, acordând privilegii de Stat.

Ministrul justiției putea însă acorda dispensă pentru motive grave însă numai pentru căsătoria cu persoane de origine etnică străină alta decât cea evreiască; o dispoziție care astăzi nu se mai poate aplica.

vrăjmăşia poate intra, în excese şi cruzimi, care formează una din cauzele determinate ale divorţului, prevăzute de lege.

După cum se ştie, pentru divorţ, codul civil cuprinde o procedură lungă, formalistă şi complicată; menită să-l împiedece; şi aceasta este şi mai greoaie pentru divorţul prin consimţimânt mutual, pe care legiuitorul îl vede şi mai rău. De aceea această formă de divorţ s'a aplicat foarte rar.

In materia divorţului s'a introdus la 1906 o modificare în cod, prin art. 285, care pedepseşte pe soţul vinovat — uneori pe amândoi — cu pierderea unei treimi din avere, care treime devine proprietatea copiilor. Dispoziţia — socotită ca o inovaţie menită să împiedece despărţeniile — a fost în realitate o revenire, neştiută se pare, la dreptul de altădată.

Critice prea multe nu s'au formulat în materia divorţului, mai ales că în practică — datorită unor cauze asupra cărora nu e timpul să stăruim — se divorţează uşor.

Cu toate acestea în 1943 prin Decretul-lege Nr. 394 din 23 Iunie s'au adus mari modificări şi în această materie.

In primul rând au fost abrogate textele referitoare la divorţul prin consimţimântul mutual. Această desfiinţare a fost justificată pe motiv că n'au aplicare. Este adevărat că aproape nu s'au aplicat fiindcă dispoziţiile sunt prea severe şi extrem de greoaie. Totuşi aceste texte nu turburau pe nimeni şi ar fi putut rămânea în cod.

Mult mai importante au fost modificările în divorţul pentru cauză determinată şi anume în procedură, care prin formele ei dificile avea drept scop să-l împiedece. Ocolită mult în practică, ea rămânea totuşi o piedecă.

După cod, divorţul avea două faze: una în camera de consiliu, alta în sala de şedinţe. In cea dintâi aveau loc concilierile, încercările de a împăca pe părţi. In caz de nereuşită — ceea ce se întâmpla mai totdeauna — procesul se suspenda, cu speranţa că soţii se vor linişti şi nu vor continua. Dacă reclamantul cerea redeschiderea, procesul era trimis în sala de şedinţă. Aci avea, de obiceiu, mai multe termene: pentru expunerea de motive, admiterea în principiu, pentru facerea probelor-martori în deosebi, care provocau multe amânări—şi un ultim termen pentru pronunţare, care se făcea în

ședință publică. De multe ori procesul se sfârșea la al doilea termen, la admiterea în principiu, mai ales de când se practică sistemul de a prezenta din partea pârîtului o așa zisă scrisoare, din care ar reieși o insultă gravă, ceea ce este o ocolire a procedurii din cod pe care — totuși — justiția o admite cu înlesnire.

Prin Decretul-Lege din 1943, procedura codului a fost — aproape în totul — înlocuită cu procedura de drept comun. Acțiunea de divorț este aproape acțiune obișnuită, cu termene puține, cu probe obișnuite. Nu se mai prevede expres nici secretul ședințelor așa cum era în cod ale cărui texte au fost abrogate, iar textele respective despre procedura divorțului au fost cuprinse în legea accelerărilor.

De acum înainte divorțurile vor merge și mai repede, chiar și pentru aceia, cari nu știau sau nu putea folosi meșteșugul scrisorilor insultătoare. Este de discutat dacă — astăzi — când codul avea nevoie de modificarea altor părți, când căsătoria apare deseori ca serios sdruncinată și când numărul divorțurilor crește uluitor, dacă era necesară reforma în materie de divorț.

S'a mai propus — în această materie —, modificarea și chiar desființarea art. 285, privitor la treimea copiilor și care a dat naștere la multe discuții. Nu socot necesară desființarea acestui text, căci — deși a provocat discuții, deși n'a dat totdeauna rezultate apreciabile — totuși, într'o oarecare măsură împiedecă divorțurile și — în orice caz — asigură situația copiilor. In loc de modificarea radicală a procedurii era poate mai folositor să se îmbunătățească redacția art. 285 ținând seamă și de soluțiile jurisprudențiale.

Tot în materia divorțului s'a mai făcut altă modificare. După normele codului, soții divorțați nu se pot recăsători. Odată ce n'au putut conviețui, odată ce această situație a devenit publică, odată ce au mers înaintea justiției, unde au avut termene peste termene — poate chiar un an de încercare — s'a crezut la 1804 că nu este bine să se mai permită recăsătorirea. Se dă dovada că nu se ia în serios căsătoria.

Sunt însă susținători ai recăsătoriei, care e permisă în unele legislații. La noi la 1906 s'a propus, între reformele de atunci,

și permisiunea recăsătoririi divorțaților. Senatul a admis-o dar Camera a respins-o, ceea ce dovedește că nu totdeauna cei bătrâni sunt contra reformelor.

In 1945 prin Decretul-Lege Nr. 429 din 2 Iunie *s'a permis soților divorțați să se recăsătorească*, abrogându-se art. 277 c. civ. Justificarea dată este că dispoziția există și în Transilvania și în codul nostru din 1939 și mai ales că, prin interdicția de a se recăsători divorțații, li s'ar atinge principiul libertății, fără un just motiv. Reforma, totuși, rămâne discutabilă.

O critică foarte severă a fost adusă codului în ceea ce privește *situația copiilor naturali precum și asupra căutării paternității*. La 1906 s'a introdus o modificare pentru a înlesni recunoașterea copiilor naturali dar rămânea în vigoare *art. 307* după care cercetarea paternității este oprită. Se excepta cazul de răpire, când epoca răpirii corespundea cu aceea a zămislirii copilului, în care caz răpitorul va putea fi declarat de părinte al copilului. Dispoziția din art. 307 se știe că a fost înscrisă în codul francez (art. 340) pentru a pune capăt proceselor de scandal, destul de numeroase în secolele anterioare și prin care anumite femei, fără scrupul, terorizau mulți bărbați onești [1]).

S'a văzut însă că dispoziția codului a dat naștere la multe nedreptăți. De mai multe decenii jurisprudența a căutat să corecteze interdicția cuprinsă în lege, acordând daune femeii victimă și pensie alimentară copiilor, când se dovedea cert cine este tatăl. Jurisprudența se întemeia pe art. 998 c. civ. după care oricine cauzează altuia un prejudiciu trebue să-l repare. Era însă nepermisă căutarea paternității. Critica — tot mai viguroasă — adusă acestei interdicții a avut succes. Mai toate țările, care au avut norma înscrisă și în codul român, au modificat-o: Belgienii, Francezii, Italienii de câteva decenii au admis căutarea paternității. Noi rămăsesem mult în urmă, în privința situației copiilor naturali și a căutării paternității.

Prin Decretul-Lege Nr. 609 din 24 Decemvrie 1941 s'a permis ca tatăl, care a luat parte la războiu să recunoască un

---

[1]) Planiol, *Droit civil*, V édit. I, no. 1519—1523.

copil natural. Dacă tatăl murea pe câmpul de luptă sau în timpul și din cauza războiului, mama sau reprezentantul legal al copilului are dreptul să stabilească pe cale judecătorească paternitatea naturală și dreptul la pensie ca și copilul recunoscut voluntar sau legitim.

In 1942 prin Decretul-Lege Nr. 476 din 23 Iunie au fost asimilați copiilor recunoscuți de către tatăl lor, prin declarație făcută în conformitate cu legile în vigoare, și copiii celor morți pe câmpul de luptă sau în timpul și din cauza războiului.

S'a omis atunci să se treacă în acel Decret-Lege și copiii celor dispăruți tot în războiu. Aceasta s'a îndreptat prin Decretul-Lege Nr. 16 din 17 Ianuarie 1944 prin care au fost asimilați și copiii celor dispăruți pe câmpul de luptă sau în timpul și din cauza războiului.

Pentru aceasta trebue să se stabilească judecătorește că acești copii, fie ai celor morți, fie ai celor dispăruți, se găsesc într'una din următoarele situațiuni:

a) In timpul legal al concepțiunii, mama și pretinsul tată au trăit notoriu în concubinaj.

b) Din scrisori sau din orice alt înscris, care emană dela pretinsul tată reiese o mărturie neîndoielnică a paternității.

c) Pretinsul tată a dat voluntar copilului întreținerea și educațiunea sau a contribuit, în acelaș fel, la prestarea lor, în calitate de tată.

Copiii asimilați — prin această procedură — copiilor recunoscuți de către tatăl lor au dreptul la pensia, care este acordată copiilor recunoscuți de către cei morți pe câmpul de luptă sau în timpul și din cauza războiului.

Dacă se întâmplă să se reîntoarcă aceia cari au fost dați de autoritățile militare ca dispăruți, drepturile copiilor lor, cari fuseseră asimilați — cum s'a arătat — încetează de drept.

Acestea erau însă dispoziții de excepție și cu caracter trecător. Critica rămânea în picioare pentru toți ceilalți copii naturali, cu atât mai mult cu cât în nouăle teritorii era permisă cercetarea paternității în anumite condiții.

In ultimul timp s'a făcut și la noi o însemnată modificare a codului în această materie.

Prin Decretul-Lege Nr. 445 din 9 Iulie 1943 s'a legiferat *recunoaşterea copiilor naturali şi căutarea paternităţii*, adăugându-se o serie de alineate la art. 304, 305, 307 şi 677 c. civ.

Un copil natural, născut din părinţi creştini(dispoziţia în această formă nu se mai poate aplica în urma desfiinţării legilor rasiale) poate fi recunoscut de tată, prin act autentic sau prin declaraţie făcută la ofiţerul de stare civilă al locului naşterii, în prezenţa a doi martori şi observându-se formele prevăzute de legea locului unde se face recunoaşterea. In cazul când copilul este major recunoaşterea nu se poate face decât cu consimţimântul lui prin act autentic.

Pentru a împiedeca revenirile, s'a dispus că declaraţia de recunoaştere nu poate fi retrasă.

Nu s'a permis recunoaşterea copiilor adulterini şi incestuoşi.

Dacă tatăl s'a căsătorit cu altă femeie nu poate fi recunoscut un copil natural, a cărui recunoaştere să aibă efect faţă de soţie şi de descendenţii lor decât dacă are în prealabil consimţimântul autentic al soţiei. Dacă însă acea căsătorie s'a desfăcut şi nu sunt copii legitimi, recunoaşterea va produce toate efectele faţă de părintele care a făcut-o.

Efectele recunoaşterii sunt: *a)* Cel recunoscut are dreptul la numele şi naţionalitatea tatălui. *b)* El are dreptul şi la moştenirea prevăzută în art. 677 cod. civ. căruia i s'a adăugat prin acest Decret-Lege un alineat, după care copiii recunoscuţi şi descendenţii lor legitimi au în succesiunea tatălui acest drept ca şi copiii legitimi ai acestuia şi descendenţii lor. Dacă vin, însă, în concurs cu aceştia au drept numai la jumătate din ceea ce li s'ar cuveni dacă ar fi legitimi.

S'a mai prevăzut că puterea părintească asupra copiilor naturali va fi la fel cu aceea privitoare la copii nelegitimi; există o excepţie: părintele n'are drept la folosinţa averii lor.

Li se aplică, însă, dreptul comun în privinţa obligaţiunilor alimentare.

Au fost respectate dispoziţiile din legile de războiu, dacă în ele nu se dispune altfel.

S'a mai prevăzut că recunoaşterea unui copil natural va putea fi făcută şi va avea aceleaşi efecte chiar după moartea acelui copil dacă au rămas după el descendenţi legitimi.

In al doilea rând, acest Decret-Lege s'a ocupat de *cercetarea paternității*, modificând art. 307 al codului.

S'a admis să fie căutată paternitatea dar numai pe cale judecătorească și în următoarele cazuri:

1. In caz de răpire sau viol dacă acestea coincid cu epoca concepțiunii.

2. In caz de seducțiune prin promisiuni de căsătorie sau abuz de autoritate, dacă acestea sunt dovedite printr'un început de probă scrisă, conf. art. 1197 c. civ.

3 Dacă paternitatea copilului rezultă din scrisori ori alte scripte care emană dela tată și cuprind mărturisirea lui neîndoielnică asupra paternității ce i se atribue.

4. Dacă o astfel de paternitate rezultă din mărturisirea tacită a presupusului tată, dedusă din îngrijirile benevole ce a dat copilului și care nu pot avea altă semnificație decât că l-a considerat drept copil al lui.

Acțiunea însă nu e primită: 1) Dacă în timpul concepțiunii mama a mai avut legături cu altcineva sau o purtare imorală notorie. 2) Dacă este vădit cu neputință să fi fost conceput copilul din coabitarea mamei cu pretinsul tată.

Acțiunea trebue intentată în 3 ani dela nașterea copilului sau de când au încetat ajutoarele și îngrijirile benevole ale tatălui. Această acțiune nu poate fi intentată decât de mama copilului sau de reprezentantul ei legal.

Efectul acțiunii este numai dreptul copilului la întreținere până la 21 de ani, după mijloacele tatălui. După această vârstă i se poate acorda întreținerea numai dacă nu se poate întreține singur, din cauza unei infirmități fizice sau mintale.

Mama are drept la despăgubiri potrivit dreptului comun, pentru orice alte pagube, cum ar fi cheltuelile de naștere, întreținere, etc.

S'a menținut — și în acest text — dispozițiile legilor speciale de războiu.

Reforma reprezintă o însemnată îmbunătățire față de dispozițiile înscrise în cod. Legiuitorul a căutat să repare nedreptățile care rezultau din normele anterioare dar a ținut seama și de interesele familiei, al cărui respect și tărie l-a preocupat mult. De aceea n'a egalizat în totul copilul natural

— chiar recunoscut — cu cel legitim și a limitat efectele căutării paternității naturale numai la întreținerea copilului până la vârsta de 21 ani, și aceasta potrivit situației tatălui, cu excepția unei infirmități fizice sau mintale. De altă parte n'a admis căutarea peternității în caz de concubinaj, ca în legislația de războiu, pentru a nu da o primă de încurajare concubinajelor și pentru a nu turbura vieața de familie « care rămâne celula de bază a Statului ».

Vom menționa acum modificările referitoare la *adopțiune*. In 1906 se adusese o îmbunătățire și în această materie. Adopțiunea putea fi desființată după cererea celui adoptat dar numai dacă introducea o asemenea cerere în timp de 1 an după ce ajunsese major. Au fost — apoi — simplificate într'o oarecare măsură formalitățile și s'a întrodus obligația pentru grefier de a comunica ofițerului de stare civilă, competent, un extras de pe procesul-verbal de adopțiune pentru a fi înscris în registre. In 1944 s'a mers mai departe. Prin Decretul-Lege Nr. 276 din 12 Mai au fost adăugate câteva alineate la art. 311 și 313 c. civ. S'a admis posibilitatea desființării adopțiunii nu numai pentru adoptat ci și pentru adoptator în următoarele cazuri: *a)* Când unul din ei a vrăjmășit vieața celuilalt. sau a persoanelor apropiate. *b)* Când unul din ei a fost osândit la muncă silnică sau la temniță grea. *c)* Când unul din ei prin grava încălcare a îndatoririlor care izvorăsc din adopțiune, prin cruzimi sau purtări nedemne sau imorale, face de nesuferit continuarea adopțiunii pentru celălalt. S'au văzut destule cazuri când adoptatul, știind că adopția nu se poate desființa se poartă prost cu adoptatorul; am întâlnit și eu câteva. Măsura este foarte bună. Instanțele vor aprecia însă cu prudență spre a nu se face abuzuri. In tot cazul noua dispoziție va deștepta pe mulți adoptați să se poarte bine cu adoptatorii.

Nu este inutil să menționăm că *materia tutelei* dată prin cod în competința tribunalelor, a fost trecută de multă vreme și în competința judecătoriilor, după valoarea patrimonlului. După ultima rânduială sunt de competința judecătoriilor tutelele al căror patrimoniu este de 3.000.000 lei.

* * *

Să trecem acum la alte părți ale codului. *Materia proprietății*, foarte sumar tratată în cod a fost completată prin Constituție, în diversele ei forme și prin legi.

Desfăcută în proprietatea solului și a subsolului, ea a suferit, mai ales în ultimii ani, numeroase restricțiuni și este tratată — tot mai mult — ca o funcțiune socială. Din clasicul și temeinicul drept a rămas din ce în ce mai puțin și nesigur. Din legile respective la proprietate o mențiune specială se cuvine pentru legea minelor din 1924, o lege originală în mare parte, modificată de mai multe ori după 1925.

O inovație importantă în această materie a fost făcută prin legea din 3 Martie 1927 prin care s'a reglementat *proprietatea pe etaje sau pe apartamente*. Aplicarea ei a dat naștere la multe dificultăți; de aci serioase critice și cereri de modificare, care vor trebui înfăptuite.

In privința *transmiterii proprietății imobiliare* prin convențiune, codul nostru a prevăzut, dela întocmirea lui, obligațiunea transcrierii, introdusă sub influența legii belgiene din 1851 și a celei franceze din 1855, ceea ce-l făcea să fie superior, în această privință, codului francez, în forma primă. Acest sistem de publicitate, personală, destul de criticabil, este pe cale de a fi înlocuit cu *sistemul publicității reale*, al cadastrului și cărților funciare introdus prin legile din 1932 și 1938 pe care l-am recomandat aci încă din 1923. Lucrările sunt în curs, dar merg destul de încet, mai ales din cauza neînțelegerii importanței acestei forme de publicitate.

Materia servituților a rămas neschimbată: s'au mai creat unele prin diverse legi, cum este legea minelor.

In privința desmembrărilor dreptului de proprietate este chestia dacă la noi există dreptul de superficies. Independent de controversa asupra chestiunii, legea cărților funciare din 1938 prevede acest drept.

Trecând la *materia succesiunilor*, ceea ce a fost în deosebi de criticat era *situația soțului supraviețuitor*, care — după cod — venea la moștenirea celui decedat, de abia după rudele din al 12-lea grad, și cu îndatorirea de a face inventar și a da cauțiune. Exista, în cod, un drept special pentru văduvă,

dar numai dacă era săracă, ceea ce da naștere la discuții. Despre dreptul soțului supraviețuitor v'am vorbit aci în 1924 făcând critica obiectivă a codului și formulând propuneri de îndreptare.

Se începuse oarecare măsuri de îmbunătățire, încă din 1916 pentru văduvele de războiu. Cu toate acestea, situația era grea pentru soțul supraviețuitor. In 1921 prin legea timbrului întocmită de colegul Titulescu s'a redus numărul gradelor de moștenitori până la al IV-lea încât soțul venea în gradul al V-lea în loc de al XIII-lea, dar jurisprudența—după oscilări — s'a fixat în sensul că rămân în vigoare normele din codul civil, adică supraviețuitorul soț vine în gradul al XIII-lea.

In ultimul războiu s'a mai legiferat iarăși asupra dreptului văduvelor de războiu în succesiunea soților. Chestiunea rămânea însă întreagă pentru cei ce nu intrau în aceste categorii excepționale.

In 1944 prin Decretul-Lege Nr. 319 din 10 Iunie s'a reglementat, pe alte baze, *dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*.

In prim rând menționăm că s'a restrâns ordinea succesorală până la gradul al IV-lea inclusiv. Deci la moștenirea cuiva vin rudele până la gradul de veri primari, după care vine în gradul al V-lea soțul rămas în vieață. De altă parte, acesta nu mai este obligat să dea cauțiune și să facă formalitățile prevăzute în cod, ceea ce era jignitor.

Totodată s'a stabilit precis că dreptul lui este un drept de moștenire iar nu de creanță, așa că orice discuție este înlăturată.

Ceea ce s'a luat în considerare pentru acordarea acestui drept a fost atât afecțiunea prezumată între soți, cât și colaborarea pentru agonisirea averii lor, așa cum propusesem și eu.

Dreptul de moștenire i-a fost recunoscut totdeauna, în plină proprietate, iar nu în uzufruct, cum s'a propus de mulți; aceasta, între altele, și pentrucă uzufructul ar fi antieconomic.

Cotele dreptului au fost fixate în modul următor:

S'a recunoscut soțului supraviețuitor dreptul la o pătrime în plină proprietate când vine în concurs cu descendenții

și la o treime când vine în concurs cu ascendenții și colateralii privilegiați (frați, surori sau descendenții acestora).

Dacă vine în concurs numai cu ascendenții sau numai cu colateralii privilegiați sau descendenții acestora, soțul supraviețuitor are drept la jumătate din succesiune.

Când este în concurs cu ceilalți ascendenți, decât tatăl și mama sau cu alți colaterali, decât cei privilegiați, până la gradul al IV-lea, are drept la trei pătrimi.

Când lipsesc rudele de sânge până la gradul al IV-lea soțul rămas în vieață are drept la întreaga succesiune.

O altă inovațiune foarte importantă este că s'a creat acestui soț *un drept de rezervă* pentru jumătate din drepturile ce i-au fost conferite ca drept de moștenire. Deci, prin această modificare a codului, soțul a devenit moștenitor rezervatar. Prin aceasta nu s'au atins drepturile celorlalți moștenitori rezervatari: descendenți, tată și mamă, căci prin rezerva recunoscută soțului se reduce numai cotitatea disponibilă a soțului decedat; dreptul de a dărui a fost redus. Această măsură este de mare însemnătate pentrucă altfel — cu toate că i s'a acordat soțului supraviețuitor un drept de moștenire — celălalt, pentru diverse motive — putea să-l îndepărteze, dând partea sufletului cine știe cărei persoane.

In schimb, față de dispozițiile codului, s'a impus soțului supraviețuitor *obligația de a raporta liberalitățile* ce ar fi primit prin acte între vii dela soțul său; aceasta când vine în concurs cu descendenții acestuia

Afară de acestea s'a mai acordat soțului supraviețuitor și alt drept. Până ce se va termina ieșirea din indiviziune — și nu numai până la dobândirea hotărîrii ci până la executarea definitivă — soțul are drept *de abitațiune* în casa în care a locuit, dacă ea face parte din succesiune. Acest drept îl are cel puțin pe timp de 1 an și numai dacă n'are el o proprietate în care să poată locui. Nu i s'a permis, însă, s'o cedeze sau s'o închirieze, nici chiar când în baza dreptului de abitațiune ar avea — după cod — dreptul să subînchirieze partea în care nu locuește.

Prin această măsură s'a căutat — în prim rând — să se înlăture îndepărtarea din casa de locuit; uneori aruncarea pe

drumuri — de către rude dușmănoase față de soțul, care n'avea niciun drept, ceea ce nu se întâmpla prea rar.

I s'a mai acordat soțului și altceva. Sunt lucruri ale gospodăriei casnice, cadouri de nuntă, care au în ele și altă valoare decât cea materială. Soțul are drept să ia și aceste obiecte, când vine în concurență cu alți moștenitori, afară de descendenți.

Aceste dispoziții nouă n'au atins drepturile speciale recunoscute văduvelor de războiu.

Prin acest Decret-Lege s'a făcut și unificarea deplină în materie succesorală pentru nouăle ținuturi în care s'a extins codul civil.

Reforma — după cum se vede — este de o mare importanță căci prin ea se împiedecă atâtea nedreptăți, care se făceau soțului supraviețuitor și asupra cărora am stăruit în comunicarea mea d n 1924.

Acestei reforme i se aduc — însă — *obiecțiuni temeinice*. Se susține că s'a acordat soțului supraviețuitor drepturi prea mari. Recunoașterea unui drept în uzufruct putea fi luată în considerare cel puțin când soțul vine în concurență cu descendenții. Argumentul economic nu este tare. Dar mai ales trebuia să se țină seamă de durata căsătoriei. Nu este just să se recunoască același drept când căsătoria a durat câteva luni — poate câteva zile — și când a durat 20-30 ani și chiar mai mult. Oricât s'ar spune că este greu să se facă diverse cote după durata căsătoriei, dreptatea le impune, cel puțin într'o oarecare măsură. Și în această privință ne puteam folosi întru câtva de dreptul nostru vechiu, de pildă legiuirea Caragea.

Trebue — totuși — să recunoaștem că Decretul-Lege din 1944 este un progres însemnat; viitorul va face ca reforma să fie și mai bună.

Tot în materia succesiunilor se mai aduceau codului critici asupra *modului de împărțire*. Normele acestei proceduri sunt parte în codul civil, parte în procedura civilă. După codul civil împărțeala nu se putea face prin bună învoială dacă între părți era un incapabil sau un absent.

In 1943 prin Decretul-Lege Nr. 603 din 9 Septemvrie a fost luată o serie de dispoziții pentru simplificarea procedurii de împărțeală. Interesant este că s'a dat putința să se facă o *împărțeală prin bună învoială* și când în succesiune are drepturi un incapabil. Pentru aceasta este nevoie de autorizația instanței tutelare. Este o dispoziție foarte bună căci deseori incapabilii erau prejudiciați din cauză că trebuiau să facă împărțeala numai pe cale judecătorească, unde timpul și cheltuelile absorbeau uneori fondul. Prin acest Decret-Lege s'a admis și *împărțeala prin atribuție*. Codul civil, *în progres aci față de cel francez și influențat de proiectul italian* al lui Pisanelli, admisese această formă de partaj dar numai pentru majori și când drepturile lor erau inegale.

Prin modificarea din 1943 s'a admis ca regulă generală. Este, de asemenea fără îndoială, o măsură bună, care va ușura mult procedura partajului și va împiedeca îmbucătățirea ori vânzarea patrimoniilor succesorale.

Tot prin acest Decret-Lege s'a rezolvit și o veche *controversă* care este mai mult de procedură, dar în strânsă legătură și cu codul civil și asupra căruia jurisprudența Inaltei Curți de Casație a persistat într'o soluție pe care am criticat-o de acum 26 de ani [1]). Un coproprietar putea cumpăra la licitație un bun din moștenire, fără să depună prețul și fără să poată fi expus a se vinde a 2-a oară acel imobil în contul său, cum se face dacă l-ar fi cumpărat un străin. Această jurisprudență se sprijinea pe motivul că — în dreptul nostru — împărțeala este declarativă de drepturi nu atributivă. Legiuitorul în materie fiscală a sdruncinat puțin această părere în ceea ce privește plata taxelor, dar jurisprudența rămânea constantă.

De astădată Decretul-Lege citat a rezolvit problema. Fără să atingă chestiunea caracterului partajului, a prevăzut că un coproprietar care cumpără un imobil succesoral nu depune garanție dar trebue să depună părțile din preț care se cuvin celorlalți coproprietari, sub sancțiunea de a se procede la vânzarea în contul lui, după dreptul comun.

Este iarăși o dispoziție care va împiedeca multe șicane și va înlesni ieșirea din indiviziune.

[1]) *Studii de Drept civil*, II, p. I. Privilegiul copărtașilor, p. 28 și urm.

Dacă trecem *la testamente* avem de menționat că în codul civil sunt câteva texte (art. 861—863) privitoare la autentificarea testamentelor. In legea autentificării actelor din 1 Sept. 1886 s'au înscris unele rândueli interpretative pentru forma testamentelor. Cu toate astea s'au ivit discuții în privința autentificării acestor acte.

In 1943 prin Decretul-Lege Nr. 358 din 29 Iunie au fost fixate noui reguli pentru autentificarea actelor în genere, reguli mai desvoltate, mai precise și uneori mai bune decât cele din trecut. Au fost abrogate art. 861—863 c. civ. așa că de acum înainte testamentele, în privința formei, urmează în totul legea nouă a autentificării.

Materia propriu zisă a obligațiilor este aceea care a suferit cele mai puține schimbări. Aceasta datorită fondului roman care — oricâte încercări s'au făcut de doritorii de inovații — a rămas aproape neschimbat și care s'a impus aproape tuturor legislațiilor.

Cu toate astea s'au ivit multe concepții nouă care au adus modificări, mai ales în materia contractelor. A rămas principiul libertății convențiunilor sau: contractul este legea părților; dar s'au adus o serie de restricții, de intervenții, etc., încât acele frumoase principii apar mult sdruncinate.

Din aceste materii voiu releva schimbările făcute în cod tot în ordinea, în care sunt așezate materiile.

Referitor la *dobândă* se știe că la 1879 s'a adăugat la art. 1089 un alineat pentru dobânda compusă, alineat menit să împiedece camăta. Este prima modificare în codul civil.

După trecutul războiu, situația economică devenind tot mai grea, a fost nevoie să se reglementeze din nou problema cametei și a dobânzilor. Aceasta s'a făcut prin legea Nr. 194 din 31 Martie 1931, care a mai suferit modificări; una din ele a fost făcută prin Decretul-Lege Nr. 1700 din 4 Mai 1935, prin care s'a stabilit dobânda legală în afaceri civile la 1% peste scontul Băncii Naționale.

Mențiune specială se impune, însă, pentru *legea conversiunii* legea lichidării datoriilor, unde multe din principiile și tex-

tele Codului au fost supuse unor modificări care nu mai cadrează cu ceea ce a fost.

Din textele referitoare la *probe*, afară de normele de autentificare, completatoare a codului civil, cuprinse în Decretul-Lege din 1944, care reprezintă o însemnată îmbunătățire a sistemului, să amintim dispoziția, de mai multe ori schimbată, după care *proba cu martori* este admisibilă nu numai până la 150 lei — cum prevedea textul din cod — ci până la 25.000 lei.

In partea codului, referitoare la contracte speciale există un capitol (art. 1371—1387) în care era reglementată *vânzarea cu pact de răscumpărare.*

Prin legea Nr. 61 din 2 Aprilie 1931 au fost abrogate acele texte și s'a desființat acea formă de vânzare. Contractele anterioare au fost respectate dar acelea care aveau să se încheie în viitor au fost declarate nule de drept. Măsura a fost luată pentru a se împiedeca anumite fraude în legătură cu camăta. Este întrebarea dacă era o absolută necesitate desființarea acestui contract, care nu se întrebuința prea des dar care nu era rău.

In ultimii ani au fost întocmite decrete-legi pentru măsuri cu caracter rasial și de curând pentru anularea actelor făcute spre a evita efectele legilor rasiale. Acestea sunt întemeiate însă pe principiile cunoscute, actele atacate fiind încheiate sub imperiul unor forme de violență, încât acele legi nu reprezintă o modificare a codului; cel mult sunt o precizare a unor dispoziții și au un caracter trecător.

Materia, care a făcut obiectul a mai multor legi este a *locațiunii.* Principiile clasice și normele codului au rămas în cea mai mare parte.

De ani de zile, însă, de 3 decenii aproape, contractul de locațiune al clădirilor a suferit importante schimbări. Există din 1904 o lege a proprietarilor, dar din timpul războiului precedent a intervenit alt aspect al problemei; trebuiau apărați chiriașii. De aci legile excepționale, care stau departe de normele codului și în care libertatea convențiunilor, în special, a fost greu atinsă. Și acestea, însă, sunt cu caracter trecător și probabil că — din aceste greutăți de reglementare a

raporturilor dintre proprietari și chiriași — vor ieși triumfătoare tot principiile fundamentale ale codului, chiar dacă va trebui să se acomodeze în parte nouălor condiții de vieață.

Contractul de muncă — pentru care codul are așa de puține texte — a fost reglementat prin legea din 5 Aprilie 1929 cu modificări ulterioare, pe baza concepțiilor actuale de largă prețuire și apărare a celor ce muncesc.

Aceeași mențiune este de făcut și în privința *contractului de transport*, care este cârmuit de alte norme decât puținele din codul civil.

Contractul de societate civilă a rămas mai puțin întrebuințat din cauza desvoltării, tot mai întinsă și variată, a societăților comerciale.

A fost legiferată constituirea asociațiilor prin legea persoanelor juridice din 1924. Aceasta a fost modificată prin Decretul-Lege Nr. 11 din 14 Ianuarie 1944 prin care s'a întins dreptul de control al Statului într'un chip puțin obișnuit și care amenință activitatea persoanelor juridice, încât e surprinzător că nu a fost abrogat sau cel puțin modificat.

Dintre *garanțiile reale* a fost abrogat *contractul de antihreză* prin Decretul-Lege din 2 Aprilie 1931 (art. 1697—1703). Abrogarea a fost făcută tot din cauza stării economice și pentru a opri fraudele la legea cametei, ca și vânzarea cu pact de răscumpărare. Aceeași observație se poate face; nu era absolută nevoie de a se recurge la abrogare, căci acest contract, chiar dacă nu era prea mult folosit, la orașe, era încă folosit la țară, a fost mult întrebuințat în trecut și nu era bine să dispară din cod, când există în multe legislații.

In materia *privilegiilor speciale imobiliare* s'a adăugat în art. 1737 un aliniat 3 bis prin legea advocaților din 1931, modificată la 6 Aprilie 1932 și 2 Aprilie 1936. Prin acest aliniat s'a creat un privilegiu în favoarea advocaților pentru onorar, dacă există o creanță de onorar autentificată în conformitate cu legea advocaților din 1931 sau constatată prin orice alt act autentic. Privilegiul se exercită asupra bunurilor imobiliare aduse sau conservate în patrimoniul clientului prin serviciile prestate de advocat.

Incheiem enumerarea modificărilor principale cu arătarea că textele privitoare la publicitatea registrelor (art. 1816) au fost înlocuite prin legea cărților funciare. Aceasta însă nu se va aplica decât acolo unde sunt întocmite acele cărți. Până atunci rămân în vigoare textele din codul civil și din procedura civilă.

* * *

Acestea sunt — arătate pe scurt — dispozițiile legislative care au modificat texte din codul nostru civil în cei 20 de ani, de care ne-am ocupat.

Afară de acestea au fost altele, care au completat unele materii de drept civil dar asupra cărora nu stăruim în cadrul acestei comunicări.

A fost perioada de timp, cea mai bogată în asemenea modificări și completări. De unde în primii 40 de ani de vieață a codului n'a fost decât o modificare, foarte puțin importantă, acum ele sunt destul de numeroase, poate chiar prea numeroase. Aceasta arată că s'a înțeles că este nevoie de a-l adapta cerințelor vremii și de a-i înlătura criticele.

S'a pus, încă de mulți ani, în Franța chestiunea cum trebue îmbunătățit codul civil, printr'o revizuire parțială sau prin întocmirea unui nou cod. S'au adus argumente puternice și pentru un sistem și pentru altul. Mulți dintre specialiști, cu adâncă experiență și înțelegere a rostului unei legi, s'au pronunțat pentru o revizuire, făcută cu deosebită competință și răbdare.

La noi nu s'a discutat prea mult asupra acestei chestiuni dar — cum se vede — am folosit metoda revizuirii unor părți și nu putem spune că a dat rezultate rele. Este adevărat că unele modificări nu erau necesare sau nu sunt destul de reușite.

De altă parte multe din modificările făcute au nevoie de o perfectare fiindcă sunt decrete-legi care n'au dobândit ratificarea constituțională. Probabil că până atunci sau cu ocazia ratificării vor mai suferi modificări, ceea ce ne dă speranța că se vor prezenta în condiții și mai bune.

Privite în general aceste modificări au adus o reală îmbunătățire codului nostru, care apare astăzi cu un aspect de înviorare în atâtea părți ale sale.

Alături de aceste modificări legislative este util să amintim că în acești 20 de ani s'a desvoltat — în legătură cu codul civil — și o însemnată producție doctrinară și jurisprudențială.

In *doctrină* au apărut un număr apreciabil de lucrări. Unele au îmbrățișat tot codul civil. Mai numeroase au fost, însă, lucrările asupra unor părți din cod.

O comparație cu publicațiile apărute pe acest teren la vecinii noștri — ceea ce se poate vedea din anumite reviste străine și în special din « Annuario di diritto comparato »— dovedește că nu stăm rău și că, față de mai toți acești vecini, suntem superiori. Doctrina ar fi fost — de sigur — și mai bogată dacă greutățile tiparului n'ar fi stânjenit apariția multor lucrări care stau în manuscrise.

Mai bogată însă a fost *jurisprudența* și cu caracter de multă originalitate. Colecțiile de jurisprudență și în special « Buletinul Curții de Casație » — publicație foarte prețioasă care nu se găsește în multe țări într'o formă ca a noastră — sunt mărturie sigură despre ceea ce s'a lucrat la noi pe terenul jurisprudențial în Dreptul civil.

Din jurisprudența civilă, făcută în ultimii 20 de ani, putem cita pentru specialiști câteva exemple.

A fost bine stabilită jurisprudența pentru acordare de despăgubiri persoanei care a încercat un prejudiciu din cauză că a fost desfăcută fără just motiv o logodnă.

In materie de căutarea paternității se fixase jurisprudența în sensul de a se acorda despăgubiri femeii și copiilor. Am văzut că aci s'a legiferat.

Cu privire la puterea părintească era chestiunea cu ce formalități trebuesc făcute actele de dispoziție: se aplică regulile dela tutelă sau altele? Inalta Curte a hotărît că este suficientă autorizația tribunalului.

In materie de revendicare s'a stabilit că un proprietar în indiviziune n'are drept să intenteze o astfel de acțiune dar

poate cere să i se recunoască dreptul de coproprietar asupra bunului respectiv.

In materie de uzufruct, Casația îndepărtându-se de jurisprudența franceză, a fixat — ca și cea belgiană — că uzufructuarul are drept asupra construcțiilor noi la încetarea uzufructului.

Referitor la succesiuni este jurisprudența constantă cu privire la dreptul de moștenire al văduvei sărace, în sensul că pentru recunoașterea acestui drept trebue să se ia în considerare averea soțului. Am arătat cum s'a legiferat.

De menționat că în ultimul timp se hotărîse — cu toate că exista legea din 1921 — că pentru succesiuni se aplică tot codul civil așa că rudele vin la moștenire — în baza legii — până la gradul al 12-lea inclusiv, după care venea soțul supraviețuitor. Am văzut că Decretul-Lege din 1944 n'a urmat această jurisprudență ci legea din 1921.

Interesante jurisprudențe au fost stabilite în materie de responsabilitate sub diferitele ei forme și în deosebi pentru responsabilitatea obiectivă.

De asemenea în materie de lichidarea datoriilor și de locațiune.

Jurisprudența este foarte bogată în diversele materii civile. Ea ar merita să facă obiect de interesante cercetări prin care i s'ar pune în evidență însemnata ei valoare și originalitatea, ceea ce nu se știe și nu se apreciază suficient.

Din cele expuse se poate vedea ce s'a realizat în aceste două decenii în jurul codului civil.

Sunt încă părți ale acestui cod, care au nevoie de modificări, de îndreptări, de precizări și de adaptări cât mai potrivite vremurilor dar acestea nu sunt multe.

Prin cele înfăptuite, însă în acest timp s'au înlăturat, aproape cu totul, criticele principale ce i se aduceau și pe care le-am arătat și eu acum 20 de ani. Nu i se mai poate spune că este departe de concepțiile actuale și — cum i se zicea cu răutate — că este învechit.

Dar — afară de aceasta — prin realizările de 20 de ani codul civil și-a accentuat și mai puternic însușirea pe care

am afirmat-o de atunci, dar despre care unii zâmbeau, românizarea. Prin modificările legislative, prin doctrină și jurisprudență el a căpătat și mai mult din sufletul și gândul românesc. In același timp el a cuprins acum, în sfera sa de aplicare, întreg teritoriul Statului nostru, îi guvernează vieața prin rânduelile sale și contribue la unitatea deplină a poporului român.

De altă parte, prin aplicarea zilnică, el a pătruns tot mai adânc în vieața maselor populare. Cine cercetează serios vieața satelor nu mai are nicio îndoială și nu se mai poate spune că este străin de noi.

Acești 20 de ani, asupra cărora privim, au fost o perioadă de importantă propășire, au fost un fel de întinerire. « Bătrân — spuneam în comunicarea de altădată despre acest cod — bătrân, dacă vrem. să-l socotim astfel prin anii ce i-a trăit la noi — avea atunci doar 60 — el poate deveni și devine mereu tânăr, sorbind din apa vie a vieții și respirând din atmosfera veșnic în transformare ».

Codul nostru a sorbit din apa vie a vieții românești, destul de sbuciumată în acești 20 de ani, și bătrân de 80 de ani își urmează frumoasa-i misiune, netemător de vremuri și critice.

Va mai trăi încă? Se vor întreba reformatorii. Nu putem face profeții mai ales când vedem că s'au scurs 20 de ani și cel sortit că va pieri în câțiva ani, este astăzi în vieață și poate mai mândru decât atunci.

Este cert că un cod nou, la adăpost de critice, nu se poate face ușor în actualele vremuri; și poate că nu este bine să se încerce cât timp atâtea idei, atâtea transformări n'au ajuns la forme mai precise și mai stabile.

Va ajunge să împlinească suta de ani? Probabil. Cei ce vor fi atunci au datoria să-i sărbătorească după cuviință: *centenarul.*

Astăzi, aruncând o privire asupra celor 20 de ani din urmă din vieața lui și asupra celor 80 de când îl avem, ne bucurăm că-l aflăm cu importante îmbunătățiri, oarecum întinerit, la adăpost de multe învinuiri și tot mai strâns legat de neamul românesc.

Astăzi, mai vârtos, *nu se mai poate spune că nu-i al nostru.* Să înțelegem și să simțim dar că face parte din cultura și vieața noastră, din sufletul nostru. Ca atare să-l prețuim și să-l apărăm cu toată convingerea și să ne străduim a-l face din ce în ce mai bun atât pentru înălțarea culturală a neamului cât și pentru binele poporului ale cărui persoane și bunuri le stăpânește.

Drept închinare la împlinirea a 80 de ani de existență să-i aducem — cum spuneam și acum 20 de ani — nu părtinire pentrucă-i al nostru ci numai o judecată dreaptă, o înțelegere exactă a însușirilor și defectelor, a spiritului și a rostului său pentru ființa noastră națională.

CUPRINSUL

SFATUL DOMNESC ŞI ADUNAREA STĂRILOR

II

CONSILIUL FEUDAL ŞI ADUNAREA STĂRILOR IN ŢĂRILE EUROPEI APUSENE

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa din 8 Februarie 1946

Când examinăm, în lumina datelor ce ni le înfăţişează istoria comparată a instituţiilor, problema adunărilor reprezentative în diferitele ţări ale Europei, nu putem trece cu vederea o anumită lature a problemei, care a fost multă vreme prea puţin ţinută în seamă de istoriografia mai veche: şi anume fondul comun de obiceiuri şi aşezăminte, ce îl aflăm în întregul cuprins al feudalităţii europene, pe temeiul cărora s'au desvoltat mai târziu formele diverse ale parlamentelor medievale şi ale Adunărilor de Stări. Această lature foarte importantă trecea oarecum neobservată, cât timp se urmărea desvoltarea instituţiei în fiecare ţară în parte, cu elementele ei specifice şi evoluţia sa deosebită; ea trebuia din potrivă să apară în deplină lumină, când s'au putut face apropieri şi comparaţii şi constata situaţii asemănătoare, în special în perioada începuturilor şi în privinţa factorilor ce au contribuit la formarea şi desvoltarea ei.

I.
ORIGINILE FEUDALE

Unul din acești factori îl constitue ideea medievală despre justiție și modul de-a împărți dreptatea celor interesați. In studiul său despre «Stările medievale»[1]), Profesorul H. Mc. Ilwain a pus în evidență însemnătatea acestei laturi a chestiunii și deosebirea de concepție ce caracterizează lumea Evului Mediu.

Intr'adevăr, în opunere absolută cu teoria dreptului roman ca și cu ideea modernă a dreptului, Veacul de Mijloc apusean, în perioada feudală, folosește obiceiul : «*mos utentium*», «*ius non scriptum*» transmis de tradițiunea orală, neînregistrată de culegeri de texte juridice. Un asemenea obiceiu nu se *interpretează* de un magistrat cu specială competință, ci se *cunoaște* de către oamenii localnici, cari îl știu din părinți și strămoși. Obiceiul stabilea dovada, sau mai degrabă încercarea impusă părților, fie prin confirmarea pur formală a martorilor (mai mult ca o chestiune de procedură decât ca un element în judecarea procesului), fie prin vreun *judicium Dei*, duel judiciar, trecere prin foc sau altă « ordalie », din care se deducea, după nereușită sau reușită, vinovăția sau nevinovăția împricinatului.

Un asemenea rol nu putea fi îndeplinit de un singur judecător, ci în mod firesc era lăsat în sarcina unui număr mai mare de oameni, cunoscători ai obiceiului; neputând însă lua parte toți la judecată, era firesc să fie chemați cei mai « reprezentativi », cei mai în măsură de-a întruni cunoștințele necesare, atât despre obiceiul locului sau al pământului, cât și despre cazul în speță. Astfel în Anglia, în sec. XI și XII, cuvintele *hundredus* și *comitatus* ajung să însemne și totalitatea acelor cuprinși în aceste subdiviziuni teritoriale și administrative, dar și « curțile » sau adunările restrânse care le reprezintă la judecăți. Din vremea lui Henric al II-lea, se constată obiceiul de-a trimite delegați sau reprezentanți — câte doi din partea comitatului — la curțile judecătorilor itineranți. In însemnările lui Bracton, foarte importante pentru

[1]) C. H. Mc. Ilwain, *Medieval Estates*, în *Cambridge Medieval History*, VII, p. 665 și urm.

evoluţia dreptului englez, se amintesc asemenea delegaţiuni de câte patru cavaleri din comitat, în primele decenii ale veacului al XIII-lea. « Aci, ne spune un specialist al chestiunii, era cu siguranţă o linie directă de legătură între curtea comitatului şi consiliul regelui, stabilită mai de mult şi des folosită »[1]). De asemenea şi în privinţa reprezentanţilor celeilalte Stări laice, a burgheziei; deşi întâia lor convocare pentru a-şi spune cuvântul în treburile publice ale regatului, a fost făcută de Simon de Montfort în 1265, totuşi obiceiul de-a trimite delegaţi (câte 12 pentru fiecare « borough ») la curţile de judecată locale ale comitatului, odată cu acei ai nobilimii şi ai clerului, e mai vechiu şi se întemeiază pe o îndelungată tradiţie [2]). Meritul istoricului american Mc. Ilwain e de-a fi atras atenţia asupra faptului, că înainte de a se manifesta preocupări şi năzuinţe politice sau administrative, funcţionarea însăşi a aparatului justiţiei în concepţia medievală determina, mai întâi într'un cadru local sau regional, adunări în care delegaţii « reprezintau » totalitatea categoriilor sociale, sau a « Stărilor » în curs de alcătuire.

Alţi cercetători au văzut o influenţă hotărîtoare a adunărilor convocate de Biserică, şi au accentuat coincidenţa între organizarea pe provincii a nouălor ordine călugăreşti, Dominicanii şi Franciscanii, la începutul veacului al XIII-lea, şi începuturile sistemului reprezentativ în ţările Europei occidentale, cu deosebire în Spania şi în Anglia. Tendinţa e vădită la unii jurişti ai secolului, cum e, de pildă, Gui Foulquoi, mai târziu Papă sub numele de Clement al IV-lea, care considera la 1257 « orice mulţime de oameni locuind într'o aglomerare » drept o *universitas* în stare de a-şi alege reprezentanţii [3]). S'a observat pe de altă parte, că în tendinţa de-a supune discuţia problemelor importante ale vieţii religioase conciliului şi de a aşeza autoritatea acestor sinoade de-asupra chiar a celei recunoscute Papei, s'a dat un nou imbold ideii de reprezentare; chiar generalizarea noţiunii

[1]) G. B. Adams, *The Origin of the English Constitution*, New-York 1920, p. 321—22' apud C. H. Mc. Ilwain, *ibid.* p. 669 Vom reveni mai pe larg asupra acestei influenţe.
[2]) C. H. Mc. Ilwain, *op. cit.* p. 670.
[3]) Cf. M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, p. 178.

21*

de « representare » în limba latină la începutul veacului al XIV-lea, a putut înrâuri la rândul ei instituțiile laice. Era vorba de o personificare a vieții colective, iar în polemicele dintre doctrinarii contemporani, Marsilio din Padova și William de Ockham, se pune în discuție principiul majoritar, ca factor hotărîtor în lucrările adunărilor [1]). Dar toate aceste împrejurări, oricât de netăgăduită ar f. însemnătatea lor, rămân oarecum lăturalnice în lămurirea originilor Adunării de Stări. Ea își află temeiul principal în așezămintele ordinei feudale. Așa a văzut aceste împrejurări și istoricul rus N. Kareev, într'o carte mai veche și mai puțin cunoscută în Apus, asupra căreia vom avea prilejul de-a reveni mai pe larg [2]).

* * *

Din acest punct de vedere, evoluția e, pe cât de limpede, pe atât de generală. E o trăsătură îndeobște recunoscută în legăturile dintre suzeran și vasal, că acesta din urmă datorește celui dintâi ajutor și sfat: *auxilium et consilium*. Ajutorul poate fi înarmat, mărginit însă la un anumit termen — sau bănesc, în anumite cazuri bine determinate: răscumpărare din prinsoare a suzeranului, intrarea fiului mai mare în ordinul cavalerilor, căsătoria fiicei mai mari (*les trois cas*) sau plecare la cruciată [3]). Sfatul sau « slujba la curte » (service de cour) este obligațiunea de-a asista pe suzeran în diferitele chestiuni ce sunt de resortul său de cârmuire; printre acestea, împărțirea dreptății în « curți » ținute în fiecare an, de Paști, Rusalii sau Crăciun, este cea mai de seamă. Obiceiul se întărește când, în a doua epocă a societății feudale, stăpânirile marilor seniori cuprind teritorii mai întinse, cu nevoi administrative și judecătorești mai complexe.

Astfel în Anglia, odată cu biruința lui William [4]) Cuceritorul în 1066, vechile așăzăminte anglo-saxone — *folc*

[1]) E. Barker, *The Dominican Order and Convocation*, Oxford 1913, apud Mc. Ilwain, *op. cit.* G. de Lagarde, *L'idée de représentation dans les oeuvres de G. d'Ockham, Bulletin Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, 1937 p. 435 și urm.

[2]) N. Kareev, *Statul-seniorie și monarhia reprezentativă în Evul mediu* (în l. rusă). St. Petersburg 1913.

[3]) I. Calmette, *La Société féodale*, p. 41—43.

[4]) Adoptăm forma numelui folosită în țara respectivă.

mote sau *witenagemot* — în care mulţi vedeau altădată originile directe ale adunărilor reprezentative de mai târziu — au fost înlocuite de adunarea deţinătorilor principali de feude (*tenants in chief*) cari au alcătuit curtea feudală de judecată a regelui, suzeranul lor nemijlocit, denumită *Curia Regis*. La ea luau parte în mod firesc şi oarecum obligatoriu, principalii baroni laici sau bisericeşti. « Cu ce titlu erau ei convocaţi? se întreabă bunul cunoscător al istoriei medievale a Angliei, care a fost Charles Bémont. In virtutea dreptului feudal, vasalii regelui îi datoresc ajutor şi sfat: ca vasali nemijlociţi ai Coroanei, comiţii şi baronii, adică nobilimea înaltă a Angliei, fac parte din Parlament; cu acest titlu, mica nobilime a comitatelor e uneori chemată şi ea; tot în temeiul baroniilor lor, prelaţii, abaţii şi priorii îşi iau locul în parlament. A asista la şedinţele « sfatului obştesc » (*commune consilium*) al regatului e deci pentru ei totdeodată un drept şi o datorie; mai mult chiar un drept decât o datorie... » [1]). Astfel se aşează temelia celei dintâi colectivităţi sau « Stări », deoarece prin ierarhia însăşi a sistemului feudelor, membrii Curţii Regelui au ajuns să reprezinte, în cuvintele cronicarului Mathieu Paris, « întreaga nobilime a Angliei » (*totius Anglie nobilitas*).

Aceeaşi instituţie are fiinţă şi în Franţa, de unde au pornit cuceritorii normanzi, cari o foloseau în ducatul lor. Dar în primul rând o folosea regele capeţian. O ordonanţă din Octomvrie 1374 aminteşte astfel un principiu, a cărui aplicare e mai sigură încă în vremurile mai vechi, când puterea regală nu se impusese încă stăpânitorilor de feude: regele cârmueşte prin sfat: « *Nous et nos prédécesseurs nous... gouvernons en tous nos faits par conseil de grand nombre de sages hommes, clercs et laïques* ». Curtea Regelui, sub cei dintâi Capeţieni, menţine tradiţia vechilor *placita* carolingiene, în înţelesul convocării tuturor feudatarilor regatului; în realitate însă, e vorba numai de baronii de pe domeniul propriu zis al regelui şi de câţiva deţinători de feude, din vecinătatea sa imediată [2]).

[1]) Ch. Bémont, *Simon de Montfort, Comte de Leicester*, Paris 1884, p. 106.
[2]) Olivier-Martin, *Précis d'Histoire du droit français* (3-e édit.). Paris 1938, pp. 252, no. 730; 265, no 753; 156, no 426.

Aceeaşi organizare o aflăm de-altfel în întreaga Europă occidentală, supusă obiceiurilor şi regulilor regimului feudal. La 1060, un hrisov al comitelui de Barcelona ni-l arată înconjurat de o « curte » care îl ajuta cu sfatul şi colaborarea ei în chestiunile importante ce privesc administraţia şi justiţia: « aceasta e cea mai de seamă activitate a curţii comiţiale barceloneze, care e, mai presus de toate, un Tribunal... ea e alcătuită din episcopi şi abaţi, din comiţi, vice-comiţi şi vasalii acestora, oameni înţelepţi şi prudenţi, şi judecători (*in qua sunt principes, episcopi, abbates, comites et vice-comites, comitores et vavassores, philosophi et sapientes atque judices*). In timpul lui Ramon Berenguer cel Bătrân, curtea comitelui de Barcelona pare o imitare, în mai mic şi de departe, a curţii regilor Capeţieni: « Ca şi aceasta, ea poartă în acelaşi timp pecetea unei concepţii de suveranitate şi aceea a obiceiului feudal » [1]).

Sigur e însă faptul că instituţia, oricare i-ar fi denumirea, e o creaţiune specifică a regimului, în înţelesul contractului bilateral — *Statuskontrakt*, cum îl denumesc unii istorici germani [2]) — pe care îl constitue omagiul vasalului către suzeran. Intărită de teoriile scriitorilor bisericeşti, cari căutau în toate chipurile să mărginească puterea temporală, ideea unei reciprocităţi de obligaţiuni în aceste raporturi personale se face tot mai mult simţită. Vasalul e ţinut să presteze sfat şi ajutor, în cazurile prevăzute; i se cere consimţimântul când este cazul; împotriva abuzului şi a nedreptăţii, îi rămâne însă deschis recursul la împotrivire. In rândurile de încheiere ale marii sale lucrări despre « Societatea feudală », regretatul medievist francez Marc Bloch a caracterizat astfel această evoluţie:

« Mai ales trecerea la acţiune a venit din mijlocul vasalilor, sub înrâurirea aşezămintelor ce le formaseră mentalitatea. In acest înţeles era, printre atâtea răscoale care la prima vedere nu sunt decât turburări, un principiu rodnic: « Omul se poate

---

[1]) F. Valls-Taberner, *La cour comtale barcelonaise, Rev. hist. de droit français et étranger*, 4-e série, XIV, 1935, p. 670 şi urm.

[2]) O. Hintze, *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, Hist. Zeitschr*, 143, 1930, p. 29.

împotrivi regelui şi judecătorului său, când acesta lucrează împotriva dreptului, el poate chiar ajuta să-i facă războiu... Prin aceasta, nu calcă datoria de credinţă ». Astfel vorbeşte «Oglinda Saxonilor» (Sachsenspiegel). Aflat în germene în Jurămintele dela Strasbourg din 843 şi în pactul încheiat în 856, de Carol Pleşuvul cu nobilii săi, vestitul « drept de rezistenţă » răsună, în veacul al XIII-lea şi al XIV-lea, dela un capăt la cellalt al lumii apusene, într'o mulţime de texte izvorîte, cele mai multe, fie din reacţiunea nobiliară, fie din egoismul burgheziilor, şi totuşi grele de desvoltări viitoare: Marea Chartă engleză din 1215; « Bula de Aur » ungurească din 1222; « coutumier » al regatului de Ierusalim; privilegiu al nobilimii din Brandenburg; Actul de Uniune aragonez din 1287; Charta brabansonă din Cortenberg; statutul delfinal din 1341; declaraţia din 1356 a comunelor din Languedoc. N'a fost numai o întâmplare, de sigur, dacă regimul reprezentativ, sub forma, foarte aristocratică, a Parlamentului englez, a « Statelor » franceze, a Stărilor germane şi a Cortesurilor spaniole, s'a născut în ţări cari de-abia se desfăceau din stadiul feudal şi îi păstrau încă urmele; dacă, de altă parte în Japonia, unde supunerea vasalică era mult mai unilaterală şi care lăsa de-altfel puterea divină a Impăratului înafară de edificiul omagiilor, nimic asemănător nu a ieşit dintr'un regim totuşi atât de învecinat, în multe privinţe, cu feudalitatea noastră. In acest accent pus asupra ideii de convenţiune, capabilă să lege puterile, stă originalitatea feudalităţii noastre. Prin aceasta, oricât de aspru ar fi fost cu cei mici acest regim, el a lăsat cu adevărat moştenire civilizaţiilor noastre ceva din care încă mai nădăjduim a trăi » [1]).

Intr'adevăr, cu timpul, din libertăţile privilegiate ale feudalităţii era să răsară ideea modernă a libertăţii, egale pentru toţi. Dar prima consecinţă şi cea mai apropiată era constituirea şi funcţionarea acestor consilii, devenite parte integrantă a mecanismului însuşi de cârmuire, într'o vreme în care dispăruse noţiunea unei administraţii birocratice, în directă dependinţă de autoritatea centrală. Cunoscuta definiţie, că « în

[1]) Marc Bloch, *La Société féedale* (Évolution de l'Humanité, 34), Paris 1940, II, p. 259—260.

ultimă analiză feudalitatea purcede dintr'o desmembrare a proprietății din punct de vedere social, dintr'o desmembrare a suveranității din punct de vedere politic »[1]), se traduce în fapt, în ordinea judecătorească și administrativă, prin consiliul feudatarilor, care se strânge în jurul suzeranului și colaborează cu el la împărțirea dreptății și la cârmuirea teritoriului.

Cu timpul această adunare, care nu avea atribuțiuni precise și trebuia să se pronunțe în chestiuni tot mai complexe, mai ales de când a început renașterea noțiunii și a studiilor de drept, s'a împărțit însă în mai multe subdiviziuni specializate. In Anglia, în veacul al XIII-lea, vom întâlni astfel un « sfat obștesc » (*commune consilium*) al regatului, sau Parlament, nume ce îi va rămânea; « Consiliul privat » al regelui, și Curtea judiciară a regelui (*Curia Regis*), împărțită la rândul ei în Curtea Băncii regelui și Curtea « Plaidurilor comune » (*Plaids communs*), Curtea Eșichierului rămânând suverană în materie financiară [2]).

Și în Franța, « Parlamentul » a căpătat la un moment dat înțelesul unei adunări specializate în chestiuni de justiție, rolul de reprezintare pentru unele probleme de interes general revenind mai târziu « Statelor » sau Stărilor generale. La început însă, domnește o desăvârșită confuzie atât în denumirea diferitelor adunări, cât și în atribuțiunile și alcătuirea lor. De fapt, în Anglia ca și în Franța, regele chiamă pe acei de cari are nevoie și îi convine să-i consulte; e adevărat că în Anglia se înrădăcinează timpuriu obiceiul, ca absența unora din marii deținători de feude să fie socotită ca un element hotărîtor pentru legalitatea adunării și posibilitatea ei de a lucra. Cum spune însă profesorul Mc. Ilwain, e cu neputință în această perioadă cu datele ce le avem la îndemână, să tragem vreo linie sigură de despărțire între *Parliamentum*, *Curia*, *concilium ordinarium*, *concilium privatum*, *magnum concilium*, *commune concilium* [3]).

---

[1]) J. Calmette, *La Société féodale*, p. 3.
[2]) Ch. Bémont, *op. cit* *p.* 105.
[3]) C. H. Mc. Ilwain, *The High Court of Parliament*, New Haven 1910, p. 16, apud H. Mc. Dowall Clokie, *The origin and nature of Constitutional Government*, London 1936, p. 21—22.

Cuvântul însuşi de « parlament » atât de caracteristic pentru evoluţia mai târzie a instituţiilor britanice, apare la început sporadic. S'a crezut multă vreme că « cea dintâi » menţiune a parlamentului, cu acest nume, se găseşte în cronica lui Mathieu Paris, la anul 1237, iar întâia întrebuinţare oficială în Close Roll din 1242 [1]). Dar o menţiune mai veche e acea din cronica lui Fantosme din 1183 [2]). Cuvântul de « parlamentum » pentru o adunare deliberativă are însă origini mai depărtate ; îl întâlnim de pildă, cu acest înţeles, în Analele Genoveze, scrise în întâia jumătate a veacului al XII-lea de contemporanul Caffaro, şi anume într'un loc, unde e vorba de expediţia împotriva Cesareei, cu prilejul Cruciatei din anul 1101, la care ştim că cronicarul a luat parte; e deci o mărturie directă. « Cunoscând creştinii, scrie el, trufia Saracinilor, patriarhul de îndată a spus consulilor (Genovei) *facite parlamentum* şi au făcut, iar în parlament patriarhul a rostit o cuvântare către popor », îndemnând pe ostaşii genovezi, debarcaţi din corăbii, să ia cu asalt cetatea Necredincioşilor. «Sfârşindu-şi cuvântarea, toţi într'un glas au strigat : *fiat*, *fiat* » [3]).

Iată deci *parlamentum* în înţeles de conferinţă, de adunare a membrilor înarmaţi ai « comunei » plecaţi în Cruciată, căreia i se expune de către căpeteniile oştii creştine necesitatea unei operaţiuni militare, şi i se cere aprobarea. Pasajul poate fi interpretat ca o mărturie interesantă pentru caracterul militar al întâilor asociaţii orăşeneşti în Italia medievală [4]), dar este în acelaşi timp o dovadă că nu numai instituţia adunării, dar, mai ales termenul spre a o denumi, au pătruns în Anglia venind din spre miazăzi, unde aveau o întrebuinţare şi o circulaţie mai veche. Tot ca « parlamente » caracterizează un scriitor din veacul al XIII-lea, Dominicanul Humbert de Romans, sfaturile ce le ţin regii din diferite ţări ale Europei

---

[1]) *Historia Anglorum*, Rerum Brit. Script., III, p. 526. Cf. Bémont, *ibid.* p. 105 şi Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, p. 384.

[2]) H. Mc. Dowall Clokie, *op. cit.*, p. 20, n. 2.

[3]) *Annali Genovesi di Caffaro e de suoi continuatori*, Fonti per la storia d'Italia, 11, ed. Belgrano, I, p. 10—11.

[4]) Cf. G. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIII-e siècle*, Paris 1929, p. 44—45.

creștine cu un număr mai mare de nobili și clerici « despre treburile publice ». Ne rămâne acum să amintim pe scurt, destinele instituției și laturile ei caracteristice în principalele țări ale Europei, după ce am stabilit bazele comune ce i le-a creat, în special în partea de Apus și de Centru a continentului nostru, desvoltarea regimului feudal și a concepției sale despre administrație și justiție. Va trebui astfel să reluăm — deși cu alt scop și alt punct de plecare — studiul început de Nicolae Iorga despre « desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei »[1] în care se găsesc, ca în atâtea scrieri ale sale, multe sugestii și apropieri din cele mai interesante pentru obârșiile vieții « constituționale » dela sfârșitul Evului Mediu. Deși nu lipsesc încercări de clasificare sau « tipologie » a Adunărilor de Stări (acea a lui O. Hintze, de pildă), totuși diferitele tipuri se arată atât de amestecate dela o țară la alta sau chiar în aceeași țară, că tot ordinea geografică ni se pare cea mai rațională de urmat, în ancheta ce trebue să o întreprindem, pornind dela Apus spre Răsărit.

Francezul spune, cu drept cuvânt: « *Il n'est de science que du général* » dar se poate adăuga în cele mai multe cazuri: «*mais il n'est d'intérêt que du particulier*», și generalitățile înseși sunt cu atât mai temeinice, mai ales în domeniul istoriei comparate, cu cât se sprijină pe o cercetare mai atentă a împrejurărilor regionale și locale.

II.

STĂRI ȘI PARLAMENT ÎN ANGLIA.

Evoluția e mai bine cunoscută în Anglia, deși multă vreme a dat loc unor controverse esențiale. Am mai avut prilejul de-a aminti discuții recente, în jurul înțelesului și însemnătății Marei Charte din 1215[2]; trebue mai întâi să le precizăm rezultatele. Concepția clasică, împărtășită de istoricii epocei victoriene (a doua jumătate a veacului al XIX-lea) dădea

[1]) Lecții făcute la Școala de Războiu, în special vol. I., București 1920 și II (Epoca modernă) București 1921.

[2]) V. memoriul meu precedent, *Anal. Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.* s. 3-a, XXVIII 1946, p. 14—15 Cf. pentru punctul de vedere cunoscut N. Petrescu, *Anglia*, ed. 2-a, București 1939, p. 104—108.

acestui document o valoare deosebită, considerându-l în lipsa unei constituţii scrise, pe care Anglia n'a avut-o nici mai târziu, fundamentul libertăţilor cetăţeneşti în regatul britanic, de unde apoi s'au răspândit în largul lumii. O asemenea interpretare nu se putea fireşte susţinea decât în lumina evoluţiei istorice ulterioare, şi încă la date destul de depărtate de acea a actului impus regelui Ioan. Căci dacă privim documentul în legătură cu împrejurările timpului, şi în loc de a-l izola, îl aşezăm la locul său în evoluţia generală a aşezămintelor engleze, impresia este cu totul alta. Mai întâi este vădit că nu e întâia limitare impusă puterii regale, într'o ţară în care cucerirea dela 1066 şi politica întâilor regi normanzi o făcuse mai puternică decât în oricare altă regiune a Europei feudale. O criză a regalităţii engleze, după cucerirea normandă, izbucneşte optzeci de ani înainte de *Magna Charta* şi este însemnată printr'o altă chartă, care n'a avut în istorie răsunetul aceleia din timpul lui Ioan fără Ţară, dar nu e mai puţin caracteristică. E vorba de aceea semnată la 1135 de Ştefan de Blois, regele ales de biserică şi nobilime după moartea lui Henric I, împotriva fiicei acestuia, fosta împărăteasă Matilda, recăsătorită cu Geoffroi de Anjou, întemeietorul dinastiei Plantageneţilor. Spre a se putea menţinea pe un tron contestat, regele Ştefan făcuse cele mai mari concesiuni susţinătorilor săi. Intocmai ca şi Ioan fără Ţară la 1215, începea prin a recunoaşte libertatea Sfintei Biserici, ceea ce însemna să lase episcopilor colaţiunea beneficiilor şi jurisdicţiunea asupra clericilor şi să renunţe la drepturile regale în timpul vacanţei episcopiilor şi a mănăstirilor. El făgăduia de asemenea să părăsească nouăle «păduri», regiuni întregi supuse unui drept special pentru folosul vânătorilor regale, şi să reprime abuzurile de putere ale şerifilor în comitate. Titlul său însuşi: «Stefan prin mila lui Dumnezeu, cu învoirea clerului şi a poporului, ales rege al Angliei» arată o situaţie de fapt inferioară predecesorilor săi şi o mărginire a puterii regale de către Biserică şi nobilime [1]), deşi termenii folosiţi repetă

[1]) Charles Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, p. 111—112. Cf. J. E. A. Jolliffe, *The constitutional history of medieval England*, London 1932, p. 202.

acei ai altei charte mai vechi, manifestul lui Henric I dela 1100, subscrisă de trei episcopi și, după variante, de patru sau șase baroni [1]). Dar și acest document era expresiunea unei crize de succesiune dinastică, după uciderea lui William al II-lea Rufus, deci asemănătoare aceleia dela începutul domniei lui Ștefan de Blois. Aceasta n'a împiedecat pe Henric al II-lea, Plantagenetul, urmașul acestui din urmă rege la 1154 să restabilească în întregimea ei autoritatea Coroanei și să fie cel mai puternic suveran al timpului său, întinzându-și stăpânirea peste un adevărat imperiu al casei angevine, din hotarul Scoției până la Pirinei. Nu e aci altceva decât procesul obișnuit în țările cârmuite de regimul feudal, între rege și vasalii săi de căpetenie, supuși față de un suzeran energic, cu mijloace însemnate bănești și militare, dar ridicând de îndată condiții și revendicări, atunci când purtătorul Coroanei depinde mai mult de sprijinul lor.

Astfel privită, *Magna Charta* din 1215 pierde din strălucirea ce i-au dat-o, cu câte-va secole mai târziu, doctrinarii parlamentarismului modern, pentru a se accentua, în cuvintele lui Nicolae Iorga, « caracterul *loial* al acestui act și, mai ales, caracterul lui foarte *medieval*, aparținând unei lumi absolut deosebite de lumea noastră și sprijinind, nu libertatea împotriva privilegiilor, ci, din potrivă, privilegiile în potriva libertății — căci în Evul Mediu cuvântul « libertate » exista, dar nu avea același sens ca cel de astăzi » [2]). Se poate spune chiar că noțiunea există numai la plural, deoarece concepția medievală este de fapt a unor libertăți concrete, mărginite, și nu a « *libertății* » abstracte și comune.

Analize ale Chartei s'au făcut de atâtea ori, încât ar fi de prisos a le mai reproduce. Este adevărat că unele articole ale ei, înafară chiar de cel dintâi, cu formula sa atât de generală: « *concessimus... omnibus liberis hominibus regni nostri... omnes libertates subscriptas* », care a putut înșela pe oricine traduce cu înțelesul modern al cuvintelor, privesc și alte interese decât acele ale baronilor învingători, și alte categorii

---

[1]) Ch. Petit-Dutaillis, *ibid.* p. 81. Baronii dela 1213 o aminteau în memoriul lor. Cf. cronica lui Mathieu Paris, ed. H. R. Luard, II, p. 552—54.

[2]) Iorga, *op. cit.*, I, p. 112.

sociale decât acea a nobilimii, unele implicit, altele însă explicit. In art. 20, ocrotirea împotriva amenzilor (am fi zis «gloabelor») excesive, priveşte pe omul liber, dar şi pe negustor şi pe ţăran (*villanus*) [1]. Art. 12 şi 13 dau oraşului Londra drepturi de feudatar [2] şi îi confirmă privilegiile. Faimosul art. 14 însă, care hotărăşte că nimeni nu va plăti ajutor, înafară de cele trei cazuri prevăzute de obiceiul feudal, sau taxa de scut (*scutagium*, *écuage*), decât în urma adunării prelaţilor, baronilor şi a tuturor celor aflaţi în dependinţă de vasalitate directă (*tenentes in capite*) — e de strictă aplicare feudală. In realitate, dacă e vorba şi de alte categorii sociale înafară de acele direct interesate ale clerului şi ale nobililor aceasta se lămureşte prin împrejurările luptei feudalilor englezi împotriva regelui Ioan, devenit, prin actul său de omagiu, vasalul Sf. Scaun şi ocrotitul lui Inocenţiu al III-lea. Lipsiţi de posesiunile lor din Normandia şi alte provincii franceze, cucerite de regele Franţei, ei trebuiau să caute sprijin, împotriva tendinţelor abuzive ale regelui englez, în toate aceste elemente de vieaţă locală ale comitatelor, unde era o mai îndelungată tradiţie de autonomie, atât în judecarea pricinilor cât şi în administrarea treburilor publice. Stipulaţiunile Chartei în favoarea păturilor mai largi ale populaţiei engleze nu reprezintau deci, nici ele, vreo afirmare de principii democratice, cu totul străine concepţiei acestor vremuri, ci doar nevoia, impusă de împrejurările momentului, de a interesa şi de a solidariza cu acţiunea arhiepiscopului Ştefan Langton şi a baronilor, elemente ce ar fi putut altfel sări în ajutorul regelui împotriva opoziţiei nobiliare. Spiritul Chartei e mai de grabă — şi prin aceasta se justifică deplin calificativul ei de «medievală» —, un spirit conservator, de apărare şi de restaurare a unor privilegii încălcate de tendinţele centralizatoare ale monarhiei plantagenete, iar în anii din urmă de apucăturile nesocotite şi nesocotibile ale regelui Ioan [3].

[1] L. Leclère, *La Grande Charte de 1215 est-elle une «illusion»?*, *Mélanges Henri Pirenne*, I, p. 282.
[2] Ch. Petit-Dutaillis, *op. cit.* p. 377, n. 2.
[3] V. analiza articolelor la Ch. Petit-Dutaillis, *ibid* p. 372 şi urm. Introducerea la ed. franceză a lui Stubbs, *Hist. constitutionnelle de l'Angleterre*, I, p. VII şi I. E. Jolliffe, *The constitutional history of medieval England*, p. 259—260.

De aceea, împotriva părerii susținute de D-l Leclère, care combătea interpretarea lui Nicolae Iorga, trebue să ne însușim în totul observațiile atât de drepte ale D-lui Charles Petit-Dutaillis: «Ni se spune: In 1215, pentru întâia oară, un text precis a pus explicit în legătură plata impozitului și consimțimântul la această sarcină »[1]). Să nu ne jucăm cu cuvintele. Nu era nevoie de niciun text precis pentru a crea o legătură, care era de fapt o regulă de drept feudal. De ar fi așa, obiceiurile Evului Mediu n'ar avea valoare decât din momentul în care au fost scrise. Inafară de cele trei cazuri obișnuite (patru în Franța) vasalul «dădea» ajutorul; dar el nu era ridicat fără consimțimântul său »[2]). Un amănunt confirmă mai bine încă, de era nevoie, caracterul inițiativei ce a avut drept rezultat Charta din 1215, și spiritul în care a fost concepută. Același art. 14 cuprindea în rândurile sale de încheiere, o dispoziție ce pare numai logică unui spirit modern, dar care se izbea atunci de întreaga putere a obiceiului și a tradiției: « ca treaba, în ziua ce se va hotărî, să meargă după sfatul acelor ce vor fi de față, chiar dacă toți acei chemați n'ar fi venit ». Această împuternicire pentru o adunare de-a lua hotărîri în număr valabil, care să fie recunoscute și respectate și de acei membri ai ei, ce n'ar fi fost de față la deliberare și la vot, ne pare astăzi dela sine înțeleasă. Nu era însă cazul în Evul Mediu, unde fiecare dintre marii feudatari nu se considera legat, decât de ceea ce consimțise și recunoscuse personal[3]). Este o negațiune a înseși ideii de reprezintare, și în același timp o strălucită confirmare a caracterului strict *individual* al relațiilor feudale, cel puțin în perioada mai veche de alcătuire a raportului de drept dela om la om, între suzeran și vasal, așa cum l-a caracterizat foarte fericit D-l E. Lousse în cercetările sale[4]).

---

[1]) L. Leclère, *op. cit.* p. 287.

[2]) Ch. Petit-Dutaillis, *Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen Âge, Revue historique*, t. CLIV, 1927, p. 41.

[3]) *Ibid.* p. 41 Cf. *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, p. 404—405.

[4]) *Les caractères essentiels de l'état corporatif médiéval, Bullet. of the Internat. Committee of hist. Sciences*, IX, IV, no. 37, 1937, p. 456: « Sans qu'il allât jamais aussi loin que la société libérale qui, au début du XIX e siècle, stigmatisa le délit de coalition, on peut conclure que le régime féodal dans sa pureté originelle était fortement individualiste ».

Cea mai bună dovadă a acestei stări de lucruri, care poate părea paradoxală, este faptul că dispoziţiunea, de care e vorba, lipseşte în «petiţia baronilor» — *Capitula que barones petunt* — şi lipseşte nu mai puţin din confirmările mai târzii ale Chartei. Este vădit că baronii s'au lăsat surprinşi de o clauză de stil introdusă de sfetnicii regelui, cari aveau tot interesul să simplifice lucrările adunărilor şi să le dea puterea obligatorie pentru toţi cei chemaţi să ia parte la ele, şi să contribue la ajutorul cerut de suzeranul regal. Dându-şi seama pe urmă de consecinţele formulei, şi de precedentul creat, baronii şi-au corectat punctul de vedere şi au făcut să dispară articolul, care îi stânjenea, din redactările ulterioare ale Chartei (1216, 1217, 1225). Dar toate aceste împrejurări ne arată cât se poate de limpede, cât de departe era «actul fundamental al libertăţilor engleze» de toate acele concepţii şi manifestări, pe care interpretarea modernă le-a legat pe urmă de textul său. De-altfel, din punct de vedere practic, garanţia privilegiilor Chartei nu este oare vestitul comitet de douăzeci şi cinci, instituit de baroni ca o tutelă a regelui ? In aplicarea ei, Charta nu dă astfel naştere decât unei formule oligarhice de cârmuire, cu modalităţi brutale de impunere a vointei ei, de care nu rămân ferite decât persoana regelui, a reginei şi a copiilor lor (art. 61). Cum a observat cu bună dreptate un istoric recent al Constituţiei britanice, D-l A. S. Turberville, «obiceiul de a căuta precedentul a fost atât de puternic, încât chiar făuritorii de revoluţiii au tins să privească mai de grabă în urmă decât înainte şi să se considere mai mult ca restauratori decât ca înnoitori» [1]). In mintea baronilor dela 1215, era deci o restaurare a privilegiilor ordinei feudale, cu unele concesii, necesare în acest scop, altor categorii sociale — dar nimic mai mult.

* * *

[1]) *The British Constitution* în *La Costituzione degli Stati nell'Età moderna*, publ. de Comit. Internaţional al Ştiinţelor Ist., Milano 1938, I, p. 443. V. şi judecata severă în ce priveşte *Magna Charta* a prof. H. E. Barnes, în *The Encyclopedia Americana*, ed. 1937, la cuv. *Democracy*, în contrast cu vederile tradiţionaliste ale ui Stubbs.

Pentru cine urmărește în acest spirit evenimentele istoriei engleze în veacul al XIII-lea, nici împrejurările care au urmat crizei politice din 1215, nu pot constitui punctul de plecare precis al unei modificări fundamentale în desvoltarea așezămintelor regatului. Conflictul între regele Henric al III-lea, urmașul lui Ioan, și baronii conduși de Simon de Montfort, repetă în linii generale, deși cu întorsăturile mai dramatice ale altui războiu civil, acel dintre baronii din generația precedentă și Ioan fără Țară. Este adevărat că sistemul « Proviziunilor dela Oxford » întregite de acele dela Westminster, constitue mai mult decât o confirmare de privilegii și o înlăturare de abuzuri. El impune regelui, slab din fire și prea legat de ambiții continentale — războiul său din Franța, candidatura fratelui său Richard la tronul imperial, a fiului său Edmond la acel al Siciliei, fără a mai socoti și exigențele mereu sporite ale papalității — o cârmuire sub tutela unei adevărate piramide de consilii, desemnate fiecare la rândul său de cellalt: XXIV cari aleg patru electori, cari la rândul lor desemnează sfatul suprem de XV [1]). « Cum se vede, scria în această privință Nicolae Iorga, o operație foarte complicată, dar tocmai această complicație aritmetică e folositoare pentru că se arată de unde vine ideea. In Europa, la jumătatea veacului al XIII-lea exista un loc în care se constituiau grupuri conducătoare pe această cale: se alegeau un număr de indivizi, aceștia alegeau pe alții, etc. Acest Stat era Republica Veneției. Dar Londra era atunci invadată de Italieni, și chiar Francesii cari veneau din Sud în Anglia erau puternic influențați, tocmai fiindcă erau originari din Sud, de această vieață italiană » [2]).

De sigur o asemănare cu sistemul venețian de consilii suprapuse (nouă scrutine deosebite pentru alegerea dogelui, efectuate de către 41 de electori dogali desemnați de Marele Consiliu, care dela 1230 își capătă deplinele puteri) nu se poate tăgădui. Va trebui să revenim aiurea mai pe larg, asupra

[1]) Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, p. 385. V. pentru detalii J. Jolliffe, *The constit. history of mediev. England*, p. 294 și urm.

[2]) N. Iorga, *op. cit.* I, p. 167—168.

experienţei veneţiene. De asemenea influenţele din Sud în vieaţa engleză sunt de necontestat, şi le vom vedea confirmate cu prilejul examinării unei alte sugestii a lui Iorga. Dar în cazul acesta, izvorul de inspiraţie pare a fi mai apropiat şi ne îndreaptă în acelaşi timp atenţia asupra unei alte laturi a problemei [1]).

« Juriul de acuzaţie al *hundredului*, ni se spune, ales în vremea lui Henric al II-lea de şerif, a fost dela sfârşitul veacului al XII-lea, recrutat prin alegere. Modul de alegere, inspirat de un obiceiu bisericesc (calea compromisului), a fost complicat; în Evul Mediu, a fost totdeauna o neîncredere faţă de sistemele elective simple. Notabilii comitatului, probabil acei ce luau parte la curte, alegeau patru cavaleri, iar aceşti patru cavaleri ai comitatului alegeau doi « cavaleri leali » de fiecare *hundred* (sută); aceşti doi cavaleri leali, cu zece alţii aleşi de ei înşişi, alcătuiau juriul hundredului. In lipsa cavalerilor puteau fi aleşi şi oameni liberi » [2]). Nu era deci nevoie ca baronii cari sprijineau pe reformatorul Simon de Montfort să caute sisteme complexe de alegere la Veneţia; ei le aflau în cuprinsul chiar al regatului, dar nu în instituţiile sale centrale, ci în comunităţile de vieaţă locală ce le constituiau, prin tradiţie, comitatele, unităţi administrative moştenite de cuceritorii normanzi dela stăpânirea anglo-saxonă. E nu mai puţin caracteristic amestecul continuu între aşezămintele ordinei judecătoreşti şi consiliile politice. De altfel, consiliul de XV, instituit de baronii victorioşi ca o adevărată regenţă, n'a avut vieaţă lungă ; Simon de Montfort care putea fi un Cromwell al veacului său [3]), s'a văzut părăsit de o parte a nobilimii, nemulţumită, şi victoria lui dela Lewes asupra regelui a fost de scurtă durată. După Evesham, unde capul răscoalei cade învins, reacţiunea partizanilor regelui aduce nouă excese, pe care în sfârşit le potoleşte Statutul din Marlborough la 1267. Nu se poate spune însă nici despre a doua « revoluţie a baronilor » că a tras o linie precisă de despărţire în evoluţia instituţiilor politice engleze.

[1]) Legăturile directe ale negoţului veneţian cu Anglia sunt mai târziii, dela începutul veacului al XIV-lea.

[2]) Ch. Petit-Dutaillis, *op. cit* p. 153.

[3]) Cuvântul «protector» (al poporului englez) e folosit de un izvor contemporan.

Rămâne însă faptul că aceste frământări repetate, în care marii feudatari şi-au irosit în parte puterile şi mijloacele de acţiune, au sporit însemnătatea păturilor sociale, inferioare ca prestigiu şi avuţie. Incă dela 1213, Regele Ioan poruncise să i se trimită câte patru cavaleri discreţi din fiecare comitat, « spre a sta de vorbă cu noi despre treburile regatului ». In « Parlamentele » întrunite în timpul luptei dintre rege şi baroni, reprezentanţi ai cavalerilor din comitate, cari prin însăşi calitatea şi modul lor de desemnare, nu mai sunt chemaţi individual ca marii feudatari ai Coroanei, constitue de acum înainte un element permanent. Şi burghezii, câte doi de fiecare oraş, sunt chemaţi, la fel ca şi cavalerii în 1265, fără însă ca această inovaţie dictată de nevoile momentului să capete de îndată putere de obiceiu; în unele parlamente, întrunite după sfârşitul războiului civil, orăşenii n'au mai fost chemaţi [1]). Nu e mai puţin adevărat că apare în adunările generale ale regatului o procedură ce nu fusese folosită până atunci decât în acele locale de comitat: acea a reprezintării prin delegaţi anume aleşi, a intereselor unei colectivităţi, unei « Stări ».

In jurul acestei chestiuni s'au purtat în istoriografia engleză vii discuţii. In cartea sa despre « evoluţia Parlamentului », profesorul A. F. Pollard a contestat existenţa unor asemenea organizări politice şi sociale, mergând până la a judeca cu asprime « mitul celor trei Stări » în ce priveşte Anglia medievală [2]). I se poate opune chiar scrierea intitulată *Modus tenendi Parliamentum*, redactată probabil pe la jumătatea veacului al XIV-lea [3]), care consideră efective asemenea aşezări în ceea ce se poate numi, *de acum înainte*, vieaţa constituţională a monarhiei britanice. Pentru autorul acestui tratat, regele însuşi constitue, prin activitatea sa în parlament, o « Stare » deosebită. In 1421, după *Rotuli Parliamentorum*, e încă vorba de *tres Status Regni*, cele trei Stări ale Regatului,

[1]) Cf. Ch. Petit-Dutaillis, *L'essor des états d'Occident*, *Hist. du Moyen Age*, IV, 2 (col. Glotz) p. 214.
[2]) *The evolution of Parliament*, London 1920, cap. IV.
[3]) T. F. Tout, *The english Parliament and public opinion*, 1376—1388, în *Mélanges Henri Pirenne*, II, p. 561.

care confirmă tratatul dela Troyes [1]). Dar împărţirea în două Camere, a Lorzilor şi a Comunelor, va însemna o etapă nouă spre o reprezentare naţională, a cărei idee a găsit de altfel în Anglia, mai mult decât aiurea, temeiul unui vechiu fond de obligaţiuni ale comunităţii, dăinuind poate încă din timpurile anglo-saxone, atât în ce priveşte ajutorul bănesc, cât şi serviciul militar pentru apărarea regatului.

* * *

Pentru ca instituţia să se desvolte şi să pătrundă atât de adânc în obiceiul pământului, a trebuit însă acţiunea independentă dar simultană, a mai multor factori, cari i-au determinat creşterea şi rosturile atât de deosebite, de acele ale altor ţări. Este mai întâi elementul de bază, pe care îl constitue vechea unitate de adminstraţie din vremea anglo-saxonă: comitatul (*shire*) care a supravieţuit mai bine în regatul insular vicisitudinilor feudale, decât diviziunile contemporane ale imperiului carolingian de pe continent. Rămânând astfel, şi după cucerirea normandă, ca o unitate de sarcini şi datorii în serviciul obştesc, administraţia comitatului a avut nevoie de colaborarea puterilor locale; astfel, cum caracterizează foarte bine acest proces de devenire O. Hintze, «s'a ajuns prin aceasta chiar în sfera acestei administraţii locale, la o rodnică sinteză a principiului domnesc şi a celui corporativ, iar desvoltarea sistemului parlamentar apare aci ca o concentrare progresivă a acestui aparat administrativ local» [2]). Folosirea în adunările generale a experienţei câştigate în activitatea micilor adunări de comitate, lămureşte însemnătatea covârşitoare a micii nobilimi în vieaţa politică a Angliei, în timpurile medievale şi moderne.

Dar la aceste temeiuri locale, pământene, se adaugă fără îndoială şi exemplele şi influenţele dinafară. Acea a organizării bisericeşti, cu adunările şi sinoadele ei regulat întrunite, chiar

[1]) H. Mc. Dowall Clokie, *op. cit.*, p. 32, n. 1. Cf. I. E. Iolliffe, *The const. history of mediev. England*, p. 375, 434—435. « Tours » e probabil o confuzie pentru « Troyes ». De-altfel şi Stubbs intitulase unu din capitolele lucrării sale clasice: « Sistemul de Stări » (*Hist. constit. de l'Angleterre*, II, cap. XV).

[2]) *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung*, *Hist. Zeitschr.*, 143, 1930, p. 47. Cf. M. Bloch, *La société féodale*, II, p. 137—138.

periodice, este un fapt îndeobște recunoscut de cercetarea mai recentă [1]). In Anglia veacului al XIII-lea, biserica s'a mai bucurat de împrejurarea fericită de-a avea în fruntea ei spirite independente și personalități de frunte, în stare de-a se opune nu numai puterii regale, dar și exigențelor Papei, când acestea li se păreau excesive: un Ștefan Langton, arhiepiscop de Canterbury, un Robert Grosseteste, episcop de Lincoln. S'a mai observat că foarte curând după înființarea lor, au pătruns în Anglia cele două ordine nouă ale credinței catolice, menite să lase urme atât de puternice ale acțiunii lor în domeniul social ca și în acel religios: Dominicanii și Franciscanii [2]). Aceștia din urmă sunt atestați în Anglia dela 1224; cât privește ordinul Sf. Dominic, el căpătase dela 1221 liniile esențiale ale structurii sale. Caracteristică la ambele ordine este însă împărțirea și gruparea pe « provincii » ale numeroaselor lor așezări și mănăstiri, și convocarea adunărilor periodice în care se aleg « generalii », conducătorii lor, prin delegați trimiși de toate provinciile ordinului. *Este aci o temeinică organizare a unui sistem reprezentativ, care va fi luat de model în secolul următor, de toți acei cari sprijină ideea unui conciliu general pentru reforma Bisericii și înlăturarea abuzurilor.* Nu e lipsit de interes nici faptul că întemeietorul ordinului dominican era originar din Spania, unde după cum vom vedea, sistemul reprezentativ al Stărilor avea rădăcini mai vechi și ajunsese, cu timpul, la o mai mare desvoltare în regatele iberice, în Castilia și Aragon mai ales, decât în Anglia. O influență prin spirit de imitație, a unor asemenea așezăminte, se poate presupune cu atât mai ușor, cu cât tatăl lui Simon de Montfort luptase la hotarele Aragonului și el însuși fusese câțiva ani guvernator al Gasconiei pentru regele Henric al III-lea [3]). Influența bisericii n'a putut decât să întărească și să grăbească circulația ideilor dela o țară la alta.

Este însă ciudat că acțiunea ei atât de puternică la început, nu s'a mai putut menținea în viitor. Lipsită de personalitățile

[1]) Hintze, *ibid.* p. 14 și urm. Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, p. 408 și urm.

[2]) Lucrarea esențială: E. Barker, *The Dominican order and convocation*, Oxford 1913.

[3]) Cf. H. Mc. Dowall Clokie, *ibid.*, p. 19—20.

puternice, pe care le aflăm, în veacurile următoare, mai mult în lumea laică, biserica engleză, impresionată de interdicţiile papilor de-a contribui la strângerea dărilor regale, se mărgineşte tot mai mult la « convocările » ei proprii, în cele două diocese arhiepiscopale din Canterbury şi York, şi părăseşte sfatul obştesc al regatului, denumit acum, în mod obişnuit şi normal: parlament. Numai episcopii şi abaţii mai de seamă vin la aceste adunări, dar în calitatea lor de feudatari ai regelui, ale cărui chemări trebuesc urmate. Zădarnic, prin clauza *praemunire*, regele Eduard I va căuta în ultimii ani ai veacului al XIII-lea să mai aducă în parlament pe procuratorii *(proctors)* ai clerului diocesan. Dela 1332, aceştia dispar cu totul din adunările parlamentare, deşi socoteala « Stărilor » mai ţine încă seamă de ei [1]).

Este locul, fiind vorba de influenţele dinafară, să amintim aci de una din apropierele cele mai izbitoare făcute de I o r g a, în studiul său despre « desvoltarea aşezămintelor politice şi sociale ale Europei ». Examinând într'unul din capitolele acestei lucrări: « codificări de drept feudal şi începuturi de regim reprezentativ în Orientul cruciatelor », el socoteşte aşezămintele *(Assises)* ale regatului de Ierusalim întemeiat de cruciaţi, nu numai ca o sinteză a obiceiurilor feudale din atâtea ţări, alcătuind sistemul cel mai desăvârşit al drepturilor şi îndatoririlor de vasalitate şi feudă, dar şi ca un exemplu ce a trebuit să se impună în mod logic şi necesar, atenţiei contemporanilor.

« Premergătoare, cu atâta timp, ale prescripţiilor din « Magna Charta », *Assisele* sunt legi scrise, asigurătoare contra abuzurilor în mult mai mare măsură decât actul englez împotriva unor abuzuri speciale; ele reprezintă o normă de drept nesfârşit superioară, şi prin întindere, şi prin formă, şi prin armonia elementelor ce le cuprinde, « Chartei » engleze. Şi e posibilă chiar o derivaţie a uneia din celelalte, căci cei cari s'au ridicat împotriva lui Ioan fără de Ţară, impunându-i să revină la legea dreaptă, erau deprinşi de un veac întreg cu toate rosturile acestea din Răsărit: doar cruciaţi mergeau

[1]) De ex. în *Modus tenendi Parliamentum.*

necontenit și din Anglia la Locurile Sfinte și, cât timp petreceau acolo, ei vedeau judecându-se după acele « Assises de Jérusalem ». Chiar « Magna Charta » a fost acordată în momentul în care Anglia toată era preocupată de ideea cruciatelor, îmbrățișată încă de Henric al II-lea și servită apoi de Richard Inimă-de-Leu »[1]).

Pe aceste *Assise*, redactate, pe cât se pare, la sfârșitul veacului al XII-lea și la începutul secolului următor, istoricul american, D-l J. L. La Monte, și-a întemeiat într'o largă măsură expunerea despre » Monarhia feudală în regatul latin de Ierusalim » [2]). In special s'au precizat raporturile între rege și « curtea », consiliul său feudal, care nu sunt aproape nicăiri expuse atât de limpede și de amănunțit. Și într'o lucrare mai recentă despre « principatul franc de Antiohia » [3]) ale cărui așezăminte constitue o paralelă exactă a acelor din regatul vecin al Ierusalimului, se întâlnesc concluzii asemănătoare: « Principele este suzeran suprem și șef de Stat. Rostul său e mai ales de-a fi capul armatei și al administrației. Dar pentru exercițiul acestei din urmă puteri, el trebue să respecte obiceiul, ceea ce înseamnă, că din punct de vedere legislativ și judecătoresc, el nu e stăpânul. Aceste funcțiuni alcătuesc pentru guvernul central, elementul propriu al Curții, pe care o convoacă și al cărei sfat îl cere în politica generală. In definitiv, se poate spune că principatul este exercitat în comun de principe și de curte. Nu sunt membri cu totul stabili în această curte. Ofițerii cari înconjoară pe principe fac parte din ea mai des, pe urmă vasalii cei mai învecinați, în număr variabil și li se adaugă clerici, burghezi și străini ». Din punct de vedere judiciar, curtea burghezilor *(Cour des Bourgeois)* judeca deosebit pricinele acestei categorii sociale. In regatul de Ierusalim, curtea corespunzătoare

---

[1]) N. Iorga, *op. cit.* I, p. 155. Cf. F. M. Powicke, *Medieval England*, p. 170: the Latin Kingdom of Jerusalem laid more stress upon council and cooperation. Și Stubbs, *op. cit.* II, p. 23– 24, trimite la *Assise* pentru alegerea regentului Angliei.

[2]) *Feudal Monarchy in the latin Kingdom of Jerusalem*, 1100 to 1291, The Medieval Academy of America, 1932, pp. 49—83. Cf. R. Grousset în *L'Europe Orientale de 1081 à 1453, Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz) XI, 1, p. 471 și urm.

[3]) Claude Cahen, *La Syrie du Nord à l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche*, Paris, 1940, p. 440—441.

ţinea un registru scris al deliberărilor ei, cel puţin în veacul al XIII-lea.

Asemănarea, nu numai cu împrejurările, dar şi cu concepţiile din Anglia e într'adevăr impresionantă, şi nu vedem de ce, dacă admitem influenţa adunărilor bisericeşti, prin mijlocirea Dominicanilor şi a Fransciscanilor, sau acea a aşezămintelor spaniole contemporane, din Castilia şi Aragon, nu am putea considera ca izvor de inspiraţie şi acele din statele feudale întemeiate de cruciaţi în Orientul latin, cu care întreaga feudalitate apuseană, atât din Anglia cât şi de pe continent, se afla în atât de strânse legături.

* * *

Dar toate aceste elemente de lămurire ale problemei n'ar fi ajuns de sigur să determine evoluţia atât de specifică a instituţiilor reprezentative engleze, de n'ar fi intervenit şi factorii istorici proprii acestei ţări. Fără a tăgădui însemnătatea precedentelor pe care le constitue acţiunile, fără consecinţe imediate, ale baronilor răsculaţi împotriva regelui, între 1215 şi 1265, cercetările moderne stăruesc însă asupra perioadei următoare, ca una care a putut influenţa mai direct şi cu mai multă continuitate desvoltarea acestor aşezăminte. Din această perioadă, mulţi s'au oprit asupra domniei lui Eduard I, căruia îi atribue rosturile hotărîtoare în înfiinţarea şi creşterea instituţiei parlamentare, pe care le tăgăduesc mişcărilor revoluţionare dela începutul şi dela jumătatea veacului al XIII-lea. Cum scrie, în studiul său amintit mai sus profesorul Mc. Ilwain: «caracterul unic al desvoltării constituţionale engleze îşi are începutul în istoria mai depărtată a Angliei, dar manifestările sale mai izbitoare, în măsura în care sunt exclusiv engleze, se află mai de grabă de această parte a veacului al XIII-lea decât de cealaltă, şi chiar aceasta trebueşte atribuit unor condiţii istorice precise şi unor evenimente care cer a fi cunoscute amănunţit spre a le lămuri: ele nu sunt rezultatul vreunei calităţi misterioase a sângelui englez. Cel mult, factorii sunt mai de grabă culturali decât rasiali, dar încă mai de grabă istorici decât una sau alta» [1]).

[1]) *Medieval Estates, Cambridge Medieval Hist.*, VII, p. 682.

Domnia lui Eduard I, stăpânire lungă și glorioasă a unui rege energic și autoritar, se socotește totuși a fi întemeiat instituția parlamentară, chemând la intervale tot mai dese și mai regulate, pe reprezentanții celor trei « Stări » ale regatului britanic. Se credea de asemenea că adunarea convocată de el în 1295 a avut valoarea unui model al genului, și că a fost considerată chiar de contemporani ca atare. Această din urmă părere se sprijină mai ales pe citarea unui anumit text de drept roman, în convocarea făcută pentru acest parlament, care enunță principiul: « *Quod omnes similiter tangit, ab omnibus approbetur* ». Dar cercetările recente au interpretat pasajul mai mult ca o formulă de stil, datorită cancelariei regelui care ajunsese de sigur să fie influențată și ea de renașterea dreptului roman, sporită de răspândirea dreptului canonic [1]).

Fapt este că nici sub Eduard I nu se pot deosebi începuturile unui regim parlamentar, care să stăvilească, printr'o acțiune conștientă și organizată a « Stărilor », autoritatea regală. Forțele în prezență nu și-au căpătat încă structura definitivă. Găsim mai de grabă categorii diverse, ale căror interese se cumpănesc într'un echilibru nestatornic: regele și sfetnicii săi; funcționarii cari administrează domeniul regal, izvor normal de venituri al Coroanei; baronii, « cari respectă pe rege când e puternic »; biserica, a cărei tendință e însă de-a se retrage tot mai mult din sfera intereselor lumești; în fine, apariții relativ recente, dar sporind în însemnătate, cavalerii comitatelor și burghezii [2]). Rostul esențial al « parlamentului » — cuvântul se încetățenește tot mai mult — rămâne însă și acum laturea judecătorească și administrativă a atribuțiunilor sale. El nu încetează încă a fi consiliul feudal, lărgit însă anual într'un « mare sfat » *(Magnum Consilium)* pentru o mai bună gospodărie a regatului.

Elementul personal, adăugat de Eduard I, este într'adevăr această grijă a unei cât mai eficace mașinării administrative, pe care, neavând la îndemână un aparat birocratic centra-

---

[1]) Cf. Hilda Johnstone, *England: Edward I and Edward II, Camridge Mediev. Hist.*, VII, p. 405—406. și J. Jolliffe, *op. cit.* p. 349.

[2]) Ch. Petit-Dutaillis, *Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen Âge, ibid.*, p. 47.

lizat, se străduește să o realizeze cât poate mai bine, cu factorii și puterile locale. El este astfel un exemplu tipic al capacității și sferei de acțiune a regelui medieval într'o monarhie întemeiată pe principii feudale. « Nicio deosebire nu era trasă între capacitățile sale private și publice. El era presupus în mod normal de-a fi în stare de a trăi din averea sa, precum orice alt mare gospodar trebuia să-și ajungă venitul cu cheltuelile; și averea sa cuprindea produsele curților sale, ca și arenzile și serviciile de pe domeniul său. Totuși îi era cu neputință de a rămânea independent de ajutorul supușilor săi, pe când supușii priveau ajutorul lor ca o concesiune excepțională. In asemenea împrejurări, un bilanț anual nu se putea concepe. Dacă trebuia să cuprindă numai produsele venitului obișnuit, nu putea face prevederi pentru cheltueli extraordinare; dacă încerca să socotească cheltueli extraordinare, aceasta implica un drept de impunere și un aparat regulat spre a o evalua și percepe, de care regele nu dispunea. De aci, în veacurile târzii ale Evului Mediu, ceea ce ne izbește mai întâi ca o ciudată anomalie — existența simultană a unei mașinării financiare și administrative foarte desvoltate, și a unei viețuiri risipitoare, neregulate, dela zi la zi » [1].

Atât pentru bunul mers al dreptății, și descărcarea curților de judecată de afacerile și procesele mai însemnate ce erau supuse « Marelui Consiliu », cât și pentru aflarea subsidiilor necesare purtării aproape continue de războaie, la toate hotarele: în țara Galilor, definitiv incorporată, în Scoția, cucerită dar veșnic nesupusă, în posesiunile din Franța amenințate de suzeranul capețian, — apelul la sfat și contribuții financiare extraordinare, după dreptul feudal, era deci de neînlăturat. Pentru această din urmă nevoie, trebuia obținută însă bunăvoința contribuabililor de diferite categorii, ceea ce presupunea la rândul său unele concesiuni sau avantaje ce li se puteau da de către rege. De aci o altă lature foarte însemnată a acestor întruniri: obiceiul de a aduce și de a rezolvi petiții cu prilejul adunării parlamentului, constituind chiar una din atribuțiunile sale principale. Sub urmașul lui Eduard I,

[1] F. M. Powicke, *Medieval England*, p. 185—186.

ordonanțele din 1311 o spun foarte lămurit: « Și pentrucă mulți oameni sunt reținuți înaintea tribunalului regelui... și că multora li se fac nedreptăți din partea miniștrilor regali, nedreptăți ce nu se pot îndrepta « sans commune parlement », poruncim ca regele să țină parlament odată pe an sau de două ori, de este nevoie, și aceasta la loc potrivit. Iar în acest parlament pricinele ce vor fi fost întârziate sau acele asupra cărora judecătorii nu se vor fi putut înțelege, vor fi chemate și isprăvite, precum și instanțele ce vor fi fost introduse în parlament » [1]). Dar în ce privește cererile și « jalbele » totdeauna numeroase, ale unora sau ale altora dintre persoanele sau colectivitățile chemate să dea « sfat și ajutor », ce prilej mai bun se putea găsi pentru a le da o soluție pe cât posibil satisfăcătoare, decât aceste adunări care tindeau a deveni periodice? Rezolvirea lor era de altfel obiectul de târguială, prin care « Stările » erau aduse să consimtă mai ușor la contribuția bănească, pe care în principiu puteau să o primească, dar și să o refuze. Cazul s'a prezentat și sub Eduard I, prin conflictul dramatic din 1297, în care opunerea baronilor la contingentul cerut de rege, înafară de insula britanică, a zădărnicit expediția din Flandra împotriva regelui Franței [2]). Dar mai târziu aceste ciocniri s'au atenuat. Astfel ia naștere *confruntarea* — termenul e mai potrivit decât opunerea — intereselor suveranului cu acele ale categoriilor sociale, constituite de desvoltarea obiceiului feudal: colectivități corporative, ce vor dobândi cu vremea caracterul unei reprezentanțe a națiunii față de Coroană. Dar la data la care ne-am oprit, suntem încă foarte departe de sfârșitul procesului. « Astfel, încetul cu încetul, scrie un studiu recent, s'au combinat diferitele elemente ce dau parlamentului englez fizionomia sa deosebită: curte judiciară, curte politică, curte administrativă, în sfârșit adunare financiară cu consecințele politice ce le determină această din urmă caracteristică. Dar rămâne bine înțeles că supușii nu pot cere suveranului decât convocarea Parlamentului — Curte de judecată, căci regele datorește dreptate popoa-

[1]) R. Fawtier, *L'Europe Occidentale (1270—1328), Hist du Moyen Âge* (col. Glotz) VI, 1, p. 243—244.
[2]) *Ibid.*, p. 329—330.

relor sale. El le poate cere sfatul şi ele sunt obligate să i-l dea. El poate de asemenea să le ceară resurse extraordinare, dar, dacă se simt destul de tari pentru a putea înfrunta nemulţumirea lui, le este îngăduit să le tăgăduiască. Parlamentul lui Eduard I sau Eduard al II-lea se poate reduce la Consiliul regelui, el poate fi numai o curte supremă de judecată, în sfârşit poate fi şi o adunare considerabilă care, dacă nu privim decât rezultatele la care ajunge, pare a avea din atribuţiunile unei adunări politice. In realitate nu le are însă niciodată, căci prin recrutarea sa, prin atribuţiunile sale, procedura sa, metodele sale de lucru, Parlamentul sub cei doi dintâi Eduarzi, nu e aproape niciodată adunare politică, dar mai de grabă un corp administrativ şi judecătoresc » [1]).

Zădarnic se vorbeşte deci de « parlamentul-model » din 1295, la care regele pe lângă arhiepiscopi şi episcopi, chemase pe arhidiaconi, priorii capitulelor catedrale, procuratorii acestor capitule şi câte doi ai clerului diocesan; pe lângă magnaţii laici, câte doi cavaleri din fiecare comitat şi doi burghezi de fiecare oraş sau târg. Aproape aceeaşi structură o avuse, douăzeci de ani mai de vreme, parlamentul convocat în Aprilie 1275; dar în Octombrie a aceluiaşi an, fuseseră chemaţi cavalerii; dar nu burghezii [2]). Totul depindea în definitiv, de oportunitatea considerată de rege, stăpân nediscutat al iniţiativei.

Ni s'au păstrat, ca o relaţiune mai amănunţită, faimoasele *Memoranda de Parliamento* din 1305, editate de Maitland acum o jumătate de secol. Din aceste texte se poate vedea alcătuirea, dar şi modul de a lucra al adunării şi i se poate delimita cu destulă preciziune sfera de activitate. Sunt convocaţi 95 de prelaţi, 145 procuratori ai clerului, 9 comiţi, 94 baroni, 74 cavaleri ai comitatelor, 200 burghezi, 33 membri ai Consiliului chemaţi individual şi în fine « alte persoane special calificate pentru unele treburi ». Convocat la 28 Februarie, parlamentul este « mulţumit » la 21 Martie: o sesiune de trei săptămâni. Dar o adunare mai restrânsă continuă să lucreze; fac parte din ea patru episcopi, cinci comiţi, 17 baroni, şi 40

---

[1]) *Ibid.* p. 245—246.
[2]) H. Johnstone, in *Cambridge Mediev. Hist.* VII, p. 407.

la 50 de personagii cari sunt de fapt cei mai înalți funcționari în materie de finanțe, justiție și administrație.

Ce a făcut parlamentul în timpul acestei sesiuni? O singură ordonanță, pregătită de sigur dinainte de juriștii regelui, a fost aprobată de deliberările sale: este *Ordinatio de Trailbastons*, măsură de poliție împotriva «târîtorilor de bâte», în parte foști soldați concediați — veșnica plagă a perioadelor ce încheie războaiele — cari bântuiau atunci drumurile Angliei. Inafară de acest text legislativ, s'au luat în cercetare o sumedenie de cereri, dintre care cam o treime erau înaintate de colectivități — Universitățile din Oxford și Cambridge, orașe, comunități din comitate — iar restul de persoane particulare. Una singură are un caracter obștesc: o *Petitio Comitum Baronum et Communitatis regni Anglie* împotriva exportului de capitaluri din insulă de către ordinele religioase, demers care nu convenea Papei pentru perceperea veniturilor bisericești, dar în schimb îi convenea de minune Regelui, ale cărui interese erau opuse în această privință, acelor ale Sf. Scaun.

«Toate petițiile, adaugă D-l Petit-Dutaillis, primesc răspuns, după cercetarea cazului și uneori un supliment de informație. Delegații se ocupă mai cu seamă de a urmări afacerile; când îi concediază la 21 Martie, regele precizează că «*ceux qui ount à busoigner... demoergent à siwre leur busoignes*». Dintre cele două sarcini ce le îndeplinesc deputații noștri moderni, acea de-a-și exercita mandatul politic și acea de-a urmări interesele particulare, sunt întemeiat a crede că dela 28 Februarie la 21 Martie 1305, personagiile convocate de Eduard I nu s'au ocupat decât de cea de a doua» [1]). Deosebirea, pentru cine a cunoscut vieața parlamentară a zilelor noastre, nu este de altfel chiar așa de mare, în ce privește o parte însemnată a reprezentanților națiunii...

Care este însă folosul regelui de a aduna măcar odată pe an, nobili mari și mici, prelați și procuratori ai clerului, burghezi, în acest sfat a cărui operă legiuitoare e atât de săracă, înafară bine înțeles de împrejurările în care trebue să-i ceară

[1]) Petit-Dutaillis, *Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen Âge ibid. p.* 53.

subsidii? Se pare că parlamentul era totuşi un prilej de-a lua contact direct cu nevoile tuturor ţinuturilor, de-a se informa despre mersul administraţiei şi al justiţiei până în regiunile cele mai depărtate; şi mai dădea posibilitatea să vădească în faţa tuturor, întreaga majestate a monarhiei, arătând icoana vie a «regelui ţinându-şi curtea în parlament». Dar suveranul astfel înconjurat de întreaga pompă a ordinei feudale, e încă foarte departe de a fi «constituţional» sau «parlamentar». Cu drept cuvânt, istoricul T. F. Tout observă: «Dacă Eduard I mai avea zece ani de trăit, el ar fi putut săvârşi totdeodată umilirea Baronajului şi a Episcopatului, şi supunerea efectivă a Scoţiei. Şi cine se poate îndoi că atunci ar fi tratat libertatea constituţională tot atât de aspru, cât a făcut-o vreodată un autocrat francez»? [1]). «Voiu merge, adaugă D-l Petit-Dutaillis, mai departe decât D. Tout. In Parlamentul din 1305, Eduard I, şezând în Consiliul său, îmi pare un autocrat» [2]).

Reiese deci tot mai limpede faptul că evoluţia spre structura organică a «Stărilor», aşa cum va rămânea mai târziu în istoria Angliei, şi spre un echilibru real între Coroană şi parlament în vieaţa de stat aparţine epocei următoare. «Trebuiau, încheie în această privinţă acelaşi istoric francez, marile turburări ale veacurilor XIV şi XV, spre a îndigui şi a slăbi puternica monarhie întemeiată de William Cuceritorul. De sigur, era şi mai înainte în Anglia, embrionul unei societăţi politice: nu numai unitatea remarcabilă a acestui stat mic şi viguros, dar instituţii locale foarte vechi şi temeinice, a căror însemnătate a fost judicios afirmată de Stubbs, îndemnau acest popor să se orienteze spre libertatea constituţională; iar Eduard I, prin numeroasele adunări de parlamente, prin desele convocări de procuratori ai comunităţilor, prin conştiincioasa primire ce o rezervau sfetnicii săi cererilor, a făcut mult pentru a întări această educaţie politică. Dar sunt turburările domniei lui Eduard al II-lea, sunt nevoile sporite de bani ale războiului din Franţa şi risipa vieţii cavalereşti, sunt progresele sociale grăbite de sguduirea marii ciume,

---

[1]) *The place of Edward II in English history*, Manchester 1914, p. 32.
[2]) *Op. cit.*, p. 60.

care au deschis faza nouă, acea în care se desemnează trăsăturile instituției parlamentare. Atunci vor căpăta existență deosebită Camera Comunelor, Camera Lorzilor și Consiliul » [1]). Mai mult deci în această din urmă perioadă, decât în acele ce au precedat-o, vom afla regimul Stărilor ajuns la deplina sa maturitate, evoluând spre parlamentarism și însemnându-și locul de frunte, ce l-a ocupat de atunci acesta în istoria britanică. O cât de scurtă recapitulare a acestor evenimente e cu atât mai necesară, spre a ajunge la înțelegerea acestor împrejurări.

* * *

Trebue totuși să revenim ceva mai în urmă, spre a ne face o idee cât mai exactă a concepțiilor, ce au ajuns mai târziu să-și arăte efectul în practică. De mai de mult, sub influența în special a scrierilor bisericești, pătrunsese în Anglia, la fel ca și în alte țări, o anumită teorie a puterii regale și a limitelor ei, care a rămas câtva timp în domeniul teoretic. In tratatele de drept ale lui Bracton, unul din marii juriști englezi dela jumătatea veacului al XIII-lea, își face loc o idee a regalității stăpânite și mărginite de noțiunea dreptății, care purcede dintr'o concepție augustiniană a cârmuirilor pământene: « Deoarece, scrie el, regele e pe pământ ministrul și vicarul lui Dumnezeu, nu poate nimic pe pământ decât ce e drept (*nisi id solum quod de jure potest*) și nu se poate opune acestui principiu maxima romană: *quod principi placet legis habet vigorem*... Cât timp face ce este drept, este vicarul Regelui etern; dar este ministrul diavolului dacă se lasă dus de nedreptate. Cuvântul *rex* vine într'adevăr *a bene regendo* și nu *a regnando*: el e rege când face binele, tiran însă când asuprește poporul ce i-a fost încredințat și îl stăpânește cu silnicie » [2]). Este clasicul dualism desvoltat de vestita scriere a lui Augustin, în care Cetatea lui Dumnezeu și acea a diavolului își au prelungirile în lumea noastră, în figurile simbolice ale lui *imperator felix* sau *rex justus*, și a lui *tyrannus* ce li se opune, unul fiind întruchiparea virtuților

[1]) Ch. Petit-Dutaillis, *op. cit.*, *ibid.*
[2]) Cf. Ch. Bémont, *Simon de Montfort*, p. 96—97.

creştine, celălalt produsul nelegiuit al trufiei, din care se trag toate păcatele [1]). Acest contrast de lumină şi întunerec, al binelui şi al răului, e deci foarte vechiu: el nu aduce în discuţie temeiurile puterii regale, dar îi condiţionează legitimitatea şi mai ales modul de a o exercita. «Se poate spune, adaugă Bracton, că regele trebue să facă ce este drept şi să repare nedreptatea, de teamă că la rândul lor regele şi judecătorii să nu fie judecaţi de Dumnezeul viu pentru nedreptatea lor. Dar regele are un superior, care e Dumnezeu; de asemenea, deasupra lui este legea, prin care a fost creat regele; tot astfel îşi are curtea *(curia)*, adică pe comiţii şi baronii regatului său, căci cuvântul «comite» înseamnă «însoţitor al regelui»; iar aceşti însoţitori au rostul să povăţuiască dreptatea. Un însoţitor *(socius)* este într'adevăr un maestru care te povăţueşte *(magister)*». Iată deci cum logica scolastică deduce din superioritatea legii asupra regelui, şi rostul consiliului, al «curţii» în treburile publice. Este aci, cel puţin în domeniul teoriei, o tendinţă mult mai veche decât frământările politice, din care s'a desvoltat cu încetul configuraţia Stărilor şi adunarea lor în parlament; se poate spune însă că evenimentele secolului al XIII-lea au actualizat aceste concepţii şi le-au oferit un tărâm neprevăzut de aplicare. De sigur aceleaşi idei vor fi fost expuse în scrierea ce s'a pierdut, a franciscanului Robert Grosseteste, episcop de Lincoln, prieten şi inspirator, se pare, al lui Simon de Montfort: *Principiile regalităţii şi ale tiraniei* [2]). Dela oprirea oricărei acţiuni violente împotriva regelui nedrept, care trebue lăsat în plata Domnului, ce poate întârzia dar nu lipseşte niciodată, se trece acum la proclamarea dreptului de rezistenţă împotriva tiranului. Nu va mai trece mult până ce, sub Eduard al II-lea, baronii întruniţi în parlament la 1308, vor proclama că «omagiul şi jurământul de credinţă se datoresc Coroanei, mai mult decât regelui» [3]). Printre scrierile ce oglindesc mentalitatea luptelor civile, care au

[1]) Cf. E. Bernheim, *Mittelalterliche Zeitanschaungen in ihrem Einflusse auf Politik und Geschichtsschreibung*. I, p. 35 şi urm.
[2]) Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale*, p. 412.
[3]) R. Fawtier, *op. cit.*, t. VI, p. 339—340.

culminat în bătăliile dela Lewes și Evesham, se găsește și acest ciudat poem latin, care trage în modul cel mai categoric concluziile premiselor din tratatul lui Bracton:

Legea astfel grăiește: «prin mine domnesc regii;
Prin mine se arată dreptatea acelor ce făuresc legile»...
Se spune de obiceiu: «după cum vrea regele, merge legea»
Dar adevărul vrea altfel: căci legea stă, iar regele cade...

Iar mai departe, amintind de rolul magnaților în cârmuirea țării, de a vedea

Que regni conveniant gubernationi
Et pacis expediant conservationi,

dă sfatul răspicat ca regele să se înconjoare de oameni ai țării, nu de străini *(Rex indigenas sibi laterales habeat, non advenas)* [1]. Am atins aci un punct deosebit de important, nu numai în istoria Stărilor engleze, dar în desvoltarea generală a regimului de Stări, considerate ca factori politici.

Un motiv esențial al opoziției prelaților și baronilor, prin care începe mișcarea de îngrădire a puterii regale și manifestarea unor colectivități organizate în vieața de stat britanică, este într'adevăr folosirea elementelor străine în slujbe și beneficii. Acțiunea se îndreaptă mai întâi împotriva Sf. Scaun, care profită de legăturile de vasalitate recunoscute de Ioan fără Țară, pentru a trimite în Anglia, ca să ocupe beneficiile eclesiastice, un mare număr de Italieni, dintre cari mulți nici nu îndeplinesc sarcinile legate de avantagiile materiale pe care le primesc. Atitudinea de independență a arhiepiscopului Langton și a bisericei din Anglia (se vorbește de *ecclesia anglicana)* se lămurește prin lupta de apărare a intereselor ei împotriva beneficiarilor străini, pe cari Papa pretinde să-i investească.

Dar opoziția împotriva străinilor se întoarce de îndată și împotriva oamenilor regelui. Din vremea lui Henric al II-lea, ale cărui posesiuni în Frața constituiau un domeniu mult mai întins și mai bogat decât regatul insular, Plantageneții au avut obiceiul de a unifica administrația lor, mutând funcționari laici și bisericești de pe continent în Anglia; uneori și

[1]) Ch. Bémont, *Simon de Montfort,* p. 219.

invers, dar mai des din posesiunile lor franceze în insulă. Primul val de Normanzi veniţi cu William Cuceritorul şi trecuţi în *Domesday Book*, căpătase mai de mult indigenatul şi se amestecase cu elementul localnic. Dar oamenii veniţi din Franţa de Vest şi de miazăzi rămâneau străini, « venetici » în înţelesul vechiu şi precis al acestui cuvânt. O mare parte a nemulţumirii împotriva lui Henric al III-lea a fost determinată de prea multele slujbe deţinute de oameni « de dincolo », de cumnaţii săi Lusignan şi de anturajul lor, în special de « Patavini » seniori din Poitou, cari făceau acelor din Anglia o concurenţă socotită nelealǎ. Paradoxul este că în fruntea mişcării de rezistenţă se află de asemenea un francez, Simon de Montfort, nu mai puţin « venetic » decât oamenii regelui; dar baronii englezi se obişnuiseră cu el şi nu mai vedeau într'însul decât pe căpetenia partidului lor. De altfel e destul de vădit că nu era un sentiment de ostilitate generală împotriva străinilor, ci xenofobia se mărginea deocamdată la interese de slujbe şi beneficii. Cum a observat mai de mult Nicolae Iorga, vieaţa economică a Angliei era atunci în cea mai mare parte stăpânită de străini : « Bancherii, întru cât nu erau Evrei, veneau şi din Sudul Franţei, din oraşul Cahors în special... şi importanţa lor era aşa de mare, încât adesea ori primarul Londrei era ales dintre ei. Iată două nume: Jean de Gisors la 1266, apoi altul, la 1267, Alain de la Souche; alăturea un Italian este primar al Londrei în 1231. Londra era plină şi de oameni de afaceri italieni veniţi din oaraşele din Toscana: Florenţa, Lucca, Siena şi pe lângă aceşti Toscani, aflăm pe alţii cari vin din Nordul Italiei, din Lombardia, Lombarzii fiind mult timp, elementul orăşenesc cel mai activ, cel mai priceput în afaceri » [1]).

Nu e mai puţin adevărat că prezenţa şi activitatea acestor străini, mai ales în demnităţile înalte ale curţii şi ale bisericii — un Pierre des Roches, tutor al lui Henric al III-lea, un Bonifaciu de Savoia, arhiepiscop de Canterbury [2]), un Pierre de

[1]) N. Iorga, *Desvoltarea aşezămintelor politice şi sociale ale Europei*, I p. 165. La 1260 se aminteşte şi o *hansa Theutonicorum* la Londra, care nu e încă marea Hansă de mai târziu, dar e totuşi asociaţia negustorilor germani.

[2]) Cf. J. E. Jolliffe, *op. cit.*, p. 280.

Gabaston, favorit atotputernic al lui Eduard al II-lea — supără nobilimea « de țară » și o îndeamnă la acțiuni solidare de rezistență împotriva intrușilor, și de mărginire a dreptului regal de a-i folosi. *Este întocmai procesul care se va repeta în țările românești la începutul veacului al XVII-lea și care va duce, prin reacțiunea aristocrației împotriva unor domnii înstrăinate, la o mai largă și temeinică răspândire a culturii în limba națională, și la acele încercări, ce se pot desluși până și în trecutul nostru, al unei organizări de Stări reprezentative în vieața statului.*

Dar toate aceste tendințe din domeniul sentimentului și al teoriei politice, oricât ar fi de accentuate în scrisul vremii, n'ar fi fost de ajuns să închege regimul Stărilor, care va pune în Anglia temeiurile instituției parlamentare, de n'ar fi intervenit evenimentele ce le-au dat reazemul necesar al faptei. In cursul secolului al XIV-lea s'au produs într'adevăr crize de toate ordinele: dinastice, politice, economice, sociale, care au grăbit evoluția și au adus la deplină maturitate începuturile încă sporadice și timide ale veacului precedent.

* * *

A fost mai întâi criza de succesiune deschisă prin incapacitatea notorie a fiului și urmașului lui Eduard I, Eduard al II-lea, căreia baronii îi opuseseră la 1310, autoritatea aproape egală a «Ordonatorilor», comitet de 21, ce se sprijinea pe hotărîrile parlamentului[1]). Acesta fusese întărit, dela 1322, prin reprezentanții (48 la număr) ai Țării Galilor *(Wales)* acum definitiv încorporată în regat. La acest spor numeric se adaugă și acel al rosturilor sale: statutul din același an amintește «chestiunile ce trebuesc hotărîte pentru starea domnului nostru, regele, și prin asentimentul prelaților, al comiților, baronilor și al obștei regatului » [2]). Diviziunea Stărilor și atribuțiunilor lor încep să apară mai limpede. Hotărîtoare a fost însă mișcarea ce izbucnește câțiva ani mai târziu și care se încheie prin con-

[1]) P. însemnătatea constituțională a acestor împrejurări, cf. J. E. Jolliffe, *op. cit.*, p. 365 și urm.

[2]) H. Johnstone, în *Cambridge Mediev. Hist.* VII, p. 425. Cf. R. Fawtier, *op. cit.* p. 446: « principe véritablement constitutionnel ».

vocarea parlamentului, ce hotăreşte la 7 Ianuarie 1327, depunerea regelui şi înlocuirea sa cu fiul său. Cel dintâi capăt de acuzare îndreptat împotriva suveranului, decăzut din drepturile sale, era « de a fi urmat răi sfetnici, nesocotind părerea celor mari şi înţelepţi » [1]. Simţul istoric al lui I o r g a nu l-a înşelat când a caracterizat acest fapt fără precedent ca « un act de solidaritate, care se impune celor cari fac un lucru foarte nou, foarte greu, plin de foarte mare răspundere » [2].

Domnia nouă, a lui Eduard al III-lea, a început deci într'o atmosferă foarte diferită pentru raporturile între rege şi parlament. Incă dela 1340, când războiul din Franţa nu dăduse încă rezultate satisfăcătoare, şi regele învinovăţea pe miniştrii săi din Anglia, în frunte cu Stratford, arhiepiscop de Canterbury, de-a nu-i fi trimis la timp ajutorul cerut, conflictul a fost adus sub formă de pamflete în faţa opiniei publice, de ambele părţi, iar pe urmă în desbaterile parlamentului, anume întrunit pentru a-l potoli. Se pare că atunci s'a scris şi *Modus tenendi Parliamentum*, scriere răspândită într'un mare număr de manuscrise care îi arată interesul pentru lumea contemporană [3].

Lunga domnie a celui de al treilea Eduard era să aducă prilejuri nouă şi tot mai dese de a întări acţiunea Stărilor regatului şi efectul ei asupra opiniei publice. Efortul de războiu s'a prelungit cu rare întreruperi, uneori chiar pe două fronturi, ca în anul 1346, care a înregistrat, la un interval de două luni, victoria dela Crécy asupra Francezilor şi aceea dela Neville's Cross împotriva Scoţienilor. In 1349, pornită din Răsărit pe corăbiile italiene din Crimeea, « Moartea Neagră » — ciuma — pustieşte Anglia, secerând o treime a populaţiei şi provocând prin aceasta o criză de muncă şi de preţuri, care determină la rândul ei intervenţia parlamentului pentru a stabili şi a pune în vigoare statutele necesare [4]. In această vreme începe a se deosebi adunarea « Comunelor » de acea a prelaţilor şi

---

[1]) Johnstone, *ibid.* p. 431.
[2]) *Op. cit.*, p. 196.
[3]) T. F. T o u t, în *Mélanges H. Pirenne*, II, p. 561.
[4]) Cf. B. L. M a n n i n g , *England: Edward III and Richard II*, în *Cambridge Mediev. Hist.* VII, p. 441 şi urm.

magnaților laici, care va deveni mai târziu Camera Lorzilor. Și aci ar fi însă o periculoasă iluzie, de a se presupune o acțiune conștientă și concertată de organizare a unui sistem parlamentar bicameral.

In realitate, diviziunea care s'a produs înlăuntrul Stărilor acum recunoscute ale regatului englez, a fost de natură oarecum accidentală. Clerul inferior se retrăsese din primele decenii ale veacului al XIV-lea, mărginindu-se la convocările proprii ale arhiepiscopilor. Cum s'a despărțit însă nobilimea din comitate de marii feudatari, pentru a se apropia de reprezentanții burgheziei, este greu de precizat. Este probabil la mijloc o chestiune de ordin tehnic, stratul superior al aristocrației fiind prezent la desbateri prin chemări individuale — deci stăpân pe părerea fiecăruia — pe când cavalerii comitatelor și burghezii, fiind « reprezintați » prin delegații lor aleși, erau nevoiți să se consulte deosebit înainte de-a exprima o părere și de-a lua o hotărîre. Profesorul Pollard a reconstituit în mod îndeajuns de verosimil procedura urmată în adunare, care a dus la această despărțire. « Stările » se adunau la început într'o singură sală, regele stând pe tronul său. In fața lui, la mijloc, erau așezați consilierii săi pe patru saci de lână, la dreapta tronului prelații, la stânga baronii laici; iar cu fața la rege și la ei, în fundul sălii, reprezentanții «obștei», cavalerii și burghezii. Lor în special li se adresa cererea pentru ajutorul financiar, cerut de suveran. Cum e firesc, asemenea dorință nu era primită cu prea multă plăcere și se auzeau, ceea ce desbaterile parlamentare moderne au calificat drept « sgomote nedeslușite și mișcări diverse ». Drept care, Cancelarul sau vreun membru al Consiliului invita pe delegații «obștei» să treacă în altă sală, pentru a desbate între ei problema, înafară de prezența Majestății Sale; poate chiar le sugera să desemneze dintre ei un singur vorbitor *(speaker)* pentru a înfățișa la întoarcerea lor în adunarea generală, punctul lor de vedere [1]).

---

[1]) *Evolution of Parliament*, p. 121. Cf. H. Mc. Dowall Clokie, *op. cit.* p. 31—32. Obiceiul de-a întruni deosebit « Comunele », pare a fi luat ființă între 1332 și 1339; cf. *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 482. E bine precizat în 1343: v. J. E. Jolliffe, *op. cit.*, p. 376.

Dar Stările rămâneau Stări, deosebite prin calitatea lor socială ca şi prin rosturile lor politice. Ajutorul votat de cavaleri era diferit de acel consimţit de burghezi, şi chiar întrunirile şi desbaterile lor au avut loc multă vreme deosebit, pentru fiecare Stare în parte. Un exemplu al unor asemenea deliberări distincte, pentru cavaleri şi pentru burghezi, mai avem din anul 1523 [1]). Dar încetul cu încetul procesul de nivelare socială în vieaţa provincială din Anglia şi-a produs efectele: negustorii bogaţi ai oraşelor se ridicau la un « standing » asemănător cu al cavalerilor, iar familii nobile, asemănătoare « mazililor » noştri, au decăzut la o situaţie inferioară vechii lor tradiţii. Totuşi, timp de câteva secole, cavalerii au constituit elementul temeinic al adunării Comunelor, reprezentanţii oraşelor urmându-i, în dorinţa firească de a se asimila lor. Nimic nu împiedeca însă, din punct de vedere teoretic, o împărţire a parlamentului în trei Stări, ca în Franţa, sau chiar în patru, ca în Aragon sau în Suedia. Faptul că împrejurări întâmplătoare şi necesităţi de ordin tehnic au apropiat în cele din urmă pe cavaleri de burghezi, despărţind în două Starea nobilimii, nu a avut mai puţin efecte considerabile, din punct de vedere social şi politic [2]). Conflictele de clasă au fost astfel dela început atenuate şi conservatismul inerent regimului Stărilor s'a găsit şi el slăbit, în favoarea mişcării de reformă, a cărei iniţiativă a trecut tot mai mult la « Comune ».

La sfârşitul domniei lui Eduard al III-lea, fără ca în timpul ei să fi intervenit o sguduire revoluţionară, asemănătoare acelora din vremea înaintaşilor săi, transformarea ce s'a făcut în atribuţiunile şi chiar în modul de a lucra al Parlamentului e totuşi de netăgăduit. Speakerul ales de Comune, Sir Peter dela Mare, e figura centrală a « Bunului Parlament » întrunit în 1376. Faptul că cronicile contemporane, ca acea a călugărului dela Sf. Maria din York, lasă un loc atât de larg expunerii amănunţite a desbaterilor, şi că speakerul Comu-

[1]) Pollard, *op. cit.*, p. 113. Cf. B. L. Manning, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 482: « Alegerea unui *speaker* spre a le reprezenta, când se întorceau în faţa regelui şi a lorzilor cu rezultatul deliberării lor, era un indiciu, oricât de puţin formal, al unei oarecari conştiinţe şi organizări corporative ».

[2]) H. Mc. Dowall Clokie, *op. cit.* p. 36 şi urm.

nelor e cântat în versuri, compuse în onoarea sa, arată interesul crescând al opiniei publice pentru instituție [1]). Răscoala țărănească din 1381, în cei dintâi ani al lui Richard al II-lea, cu reacțiunea ce a urmat împotriva desordinei, lupta împotriva « curtenilor » care și-a aflat expresiunea în « parlamentul fără milă » din 1388, în sfârșit răsturnarea (a doua în cursul unui veac) a lui Richard al II-lea, înlocuit cu Henric al IV-lea de Lancaster, n'au făcut decât să sporească autoritatea parlamentului în general și a Comunelor în special. « De aci a rezultat, cum spune cu drept cuvânt Iorga, consecința incalculabilă pentru legătura dintre rege și parlament, că noua dinastie engleză, dinastia de Lancaster, care înlocuise acum dinastia de York, are o origine, am zice « parlamentară », pe când, în Franța, la așezarea dinastiei de Valois, s'a hotărît, nu asupra persoanei, ci asupra criteriului în materie de ereditate disputată » [2]).

De acum evoluția își urmează cursul încet dar sigur: la 1407, Comunele capătă dreptul exclusiv de inițiativă în privința subsidiilor, pentru ca tocmai la 1678 să ia Lorzilor inițiativa amendamentelor în hotărîrile financiare. Periodicitatea adunărilor parlamentului devine regula și va fi caracteristica vieții de stat engleze, chiar, și mai ales, în vremea regimului autoritar al Tudorilor. In modul acesta parlamentul englez a luat ființă; lupta sa clasică pentru libertăți în veacul al XVII-lea, iese din cadrul acestui studiu. Pentru cercetarea noastră interesează de sigur mai mult perioada începuturilor, aceea în care s'au format în Anglia ca și aiurea, Stările sociale și politice care reprezintându-și interesele proprii, au ajuns în cele din urmă să reprezinte națiunea întreagă, *communitas communitatum* — obștea obștiilor, și prin ea, « mama parlamentelor » *(Mother of Parliaments)* pentru întreaga lume [3]). Nu se poate însă îndeajuns stărui asupra creșterii încete a instituției și a influenței hotărîtoare a întâmplării în alcătuirea ei:

[1]) T. F. Tout, *op. cit.* p. 549 și urm.
[2]) *Op. cit.*, ibid.
[3]) De notat că la 1362 s'a introdus definitiv limba engleză în desbaterile parlamentului, chiar și pentru cuvântul de deschidere.

dacă s'a încercat o « tipologie » a regimului de Stări [1]), considerând Anglia ca modelul sistemului bicameral, nu ne putem ascunde faptul că nu a fost nimic voit în această organizare, şi că diferitele formaţiuni ale reprezintării medievale rezultă doar din împrejurări specifice fiecării ţării, dar nu din principii sau doctrine deosebite.

Am stăruit mai mult asupra evoluţiei engleze dela consiliul feudal la parlament, pentrucă poate fi urmărită, mai bine decât aiurea, prin cel mai bogat material documentar al istoriei politice medievale. Aceasta nu împiedecă însă şi alte ţări să ofere aspecte deopotrivă de interesante pentru studiul regimului Stărilor, cu faze chiar mai desvoltate ca a celui din Anglia la datele respective. In Franţa împrejurările au impus un curs deosebit, dar se poate vorbi cu destul temeiu de precedente spaniole ale Stărilor engleze. O examinare sumară a organizării lor va contribui la lămurirea problemei [2]).

III

STĂRI ŞI CORTES IN REGATELE SPANIOLE

Originele Stărilor reprezentative în regatele iberice, al căror rost s'a dovedit atât de însemnat, până ce a prins rădăcini, în Spania unificată, monarhia absolută a erei moderne — au fost şi sunt încă obiect de discuţie.

Două trăsături esenţiale par totuşi a deosebi, din cele mai vechi vremuri ale Evului Mediu, vieaţa politică a acestei regiuni, aşezată de geografie mai mult înafară de comunitatea continentului european: rolul precumpănitor al Bisericii, a cărei influenţă stărue până în zilele noastre — şi un spirit legalist, pe toate treptele ierarhiei sociale, mai dispus decât aiurea să primească formulări scrise ale dreptului. De aceea poate, în această prelungire peninsulară a Europei se pot

[1]) Cf. O. Hintze, *Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes*, *Hist. Zeitschr.* 141, 1929, p. 233.

[2]) Pentru Stările din Scoţia şi reprezentarea lor în parlament, v. Mc. Ilwain, în *Cambridge Mediev. Hist.* VII, p. 706—708. Dar în această ţară persistenţa unei oarecari anarhii feudale de o parte, iar de alta sistemul clanurilor n'au dat posibilitatea unei desvoltări depline a instituţiei.

constata mai de vreme unele aspecte de ordin social și politic, decât chiar în Anglia, prelungirea ei insulară.

In schița, de sigur sumară, ce o consacrase « vieții constituționale a regatelor spaniole » în Evul Mediu, Iorga recunoscuse temeinicia acestei îndoite caracterizări : « Aici în Spania, deoarece elementul laic în vieața populației era mai slab, Biserica a stăpânit cu atât mai mult vieața visigotă. Deci totul s'a hotărît în sinoade: sinoadele au fost Parlamentele Visigoților din cele dintâi secole ale așezării lor acolo... Pe vremea lui Iustinian, Visigoții au trecut la catolicism. Primind această schimbare de dogmă, ei au păstrat însă din rosturile lor ariene ceva. Câtă vreme erau arieni, ei trăiau fără nicio legătură cu Roma, formând o comunitate națională religioasă isolată în lumea creștină a Apusului, și chiar când au devenit catolici, relațiile cu Roma au fost foarte multă vreme cam slabe, organizația religioasă a lor păstrând și mai departe un caracter local și național, care a durat până foarte târziu.

De aici vin deci pentru toată Peninsula iberică două elemente: pe de o parte obiceiul de a trata afacerile publice în adunări la care iau parte toate elementele populației; pe de altă parte un respect pentru drept mai puternic și mai vechiu decât în alte provincii ale creștinității apusene » [1]).

In ce privește cel dintâi, influența Sinoadelor bisericești, părerea sa e aceeași ca a constituționalistului spaniol Marina, « părintele istoriei dreptului castilan », care socotea, încă dela începutul veacului trecut [2]), *Cortes* derivate direct din conciliile bisericii. In realitate se pare că problema e mai complexă. In afară de sinoadele bisericești propriu zise, mai ființa încă din epoca visigotă un consiliu mixt, care avea menirea să asiste pe rege în toate chestiunile mai importante, alcătuit fiind din capii nobilimii și ai bisericii. « Nu se cunoaște bine originea directă a acestor adunări denumite concilii (și care nu trebuesc confundate cu sinoadele pur eclesiastice...) acestea s'au alcătuit după chipul vechilor *provinciales*, sau

---

[1]) *Op. cit.* I, p. 218.

[2]) *Teoria de las Cortes o grandes Iuntas nacionaies*, Madrid 1813, apud Hintze, *Repräsentativverfassung*, *Hist. Zeitschr.*, 143, p. 16.

continuând un obiceiu visigotic, unit cu nevoia de a ţinea seamă de însemnătatea prelaţilor şi nobililor, capi ai populaţiei de obârşie romană. Aceste adunări aveau un caracter mixt, consultativ şi deliberativ, iar prima ştire ce avem despre ele e din timpul domniei lui Alaric al II-lea (sec. VI), care supuse unei adunări de acest gen legea romană ce poruncise să o scrie » [1]). După cum în Anglia, *witenagemotul* anglo-saxon precedează consiliul feudal al regilor normanzi, de asemenea în Spania consiliile vremii visigotice creează o tradiţie ce va fi însă reluată, spre deosebire de împrejurările britanice, în timpul luptei de recucerire — *Reconquista* — împotriva năvălirii arabe. Tot din epoca visigotă a rămas şi unul din cele mai desăvârşite instrumente de drept ale Evului Mediu, culegerea intitulată « *Forum iudicum* », care, tradusă mai târziu în limba vulgară, a fost cunoscută sub numele de *Fuero Juzgo*.

Cucerirea musulmană din veacul al VIII-lea şi lupta dusă împotriva ei de micile regate creştine, adăpostite în munţii din Nordul peninsulei, n'au întrerupt deci continuitatea de desvoltare a instituţiilor, din cele dintâi secole ale perioadei medievale [2]). Le-au suprapus însă alte influenţe, venite pe drumul oştilor de cruciată, în special acele ale feudalităţii, care erau să se desvolte aci ca şi în celelalte ţări ale Europei apusene, mai accentuate în partea de răsărit a peninsulei, unde regatul Aragonului, unit cu Catalonia, era să păstreze mai strânse şi îndelungate legături cu regiunea de miazăzi a Franţei şi vieaţa ei feudală; ele n'au lipsit însă nici în regatul dublu al Castiliei şi Leonului, mai puţin încă în Navara, ţară de margine între Franţa şi Spania, sau în formaţiunea politică mai târzie a Portugaliei. Odată ce aceste regate au « descălecat » din munţii Pirinei sau Cantabrici înspre ţărmul Mediteranei sau către centrul podişului iberic — aşa cum vor « descăleca » pe urmă şi ţările româneşti din trecătorile Carpaţilor spre Dunăre şi Marea Neagră — ele au contopit în noua lor organizare tradiţiile moştenite dela stăpânirea visi-

[1]) R. Altamira y Crevea, *Historia de España*, I[4], § 132, p. 207.

[2]) V. în această privinţă P. Guinard, *La péninsule ibérique*, în *Hist. du Moyen-Âge* (col. Glotz), IV, 2, p. 493.

gotică, fie cu unele elemente de administrație și drept împrumutate dela cuceritorii musulmani, odată cu populația ce le fusese supusă, fie dela feudalitatea franceză ce le ajuta în lupta împotriva Islamului. In special, privilegiile și imunitățile, caracteristice instituției feudale și temeiu principal al constituirii Stărilor, au cunoscut în timpul « Reconquistei » cea mai largă și repede desvoltare. Acești « fueros » alcătuesc baza tuturor revendicărilor politice și determină solidaritatea categoriilor sociale, care se va închega în « brazos » sau Stări, reprezintate în *Cortes*, după cum acele engleze se vor aduna în Parlament. Ca peste tot de altfel, în Evul Mediu, autoritatea lor cată a fi sporită prin vechimea ce li se atribue, uneori chiar fără nicio pecete de autenticitate. S'a vorbit mult în Navara și Aragon de așa numitul *Fuero de Sobrarbe*, « culegere de dispozițiuni pur politice care arată precăderea nobilimii, ce au fost multă vreme crezute a fi din cei dintâi ani ai Recuceririi ». Dar cum textul lor nu e amintit decât de scriitori din veacul al XIV-lea sau mai târzii, într'o țară în care monumentele scrise ale dreptului apar atât de timpuriu, este probabil că data ce i se atribue e mai mult din domeniul legendei [1]).

Rămâne însă faptul că în toate regatele spaniole, curtea *(curia)* regelui, adunarea feudatarilor nobili și bisericești, apare ca un corp constituit, îndată ce stăpânirea lor cuprinde un teritoriu destul de întins spre a înfățișa probleme mai grele de cârmuire și legislație. Dar foarte de vreme deosebirea între elementul laic și cel eclesiastic duce la adunări deosebite, în care se întrunesc separat, pentru apărarea intereselor lor, nobilii și prelații; asemenea întruniri, în care se manifestă limpede noțiunea de « Stare » în formațiune, se numesc atunci *conventus* sau în limba vorbită: *congregación*. Numele de *Cortes* care le-a rămas în cele din urmă, apare mai târziu, în veacul al XII-lea, și sfârșește prin a caracteriza adunările la care, înafară de Stările acum bine determinate ale nobilimii și ale clerului, iau parte și reprezintanții consiliilor orășenești, alcătuind o nouă « Stare », deosebită

[1]) R. Altamira, *ibid.* I⁴, § 212, p. 344.

de cele mai vechi. De fapt însă, la adunările din Castilia, oraşele îşi trimit reprezentanţii, tot în calitatea lor de feudatari în persoană colectivă, cari datoresc suzeranului, ca şi ceilalţi, « sfat şi ajutor ». Chemarea lor s'a făcut după criterii variabile, iniţiativa ei fiind ca şi aiurea, dreptul regelui. Un oraş ca Toledo, recucerit la 1085, nu a putut trimite reprezentanţi în *Cortes* decât la 1348 [1]).

Trebuesc însă bine deosebite organizarea Stărilor şi reprezintarea lor în aceste adunări, în cele două formaţiuni politice principale ale peninsulei: Castilia-Leon de o parte, Aragon-Catalonia, căreia i se adaugă în urmă şi Valencia, de alta. In regatul Castiliei şi al Leonului, cu perioade intermitente de turburări în cari, în lipsa unui rege vârstnic sau în timpul unei crize de succesiune, autoritatea de stat a fost întruchipată de *Cortes*, ajunse din veacul al XIV-lea la o reprezintare unificată a celor două ţinuturi — dreptul de conducere al monarhiei, în formele prescrise de obiceiul feudal, nu a fost niciodată contestat în principiu. In schimb, în regatul cu întreita coroană a Aragonului, Cataloniei şi Valenciei, s'a ajuns la o rupere a echilibrului în favoarea Stărilor, care au codificat dreptul de insurecţie în cazul călcării privilegiilor. Vestita formulă: « Noi, cari fiecare în parte, suntem cât Tine, iar adunaţi la un loc, mai mult decât Tine, Te facem Rege, cu condiţia să ne păzeşti privilegiile; iar de nu, nu! » este o formulă aragoneză. Deşi vechimea ei presupusă pare a fi şi şi ea legendară, folosirea ei în veacul al XV-lea e un fapt istoric, chiar dacă cuvintele nu au fost întocmai acestea [2]). Acest *si no, no*, cu accentul său de ameninţare şi răzvrătire, stăpâneşte totuşi istoria regatului răsăritean; el ar fi putut duce la o structură republicană a vieţii de stat, de n'ar fi intervenit, ca o frână, particularismul local atât de accentuat al ţinuturilor, care a menţinut pentru fiecare din ele « brazos » şi « Cortes » deosebite, în loc de-a le întruni, ca în Castilia vecină, într'o singură adunare reprezentativă a Stărilor în

[1]) R. Fawtier, *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), VI p. 235.
[2]) L. Konopczynsky, *Le Liberum Veto*, Paris 1930, p. 125. Indoielile autorului asupra autenticităţii acestor termeni privesc mai mult forma decât fondul. Ele sunt menţionate întâia oară în sec. al XVI-lea, în Franco-Gallia a lui Hotman. Cf. R. Fawtier, *op. cit.*, p. 80.

fața Coroanei. Diviziunea în trei a folosit în cele din urmă puterii regale, care a putut sprijini când unele, când altele din interesele divergente, și ajunge astfel la slăbirea opoziției încăpățânate a Stărilor. Vom avea deci aspecte cu totul deosebite ale regimului Stărilor și ale procesului său de formațiune, după cum vom privi evoluția sa în Castilia sau în Aragon.

* * *

In Castilia problema pare mai simplă și nu se depărtează prea mult de împrejurările ce ne sunt cunoscute din alte țări, în special din Anglia, cu care nu putem de-altfel exclude legături și chiar influențe reciproce. Dar la început adunarea e un fenomen local, legat de apărarea privilegiilor de Stare din fiecare ținut în parte. Se pare, după cercetările mai nouă, că la 1188 au luat parte întâia oară în Leon delegații orașelor la *Cortes*; în Castilia, din primii ani ai veacului al XIII-lea [1]). Intr'adevăr, și aci fiecare regat și-a păstrat multă vreme adunarea deosebită, la început numai nobilimea și clerul, pe urmă și reprezentanții consiliilor (*consejos*) din orașe; Estramadura, cucerire mai târzie, și-a avut de asemenea adunările proprii. Dar în veacul al XIII-lea au început să se țină sesiuni comune: la Sevilla în 1250 și 1263, la Valladolid în 1258, la Toledo în 1260, urmate însă iarăși de adunări despărțite ale Leonului și ale Castiliei. In fine, la Burgos în 1301, *Cortes* adunate cer regelui să nu mai fie decât convocări generale pentru întregul regat, și cu toate că au fost și mai târziu unele ezitări, aceasta a devenit de acum înainte regula [2]). Tot astfel și în ce privește participarea orașelor: dela 1260 apar formule ca « toate orașele », « toate orașele și cetățile regatului », « procuratorii tuturor localităților locuite », pentru ca la Burgos în 1315, 191 procuratori să reprezinte în *Cortes* 101 orașe. Aceste orașe fiind însă prezente în virtutea obligațiunii feudale, ce o comportă senioratul lor colectiv, regele le poate chema sau nu, după cum are dreptul să cheme sau nu, individual, pe nobili și pe clerici. Organizația teritorială a

[1]) R. Fawtier, *ibid.* p. 215; R. Altamira, *Historia de España*, I⁴, p. 431. Cf. P. Guinard, *op. cit.*, IV, 2, p. 372—373.
[2]) R. Altamira, *op. cit.* II³ p. 75

comitatului, cu sistemele ei locale de reprezintare, din care au ieşit Stările engleze, lipseşte aci; nu e însă mai puţin adevărat că prezenţa delegaţilor orăşeneşti la adunări, laolaltă cu nobilimea şi clerul, constitue un precedent asupra împrejurărilor din Anglia [1]), ce poate foarte bine să fi fost şi un model pentru ce s'a întâmplat acolo dela 1265 înainte, cu atât mai mult, cu cât pătrunderea ordinului spaniol al Dominicanilor în insulele britanice crea în această privinţă o legătură directă.

Adunarea regatului spaniol rămâne însă multă vreme — de fapt până la urmă — aproape de vechiul tip al parlamentului englez: o *curia regis* (sfat al feudatarilor), lărgită însă prin participarea oraşelor şi sporită în însemnătate prin împrejurările în care a fost chemată a interveni. Dacă în mod obişnuit, iniţiativa şi cuvântul regelui sau al reprezintantului său, stăpânesc adunarea, situaţia se schimbă în intervalul uneori prelungit al unei minorităţi, sau în cazul unei succesiuni contestate. Astfel în 1276, la cererea regelui Alfons al X-lea, *Cortes* au recunoscut pe infantele Don Sancho ca moştenitor prezumtiv al Coroanei. Când regele pe urmă a revenit asupra acestei hotărîri în favoarea infantelui dela Cerda, alte *Cortes* adunate de Sancho la 1282, au procedat la depunerea sa [2]). La solidaritatea nobilimii, a cărei Stare se opunea încercărilor de a spori prin legiuirea « celor şapte părţi » *(Siete Partidas)* autoritatea regală, se adaugă acum solidaritatea oraşelor. Se poate să fi fost şi influenţe din regatul vecin, unde vom vedea în acelaşi an, o mişcare generală a Stărilor împotriva autorităţii monarhice; fapt este că tot atunci se constitue între unele oraşe adevărate federaţiuni sau « frăţii » *(hermandades)* întru apărarea privilegiilor, ca acea dintre porturile cantabrice, al cărei centru a fost la Castro Urdiales, constituind o adevărată autonomie, cu guvernul şi pecetea ei [3]). Aceste *hermandades* au impus lui Don Sancho un adevărat «pact constituţional». Regele recurge atunci la violenţă, pentru

[1]) Cf. P. Guinard, *ibid.*, p. 373: « Dans aucun pays d'Europe, Angleterre comprise, le régime représentatif ne se présente avec autant de vigueur et de précocité ».

[2]) R. Fawtier, *ibid.*

[3]) R. Altamira, *op. cit.*, II³, p. 61 şi urm.

a-și menținea prerogativele și a înfrâna mișcarea de emancipare a Stărilor: Sancho al IV-lea, temperament brutal, pătrunde înarmat în mijlocul adunării dela 1288, amenință pe nobilii ce se opun cererilor sale cu închisoarea, și sfârșește prin a ucide cu mâna sa pe capul opoziției, Don Luis de Haro [1]). Dar la moartea lui, o lungă minoritate a urmașului său, Ferdinand al IV-lea, dă iarăși însemnatate Cortesurilor, pe care le convoacă în mod regulat, spre a le cere sprijinul, regenta și mama noului rege, Doña Maria de Molina.

Se vede deci că întocmai ca în Anglia, crizele dinastice folosesc din punct de vedere politic, Stărilor regatului și adunării ce le reprezintă.

Se pot urmări mai departe aceste vicisitudini, ce se vor repeta în cursul veacului al XIV-lea, complicându-se cu legăturile dintre casa regală a Castiliei și acea a Angliei, în timpul războiului de o Sută de Ani, care au adus după ele revendicări ale principilor englezi la tronul regatului spaniol, în urma căsătoriei fiicelor lui Pedro al III-lea cu ducii de Lancaster și de York. Și armatele engleze și franceze după pacea dela Brétigny, au continuat să se războiască în Spania, luând parte la rivalitățile dinastice ale Castiliei. Nu este imposibil ca în acest fel, și unele influențe ale vieții parlamentare engleze, acum bine desvoltate, să fi venit la rândul lor să întărească reprezintarea Stărilor castilane și rosturile ei, după cum titlul de principe al Asturiilor, atribuit la 1388 moștenitorului tronului, Henric, căsătorit cu Ecaterina, fiica ducelui de Lancaster [2]), este poate inspirat de acel de principe al Țării Galilor, pe care îl purta acum moștenitorul Coroanei engleze. Amândouă s'au perpetuat până în zilele noastre.

Spre deosebire însă de Stările regatului britanic, care se împart și se regrupează atunci în cele două camere, a Lorzilor și a Comunelor, acele ale regatului de Castilia și Leon rămân cu funcțiunile și tradițiile lor deosebite. Ele păstrează dreptul de petiție, și își prezintă cererile deosebit, întocmai ca și Stările franceze, sub formă de caiete *(cuadernos)*. Astfel

---

[1]) R. Fawtier, *ibid.*
[2]) R. Altamira, *Spain, 1252—1410,* în *Cambridge Mediev. Hist.* VII, p. 580.

în 1269, 1307, 1315, 1322 şi 1325, au fost petiţii speciale ale clerului; în 1256, 1295, 1307 şi 1315 ale nobilimii; cât priveşte oraşele, ele au revendicat întotdeauna acest drept, şi au cerut chiar la Valladolid, în 1295, ca cererea lor să fie examinată de rege, fără ca să ia parte la discuţie reprezintanţii celorlaltor două ordine [1]). Sesiunea începe printr'o şedinţă plenară, în care regele sau delegatul său — infante, arhiepiscop sau cancelar — arăta într'un fel de mesaj al Coroanei, chestiunile asupra cărora Stările întrunite în *Cortes* urmau să se pronunţe. Ele se despărţeau atunci, spre a delibera fiecare « brazo » în parte, trimiţându-şi, ca dela putere la putere, trimişi sau ambasadori *(embajadores, mensajeros)* pentru a-şi comunica punctele respective de vedere. Uneori se numeau comisiuni mixte de *tratadores*, prin acordul regelui şi al Stărilor, spre a ajunge mai repede şi în mai bune condiţii la o încheiere, însemnată şi ea de o cuvântare a suveranului [2]).

In epoca mai târzie, pe la sfârşitul veacului al XV-lea în deosebi, s'a introdus sistemul verificării mandatelor în fiecare sesiune — ceea ce se numeşte în regimul parlamentar modern, validarea membrilor adunării. Aci însă, delegaţii oraşelor erau trimişi cu instrucţiuni scrise, care le desemnau, în margini foarte strâmte, modul în care urmau să reprezinte interesele ce le erau încredinţate: « iar acei ce nu o făceau întocmai, aveau de aci grele riscuri, chiar şi pentru vieaţa lor » [3]). Situaţia e cu atât mai caracteristică, cu cât din punct de vedere social, nu era prea mare deosebire între aceşti « procuradores » şi membrii aristocraţiei: erau doar în cea mai mare parte recrutaţi dintre nobilii aşezaţi în oraşe, *caballeros de ciudad*.

Astfel constituite, *Cortes* au jucat un rol din cele mai însemnate în vieaţa de stat castiliană, apărând privilegiile fără a ajunge totuşi, ca în Aragonul vecin, la tăgăduirea totală a autorităţii regale. Din potrivă, adesea regele Castiliei a aflat în ele un sprijin al Coroanei, mai ales în oraşe, vasali colectivi pe cari se putea bizui mai sigur decât pe seniorii laici şi

---

[1]) R. Fawtier, *ibid.* p. 237.

[2]) R. Altamira, *Historia de España* I⁴, p. 433.

[3]) *Ibid.*

eclesiastici, *ricos hombres* [1]) sau prelați. Le-a făcut și concesii, uneori însemnate: în veacul al XIV-lea le-a lăsat într'o largă măsură controlul strângerii dărilor consimțite de ele, ca și al întregului complex al finanțelor publice. In 1286, ele au cerut astfel ca încasarea sumelor consimțite să nu mai fie încredințată Evreilor [2]). Particularismul se va manifesta și mai târziu, prin exclusivismul fiecărui regat, împotriva oamenilor din celălalt.

Se vede și aci tendința de-a îndepărta pe străini și de-a rezerva toate beneficiile, rezultând din slujbe, localnicilor, oamenilor « de țară », care constitue pretutindeni o trăsătură esențială a regimului Stărilor. Ea lămurește de altfel și opunerea persistentă ce au întâmpinat-o, mai ales în rândurile nobilimii, proiectele lui Alfons al X-lea de a duce o politică pe plan european și revendicarea sa a coroanei imperiale, după stingerea dinastiei de Hohenstaufen. Asemenea vederi nu vor fi posibile decât în veacul al XVI-lea, când Carol Quintul, stăpânitor al regatelor spaniole unificate, nu va mai găsi în fața sa împotrivirea aristocrației, istovite de lungul șir al luptelor lăuntrice, în care s'a mistuit ea însăși, și va da burgheziei orașelor prilejul de îmbogățire al unei expansiuni coloniale în Lumea Nouă. Aceasta este însă o vreme în care, întemeiat pe acțiunea centralizatoare a birocrației și pe principiile dreptului roman renăscut, absolutismul monarhic înlătură tot mai mult în favoarea sa echilibrul de odinioară, în care îl cumpăneau Stările; aci ca și aiurea în Europa de Vest, sfârșitul Evului Mediu coincide cu declinul formulei constituționale a Stărilor privilegiate.

* * *

Regatul de Aragon, cu regiunile ce le-a cuprins în stăpânirile Coroanei sale, Catalonia și Valencia — fără a mai vorbi de posesiunile de peste Mare — e din punctul de vedere

---

[1]) Cuvântul *rico* are mai mult înțelesul de « puternic » decât de bogat. Cf. Mc. Ilwain, în *Cambridge Mediev. Hist.* VII, p. 697.

[2]) Pentru încasările arendate financiarilor evrei sub Alfons al X-lea, cf. Fawtier, *op. cit.*, p. 228 și 229—230, pentru *servicios* (contribuții extraordinare) consimțite de Cortes și valoarea lor: 5 *servicios* = 8 milioane maravedis în 1317.

al acestui regim, una din cele mai interesante alcătuiri politice ale Veacului de Mijloc.

Aragonul propriu zis se deosebeşte printr'o reprezintare nu a trei, ci a patru Stări: nobilimea se împarte aci, ca în Anglia, în *ricos hombres*, feudatarii mari, şi *caballeros*, cavalerii; spre deosebire însă de regimul britanic, acest din urmă « brazo » nu s'a unit cu burghezia oraşelor ci a rămas o Stare deosebită, care a lipsit până la urmă din adunările Castiliei, unde mica nobilime nu era reprezintată, decât în măsura în care avea rost în cârmuirea oraşelor. Celelalte două Stări erau ca şi aiurea, clerul şi delegaţii oraşelor, în număr variabil; foarte de vreme însă se introduce obiceiul de-a hotărî cine anume va fi convocat şi trebue să răspundă în persoană, afară de cazuri bine şi temeinic motivate; nu mai era deci, ca în Castilia, compunerea unor *Cortes* la dispoziţia şi iniţiativa suveranului. Acest mod de a proceda sporea mai mult încă spiritul de independenţă al nobilimii aragoneze, ale cărei două Stări reprezintau de fapt ca şi de drept, cea mai mare putere a regatului, îndeajuns ca să smulgă lui Alfons al III-lea mărturisirea că « în Aragon sunt atâţia regi câţi *ricos hombres* » [1]). Dar mai ales se desvoltă în acest mediu, stăpânit până la extrem de privilegii nobiliare, o instituţie unică în felul ei, acea a vestitului *Justicia*, simbol suprem al dreptului, arbitru nu numai între nobili, dar şi între Stările adunate în *Cortes* şi rege. Desemnat de *Cortes*, el va deveni inamovibil în veacul al XV-lea, deşi principalele sale atribuţiuni au fost stabilite dela 1265, sub domnia lui Iacob I. « Acest Justicia, scrie Nicolae Iorga, avea dreptul să judece orice chestie, chiar dacă privea pe rege: un Parlament rezumat într'o singură persoană şi având dreptul să dea sentinţe cărora regele însuşi era dator să li se supună, regalitatea neavând nicio putinţă de apel.

De unde a venit acest Justicia, urmează istoricul român, nu s'ar putea spune precis. Aş crede că această instituţie, care nu se întâlneşte... la nici unul din popoarele romanice, este datorită prezenţei Maurilor în Spania. Căci la Musulmani

[1]) R. Altamira, *op. cit.* II^3, p. 113.

există acela care reprezintă dreptul sacru al Coranului, *şeriatul*, cel care dă sentinţe cărora şi Sultanul trebue să se plece » [1]).

Alţii l-au pus în legătură cu marele Justiciar al regatului Siciliei [2]), dar şi acolo influenţa arabă este evidentă. De fapt, în califatul de Cordova, era printre înalţii demnitari, încă la începutul veacului al X-lea « acel al nedreptăţilor », *(záheb almadhálim — El de las Injusticias)* « a cărui misiune de căpetenie stă în a asculta reclamaţiuni sau plângeri contra purtării celorlalţi slujbaşi, într'un mod asemănător aceluia în care supravegheau şi îndreptau aceste purtări în regatul visigot, episcopii, sinodul provincial şi conciliile generale » [3]). In Aragon însă, aceste atribuţiuni erau acum sporite, până la a putea zădărnici hotărîrile regelui.

Ca şi aiurea, de altfel, Stările folosesc momentele de criză ale regalităţii spre a confirma şi a-şi extinde privilegiile. Dar interesele ţinuturilor nu erau totdeauna aceleaşi: Aragonul muntos, era mai interesat de vieaţa interioară a peninsulei iberice şi de împrejurările Castiliei vecine, pe când Catalonia şi Valencia, orientate spre Mediterană, ţări de marinari şi negustori, priveau favorabil expediţiile depărtate şi încercările de expansiune maritimă spre alte ţărmuri. Când regele Pedro al III-lea de Aragon s'a avântat în acţiunea de sprijinire a răscoalei din Sicilia la 1282 şi a intrat în război împotriva casei de Anjou din Italia, luând partea Ghibelinilor contra Ghelfilor, şi ajungând în cele din urmă la conflictul direct cu regele Franţei, Stările au putut protesta că nu fuseseră consultate asupra acestei însemnate iniţiative politice şi militare, şi să impună regelui, ce era departe de a fi un stăpânitor slab, « Privilegiul general », care confirma toate acele obţinute sub Iacob I de nobilime şi oraşe, instituind pe deasupra o adevărată oligarhie în conducere, de nobili şi burghezi, asemănătoare aceleia impuse de *hermandades* în Castilia. Câţiva ani mai târziu, la 1288, i se smulge urmaşului

[1]) I o r g a, *op. cit.* p. 223.
[2]) O. H i n t z e , *Typologie*, Hist. Zeitschr. 141, p. 242.
[3]) R. A l t a m i r a, *Historia de España*, I[4], p. 263. Aceasta pare a fi şi părerea lui R i b e r a, *Origenes del Justicia Mayor de Aragón*, apud P. G u i n a r d, *Hist. du Moyen-Âge* (col. Glotz), IV, 2, p. 370.

său, Alfons al III-lea, actul denumit *Privilegio de la Union*, în care monarhia se găseşte în faţa unei adevărate «uniuni» a forţelor aristocratice şi burgheze, care o constrâng să recunoască dreptul Cortesurilor de a depune pe rege, în cazul în care ar călca privilegiile subscrise de el, şi îi impun Consiliul desemnat de ele. Luptele au continuat, ajungând la o întorsătură favorabilă regelui sub Iacob al II-lea, în 1301.

Dar a mai trebuit, sub Pedro al IV-lea, la 1348, un adevărat războiu civil pentru a sfărâma împotrivirea «Unioniştilor» şi a restabili regalitatea în drepturile ei, fără însă a se atinge de privilegiile anterioare ale Stărilor, care au rămas în picioare [1]). E de reţinut şi faptul că atunci când se adună în faţa regelui, adunarea Stărilor se chiamă *Cortes*, dar în intervalul unei regenţe sau la o vacanţă a tronului, e numită *Parlamento*.

Dintre cele trei alcătuiri de Stări din statele Coroanei de Aragon, care numai rareori s'au putut întruni în sesiune generală, profesorul Mc. Ilwain, în studiul său amintit, se opreşte asupra celor din Catalonia, ca înfăţişând mai mult interes pentru studiul amănunţit al problemei [2]). Adunarea catalană nu comportă decât trei «brazos» sau Stări, feudatarii mari şi mici, *ricos hombres* şi *caballeros* alcătuind unul singur. O unire a micii nobilimi cu burghezia nu s'a produs deci nici aci. Convocările s'au făcut însă după reguli stricte şi severe, neadmiţându-se absenţe sau înlocuiri decât în cazuri foarte rare, şi fiind chemaţi reprezentanţii după o ordine dinainte stabilită şi respectată pentru toate sesiunile.

In Marele Privilegiu din 1283, Stările obţinuseră întruniri în fiecare an ale adunărilor lor, dar s'a ajuns mai târziu la compromisul sesiunilor trienale în Catalonia (1301) şi bienale în Aragon (1307) [3]). Nici o variaţiune nu se produce în ordinea de convocare a oraşelor şi este astfel « destulă îndreptăţire pentru afirmaţiunea profesorului Merriman, că adunările catalane semănau mai mult cu un corp legiuitor modern, decât oricare alta a Peninsulei. Suntem ispitiţi să înlocuim « Penin-

[1]) Cf. R. Altamira, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 590—91.
[2]) *Cambridge Mediev. Hist.* VII, p. 696 şi urm.
[3]) R. Fawtier, *op. cit.*, p. 240—41.

sula » cu « lumea »[1]. Ca și în Castilia, dar mai mult decât acolo, examinarea mandatelor *(poderes)*, conținând instrucțiunile scrise ale reprezentanților, se făcea cu cea mai mare minuțiozitate. Dreptul modern de interpelare era reprezintat prin obligațiunea de a aduce în adunare, nu petiții sau cereri ca în alte țări, ci *gravamina* sau *greuges*, adevărate rechizitorii împotriva administrației, față de care suveranul, apărând în *Cortes*, se găsea adesea în postură de acuzat. Controlul asupra impozitelor cerute și consimțite era nu mai puțin eficient, iar în intervalele sesiunilor, o delegație restrânsă: *Diputacion general*, comitet ales de *Cortes*, supraveghia atât strângerea cât și întrebuințarea dărilor [2]. Printre orașe, firește, Barcelona era în primul plan; spre deosebire de altfel de reprezintarea burgheză a Castiliei, în orașele catalane domină dela o vreme elementul popular, proces ce se poate urmări în cele mai multe constituții urbane ale Evului Mediu apusean.

Dar Adunările Catalane mai aveau o particularitate, pe care regimul Stărilor nu o mai oferă decât două sau trei secole mai târziu, și la celălalt capăt al Europei creștine, în Polonia: putința unui singur reprezintant de a opri în loc prin hotărîrea sa, lucrările adunării, ceea ce constitue cea mai categorică formă de opoziție ce se poate concepe. După cronicarul aragonez Geronimo Martel, erau trei trepte în acest sistem de opunere: ori opozantul își arăta voința să nu se discute o anumită chestiune, ori oprea în loc orice desbatere până nu se isprăvea discuția unei anumite probleme, ori, prin *dissentimiento*, în totul asemănător vestitului *liberum veto* polon, lovea de nulitate toate actele săvârșite de ceilalți reprezintanți din *Cortes*. In acest caz, Starea din care făcea parte « înțepenea » până ce se găsea o soluție, paralizând prin inacțiunea ei și celelalte Camere de Stări din *Cortes*; o asemenea situație se numea: *estar el braço parado*.

In instrucțiunile scrise, pe care le luau cu ei reprezentanții orașelor, acest drept era uneori menționat în mod expres:

[1]) Mc. Ilwain, *ibid.* p. 699. Cf. R. B. Merriman, *The Cortes of the Spanish Kingdom in the later Middle Ages, American Hist. Review*, XVI, 1911 și *The Rise of the Spanish Empire*, New York 1918, II, p. 126—130.

[2]) Sistemul a fost introdus aproape neschimbat, în regatul Siciliei după cucerirea aragoneză, mai târziu și în Sardinia (fără delegație).

ad praesentandum se... et ad interessendum... tractandum et ordinandum... et ad consentiendum... et ad dissentiendum ipsis tractatis et ordinationibus. Alteori e vorba lămurit de a hotărî *de nullitate curiae et omnium quae in ea fiunt et tractabuntur* [1]).

Cum de n'a ajuns acest mod de a lucra să provoace aceeași stare de anarhie, la care a dus mai târziu *liberum veto* în adunările Poloniei? El era totuși temperat în *Cortes* de principiul «părții celei mai mari și sănătoase» *(major et sanior pars)*, ce nu se stabilea totdeauna după criteriile obiective ale majorității, dar ajungea totuși să pună o frână necesară efectelor excesive ale unui *dissentimiento*. Astfel se aflau în germene în adunările spaniole, toate elementele regimului parlamentar modern. Printr'o împrejurare ciudată însă, regimul Stărilor în Aragon și în Castilia, care constitue un netăgăduit precedent al acelora desvoltate mai târziu de alte țări, a intrat în declin, în momentul în care aiurea se ridica mai puternic. Explicația faptului trebue căutată în primul rând în anarhia ce a pătruns cu vremea, în toate regatele spaniole, în rândurile aristocrației. Exclusivismul privilegiilor a dus în cele din urmă la sângeroase rivalități între familii și clientela lor, fenomen ce se repetă atât în Castilia cât și în Aragon, în decursul frământărilor din veacul al XIV-lea și al XV-lea. Cu drept cuvânt s'a putut spune că așa zisa *Concordia* dela Medina del Campo, impusă la 1465 de prelați și nobili regelui Castiliei Henric al IV-lea, în care se reproduc aproape condițiile ce le dictaseră, cu vreo două secole mai de vreme, *hermandades* lui Sancho al IV-lea, nu mai reprezintă decât o înșelătoare strălucire a triumfului acestor Stări [2]). Impotriva lor se ridică acum sentimentul de ordine al clasei de mijloc, care vede în puterea regală garanția de unitate a statului și de liberă folosire a avuțiilor câștigate prin negoț și industrie, ceea ce nu se putea realiza decât într'un regim de pace și de securitate lăuntrică. Emanciparea claselor rurale a dus pe de altă parte la același rezultat.

---

[1]) L. Konopczynsky, *Le Liberum Veto*, p. 126—27.
[2]) R. Altamira, *Historia de España*, II², p. 33.

Monarhia va găsi în aceste împrejurări schimbate posibilitatea de a recruta elementele de care avea nevoie, pentru a construi birocrația ei centralizatoare și armata de meserie, independentă de contingentele și concesiunile feudale. Impozitele, mai ales acele indirecte, tind a deveni permanente, ne mai fiind deci nevoie de consimțimântul periodic al Stărilor adunate în *Cortes*, pentru a le aproba și putea percepe. Domnia comună a regelui Ferdinand și a reginei Isabela, care pune capăt existenței deosebite a Castiliei și a Aragonului, înseamnă progrese repezi ale acțiunii de centralizare administrativă în detrimentul autonomiilor locale, garantate de *fueros*, și a însemnătății Adunărilor în vieața de stat [1]). Stările își păstrează rostul în ordinea economică și socială, dar rolul lor politic a încetat. Tocmai atunci însă, el atinge în Franța ca și în Imperiu, unul din momentele însemnate, deși trecătoare, ale desvoltării sale.

IV

STĂRI GENERALE ȘI PROVINCIALE ÎN FRANȚA

Nicăeri poate, istoria Adunărilor de Stări nu e mai bine cunoscută decât în Franța. S'ar putea spune că ea constitue în această privință, un exemplu clasic. Totuși, în Franța ca și în Anglia, cercetările mai nouă asupra regimului Stărilor și adunărilor lor reprezentative, au avut de înlăturat unele prejudecăți, împărtășite de istoriografia secolului trecut. Ele au mai aflat un răsunet în lucrarea lui Nicolae Iorga, ce ne slujește de călăuză; de-aceea o scurtă amintire a lor nu poate fi lipsită de folos.

Era într'adevăr la un moment dat, o credință unanim împărtășită că în vremea în care Anglia era sfâșiată de luptele civile, în care se desemna tot mai limpede tendința de îngrădire a puterii regale, mai întâi în folosul baronilor, iar pe urmă a tuturor Stărilor — în Franța monarhia ajungea sub Ludovic cel sfânt, la puterea de a edicta adevărate « Așezăminte » *(Établissements)* pentru întregul cuprins al regatului,

[1]) *Ibid.* pp. 445, 451.

fie domeniu direct al Coroanei, fie feude ale marilor vasali sau ale principilor apanagiști. « Intr'un ultim ajun de cruciată », la 1269, marele rege s'ar fi hotărît să publice o concordanță a legilor, canoanelor și decretalelor « pentru a confirma bunele obiceiuri și datinele cele vechi care sunt ținute în regatul Franței », măsură ce ar fi fost de-altfel întărită « *en plein parlament, par les barons du royaume* » [1]). Aci deci, regele, sprijinit de nobilime, ar fi introdus « legi fundamentale » inspirate de principiile dreptului roman renăscut, al căror preambul amintește opera legislativă a lui Frideric al II-lea în regatul Siciliei, alt exemplu de organizare centralizatoare și autoritară în detrimentul privilegiilor feudale.

Mai târziu însă, nevoile bănești mereu sporite ale regalității ar fi dus la cereri tot mai dese și mai cuprinzătoare de « ajutoare », iar complicațiile aduse de conflictul lui Filip al IV-lea cel Frumos, cu papa Bonifaciu al VIII-lea ar fi determinat întâia convocare a « Statelor » sau Stărilor generale: « în lupta aceasta cu Papa, regele este silit să adune un « Parlament » în sensul nostru de acum, nu în sensul judecătoresc. Se întrunesc astfel Statele Generale în April 1302 spre a lua o atitudine față de Bonifaciu, gata să fulmineze pe rege cu excomunicarea » [2]). Astfel s'ar desluși, în Franța, începuturile regimului reprezentativ.

Punctul de vedere al istoricilor mai recenți s'a modificat însă. Este de sigur exact că în ce privește domnia lui Ludovic al IX-lea, trebue să-i recunoaștem o necontestată autoritate, sprijinită de prestigiul moral care l-a așezat atât de curând în rândurile Sfinților. Mai ales în a doua jumătate a domniei, ordonanțele edictate de el s'au bucurat de o largă răspândire și de respectul general. Dar aceste considerațiuni nu se mai pot întemeia pe « Așezămintele » din 1269, dovedite a fi, nu un corp de legi edictate de regele Franței, ci o compilație de texte juridice, adunate de un cunoscător al dreptului, și strânse într'un « coutumier » prin anii 1272-73 (deci sub urmașul lui Ludovic), care alătură obiceiul din ținuturile Anjou, Maine și Orléans, de unele reguli de drept

[1]) N. Iorga, *Desvoltarea așezămintelor politice și sociale*, I, p. 186.
[2]) *Ibid.*, p. 203.

roman și canonic, și de câteva ordonanțe ale regelui Ludovic [1]). Lucrarea e puțin anterioară vestitelor *Coutumes de Beauvoisis* ale lui Philippe de Beaumanoir, și se înscrie în seria manualelor, « oglinzilor » și cărților de practică juridică ale timpului, fără să-i putem atribui valoarea unei codificări edictate de suveranul însuși.

Tot astfel suntem nevoiți a face rezerve asupra « celei dintâi convocări » a Stărilor în Aprilie 1302. Este adevărat că la 15 Februarie a acestui an, regele Filip a trimis scrisori de convocare unui număr oarecare de nobili și clerici, spre a delibera « despre unele treburi privind pe rege și starea regatului ». Este deasemenea știut că bailivii și seneșalii au primit ordinul de a trimite la Paris câte doi sau trei delegați ai unor orașe anume amintite. Câte și care au fost, nu se mai știe, se poate însă presupune că cele din miazăzi n'au avut posibilitatea materială de a-și trimite reprezentanții la adunarea ținută în biserica Notre-Dame, la 10 Aprilie 1302 [2]). Știm de-altfel ce s'a petrecut acolo: cancelarul Pierre Flote a pronunțat un discurs violent împotriva pretențiilor papei, care convocase la Roma clerul francez, spre a-l solidariza împotriva cerințelor regelui. S'ar fi citit cu acest prilej textul prescurtat și alterat al bulei pontificale, spre a îndârji mai mult spiritele [3]), manevră de propagandă politică ce pare a prevesti depeșa dela Ems a lui Bismarck. Iar în urma desvoltării acestor teme exclusiv religioase, reprezentanții nobilimii, clerului și ai orașelor și-au atârnat pecețile de scrisorile adresate cardinalilor, îndemnându-i să retragă injoncțiunile cuprinse în documentul pontifical.

In anul următor, alte adunări au avut loc în aceeași chestiune, tinzând la convocarea unui conciliu general al Bisericii, spre a pune capăt conflictului. S'a făcut în același timp o adevărată campanie de adeziuni scrise la propunerile regelui, strânse din loc în loc de comisari regali, anume trimiși în

---

[1]) Cf. Ch. V. Langlois, în Lavisse, *Histoire de France* III, 2, p. 78 și A. Esmein, *Cours Elémentaire d'Hist. du Droit français*[15], p. 694. V. și nota lui Pett-Dutaiilles în Stubbs, *Hist. constitutionnelle de l'Angleterre*, II, p. 395.

[2]) R. Fawtier, *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz) VI, p. 254.

[3]) G. Picot, *Histoire des États Généraux*, I[2], p. 22. Indoieli la Fawtier *op. cit.*, p. 396.

acest scop. Scrisorile erau adresate « decanilor şi capitulelor bisericilor catedrale şi colegiale, priorilor Predicatorilor, păzitorilor Minorilor, mânăstirilor altor ordine, nobililor, consulilor, cetăţenilor şi altor persoane bisericeşti şi mirene », iar apelul era făcut nu « pentru binele regatului », ci « spre cinstirea lui Dumnezeu, a legii catolice şi a Sfintei Maice, Biserica ». Concluzia se impunea dela sine şi D-l Fawtier a subliniat-o de curând în modul cel mai lămurit.

« Aceasta a fost consultarea din 1302—1303. Se vede de îndată că n'a fost, cel puţin în aparenţă, decât o chestiune de ordin strict religios. Regele nu acţionează ca rege, ci ca creştin. Adunările ce le strânge, sunt mărginite ca număr şi nu se întrunesc decât spre a asculta cuvântări de un caracter strict religios. Când regalitatea a părut că vrea să convoace cu adevărat elemente din întregul regat, nu e vorba propriu zis decât de reprezintanţi ai bisericii. Că chestiunea a avut repercusiuni politice, că acest caracter religios ce i s'a dat la început a fost un artificiu al regalităţii, aceasta se poate admite, dar nu e mai puţin adevărat că a fost prezintată — şi probabil primită — ca o chestiune pur religioasă » [1]). Trebue deci să căutăm un alt punct de plecare pentru începutul Adunărilor de Stări, decât aceste convocări ale lui Filip cel Frumos, de un caracter cu totul întâmplător. Mai mult decât aiurea, desvoltarea în timp a instituţiei este necesară înţelegerii ei.

* * *

De fapt, originea Adunărilor se găseşte, aşa cum am mai amintit, tot în obiceiul feudal al « sfatului şi ajutorului » datorit suzeranului, care duce la întrunirea vasalilor în jurul său, la date anumite pentru împărţirea dreptăţii, sau în cazuri bine determinate de regulile de drept în vigoare [2]). In cazul ce ne interesează, e vorba de adunarea periodică a Curţii regelui *(Curia regis)*, care întocmai ca şi în Anglia, la începuturile evoluţiei ce am examinat-o, cumulează atribuţiunile

[1]) R. Fawtier, *op. cit.*, VI, p. 255.
[2]) Fr. Olivier-Martin, *Précis d'histoire du Droit français*[2], Paris 1938, p. 265, no. 753.

unei curți de justuție, unui consiliu administrativ și în unele împrejurări, ale unei adunări legislative, chemate să întărească și să asigure o mai largă aplicare ordonanțelor regale. Nu e nici o legătură directă cu adunările periodice *(placita)* ale perioadei carolingiene, care se adunau de două ori pe an, mai numeroase în primăvară, mai restrânse în toamnă, spre a lua cunoștință și a aproba capitulariile; totuși tradiția lor nu dispăruse cu totul și o mențineau în oarecare măsură, sinoadele dese ale bisericii [1]). Teoria va fi reluată mult mai târziu de « parlamentele » ajunse, în Franța, curți specializate de justiție, dar în sânul cărora se vor manifesta ambiții politice și voința de a legifera.

Dar în această fază de început, ce o constitue epoca medievală, nu trebue să vedem altceva decât aplicarea cunoscutelor principii feudale: regele Capețian al Franței nu face altceva decât orice senior, care poate aduna în jurul său un număr mai mare de oameni în dependință de vasalitate. Ludovic al VII-lea, Filip August au ținut asemenea adunări solemne, iar în scurta domnie de trei ani a lui Ludovic al VIII-lea (1223—1226) au fost nu mai puțin de zece, în care s'au luat hotărîri cu privire la războiul din Anglia, la cruciata împotriva Albigesilor, la veșnica chestiune a Evreilor. Altădată e vreun proces de trădare (de « hiclenie », cum se spunea la noi) împotriva vreunui vasal necredincios, cum a fost acel intentat lui Petru de Dreux, comite al Bretaniei, la 1230, care întrunește pecețile a treizeci de mari feudatari, amintindu-se că și « alți baroni și cavaleri » au luat parte la judecată. « Această perioadă, cum s'a observat, înseamnă apogeul, dar și declinul marilor adunări. Obiceiul « colocviilor » între regi și credincioșii lor, ca și între marii seniori și vasalii lor, e îndeobște răspândit în Apus. Un contemporan al Sf. Ludovic, Humbert de Romans, maestru general al ordinului Dominicanilor, îl atestă, cu privire la predicile ce trebuesc ținute în « parlamentele » diferitelor regate; « regii, spune el, la anumite timpuri ale anului, adună un mare număr de sfetnici, de domni și fețe bisericești; se deliberează despre treburile pu-

---

[1]) O. Hintze, *Repräsentativverfassung, Hist. Zeitschrift*, 143, p. 15.

blice, se porunceşte ce trebue poruncit privitor la regat, iar miniştrii îşi fac raportul »[1]). Am văzut de altfel că cuvântul « parlament » are o întrebuinţare chiar mai veche, în acest înţeles de conferinţă, de sfat [2]).

Astfel se desvoltă o solidaritate de clasă care duce în mod firesc la alcătuirea Stărilor [3]), deoarece se întâlnesc şi se înfruntă în aceste adunări interese divergente. In special opunerea între nobilime şi cler e puternică în veacul al XIII-lea. Ea duce la constituirea unor adevărate ligi între seniorii laici ai regatului, menite să îngrădească şi să împiedece încălcările justiţiei eclesiastice în drepturile lor de judecată, şi mai ales dispunerea de către Papi, a beneficiilor bisericeşti vacante în favoarea străinilor, veniţi de peste munţi — din Italia. E aceeaşi reacţiune xenofobă ce am mai întâlnit-o aiurea, în Anglia, în regatele spaniole, şi care e unul din temeiurile constante ale solidarităţii de Stare. In 1235, vedem astfel un mare număr de baroni adunaţi la Saint-Denis, pentru a protesta împotriva episcopului de Beauvais şi arhiepiscopilor de Reims şi Tours, tot în legătură cu drepturile de jurisdicţiune. Dar în 1246 mişcarea devine generală: o adevărată ligă întruneşte o mare parte a nobilimii din Nordul şi Vestul Franţei, şi alege un comitet de patru, din care fac parte ducele Hugues de Burgundia, Pierre Mauclerc, Hugues de Lusignan şi Hugues de Châtillon, comite de St.-Pol. Aceşti *statutarii*, cum îi numesc documentele pontificale, organizează rezistenţa împotriva Bisericii, chiar şi în contra măsurilor de excomunicare [4]). Ei se găsesc de-altfel în legătură cu marele vrăjmaş al Papalităţii, Frideric al II-lea, la chemarea căruia se pare că liga s'a constituit. Dar şi după căderea împăratului, lupta continuă şi acte ale cancelariei pontificale din 1253 şi 1257 mai amintesc de aceste « con-

---

[1]) Ch. Petit-Dutaillis, *L'essor des États d'Occident*, în *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), IV, 2, p. 246.

[2]) V. mai sus, p. 4 şi urm.

[3]) După Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale*, p. 267, aceste adunări ca şi pretenţiile (nerealizate) ale marilor feudatari de-a constitui o « curte a pairilor » constitue « germenele Stărilor Generale ».

[4]) Ch. V. Langlois, în *Hist. de France*, III, 2, p. 60—61 şi G. de Lagarde, *La naissance de l'esprit laïque au déclin du Moyen-Âge*, 1934, I, p. 207—208.

federații » împotriva intereselor bisericești — și aceasta în țara și sub domnia lui Ludovic cel Sfânt!

La rândul lor, clericii se apără: « Se pare că clerul ar fi organizat efectiv, sub Ludovic al IX-lea, « ligi » împotriva acelora ale baronilor. Formule ale veacului al XIII-lea arată că s'au alcătuit atunci sindicate de clerici, despre care de-altfel nu se știe nimic, afară de faptul că fiecare membru al sindicatului contribuia, din banii săi, la apărarea comună, și că toți încredințau un mandat câtorva, de a-i reprezinta pentru a împlini scopul asociației » [1]. Iată deci, la două din ordinele sau Stările de mai târziu — nobilimea și clerul — un început de organizare profesională în corpuri constituite, încă dela jumătatea veacului al XIII-lea. Efectele în ordinea politică au fost însă întârziate, de prestigiul personal al regelui Ludovic și de concepția sa religioasă a chemării regale; a doua parte a domniei, după întoarcerea din Siria, între cele două cruciate conduse de rege, constitue « o fază mistică și absolutistă » în care suveranul își caută inspirația mai mult în îndrumările de Sus, de cât în sfaturile oamenilor săi [2].

Consultările în această perioadă au doar un caracter parțial și tehnic: astfel, pentru alcătuirea ordonanțelor asupra monetelor dela 1263 și 1265, care pun capăt pentru un timp variațiunilor arbitrare în acest domeniu, au fost convocați burghezi din mai multe orașe, fără însă a se face apel la reprezentanții seniorilor și ai bisericii. Contactul cu diferitele regiuni și categorii sociale e păstrat în această fază mai mult prin anchetele ordonate de autoritatea monarhului, decât prin adunări de reprezintanți ai puterilor locale. Este în același timp epoca în care încep a se deosebi secțiuni deosebite și specializate în vechea « Curte a Regelui », din care se vor desface în curând — paralel cu evoluția din Anglia — un « parlament » (curte de judecată), o Curte de Conturi pentru verificarea socotelilor, și Consiliul restrâns cu atribuțiuni de guvernământ [3].

Indată însă după moartea lui Ludovic al IX-lea sub zidurile Tunisului, categoriile sociale organizate prin legături de soli-

---

[1]) *Ibid.* p. 63, n. 1.
[2]) Ch. Petit-Dutaillis, în *Hist. du Moyen Âge*, IV, 2, p. 273.
[3]) Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale*, p. 268 și urm.

daritate, se manifestă pe planul politic. Urmaşul Sfântului Ludovic, Filip al III-lea — deşi calificat de « Hardi », Indrăsneţul — nu se bucura nici pe departe de prestigiul, fără seamăn în Evul Mediu, al predecesorului său. Monarhia nu se mai simţea deci în stare de a rezolvi problemele mari şi de-a înfrunta crizele grave, numai prin propriile ei puteri. Când Papa Martin al IV-lea a căutat să atragă regalitatea franceză în marele conflict mediteranian, deschis de intervenţia regelui aragonez în Sicilia împotriva lui Carol de Anjou, şi a oferit unui fiu al lui Filip al III-lea coroana Aragonului, regele Franţei a convocat la Bourges în Noemvrie 1283, o mare adunare de baroni şi prelaţi. Dar aceasta n'a fost de ajuns, şi o nouă întrunire are loc la Paris, la 20 Februarie 1284, în care regele pune să se citească din nou, în latineşte şi franţuzeşte, propunerile Papei, şi cere sfatul. « La 21, dimineaţa, nobilimea şi clerul au luat loc în săli deosebite ale palatului regal. După o discuţie destul de vie, cele două ordine s'au înţeles să dea un aviz favorabil. Inştiinţat de Simon de Nesle, purtător de cuvânt al nobilimii, cardinalul Cholet (căruia i se datoreşte o relaţiune a tuturor acestor întâmplări) a trimis vorbă regelui să vie. Filip sosi cu cei doi fii ai săi, Filip şi Carol; prelaţii se amestecară cu baronii şi mai era acolo şi mulţimea »[1]). Simon de Beaulieu, arhiepiscop de Bourges, în numele clerului, şi seniorul de Nesle, în acel al nobilimei, au declarat că primesc propunerile şi condiţiile pontificale, iar regele le-a mulţumit pentru « sfatul credincios » şi a acceptat şi el[2]).

Amănuntele sunt foarte interesante pentrucă ne arată o adevărată Adunare de Stări, funcţionând după regulile consacrate din Anglia sau din regatele spaniole, cu deosebirea însă că se mărgineşte aci la cele două « ordine » ale clerului şi nobilimii; reprezintanţi ai oraşelor n'au fost convocaţi încă de rândul acesta. E totuşi un pas însemnat spre ceea ce se va realiza câte-va decenii mai târziu; nu e de nesocotit şi « multi-

1) Ch. V. Langlois, în *Hist. de France, III,* 2 p. 115—116. Cf. A. Esmein, *Cours d'hist. du droit français*[16], p. 470.

2) Propunerea întâmpinase la început oarecare opoziţie, între altele chiar acea a moştenitorului tronului. Cf. Fawtier, *op. cit.*, p. 280.

mea», admisă să ia parte la ședința finală și la proclamarea hotărîrilor, procedură ce o vom regăsi și în unele din vechile Adunări ale țărilor românești.

Despre întâile adunări, efectuate în timpul lui Filip cel Frumos, a fost vorba mai sus. Deși nu pot fi socotite Stări generale (cuvântul însuși de «États» nu este încă folosit) ele adaugă celor două ordine dela 1284 și al treilea element, acel al reprezentanților orașelor, așa cum se făcea mai de mult în Anglia sau în regatele din miazăzi. Dar nici despre aceea ținută la 1308, spre a cere Sf. Scaun să ia măsuri împotriva ordinului Templierilor, pe care regele Filip se pregătea să-l desființeze, nu se poate spune mai mult decât despre acele ce au precedat-o, de sigur și din lipsă de informații, o parte numai a mandatelor de trimitere a delegaților fiind păstrată. E vorba însă tot de o chestiune religioasă, în care regele cere adeziunea diferitelor categorii sociale, fără a mai asista însă la ședințele adunării. Mai caracteristică, și întrucâtva mai apropiată de ideea ce ne-o facem despre o adunare de Stări, e aceea care s'a ținut la Paris, la 1 August 1314, în care regele înconjurat de nobilii și prelații Curții sale, prezidează întrunirea procuratorilor trimiși de orașe. Principalul său sfetnic și capul visteriei, Enguerrand de Marigny, sortit în curând unui sfârșit tragic, rostește o cuvântare în care desvălue greutățile războiului din Flandra și nevoile de bani ale tezaurului; în numele Parisului, burghezul Étienne Barbette răspunde, asigurându-l de sprijinul comunei, adeziune la care se asociază și delegații celorlalte orașe. Dar toată ceremonia se înfățișează ca un act public, ce confirmă doar înțelegeri dinainte stabilite. De fapt, trimișii regelui umblă prin provincii, tratând direct cu seniorii, clericii sau consilierii orașelor, spre a stabili nu impozitul în sine, ci modul de a-l percepe și a-l repartiza. Cu drept cuvânt, D-l Fawtier, comparând din acest punct de vedere adunările reprezentative din Anglia, Franța și Spania la începutul veacului al XIV-lea, constată că «în Spania se discută mai totdeauna cu regele, și adesea nu i se dă ascultare; în Anglia se discută adesea cu regele, și nu i se dă întotdeauna ascultare; în Franța, dacă se

târgueşte cu agenţii regali, nu se discută cu regele, ci i se ascultă cerinţa »[1]).

La sfârşitul domniei lui Filip al IV-lea, definiţia nu mai e însă atât de potrivită cu realităţile din Franţa. Deşi acest regat era acum mult mai întins şi mai bogat decât stăpânirea rămasă regelui englez, nevoile mereu sporite ale fiscalităţii regale, întreţinerea unor armate numeroase în care elementul de meserie, al lefegiilor *(soudoyers)* devine tot mai însemnat, au dus la un desechilibru între venituri şi cheltuieli tot atât de accentuat, ca acel ce caracteriza în aceeaşi vreme finanţele lui Eduard I sau al II-lea. Mereu trebuiau cerute nouă «ajutoare», nouă biruri; sunt cunoscute de asemenea variaţiunile în cursul şi în valoarea monetelor, care aduceau beneficii tezaurului prin diferenţele de emisiune sau «tăierea» pieselor aflate în circulaţie, dar provocau în acelaşi timp turburări întregii vieţi economice. Sume considerabile fuseseră realizate prin confiscarea averii Templierilor, prin măsurile de prigoană împotriva Evreilor sau a Lombarzilor; totuşi nu era deajuns şi adunarea dela Paris prevestea nouă impuneri. S'au reconstituit atunci ligile, nu însă pentru a apăra drepturile unei Stări împotriva alteia, ci în scopul comun de-a se opune cerinţelor şi exacţiunilor fiscalităţii regale. Liga din Burgundia, constituită în Noembrie 1314, cuprinde un număr de baroni «pentru ei şi ceilalţi nobili ai ducatului Burgundiei», abaţi, decani şi priori în numele clerului şi «obştea» *(commun)* a unsprezece oraşe «pentru toate oraşele mari şi mici, ale ducatului». O altă ligă a «nobililor şi a obştei» din Champagne — din care făcea parte bătrânul cronicar Joinville — s'a unit cu ea, la 1 Decemvrie, odată cu ligile din comitatele Auxerre şi Tonnerre, din Vermandois, Beauvoisis, Artois, Pontieu; era o adevărată confederaţie [2]). In faţa ei, regele cedase, când moartea i-a încheiat domnia.

Aceea a fiului şi urmaşului său, Ludovic al X-lea, a fost consacrată lichidării paşnice a unui conflict, ce ar fi putut avea urmări mult mai grave. Concesiuni de tot felul au fost

[1]) R. Fawtier, *Hist. du Moyen Âge*, VI p. 259.
[2]) Ch. V. Langlois, *Hist. de France*, III, 2 p. 265—266.

făcute celor nemulțumiți: Enguerrand de Marigny a fost jertfit răzbunărilor feudale. Nu este exclus să fi fost în aceste împrejurări o influență a evenimentelor din Anglia, unde se instituiseră în același an « ordonatori » ai regatului, după înfrângerea dela Bannockburn [1]). Dar regele Franței, probabil la îndemnul unor sfetnici experimentați, a procedat cu prudență și abilitàte: concesiunile n'au fost făcute întregii mișcări, Stărilor constituite ale regatului în întregimea lor, ci reprezentanților fiecărui ținut în parte. Și mai înainte de-altfel, se putea observa că în Franța, ca și în regatele spaniole, « manifestările colective erau manifestări ale spiritului provincial » [2]). In locul unei singure « Charte » după modelul englez, s'au distribuit o serie de hrisoave provinciale: *Charte aux Normands*, 19 Martie 1315, *aux Languedociens*, 1 Aprilie, *aux Bourguignons*, Aprilie și 17 Mai, *aux Picards* 15 Mai, *aux Champenois* 18 Mai. Cele mai multe reproduceau, uneori chiar *in extenso*, plângerile transcrise în « caíetele » înfățișate de reprezentanții ligilor, cari obțineau astfel, cel puțin în aparență, câștig de cauză. Astfel în *charte aux Normands* se recunoștea în termeni neîndoielnici, că nicio dare nu putea fi impusă ținutului fără consimțimântul factorilor autorizați ai puterilor locale, privilegiu ce a fost invocat, veacuri întregi, de locuitorii unei provincii tradiționaliste. In multe din aceste documente se strecurau însă și rezerve semnificative cu privire la « drepturile Majestății regale ». In general, față de întinderea mișcării și de aspectul ei la început, care amintea de aceea din Anglia împotriva lui Henric al III-lea, rezultatele au fost relativ modeste, și mai ales trecătoare. Nici solidaritatea Stărilor nu s'a man festat cu destulă tărie: unite momentan, ele s'au despărțit repede. Menținerea privilegiilor nobilimii, de a purta războaie private și de a-și cheltui puterile în întreceri cavalerești, nu putea interesa pe oamenii obștei *(gens du commun)* ai orașelor, nici pe unii reprezentanți ai clerului. De aceea actele de Asociație și Confederație « à la polonaise »

---

[1]) R. Fawtier, *ibid.*, p. 428.

[2]) Ch. Petit-Dutaillis, în *Hist. du Moyen-Âge*, IV, 2, p. 286. Pentru contrastul cu Anglia, v. M. Bloch, *La société féodale*, II, p. 221—222.

din 1314 [1]), deşi formal au fost încununate de succes, nu au dus în practică la consecinţele ce s'ar fi putut aştepta.

Ele s'ar fi putut produce totuşi, ca în alte ţări, în urma crizelor dinastice ce s'au ivit sub ultimi Capeţieni direcţi. Succesiunea lui Ludovic al X-lea, deschisă în 1316 şi complicată prin moartea fiului său postum, Ioan I, a dus la înlăturarea fiicei sale în folosul fratelui regelui, Filip, care era regent. O ligă s'a înjghebat pentru a-i contesta titlurile la domnie, dar ea s'a risipit repede şi o adunare de nobili, de prelaţi, de burghezi din Paris şi maeştri ai Universităţii (cari intră astfel în vieaţa politică) a confirmat în Februarie 1317 drepturile lui Filip al V-lea; alte întruniri locale au depus legiuitul jurământ în provincie [2]).

Prin faptul poate că fusese contestat, noul rege a ţinut să consulte mai des Stările regatului. Dar ca şi predecesorul său, el n'a voit să se lase înfruntat de o singură adunare. Se introduce atunci un obiceiu care va fi una din marile piedeci în calea desvoltării regimului reprezentativ în Franţa medievală: acel de a ţinea deosebit adunări ale reprezentanţilor Nordului şi Sudului, după vechea despărţire între Langue d'Oil şi Langue d'Oc. Astfel sunt convocaţi la 3 Martie 1317, procuratorii a 45 de oraşe din Langue d'Oil; la 27 Martie, acei a o sută de oraşe din Langue d'Oc. Asemenea consultări se repetă în anii următori, fie pentru chestiuni de ordin monetar, fie pentru subsidii în vederea războiului din Flandra; dar Stările nu se mai întâlnesc laolaltă, ci se convoacă adunări de nobili şi prelaţi, sau deosebit de delegaţi ai burgheziei. Urmaşul lui Filip, Carol al IV-lea, ultimul din Capeţienii direcţi, a urmat aceeaşi politică: în 1326, operaţiile de războiu în Guyenne, împotriva Englezilor, au fost hotărîte de o adunare a nobililor şi a prelaţilor [3]). Alte chestiuni erau supuse adunărilor locale, întrunite după circumscripţiile bailivilor şi seneşalilor: această organizare se va menţinea mai târziu, ca bază a sistemului electiv. Nici criza dinastică ivită la 1328, după stingerea liniei directe a dinastiei, care

[1]) Ch. V. Langlois, *op. cit.*, p. 271.
[2]) R. Fawtier, *op. cit.*, p. 433.
[3]) Ch. V. Langlois, *ibid.*, III, 2, p. 281.

a adus pe tronul Franței pe Filip al VI-lea de Valois, nu a dat loc la consultări de altă natură; se pare că o adunare de nobili și prelați a confirmat hotărîrea din 1317, care înviase, desigur prin intervenția Universității, tradiția de succesiune în linia bărbătească a legii salice [1]).

* * *

O evoluție deosebită nu putea să rezulte decât din complicațiile războiului de o Sută de Ani; de-abia atunci se poate vorbi în Franța de o mișcare a Stărilor cu un caracter accentuat de a lua parte la cârmuirea țării. De altfel, încă dela 1869, Academia de Stiințe Morale și Politice dela Paris a hotărît ca subiect pentru concurs « Istoria Stărilor Generale *dela 1355* la 1614 », îndemn ce a fost urmat de Georges Picot, a cărui lucrare — *Histoire des États Généraux* — răspunde întocmai acestui program [2]), deși autorul a publicat deosebit documentele privitoare la adunările din vremea lui Filip cel Frumos, pe care le considera tot « Stări generale ». Cu cât războiul devine însă mai greu și cere sacrificii și cheltuieli mai mari, cu atâta adunările sporesc în însemnătate, în conștiința rostului și puterii lor. Incă dela 1346, se convoacă în Februarie Stările din *Langue d'Oil* la Paris, cele din *Langue d'Oc* la Toulouse. Dar nu mai e o simplă formalitate de aprobare a cerințelor regale: delegații orașelor în special, făgăduesc «*moult gracieusement*» ajutor pentru onoarea ce li se face de a fi chemați, dar cer să consulte întâi pe acei cari i-au delegat. A trebuit, pentru a-i dispune mai bine, o ordonanță de înlăturare a unui șir întreg de abuzuri administrative și fiscale, conformă cu dorințele lor. Se vede limpede târguiala pe care regele e nevoit să o facă acum cu Stările, spre a putea obține ajutorul bănesc, ce-i face trebuință pentru purtarea războiului [3]).

Dar împrejurările erau să aducă crize mult mai serioase, în care regimul Stărilor capătă trăsături mult mai precise și puternice. Două momente mai ales trebuesc reținute, ca

[1]) G. Picot, *Hist. des États Généraux*, I², p. 29—30.
[2]) *Ibid.* Introducere, p. XIII.
[3]) V. A. Coville, în Lavisse, *Hist. de France*, IV, 1, p. 74 și urm.

puncte culminante ale istoriei Stărilor franceze în această perioadă, şi pentrucă ele înseamnă o lature revoluţionară, ce va reapărea mai târziu, cu consecinţe mult mai importante în istoria acestei ţări: e vorba de « domnia Stărilor generale » între anii 1356—1358, şi de criza politică din 1413. Sunt între aceste evenimente, depărtate de mai bine de jumătate de secol, oarecare trăsături comune: mişcarea începe, într'un caz ca şi în celălalt, printr'o dorinţă generală de reformă a aşezămintelor şi a administraţiei, pentru a stabili o repartiţie mai dreaptă şi mai uşoară a birurilor şi o mai bună gestiune a finanţelor monarhiei. Din acest punct de vedere, asemănarea cu împrejurările din vremea lui Ludovic al XVI-lea şi din preajma marii Revoluţii, e izbitoare. Ambele revendicări duc la convocarea Stărilor, într'un cadru mai larg decât cel obişnuit, şi la exprimarea unor deziderate de natură deosebită, care se înscriu în marile ordonanţe din Martie 1357 şi din Mai 1413. De fiecare dată însă, acţiunea reformatoare a Stărilor e depăşită de acea a unei minorităţi radicale şi turbulente, care îşi află căpetenia şi centrul de agitaţie la Paris: la 1356 în jurul prepozitului negustorilor, Étienne Marcel, la 1413 în jurul starostelui măcelarilor, Simon Caboche. Aripa revoluţionară câştigă la început teren, exercită teroarea, şi îşi impune chiar colorile regalităţii: Delfinul Carol va trebui să poarte scufia albastră şi roşie a Comunei Parisului, iar jumătate de veac mai târziu, regele Carol al VI-lea, scufia albă a « Cabochienilor »[1]). De fiecare dată de asemenea, prin acelaşi straniu paralelism, un membru al casei domnitoare caută sprijin în grupul revoluţionar: Carol cel Rău de Navara, la 1356; Ioan fără Teamă al Burgundiei, în 1413 — nu fără a fi în cele din urmă speriaţi de tovărăşia în care se găsesc. In fine, în ambele împrejurări, excesele la care se dedau revoluţionarii din Paris şi atitudinea lor extremistă impresionează şi respinge pe reprezentanţii Stărilor din provincie, ale căror năzuinţe nu depăşesc o anumită ordine în gospodăria publică, o sănătoasă reformă a aşezămintelor tradiţionale, în cadrul monarhiei, căreia înţeleg să-i rămână credincioşi; în cele din

[1]) Printr'o ciudată coincidenţă, alăturarea acestor colori ale mişcărilor revoluţionare din Parisul medieval prevesteşte tricolorul Revoluţiei franceze.

urmă radicalii din Paris rămân izolați și reacțiunea îi doboară. De ar fi reușit să se impună Stărilor provinciale, 1789 și 1792 ar fi fost poate anticipate cu patru veacuri.

Nu e de sigur locul de a reface aci amănunțit istoricul unor evenimente, care sunt îndeajuns de bine cunoscute prin publicarea documentelor și lucrările cercetătorilor mai recenți [1]). Sunt însă unele trăsături caracteristice care trebuesc subliniate, deoarece lasă să se întrevadă mai bine structura și tendințele acestor adunări.

Mai întâi consultarea Stărilor continuă, în 1355 și 1356, să fie împărțită: cele din Langue d'Oil se întrunesc la Paris, cele din Langue d'Oc la Toulouse, «erau ca și două regate în Franța» [2]). E un element de slăbiciune în această fragmentare, care în cele din urmă va folosi puterii regale; năzuințele ambelor adunări sunt însă identice. Ele capătă o expresiune cu atât mai vie, cu cât în 1356 amintirea dezastrului dela Poitiers, în care regele Ioan a căzut prins în mâinile Englezilor, era mai proaspătă în conștiința tuturor. Consecința directă a acestei mari bătălii pierdute era, de o parte, slăbirea reprezentării nobilimii, prin lipsa atâtor seniori căzuți în luptă sau deținuți în captivitate, și scăderea prestigiului unei categorii sociale, al cărei rost era tocmai de a lupta pentru apărarea regatului, ce n'o putuse asigura; de alta, afirmarea hotărîtă a voinței « Stării a treia » (termenul propriu zis e din veacul al XV-lea, dar noțiunea începe a se concretiza) de a lua o parte efectivă la cârmuirea țării. Astfel deciziunea că în deliberările ce au loc, unanimitatea ordinelor să fie de rigoare, și nicio Stare să poată fi majorată de celelalte două, e menită să apere drepturile orașelor, ale căror delegați se simt mai numeroși decât acei ai clerului sau ai nobilimii [3]). Izvoarele timpului exprimă destul de bine nedumerirea acestor două din urmă Stări, mai ales la adunarea din Paris; până și Froissart, povestitorul isprăvilor cavalerești, amintește în câteva pagine de «timpul în care domneau cele

[1]) Cf. G. Picot, *Hist. des États Généraux*, I², p. 45 și urm.; A. Coville, în Lavisse, *Hist. de France*, IV, 1, p. 109 și urm.

[2]) A. Coville, *op. cit.*, p. 117.

[3]) G. Picot, *op. cit.*, p. 99, n. 2.

trei Stări» şi de îngrijorarea ce cuprindea pe reprezentanţii seniorilor şi ai Bisericii: « *Or vous di que li noble dou royaume de France et li prelat de sainte Eglise se commencièrent à taner de l'emprise et ordenance des Trois estas. Si en laissoient le prevost des marchans couvenir et aucuns des bourgois de Paris, pour ce que cil s'en entremettoient plus avant que il ne le volsissent* » [1]).

Intr'adevăr, nu mai era vorba acum numai de apărarea unor privilegii încălcate de agenţii regelui, ci de o supraveghere efectivă, poate inspirată de precedentele spaniole, a perceperii dar şi a cheltuirii banilor încasaţi. In lipsa regelui care îşi aştepta răscumpărarea, după obiceiul cavaleresc, în prinsoarea destul de îngăduitoare dela Londra, Stările socotesc că trebue făcut procesul înfrângerii, « epurat » consiliul regal de sfetnici vinovaţi sau neprevăzători şi instituit un Consiliu desemnat de ele, spre a ajuta pe tânărul principe Carol, Delfinul, care, tot la îndemnul lor, trebue să ia titlul de regent. Nu e sigur însă că acest consiliu ar fi cuprins, cum scrie Froissart, câte doisprezece delegaţi ai fiecărei Stări [2]).

O altă lature nouă e unificarea lucrărilor în această adunare excepţională: cei peste 800 de delegaţi ai celor trei Stări, întruniţi la Paris în Camera Parlamentului (Inalta curte de Justiţie) la 17 Octombrie 1356, aleg o comisiune mai restrânsă de 80, care deliberează împreună în mănăstirea « des Cordeliers » pentru a formula în scris cererile Adunării. Delfinul Carol încearcă să scape de presiunea Stărilor, prorogându-le, sub motivul că trebuia să se întâlnească la Metz cu Impăratul; în zădar, căci e nevoit să consimtă la o nouă întrunire în Februarie 1357, în care oratorii ce se afirmaseră în sesiunea precedentă: Robert Le Coq, episcop de Laon, şi Étienne Marcel, postăvarul, prepozitul negustorilor din Paris, îşi formulează revendicările cu mai mare îndrăsneală. Rezultatul imediat a fost « Marea ordonanţă » în 61 de articole din Martie 1357.

---

[1]) Froissart, *Chroniques*, ed. S. Luce, V, p. 95-96 (cap. LXXIX § 410).

[2]) Cf. A. Esmein, *Cours élémentaire d'hist du droit français* [15], p. 491.

Cine examinează mai de aproape și amănunțit decât o putem face aici, textul acestui document, este izbit de caracterul său, pentru definirea căruia nu putem folosi termeni mai potriviți, decât acei ai lui Nicolae Iorga spre a caracteriza *Magna Charta* engleză din 1215: «foarte loial și foarte medieval» [1]). Articolele se potrivesc întocmai cu «caietele» Stărilor din Octombrie și cu acele ale altor ordonanțe precedente ; amestecă chestiuni de principiu, ca inviolabilitatea reprezentanților, acordul Stărilor pentru percеperea birului, numirea de comisari pentru a face plățile și a verifica socotelile [2]), dreptul de a denunța și obținea destituirea funcționarilor abuzivi, acel de a se pronunța asupra eventualei întreruperi a operațiunilor de războiu — cu preocupări de amănunt și de ordin practic: consilierii Parlamentului sau ai Camerei Conturilor să fie prezenți la ședințe la răsăritul soarelui, lefegiii să nu poată cantona mai mult de o noapte în același oraș, sau cu îngrădiri ale unor vechi drepturi feudale: interzicerea, de atâtea ori repetată, a războiului privat, și desființarea oprelіștilor pe terenurile rezervate vânătorii regale sau senioriale, în ultimii patruzeci de ani. Este o deosebire adâncă și izbitoare între aceste dispozițiuni, care nu se îndepărtează de linia unei tradiționale credințe în instituțiile monarhiei feudale, cu dorința cel mult de-a le îndrepta — și tendința vădită de-a substitui domnia Stărilor sau a unei fracțiuni a lor, acelei a Suveranului absent și de a impune regentului, cum s'a și făcut, un consiliu desemnat de Adunarea Stărilor. Nu poate fi contrast mai desăvârșit decât acel ce rezultă din această alăturare; de o parte textul greoiu, dar de un spirit legalist și moderat, al «Marei Ordonanțe»; de alta, violențele lui Étienne Marcel și ale partidului său (Froissart scrie : «*li prevos des marchans et cil de sa secte*» [3]) care merg până la uciderea, în fața principelui Carol, a mareșalilor de Normandia și Champagne și la alianța cu țăranii răsculați — *les Jacques* — ale căror excese deter-

[1]) V. mai sus, p. 12.

[2]) Concepție ce a pătruns și în scrierile timpului: Nicole Oresme în tratatul său cunoscut despre monete (sfârșitul sec. al XIV-lea), socotește că regele nu poate altera moneta fără consimțimântul supușilor.

[3]) Froissart, *Chroniques*, ed. S. Luce, V., p. 109.

mină, prin reacțiune, o solidaritate de clasă a nobilimii. Este limpede că mișcarea revoluționară a elementelor radicale a depășit intențiile corpurilor constituite, în numele cărora au încercat să lucreze.

Aceeași impresie o culegem din examinarea evenimentelor ce s'au desfășarat în jurul convocării Stărilor Generale din 1413. Sub domnia lui Carol al V-lea, asupra căruia criza, ce o înfruntase ca regent, va fi lăsat urme durabile, convocările se făcuseră la intervale mai mari de timp și în ocazii însemnate, cum a fost aceea din 1369, pentru a hotărî reînceperea războiului împotriva Angliei. Sub urmașul său, Carol al VI-lea, atins dela 1392 de boala ce îl făcea incapabil să domnească, au fost multă vreme chemate «adunări de notabili» mai restrânse, cuprinzând și ele reprezintanți ai celor trei Stări, dar după alegerea și voința regelui [1]). Reaua stare a finanțelor și amenințarea unei nouă intervenții a Englezilor, complicată de rivalitățile principilor francezi pentru cârmuirea regatului, au determinat pe puternicul duce Ioan al Burgundiei să sprijine convocarea Stărilor, în deplină înțelegere cu Universitatea din Paris, care îl susținea. Și de rândul acesta avem a face cu o adunare necomplectă, vremurile turburi împiedecând o bună parte dintre deputați să ajungă la timp. O inovație a fost de sigur regula de a se vota nu pe Stări sau ordine, ci pe provincii eclesiastice, cu excepția Universității și a burghezilor din Paris, cari se întruneau deosebit; dar, cum s'a observat de curând, această dispoziție era tocmai în favoarea acestora din urmă, mai numeroși decât reprezentanții din provincii. Poate că slaba participare a acestora din urmă a determinat pe adevărații regisori ai întrunirii, ducele de Burgundia și Universitatea din Paris, să expedieze sesiunea oficială a Stărilor cu discursul pompos, dar plin de banalități al lui Benoît Gentien, pentru ca după închiderea ei, în fața regelui bolnav, a ducilor de Guyenne, Burgundia, Bavaria și Lorena, și a unei mari mulțimi,

---

[1]) Cf. G. Picot, *Hist. des États Généraux*, I², p. 232. De observat traducerea pasajului din cronica dela St. Denis, reprodus în n.: *Cum nonnulis summae auctoritatis civibus nobiles et episcopos convocavit*, înseamnă că *împreună* cu cetățeni notabili a chemat nobili și episcopi, iar nu numai « quelques personnes influentes, évêques et nobles ».

călugărul Eustache de Pavilly să expună adevăratul program de critică și reformă a burgheziei din Paris [1]). Din aceste revendicări va rezulta o nouă Mare Ordonanță reformatoare în 258 de articole, care, de s'ar fi aplicat, ar fi introdus pe toate treptele ierarhiei de stat o colaborare cu consilii, menite să realizeze contribuția Stărilor la administrație și justiție.

Dar și acum mișcarea pornită la Paris își depășește țelul: mulțimea stârnită nu se mulțumește cu texte de legi, ci vrea să lovească în oamenii pe cari îi socotește adversari. Ea e condusă de acei cari, după cum scrie Christine de Pisan, *vouldroient toujours guerre civile affin de courir sus aux riches*. Elementele radicale reapar, grupate de rândul acesta în jurul puternicei bresle a măcelarilor; sub capul ei, Caboche, «dictatura căsăpiilor» [2]) se deslănțue la Paris, din primăvară până la mijlocul verii. Ca o prevestire, mișcarea începe printr'o demonstrație împotriva Bastiliei. Scenele revoluționare nu cruță nici apartamentele reginei Isabeau, «Străina», cum va fi la 1792 Marie Antoinette; cu greu o apără Ducele Burgundiei, care nu mai stăpânește masele înfuriate. Iar când reacțiunea populației terorizate se produce totuși și reintră în Paris dușmanii ducelui Ioan, din partidul opus, Armagnac, el are poate un sentiment de ușurare de-a fi scăpat de aliații compromițători, pe cari îi ridicase în calea sa, pactul încheiat cu burghezia Parisului. Regimul Stărilor n'a dispărut însă în mijlocul acestor frământări, dar s'a întors la forme mai modeste și tradiționale, ce nu mai puteau fi o piedecă în fața autorității monarhice, doar o frână pentru agenții ei locali.

De fapt, în împrejurările ivite după victoria engleză dela Azincourt (1415) și tratatul dela Troyes, care instituia pe regele Henric al V-lea al Angliei moștenitor și regent al regatului francez, îndepărtând din drepturile sale pe Delfinul Carol, nu putea fi vorba decât de consultări parțiale. Configurația politică de atunci a Franței se aseamănă în mod straniu cu acea pe care la un moment dat, o desemnaseră vicisitudinele războiului care de abia s'a încheiat: Nordul și

---

[1]) J. D'Avout, *La querelle des Armagnacs et des Bourguignons*, Paris, 1943, p. 166.

[2]) *Ibid.*, p. 179 și urm.: «la dictature des Abattoirs».

Vestul, împreună cu Parisul, în stăpânirea Englezului biruitor, a cărui influenţă se întinde asupra Burgundiei, prin alianţa cu noul duce, Filip; la Sud şi în unele regiuni din Centru, teritoriul rămas Delfinului, viitorul Carol al VII-lea, care nu e decât un biet « roi de Bourges ». Este aproape întocmai situaţia Franţei dela Vichy, cinci secole mai târziu, faţă de regiunile ocupate de Germani. In astfel de condiţii, nu se puteau întruni Stările în generalitatea lor; mai mult ca oricând, Franţa se împarte în două. In Decemvrie 1420, o adunare convocată la Paris ratifică tratatul dela Troyes şi întăreşte regenţa lui Henric al V-lea. Dar aceste Stări întrunite sub ocupaţie nu mai seamănă cu acele în care burghezia Parisului îşi impunea revendicările şi ambiţiile. Chiar o măsură foarte nepopulară, tinzând la devalorizarea monetei de argint şi reţinerea unei optimi în folosul fiscului, « *ce qui étoit une bien grosse taille* », trece fără prea multă discuţie; o încercare timidă a Universităţii de-a obţinea măcar scutirea clericilor întâmpină refuzul brutal al regelui Henric, care ameninţă pe reprezintanţi cu închisoarea [1]). Iar doi ani mai târziu, murind la un scurt interval Henric al V-lea biruitorul, şi nenorocitul Carol al VI-lea, Henric al VI-lea, fiul nevârstnic al celui dintâi şi nepotul celui de-al doilea, a fost proclamat la Paris rege al Franţei şi al Angliei, regent fiind ducele de Bedford, fără a întâmpina nicio împotrivire a corpurilor constituite sau a locuitorilor capitalei. Contrar însă presupunerii făcute de unii, că o cucerire totală a Franţei ar fi adus după sine introducerea libertăţilor parlamentului englez, nimic nu arată, în cârmuirea de-altfel iscusită a regentului englez, vreo dorinţă de-a modifica obiceiurile şi tradiţiile franceze. Stările Normandiei erau convocate regulat: era provincia din care se puteau mai uşor obţinea subsidiile necesare armatei de ocupaţie [2]).

Instituţia Stărilor se menţine însă şi dincolo de linia « frontului », în teritoriile ce ascultau de Carol al VII-lea. Reduse

[1]) Cf. G. Picot, *Hist. des États Généraux*, I², p. 287. Cf. A. Coville, *op. cit.* p. 387—388.

[2]) V. Ch. Petit-Dutaillis, în Lavisse, *Hist. de France*, IV, 2, p. 6 şi 14, 114.

cum erau, stăruia totuși în ele tradiția întrunirii Stărilor în două jumătăți: Langue d'Oil și Langue d'Oc. Aceasta din urmă a dat în Mai 1421, la Selles, replica întrunirii dela Paris, votând 800.000 de livre pentru purtarea războiului și susținerea cauzei Delfinului. Altă întrunire la Bourges, în 1423, ridică suma la un milion, din care o zecime plătită de cler. In fiecare an aproape, adunările alternează, întregite cu întruniri ale Stărilor provinciale [1]). Adunarea dela Chinon, la 1428, precedând efortul de reacțiune națională al Ioanei d'Arc, a fost cea mai însemnată și cea mai «generală»: înafară de ajutorul financiar ce l-a consimțit, e remarcabilă prin particularismul pe care și acum îl manifestă Stările. Intre Langue d'Oil și Langue d'Oc, se trimeteau «ambasadori» pentru a trata despre o înțelegere, ca dela stat la stat, așa cum își trimiteau Stările spaniole împuterniciți, spre a stabili în *Cortes* un punct de vedere comun. Necesitățile războiului, impun însă simplificarea procedurii; nu e totuși sigur că la Orléans, la 1439, Stările ar fi recunoscut regelui dreptul de a impune «la taille», altădată privilegiu seniorial, fără a mai consulta pe reprezentanții celor impuși. Se pare că s'a creat mai mult o stare de fapt, împotriva căreia nu s'au mai ivit protestări. Tolerând încălcarea unui privilegiu al nobilimii, Starea a treia a ajutat încă odată monarhia, dar a răpit Adunărilor de Stări unul din rosturile lor esențiale, consimțind măcar tacit la permanența impozitului [2]).

Această abdicare hotărește pentru câteva decenii soarta Adunărilor de Stări în Franța. Situația lor a fost definită în termenii cei mai potriviți de D-l Petit-Dutaillis:

«Este de necontestat... că războiul de o Sută de Ani a desvoltat în Franța sămânța unor libertăți publice; constituția engleză a ieșit din crize asemănătoare. Dar războiul a contribuit de asemenea să înnăbușe acest germene, pentrucă a dat regelui Franței prestigiul de a fi izgonit pe străin și de a fi învins anarhia; el a întărit și credința monarhică, sentiment mult mai simplu și accesibil mulțimii decât concepțiile noastre politice moderne.

[1]) v. lista la Ch. Petit-Dutaillis, în Levisse, *Hist. de France*, IV, 2 p. 241.
[2]) G. Picot, *op. cit.* I, p. 324—325.

« Lipsă de idei generale, progres al credinţei în regalitate, acestea au fost cele două cauze principale ale eşecului Stărilor Generale în veacul al XV-lea. Trebue să ţinem seama şi de raţiunile diverse ce le-au făcut nepopulare. In mijlocul atâtor mizerii, a atâtor primejdii, şi a nevoilor apăsătoare, ce puteau resimţi supuşii lui Carol al VII-lea, primind ştirea unei convocări a Stărilor generale? Afară de o singură dată (1425) nu li s'a cerut niciodată « ajutor şi sfat » decât pentru a le pretinde nouă impozite. Pe de-asupra, cheltuelile deputaţilor erau în sarcina alegătorilor şi puteau fi foarte grele, încât trebuiau scrisori cominatorii pentru a constrânge « bunele oraşe » să fie reprezintate. Cât priveşte pe deputaţi, ei trebuiau să-şi părăsească vetrele şi treburile, pentru a îndeplini o lungă şi penibilă misiune, care nu le aducea decât greutăţi şi nemulţumiri: la întoarcere, erau aproape siguri să audă blesteme împotriva dărilor la care fuseseră nevoiţi să consimtă, şi le era cât se poate de greu să-şi scoată cheltuelile; fericiţi încă acei, cari se întoarceau teferi, căci o călătorie era atunci cu primejdie de moarte. Se înţelege deci de ce poporul s'a împăcat foarte uşor cu dispariţia Stărilor Generale. Stările Provinciale şi locale au rezistat mai mult: pe lângă că nu cereau călătorii lungi şi costisitoare, ele încercau să uşureze nevoile ţării şi se puteau vedea uşor efectele lor binefăcătoare; dar sub presiunea dibace şi grea a oamenilor regelui, şi-au pierdut neatârnarea. Regele nu mai avea nevoie de Adunări de Stări. Prin ele, îşi obişnuise poporul să plătească birul şi ajutoarele; cu ele, sfetnicii săi elaboraseră câteva proiecte de reforme militare şi financiare; fără ele, au rezolvit în practică problema de-a restabili ordinea în Franţa şi de-a da regelui o armată temeinică şi finanţe bune »[1]. Incă dela 1422, în al său *Quadrilogue invectif*, Alain Chartier ne arată pe « Dame France » învinovăţindu-şi copiii — cele trei Stări — făcându-i răspunzători de toate nenorocirile ei, prin veşnicele lor certuri şi îndemnându-i să se gândească *au commun salut du pays de votre nativité*.

Din această regresiune, Stările erau să se mai ridice odată, treizeci de ani mai târziu, sub Ludovic al XI-lea, când regele

[1]) In Lavisse, *Hist. de France*, IV, 2, p. 252—253.

a avut din nou nevoie de sprijinul lor împotriva marilor feudali. Adunarea dela Tours din 1468 și-a îndeplinit misiunea [1]) dar a vădit în același timp oboseala ce cuprinsese din acest punct de vedere pe reprezentanții Stărilor, dând regelui depline puteri de a rezolvi asemenea chestiuni, fără a le mai aduna spre a le cere sfatul. Regimul Stărilor, redus la vieața mărginită a adunărilor provinciale și locale, nu va cunoaște o nouă perioadă de desvoltare, decât după sfârșitul domniei lui Ludovic al XI-lea.

* * *

Cu adunarea din Ianuarie 1484 dela Tours, începe cu adevărat un nou capitol în istoria instituției. « Stările generale din 1484, întrunite după moartea lui Ludovic al XI-lea, în timpul minorității lui Carol al VIII-lea și a regenței Anei de Beaujeu, înseamnă despărțirea între întâia fază, în care precumpănește încă un caracter feudal, și a doua, în care trece pe primul plan caracterul reprezentativ », scrie în această privință un istoric al dreptului vechiu francez [2]). Mai întâi e vorba de Stări « generale » în înțelesul deplin al cuvântului: lipsea numai Bretania, încă neunită cu regatul. Erau deci 250 (pe urmă chiar 284) de deputați din întregul cuprins al Franței [3]); nu se renunțase la particularismul local al Adunărilor de Stări provinciale, care vor mai dăinui, supraviețuind chiar Adunărilor generale, dar dualismul *Langue d'Oil-Langue d'Oc* a luat sfârșit. Al doilea fapt însemnat e că alegerile deputaților (termenul nu mai e nepotrivit) nu s'au mai făcut deosebit pentru fiecare Stare, ci în cele mai multe părți, pe circumscripții teritoriale *(bailliages)*, alegându-se, adesea de comun acord, câte unul sau mai mulți reprezintanți ai fiecării categorii în aceeași circumscripție; și locuitorii dela țară, au luat astfel parte activă la alegeri. De asemenea, după ce s'au întrunit, membrii Adunării n'au mai înțeles să delibereze în camere despărțite pentru fiecare ordin, ci s'au

---

[1]) Sunt caracteristice versurile atribuite lui Villon: « Qui peut pourvoir à ceci bonnement? Qui, voire qui? Les Trois États de France ».

[2]) E. Perrot, *Précis élémentaire d'hist. du droit français*, 1930, p. 456.

[3]) Ch. Petit-Dutaillis în *Hist. de France*, IV, 2, p. 424.

repartizat în şase secţiuni, după regiuni geografice [1]), procedând în fiecare din ele la redactarea unui « caiet » comun de revendicări, care au fost pe urmă citite şi comparate între ele, spre a se alcătui o lucrare generală. Toate aceste împrejurări şi faptul că fuseseră trimişi oameni de reputaţie şi răspundere, dintre cari doi, Philippe Pot, senior dela Roche-Nolay şi canonicul Masselin erau să se arăte oratori de seamă, apropie mai mult Stările din 1484 de o adunare parlamentară modernă, decât toate acele ce le-au precedat sau le-au urmat.

Spiritul care le-a însufleţit aduce de asemenea o notă deosebită: din discursul rostit de Philippe Pot, — în momentul în care se înfruntau, în jurul regenţei, pretenţiile principilor de a o exercita, şi voinţa Anei de Beaujeu să o păstreze, sprijinită de un Consiliu desemnat de Stări — se pot desprinde pasaje ca acestea:

« Se ştie că regalitatea este o demnitate, şi nu proprietatea principelui: istoria ne spune că la obârşie poporul suveran a creat pe regi prin sufragiul său şi că a preferit cu deosebire pe oamenii cari întreceau pe ceilalţi în virtute şi dibăcie... Principii nu sunt investiţi cu o putere nemăsurată spre a se îmbogăţi în dauna poporului, ci spre a îmbogăţi Statul şi a-l îndruma spre destine mai bune... Eu numesc « popor » nu numai plebea şi ţăranii, dar încă toţi oamenii fiecărui ordin, astfel încât, sub denumirea de Stări generale, înţeleg chiar pe principi... Astfel voi, deputaţi ai Stărilor Generale, sunteţi depozitarii voinţei tuturor »[2]). De sigur accentul revoluţionar al acestor formule rezultă pentru noi din împrejurări mult mai recente; la acea vreme, ele erau extrase din citatele cu care cărturarii se complăceau în a-şi dovedi cunoştinţa scrierilor Antichităţii[3]). Şi « Jurnalul » în limba latină al lui Masselin, principalul izvor pentru istoria acestei Adunări, cuprinde trimiteri la Aristotel, dar nu e mai puţin adevărat că şi la el cuvintele « *populus, procuratores populi* » capătă un înţeles şi un răsunet ce nu-l aveau până atunci [4]).

---

[1]) G. Picot, *op. cit.*, I², p. 357.
[2]) Cf. A. Kleinclausz, *Histoire de Bourgogne*, p. 221.
[3]) Ch. Petit-Dutaillis, în *Hist. de France*, IV. 2 p. 425.
[4]) G. Picot, *op. cit.*, I², p. 377.

Adunarea Stărilor Generale din 1484 deschidea astfel perspective nebănuite şi putea însemna, ca mai târziu în Anglia, o transiţie, dela sistemul corporativ al reprezintării ordinelor privilegiate la parlamentul modern al naţiunii. I-au lipsit însă dela un anumit moment solidaritatea şi stăruinţa necesare; nobilimea îşi păstrase în mare parte prejudecăţile şi nu împărtăşea tendinţele nouă, iar Starea a treia *(Tiers État)*, care apare acum cu această denumire oficială, nu avea printre reprezintanţii ei personalităţi destul de puternice, ca să-şi împlinească menirea. Greşeala tactică săvârşită de Adunare i-a compromis rezultatele: votând impozitele cerute, înainte de a fi obţinut o garanţie a reformelor ce le voia, în alcătuirea Consiliului regal şi în toate ramurile administraţiei, ea scăpase din mâini arma ei de căpetenie [1]). A fost concediată fără a fi obţinut altceva decât o promisiune pentru o convocare nouă, în termen de doi ani, ce nu a mai fost ţinută. Regalitatea făcuse o nouă şi neplăcută experienţă şi va ţinea seamă de ea.

Astfel tratatul încheiat la 1492 între Carol al VIII-lea şi regele Angliei, Henric al VII-lea, care trebuia ratificat de Adunarea Stărilor în Franţa şi de parlament în Anglia, n'a mai fost adus în Franţa decât în faţa Adunărilor de Stări din provincii, ale căror ratificări succesive au fost pe urmă comunicate Cancelariei engleze [2]). Adunarea care l-a proclamat pe Ludovic al XII-lea în 1506 «*pater patriae*» nu e decât o întrunire de notabili aleşi şi chemaţi de suveran [3]). Cardinalul De Tournon va aminti în altă împrejurare că sub Francisc I, al cărui sfetnic fusese, se străduise să şteargă amintirea unor asemenea adunări (a Stărilor Generale), «*lesquelles avoient toujours eu cette coustume à toutes mutations de roy de trouver fort mauvaises les choses passées, en sorte que ceuz qui avoient gouverné et manié les affaires avoient beaucoup a souffrir*» [4]). Amintirea acţiunii de răzvrătire a lui Étienne Marcel mai dăinuia încă, după aproape două secole!

---

1) *Ibid.*, p. 385 şi urm.
2) G. Picot, *ibid.*, p. 403—404.
3) H. Lemonnier, în Lavisse, *Hist. de France*, V, 1, p. 143.
4) G. Picot, *Hist. des États Généraux*, II, p. 30.

Intr'o singură împrejurare Francisc I a socotit totuşi folositor să se sprijine pe o părere a Stărilor — şi încă a unei adunări de provincie. A doua zi după ce tratatul încheiat la Madrid cu Carol Quintul —, în condiţii asemănătoare acelui încheiat de regele Ioan după Poitiers — l-a constrâns să « restitue » Impăratului Burgundia, i-a convenit ca Stările provinciei să protesteze, şi o delegaţie de notabili, în frunte cu primul preşedinte al parlamentului (curte de judecată) din Dijon să-i aducă la Cognac expresiunea voinţei lor, în cuvinte care de asemenea, prevestesc parcă alte vremuri. « Sire, spunea oratorul Stărilor din Burgundia... dacă totuşi veţi stărui în a depărta supuşi credincioşi, dacă Stările regatului ne exclud din asociaţia lor, atunci noi înşi-ne trebue să dispunem de noi; redaţi-ne vechii noastre libertăţi şi vom adopta orice formă de guvernare ne va plăcea: noi declarăm dinainte că nu vom da niciodată ascultare unor stăpâni, pe cari nu i-am ales » [1]). In temeiul acestor sentimente, împărtăşite de întreaga provincie, Burgundia a rămas franceză, iar un istoric modern a putut scrie că la 1526 s'a proclamat la Dijon dreptul de auto-determinare al popoarelor, anticipând astfel asupra lui Napoleon al III-lea, Cavour, Bismarck şi Wilson [2]). Dar aceste consecinţe ne apar în lumina unor evenimente, pe care contemporanii lui Francisc I nu le puteau măcar bănui. E un fapt că înafară de adunările provinciale, ce rareori au putut avea un răsunet internaţional ca acea din Burgundia din acel an, Stările Generale au « adormit » pentru mai bine de jumătate de veac. Numai crizele grave lăuntrice din perioada Reformei şi a războaielor religioase le vor deştepta.

Adunările de Stări din a doua jumătate a veacului al XVI-lea au mai puţină însemnătate prin influenţa ce au avut-o asupra evenimentelor politice, cât prin faptul că au contribuit la închegarea regimului, în forme care au rămas statornice până la Revoluţia franceză. Două trăsături esenţiale le deosebesc: cu adunarea dela Orléans din 1560, ne întoarcem la sistemul împărţirii pe ordine sau Stări, care ţin şedinţe în camere

---

1) A. Kleinclausz, *Histoire de Bourgogne*, p. 225.
2) H. Hauser, *La modernité du XVI-e siècle*, p. 69 şi urm.

distincte; în ce privește alegerile însă, a rămas parțial în vigoare sistemul dela 1483, și anume ca reprezentanții fiecărui ordin să fie desemnați de Stările respective ale fiecărei circumscripții administrative, dar pentru fiecare ordin în parte; pentru Starea a treia, desemnarea se face însă prin sufragiu indirect, parohiile alegând un număr de delegați, aceștia la rândul lor alt număr, iar delegații întregului « baillage » desemnând un număr de deputați la Stările generale. La orașe, breslele și corpurile constituite procedează la fel, desemnând la urmă deputații orașului. Aci însă, reprezintarea e foarte inegală. Fapt este însă că Starea a treia nu mai e alcătuită, ca altădată, numai din delegații burgheziei orășenești, ci că păturile rurale *(le plat pays)* [1]) își trimit și ele reprezentanții aleși; în modul acesta a încetat reprezintarea teritoriului numai prin seniorii feudatari ai Stării nobiliare. Stările au de altfel o idee înaltă și ambițioasă a menirii lor: *il était question*, scria G. d e T a i x, deputat al Clerului la Adunarea din 1576, *que les états, représentant toute la France, écrivoient et partant, c'estoit la France même qui écrivoit* . . . » [2]), formulă care întărește concepția istoriografiei germane că Stările adunate « sunt » Țara însăși.

A fost de sigur interesantă încercarea făcută la 1558, de a adăuga Stărilor existente și consacrate o a patra, denumită « *l'État de la justice* », alcătuită din primii președinți ai parlamentelor (curți de justiție) din tot regatul [3]). Era o concesie făcută ambiției magistraților de-a juca un rol politic și de-a fi considerați ca un corp constituit cu atribuțiuni legislative, nu numai judecătorești. De s'ar fi menținut, poate ar fi putut duce la alcătuirea unei camere senioriale, deosebite de aceea a Comunelor, și Franța ar fi adoptat astfel sistemul parlamentar britanic. Dar încercarea a rămas izolată și nu s'a mai putut repeta [4]).

---

[1]) V. și cuvântarea regelui Henric al IV-lea la 1596: « *si nous sommes assistez de nos bonnes villes et plat pays* ». Picot, *Hist. des États Généraux*, IV², p. 112. Participarea țărănimii la alegerile din 1560 e sigură; cf. H. M a r i é j o l în L a v i s s e, *Hist. de. France*, VI, 1, p. 32.

[2]) H. M a r i é j o l, *ibid.*, p. 182—183.

[3]) P i c o t, *op. cit.*, II, p. 3.

[4]) O asemenea încercare s'a mai făcut de ducele de Mayenne la 1593, dar a fost respinsă de Stări: P i c o t, *op. cit.*, IV², p. 86.

S'a menţinut deci împărţirea în trei Stări, cu nuanţa totuşi că voturile în Adunare se exprimau pe unităţi teritoriale: se vota pe « baillage » sau pe guvernăminte, ceea ce dădea loc la ciudate inegalităţi. Intr'o chestiune atât de însemnată ca acea supusă Stărilor din Blois la 1576, anume de a şti dacă problema religioasă trebuia rezolvită prin orice mijloc (inclusiv războiul împotriva protestanţilor) sau « *par voies douces et pacifiques et sans guerre* », şapte guvernăminte contra cinci s'au pronunţat la început pentru prima formulă, deşi scriitorul Jean Bodin, autorul moţiunii paşnice, observa că fusese majorat de votul Guienei cu 17 deputaţi şi de acel al Provenţei cu doi [1]). Votul individual nu s'a putut introduce până la sfârşitul vechiului regim. Nu mai puţin complicată era chestiunea « caietelor » cu revendicările de ordin local, regional sau profesional. Ele se redactau în special pentru Starea a treia, pe treptele aceleiaşi ierarhii introduse în sistemul electoral: din plângerile culese în diferitele centre se alcătuiau caietele circumscripţiei *(bailliage)*, din care la rândul lor se făcea o sinteză, până ce se strângeau datele esenţiale în caietul fiecărei Stări. Acestea erau înfăţişate, de obiceiu către sfârşitul sesiunii, Suveranului care trebuia să le dea răspuns şi să le satisfacă printr'o ordonanţă. Dar aceasta putea întârzia: aceea care a urmat adunării dela Blois, dela 1576, e tocmai din 1579 [2]).

Spre deosebire de parlamentarii moderni, deputaţii Stărilor veneau în Adunare cu un mandat imperativ şi limitat. Adesea se vedeau nevoiţi, în faţa unora din problemele care îi întâmpinau la deschiderea sesiunii prin cuvântul Regelui sau al cancelarului — un fel de mesaj constituind programul de lucru al Adunării — să constate că puterile ce le fuseseră conferite se găseau depăşite şi să ceară să fie trimişi din nou în faţa alegătorilor, spre a se justifica şi a obţinea o nouă împuternicire; cu atât mai mult, cu cât cheltuiala întreţinerii lor în timpul sesiunii, era în sarcina acestor alegători [3]). Când

[1]) Picot, *op. cit.*, III², p. 87.

[2]) V. analiza ei la G. Picot, *op. cit.*, III², p. 350 şi urm.

[3]) A. Esmein, *Cours ... d'hist. du droit français*[15], p. 485 şi urm. Aceeaşi procedură era folosită şi în desbaterile Adunării: oratorul desemnat avea un mandat precis, iar călcarea lui putea atrage manifestări ostile, cum s'a întâmplat lui Versoris

unele Constituții foarte moderne prevăd dreptul alegătorilor de a-și rechema alesul spre a-i cere socoteală de activitatea în Adunare și de atitudinea față de problemele ce se prezintă judecății și hotărîrilor sale, ele nu fac decât să învie un foarte vechiu procedeu al regimului Stărilor, deci al unei organizații cu totul deosebite de aceea a reprezintării democratice.

Sunt aceste atâtea trăsături caracteristice, care redau fizionomia deosebită a Adunărilor de Stări franceze, în perioada cea mai bine cunoscută a funcționării lor. Trebue însă să le adăugăm deosebirile și rivalitățile ce se manifestă, la fiecare împrejurare, între cele trei ordine. Starea a treia se află într'o situație de inferioritate protocolară, vădită prin însăși înfățișarea membrilor ei, a căror ținută simplă, de coloare închisă, contrastează cu țesăturile de aur ale nobililor sau cu odăjdiile clerului, în ședințele și procesiunile solemne. Mai mult, în fața regelui, la deschidere, purtătorii de cuvânt ai nobilimii și ai bisericii vorbesc în picioare, acel al « obștei » în genunchi. Ar fi de sigur nepotrivit să vorbim de « luptele de clasă » ale unei anumite concepții istorice, dar nu e mai puțin adevărat că se pot constata unele antagonisme — cum e de pildă o coaliție a nobilimii și a « obștei » împotriva clerului, pe chestiunea religioasă, la Stările dela Blois din 1576, care face să izbândească în cele din urmă punctul de vedere tolerant și pacifist susținut de Jean Bodin. Dar sunt mult mai numeroase cazurile în care Starea a treia se izbește de împotrivirea nobilimii. La ultima Adunare care a avut loc sub vechiul regim, la Paris în 1614, aceste conflicte au zădărnicit într'o largă măsură activitatea aleșilor. « Nu e nicio urmă a unui conflict de clasă la Stările Generale din 1484; în veacul al XVI-lea, chestiunea religioasă are întâietate, dar în 1614 diviziunea Ordinelor e izbitoare » [1]). Nobilimea protestează cu energie împotriva « frăției » între cele trei Ordine, înfățișate ca copiii aceleiași mame, Franța. Reprezentanții ei nu înțelegeau a fi frați cu « copiii de cismari sau pantofari ». De altă

în ședința din 15 Ianuarie 1577, când a refuzat să pronunțe cuvintele ce-i fuseseră indicate de adunarea Stării a Treia: *Sans guerre*. V. H. Mariéjol, *op. cit.*, VI, 1, p. 182.

[1]) H. Mariéjol, *ibid.*, VI, 2, p. 160.

parte, amărăciunea deputaților «obștei», cari au de atunci sentimentul că reprezintă numărul și că contribuția bănească ce se cere pentru nevoile Statului e în cea mai mare parte a Stării lor, se exprimă în cuvântarea lui Robert Miron, care ca prepozit al negustorilor din Paris, vorbește în numele ei. Ea capătă în lumina împrejurărilor ce au urmat, accente nu mai puțin profetice decât acele ale oratorilor din 1484: « Fără munca poporului sărac, ce valoare au pentru Biserică dijmele și marile stăpâniri? Pentru nobilime, frumoasele moșii, marile feude? Pentru Starea a treia (se înțelege aci burghezia) casele, veniturile și moștenirile? Trebue să trecem mai departe. Cine dă Majestății Voastre mijloacele de a întreținea demnitatea regală, de a face față cheltuelilor Statului, atât înlăuntrul cât și în afara regatului? Cine dă mijlocul de a ridica războinici, decât plugarul?... Dacă Majestatea Voastră nu ia măsuri, e de temut că desnădejdea va aduce la cunoștința poporului sărac, că soldatul nu e altceva decât țăranul înarmat; ca viierul, când va fi pus mâna pe flintă, să se facă din nicovala ce este, ciocan... [1]). In acest apel atât de călduros și de stăruitor pentru alinarea suferințelor și greutăților locuitorilor dela țară, își face loc voința de a înlătura privilegiile feudalității, care se potriveau tot mai puțin cu nouăle împrejurări economice și sociale. Toate aceste resentimente și stări sufletești vor spori în intensitate, în cursul unui veac și trei sferturi, ce desparte Adunarea din 1614 de aceea din 1789. Iar îndemnul oratorului către rege, de-a rezolvi problemele printr'un « *coup de majesté* », conține în germene și regimul autoritar care s'a instituit în cursul secolului al XVII-lea, și inițiativa târzie a lui Ludovic al XVI-lea de a rechema la vieață Stările Generale.

E totuși foarte vie, încă de atunci, noțiunea unei împărțiri a atribuțiunilor cârmuirii, între suveran și reprezentanții ordinelor; se va vorbi, mai ales sub influența împrejurărilor din Anglia, de « vechea constituțiune » a regatului Franței, întemeiată pe privilegiile care se apără. Unul din numeroasele pamflete tipărite cu prilejul unei Adunări de Stări,

[1]) G. Picot, *op. cit.*, IV², p. 243.

la 1575, are titlul semnificativ: *La France Turquie, c'est à dire conseils et moyens tenus par les ennemis de la couronne de France, pour réduire le royaume en tel estat que la tyrannie turquesque* »[1]). E vădită în mintea contemporanilor, opunerea între absolutismul Sultanilor și regimul monarhiei sprijinite, dar limitate de voința Stărilor, din țările creștine. Până și Adunarea Stărilor convocată la 1593 de Liga Catolică, deci în împrejurări excepționale și revoluționare, regele Henric al IV-lea fiind încă contestat, se socotește îndreptățită a hotărî despre soarta tronului și refuză candidatura principelui străin, susținută de diplomația spaniolă [2]).

Ar fi totuși exagerat și mai ales prematur să considerăm Adunările de Stări ca o expresiune nu numai a voinței, dar și a ideii naționale. Nu le putem însă tăgădui nici în Franța caracterul unei reacțiuni împotriva străinilor, cari tind în anumite împrejurări, să ocupe locuri însemnate în administrația și în economia țării, dăunând prin aceasta intereselor și drepturilor, pe care localnicii le revendică pentru ei. Vedem astfel Starea a treia cerând la Blois, în 1576, îndepărtarea Florentinilor aduși în Franța de Ecaterina de Medici, sau cel puțin interzicerea formală pentru ei de a lua în arendă încasarea impozitelor [3]). Până și familia De Guise e considerată de adversarii ei ca străină sau chiar « germană », pentrucă își trage obârșia din Lorena. In 1614, înainte de întrunirea Stărilor, un manifest al principelui de Condé protestează împotriva favoarei excesive, de care se bucură la Curtea regentei familia italiană Concini, iar uciderea mareșalului cu acest nume, trei ani mai târziu, a fost salutată cu o adevărată explozie de bucurie [4]). Toate aceste manifestări de xenofobie sunt inerente regimului Stărilor, pretutindeni unde îl aflăm în vigoare, și își găsesc desăvârșita asemănare în mișcările aproape contemporane din țările românești, determinate într'o largă măsură de aceleași cauze. Și aci boierimea va reprezinta reacțiunea indigenă, a oamenilor « de țară »,

---

[1]) *Ibid.*, III², p. 8.
[2]) H. Mariéjol, *op. cit.*, VI, 1, p. 368 și urm.
[3]) G. Picot, *op. cit.*, III², p. 310.
[4]) *Ibid.*, IV², pp. 175, 253.

împotriva Grecilor sau a Levantinilor pe cari îi aduc legăturile Domniei cu Poarta și cu agenții ei diplomatici sau fiscali.

In fond însă, regimul Stărilor din Franța, în această vreme, nu s'a depărtat, cu rare excepții, de idealul expus în scrierile lui Jean Bodin, pe care încă din timpul lui Francisc I, primul președinte al Parlamentului din Paris, îl rezuma în formula: « Regele poate tot ce voiește, dar nu trebue să voiască tot ce poate ». Ideea unui control statornic asupra actelor monarhiei nu a apărut decât în momente de criză și a trecut odată cu ele [1]).

* * *

Cu toate slăbiciunile de care dădea dovadă, și procedura sa greoaie, se știe că regimul Adunărilor generale de Stări a fost considerat îndestul ca o piedecă, de cârmuirea autoritară a regilor Franței, în special după turburările Frondelor, pentru ca să nu se mai facă nicio convocare timp de 175 de ani și să se șteargă aproape amintirea Adunărilor reprezentative. Numai Adunări periodice ale Clerului au desbătut interesele sale specifice. Stările provinciale au continuat însă a se întruni în unele regiuni; dar în altele au fost și ele desființate, sau lăsate să cadă în desuetudine și uitare. Henric al IV-lea păstrase Stările regatului său de origine, din Béarn și Navara; sub Ludovic al XIII-lea n'au mai fost întrunite Stările din Dauphiné; Ludovic al XIV-lea a suprimat Adunările de Stări în Franche-Comté, care se declaraseră împotriva stăpânirii franceze, și a lăsat să moară acele ale Stărilor din Normandia, de o atât de venerabilă tradiție; în schimb a păstrat acele din Flandra și Artois, odată cu anexarea acestor provincii, cum va face și Ludovic al XV-lea în Corsica [2]). Stările din Burgundia au continuat a se întruni la Dijon, din trei în trei ani, iar până aproape de revoluție, deschiderea sesiunii lor era considerată ca « spectacolul cel mai maiestos » ce se putea oferi contemporanilor [3]). Dar toate aceste adunări,

---

[1]) H. Mariéjol, *op. cit.*, VI, 2, p. 176.
[2]) Olivier-Martin, *Précis d'hist du droit français*², p. 276, no 781, 782.
[3]) A. Kleinclausz, *Hist. de Bourgogne*, p. 290—91.

izolate în mijlocul regiunilor ce țineau acum de sistemul «alegerii» *(élection)*, în care funcționarii regali hotărau direct despre impozite, nu mai aveau decât o însemnătate strict locală.

Mai era o formă de consultare mai generală a intereselor grupate în organizarea colectivă a Stărilor, care a fost de altfel folosită alături de Adunările lor, și la început s'a confundat chiar cu ele: acea a Adunărilor de notabili. Deosebirea esențiaă, în perioada în care regimul reprezentativ al Stărilor a căpătat formele sale definitive, e că delegații celor trei ordine convocați ca «notabili» nu erau îndeobște *aleși* de corpurile constituite sau de organizațiile corporative din care făceau parte, ci *chemați* individual de Suveran, pentru a-și da o părere și a sprijini cu sfatul lor hotărîrea sa. In fața unei asemenea adunări la 1596, a rostit totuși Henric al IV-lea memorabilele cuvinte: «*Je ne vous ay point appellez comme faisoient mes predecesseurs pour vous faire approuver leurs volontez; je vous ay assemblez pour recevoir vos conseils, pour les crere, pour les suivre, bref, pour me mettre en tutelle entre vos mains: envie qui ne prend guere aux roys, aux barbes grises et aux victorieux*» [1]). Aceste adunări au supraviețuit și ele Stărilor generale, fiind întrunite la Rouen în 1617, la Paris în 1626—27. Intoarcerea la regimul reprezentativ care a precedat Revoluția, a început de asemenea printr'o adunare de notabili, întrunită la 22 Februarie 1787, care cuprindea 144 de personalități din cele trei Stări, dintre care 12 deputați ai Stărilor provinciale [2]). Este de sigur întemeiată observația profesorului Olivier-Martin, distinsul istoric al dreptului francez, că aceste adunări reprezintau «printre organele marelui consiliu, o formă destul de mlădioasă, pe care regalitatea secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea ar fi trebuit să o folosească mai mult» [3]).

In fine, în această perioadă, în care organele tradiționale de «sfat obștesc» se găsesc înlăturate sau reduse la cea mai simplă expresiune a lor, un al treilea factor tinde să le ia

---

[1]) G. Picot, *op. cit.*, IV², p. 115.
[2]) Mathiez, *La Révolution française*, I, p. 25.
[3]) Olivier-Martin, *op. cit.*, p. 274.

locul şi să-şi afirme rosturile în cârmuirea ţării. Am amintit încercările de a introduce în Adunările de Stări, ca un corp deosebit, pe preşedinţii curţilor suverane de justiţie, denumite în Franţa « Parlamente » — termen ce dă loc la atâtea confuzii pentru cei neîndeajuns de informaţi de evoluţia deosebită a instituţiilor din această ţară. Se ştie rolul ce l-au avut aceşti înalţi magistraţi, independenţi de fapt prin ereditatea şi venalitatea oficiilor lor, în turburările Frondei din vremea minorităţii lui Ludovic al XIV-lea. Era deci în logica lucrurilor, ca Regele Soare, luând în mâinile sale conducerea statului, să-şi amintească de aceste împrejurări ale tinereţei sale şi să înlăture, cum a şi făcut-o, orice amestec al « Parlamentelor » în politica generală. Această tendinţă se întemeia mai ales pe dreptul Curţilor de a « înregistra » edictele regale, şi de-a putea înfăţişa cu acest prilej obiecţiunile lor, sub formă de « remontrances », ceea ce mergea până la refuzul de înregistrare. Ludovic al XIV-lea, printr'o serie de ordonanţe, oprea Parlamentele să mai delibereze despre treburile publice, le lua titlul de « curţi suverane » şi le obliga la « înregistrarea prealabilă » a edictelor, putându-şi face numai pe urmă observaţiile, dar fără a le repeta. El încheia astfel printr'un act de autoritate, lunga serie de conflicte între miniştrii Regelui şi Curţile de Justiţie, care determinaseră adesea intervenţia directă a Suveranului pentru a constrânge, prin prezenţa sa, pe magistraţi să consimtă la înregistrare.

Situaţia s'a modificat însă din nou în timpul regenţei lui Filip de Orléans, care s'a văzut nevoit să facă apel la Curţile de Justiţie pentru a obţinea modificarea testamentului lui Ludovic al XIV-lea şi a rămânea singur regent. In schimb, Curţile au fost restabilite în vechile lor drepturi şi au ajuns, în cursul domniei lui Ludovic al XV-lea, să reprezinte, în lipsa Adunărilor de Stări, elementul cel mai notoriu de opoziţie [1]). Parlamentele nu duceau însă o acţiune în spiritul unei reforme a instituţiilor şi a unei înlăturări a vechilor îngrădiri şi abuzuri; mai de grabă se opuneau, în numele privilegiilor

---

[1]) A. Esmein, *op. cit.*, p. 519 şi urm.

de care era legată existența lor, la încercările de reformă ale guvernului regal, opunându-le toate piedecile procedurii lor îndătinate. Ele formulează chiar o teorie a împărțirii puterilor în stat, considerându-se drept singurii reprezintanți ai vechilor consilii obștești, « Champs de mai » ale epocei Carolingiene, și alcătuind un singur corp: « Marele Parlament al Franței », din care făceau parte doar ca fracțiuni, curțile din provincii. « Aceasta însemna, observă cu dreptate D-l Olivier-Martin, să întemeieze pe un roman istoric o gravă abatere dela dreptul monarhic... Parlamentul din Paris ieșise într'adevăr din curtea regelui, dar își trăgea dreptul dela rege, nu dela popor, și nu era nicio legătură de drept între diferitele Parlamente, fiecare, în provincia sa, îndeplinind treburile regelui »[1]. Regele interveni într'o ședință vestită, denumită « a flagelației » prin violența termenilor folosiți, mai pe urmă prin reforma radicală a cancelarului Maupeou din 1770, care lipsea Parlamentele judiciare de orice atribuțiuni și ambiții politice. Era rezervat, însă, slăbiciunii lui Ludovic al XVI-lea de-a reveni asupra acestei măsuri, și de-a ridica astfel din nou în fața regalității agitația sterilă a Parlamentelor, care se adaugă la forțele ce pregăteau Revoluția.

* * *

Trebue să ne oprim ceva mai mult asupra convocării Stărilor Generale, prin care a început mișcarea revoluționară dela 1789, nu numai pentru însemnătatea momentului istoric pe care îl reprezintă, dar mai ales pentru faptul că e singurul exemplu cunoscut al trecerii directe dela o Adunare de Stări, după formula consacrată a vechiului regim, la o Adunare națională în spiritul nou. Modul în care s'a făcut această transformare vădește pe de o parte, deosebirile de structură între sistemul corporativ al Stărilor și noua democrație parlamentară — de alta, influența hotărîtoare ce o au curentele de idei și sentimente asupra desfășurării evenimentelor, factorii politici și sociali fiind aceiași ca în alte împrejurări, în care totuși nu s'a ajuns la asemenea rezultate. In definitiv,

[1]) Olivier-Martin, *ibid.* p. 320, no 907.

nimic din ceea ce determină revoluția din 1789 nu a lipsit în anii turburi în cari Stările Generale, sub conducerea lui Étienne Marcel, au încercat să se impună la cârmă: situație financiară critică, dorință generală de reforme, mișcare radicală a burgheziei Parisului, anarhie rurală a țăranilor răsculați, porniți în *Jacquerie*, complicitate a unui membru ambițios și nemulțumit al Casei regale. Se mai adăugau la toate aceste în 1356, greutățile unui războiu pierdut, cu armatele vrăjmașe în inima țării și regele prizonier în turnul Londrei. Cum de nu s'a ajuns atunci la o răsturnare a monarhiei și a instituțiilor ei, și a izbândit totuși, în plină pace și prosperitate — independent de dificultățile tezaurului —, într'o țară cu vechi și adânci tradiții monarhice, mișcarea dela 1789? Să fie numai faptul că ideile revoluționare ar prinde mai ușor într'un mediu de propășire și expansiune economică, decât în nesiguranța și mizeria care însoțesc întotdeauna războaiele? [1]). Sau nu e mai de grabă împrejurarea că alta era orientarea și pregătirea spiritelor la sfârșitul veacului al XVIII-lea, în plină epocă a raționalismului luminat, decât în amurgul Veacului de Mijloc? « Revoluția, a scris unul din cei mai cunoscuți istorici ai ei, se făcuse în spirite multă vreme înainte de a se traduce în fapt, iar printre autorii ei răspunzători trebue să numărăm tocmai pe acei cari vor fi întâile ei victime » [2]).

Din acest punct de vedere, nu este lipsit de interes să comparăm ce au urmărit Ludovic al XVI-lea și guvernul său, prin convocarea Stărilor Generale, formulă anacronică după o atât de lungă întrerupere a funcționării lor — și cum au răspuns acestei inițiative categoriile sociale, ce erau chemate să o aducă la îndeplinire.

Motivul invocat de scrisorile de convocare din 24 Ianuarie 1789 nu e altul decât cel tradițional: « *les difficultés où nous nous trouvons relativement à l'état de nos finances* ». Intenția pare a fi fost la început de a observa în totul regulile consacrate și de a proceda la o reconstituire — aproape arheologică — a procedurii dela 1614. Dar o cât de sumară exa-

[1]) Nu e totdeauna cazul; cf. Revoluția rusească din 1917.
[2]) A. Mathiez, *La Révolution française*, I, p. 15.

minare a situației arăta că fuseseră în cursul vremii prea multe transformări în vieața economică și socială, dar mai ales în mentalitatea Ordinelor, în opinia publică frământată de scrierile Enciclopediștilor, de noua filosofie a secolului, de exemplele de reformă a instituțiilor din atâtea alte țări și de pilda proaspătă și populară a revoluției americane, pentru ca vechiul sistem să poată fi menținut în întregime. S'a încercat atunci, după adunări de notabili care n'au dus la rezultate precise, compromisul propus de raportul lui Necker, redevenit director al Finanțelor în vederea întrunirii Stărilor Generale. El semnala în special imposibilitatea de a prevedea același număr de reprezintanți pentru fiecare circumscripție teritorială *(bailliage* sau *sénéchaussée)* constatând că aceea din Poitiers cuprindea aproape 700.000 de locuitori, iar aceea din Dourdan ceva mai mult de 7000. Propunea « îndoirea Stării a Treia » *(le doublement du Tiers)*, astfel ca numărul deputaților ei să fie egal cu acel al celorlaltor două ordine la un loc, arătând că trebuia ținut seamă « *des adresses sans nombre des villes et des communes du royaume, du voeu public... et du bruit sourd de l'Europe entière, qui favorise confusément toutes les idées d'équité générale* ». Printre argumentele ce le desvolta pentru a susținea această însemnată reformă, ministrul regelui Ludovic amintea de transferul avuțiilor în ultimele două secole, de răspândirea « luminilor » devenite un patrimoniu comun, în fine de faptul că reprezintând majoritatea populației, « le *voeu du Tiers État, quand il est unanime, quand il est conforme aux principes généraux d'équité, s'appellera toujours le voeu national* » [1]). Era în esență teza care va duce la transformarea Stărilor Generale în adunare națională: termenul însuși se întâlnește, încă înainte de întrunirea adunării lor la Versailles, în caietele de revendicări ale Stării a treia, la Bordeaux și la Dijon [2]). De asemenea se lăsa libertate deplină alegătorilor de a trimite ca reprezintanți ai unei Stări, oameni cari prin situația și ocupațiile lor apar-

---

[1]) L. Villat, *Les Assemblées récolutionnaires* (1789—1799), în *La Révolution et l'Empire* (col. Clio, 8, 1) p. 5 și urm.

[2]) M. Lhéritier, *La révolution à Bordeaux. La fin de l'ancien régime*, Paris 1942, p. 261, n. 1.

ţineau alteia. Astfel a ajuns contele de Mirabeau deputat al Stării burgheze. E de observat că la această dată, definiţia clasică a funcţiunii sociale, specifice fiecărui Ordin, nu mai este actuală: mulţi nobili au interese puternice în negoţ, şi nobilimea însăşi e în mare parte rezultată din venalitatea oficiilor şi funcţiunilor administrative din ultimele trei secole, mai mult deci ca origine, « *de robe* » decât « *d'épée* »[1]). Iar clerul face tot mai mult loc printre delegaţii săi, parohilor dela ţară, apropiaţi (ca şi preoţii noştri) de păturile rurale din care îşi trag obârşia şi în mijlocul cărora trăiesc; la alegerile din 1789, din 16 deputaţi ai clerului din Burgundia, doar trei sunt episcopi din familii nobile — dintre cari Talleyrand — şi ceilalţi parohi *(curés)* dela sate [2]). Numărul total al deputaţilor clerului la Stările Generale va cuprinde 205 parohi din 291, mai bine de două treimi.

E deci cu adevărat o deosebire adâncă între formă şi fond, între literă şi spirit. Procedura poate fi aceea tradiţională, adunările pregătitoare se pot ţinea după obiceiul din vechime, pe bresle şi asociaţiuni profesionale care să desemneze pe alegătorii Stării a treia, de a doua treaptă, ce vor alege la rândul lor pe deputaţi. La Bordeaux de pildă, s'au întrunit 125 de corporaţii, dintre care 112 de arte şi meserii cu 3318 membri, şi 23 ale profesiunilor ce le denumim astăzi libere, cu 1856 membri. Breasla negustorilor e fireşte cea mai numeroasă : 500 de membri, pe când cea a lucrătorilor în aur n'are decât doi [3]). E aproape de prisos să stăruim asupra complicaţiilor infinite ale sistemului, asupra confuziei ce se oglindeşte în caietele de revendicări, care adună atâtea interese şi năzuinţe divergente. La aceasta se mai adaugă şi chestiunile de preseanţă şi protocol, la care în special magistratura e extrem de sensibilă. Nu e lipsit de pitoresc conflictul între seneşalul Dupérier şi preşedintele Delaroze, pentru preşe-

---

[1]) V. lucrările amintite de M. Lhéritier, *op. cit.*, p. 29 şi urm.

[2]) A. Kleinclausz, *Hist. de Bourgogne*, p. 356. Pentru sistemul electoral folosit atunci, cf. Mathiez, *op. cit.*, I, p. 44—45.

[3]) Lhéritier, *op. cit.*, p. 213—214. V. în general pentru această organizare Fr. Olivier-Martin, *L'organisation corporative de la France d'ancien régime*, Paris, Sirey 1938, în special cap. VIII: *Esquisse d'une théorie des corps professionnels*, p. 473 şi urm.

dința adunării preliminare dela Bordeaux, care complică grava problemă a robei « *la misérable robe qui vint troubler la première assemblée des Trois ordres* » cu acea a fotoliului oferit arhiepiscopului, și refuzat de membrii adunării cari nu admit ca un cleric să-i prezideze [1]). Toate aceste rămășițe ale trecutului nu înfățișează însă decât o lature a împrejurărilor.

Cealaltă lature ne-o prezintă uriașa revărsare de broșuri, pamflete, proiecte, sfaturi, observații, reflecțiuni și publicații de tot felul, la care a dat loc campania electorală pentru constituirea Stărilor generale. Din noianul lor, trebue desprinsă cea mai cunoscută, acea a abatelui Sieyes, « *Qu'est-ce que le Tiers Etat* ? » în care autorul răspunde întrebării, arătând că Starea a Treia n'a fost *nimic*, vrea să fie *ceva*, dar poate fi *totul*, deoarece reprezintă 25 milioane de oameni față de 200.000 de privilegiați, iar de nu poate constitui singură Stările Generale, poate alcătui în schimb o Adunare Națională. Este întocmai ceea ce s'a întâmplat câteva luni mai târziu.

Ar fi desigur de prisos să refacem aci relațiunea amănunțită a unor evenimente prea bine cunoscute. Etapele prin care a trecut revoluția nu au nevoie de a fi amintite, decât pentru lămurirea procesului istoric pe care îl descriem. Inceputä prin desfășurarea solemnităților tradiționale, întrunirea dela Versailles a Stărilor Generale ia din primele zile aspectul unui conflict între Starea a Treia, care cere verificarea în comun a tuturor mandatelor, și ordinele denumite acum « privilegiate » [2]). Elemente din cler și nobilime sprijină și ele mișcarea: la 20 Iunie, deputații « Comunelor » se proclamă Adunare Națională; ducele Filip de Orléans — viitorul Philippe Égalité — pusese la dispoziția « patrioților » palatul său din Paris: *Palais Royal*. Regele ezită, poruncește în stilul străbunului său Ordinelor să se despartă (23 Iunie) și primește replica vehementă a lui Bailly și Mirabeau. La 27 Iunie 1789 Ludovic al XVI-lea, impresionat de solidarizarea nobilimei favorabile ideilor nouă — în special a « partidului

[1]) Lhéritier, *ibid.*, p. 233.
[2]) Erau în total 1139 de deputați, dintre cari 561 ai Nobilimii și ai Clerului, și 578 ai Stării a Treia.

Americanilor, Anglomanilor şi al Patrioţilor » [1]) cu Starea a treia, revine asupra primei sale hotărîri şi îndeamnă el însuşi clerul şi nobilimea să se unească cu reprezentanţii burgheziei. Lupta a fost câştigată: Adunarea Naţională a încetat de a mai fi o întrunire de Stări, ea nu mai apără privilegiile, pe care în curând le va desfiinţa, nu mai cunoaşte despărţiri de ordine şi adoptă votul individual al deputaţilor, mandatari ai Naţiunii în Adunarea Constituantă, deci fără limitare a puterii lor. Toate caracteristicile esenţiale, care deosebesc regimul corporativ al Stărilor de acel parlamentar al democraţiei moderne, au dispărut. O eră nouă începe, iar contemporanii, într'o explozie unanimă de bucurie, sărbătoresc triumful cauzei naţionale şi împăcarea ei cu monarhia. « Revoluţia s'a sfârşit, repetau ei în mijlocul înduioşării generale. Ea nu va fi costat nicio picătură de sânge » [2]).

Tragică iluzie, căreia deslănţuirea furtunii, ce va sgudui Europa un sfert de veac, îi va aduce cea mai categorică şi crudă desminţire. Dar începutul Revoluţiei înseamnă totuşi sfârşitul vechiului regim, al concepţiilor şi metodelor sale de cârmuire. Spre deosebire de evoluţia înceată a instituţiilor britanice, istoria Stărilor franceze se încheie după cele mai bune reguli ale artei dramatice: cortina se lasă asupra trecutului şi se ridică pentru a vădi o lume nouă.

---

[1]) Cf. A. Mathiez, *La Révolution française*, I, p. 31.
[2]) L. Villat, *La Révolution et l'Empire* (col. Clio, 8, 1) p. 27.

O DESPĂRȚENIE ÎN ANUL 1850 PRICINA ȘI URMĂRILE SALE

DE

GENERALUL R. ROSETTI

Comunicare făcută în ședința publică dela 15 Martie 1946

Intr'o scurtă cuvântare, la Congresul de arheologie și numismatică din Cernăuți, în anul 1935, am stăruit asupra marii nevoi de a se alcătui monografii, fie ale neamurilor (familiilor), fie ale localităților sau ținuturilor, fie ale breslelor, ale diferitelor categorii de activități și ale diferitelor ramuri de științe.

Și azi sunt convins nu numai de nevoia unor asemeni monografii, fără de care, numai pe bază de documente și de cronice, istoria nu este decât o înșiruire seacă de fapte, ci și de aceea a publicării de corespondențe (la noi există mai multe asemeni corespondențe decât se crede), de jurnale și amintiri personale și de mici studii despre fapte din vieața zilnică. Din asemenea publicații ar reieși mai bine atmosfera în care trăiau în diferite vremuri anumite persoane sau clase sociale cum și care erau obiceiurile lor.

Fiecare din aceste studii sunt o verigă din acea serie care înlănțuindu-se alcătuesc ceea ce Francezii numesc «la petite histoire», acest atât de necesar accesoriu pentru priceperea și scrierea istoriei, accesoriu de care avem o mare lipsă pentru înfățișarea omenească a trecutului românesc.

Consecvent acestei convingeri și ajutat de noroc, mare colaborator al multor cercetări istorice, dau la iveală, în paginele ce urmează, fapte și acte ce învederează nu numai

vieața unei familii bucureștene din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, dar și anumite aspecte ale traiului lumii sus puse din Bucureștii acelor vremi.

* * *

Doamna Ana Lahovary, fiica doctorului N. Krețulescu, medic și om politic, membru și de două ori președinte al Academiei Române, are o foarte bogată colecțiune de documente mai vechi și mai nouă, precum și unele schițe literare, întemeiate pe fapte istorice.

Am avut de mai multe ori prilejul să folosesc documente din colecția domniei sale, iar acum în urmă d-sa mi-a încredințat spre cetire un manuscris. Arătându-i, în urma cetirii acelui manuscris, dorința de a alcătui un studiu istoric despre faptele reale ce au servit de temelie acelei schițe, mi-a mai pus la dispoziție și o serie de scrisori în legătură cu acele fapte și mai ales, mi-a comunicat multe amănunte cunoscute dânsei și întregind cuprinsul manuscrisului. Am colaționat aceste amănunte cu acte, cu scrieri și cu amintirile altor persoane din generația sa sau din acea următoare, persoane care prin relații de familie sau din cele spuse de părinții lor aveau cunoștință de aceste fapte. Și trebue să o spun de pe acum, toate informațiile erau aproape identice.

Țin să mulțumesc și pe această cale doamnei Lahovary, atât pentru îndatoritoarea sa bunăvoință față de mine cât și pentru faptul că a îngăduit astfel să se ridice un colț al vălului uitării ce acopere încă în bună parte vieața bucureșteană de acum aproape un veac [1]).

Iată, în chip prescurtat, cuprinsul manuscrisului din colecțiunea doamnei Lahovary:

Pe la mijlocul veacului al XIX-lea, trăiau în București un boier Iancu Orteanu, director al salinelor și pe cale de a fi numit vornic al Capitalei, cu soția sa Săftica, iubindu-se mult, ducând un traiu din cele mai fericite și stimați de

[1]) Mulțumiri arăt și următoarelor persoane care mi-au dat informațiuni sau acte sau mi-au semnalat scrieri: d-lui și d-nei Sc. I. Ghica, d-nelor Constanța Cantacuzino, Mița Filipescu, Elise I. I. C. Brătianu, Maria Irina C. Sturdza, Nadeja Romalo, d-lor Gh. D. Florescu, G. Slătineanu și Dinu Cesianu.

întreaga boierime. Singura umbră — foarte ușoară de altfel — o alcătuia faptul că, deși căsătoriți de mai bine de zece ani, nu aveau copii.

Deodată apare sau mai de grabă reapare în lumea bucureșteană o doamnă Esmeralda, care tocmai divorțase de soțul ei și devenise punctul de atracție pentru mulți bărbați. Intre aceștia se află și Iancu Orteanu, cuprins de o patimă fără margine pentru dânsa, deși continua a-și iubi nevasta.

Săftica își dă seama că s'a produs o schimbare în felul de a fi al bărbatului său, deși acesta urmează a se arăta tot așa de prevenitor și de devotat față de dânsa. Curând în urmă ea are confirmarea pasiunii lui Iancu pentru Esmeralda. Aceasta, mai mult silită, pleacă la băi în străinătate, unde se logodește chiar cu un tânăr bucureștean ce o curta de mult.

In timpul lipsei Esmeraldei din țară, Iancu Orteanu se îmbolnăvește din pricina patimei sale și Săftica, dându-și seamă că nimic alt decât posesiunea persoanei care era obiectul acestei patimi nu poate vindeca pe bărbatul ei, se hotărăște a divorța de dânsul și o face numaidecât.

Săftica, ființă cu adevărate sentimente creștinești, își impune chiar să ierte pe Esmeralda, iar Iancu Orteanu se leagă față de el însuși să lase averea săracilor, pentru împăcarea sa sufletească.

Faptele sunt adevărate și sunt confirmate, precum vom vedea, atât prin tradiția orală foarte răspândită în București, cât și prin documente. Numai numele celor trei personaje și anumite situațiuni și convorbiri, pe care nu le-am reprodus în rezumatul de mai sus, sunt preschimbate.

Cine sunt persoanele reale care au fost ascunse sub numele de Iancu Orteanu, Esmeralda și Săftica și ce interes prezintă acest «fapt divers» din punct de vedere istoric?

Ca să curm nerăbdarea cu care de sigur așteptați să cunoașteți numele celor trei eroi, iată-le:

Iancu Orteanu era în realitate Iancu Otteteleșanu.

Esmerlada era Elena Filipescu, a doua nevastă a lui Iancu Otteteleșanu, iar Săftica, era Săftica Câmpineanu, prima soție a aceluiași.

Principala acțiune dramatică — divorțul și recăsătorirea lui Ottetelișanu — s'a petrecut în anul 1850.

Și acum voiu prezenta pe fiecare din cei trei eroi în parte, arătând cursul vieții sale în general și cât mai amănunțit o îngăduesc informațiunile ce am putut strânge în ceea ce privește relațiile lor unul cu altul și cu societatea bucureșteană.

Precum se va vedea, documentarea adunată ne îngădue să putem arunca priviri și asupra unor amănunte ale vieții zilnice, așa cum o trăia boierimea bucureșteană în cei patruzeci de ani ce au urmat divorțului și recăsătoririi lui I. Ottetelișanu.

* * *

Ioan (Iancu sau Iancuțu) Ottetelișanu se trăgea din familia oltenească cu același nume, care se numea astfel după moșia Oteteliș, din județul Vâlcea, cunoscută ca moșie de baștină a ei încă din veacul al XVI-lea [1]).

Era fiul cel mai mare al lui Șerban, fost stolnic, paharnic și clucer, stins din vieață în primii ani ai secolului al XIX-lea și al celei de a doua soție a lui Șerban, Lucsandra, născută Vlădăianu, încetată din vieață în anul 1842 și înmormântată la Biserica Doamnei din București [2]).

Născut în Craiova în anul 1796 [3]), fin al bătrânei doamne Zinca Golescu [4]), el a început de tânăr — un informator

---

[1]) După notele d-lui Gh. D. Florescu; *Timpul*, 11 Mai 1876

Șerban
1) . . . .
2. Lucsandra Vlădăianu

Anica	*Ioan*	*Constantin*	*Lucsandra*	*Elena*
=	=	=	=	
C. Argetoianu	1. Safta Câmpineanu 2. Elena Filipescu	Elena Serghiade	Dimitrie Polizu	

[2]) Aceleași note ale d-lui G. D. Florescu.

[3]) Extract după registrul actelor de moarte al Stării Civile București, Nr. 340, din 9 Mai 1876, în care se arată că la data morții sale I. Otteteleșanu era în vârstă de 80 ani.

In cuvântarea funebră rostită cu prilejul înmormântării lui I. Otteteleșanu, Alexandru M. Florescu spune că, în 1876, Otteteleșanu avea « peste 80 de ani » (*Timpul*, 11 Mai 1876). In *Acte și Documente relative la Renașterea României* (X, p. 483), se arată că ar fi fost născut în 1795.

[4]) Informație dată de d-na Elise I. I. C. Brătianu.

ne spune înainte de vârsta de 21 de ani [1]) — ceea ce nu trebue să ne mire pentru acea vreme [2]) — carierea politică, fiind mai întâi medelnicer și apoi (1825) stolnic [3]).

Deputat în mai multe rânduri (1831—1835, 1837—1844, 1847—1848 1857—1859) [4]); ministru al controlului (1851—1856) [5]); al justiției [6]), a mai fost director al teatrelor (1845) [7]) și vornic (primar) al capitalei (1846—1848) [8]).

In 1848 a emigrat cu ceilalți boieri ce au găsit adăpost la Brașov [9]).

Arendaș al minelor de sare ale Statului (1838-1846) a făcut o mare avere [10]).

Deși în 1858—1859 era socotit ca partizan al foștilor domnitori B. Știrbey și Gh. Bibescu, găzduind chiar pe acesta din urmă în castelul său din Măgurele, în vecinătatea Bucureștilor, [11]) și-a pus și el candidatura la tronul Țării-Românești, fără a avea sorți de a fi ales, după părerea observatorilor străini [12]).

---

[1]) Notele d-lui G. D. Florescu; *Timpul, loc. cit.*

[2]) Spre pildă, în familia Rosetti (Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*).

[3]) N. Iorga, *Corespondența lui Știrbey Vodă*, II, p. 462.

[4]) I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834—1848*, pp. 52, 155, 156, 312. *Acte și Documente relative la Istoria Renașterii României*, V, pp. 657, 661, 708; VI, 2, pp. 11, 12, 18 . . .; VIII, pp. 504 sqq.

Prin procesul-verbal din 22 August 1857, comitetul județului Vâlcea respinge cererea lui I. Otteteleșanu de a fi înscris ca alegător în colegiul marilor proprietari, dar îi recunoaște, în calitatea sa de boier cl. I, dreptul de a fi ales deputat.

Asupra alegerii sale, *L'Étoile du Danube*, Nr. 60, din 10 Octomvrie 1857, scrie: « Comme dans le district de Vâlcea, il y avait beaucoup de petits propriétaires et beaucoup de terres appartenant à des couvents, les listes ne portaient que douze électeurs grands propriétaires. Sur les douze M. Otétéléchano avait deux parents ce qui lui faisait deux voix assurées et avec la sienne, trois; il a gagné encore quatre autres voix, Dieu sait à quel prix ! et le voilà membre du Divan ! ».

[5]) N. Iorga, *op. cit.*, p. 514; N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbey*, p. 136; *Acte și Documente relative la Istoria Renașterii României*, II, pp. 263, 269, 270, 501; V, p. 1018.

[6]) *Acte și Documente relative la Istoria Renașterei României*, VIII, p. 128.

[7]) I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 397.

[8]) I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 327, nota 7.

[9]) I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 432; *Anul 1848 în Principatele Române*, II, p. 693; *Acte și Documente relative la Istoria Renașterei României*, VIII, p. 128.

[10]) *Acte și Documente relative la Istoria Renașterei României*, V, p. 679; G. Fotino, *op. cit.*, II, p. 108, nota 4; I. C. Filitti, *op. cit.*, pp. 206, 207.

[11]) N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbey*, p. 136; *Acte și Documente relative la Isoria Renașterei României*, V, pp. 679, 684.

[12]) G. Le Sourd, într'un raport anterior (3 Octomvrie 1857) către Talleyrand-Périgord, îl socotește ca puțin capabil dar ca descurcăreț (*Acte și Documente relative la Istoria Renașterei României*, V, p. 679).

Ulterior Unirii a fost deputat, având însă un rol cu totul secundar și fiind, cu toate că a luat parte, în toamna 1865, la intrigi contra lui Cuza [1]), numai odată — în ultimul guvern al lui Cuza (30 Ianuarie 1866 — 11 Fevruarie 1866) — ministru de finanțe [2]), după care nu a mai avut niciun rost politic.

In tinerețe, de sigur influențat de cumnatul său Colonelul Ioan Câmpineanu, a făcut parte din opoziție [3]), cum a fost membru al tuturor societăților culturale, dar cu scop politic, ce s'au înființat înainte de 1848 [4]).

După evenimentele acestui an, după divorțul său de Săftica Câmpineanu și *pari passu* cu creșterea averii sale, devine din ce în ce mai conservator și mai retrograd, cum este și austrofil [5]), ceea ce nu-l împiedecă în anumite împrejurări să cocheteze și cu consulatul altei mari puteri, al cărui informator se face [6]).

Om de o capacitate relativă, descurcăreț, muncitor, a fost apreciat în chip diferit de contemporanii săi [7]).

A fost căsătorit de două ori. O primă oară, înainte de 1840 [8]) cu Săftica Câmpineanu [9]) cu care a dus un traiu foarte fericit până ce a întâlnit pe Elena Filipescu. Indrăgostindu-se de acesta și crezând că în urma relațiilor dintre ei ea va avea

---

Idem, VIII, p. 128; X, p. 483.

« M. J. Ottétéléchano, dont l'origine n'a rien d'aristocratique, est un des pilliers du parti conservateur. Sa réputation, malheureusement, est trop compromise, pour qu'on puisse le considérer comme un candidat sérieux ». (Depeșa lui Béclard, din 11 Mai 1858, în *Idem*, p. 679).

[1]) Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza*, p. 136.

[2]) *Acte și Documente relative la Istoria Renașterei României*, VIII, pp. 978, 1028, 1029; D. Costescu, *Fazele ministeriale în România*, p. 29.

[3]) I. C. Filitti, *op. cit.*, pp. 51, 156.

[4]) *Timpul*, 11 Mai 1876; *Le journal de Bucarest*, 13/25 Mai 1876.

[5]) *Acte și Documente relative la Istoria Renașterei României*, V, p. 679; VIII, pp. 978, 1028, 1029.

[6]) Paul Henry, *loc. cit.*

[7]) Dacă unele îl socoteau puțin capabil, B. Știrbey, arătat ca știind să aprecieze valoarea unui om (*Acte și Documente relative la Istoria Renașterei României*, V, p. 661), socotește că Otteteleșanu « s'est acquitté de ses devoirs sans en avoir dévié d'aucune manière » (Iorga, *Corespondența lui Știrbey Vodă*, I, p, 514). Fiul lui Știrbey, Alexandru, vorbea de Otteteleșanu ca fiind un om capabil în afaceri și stimat (Amintirile d-nei Elise I. I. C, Brătianu).

[8]) Notele d-lui Florescu.

[9]) Aceleași note; G. Fotino, *op. cit.*, pp. 65; testamentul lui I. Otteteleșeanu; I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Cantacuzino*, anexe, Familia Câmpineanu.

un copil, dorință aprigă a lui Otteteleșanu, a divorțat, îndemnat chiar de Săftica, în Iunie 1850, recăsătorindu-se imediat cu noua sa pasiune [1]). De sigur nu puțin contribuit-a la divorț și faptul că Săftica, cu patru ani mai în vârstă ca Otteteleșanu, avea în acel moment 58 de ani, pe când Elena Filipescu nu avea decât 32 de ani.

Cum se va vedea mai departe, a păstrat, după divorț, relații de prietenie și de devotament nu numai față de prima sa soție dar și de toată familia Câmpineanu, după cum este arătat de membrii acesteia. O altă dovadă este și faptul că a lăsat, ca unul din executorii săi testamentari, pe Ioan I. Câmpineanu, nepotul Săfticăi.

A făcut o mare avere atât prin jocul de cărți [2]), datorit faptului că, cumpătat din fire, știa să se oprească la timp, să nu încerce a sili norocul [3]), cât și prin numeroase speculații.

Atât de puternică impresie a făcut asupra contemporanilor pasiunea lui Otteteleșanu pentru jocul de cărți încât s'a creat

[1]) Extract după actul de deces al Săfticăi Câmpineanu (Nr. 330 din 4 Mai 1876, al Oficiului Stării Civile București); testamentul lui I. Otteteleșanu; G. F o t i no, *loc. cit.*; I. C. F i l i t t i, *op. cit.*, anexe: Familia Filipescu.

« Voici l'histoire de ma tante Săftica Câmpineanu: elle avait épousé Jean Otteteleșanu, homme charmant paraît-il, care je ne l'ai jamais vu, et tous deux s'aimaient et faisaient le meilleur ménage possible ensemble. Cependant J. O. rêvait d'avoir des enfants et comme au bout de quelques années de mariage on ne voyait aucun espoir, ma tante et lui se décidèrent à adopter un enfant. Le sort ne favorisa pas leur désir et l'enfant mourut au bout de quelque temps. Jean O. était grand joueur, il aimait beaucoup le monde et la danse. Dans un bal il rencontre M-me Hélène Philipescu, jeune femme divorcée, très intelligente, pas jolie, mais elle le charma; il s'éprend d'elle. Amour réciproque, liaison; elle croît être à la veille d'avoir un enfant, ce qui affole son ami. Un enfant, le rêve de sa vie. Tante Săftica suit avec angoisse les phases de cette liaison et juge que le bonheur de ce mari qu'elle adore est en jeu; elle l'adore; qu'il soit pleinement heureux. Elle s'entend avec lui et d'un commun accord on demande le divorce auquel elle pousse encore plus que lui. » (Memoriile — inedite — ale d-nei Ana Lahovary).

[2]) « M. le grand logothète Ottétéléchano, de la petite noblesse de Craiova, s'est fait une fortune en s'adonnant au jeu; par d'autres spéculations il l'a rendue considérable » (*L'Étoile du Danube*, 10 Octomvrie 1867).

« M. Otétéléchano Jean, ancien ministre, controleur des finances sous le prince Știrbey, possesseur d'une fortune considérable qu'il a faite, en grande partie, au jeu; c'est un homme sans grande capacité, mais d'un savoir faire remarquable; il est très spéculateur et a été longtemps fermier des salines de la Valachie » (raportul din 3 Octomvrie 1857 al lui G. l e S o u r d în *Acte și Documente relative la Istoria Renașterii României*, V, p. 679).

Amintirile unanime ale tuturor persoanelor care l-au cunoscut sau ai căror părinți l-au cunoscut.

[3]) Apreciere, după tot ce a auzit despre Otteteleșanu, a d-nei Elise I. I. C. Brătianu, confirmată și de alte persoane cărora părinții lor și cunoscuții acestora le-au vorbit despre dânsul, între cari d-l G. Slătineanu.

o legendă care spune că, recunoscător pentru câştigarea castelului dela Măgurele la cărţi a pus să se sape pe frontonul acelei case un as de pică. D-l Gh. Crutzescu a consemnat această legendă în cartea sa *Podul Mogoşoaei, povestea unei străzi* [1]). Am căutat, fără a reuşi însă, să verific dacă această legendă reprezintă faptul real. Nu numai că nu am reuşit să capăt confirmarea ei sub această formă, dar toate informaţiile tind a arăta că adevărată ca concepţie, realizarea a fost puţin diferită.

In adevăr, Doamna Maria Irina Sturdza şi alte persoane îşi amintesc că în poarta de fier dela intrarea în curtea dela Măgurele era încrustat un as de pică. Când D-na Sturdza a fost acolo, în vara anului 1944, a fost mirată de a nu mai vedea asul pe poartă. Am rugat pe D-na Ulmu, directoarea Şcoalei Normale din Măgurele, să cerceteze ce a devenit acel as de pică încrustat în poartă. D-sa a aflat, dela preotul paroh Ştefan Vlădescu, că asul s'a aflat pe poartă până în anii 1922—1924, de când, deteriorându-se probabil, a dispărut.

Dacă recunoştinţa sa către cartea de joc ce i-a adus acest castel explică oareşcum temeiul acelui original semn pus pe poartă, cartea cu noroc i-a mai adus şi altceva, porecla de « birlic » sub care era cunoscut de partenerii şi prietenii săi [2]).

Un alt Ottetelişanu, Ioan, nepot al lui Iancu şi pasionat jucător de cărţi, a pus şi el pe casa sa din Bucureşti nu un as, ci cei patru aşi [3]).

Marea avere ce a făcut i-a îngăduit să fie generos atât în timpul vieţii sale, când a plătit de pildă costul publicării operelor lui Ioan Eliade Rădulescu [4]) şi a dat burse şi ajutoare de studii elevilor şi studenţilor meritoşi dar săraci [5]), cât şi, după încetarea sa din vieaţă, prin testamentul său din 19/31 Martie 1876.

[1]) P. 191.

[2]) Auzit de d-l G. Slătineanu dela mama sa, nepoată prin alianţă a lui I. Ottetelişanu.

« Birlic » înseamnă: as *(Dicţionarul Academiei Române)*.

[3]) Informaţie dată de d-l Dinu Cesianu la 27 Ianuarie 1946. Acea casă era în strada Biserica Amzei Nr. 23 (azi ocupată de C. A. F. A.).

[4]) *Timpul*, 9 Mai 1876; *Le journal de Bucarest*, 13/25 Mai 1876.

[5]) *Idem*.

A încetat din vieață la 8/20 Mai 1876 și a fost înmormântat în cimitirul Șerban-Vodă din București [1]).

A doua persoană, figurând în această dramă, a fost Elena Filipescu. Fiică a lui Ion Constantin Filipescu și a Raliței Nenciulescu, divorțați în anul 1827 [2]), s'a născut în anul 1818 [3]).

A fost căsătorită întâia oară cu un văr depărtat al său, D. Gr. Filipescu, de care a divorțat în 1843, puține luni înainte de decesul acestuia [4]).

In Iunie 1850 s'a remăritat cu Ioan Otteteleșanu, după cum am arătat când am vorbit despre acesta. Fiind blestemată pentru acest fapt de tatăl ei [5]), a fost nevoie de stărui-

---

[1]) Extract de pe actul de deces Nr. 340 din 9 Mai 1876 al Oficiului de stare civilă București. *Timpul*, 9 și 11 Mai 1876; *Românul*, 9 Mai 1876; *Le journal de Bucarest*; 9/21 Mai 1876.

[2]) Extract de pe actul de deces Nr. 6127, din 4 Decemvrie 1888 al Oficiului de stare civilă București; I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, anexe: familia Filipescu; G. Fotino, *op. cit.*, p. 390, nota 3; notele d-lui Florescu.

Constantin Filipescu
=
Smaranda Guliano
|
Ioan
=
Ralița Nenciulescu

Alexandru	Elena	Constantin	Smaranda
=	=	=	=
Alexandrina Gr. Ghica	1. D. Gr. Filipescu 2. I. Otteteleșanu	Maria Gr. Ghica	D. Filișanu
|		|	
Maria Iurașcu		Constantin	
		=	
		M. Gherasi	
		|	
		Maria	
		=	
		Const. St. Cesianu	

[3]) La moartea ei, în 1888, era în vârstă de 70 de ani. (Extract de pe actul de deces Nr. 6127, din 4 Decemvrie 1888, al Oficiului de stare civilă București).

[4]) I. C. Filitti, *loc. cit.*; G. Fotino, *loc. cit.*; notele d-lui Florescu.

[5]) « Car ce mariage se fait sous la malédiction du père de M-me Philipesco » (Zoe C. Golesco către Ștefan C. Golesco, București, 7 Iunie 1850, în G. Fotino, *op. cit.*, III, p. 44).

toarea intervenţie a domnitorului Barbu Ştirbey, pentru ca Ion C. Filipescu să ridice blestemul [1]), fapt pentru care Elena Otteteleşanu a rămas de-a-pururea recunoscătoare familiei acestui domnitor [2]).

De altfel căsătoria sa a fost rău văzută de aproape întreaga societate bucureşteană [3]) şi Elena Otttetelişanu nu a fost primită mulţi ani în numeroase case. Mai cu seamă s'a scurs un oarecare număr de ani până ce i-a fost îngăduit să intre în casa lui N. Kretzulescu [4]).

Ca înfăţişare, era urîtă, cum o arată portretul ei dela Azilul Otteteleşanu şi cum o descriu cei ce au cunoscut-o [5]). Avea un aspect fizic masculin, cu mâini mari butucănoase, cu un mers şi un glas de bărbat.

Pare a fi avut un caracter hotărît şi voluntar [6]) şi a fi fost o persoană foarte ordonată, după cum se constată dintr'o serie de inventare aflate azi în posesiunea d-nei Maria Irina C. Sturdza. Dar, deşi ordonată, era mereu cu gândul aiurea şi uitările sale erau renumite şi înveseleau lumea [7]).

Aceste inventare sunt nişte documente de preţ pentru cunoaşterea vieţii ce o duceau în anii 1850—1890 familiile alcătuind ceea ce s'a numit, cu un termen englezesc, *high-life*-ul bucureştean. Ele ne mai îngădue de asemenea să cunoaştem multe amănunte asupra îmbrăcămintei persoanelor din acel *high-life*, a servitorilor, asupra mobilierului din casele lor, a zestrei acestora şi altele, ca reţete de bucătărie, de dulceţi şi pentru vopsele.

Iată pe scurt cuprinsul unora dintre aceste inventare, scrise în franţuzeşte, căci Elena Otteteleşanu folosea de preferinţă,

---

[1]) Spus, în repetate rânduri, de Alexandru B. Ştirbey fiicei sale Elisa.

[2]) Amintirea d-nei E. Brătianu.

[3]) « Car ce mariage se fait . . . au blâme de tout le monde en général » (scrisoarea Zoei C. Golesco, mai sus menţionată).

[4]) Amintirea d-nei Ana Lahovary. Totuşi s'a produs o împăcare înainte de anul 1858, când un Kreţulescu e arătat printre cei ce frecventau salonul Otteteleşenilor, cum se arată în tabloul pictat în acel an de Th. Aman.

[5]) Amintirea d-nei Constanţa Cantacuzino şi a d-nei Elise Brătianu.

[6]) Claymoor, cronicarul « mondain » al ziarului *L'Indépendance Roumaine* unul dintre obişnuiţii oaspeţi ai casei Otteteleşanu şi admirator al Elenei Otteteleşanu, spune că avea o înfăţişarea foarte rece şi părea la prima vedere, mândră şi semeaţă.

[7]) Amintirea d-nei Elise I. C. Brătianu.

ca mulți dintre contemporanii săi din lumea sus pusă, limba franceză [1]), pe care o scria însă, cum dovedesc aceste inventare, nu fără greșeli de ortografie. In rețele de bucătărie folosește și numiri românești în scrierea cărora sunt amestecate litere chirilice cu cele latine, ceea ce este o caracteristică a generației sale.

In ceea ce privește rufăria ei de corp, avem nu numai inventarul acesteia din anul 1862 (peste cinci duzini de fiecare articol, arătându-se materialul din care erau făcute și localitatea unde fuseseră cumpărate) și cel din anul 1884 (aproape aceleași cantități) dar și ce anume cantități, din fiecare, erau încredințate fiecărei « femme de chambre », arătându-se de asemenea simbria cu care au fost angajate cele străine (5 galbeni pe lună o austriacă, în 1882; 50 franci lunar o franceză, în 1884).

De asemenea se află inventarul rufăriei de corp a lui I. Otteteleșanu în anul 1866, din care se vede că avea 146 cămăși de zi, dar un număr mai mic din celelalte articole.

Cantitatea de rufărie de pat nu era prea mare (117 cearșafuri, de pildă) pentru o casă în care se perindau mereu foarte mulți musafiri.

Rufăria de masă (32 fețe de masă și 192 de șervete, în 1873), era potrivită, cum tot așa era rufăria de masă pentru servitori (72 șervete în 1873).

Vesela, sticlăria și argintăria erau în mari cantități, fiind mai multe soiuri diferite din fiecare, toate complete și fiecare îndestulătoare pentru mulți comeseni, cum erau și uneltele de bucătărie potrivite marelui număr de persoane pentru care se gătea.

Pentru serviciul stăpânilor casei și a musafirilor celor mulți, era nevoie de un personal numeros. După testamentul Elenei Otteteleșanu acest personal era alcătuit, în Februarie 1888, când fusese redus pentrucă ea nu mai primea atât, din 13 servitori, în parte străini [2]). Printre inventarele despre care

[1]) Amintirile d-nelor Constanța Cantacuzino și Ana Lahovary și a tuturor contemporanilor ei, azi în vieață; G h. C r u t z e s c u, *op. cit.*, p. 190.

[2]) Un bucătar, un sufragiu, un « valet de chambre », o « femme de chambre », francezi; un fecior, o menajeră, o spălătoreasă, un vizitiu, doi grădinari, o ajutoare de femme de chambre, mai mulți rândași la Măgurele și în București.

am vorbit este şi unul al livrelelor, care arată şi mai bine pe ce picior luxos era întreaga gospodărie.

Un alt inventar ne arată că în sere se aflau 681 de plante din 36 de soiuri, plante obişnuelnice în serile mai mari [1]).

Altul ne dă lista cărţilor ilustrate, puţine la număr, 17, dar cu gravuri făcute de artişti de seamă, ca Gustave Doré (majoritatea), Gérard Granville, Tony Johannot, Geoffroy [2]).

In sfârşit, o serie de inventare ne arată cum erau mobilate în 1867 şi în 1886 cele 18 camere dela Măgurele; foarte simplu. Acolo erau 10 camere de culcare, dar numai o singură baie (la parter) [3]).

Este păcat că nu există şi inventarul casei din calea Victoriei 49,unde s'au dat atâtea recepţiuni, baluri, etc., casă înzestrată cu mobile de preţ, după cum arată amintirile contemporanilor, unele scrieri [4]), şi un tablou înfăţişând interiorul salonului din acea casă, pictat de Th. Aman în 1858 [5]), tablou cunoscut până azi de prea puţine persoane.

Toate aceste inventare, amintirile persoanelor în vieaţă care au luat parte la primirile dela Măgurele şi din casa din Bucureşti, cum şi puţinul cât s'a tipărit despre ele, arată traiul larg şi primitor al stăpânilor acestor locuinţe [6]).

[1]) După părerea d-lui coleg Tr. Săvulescu, care a binevoit să revadă denumirile adeseori greşite din inventar. Ii mulţumesc şi pe această cale.

[2]) Inventarul alcătuit superficial a putut fi reconstituit cu concursul binevoitor al colegului Profesor Dr. C. Ionescu-Mihăieşti şi al d-lui profesor Al. Elian, cărora le mulţumesc şi pe această cale.

[3]) « Magurele est un château, entouré d'un très grand parc, appartenant M. Ottétéléchano. On y va en omnibus ou en voiture particulière . . . Le château et le parc de Măgurele constituent une opulente résidence qui ne serait déplacée dans aucun pays de l'Europe. M. et M-me Ottétéléchano ouvrent leur parc au public avec la plus gracieuse libéralité . . . Le château de Măgurele a été le témoin de bien des fêtes; il a reçu la visite de hauts personnages; il reste l'asile des nobles loisirs et des traditions de l'antique hospitalité » (Marsillac, *Guide du voyageur à Bucarest*, p. 65).

In 1877, erau şapte linii de omnibusuri (cu cai) în Bucureşti, din care una ducea la Măgurele (Marsillac, *op. cit.*, p. 33).

[4]) *L'Indépendance Roumaine*, 6/18 Decemvrie 1888; Ulysse de Marsillac, *De Pesth à Bucarest, notes de voyage*, pp. 169, 170; acelaşi, *Guide du voyageur à Bucarest*, p. 52; Claymoor, *La vie à Bucarest*, p. 39, sqq. Gh. Crutzescu (*op. cit.*, p. 191) arată că după moartea Elenei Otteteleşanu mobilele au fost scoase la mezat şi că s'au vândut, pe preţuri ce azi par ridicole, covoare de Aubusson, de Smirna, gobelins-uri, mobilă italiană şi altele. Tot d-sa arată că o parte din camere au rămas cu mobilele de pe vremea Otteteli̧şenilor, atunci când s'a întemeiat în casa lor Cercul Regal.

[5]) Claymoor, *op. cit.*, pp. 39, 40.

[6]) Marsillac, *Guide du voyageur à Bucarest*, *l. c.*

Era un privilegiu foarte mult căutat de a fi primit în casele Otteteleșanu, fie la București, fie la Măgurele [1]. Acesta din urmă a avut cel puțin de două ori cinstea să primească între zidurile sale pe Domnitor însoțit odată de fratele său Leopold [2], iar a doua oară de Principesă și de mama acesteia, principesa de Wied [3].

In saloanele Otteteleșenilor se întâlneau — pe un teren neutru — oameni politici, poeți (nu trebuește uitat că unul dintre oaspeții acestor saloane a fost Mihail Eminescu și că tradiția locală susține cum că de castelul și lacul dela Măgurele au fost inspirate, cel puțin primele versuri ale satirei a IV-a: « Stă castelul singuratic oglindindu-se în valuri »), artiști, muzicanți, pictori (printre cari și Th. Aman, care a arătat în tabloul menționat — și reprodus în Anexa 1 — un grup de persoane adunate la una din recepțiile soților Otteteleșanu [4]), precum și străini în trecere prin București. Tot acolo se vedeau doamne îmbrăcate cu mult gust, după ultima modă a Parisului, iar convorbirile erau din cele mai plăcute și scânteietoare [5].

La balurile și seratele ce se dădeau în acele saloane cânta Ludovic Wiest [6], căruia Elena Otteteleșanu îi lasă prin testa-

---

[1]) Amintirile d-nelor Constanța Cantacuzino, Mița Filipescu, Ana Lahovary, a lui Barbu Știrbey, etc.; G. Crutzescu, *op. cit.*, p. 188; Claymoor, *op. cit.*, p. 39.

[2]) « 11/23 Mai 1869, serbare în grădina dela Măgurele, dată de d-l și d-na Otteteleșanu în onoarea prinților cari au dantat până la orele 3 dimineața » *(Memoriile Regelui Carol I)*.

[3]) « 28 Septemvrie/10 Octomvrie 1871. Familia princiară face o excursiune la Măgurele, proprietatea familiei Otteteleșanu, prințul călare, prințesa și mama ei într'o trăsură cu opt cai, condusă de surugii români în costumul lor original, un mijloc de locomoțiune ce-și face pururea efectul asupra străinilor.

« După dejunul dela castel, plimbare în parc și pe lac » *(Memoriile Regelui Carol I)*.

[4]) Claymoor în *L'Indépendance Roumaine* din 6/18 Decemvrie 1888. Acel tablou iscălit și datat 1858, se află în posesiunea d-nei Maria Dinu Cesianu. D-sa îl are dela tatăl său care l-a primit dela d-na Iurașcu, născută Filipescu, aceasta având-l probabil dela d-na Filișanu (sora Elenei Otteteleșanu) în casa căreia a stat mulți ani. Informație dată de d-na Cesianu la 27 Ianuarie 1946.

[5]) Marsillac *(De Pesth à Bucarest*, pp. 169, 170) nu spune apriat că vorbește de casa Otteteleșanilor, dar este știut că se referă la această casă a cărui oaspete a fost constant; amintiri de a celor ce au luat parte la acele primiri; *Carnets de Highlife* ale lui Claymoor în *L'Indépendance Roumaine;* Gh. Crutescu, *op. cit.*, pp. 188, 189.

[6]) *Idem.*

ment (unde e trecut în lista servitorilor cari au slujit-o cu credință) 500 de lei.

Stăpâna casei nu era lipsită de gust artistic, cum o dovedesc inventarul cărților sale ilustrate și seratele muzicale din saloanele sale, precum avea o pasiune pentru literatura romantică. O memorie bună îi îngăduia, până în iarna 1884/1885 încă, să reciteze pe de rost poeziile lui Alfred de Musset și ale altor poeți romantici francezi [1]).

In timpul războiului din 1877/1878, a îngrijit răniții în spital, a adunat în saloanele sale doamne din societate pentru a face scamă [2]) și a dat cel puțin o recepțiune în cinstea cancelarului Gorciacov [3]). Ulterior a primit în fiecare Duminecă [4]).

Era darnică și nu răzbunătoare [5]).

După două luni de crude suferințe, a încetat din vieață la 4/16 Decemvrie 1888 și a fost înmormântată la cimitirul Șerban-Vodă [6]), alături de soțul ei [7]).

Cu încetarea ei din vieață s'a închis un capitol al vieții bucureștene, acel al saloanelor care întruneau persoanele de seamă și dădeau « tonul » în ceea ce privește artele și manifestațiile culturale [8]).

A treia eroină și de sigur cea mai interesantă, o ființă ce merită nu numai a fi cunoscută dar trebue slăvită, e acea a Săfticăi Câmpineanu. Din nefericire tocmai despre dânsa, ființă de o rară modestie, se găsesc azi date mai puține.

---

[1]) *L'Indépendance Roumaine*, 6/18 Decemvrie 1888; amintirile d-nelor Elise Brătianu și Adine Știrbey.

[2]) *L'Indépendance Roumaine*, *l. c.*

[3]) « Madame Ottétéléchano offrait hier soir un thé en l'honneur du prince Gortschacoff. L'élite de la société de Bucarest n'as pas manqué de s'y rendre. A une heure du matin les salons de M-me Ottétéléchano étaient encore brillament éclairés » (*L'Orient*, 27 Iunie/9 Iulie 1877).

[4]) Claymoor, *op. cit.*, *passim*.

[5]) *L'Indépendance Roumaine*, 5/17 și 8/20 Decemvrie 1888; testamentul ei.

[6]) *L'Indépendance Roumaine*, 6/18 și 8/20 Decemvrie 1888.

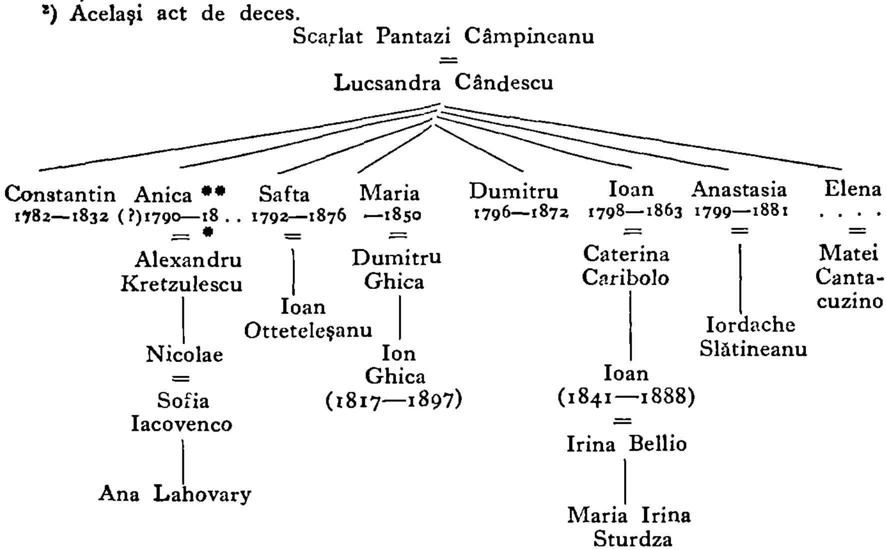
[7]) Extract de pe actul de deces Nr. 6127, din 4 Decemvrie 1888 al Oficiului de stare civilă București.

[8]) Gh. Crutzescu, *op. cit.*, p. 190.

Născută în anul 1792 [1]), era fiica lui Scarlat Câmpineanu [2]), fost mare vornic [3]) și a Lucsandrei Cândescu [4]) ce fusese surghiunită la Edikuleh (Cele șapte turnuri din Constantinopol) de către Mavrogheni-Vodă [5]). Ea era soră cu Constantin Câmpineanu, fost mare spătar și caimacam al Craiovei (1843); cu colonelul Ioan Câmpineanu (1798—1862) cunoscutul om politic, cu mare rost, în afacerile publice, om ce a suferit pe urma ideilor sale liberale și naționale [6]); cu Maria, căsătorită cu D. Ghica, mama lui Ioan Ghica, fost bey de Samos și prim-ministru, membru și președinte al Academiei noastre; cu Anica, căsătorită cu Alexandru Krețulescu (tatăl lui Nicolae Krețulescu și bunicul d-nei Ana Lahovary); cu Elena, măritată cu Matei Cantacuzino și cu Anastasia, măritată cu Iordache Slătineanu. Această generație a familiei Câmpineanu are

---

[1]) Extract după actul de deces Nr. 330, din 4 Mai 1876 al Oficiului stării civile București.
[2]) Același act de deces.

*) Foaia ei de zestre în documentul 1014 din arhiva d-nei Ana Lahovary.
**) *Cărticică cu câteva însemnări trebuincioase după cum înlăuntru se va vedea, scrise și iscălite de mine* (Al Krețulescu), fila 2 (arhiva d-nei Ana Lahovary).
[3]) Notele d-lui Gh. D. Florescu.
[4]) Actul de deces al Săfticăi.
[5]) Ioan Ghica, *Opere complete* (ed. Haneș, 1915), IV, pp. 49, 50.
[6]) *Idem*, IV, pp. 48, 50, 51, 57; *Buciumul*, 11 Iunie 1863; *Traianu*, An. I, Nr. 38, pp. 151, 152; *Biografia oamenilor mari scrisă de un om mic* (? Valentineanu), pp. 64—199.

ca înaintași, în cele cinci generații ce o preced, bărbați și femei (ce se pot dovedi documentar) din neamuri de seamă. Foarte mulți dintre ei au îndeplinit slujbe însemnate [1]) sau au fost înrudiți, prin căsătorie, cu bărbați și femei deosebit de bine înzéstrați cu inteligență și cu cunoștințe. Printre acei 49 de ascendenți cunoscuți (din 62) se află doi domnitori (Constantin și Antioh Cantemir), 5 mari logofeți, 2 vornici, 5 spătari, 1 stolnic, 4 paharnici, 1 comis, 1 clucer, 1 capuchihaia, 1 sol la Petersburg, trecuți fiecare prin toate boieriile mai mici celei la care au ajuns, deci oameni cu mare experiență.

Din punctul de vedere al familiilor din care au făcut parte, găsim printre acei ascendenți: 4 membri ai familiei Balș, 3 Cantacuzini (printre cari Drăghici Cantacuzino), 4 Cantemiri (printre cari cei doi domnitori amintiți), 3 Cândești, 1 Ludescu, 3 Văcărești (printre cari Enache).

Ei sunt ctitori de biserici și dacă nu sunt toți oameni învățați, se află printre dânșii cărturari cum și bărbați și femei, crescuți sau trăind în medii culte. Ei fac parte, cum prea bine spune Ioan Nădejde [2]), din acea elită care este produsul cel mai prețios ce s'a selecționat în cursul veacurilor.

Este firesc, deci, ca Săftica să fi primit o temeinică educație de femeie și de româncă ca și o instrucție aleasă pentru acele vremuri, dată în casă de dascăli străini, cuprinzând, între altele, cunoștința desăvârșită a limbilor franceză și grecească, a literaturilor lor, ca și alte cunoștințe generale [3]).

Tot de aceea și mediul în care a trăit în familie, datorit în mare parte influenței femeii cu totul deosebită ce a fost mama ei și acelei ce au avut-o după moartea acesteia frații Constantin (om cu multă învățătură [4]), pe care Kiseleff îl aprecia astfel: « prin cunoștințele sale, prin principiile și caracterul său, s'ar fi putut distinge în statele cel mai mari ») și Ioan (iubitor de progres, protector al scriitorilor, doritor al unirii

---

[1]) Vezi anexa Nr. 2, spița întocmită de d-l G. D. Florescu.

[2]) Ioan Nădejde, *V. G. Morțun*, p. VII.

[3]) In 1833, se mai învăța în pensionatele de fete din București: gramatica, mitologia, geografia, istoria, caligrafia, desenul, muzica și lucrul de mână (V. A. Urechia: *Istoria Școalelor dela 1800—1864*, II, p. 236). Este adevărat că consulul francez arăta (în 1834) că învățământul în general nu era prea serios (Iorga, *Istoria învățământului românesc*, p. 245).

[4]) Nicolae Kretzulescu, *Memorii*, p. 48.

Românilor), a fost acela al unui cerc în care jocul de cărți, nărav atât de răspândit atunci în lumea bucureșteană și atât de pricinuitor de pagube materiale și de acte imorale, era necunoscut, fiind înlocuit prin discuții, cetiri și declamații patriotice atât românești cât și din literaturile franceză și greacă [1]).

Nu am găsit niciun portret al ei și d-na Ana Lahovary este, după cunoștința mea, una din singurele persoane încă în vieață care să o fi cunoscut și să și-o amintească bine; ca copilă mergea deseori cu mama sa, nepoată de soră a Săfticăi, să o vadă. După amintirile sale — avea unsprezece ani când a murit eroina noastră — aceasta era măruntă de stat, cu un trup subțire și firav și cu un glas blând și plăcut. Ea primea într'un salon mobilat cu canapelele epocei, lungi, țepene și lipsite de confort, cu fotolii stil «empire» puțin ademenitoare, unele și altele îmbrăcate cu stofe a căror coloare, ștearsă de vremuri, era între « beige » și « vert mousse », și o masă rotundă. In acel salon domnea o atmosferă de sanctuar.

Săftica era îmbrăcată cu o fustă dreaptă, o jachetă care cădea drept până ceva mai jos de talie; pe cap avea o găteală după moda vremii [2]).

Foarte bună și iertătoare, era socotită de rude și de cei mai apropiați de dânsa « ca un înger dela Dumnezeu rătăcit printre oameni »[3]). Adânc creștină, era afectuoasă și mult respectată de toată lumea [4]). Tot d-na Lahovary a încheiat descrierea ce mi-a făcut-o despre sora bunicei sale, zicând: « în rezumat, o fermecătoare doamnă bătrână la care se mergea cu evlavie ».

Despre bunătatea Săfticăi Câmpineanu și stima cu care era înconjurată este unanimitate la toți acei cari pot vorbi fie prin cunoștință directă, fie din auzite dela cei ce au cunoscut-o.

Insușirile acestea ne fac să înțelegem mai bine de ce Săftica s'a sacrificat, despărțindu-se de bărbatul pe care-l mai iubea [5]),

---

[1]) Aceleași izvoare și tradiția rămasă în București. Vezi și N. Kretulescu, *op. cit.*, p. 41.

[2]) Memoriile — inedite — ale d-nei Ana Lahovary.

[3]) D-nele Ana Lahovary, Elise I. I. C. Brătianu.

[4]) Amintirea d-nei Elise I. I. C. Brătianu, după cele auzite dela părinții săi și dela contemporanii lor.

[5]) « . . . și ce-i mai rău, e că îl iubește și acum și nu găsește « nicăieri liniște » (scrisoarea Anei Racoviță către Ștefan și Nicolae C. Golescu, la G. Fotino, *op. cit.*, p. 65).

numai și numai pentru a-i asigura un nou traiu fericit, dar încă a iertat pe rivala sa. Scena iertării s'a petrecut în fața icoanei Maicii Domnului din Biserica Krețulescu. Acolo, Elena, acum Ottetelișanu, s'a aruncat în genunchi în fața Săfticăi și i-a cerut iertare [1]). Săftica a iertat-o și a iertat-o ca adevărată creștină ce era, dar se pare că nici nu a mai văzut-o și că nici nu i-a mai călcat piciorul vreodată în casa ce fusese locuința sa [2]). Martoră la scena iertării a fost d-na Olimpia Lahovary, soacra d-nei Ana Lahovary, care a povestit deseori amănuntele acelei întâmplări nurorii sale.

După divorț și după o călătorie la Viena [3]), Săftica s'a așezat, în urma stăruinței lui Ottetelișanu [4]), într'o casă aflată alături de casa Ottetelișanu, în curtea clădirii unde a fost până dăunăzi Hotelul Frascati [5]).

In acea casă venea să o vadă zilnic, când era în București, fostul ei bărbat care îngrijea de afacerile ei [6]), odihnindu-se uneori după amiază acolo [7]).

Șederea Săfticăi în București era întreruptă de șederi, primăvara și vara — cel puțin în anii 1854—1863 — la Oteteliș, unde făcea băi de fier pentru îngrijirea ochilor. Slăbiciunea acestora, ce pare să fi fost generală în familia Câmpineanu [8]), o făcea să meargă și la Viena, probabil pentru a consulta medici specialiști [9]). Dela Oteteliș scria familiei sale,

---

[1]) Gh. Crutzescu arată greșit (*Podul Mogoșoaei, povestea unei străzi*, p. 188) că scena iertării a avut loc în Biserica Sărindaru.

[2]) Amintirile d-nelor Ana Lahovary și Elise I. I. C. Brătianu.

Gh. Crutzescu (*op. cit.*, pp. 187, 188) spune iarăși greșit că Săftica mergea zilnic acasă la Otteteleșanu și-i vedea de casă și de lucrurile lui. Săftica avea prea multă demnitate, iar Elena Ottetelișanu prea multă mândrie pentru a îngădui oricui să se amestece în gospodăria ei, pe care o ținea, cum am arătat, foarte bine.

[3]) G. Fotino, *op. cit.*, III, p. 44.

[4]) Amintirea d-nei Ana Lahovary. Influența ce a păstrat I. Ottetelișanu asupra Săfticăi se poate vedea și din scrisoarea mai sus citată a Anei Racoviță.

[5]) Testamentul lui Iancu Ottetelișanu; Memoriile — inedite — ale d-nei Ana Lahovary.

[6]) Memoriile — inedite — ale d-nei Ana Lahovary. Averea sa ar fi fost cât se poate de modestă (informație dată de d-na Maria Irina C. Sturdza). Dar zestrele fiind egale atunci, și cunoscând zestrea surorei sale Anica: o moșie, bijuterii, haine, etc., în valoare totală de 15.555 taleri, zece suflete de țigani (hârtii Ana Lahovary Nr. 1016), nu poate să fi fost așa de mică.

[7]) D-na Ana Lahovary a auzit aceasta dela Catinca Butculescu.

[8]) Anica Krețulescu a orbit în ultimii ani ai vieții sale (amintirile d-nelor Ana Lahovary și Constanța Cantacuzino).

[9]) G. Fotino, *op. cit.*, p. 65 — scrisoarea Anei Racoviță.

în limba română, scrisori scurte, din cauza slăbiciunii ochilor, cum scria probabil și prietenelor sale, corespondența aceasta adeverindu-se, pentru vremea dinaintea divorțului său, prin corespondența familiei Golescu [1]).

Scrisul său, atât cel cu caractere cirilice cât și cel cu caractere latine e regulat, dovedind o persoană așezată și stăpână de sine. Lucru curios, iscălește Safta Câmpineanca și nu Câmpineanu [2]).

Conținutul scrisorilor arată cât de mult ținea ea la legăturile familiare cu ai săi, cărora le scria de câte ori avea vreo ocazie și dela care cerea mereu vești. Tot aceste scrisori, începând, în cazul celor către sora sa mai mare Ana Krețulescu, cu «sărut mâinile lelițica mea» și isprăvindu-se cu «a dv. plecată soră» sau «a dv. plecată soră și slugă», arată deferența ce o avea față de o soră mai mare, deferență ce era generală la noi în trecut în relațiile surorilor și fraților mai mici față de cei mai vârstnici

A încetat din viează la 4/16 Mai 1876 [3]). N'am putut afla unde a fost înmormântată.

Prin testamentul său din 19 Martie 1876, Ioan Otteteleșanu lasă uzufructul averii sale celei de a doua soție, Elena, hotărînd însă ca, după moartea acesteia, întreaga sa avere să servească la crearea unui institut de fete române, cărora urma să li se dea o creștere și o educație de bune mame de familie.

La 19 Aprilie/1 Mai 1893, Ion Kalinderu, singurul executor testamentar rămas în viează (Ion I. Câmpineanu murise la 13/25 Noemvrie 1888 [4]), dăruește întreaga avere a lui I.

---

[1]) Scrisorile Săfticăi către sora sa Anica Kretzlescu (colecția d-nei Ana Lahovary).

[2]) Iată una din aceste scrisori:

1854. Maiu 10.

Sărut mâinile,

Leliăico scrie-mi cum te afli despre sănătatea ăi toți copiii, copilele. Eu slavă Domnului sunt sănătoasă, până acum. Aicea la Oteteliș urmez băile acelea de fier, mă plimb prin grădină. După aicea nu știu nimic. Pe toți copiii îi sărut dulce și complimenturi multe din parte-mi.

A dv. plecată soră Safta Câmpineanca

Madame Anna Cretzoulesko née Câmpineanu à Bukarest

[3]) Extract de pe actul de deces Nr. 330 din 4 Mai 1876 al Oficiului stării civile București.

[4]) *L'Indépendance Roumaine*, 15/27 Normvrie 1888.

Ottetelişanu, cu sarcinile respective, Academiei Române, care creează Institutul de fete « I. Ottetelişanu » dela Măgurele.

Elena Ottetelişanu care întemeiase, încă din anul 1883 [1]), în Calea Griviţei Nr. 203, un azil purtându-i numele, îşi lasă averea, prin testamentul său din 15/27 Fevruarie 1888, acestui azil, a cărui menire era « primirea şi întreţinerea (în acel azil) unui număr de persoane care se află în stare de bătrâneţe şi în lipsă completă de mijloace pentru vieţuire », numind ca executoare testamentară pe d-na Irina I. Câmpineanu [2]).

Azilul se întreţine şi azi din venitul averii lăsate de Elena Ottetelişanu.

Intemeierea acestor două aşezăminte nu este un ce excepţional la noi, căci boierimea română a înzestrat cu prisosinţă: biserici, mănăstiri, spitale (ca să nu citām decât trei exemple: Eforia Spitatelor Civile din Bucureşti, Epitropia Sfântului Spiridon din Iaşi, Aşezămintele Brâncoveneşti din Bucureşti, au fost întemeiate cu averi astfel dăruite), şcoale şi atâtea alte instituţiuni. Toate aceste danii erau de cele mai deseori întovărăşite de lămuriri ce spuneau că erau date pentru mântuirea sufletelor donatorilor.

In testamentele soţilor Ottetelişanu nu există asemenea clauze.

Atmosfera în care a crescut Săftica sub înrâurirea mamei şi fraţilor săi, sacrificiul pe care l-a făcut prin divorţul său şi vieaţa ce a dus-o după divorţ, au înconjurat-o cu o adevărată aureolă încă de când era în vieaţă.

Pe de altă parte, influenţa trecutului şi scandalul pricinuit prin a doua căsătorie a ambilor soţi, au contribuit de sigur la naşterea şi răspândirea legendei, păstrată încă şi azi [3]), că donaţiunile Ottetelişanu au ca temelie remuşcările ce au avut donatorii faţă de Săftica. O dovadă ar fi faptul că şi unul şi celălalt au numit ca executori testamentari rude apropiate ale Săfticăi şi nicidecum rude de ale lor [4]).

[1]) Testamentul ei.

[2]) Testamentul Elenei Ottetelişanu (Tribunalul Ilfov, S. I. C. C., dosar 1965 din 1888). Membri ai familiei Filipescu au făcut totdeauna parte din consiliul Azilului Ottetelişanu.

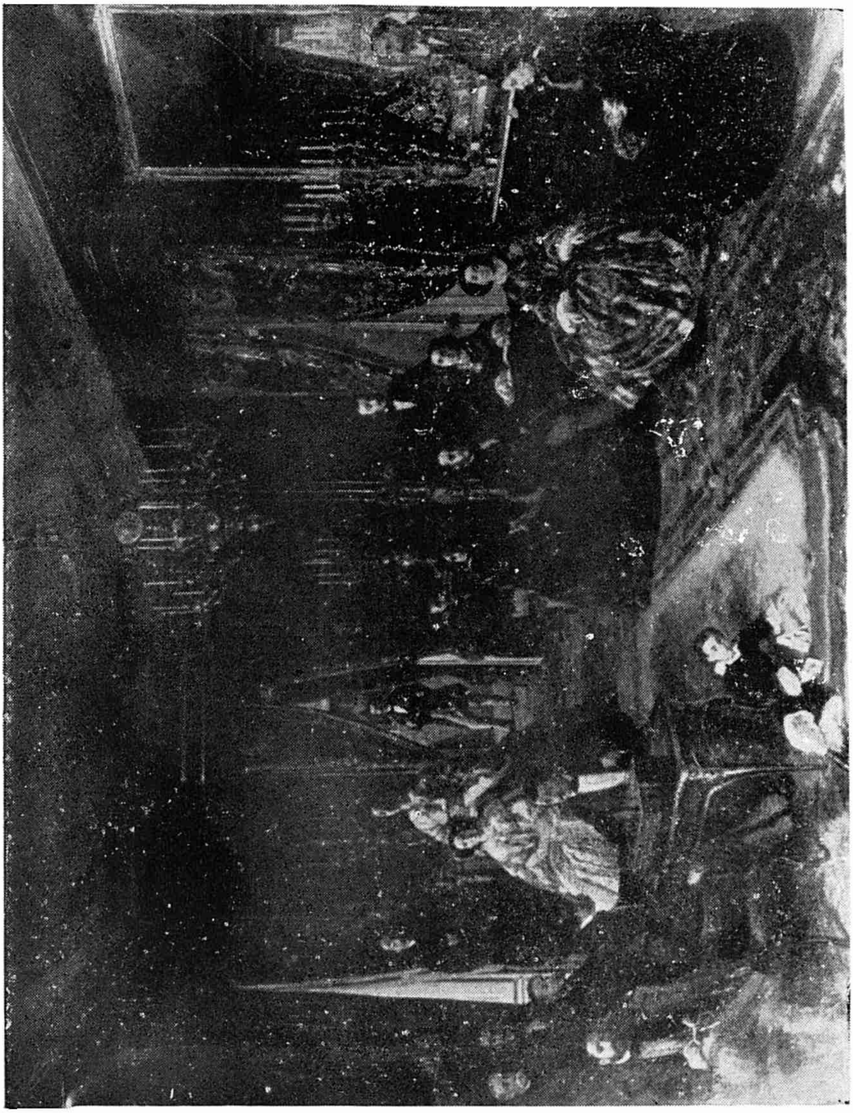
[3]) Şi menţionată, cum am arătat, şi în schiţa din colecţia d-nei Ana Lahovary.

[4]) In testamentul Elenei Ottetelişanu se mai arată dorinţa ca averea sa « să slujească mai de căpetenie la binefacerea publică, ca o « mângâiere şi reazăm pentru cei săraci şi nenorociţi ».

Din partea lui Ion Otteteleșanu lucrul se poate explica și prin marea influență ce au exercitat-o asupra lui cumnații săi Câmpineanu.

Dacă așa ar sta lucrurile — și de ce am refuza să atribuim lui Ioan și Elenei Otteteleșanu dorința creștinească de a se pocăi și de a contribui și de dincolo de vieața de pe acest pământ la opere de bine — atunci trebue să slăvim amintirea Săfticăi Câmpineanu, cu atât mai mult cu cât sacrificiul ei a făcut cu putință întemeierea celor două instituțiuni de folos obștesc.

Dacă acestea nu-i poartă numele, ele își datoresc totuși înființarea influenței sufletului ei ales precum și suferințelor sale.

INAINTAŞII SAFTEI CÂMPINEANU

până la spiţa ascendentă a 5-a (32 strămoşi)

5-a generaţie — 32 răstrămoşi (22)

- MANTA DIN CÂMPINA negutător 1663; cumpără moşie la Câmpiniţa; vel comis 1659.
- DRĂGHICI CANTACUZINO n. c. 1633; logofăt 1654; nobil ardelean 1658, vel paharnic 1660; vel spătar 1665; † Constantinopole 1667 înmormântat Comana
- PĂUNA DIICUL BUICESCU
- GRIGORE MOGOŞESCUL zis GRĂDIŞTEANUL; logofăt 1665; clucer 1675; clucer 1675; vel şetrar 1679; vel logofăt 1683; vel vistier 1684; † 1685
- STANCA DIN ALBEŞTI
- CONSTANTIN CANTEMIR Voivod n. 1627; Domn Moldovei 1685—1693
- ANA BANTĂŞ
- DUMITRAŞCAO CEAURUL mare logofăt în Moldova
- LUPUL IOAN BALŞ vel logofăt 1750
- SAFTA GH. CANTACUZINO-PĂŞCANU
- GRIGORE ANDREI BALŞ vel spătar
- ZOIŢA TEODOR KOSTAKI
- MOISE CÂNDESCUL spătar 1639; căpitan de roşii 1656; omorît de Mihail Radu-Vodă la 1658
- ELENA DIMITRIE DUDESCU
- DRĂGHICI CANTACUZINO n. c. 1633; logofăt 1654; Nobil ardelean 1658; vel paharnic 1660; vel spătar 1665; † Constantinopole 1667. *Comana
- PĂUNA DIICUL BUICESCU
- NEGOIŢĂ VĂCĂRESCUL n. 1615; spătar 1653; Capichehaia la Constantinopole 1663; † 1685; înmormântat Mitropolia Târgovişte
- NECŞUŢA BUCŞANI
- PANĂ DIN COJEŞTI paharnic 1661; căpitan; era † la 1691
- VLĂDAIA † 1709
- GRIŞIŢĂ paharnic şi logofăt 1656
- STANCA NAN DIN BĂRBĂTEŞTI

4-a generaţie — 16 strămoşi (14)

- MANTA DELA CÂMPINA logofăt de vistierie 1674; vtori vistier 1678; † după 1692
- CALIŢA CANTACUZIN
- MATEI MOGOŞESCUL zis ALBESCUL agă 1721; † după 1738
- MARIA-CHIAJNA
- ANTIOH CANTEMIR Voivod n. 1669, 4 Dec.; Domn Moldovei 1695—1700; 1705—1707; † 1726
- ECATERINA CEAURUL
- IOAN BALŞ
- ELENA BALŞ
- MIHALCEA CÂNDESCUL căpitan 1675; sluger 1684; vel pitar 1692; vel stolnic 1694; ctitorul mănăstirii Berca (Buzău) 1694
- ALEXANDRA CANTACUZINO
- ENACHE VĂCĂRESCU vătaf de copii 1690; vel căpitan de lefegii 1691; vel agă 1695; ridică biserica din Văcăreşti (Dâmboviţa); vel paharnic 1707; vel clucer 1712; ucis la Constantinopole 1714, 15 Aug.
- STANCA DIN COJEŞTI
- CONSTANTIN DIN BĂRBĂTEŞTI comis 1695; vornic de Târgovişte 1701
- PĂUNA LUDESCU fiica adoptivă a lui Constantin Stoica Ludescu

3-a generaţie — 8 moşi (7)

- PÂRVUL CÂMPINEANUL vel căpitan 1718; † 1733—1745
- CHIAJNA MOGOŞESCU-GRĂDIŞTEANU zisă ALBEASCA † după 1784
- CONSTANTIN CANTEMIR pretendent la tronul Moldovei 1739; † Rogam (Harcov) 1776
- MARIA BALŞ
- ŞERBAN CÂNDESCUL postelnic 1717; vel şetrar 1727; vel serdar 1733; vel paharnic 1742; ctitor bisericii din Cândeşti, face diată 1749, 18 Februarie
- ILINCA VĂCĂRESCU zugrăveşte biserica din Cândeşti (Buzău)
- MIHAI (MINCUL) BĂRBĂTESCUL paharnic 1706; comis 1712; vel clucer de arie 1714; vel şetrar 1720; vel serdar 1731; vel comis 1736; ispravnic ot Târgovişte 1740; vel paharnic 1743; † 1748

2-a generaţie — 4 bunici

- PANTAZI CÂMPINEANU vtori spătar 1745; treti logofăt † 1749; vel paharnic 1758; vel clucer 1768; sol la Petersburg 1770; 1770—1771
- MARIA CANTEMIR
- CONSTANTIN CÂNDESCU vel logofăt 1745; vel paharnic 1748; vel clucer 1755; vel logofăt 1764; † după 1764, înmormântat în biserica Colţea, Bucureşti
- MARIA BĂRBĂTESCU

1-a generaţie — 2 părinţi

- SCARLAT CÂMPINEANU în armata rusă 1770; vel stolnic 1777; vel clucer 1792; vel vistier 1796; vel logofăt 1799; vel vornic 1803; † 1803—1808
- LUXANDRA CÂNDESCU

SAFTA CÂMPINEANU

CONDICA ANDRONEŞTILOR

CONTRIBUŢII LA ISTORIA ŢĂRII-ROMÂNEŞTI DIN SECOLUL AL XVIII-lea ŞI AL XIX-lea

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică din 10 Mai 1946

1. *Autorii Condicei.* In colecţiunea de manuscrise româneşti dela Academia Română se păstrează la cota 3682 o *condică miscelanee* care cuprinde însemnări interesante privitoare la istoria Ţării-Româneşti, dela finele secolului XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Autorii acestei condici sunt stolnicul *Şerban* şi fiul său serdarul *Grigore*. Din notele personale ale stolnicului Şerban se vede că acesta era fiul protopopului *Andronic* dela biserica Sf. Nicolae din mahalaua Popescului din Bucureşti, care adormise în Domnul la 27 Iulie 1769. Andronic la rândul său era fiul protopopului Mănăilă dela aceeaşi biserică. După Şerban fiul şi Grigore nepotul lui Andronic, lucrarea poate fi numită cu drept cuvânt *Condica Androneştilor*.

Ca Bucureşteni get-beget, autorii prind în notele şi însemnările lor întâmplările cele mai de seamă din vieaţa ţării, a oraşului lor natal şi a familiei lor, întâmplări care, expuse

în mod cronologic, zi de zi și an de an, se închiagă într'o *adevărată cronică* a țării, a orașului București și a familiei Androneștilor.

Povestirea întâmplărilor contemporane este prefațată de izvodul domnilor munteni dela *Radu Negru* încoace sub titlul:

Domniile Țării-Românești, câți au stat din vrema Radului Voevod, ce se chiamă Negrul, care au scoborît din Țara-Ungurească și au venit în Țara-Rumânească cu oști și au gonit pre Tătari cari lăcuiau în aceste locuri și au stătutu întâi domn al Țării Rumânești în leatul dela Hristos 1290.

Reproducând această listă în condica sa, autorul o întregește cu domniile din secolul al XVIII-lea, înregistrând în total nu mai puțin de 85 de domnii muntene dintre care cele dela 1769 — 1799, anul morții lui Șerban, constitue o contribuție originală inedită la cronologia domnilor munteni.

Asistentul universitar *Ilie Corfus*, doctor în filosofie și litere, și fost bursier al Academiei la Varșovia și Paris, a descoperit această condică în colecțiile de manuscrise ale Academiei și a pregătit editarea ei. In introducere d-l Corfus arată că asemenea izvoade, unele cu domniile Țării-Românești, altele cu cele ale Moldovei, aveau o largă circulație în țările române. In colecțiile Academiei se mai găsesc și alte șase izvoade de domni munteni și cinci izvoade de domni moldoveni. Izvoade similare circulau și în traducere grecească, cum era cea tradusă în românește de C. Erbiceanu în *Catalogul domnilor Valahiei.* Confruntând izvoadele acestea cu izvodul reprodus de stolnicul Șerban în condica sa, d-l Corfus constată că toate aceste liste de domni porneau dintr'un *izvod comun* și anume din *Cronologia domnilor* cuprinsă în *Istoria Țării Rumânești* de *Mihail Cantacuzino.*

Felul cum înțelesese Șerban Andronescu să-și întocmească condica reiese din mărturisirile sale personale, arătând că a cuprins în ea: *Insemnări în sindromie de câte mi s'au făcut mie și patriei mele, alte auzite, iar cele mai multe văzute de mine însu-mi și pentru a să pomeni și a fi știute copiilor mei, le-am scris precum să văd mai jos.* Iar la 23 August 1796 stolnicul Șerban arată că «*făcui adunare de câte mi s'au întâmplat*

în petrecerea vieții, dă le-am văzut cu ochii miei și le însemnasem risipite». *Se pare* deci că în anul acela autorul dăduse condicii sale redactarea definitivă în forma în care ni s'a păstrat.

Insemnările lui Şerban Andronescu şi în continuare ale fiului său Grigore, *necunoscute până acum*, surprind prin bogăția și variația lor. Ele aduc contribuțiuni prețioase la istoria timpului, completând multe lacune în cunoştinţele noastre istorice. Valoarea lor documentară poate fi uşor verificată la mâna rapoartelor consulare din Bucureşti, publicate în Colecția Hurmuzaki, în care se reoglindesc evenimentele cele mai importante ale timpului.

2. *Insemnările lui Şerban Andronescu.* Trecând la redactarea condicei, autorul înregistrează seria domnilor munteni cu arătarea anilor de domnie și cu înșirarea faptelor mai remarcabile din timpul lor. La unele domnii se adaugă și numele împăratului bizantin contemporan. Ceva mai desvoltată este domnia lui *Constantin Brâncoveanu* prin înșirarea ctitoriilor și a membrilor familiei sale, aşa de crud lovită de soartă. De asemenea se insistă mai mult asupra instalării în scaunul domnesc a lui *Ştefan Cantacuzino*. Domniile următoare până la Nicolae Mavrogheni sunt enumerate numai pe scurt ca în pomelnice.

Nicolai Petru Mavrogheni ajunse domn în 1786, ocupând scaunul domniei în ziua de 17 Mai. In anul următor urcării sale pe tron «*au deschis Poarta otomanească război dă al doilea rându cu Muscalii și după șase luni și cu Nemții*». Despre rodnica activitate urbanistică a acestui domn se spune că «au făcut casele, sfânta biserică și odăițe după împrejur bisericii și cișmelele dela capul podului Mogoșăi. Au făcut și alte cismele una la biserica Sebilele pă podul Târgului dă afară, alta tot pă acel pod dă'naintea consulatului rusesc și trei cismele în Curtea cea Veche Gospod, una în paretele caselor, alta într'un stâlp dă piatră și alta într'alt stâlp de piatră închipuită cruce, apoi la baie și sus în casele domnești cum și pă podul Mogoșăi la biserica Albă și pă'n curțile tuturor boierilor».

In capitolul următor, intitulat: «*Tot domnii Țării-Rumânești*», se insista pe larg asupra domniei lui *Mihai Constantin*

Suțul Voevod, care luă domnia la 21 August 1791 « venind dă peste Dunăre cu vreo câți-va arnăuți și au conăcit în mitropolie ». In continuare se arată că « 1791, Luni, Septemvrie 1, s'au făcut alaiu și dela bairu au intrat Măria Sa Mihai Voevod în scaunul Bucureștilor cu cuca în cap. In 1793, Ghenarie 4, Marți i-au sosit schimbarea adică Măria Sa Mihail Constantin Suțul Voevod Domnul Țării Rumânești, să meargă domn la Moldova și Măria Sa *Alexandru Constantin Moruz Voevod*, Domnul Moldovei, să vie aici. Ce Măria Sa Mihai Voevod într'o lună ce au șezut tot în fahtul domnii dă loc, au trimis caimacami la Moldova cum și cel dela Moldova aici, căutându-și trebile fieşte care cu scrisori în țara sa. In toate zilele i să bătea meterhaneaua și alte orânduieli, ca și când avea stăpânirea țării, numai la Bobotează osfesteniia au făcut-o la Sfeti Sava, cu Grecii Măriei Sale, iar caimacamii boieri țării au făcut-o la curtea veche, strângându-să toate breslele cu steaguri, zicături veseli și la sărutarea sfintei cruci s'au aruncat trei tunuri ». La plecare, boierii pământeni nu au vrut să vie la alaiu mai mulți dă 7 boieri. Conacurile erau acestea din București în Agești, Urziceni, Găgeni, Buzău, Râmnic și Focșani. « Cât au șezut Măria Sa în București, țara l-au hrănit și i-au dat cară de s'au dus, însă cu chirie, calul pă zi câte zece parale. Dă'n breasla armașească s'au dus vechilul armășăilor puși cu 2 toiangii, 2 steagari ai țării, dă'n armasăi călari, 8 masalagii cu 12 masalale 2000 dă topuri, 2 potcovari, 2 cujnițe cu her și cărbuni, 8 lăutari cu o căruță din breasla lor ».

La 16 Februar 1793 sosi la Colentina noul domn *Alexandru Moruz* împreună cu Măria Sa doamna. Duminecă la 20 Febr. « s'au întins corturile la capul podului Tâgului dă afară și de acolo au încălecat M. S. Voevodul, cu cuca în cap cu alaiu după obiceiu, dar cuca da dă o ținea și în mână; după M. S. rânduri și la Curtea Veche s'au miruit ».

La 20 Aug. 1796, Miercuri seara după dă optsprezecea ceasuri, au sosit veste M. S. Alexandru Muruzi Voevod, că în locul Mării Sale s'au făcut domn *Alexandru Ipsilanti Voevod*. Noua domnie ceru socoteala domnului mazilit « Pe cine cu ce au năpăstuit i-au pus cu judecată dă au întors înapoi,

cum şi M. S. ce au luat mai mult d'ăn oerit, ocne şi sferturi. I să cerea 1200 pungi şi abia s'au împăcat pă 450 dă pungi şi neavând să-i dea au lăsat amanet pe cămăraşul Neculai cu cocoana şi copii, până când va numera toţi banii. Şi aşa li s'au dat voie atât M. S. cât şi Grecilor M. S. a merge ».

« La 28 Noemvrie 1797, Vineri noaptea la 7 ceasuri au sosit vestea la mitropolie că Ipsilante fusese înlocuit cu *Constantin Gheorghe Hangherliu* « dă'n dragoman al mării ». La 2 Ianuarie 1798 noul domn a trecut Dunărea la Olteniţa, cu foarte mult calabalâc iar a trei zi a intrat în Bucureşti.

La 12 Februar sosi vestea din Craiova că boierii de acolo au fugit la Râmnic *de venirea Pazvangiilor*. Şi au pornit dă'n Bucureşti 2 trenuri dăntr'ale ţării cu delii şi tufeccii arnăuţi spătăreşti şi ageşti şi toate cătanele, ca să-i gonească sau cel puţin să-i poprească dăncolo dă Olt ».

Interesantă este informaţia cu privire la moartea lui Pazvantoglu. «*Duminică seara* — 27 Iunie 1798 — *au venit un tătar cu veste prin graiu că Pazvantoglu, plimbându-să pă bedenurile cetăţii* — Vidin — *l'au lovit o ghiulea şi, rupându-i mâna dă'n umere, au căzut jos şi într'acea undă, cerând ostaşii săi leafa dă şase luni şi zicându-le: acum s'au găsit vremea? i-au luat capul şi l-au aruncat peste zidul cetăţii, vestind căpitan-paşi că dă-i va sigurefoi pă cetăţeni, vor deschide porţile*». Cu privire la moartea lui Hangeri-Vodă se spune: « 1799, Februarie 18, la 5 ceasuri dă'n zi Vineri, au tăiat pe M. S. Hangeri Voevod capugibaşa ce au venit dela Poarta cu ferman, şi lăsându-l numai în izmene, fără cămaşă, l-au scos afară în curte, apoi împreună cu Nicolaie Brâncoveanu, fiind visternic, au pecetluit toate odăile Grecilor ».

3. *Continuarea însemnărilor, privind întâmplările istorice dela finele secolului al XVIII-lea.* In capitolul al IV-lea, Şerban Andronescu expune din nou întâmplările contemporane dela 1769 — 1799, anul morţii sale, revizuindu-le şi completându-le cu amănunte extrem de interesante. Aşa arată bunăoară că « în 1769, Noemvrie 6, au luat Muscalii prin mijloc de volontiri dă'n scaunul Bucureştilor pă M. S. *Grigore Ghica Voevod* şi l-au dus rob la Iaşi unde se afla ordiia cu feldmărşal (Rumianzov) şi de acolo l-au trimis la Rusiia » la curtea Ca-

terinei, adăugăm noi, unde fusese așa de bine primit încât trezise invidia lui Voltaire[1]).

In șirul acestor întâmplări Șerban Andronescu împletește un important eveniment istoric din timpul împărătesei Ecaterina în legătură cu răscoala lui Boguciov, zicând:

« Căci un Boguciov, ce se afla la Sibir, prefăcându-se că ar fi Petru, soț împărătesei Ecaterina, cel surghiunit, au fost strâns mulțime de oaste, cerându-și întâia stăpânire să o aibă. Și planisindu-se prostimea, toți i să închina, până ce s'au strâns oștile după unde erau răsipite, biruindu-l l-au prins viu, și purtându-l într'o colivie de her, l-au plimbat prin toate ulițele ca să scoață pe norod din bănueli ».

In continuare se arată că în 1780, Oct. 25, « au venit în București prea fericitul patriarh *Avramie*, că Sâmbăta la 18 Sept. 1787 la ceasurile 10 au răposat în mitropolia București prea sfințitul mitropolit *Grigorie*. 1788 Octomvrie s'au făcut, în locul răposatului, mitropolit *Cozma*, episcolul Buzăului, și după o săptămână s'au făcut și episcop la Buzău arhimandritul și egumenul mănăstirii Sf. Ioan dă'n București, Kir Dosithide ». *In 1790 Septemvrie 19, Joi pă la trei ceasuri dă'n zi s'au tăiat capul M. S. Mavrogheni, peste Dunăre, în satul Belina Târnovacazaca*».

«*In 1791, Iulie 24, Joi la 4 ceasuri dă'n zi, în Șâștov, peste Dunăre, unde se adunase elcii pentru congres, s'au încheiat pacea între Poarta Otomanicească cu Poarta Chesăricească.* In 1791, August 8, Vineri după masă, au trăsnit foișorul Brâncoveanului cel dă'n București ». « In 1791, August 29, Vineri, s'au ridicat M. S. ghinărar-comandir Mitrovski, cu toți Nemții, și'n'a mai rămas nici un ostaș în București ». «*In 1792 Ghenarie 13, Marți, au sosit ferman că s'au încheiat pacea și cu Muscalii la congresul dela Iași. Și s'au citit ferman la casele răposatului logofăt Bălean, unde șădea M. S. Asan Pașa serascherul. Și la Sf. Sava unde era domnia s'au slobozit 5 tunuri*».

La 19 August 1792 muri de ciumă la Giulești, egumenul dela mănăstirea Sărindar. « La 3 Sept. 1792, Miercuri noaptea

[1]) V o l t a i r e, *Opere complete* Paris, 1830, vol. 51, p. 347 și 352, cfr. I o n I. N i s t o r, *Grigore Vodă Ghica*, în *Codrul Cosminului*, vol. IV—V, p. 410 urm.

către Joi, la 6 ceasuri dă'n noapte au răposat şi prea sfinţitul mitropolit Cozma la mitohul mitropoliei şi pă la 8 ceasuri Joi l-au dus în scaun după obiceiu şi l-au îngropat în mitropolie. Dă dimineaţă, Joiu, s'au tras clopotele la toate mănăstirile şi sfintele biserici dă câte trei ori, pre obiceiu celor ce răposesc, asemenea şi la prânz, apoi când l-au îngropat au fost trei arhierei, preoţi i dă'n boieri şi M. S. Mihai Voevod cu alaiul M. Sale, dar nu s'au dus nimeni să-i sărute mâna, pentru că se temea de *ciumă*».

In locul vacant a fost ales mitropolitul Filarèt, episcopul Râmnicului, iar în locul acestuia fu ales arhimandritul Nectarie, episcop de Râmnic «*amândoi ipoprifii până ce va veni evdoxis*», adică blagoslovenie dela fericitul patriarh.

Moartea soţiei sale autorul o înregistrează cu multă duioşie în condica sa zicând:

« 1792, Septemvrie 27, Luni noaptea către Marţi la 28, la 4 ceasuri au răposat prea dorita mea soţie Ecaterina, în satul Glina, pă braţele mele şi Miercuri la 29 am dus-o în Bucureşti şi pentrucă s'au întâmplat tăvălită s'au îngropat la picatura sfintei biserici, unde acolo se află şi oasele moşului mieu protopop *Mănăilă*. Domnul şi milostivul Dumnezeu să-i odihnească sufletul întru împărăţia cerului. Nouă ani şi o lună am vieţuit cu Caterina, trei copii au făcut, dă 'n care unul Antonică au murit ca dă ani doi, iar doi trăesc. Milostivul şi atotştiutorul Dumnezeu să-i crească, să-i folosească, să-i dăruiască cu milă şi darurile părintelui Avraam, Isaac şi Iacov. Au mai lepădat şi doi copii morţi. Şi după moartea răposatei, până a să împlini patru săptămâni, rânduri au murit Răducan, copil dă 9 ani i Ştefan i Petre lăutar, i Dragna, i Dumitrachi i Bucur şi o copilă a Ilincăi, iar ceilalţi Ţigănaşi cu mila şi ajutorul milostivului D-zeu toţi *au ciumat* şi s'au sculat. Multe dobitoace, haine, lucruri, bani s'au răpus până la două luni şi cel dăntâiu şi cel după urmă cuvânt al mieu aşa în toată vremea au fost: Domnul au dat, Domnul au luat, Domnul cum au vrut aşa au făcut ».

Urmează apoi un pomelnic întreg de morţi de ciumă. Intre aceştia se găseşte fiul său Ioniţă.

La 19 Septemvrie 1793, Şerban Andronescu fu cinstit de Alexandru Constantin-Vodă Moruzi cu *medelniceria*. Cu acea ocazie, noul medelnicer făcu următoarea cheltuială:

Taleri 65, meterhaneaoa după foaie;
» 15, ipac peste foaie;
» 30, copiilor dă 'n casă, la cafea, tutun şi dulceaţă;
» 30, oamenilor dumialui postelnicului;
» 160, o tabacheră şi două diamantele le-a dus postelnicului *ihavaţ* (dar).
Taleri 300...

« In 1793, Sept. 25, Duminică, m'am căsătorit şi eu, luând a treia soţie pe Frusina ca fată, fiica dumnialui biv vel sluger Theodosie Ţigara şi m'au cununat dumialui biv vel spătar Costachi Slugearoiul, epistahul armăşăii în casă la dumnialui biv vel vistiernic Ioan Damaras, cu toată cheltuiala, făcându-să nuntă foarte frumoasă ».

« In 1797, Iulie 11, Sâmbătă la cinci fără un sfert dă 'n zi, au răposat biv vel ban, rang având, *Ienache Văcărescu*, vistier mare fiind. Şi boala i s'au pogorît dă 'n dojana M. S. Alexandru Ipsilanti ».

Cu privire la impozite, autorul scrie: « *In 1798, Dechemvrie 12, au scos văcăritul câte doi lei şi câte un leu de vacă şi s'au întâmplat asupra lăcuitorilor trei bătăi deodată: iarna grea, văcăritu, haraciu 3 lei şi dă câte 6 piei dă iepure, toate pentru păcatele noastre rânduieli spre a ne pocăi* ».

La 23 August 1796, Şerban Andronescu însemna în condica sa zicând:

« *Făcui adunare dă câte s'au întâmplat în petrecerea vieţii, dă le-am văzut cu ochii mei şi le însemnam risipite* ».

Insemnările acestea cuprind note despre moartea, întâmplată la 27 Iulie 1769, a bunului său părinte popa *Andronic* şi referendarios, « îngropat în tinda bisericii Sf. Nicolai din mahalaua Popescului, cum intri din dreapta, Domnul Dumnezeu să-l odihnească ». La 16 Ghenarie 1799, Şerban arată numele boierilor din « *protipentada* » munteană din acel an compusă din Dumitrachi Ghica, Dumitraşcu Racoviţă, Neculaie şi Manolache Brâncoveanu, Manolachi Creţulescu,

Radu Slătineanu, Constantin Filipescu, Ştefan Văcărescu, Manolachi Grădişteanu, Radu Golescu, Constantin Ştirbei, ce-i zic şi Drăgănescu, Constantin Crăţulescu, Costache Ghica, Scarlat Ghica şi Dumitraşcu Racoviţă Bândoc.

Cu notiţele acestea se încheie însemnările lui Şerban Andronescu, la 1799, când muri. Fiul său Grigore arată că în « *1799, Februarie 22, au răposat prea dulcele meu părinte dumnialui Şerban Andronescu, biv vel stolnic şi cu mare cinste l-au scos din casă, îngropându-l la Sfântul Nicolaie, mahalaua Popescului, în tinda bisericii, cum intri în dreapta, lângă răposata soţiia dumnialui cea dintâi Zamfira şi mie mamă. La patru ceasuri din noapte, Marţi spre Miercuri au murit, Domnul Dumnezeu să-i odihnească sufletul său întru împărăţia sa*[1] »).

4. *Insemnările lui Grigore Andronescu asupra restaurării domniilor pământene.* Condica familiară a Andronestilor, care ajunge până la 1841, este continuată de *Grigore*, fiul lui Şerban, care înţelese să respecte tradiţia familiară, zicând:

« *Mă rog această cronică să nu să ia în nebăgare de seamă, căci însemnările dintrânsa când se vor socoti, să vor cunoaşte vreodată de trebuinţă. De aceea să se păstreze, căci aşa am greşit eu de am rupt o condică dela tată-mieu şi în urmă, când mi-au fost de trebuinţă, m'am căit* ».

Grigore Andronescu, fiul, trece repede asupra evenimentelor din anii 1800—1823, amintind numai schimbările de domnie şi ocupaţia rusească din acea vreme şi neamintind nimic despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu. El are ieşiri pătimaşe contra lui Ioan-Vodă Carageà, care « *ca un chelar ce au ajuns egumen, nu cu alte răutăţi, ci cu strângerea monedei prin felurite mijloace, aducând ţării mari discolii* (greutăţi, nevoi) *de chiverniseli* ».

Din Iulie 1823 însă, însemnările lui Grigore Andronescu continuă cu îmbelşugare. « La 12 Iulie 1823, când era furtuna de vânt, s'au aprins de foc hanul Neciulescu de pe uliţa sa. Inaintea acestui foc se întâmplase în ziua de Paşti şi altul mai mare, arzând peste 250 case. In acelaşi an a venit în scaunul domnesc *Grigorie Ghica Voevod*. « *Tot norodul s'a*

---

[1]) *B. A. R.*, ms. 3682, p. 41.

bucurat întâi — zice Grigore — *pentrucă au dobândit țara domn pământean, al doilea căci nădăjduia ușurarea durerilor după apostasie. Domnul s'au arătat întâi bine, căci cum zic ni se arată temător de Dumnezeu, dar mândria și iuțimea ne-au făcut să-l urîm. Birurile nimic nu s'au scăzut, ocările către boieri le-au înmulțit, dojenind pă fieștecare ca să-l socotească de domn tare. Milostenie nu s'au văzut încă, pe cei săraci i-au lăsat fără chiverniseală, și pă cei bogați i-au pus în treabă. Cine i-au dat jalbă înjurat... Incă un cuvânt de ajutor al țării pentru datorii, au luat venitul mănăstirilor, au pus pă locuitori, până la clucer de arie să plătească oieritul, dijmăritul și vinarciul cu tutunăritul încheiat, căci așa l-au sfătuit Belu și Filipescu, prietenii M.` S. Din care pricină au și surghiunit pe Mihăiță Filipescu, Alexandru Nenciulescu și pă Iancu Cocorăscu. Mai dă și bune pilde cu plimbare de lăutari prin alae ot Colontina M. Sale, ca să dezmierde pă nevasta lui Pavel, ce zic că o are posadnică, din a cărei pricină i s'au dat în Brașov și spargere de casă de către domnița. Dumnezeu să-l lumineze cu bine.*

« *In zilele acestui domn, până la leat 1825, acum de când au luat domnia, au avut țara bătăi dumnezeești, însă foamete, ciumă, secetă, cutremure, lăcuste, focuri, arzându-se mulțime de case, potoape cu stricăiuni și la oameni, hoți mulți încât nu cutează oamenii cei de ispravă a mai ieși din orașe, supărări turcești, încă și în București, căci după atâtea nevoi, noi mai răi ne-am făcut* ».

La 1 Decemvrie 1825, Grigore Andronescu însemna că « *din Țarigrad au pornit trei miniștri turci la Greci și Arghiropulo dragoman, ca să meargă spre împăciuirea răsvrătirii, făcând pace* ». Tot atunci « *i s'au vestit auzului că împăratul Alexandru al Rosii au răposat în urmarea drumului când să întorcea dela Taganrok spre Petrupoli și în locul lui s'au orânduit de armiie frate-său Constandin. Lucruri curioase cari s'au întâmplat deodată și în vremuri delicate, când lumea aștepta să vază odihnă durerilor apostasiei Grecilor. Milostivul Dumnezeu să le facă bune după voia Sa* ».

« *La 7 Mai 1826 au venit știre* — zice condica — *că Mesolunghis s'au luat de Turci cu prăpădenie a Grecilor ce erau în*

cetate şi a Turcilor pe 20.000, care Mesolung au fost toată paza cea mai mare a Mării, căci dintr'un început s'au păzit foarte tare, prăpădindu-să mulţime de Turci».

«*La 10 Noemvrie 1826 s'au auzit că pacea între Turci şi Muscali s'au încheiat la Akkerman, cu mare folos al creştinătăţii şi că domnii Ţării-Rumâneşti şi ai Moldovei să se aleagă de boieri, însă dintre Rumâni, iar Greci să nu mai fie. Pacea ce s'au încheiat este adevărată, dar în ce chip, încă nu să ştie, fără numai auzivii*».

La 12 Mai 1827 a venit ferman în chestia reclamaţiei contra domnului făcută la Poartă. Grigore Andronescu arată că «*s'au dat ştire cu pitac domnesc a să aduna la curte până la sărdar, căci iaste a să citi un ferman. Şi aşa unde nădăjduiam a vedea lucruri bune, am văzut şi am auzit ferman, poruncind către domnul Grigore Ghica să cheme pă banul Barbu Văcărescu şi pă logofătul Belu şi să li să zică a nu mai scrie altă dată la Poartă pentru domn, ci să aducă odihnă turburărilor, căci deocamdată i-au iertat, nepomenind să le facă o aşa necinste cu adunare de vileag şi ocară, zicându-le mincinoşi.*

«*Această faptă au mâhnit pă toţi, zicând că singur lui şi-au făcut rău. Dela curte banul Barbu şi Belu s'au dus spre plângere la consulat unde li s'au zis banului că are dreptate să se plângă, deşi n'au urmat bine, scriind prin Turci iar nu prin consulat, iar Belului i-au zis că nu e patriot ci Grec şi să-şi aducă aminte de câte rele au făcut ţării în zilele domnului Caragea când se afla vistier al doilea cu treaba*».

La 15 Mai 1827 «*s'au cetit hatişerif după alaiul întăritor celor mai înainte legături şi a acestor de acum legate la Akkerman care să cunosc în cărticica dumnialui logofătului Dinul Golescu* [1]), *a fi domn rumân de acum înainte şi fără judecată a divanului nimic să mai facă, făcându-se şi reformă spre odihnă a ţării*».

La toate acestea Grigore Andronescu, observă că «*să nădăjdueşte lucruri bune, dă să vor uni boierii, sau va fi*

[1]) Constantin Radovici din Goleşti, *Adunare de Tractate ce s'au urmat între prea puternica împărăţie a Rossii şi înaltă Poartă, însă acelea numai care sunt pe seama Principaturilor Valahiei şi Moldovei începute dela pacea ce s'au săvârşit la Kainarţie în anul 1774 şi până la cea de acum dela Akerman 1826*, Buda, Tipogr. Univ. Ungare, 1826, pp. 79—88.

bună voință a Rosiei ca să le puie în lucrare toate câte s'au legat ».

Iar la 26 Noemvrie 1827, el arată că « *au fugit elcii din Țarigrad, englez, franțez și muscal, după ce s'au auzit că flota Turcului, ce era pă mare asupra Grecilor, au sfărmat cu totul flotele acestor elci și că Turcu tot nu va să iscălească pacea pentru Greci. Noi aci ne-am speriat pentru deschiderea războiului și eram să fugim, dar nu ne-au lăsat domnul și așa stăm tot în frică, încă și dă ciumă* ».

Urmează apoi o interesantă serie de însemnări contemporane în legătură cu războiul ruso-turc din 1828 și 1829, însemnări care pot fi verificate și întregite prin rapoartele agențiilor străine din acea vreme din Iași și București [1]).

La 6 Aprilie 1829, se arată că « *să văd luate de oștile rusești aceste cetăți, adică Turnurile amândouă, Vechiu și Nou, ce cad în sud (jud.) Olt, unul cu asalt, în care era un pașă din Anatol și altul cu închinăciune, în care era Ahmed Aga, cel ce au fost în vremea zaverii în București, precum și Brăila, cari s'au și dărămat îndată; iar peste Dunăre Tulcea, Saccea, Cavarna, Varna, Sozopoli, Anchialo și cum zic că ar fi ieșit oștile în câmpul Adrianopoli pă dă spre mare* ».

Insemnările dela începutul anului 1830 cuprind un întreg pomelnic de morți din mahalaua cronicarului, pe care el îi numește mahalgii, ca Ioniță, Zmaranda, paharnicul Pală, Hristea Gheorghiu, mâhnit de condamnarea fiului său pentru furtișag, nevăzându-l până la moarte, căci unul stă în casă bolnav, iar altul închis. Milostivul D-zeu să ferească pă tot părintele de așa întâmplare. Intre cei morți se mai pomenește de medelnicerul Manolachi Hiotul, Constantin Terzibaș, Iordache Cerchez Moldoveanu, Nicolai Iuzbașa ș. a.

Grigore Andronescu aduce știri interesante și cu privire la Regulamentul Organic. El arată că « *la 4 Februarie 1831 s'au iscălit de boieri perilipsisul* (rezumatul) *reformei țării pentru care reformă la Iași boierii au făcut chip de epanastasis* (răscoală), *nevoind a o primi. Să vorbia și aici că reforma o să rămâie,*

[1]) *Rapoarte consulare austriace*, editate de Ion I. Nistor, în colecția Hurmuzaki, vol. XXI; I. I. Nistor, *Princpatele române în preajma tratatului de pace dela Adrianopol*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Seria III, Tom. XXIII.

dar s'au înşelat cu perilipsisul, fiind elciul Putincov aici în casele lui Alecu Velara ».

Interesantă este următoarea însemnare, de ordin personal a autorului: « In 1830, Mai 28, au răposat în Domnul Lucsa Paladoica, soţia lui Nicolae Catacaţi, de durere de cap. Dumnezeu să o odihnească, buna prietenă a mea şi a răposatei soţiei mele, căutată de doftoru Theodosie, care au căutat a mea soţie, şi astăzi Joi s'au îngropat ».

Pentru banul Grigore Brâncoveanul autorul avea o deosebită afecţiune, însemnând că la 3 Aprilie 1831 i s'au dat lentă roşie stea şi cavalerie, înalta decoraţie rusească deopotrivă cu mitropolitul Neofit, urându-i, zicând: « *Dumnezeu să-i fie într'ajutor până în sfârşit şi pă mine să'mă învrednicească a-l vedea şi domn ţării* ». Din « *vătămătură* » muri la 7 Mai 1831 şi banul Constantin Bălăceanul, dela care boier autorul bine a văzut iar nu rău.

In Iulie începu epidemia de holeră, care înghiţi multe jertfe. « *Urîta boală aceasta*, zice Grigore Andronescu, *rea urgie dumnezeiască, încât mai mult decât în vremile de ciumă omenirea s'au speriat. Milsotivul Dumnezeu numai să ne ierte şi să-şi aridice urgia după noi, că suntem părinţi*. Prin Iunie au început boala a da jale mai tare, încât până în Iulie 16 au ajuns până la 120 într'o zi, morţi şi bolnavi ». Intre victime se pomeneşte de Barbu Văcărescu, cu soţia şi fetele sale şi mulţi alţii. « La 22 Iulie 1831, la zece ceasuri din noapte s'au *cutremurat pământul* de trei ori. Milostivul Dumnezeu să fie de ajutor a înceta urgia ».

La 30 Iulie 1831 « *s'au închis politia* (oraşul) *Bucureşti, cu carantină de 15 zile jur împrejur cu păzitori militari ca nimeni să nu intre din afară mai înainte de a face 15 zile lazaret. Să dea Dumnezeu să fie de ajutor* ». Intre cei răpuşi de holeră în vara anului 1831, se pomenesc: Ioniţă croitorul, Despina armaşoaia, Elenca polcovnicul, Iancu Ştefănescu, Alecu serdarul, logofătul Constantin Câmpineanu, Bălaşa Bengeasca, Scarlat Brătăşanu, Iacovache stolnicul.

Interesantă este însemnarea cu privire la vechile costume orientale şi la înlocuirea lor după moda apuseană. Grigore Andronescu arată că în « *1832, Aprilie 6, au pus dumnealui*

vornic Grigore Filipescu pălărie în trei colțuri, cu puf alb pe margine ca ghinărarii, cerând dela Chizilov a îndemna și pă ceilalți boieri a face și dumnialor asemenea drept uniformă. Și ghinăraru i-au zis că aceasta rămâne la fieștecaruia voință, dar frumos lucru este ».

Vrednică de reținut este însemnarea cu privire la moartea vistiernicului al doilea *Hurmuzake* « *Grec țărigrădean*, lăsând șase copii, băieți și fete și adâncă sărăcie, când acest om au câștigat în zilele domnului Hangerli mulțime de bani. Milostivul Dumnezeu pe dânsul să-l ierte *iar de copii să nu se îndure* ».

5. *Reformele în legătură cu întroducerea Regulamentului Organic*. In urma aplicării regulamentului organic s'a făcut în August 1831 un nou « *așezământ al slujbelor* », creindu-se dregătorii și judecătorii nouă prin cele 18 județe: *Slam-Râmnic* (Râmnicul-Sărat), *Brăila*, *Buzău*, *Saac* (Săcuieni), *Prahova*, *Ialomița*, *Ilfov*, *Dâmbov ța*, *Vlașca*, *Argeș*, *Muscel*, *Teleorman*, *Olt*, *Romanați*, *Vâlcea*, *Dolj*, *Gorj* și *Mehedinți*. In fruntea ocârmuirilor județene se găsea un « *ispravnic* », un « *prezident la judecăți* », « *doi judecători și un procuror* ». Grigore Andronescu, însemnează în condica sa numele tuturor acelor dregători pe județe, aducând astfel o prețioasă contribuție la cunoașterea *arhondologiei muntene*. El mai arată că la 13 Februarie 1832 « *din judecătoria Ilfovului s'au despărțit pricinele criminale și negoțiale, făcându-se alte două judecătorii. Și eu* — adică Grigore Andronescu sardar — *m'am orânduit în cremenal cu fecioru lui Polizaki și paharnicul Matache prezident. Iar în negoțiale Grigore Suțul prezident și judecătoru sardar Vasilescu și Pashale Gozotu* ». Astfel vedem că în 27 Februarie 1832, serdarul Grigore, continuatorul condicei Androneștilor, fu numit judecător la judecătoria criminală din Ilfov cu sediul la București. Funcțiunea aceasta oficială îl puse deci în situația de a putea cunoaște și urmări și mai bine întâmplările zilnice, pe care dânsul înțelegea să le însemneze în condica sa.

Scurtă vreme după instalarea în noua funcțiune muri marele ban *Grigore Brâncoveanu*, protectorul său, căruia Grigore Andronescu îi închină o pagină duioasă din condică, însemnând:

« 1832, Aprilie 26, Miercuri spre Joi, la un ceas din noapte, au răposat dumnealui biv vel ban, Grigore Brâncoveanu, după boală cu zăcere peste douăzeci zile şi s'au îngropat la mănăstirea Sf. Gheorghe-Nou din Bucureşti, cu mare alaiu şi cinste şi cheltuială îndestulă. Domnul Dumnezeu să-i odihnească sufletul întru a Sa împărăţie.

« Acest boier m'a aşezat în calemul jalbelor vistieriei, mi-a dat îndată sculei cinului şi m'au iubit cât au trăit, fără a-i sluji măcar la o sticlă de apă, m'au miluit cu aceasta. Şi eu şi copiii mei suntem datori a cinsti slăvita casă a lui şi a-i fi fierbinte rugător către milostivul Dumnezeu pentru ertarea păcatelor şi viaţă a cocoanei dumisale.

« Alaiul ce s'au făcut este: toate mădularele slujbaşe, toţi neguţătorii şi lumea cea mai multă, ostaşii ţării, pedestrimea şi călărimea, cu muzică rusească, toţi ofeţerii şi ghenerarii câţi s'au aflat aici, cu toţi consulii, slobozindu-i la îngropare şi pusci pă dric cu şase telegari cu uranişc, toate cu cheltuială bogată şi în scurt ca nicio altă îngropare ce de om mare şi domn, care aici în ţară am văzut.

« Având şi deosebire cu semnele darurilor împăraţii Austrii, care dintrînsele s'au pus pă la dric, torţe şi uranişc. Aceste semne sunt cele care le-au hărăzit împărăţia Austrii lui Constantin Basarab, când au împăciuit Poarta otomanicească cu a Austrii şi în urmă întărire şi înnoire de principat neamului, boierii însă cu toţii.

« Zic însă că au pierdut ţara acum adevărat stâlp al iei şi boierii cinstea lor şi săracii mila. Numai milostivul Dumnezeu să-şi reverse îndurările sale, ca să ne miluiască, căci nădejde dela boieri nu este, cum aşa şi prin lege ni să arată de proorocul David. Au fost în vârstă de 65 ani şi au trăit cu cocoana în căsătorie 38 ani ».

Intre însemnările lui Grigore Andronescu din Mai 1832, găsim una privitoare la un caz curios de boală. « Astfel s'a îmbolnăvit Scarlat Pală când bea ciubuc de o boală fără de veste cu sgârcituri, boală foarte rea şi neobişnuită aici; Dumnezeu să ferească pă fieştecare, dar în puţine zile i-au şi trecut. Bolii i-au zis *tetanos* ».

6. *Relații cu privire la sărbătorirea generalului Chiselev la Băneasa.* « In 1832, Iunie 29, pentru ziua de praznic a numelului gheneraruluí prezident Chisilov, țara au dat un bal la Băneasa în pădurile, cu această gătire și cheltuială, ca nici odată la nimeni altul din cei mari, care după vremi au stătut să vie în țară. Din capul podului Mogoșoai s'au făcut șose cu brazi până la Băneasa, cu cheltuiala de nouăzeci mii lei, de sfatul orășănesc cu sănisfora (cotizație) dela boieri și mănăstiri de trei mii galbeni. S'au făcut în pădurice patru drumuri în cruciș, scoțându-să copaci din rădăcină, drumuri așternute cu nisip. Pe marginea drumurilor stâlpi cu canghela în flori și păn canghela luminății cu candele și pahară. In mijlocul drumurilor chioșcul prea zarif și frumos, un izvod care nu l-au mai văzut, îl zic că este a lui Apolon. Toată pădurícea măturată și rânită și păn'trînsa multe adăpostișuri de scânduri și corturi. Artifiție mare și frumoasă. Pehlivani, muzică rusească, lăutari, mese cu băuturi și mâncări. Luminație dela casele lui Meitan și până acolo pentru întoarcere seara. Zece mii numai pahare și candele, sticlă pentru fotohirie. Am dat și eu doi galbeni la această cheltuială. Zic să fie bună spre călătoria de aici cu toți ai săi, dar mai bine cum D-zeu va voi și va porunci ». Iată o descriere vie și impresionantă a serbării date în cinstea lui Pavel Chisselev.

La 16 Octomvrie 1832, Grigore Andronescu insistă asupra unui caz criminal. « O femeie dă peste Olt, care s'au omorît bărbatu, s'au osândit de stăpânire a să omorî. Dar în loc de moarte s'au pus în vileag în spânzurătoare stând vie trei zile la poarta pușcăriei, însă cu acest fel de chip, ce aici nu s'au mai văzut, lucru evropiianesc. Adică s'au făcut de tâmplar pat cu cinci trepte și stâlp cu pisanie de vină, văpsit negru, slovele albe, și de stâlp zgardă de fier, de care zgardă era legată la gât, stând în picioare, cu capul ras și cu anteriu alb de dimie bărbătesc îmbrăcată și cu doi militari de pază, unul la o parte și altul la alta. Acest fel de vedere am auzit că s'au mai făcut în zilele lui Ipsilant domnul de sunt acum 50 ani, nevestii cămărașului Sterie, care și-au omorît iarăși bărbatu, fără acest fel de țirimonie, ci numai supt spânzurătoare, pat de lemn făcut ca să stea în picere ».

La 23 Martie 1834, Grigore însemna în condica sa că « s'au auzit că au murit Mehmetu Ali, paşa dela *Misir* şi Oprogonos. Ibrahim paşa au luat stăpânirea, dar zic că pământenii nu-l voiesc, căci este iute».

In Martie 1834 se produse schimbarea de domnie. Condica arată că « *au venit curier dela Ţarigrad, cu cărţi la căminaru Ştefan Moscu, că s'au arânduit domn Ţării-Rumâneşti Alexandru Ghica spatar şi arhistrateg şi pă dată le-au şi pornit la Iaşi, unde se afla spătarul dus din vreme. Iar la Moldova domn iarăşi arhistrateg miliţii Sturzea. Domnul Dumnezeu să-i lumineze cu bine asupra norodului ţării lor* ».

Despre moartea mitropolitului Grigore găsim următoarea însemnare: « *1834, Iunie 23, au răposat în Domnul prea sfinţia sa părintele mitropolit Grigore, Domnul Dumnezeu să-l odihnească, iar noi să-i avem blagoslovenia. Acest arhireu s'au adus din chinovionu al Căldărăşanilor, de măria sa Grigore Ghica Vodă şi s'au aşăzat mitropolit, fără a-i lua vreun ban încă i-au făcut şi haine. Sfinţia sa în toată vremea păstoriei sale s'au arătat foarte cuvios, luminând neamul cu multe bisericeşti cărţi ce au tălmăcit, milostiv foarte încât cu totul au fost neiubitor de bani, smerit. Moartea i-au fost uşoară. Pă acest păstor am văzut şi eu cu sfânta evanghelie şi sf. cruce. Am dus şi pe fimieu Costea de i-au luat blagoslovenia. Milostivul Dumnezeu să ne dea semenea alt păstor* ».

7. *Domnia lui Alexandru Dimitrie Ghica.* In legătură cu instalarea noului domn, Alexandru Dimitrie Ghica, găsim în condică următoarele însemnări interesante:

« *La 1834, Iulie 22, s'au cetit la mitropolie, de episcopul Râmnicul Neofit, cartea M. S. Alexandru Dimitrie Ghica, cu coprinderea către episcopi şi boieri că s'au orânduit domn al ţării dându-i-să fermanul dela Martie şi taparasima dela Mai, iar acum la 18 Iulie au sosit în lazaret şi după împlinirea zilelor lazaretului va veni şi că este încredinţat că să va primi de către compatrioţi cu bucurie, ca un fiu al patriei, carele dintr'un început s'au silit a-i dobândi dragostea cu lucrările cele bune ce apururea au dat şi că de cătră amândoi împăraţi al Rosii şi al Turchii s'au orânduit. Au trimis şi cavaleri turceşti ai sulta-*

nului, una Băleanului, una lui Mihalachie Ghica, una lui Ştefan Bălăceanu şi alta lui Grigore Filipescu».

«1834, Iulie 25, Miercuri, pă la 3 ceasuri din zi, M. S. Alexandru D. Ghica Voevod, unde fiind şi toţi boierii, l-au primit şi de acolo peste un ceas au intrat în Bucureşti, cu acest nou alai, adică căpitanul de dorobanţi al agii cu dorobanţii lui, după dânsul comisarii cu ipocomisarii şi aga în urmă din toate isnafurile câte 5 oameni cu steagul fieştecăruia isnaf, ce acum le-au făcut, ca la 40 steaguri şi maieshatul (magistratul) orăşănesc în urmă militărimea călăreaţă şi apoi domnul în caretă domnească după vechiul obicei, adică cu vizii cu băraţi în cap şi câţiva arnăuţi înnainte între militari şi cu doi oameni cu uniformă nouă înaintea cailor cu alţi şase pe jos pă lângă cai şi cu alţi doi dinapoia carătii, toţi într'un post, apoi pănprejur ofichiliiata cu pene albe în cap, iar domnul singur în carătă, cu uniformă militărească, cu pălărie şi pană albă, mare în cap, care o ţinea jos în carătă. Seara i s'au făcut luminaţie în oraş».

După câteva săptămâni Grigore Andronescu aducea în condica sa o aspră critică nouei domnii, zicând:

«Lumea s'a spăriat de multe focuri şi ucideri, care s'au început cum au venit domnul Alecu Ghica. Căci nici o mişcare bună până acum nu i s'a văzut. Eu am socotit că voi vedea dela acest domn Alexandru Ghica vreo lucrare pricinuitoare de mirare bună, iar nu rea. Şi am văzut acestea:

De când au venit dela Ţarigrad, s'au aruncat într'o adâncă cercetare prin taină, fără a arăta vreo lucrare şi ni-am pomenit cu carnea mai scumpă, cu pâinea asemenea şi fără nicio întâmpinare a secetei de apă şi îmbielşugare de odihnă a norodului. Au schimbat şi doi judecători din Săcueni, pă Papadatu sărdar şi Costache Velara şi au pus pă feciorul Roşcăi şi pă Agapie Boiaroglu, oameni care într'acest fel de lucrare n'au fost niciodată. Judece dar fieştecare şi cele de acum înainte la ce nădăjde ori să ajungă. Au mărit şi birul câte taleri trei de familie, au dat poştelor un mare ajutor de galbeni 20.000, afară de căratul fânului şi al grăunţelor, cu pagubă a vistierii şi a lăcuitorilor, iar folos, împarte se vede prin taină». Iar despre înaintaşul acestuia în domnie Grigore scria:

«*La 13 Noemvrie 1834 au răposat în Domnul M. S. Grigore Ghica Voevod. Domnul Dumnezeu să-l odihnească. Acest domn m'au cinstit cu caftanul sărdăriei. Moartea i-au fost foarte grabnică şi fără de veste, căci ziua au păpat şi noaptea au murit, cum zic de dambla sau apoplexie. I-au rămas doamna cea de al doilea, văduvă tânără cu băieţi şi fete, fată fiind a Vieroşanului şi nevastă a Dochi pe care l-au despărţit. Doamna cea dintâi trăeşte la Paris. Acum poate să vie să locuiască cu copii iei. Parastaxis a îngropării este aceasta*»

La data de 29 Aprilie 1835 se raportează de un caz de *sabotare agricolă* arătându-se că «*ploile ce din mila* lui Dumnezeu s'au vărsat pă faţă pământului au arătat norodului bucurie de mare îmbielşugare a rodurilor. *Doi arendaşi greci au pizmuit această milă dumnezeiască şi au pus de au cosit grânele după locurile moşâi lor ce ţineau în arendă ca să dea lipsă a nu scădea scumpătatea. Pă cari i-au şi prins lăcuitorii şi legaţi i-au adus la stăpânire, trecându-i pă la poarta-mi. Această faptă pă pământul acestei ţări nu s'a mai văzut de aceia o şi însemnăm.*

«In 1835, Mai 20, s'au aridicat *steagul consulatului grecesc*, cu mare ţirimonie şi litanie, săvârşită în biserica Sf. Vineri, de arhierei şi arhimandriţi». La 27 Mai 1835 Grigore Andronescu, însemna în condica sa cum opoziţia încerca să-şi bată joc de candidaţii pentru adunarea obştească, arătând că «s'au găsit în cutia balotaţii opsteştii adunări o ţedulă scriind aşa: Reformă. Postelnic mare Dumitru sin Stan rachier, logofăt al pricinilor bisericeşti Colmaier Giarah, Maier dohtorul prezident al divanului comerţial şi dohtorul Theodosie prezident al divanului vremelnicesc. *Lucrare de bătaie de joc* pentru domni să vede căci au făcut pă Arsache doftoru vechil de postelnic mare şi pă Costinoiu logofăt bisericesc».

Un caz original de *sechestrare* este următorul: «La 27 Mai 1835 cocoana căminarului Palade, fiind în căleaşcă cu fiica dumniaei pă podul Mogoşoai în plimbare, i-au ieşit înaintea şapte nemţi cărătaşi şi privindu-le le-au dat jos, au deshămat caii şi le-au luat căleaşca, zicând că are să ia cincizeci galbeni din vânzarea căleşcii, ce au făcut către un alt negutător, iar nu către căminarul».

La 27 Octomvrie 1835 Andronescu însemna în condica sa un caz de *iarnă timpurie* cu toate consecințele ei firești, zicând: « Au început plimbarea săniilor pă drumuri ca nici odată, însemnare că din această vreme au început iarna, cu vânt tare, ninsoare multă, după multe ploi și potoape de gârle. Căci ploile au început dela Sânta Mariia Mare, Septemvrie 15, care ploi au prăpădit bucatele, neapucând oamenii nici să le secere toate, necum să le și treere. S'au putrezit fânu-rile, s'au stricat porumburi și au rămas și pământ nearat. Căci peste ploi au dat iarna în toamnă, când se aruncă semințele în pământ. Bătăi dumnezeiești pentru păcatele noastre, căci nici pâine nu o să găsim ».

In Decemvrie 1835 Andronescu însemna: « *Am auzit că domnul Moldovei Sturzea, cu ferman împărătesc a surgunit trei boieri din cei mari la moșiile lor, căci au strigat boieriile la mezat pă'n târg, care boierii să chibzuia de domn a să face și ei simțiseră că prin tocmeală de bani este să le dea. După acest surgunlâc s'au auzit că toți boierii unindu-să s'au tras dă prin slujbe, lăsând pe domn sângur. In urmă domnul au cerut ertăciune și împăcăciune, dar boierii au dat răspuns că prieteni nu mai pot fi, de vreme ce ei au răportuit la toate împărățiile cârmuirea ce dă asupra pământului țării* ».

In Februarie 1836, Andronescu arată că a auzit « că domnul Moldovi, după jalbele boierilor, cu ferman împărătesc s'au dat în judecată opștească de 190 obraze, câte și la alegerea de domn sunt orânduite a fi, după regulament. Mâine poate și aice să se întâmple cum văz și vai de țară ».

« In Martie 1836 însemna Andronescu că au venit și *Mihail Gherman, consul de Serbii*, cu ferman împărătesc, lucru ce până acum nu au mai fost și cam de mirare, căci domnii nu au dritu să ție consuli prin țări străine, că numai câte un corespondent, cam pă ascuns ».

Grigore Andronescu nu era cruțat nici de *superstiții* căci iată ce însemna el la 1 Mai 1836 în condica sa: « Bând un ciubuc de dimineață, mi-au scos tutunul din lulea flacară mare și grasă cât luleaua, țiind mai un minut. Mi s'au întâmplat și alte dăți, dar nu așa ci mai puțin. Zic dar unii că tutunul fiind gras, face flacără. Ieu omos (?) am dat-o că

această flacără va fi vreo vorbă de om mare pentru mine, adică a domnului Alexandru Ghica cu Alexache Vilara, prin care am trimis domnului stihuri pentru zioa lui Mai, în care şi naşterea şi domnia i s'a făcut. Să vedem ce o să fie şi vom însemna ».

Despre *vizita sultanului la Silistra* Andronescu scrie: « *1837, Aprilie 29 au sosit împăratul Turchii sultan la Silistra spre preumblare de vedere a merginii Dunării şi statu al său, ca nici un alt sultan, de când este împărăţia Turcului. In a cărui întâmpinare s'au dus şi domnul ţării noastre, Alexandru Dimitrie Ghica împreună cu banul Grigore Băleanu i vornicul Gheorghie Filipescu i Grigore vistier Grădişteanu şi dumnialui Costache Cornescu* ».

Lui Andronescu nu-i scapă nici *falimentul casei Moscu* scriind că « 1837, Mai 3 au dat faliment căminaru Ştefan Moshu cu sumă de datorie mare pentru cincisprezece meleoane cum să aude. La Mai 4 i s'au pecetluit casa şi lucrurile dintr'însa, până şi la lumânările de său. Numai de această casă nu avea temere ţara să o vază căzută în adâncă sărăcie. De aceia şi toţi la dânsul da bani în dobândă. Dumnezeu să ferească pă tot omul de nevoie »

Interesantă este însemnarea cu privire la *apariţia lăcustelor* în judeţul Focşani. Andronescu arată că « 1837, Iunie, în judeţul Focşani s'au arătat mulţime de lăcuste. Şi unde să aştepta deznădăjduire semănăturilor, s'au arătat lucru nesocotit de minte omenească şi lucru care nu s'a mai văzut, nici s'au pomenit în această ţară. Au venit o mulţime de păsări şi le-au mâncat în acest fel, adică aripile amândouă, coada şi capul negre, pă piept şi pă spinare caisii, botul şi picerele pembe (roz) la trup ca o guguşcică (guguştiucă, turturea). Mila dumnezeiască şi trimisă din pronia Lui, fiind că aşa lucrare şi perdere la nici o altă de mai înainte venire de lăcuste nu s'au văzut ».

« In anul 1837 — scrie Andronescu — în *ţinutul vopsăli albastru* au murit 1200 oameni şi s'au născut 600, înţelegere că au fost multă moarte şi multe boierii făcute de domnul ».

Andronescu reproduce unele *date statistice cu privire la vieaţa familiară din Franţa*, zicând:

«Astăzi, Aprilie 20, citind «Gazeta Românească am văzut arătându-să pentru Franța această statistică și pentru pomenire a să cunoaște ce oameni de ispravă sunt de cei în urmă cum le zic că sânt neam luminat, am însemnat-o, adică:

1.132 femei fugite dela bărbați.
2.348 bărbați fugiți dela femei.
4.175 case despărțite.
17.345 case certate pă față.
13.279 case certate în taină.
55.240 case, în care nu-i pasă nici bărbatului de nevastă, nici nevestii de bărbat.
3.175 case socotite fericite.
127 case aproape de fericire.
13 case adevărat fericite.
96.834, acestea s'au găsit la catagrafia acestui an. *Ce dar să zicem noi proștii, cum ne numim de Evropeni, când până astăzi tot să mai ține între noi mai mult această odihnă?*»

Condica arată la 1839 Iunie 10, că «au sosit în București domnul Sârbilor *Miloș*, conăcindu-l în casile lui Meitani și s'au vădit că au dat paretisis — abdicare — domnii asupra fii-său, silit însă de norod».

În legătură cu *luxul protipendadei* Andronescu arată că la 30 August 1839 «în ziua sf-tului Alexandru, au dat măriia sa bal în casele unde se afla cu șederea, ale răposatului Dinicu Golescu, împodobind casele cu frumoasă podoabă și mare cheltuială, iar cocoanele s'au stins cu cheltuielile cele de podoaba care s'au făcut fieștecare, cum zic că s'au făcut alisferis de domn și de cocoane negutătorilor, pentru zece cincisprezece mii galbeni».

La 29 Octomvrie 1839 se arată că «*s'au citit ferman al sultanului ca să se deschiză opsteasca adunare și dojenitor pentru boieri de a nu mai pricinui turburări ca în anul trecut, pă domn a-i pedepsi când nu să vor așăza. S'au auzit că și pă Iancul Câmpineanu, ce au fost în Țarigrad, l-ar fi surgunit la Adrianopoli*».

O altă însemnare interesantă arată că la 28 Ghenar «*s'au citit hatișirif al sultanului în palatul domnesc, în fața și auzul*

norodului vestitor de regulament ce au dat în stăpânirea ţinutului său, prin care s'au arătat între altele multe că s'au asigurat vieaţa, cinstea şi averea fiestecăruia şi fără de judecată nimeni nu să va osândi, întărindu-l cu jurământuri de miniştri, sihislam (seikhul-islam mufti), *hahami variabeţi* (?) *ca să să păzească de toţi*».

In 1841, Iunie 28, «*s'au aşezat mitropolit după opsteasca alegere, prea sfinţia sa părintele Niofit, episcop Râmnicului, fiul stolnicului dela Radu-Vodă din mahala, de fel grec, dar născut aici, Dumnezeu să-l lumineze cu bine*».

«La 3 Octomvrie 1841 — zice condica — s'au ivit un *complot de apostasie asupra domnului* şi fratelui mării sale Mihalache şi s'au arădicat de aici la închisoare: un Marin cântăreţu, un Sotir logofeţelu, un sărdar Măinescu, un sărdar Melitupcin Niţu, căminaru Filipescu, sărdaru Machedon, carele au fost în apostasie cu Tudor şi alţi şapte dă peste Olt, din cei mici. Gazetele franţozeşti au vorbit că şi tot neamul Filipeştilor este în complot. Să vedem ce o să să facă, căci stau la închisoare».

«La 1 Ghenar 1841 s'au dat ofisu domnului a să arădica Manolache Băleanu cu paznici şi a-l duce la Varniţa, moşăia sa, pentru cuvânt de turburător opsteştii adunări».

In Februarie 1841 condica spune că «sânt *trei feciori de bani mari la închisoare criminalicească*: Manolache Băleanu, banul Grigore Băleanu, fiind logofăt mare al dreptăţii, singur la moşăia sa Varniţa, cu paznici, căci au apărat dreptăţile în opsteasca adunare, Costache Filipescu polcovnic de miliţie, sin banul Iordache Filipescu, dat în judecata cremenalului cu cuvânt că au mâncat zece mii lei, bani de ai miliţiei: Mitică Filipescu, căminar mare, fiind, sin banul Grigore Filipescu, în închisoare cu cuvânt de îndemnător norodului ca să să scoale asupra domnului şi frate al domnului Mihalache banul să-i omoare. Din dăscălicătoarea domnilor într'această ţară până astăzi nu s'au auzit să fie la închisoare cu o aşa osândă trei feciori de bani mari, fiind şi înşâle boieri şi să şază la închisoare».

8. *Indispoziţia Sultanului la vestea conferirii indigenatului muntean generalului Chiselev.*

«La 4 Martie 1841 se însemna că *în opsteasca adunare de log. Manolache Băleanu s'au provalisit (propus) a să da răsplătire gheneralului Chisilov pentru slujbele care au făcut țării în vremea armii, cu a-i arădica un monument și a-l prenumera între pământeni. Această propunere s'au primit și de măria sa. Lumea zice că aceasta este un mijloc ca să-l aducă domn țării. Dumnezeu să le facă bune*».

La 10 Martie 1841 condica arată că «*pentru împlinirea de zece ani ai regulamentului s'au slujit la sf. mitropolie cu adunare de domn și boieri slujbă (tedeu) adică rugăciune pentru cei ce au fost făcători acestui bine. Și în biserică au făcut părintele episcop de Argeșiu Ilarion cuvânt și simțind domnul că o să fie supărător mării sale, au strigat la episcop: taci și au tăcut. Așa s'au auzit*».

La 1 Mai 1841 «*au venit răspuns dela Rusia că s'au primit de Chisilov, după voia împărătească ce i s'au dat a să prenumăra pământean al Țării Rumânești. Și așa de țară i să gătește diploma a i să trimite și pentru tocul, în care o să să așeze diploma, să cere 800 galbeni de meșter ce știe să-l facă*».

La 18 Mai 1841 «*s'au auzit că sultanul au chemat pă logofătul cel mare al patriarsăi Aristarhi, carele era capuchehaia al domnului nostru și l-au întrebat: Pentru ce domnul Țării Rumânești au făcut pământean pă gheneraru Chisilov fără a mea cunoștință Și l-au scos pe dânsul din logofeția patriarsăi orânduind în locu-i pă Vogoridi*».

«*Tot astăzi s'au auzit că pă Miloș, fostul domn al Sârbilor îl cere Poarta la Țarigrad, socotindu-l de bănuit apostasii Bulgarilor, ce s'au făcut acum peste Dunăre. Și Miloș de frică fuge în Evropa*».

Iar despre *răscoala dela Brăila, condica arată la 10 Iulie* 1841, că «*s'au auzit că la Brăila s'au ivit un căpitan sârb de ai lui Miloș cu 200 Sârbi și arădicând steag, au cerut să treacă peste Dunăre în ajutorul Bulgarilor ce s'au sculat cu arme împotriva hrăpitorilor Turci! A noastră stăpânire și putând a-i slobozi să treacă, ca să nu să învinovățească de sultan, au cerut să-i poprească. Iei însă cu sila s'au și pornit prin vase să treacă. Dar militarii de supt polcovnicul Enghel, carii s'au aflat în Brăila cu arme, i-au sfărmat, omorînd vreo 15 Sârbi, prinzând viu*

pă căpitan şi alţi s'au înecat, cum şi din militari un under-ofiţer s'au omorît de armele Bulgarilor şi cinci soldaţi răniţi, carii au fost supt comanda căpitanului Nicu Manu, căci Enghel să afla greu bolnav. Domnul spre răsplătire miilitarilor, pă iuncări i-au făcut ofiţeri, pă under ofiţeri iuncări, pă ofiţeri i-au înălţat, pă Manu l-au făcut maior şi soldaţilor gratificaţie. Şi aşa s'au văzut că militari sunt şi acum Rumâni viteji. Fii-mieu Grigore, cu roata sa, era mergând pă drum din nenorocire, căci de se afla şi el acolo, poate lua cinul de ofiţer şi el».

Grigore Andronescu încheie la 28 August 1841 însemnările sale, arătând că «*de aici înainte să să caute în altă condică acest fel de însemnări, care a fost pentru avocatlâc*».

9. *Conclusiuni.* Insemnările stolnicului Şerban şi ale fiului său serdarul Grigore, păstrate în condica Androneştilot, aduc contribuţiuni preţioase la trecutul Ţării-Româneşti dela finele veacului al XVIII-lea şi începutul veacului al XIX-lea. Intâmplările consemnate de aceşti doi cărturari munteni în condica lor, constitue un preţios izvor de informaţiuni asupra faptelor petrecute sub ochii lor şi înregistrate sub impresia directă a momentului în care s'au petrecut. Insemnările acestea cuprind şi ecoul evenimentelor mai însemnate din afară — răscoala lui Boguciov din Rusia sau apostasia Grecilor cu catastrofa dela Missolunghi.

Ecoul evenimentelor externe se pierde însă în povestirea sfătoasă şi impresionantă uneori a variatelor întâmplări interne, cum erau flagelul ciumei şi al holerei, intrigile boierilor şi osteneala domnilor de a le stăpâni. Domniile schimbătoare sunt povestite în lumina dragostei de ţară a ambilor cronicari, stăpâniţi pururea de nestrămutata credinţă în Dumnezeu, în slujbaşii bisericeşti şi în izbânda binelui asupra răului. Ei biciuesc fără cruţare relele deprinderi ale societăţii muntene, combătând luxul şi desfrâul ce se încuibase pe la conacurile boiereşti şi chiar la curtea domnească.

Ambii Androneşti, tatăl şi fiul, sunt influenţaţi de simţiminte patriotice româneşti, detestând pe Greci, fie ei boieri sau negustori, ca pe acel Hurmuzaki, Grec ţărigrădean, care se înţolise în timpul lui Hangerli şi la moartea căruia ser-

darul Grigore ruga pe Dumnezeu ca de copiii acestuia să nu se îndure.

Despre turburările Eteriştilor şi revoluţia lui Tudor Vladimirescu nu se aminteşte nimic, în schimb se insistă pe larg asupra restaurării domniilor pământene şi asupra consecinţelor ei pentru redresarea ţării şi renaşterea conştiinţei naţionale.

Insemnările serdarului Grigore cuprind note interesante şi cu privire la reorganizarea vieţii administrative, economice şi sociale a Ţării-Româneşti, în urma introducerii Regulamentului Organic. El insistă asupra noului aşezământ al slujbelor, prin crearea de dregătorii şi judecătorii nouă prin cele 18 judeţe ale Ţării Româneşti, dintre care judeţul Râmnicul Sărat apare sub numele de *Slam-Râmnic*, iar judeţul *Saac* adică Săcueni este astăzi dispărut. Sectoarele sau colorile din capitală apar sub numele de ţinuturi *ale vopsălii*, ca bunăoară *ţinutul vopsălii albastre*. Tot serdarul Grigore arată că din judecătoria Ilfovului s'au despărţit pricinile criminale şi negoţiale făcându-se alte două judecătorii.

La judecătoria criminală funcţiona ca judecător însuşi serdarul Grigore autorul cronicii. In calitatea aceasta el dobândise multă experienţă de oameni şi împrejurări. El relatează cazul cu condamnarea la moarte a unei femei care-şi ucisese bărbatul precum şi cazul sabotajului agricol al unor arendaşi greci care îşi cosiseră grânele ca să înlăture concurenţa nouei recolte la preţul cerealelor, pe care le aveau depozitate din recolta precedentă în pătulele lor.

Interesante sunt relatările serdarului Grigore privitoare la distrugerea miraculoasă a lăcustelor de nişte stoluri de pasări exotice, precum şi cu privire la introducerea uniformei apusene prin apariţia în adunare a vornicului Grigore Filipescu cu pălărie în trei colţuri cu puf alb pe margine «ca ghenerarii».

Aceste câteva note scoase la întâmplare din însemnările Androneştilor, sunt, credem, suficiente pentru a scoate în evidenţă însemnătatea condicei pentru cunoaşterea trecutului Ţării-Româneşti. Şi aceasta cu atât mai mult, cu cât informaţiunile sunt riguros exacte, putând fi adeverite din cu-

prinsul rapoartelor contemporane ale agențiilor străine din București.

Iată pentru ce am crezut că este bine să atragem, cu un ceas mai de grabă, atențiunea cercetătorilor noștri asupra acestui important izvor de informații istorice, felicitând pe D-l Corfus de descoperirea sa și dorind ca *Insemnările Androneștilor* să apară, în întregimea lor, cât de curând de sub teascurile tiparului.

DOMNIA LUI MIHAI VITEAZUL ÎN TRANSILVANIA

1 NOEMVRIE 1599 — 19 AUGUST 1601

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședințele publice din 25 Ianuarie și 15 Februarie 1946

CUPRINSUL: 1. *Colaborarea lui Mihai Viteazul la Liga contra Turcilor.* — 2. *Renunțarea lui Sigismund Báthory la tronul Transilvaniei în favoarea împăratului Rudolf.* — 3. *Raporturile lui Mihai Viteazul cu Andrei Báthory.* — 4. *Pregătirea campaniei contra lui Andrei Báthory și bătălia dela Șelimber.* — 5. *Recunoașterea lui Mihai Viteazul ca principe al Transilvaniei și organizarea cancelariei domnești.* — 6. *Reformele administrative după obiceiul românesc.* — 7. *Perceperea dăjdiilor.* — 8. *Forțele militare de care dispunea Mihai Viteazul.* — 9. *Tratativele pentru regularea raporturilor po itice dintre principe și împărat.* — 10. *Solicitudinea lui Mihai Viteazul pentru Românii din Transilvania.* — 11. *Mihai Viteazul ca ocrotitor al iobăgimii românești din Ardeal.* — 12. *Atitudinea lui Mihai Viteazul față de proprietarii români din Transilvania.* — 13. *Politica lui Mihai Viteazul față de Săcui.* — 14. *Raporturile lui Mihai cu Sașii.* — 15. *Raporturile cu Ungurii.* — 16. *Răscoala nemeșilor contra lui Mihai Viteazul și măcelul dela Huedin.* — 17. *Infrângerea dela Mirăslău și consecințele ei.* — 18. *Pribegia lui Mihai Viteazul.* — 19. *Frământările din Ardeal în absența lui Mihai.* — 20. *Audiența lui Mihai Viteazul la împăratul Rudolf.* — 21. *Impăcarea cu Basta și pregătirea campaniei contra lui Sigismund Báthory.* — 22. *Bătălia dela Gorăslău și uciderea lui Mihai Viteazul.*

1. COLABORAREA LUI MIHAI VITEAZUL LA LIGA CONTRA TURCILOR

Adeziunea lui Mihai Viteazul la *Liga Creștină* contra Turcilor, înfiripată de împăratul Rudolf al II-lea și patronată de papa Clementie al VIII-lea, atrase pe războinicul domn muntean în mrejile politicei habsburgice, alăturea de Aron-Vodă, domnul Moldovei, și Sigismund Báthory, principele

Transilvaniei. Astfel găsim la finele secolului al XVI-lea cele trei voivodate carpatine: Ţara-Românească, Moldova şi Transilvania unite sub acelaşi steag de luptă pentru izbânda creştinătăţii. Sigismund Báthory, o fire nestatornică şi orgolioasă, revendica pentru sine comanda supremă asupra oştirilor creştine dela Dunăre, dar această onoare se cuvenea mai curând lui Mihai Viteazul, care dăduse de nenumărate ori piept cu Turcii, câştigând multe şi strălucite victorii contra lor. De aceea domnul muntean nu se sfii să constate, în memoriul său către împăratul Rudolf, că au fost unii care pe nedrept se lăudau cu faptele altora, căutând a-şi lua lor, ce se cuvenea altora, adică lui Mihai — qui se immeritis meis laboribus jactaverint — [1]). Aluzia la ambiţia deşartă a principelui transsilvănean, căruia îi plăcea să se împodobească cu pene străine, este destul de străvezie.

Ambiţiunea principelui Sigismund Báthory nu cunoştea însă margini. Pe lângă comanda supremă asupra oştirilor creştine contra Turcilor, el pretindea şi supremaţia politică asupra principatelor române de dincoace de munţi, impunând în scopul acesta domnului muntean cunoscutul *tratat de vasalitate*, din 20 Mai 1595 [2]). Domnul Moldovei, Aron-Vodă, care cu un an mai înainte încheiase, la 16 August 1594, o alianţă defensivă direct cu împăratul Rudolf [3]), plăti cu vieaţa îndrăsneala sa. Insuşi Mihai-Viteazul atestă că voievodul Aron a fost stins prin otravă, numai pentrucă voia să asculte de împăratul şi nu de Sigismund Báthory — voivodam Aronem crudeliter et perfide veneno extinxerunt, ideo solo modo quod Vestrae Maiestati Sacratissimae et non Sigismundo subesse volebat — [4]).

De aceea urmaşul lui Aron, Ştefan Vodă se grăbi, îndată după urcarea sa pe tronul Moldovei, să încheie, la 3 Iunie 1595, cuvenitul tratat de vasalitate cu îngâmfatul principe transilvănean, în condiţiunile tratatului similar muntean [5]). In împrejurările acestea, Sigismund Báthory nu ezita de a se

---

[1]) Hurmuzaki. *Docum.*, IV, 1, Nr. CXCV, p. 23.
[2]) Hurmuzaki, III, 1, Nr. CLXLVI, p. 209 urm.
[3]) *Ibid.*, III, 1, Nr. CLXXXVI, p. 193 urm.
[4]) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CXCV, p. 230.
[5]) Hurmuzaki, II, 1, Nr. XLII, p. 477 urm.

intitula *principe crăiilor Transilvania, Moldova și Valahia Transalpină și domn al părților ungurene* — Regnorum Transilvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpinae Princeps et Partium Regni Hungariae Dominus —[1]). Unirea simbolică a celor trei principate carpatine sub un singur sceptru, găsi o expresie sugestivă și în blazonul Báthoreștilor, care înfățișa trei dinți de balaur, lup sau mistreț, sau poate mai curând trei coarne de zimbru, așezate unul peste altul [2]).

2. RENUNȚAREA LUI SIGISMUND BÁTHORY LA TRONUL TRANSILVANIEI IN FAVOAREA IMPĂRATULUI RUDOLF

In vremea când Mihai Viteazul era angajat în lupte crâncene cu Turcii dincolo de Dunăre, când popoarele creștine din Balcani vedeau în el pe izbăvitorul lor de sub jugul păgân [3]), principele Sigismund umbla după titluri și blazoane, fiind preocupat de planuri de căsătorie. Grijile domniei rămăseseră în seama sfetnicilor săi, în frunte cu cancelarul Ștefan Josika. Pentru a obținea asentimentul împăratului la căsătoria sa cu arhiducesa Maria Cristina, principele Sigismund renunță, în Aprilie 1598, la domnie asupra Transilvaniei în favoarea împăratului, primind *în schimb* principatele sileziene *Oppelen* și *Ratibor*.

Actul de renunțare se făcu în asentimentul tuturor statelor provinciale ardelene — con il consenso et intervento non solo del principe, ma ancor di tutti gli ordini di quello stato — [4]).

Impăratul Rudolf încredință pe arhiducele Maximilian cu guvernarea Transilvaniei în numele său, înțelegând să exercite drepturile voivodale în sensul și litera tratatelor încheiate cu principatele vecine. Primul loc între acestea îl ocupa Țara-Românească și de aceea împăratul trimise soli la Târgoviște ca să se înțeleagă cu Mihai Viteazul « asupra chipului și a rânduelii cum trebue să se predea ocrotirii și scutului M. S. Impăratului ». După ce s'a ajuns la învoială, Mihai

[1]) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CLXLVI, p. 209.

[2]) I. Siebmacher, *Wappenbuch*, vol. IV, 15, caietul 2, p. 44, tabl. 35.

[3]) N. Iorga, *Sfătuitorul bizantin al lui Mihai Viteazul*, în *Revista Istorică*, V, 1919, p. 26 urm.

[4]) Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului și Țării Românești*, vol. V, Nr. 95, p. 157.

Viteazul făcu jurământ de credință și supunere împăratului și moștenitorilor lui. Condițiunile închinării față de împărat erau cu mult mai ușoare decât cele contractate cu Sigismund. Impăratul recunoștea pe Mihai și pe urmașii săi ca domn al Țării-Românești în calitatea de «*vasal și feudatar al său*», numai în schimbul unui *dar de onoare*. Dacă familia lui Mihai se va stinge, boierii, staturile și rangurile țării vor fi în drept să aleagă un nou domn. Religia oficială a țării rămânea cea ortodoxă. Mihai mai primea o cetate în Transilvania, cu venituri îndestulătoare pentru traiul său onorabil.

Actul de închinare s'a datat și s'a săvârșit la *biserica sau mănăstirea... așezată în promontoriul zisei cetăți Târgoviștea în a noua zi a lunii Iunie anul Domnului 1598* — templo seu monasterio... in promontorio civitatis Tergovisthensis —, adecă la Mănăstirea Dealului. Ca matrori ai actului de închinare apar Eftimie arhiepiscopul Târgoviștei, Dimitrie vornicul, banul Mihalcea, Radul clucerul, Teodosie logofătul, Andronic cubiculariul, Negre spătarul, Mirislav logofătul și Calotă banul [1]).

La succesiunea lui Sigismund Báthory mai râvnea și cancelarul Ștefan Josika, care ofera lui Mihai Viteazul o alianță și mai avantajoasă, ce mergea până la recunoașterea supremației domnului muntean asupra Ardealului, unit cu Țara-Românească și Bulgaria, pentru a constitui astfel un bastion puternic contra Turcilor. Planurile cancelarului Josika fură descoperite de imperiali, iar autorul lor condamnat la moarte pentru înaltă trădare și executat la Satu-Mare, în ziua de 1 Septemvrie 1598 [2]).

Dar imperialii nici nu apucaseră să se instaleze de-a-binelea în Transilvania, când Sigismund, revenind asupra actului de renunțare la tronul ardelean, apăru la 20 August 1598 pe neașteptate la Cluj, unde fu primit de Unguri cu brațele deschise și însoțit la Turda. Acolo el fu proclamat de dietă din nou principe al Transilvaniei, spre stupefacția imperia-

[1]) Hurmuzaki, III, 1, Nr. CCXXII, p. 287 urm.; I. Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 569 urm.; *Tört.-Tár.*, 1879, p. 49 urm.
[2]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DLXXXVIII, p. 382 urm.; A. Veress, Nr. 44, 62, 65, pp. 67, 100, 108, 113, 114, p. 197 urm.

lilor, ai căror comisari fură siliți să părăsească în grabă țara [1]). In situația nou creată, Mihai Viteazul rămase credincios de partea împăratului, oferindu-se să alunge din scaun pe fluturaticul Sigismund cu ajutorul Sașilor și Săcuilor. El cerea arhiducelui Maximilian îngăduința de a ataca pe impostor și de a-l alunga din țară [2]). Arhiducele arătă însă că n'are nici oaste, nici bani și nici măcar procura, astfel că nu se poate încumeta să intre în Ardeal. Impăratul ezită însă să consimțească la atac, întru cât Turcii dela Buda amenințau Oradea, lovind Transilvania pe frontul dela Tisa. Mihai, la rândul său, trecu Dunărea, atacă Nicopolul și Vidinul de unde ridică o bună parte din populația creștină și o coloniză în Oltenia — incolas omnes Bulgariae in Valachiam transfert — [3]).

Primejdia turcească determină pe domnul muntean să caute o înțelegere cu Sigismund pentru ca ambii, cu puteri unite, să țină piept asalturilor otomane. La 1 Februarie 1599 Mihai se grăbi să trimită împăratului două steaguri cucerite dela Turci în Bulgaria [4]). La 22 Februarie împăratul primi la Praga pe solii principelui Sigismund, care chezășuiau credința stăpânului lor față de împărat, cerând în schimb ca cetatea Oradea, împreună cu alte trei localități să fie realipite Transilvaniei, precum fuseseră mai înainte — che Varadino et tre altre piaze sieno ristituite al Principe — [5]).

3. RAPORTURILE LUI MIHAI VITEAZUL CU ANDREI BÁTHORY

In fața pericolului turcesc și a diverselor dificultăți interne capriciosul principe Sigismund pierdu însă foarte curând pofta de a domni în Ardeal; el renunță din nou la tron și impuse dietei ardelene, la 29 Martie 1599, să ridice pe vărul său, cardinalul *Andrei Báthory*, în scaunul domnesc dela Alba Iulia [6]).

[1]) A. Veress, V, Nr. 118, p. 190 urm.; Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DLXXXV, p. 380 urm.
[2]) A. Veress, V, Nr. 135, p. 210 urm.
[3]) *Ibid.*, V, Nr. 124, p. 199 urm.
[4]) *Ibid.*, V, Nr. 130, p. 206.
[5]) *Ibid.*, V, Nr. 133, p. 208.
[6]) *Monumenta comitialia Transsylvaniae*, IV, p. 277, cfr. 9; Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, 1, p. 140.

Impăratul Rudolf nu se putu hotărî nici de astădată să intervină cu putere şi autoritate, ci se mulţumi să caute o înţelegere cu noul principe, care, în calitatea sa de *cardinal*, se bucura întrucâtva şi de protecţia papei. Lui Mihai nu-i rămânea deci altă ieşire din încurcătura, pe care o provocaseră imperialii prin nehotărîrea lor, decât să caute să ajungă şi el la o înţelegere cu cardinalul. La 26 Iunie 1599 el confirmă prin jurământ credinţa, dreptatea şi supunerea sa faţă de cardinalul Andrei Báthory, noul principe al Ardealului [1]). Actul de supunere fu întărit, în aceeaşi zi de membrii sfatului domnesc, în frunte cu mitropolitul *Eftimie*, vornicul *Dimitrie*, banul *Calotă*, banul *Mihalcea*, logofătul *Teodosie*, logofătul *Mirislav*, *Radul* clucerul, *Preda* postelnicul, comisul *Radu*, *Stroia* stolnicul, *Andronic* vistierul, armaşul *Sava* şi paharnicul *Şerban* [2]). Erau aproape aceiaşi sfetnici, care cu un an înainte, juraseră, la Târgovişte, credinţă şi supunere faţă de împăratul Rudolf.

Foarte curând însă atât împăratul, cât şi Mihai Viteazul se convinseră că noul principe al Ardealului nu mai înţelegea să rămână în Liga Creştină, ci că se dovedise ca unealtă a Polonilor, aliaţii principelui Ieremia Movilă din Moldova şi a Turcilor contra imperialilor şi contra domnului muntean. Pe copia instrucţiunilor pe care Andrei Báthory le dăduse solilor săi către Poartă pentru încheierea păcii găsim însemnarea lui Mihai, în româneşte: « *Ce aci trimis Batăr Andreius la paratul turcesc păntru pace* — [3]). Ţinând seama de actul de supunere din Iunie 1599, Mihai se credea în drept să aştepte ca să fie şi el cuprins în tratatul de pace cu sultanul, în calitatea sa de vasal al cardinalului. Domnul muntean se putu însă curând convinge că Andrei Báthory, nu numai că nu se gândea la includerea lui Mihai în tratatul de pace cu Turcii, ci că Andrei, în unire cu regele Sigismund al III-lea al Poloniei şi în complicitate cu domnul Moldovei, Ieremia Movilă, pregăteau izgonirea lui Mihai din Ţara-Românească şi înlocuirea lui prin Simeon Movilă. La 27 August 1599 Ieremia-

[1]) Hurmuzaki, III, 1, Nr. CCLVI, p. 331.
[2]) *Ibid.*, III, 1, Nr. CCLV, p. 329 şi Nr. CCVLII, p. 332.
[3]) *Ibid.*, III, 1, Nr. CCXLIX, p. 320 urm.

Vodă scria din Suceava craiului leşesc că Turcii ar fi cerut pe fratele său Simeon Movilă ca domn în Muntenia în locul lui Mihai Viteazul. Acelaş lucru l-ar fi cerut şi boierii munteni prin scrisori şi solii [1]). La 9 Septemvrie 1599 se raportă din Varşovia, că Andrei Báthory trata cu Ieremia Movilă pentru a goni pe Mihai-Vodă din domnia Ţării-Româneşti din cauza alianţei sale cu împăratul [2]).

Mai mult chiar, Andrei Báthory trimise domnului muntean o solie prin Toma Ciomortani [3]), în care îl soma să se retragă de bună voie din ţară.

In scrisoarea sa către domnul Moldovei din 20 Decemvrie 1599, Mihai Viteazul insistă asupra tratativelor dramatice cu Ciomortani zicând:

«*Când cardinalul a venit în Ţara Ardealului şi s'a făcut domn, foarte mi-a părut bine şi ne-am bucurat de aceasta; ni s'a părut că va fi un domn înţelept şi aşezat şi că vom avea şi noi cu cine să vorbim şi să ne sfătuim (că nu va fi cum a fost celălalt — Sigismund — care nu ştia nici ce face, nici ce vrea). De aceea îndată ce cardinalul s'a aşezat în această ţară şi a luat cârmuirea Ţării Ardealului, noi am gătit darur de preţ şi cinsstite şi i le-am trimis ca unui domn, de care el a fost bucuros şi ni-a mulţumit cum se cuvine, şi am crezut că-l vom avea de prieten, că ne va trata după cuviinţă şi se va purta bine cu noi. Iar după aceea a trimis la noi pe solul său Ciomortani cu această solie ca să ies din ţară şi din pământul acesta, căci aşa este voia Măriei Sale, Craiului, căci craiul a făcut pace cu Turcii şi s'au aliat şi au făcut alianţa şi cu Polonii şi cu Ţara Moldaviei şi cu Inglitera şi cu Franţa.*

Iar eu i-am spus: «*Dacă craiul a făcut pace cu Turcii şi s'au aliat cu toţii aceştia, de ce nu mă poate împăca şi pe mine cu Turcii, şi dacă a putut să-şi facă şi pace, când va vrea poate să-mi facă şi mie, ca să rămân în ţară, căci Turcii pentru voia lui o vor face*».

---

[1]) *Documente privitoare la Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. P. P. Panaitescu, Nr. 34, p. 86 urm.

[2]) A. Veress, V, Nr. 75, p.

[3]) Acest Toma Ciomortani era socrul lui Ieremia Movilă. Fiica sa Elisaveta, era soţia domnului moldovean.

La aceasta Ciomortani mi-a vorbit astfel:

«Craiul cu nici un chip nu poate să obţină pentru D. Ta pace cu dânşii, căci Turcii nu vor şi nici nu vor să te aibă pe D. Ta în această ţară şi este şi acum la noi un ceauş care a venit pentru aceasta, ca D. Ta să nu mai rămâi în această ţară».

Iar eu i-am spus: «De slujba ce am făcut pentru Ardeal că mi-am dat ţara mea pradă Turcilor şi Tătarilor, de au prădat-o şi că atâţia au stat împotriva Turcilor cu oamenii mei şi cu puţin ajutor, necruţând sângele nostru pentru Ardeal niciodată, care fiind sub apărarea mea, întru nimic n'a cunoscut nicio pagubă şi este întreg. Şi pe lângă acestea jurămintele ce le-am jurat între noi, ca să nu ne părăsim unul pe altul până la moarte, ci să ne ţinem împreună, când va fi bine unuia, să fie şi celuilalt, iar dacă va fi rău de asemenea? Şi acum fac ei pace şi mie îmi spun că nu pot»?

La aceasta însă mi-a spus: «Altfel nu este şi nici nu poate fi, numai cât D. Ta să pleci din ţară!»

Iar eu am spus: «Şi încotro să mă duc, dacă plec din ţară?».

El a spus: «Craiul îţi va da o cetate la o parte şi vei locui acolo, iar dacă de bună voie nu vrei să pleci, cum îţi spune craiul, atunci trebue să ştii că este poruncă împărătească către crai ca el să vină asupra D. Tale, iar Ghiuzeldi paşa cu Turcii de dincoace, ca să te prindă viu pe D. Ta cu toate şi să fii dat Turcilor».

Auzind acestea m'au tulburat şi mi s'a împlut inima cu tot felul de gânduri şi după aceea nu am mai avut ce să-i mai spun însă i-am zis: «Dacă este voia craiului ca să plec, mă voiu duce numai să-mi arate timpul şi ziua, ca să mă pregătesc pentru aceasta, şi să-mi dea un castel ca să locuiesc».

Am trimis apoi pentru castel ca să ştiu pe care mi-l vor da, au spus că nu dau nici un castel, nu ştie ce am înţeles. A trimis la mine doi boieri ca să fac cu dânşii aşezământ şi să întărim jurământul şi ca să fim prieteni, aşa cum am fost cu dânşii şi mai înainte. Faţă de acest aşezământ şi de acest jurământ, am stat şi m'am păzit, înţelegând şi despre dânsul că mereu ne pândeşte. Şi între timp mi-a venit că face amestecături şi aşa într'alt chip, auzind despre dânsul că vrea să lucreze şi într'o

parte și în cealaltă parte, despre care lucruri poate că și D. Ta ai avut știre.

Și așa văzând toate aceste răutăți ale lui și dușmănia împotriva noastră, am pornit din țara mea cu copiii mei, luându-mi și soția și tot ce aveam și cu oastea mea, că nu aveam oaste așa de mare. Dar am luat în ajutor pe Dumnezeu n'am pus și jurământ pentru dreptatea mea, am pornit asupra lui, sau că eram eu vinovat pentru aceasta, sau erau ei. Dumnezeu pentru jurămintele lor, pe care le-au călcat, și pentru nedreptatea lor i-a bătut, căci nu noi ci Dumnezeu i-a bătut, căci noi credința vrem să le păstrăm până la moarte» [1]).

4. PREGĂTIREA CAMPANIEI CONTRA LUI ANDREI BÁTHORY ȘI BĂTĂLIA DELA ȘELIMBER

Din răspunsul dat solului Ciomortani vedem că Mihai era hotărît să înceapă campania contra Ardealului. In scopul acesta el repezise în grabă solie la Praga, ca să solicite agrementul împăratului pentru a ridica armele contra cardinalului.

In Iulie 1599 solul lui Mihai declara pe față că «*dacă va îngădui împăratul, stăpânul său, va încerca ceva în Ardeal și în curând se va afla veste bună, chiar de ar fi să-și lase acolo corpul și vieața* [2]*). Domnul va aștepta cu mare nerăbdare avizul împăratului*» [3]).

In Mai 1599 se știa la Praga că Mihai stetea cu oastea sa la dispoziția împăratului [4]). Mai mult, chiar împăratul îi dăduse castelul Königsberg din Silezia ca loc de refugiu pentru sine și familia sa [5]).

Mihai aștepta cu înfrigurare deslegarea din partea împăratului de a ataca pe cardinalul-principe, în înțelegere cu Basta. Solii domnului muntean zăboviră însă mai multe luni la

---

[1]) *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, ed. P. P. Panaitescu, Nr. 38, p. 94 urm.

[2]) Hurmuzaki, III, 2, Nr. CCCLXVIII, p. 317; Nr. CCCLXXV, p. 317; Nr. CCCLXXVII, p. 319; Nr. CCCLXXX, p. 321.

[3]) A. Veress, V, Nr. 147, p. 226.

[4]) *Ibid.*, V, Nr. 149, p. 228 urm.

[5]) *Ibid.*, V, Nr. 166, p. 249; Nr. 167, p. 250; Nr. 168, p. 250; Nr. 170; p. 172, p. 252 urm.

Praga, pe cheltuiala împăratului. Domnul aștepta sosirea la Ploiești. Aceștia sosiră, în sfârșit, după multe peripeții, cu actele de deslegare dela împărat și dela arhiducele Matei. Când îi văzu, aducându-i scrisorile mult dorite, Mihai întru atâta se bucură, încât de bucurie își descoperi capul și sărută cu evlavie pecețile de pe scrisori — sigilli impressiones in utrimque deosculatus est capite aperto —. Iar când află din cuprinsul actului că împăratul știu să aprecieze sinceritatea și statornicia sa, cu mare umilință și suspine, declară că totdeauna va rămânea același, hotărît să moară pentru izbânda republicii creștine — magna humilitate et suspinijs, se eundem semper futurum moriendum aut vincendum sibi esse pro christiana republica dixit — [1]).

Din scrisorile așteptate cu atâtea emoție, Mihai Viteazul înțelese că împăratul îngăduia să « încerce ceva » în Ardeal, adică atacul dela Sud contra lui Andrei Báthory, urmând ca Basta să lovească dela Nord cu trupele imperiale de sub comanda sa [2]). Cum însă Basta întârzia mereu sub diferite pretexte, războinicul domn se hotărî să treacă singur la atac, fără să mai aștepte concursul trupelor imperiale de sub comanda lui Basta.

Increzător în ajutorul ceresc și în dreptatea cauzei sale, Mihai Viteazul porni, la 14 Octomvrie 1599 din Ploiești contra lui Andrei Báthory. La Florești el primi jurământul de credință al căpeteniilor oștirii, pe care o împărți în două grupuri. Un grup porni sub comanda sa pe valea Buzăului în sus pentru a lua contact cu Săcuii, aliații săi, răsvrătiți împotriva lui Báthory, care li suspendase vechile lor privilegii. La trecerea prin Brașov, Sașii primiră oastea română cu daruri și cu asigurări de neutralitate. Brașovenii se mirau, văzând pe domn și pe boieri însoțiți de familiile lor, *ca și cum ar dori să se mute pe vecie în Ardeal* [3]).

Grupul al doilea înaintă sub comanda Buzeștilor, a lui Baba Novak și Udrea, pe Olt în sus, pentru a se uni cu grupul întâi la Tălmaci, de unde oștirea întreagă porni,

[1]) Hurmuzaki, III, 1, Nr. CCCXL, p. 427.
[2]) A. Veress, V, Nr. 161, p. 243 urm.; Nr. 177, p. 260 urm.
[3]) *Mon. Hung. hist. Scriptores*, XXVIII, p. 301 urm.

sub comanda lui Mihai, spre câmpia Sibiului întru întâmpinarea cardinalului-principe Andrei Báthory.

In ziua de 27 Octomvrie nunțiul papal Malaspina stăruia pe lângă Mihai pentru împăcare cu cardinalul spre a evita vărsarea de sânge creștin, consiliindu-l să se reîntoarcă în țara sa. La insistențele nunțiului, Mihai răspunse cu hotărîre că n'a pătruns în Ardeal mânat de setea de sânge creștin, fiind obișnuit să verse numai sânge păgân, ci el a venit cu știrea și din îndemnul împăratului, ca să pedepsească pe principele cardinal, care s'a unit cu Turcii păgâni și s'a încumetat să-l someze să-și părăsească moșia părintească, care este Țara-Românească [1]). Astfel înțelese Mihai să respingă cu energie încercarea de mediațiune a nunțiului Malaspina.

La 28 Octomvrie 1599 începu bătălia dela Șelimber, care ținu toată ziua, până noaptea târziu și se termină cu izbânda lui Mihai Viteazul asupra lui Andrei Báthory. Dintre comandanții unguri Gaspar Kornis căzu prizonier, iar Moise Szekeli, Ștefan Lazar și Petru Huszar părăsiră câmpul de luptă împreună cu principele lor Andrei Báthory, îndreptându-se spre munții săcuești, pentru a se refugia în Moldova, Cardinalul Andrei, rămânând ceva mai în urmă, fu recunoscut de păcurari săcui și decapitat. La Șelimber ca și la Călugăreni Mihai Viteazul interveni personal în vălmășagul sângeros al bătăliei, determinând victoria prin grandioasa sa valoare și temeritate — con grandissimo valore et temerita — [2]).

Asupra desfășurării dramatice a acestei bătălii raporta însuși învingătorul Mihai Viteazul împăratului Rudolf, la Praga, la 4 Noemvrie 1599, zicând:

«*Și-a răzbunat în sfârșit odată Măria Ta prin mine la 28 ale lunii trecute, cu fierul — ferro — jignirile aduse de atâtea ori, nu știu de Ardeleni sau de craiul lor, Măriei Tale și întregii Case de Austria. Căci gărdinariul Báthory mi-a ieșit înainte la pădurile Sibiului, în câmp cu toate staturile țării mai ales cu oaste de strânsură și plebeică, neavând simbriași — stipendiariis. — Și pentrucă, după ce prealuminatul domn nunțiu al papei a stăruit de ajuns și de prisos pentru pace între cele două*

[1]) Hurmuzaki, III, 1, Nr. LXXI, p. 511 urm.
[2]) Hurmuzaki, III, 1, Nr. CCLXV, p. 344.

tabere gata de luptă, el n'a vrut cu nici un chip să plece din ţară, deşi era prinţ intrat fără drept şi să se dea în lături înaintea dreptului Măriei Tale, şi se lăuda că va cerca norocul cu armele; ci eu cu credinţa în Dumnezeu, cel mai mare răzbunător al călcării de jurământ, şi rězemat pe dreaptatea Măriei Tale, m'am luat la luptă cu el. Şi acela despoiat de toată tabăra lui, a fost pus pe fugă de mine cu toată oastea lui, nu fără mare durere a sufletului meu pentru risipa sângelui vărsat dela câteva mii de creştini, căzuţi de amândouă părţile. Astfel la 1 Noemvrie ziua tuturor sfinţilor, am luat în stăpânire ca triumfător Alba Iulia, capitala principilor Transilvaniei — triumphans Albam, principum Transsilvaniae sedem, occupavi —.

Acesta am găsit de bine să le aduc la cunoştinţa Măriei Tale prin chiar stafeta mea — per proprium cursorem — , urmând ca celelalte să le comunic curând pe larg Măriei Tale cu supunere, prin nişte fruntaşi ai Ardealului şi ai Ţării Româneşti. Dumnezeu să Te susţină la mulţi ani triumfător în fericire. Dat în Alba Iulia la 4 Noemvrie anul 1599. Al Măriei Tale şerb Mihai Voevod» [1]).

Intenţia lui Mihai Viteazul era să prindă pe Andrei Báthory şi să-l trimită împăratului la Praga. Destinul hotărîse însă altfel. Capul cardinalului fu prezentat pe tipsie domnului învingător. Din respect faţă de decapitatul principe, Mihai porunci să se aducă şi corpul neînsufleţit la Alba-Iulia şi să fie depuse spre veşnică odihnă în catedrala catolică de acolo cu toate onorurile cuvenite unui fost principe al ţării. La funerarii luă parte şi Mihai cu toată oastea sa. La autopsia decedatului se constată că inelul cu briliante de pe degetul cardinalului dispăruse cu deget cu tot [2]). După funerarii, principele Mihai se grăbi să trimită împăratului sigilul Ardealului — il sigillo dela Transilvania — împreună cu diverse insigne şi arme turceşti precum şi calul de călărie al lui Andrei Báthory [3]).

Un martor ocular Valentin Walacoski, polcovnicul voivodului muntean şi transilvănean — Polkovnik Woiewody

[1]) Hurmuzaki, III, 1, Nr. CCLXII, p. 339; cfr. N. Iorga, *Scrisori domneşti*, p. 97 urm.
[2]) A. Veress, VI, Nr. 13, p. 12 urm.
[3]) *Ibid.*, VI, Nr. 14, p. 13.

Multańskiego y Siedmigradszkiego —, care luptase de partea lui Mihai la Şelimber, trimitea din Alba - Iulia la 14 Decemvrie 1599 prietenului său Andrei Tharanowki următoarea descriere a bătăliei [1]:

« Când Andrei Báthory află că Mihai a ocupat Braşovul şi Făgăraşul, trimise pe nunţiul papei, Malaspina, la dânsul, cerându-i să se retragă de bună voie, primind banii ce i-a trimis împăratul pentru soldaţi; afară de asta i-a făgăduit să-i dea banii săi proprii ca să-şi poată plăti soldaţii pe trei luni, după care Malaspina mai susţinu că împăratul i-a poruncit să părăsească de sine Ardealul. Mihai îl întrebă însă, dacă are despre aceste lucruri scrisori dela împărat către dânsul şi când Malaspina îi spuse, că el fiind nunţiu papal şi astfel îl poate crede şi fără scrisori, Mihai îi răspunse: «*Pe tine te-a trimes Sfântul Părinte pentru treburile duhovniceşti, iar nu pentru cele vitejeşti şi te sfătuesc să-mi părăseşti tabăra fără răgaz*; *de nu, vei fi păzit de 200 de pedeştri atâta vreme, până ce-mi voiu ocupa ţara, deoarece mi-am pierdut-o pe a mea*».

După ce nunţiul papal a plecat, a venit cardinalul cu oştile sale şi se aşeză cu tabăra lângă Sibiu, nu departe de acea a lui Mihai-Vodă. In ziua de 27 Noemvrie dimineaţa a început aşezarea oştilor la amândouă părţile. Mihai îşi puse oştile astfel: mai întâi împărţi pe Leşi în două trupe şi le puse la ambele flancuri ale oştii sale; între ele ca trupă a doua a pus pe Ungurii săi, pedestraşi slobozi (numiţi Szabadleginyek) cu artilerie; ca trupa a patra în dosul acestor pedestraşi slobozi a aşezat câteva mii de cătane slobode cu suliţe şi ca trupa a cincea a pus pe Moldoveni în număr de 2500 la marginea acestor cătane. In dosul Moldovenilor a pus o ceată mare de Săcui. Oastea a fost aşezată de însuşi Mihai, după care s'a aşezat cu copiii săi şi soţia sa în spatele acestor oşti cu 3000 de pedeştri aleşi şi 2000 călăreţi.

Aşa stătea şi Andrei Báthory principele Ardealului după ce îşi aşezase oamenii. Intr'acestea haiducii liberi ai lui Mihai săriră, luptând bărbăteşte cu pedestrii lui Báthory, care i-au respins pe aceştia şi astfel Szabadleghinii au fost nevoiţi să se retragă. Atunci îmi porunci Mihai să lupt cu regimentul

[1]) A. Veress, V, Nr. 232, p. 334 urm.

meu de 700 călăreți căzăcești leși. Inaintai cu cazacii, asvârlind pedeștrii lui Báthory îndărăt. Acum fui asvârlit cu regimentul meu de către cătanele lui Báthory înapoi și pentru asta Mihai mă ajută cu cătanele sale cu sulițele. *Când îmi sosiră cătanele lui Mihai în ajutor*, am respins cătanele lui Báthory îndărăt. Pe Branicki cu câteva mii de Cazaci, Mihai nu-l lăsă să lupte, lăsându-l să stea pe loc. Atunci o ceată mare de Unguri ai lui Báthory aruncă oamenii lui Mihai iarăși înapoi, așa că a trebuit să fugă. Acum înainte de a mă fi luat în seamă, sări Mihai la regimentul lui Branicki și îl rugă să facă acum ce se cuvine cavalerilor, zicând, că renumele său stă la Dumnezeu iar biruința în mâinile lor. Atunci am înaintat eu cu regimentul meu la flancul întâi și domnul Branicki la flancul celălalt cu tărie; luptarăm mult și în sfârșit rupând trupele vrăjmașilor, intrarăm pe spinarea lor în tabăra lor. Acolo a resunat apoi semnalul retragerii. Mihai porunci pedestrimei sale, *de supt comanda feciorului său*, cum și Săcuilor și Moldovenilor să meargă în dosul taberei unguresti, căci se pregătea acolo de apărare; apoi Mihai ordonă oștirilor sale iarăși să se așeze așa cum erau la început; făcându-se însă seară și căzând noaptea, am stat orânduiți, trimițându-ne răniții în tabăra noastră pentru ca să-i ținem în vieață.

Ungurii nu au fost nicicând viteji ca atuncea, căci lupta mergea de amândouă părțile cu aceleași arme și, dacă nu era să fie cazacii mei, Mihai ar fi pierdut bătălia, deoarece oamenii noștri erau chiar gata să fugă.

Indată ce s'a făcut întunerec, începu Báthory să fugă din tabăra sa la munți în spre Moldova și oamenii săi au părăsit lagărul după dânsul. Cum s'a observat că Báthory fugise, Săcuii l-au urmărit cu regimentele lor. L-au ajuns într'un sat săcuiesc, în care se refugiase numai cu trei inși. Acolo fu rănit la cap, de cineva cu o lovitură de topor, după ce s'a apărat, întorcându-se cu capul și a fost rănit la cap, la frunte și grumaz. Indată ce căzu, i s'a tăiat capul, care a treia zi a fost dus, rănit cum era, la Mihai. Mihai luă acest cap, începu să-l sărute plângând, iar acela care l-a adus a fost decapitat în fața oștii sale întregi. Apoi trimise după corpul mutilat al cardinalului. Când acesta a fost adus, Mihai i-a ieșit înainte

cu întreaga sa oaste din Alba-Iulia cu mare alaiu. Pe urmă însoţi a cincea zi mortul cu cinste mare până la mormântul lui din biserica mare dela Alba-Iulia. El ducea singur lumânarea după sicriu şi acolo îl îngropă.

Apoi, după bătălie, s'au predat îndată Sibiul şi alte cetăţi şi oraşe şi boierii ardeleni au făcut jurământ lui Mihai, afară de oraşul şi de cetatea Hust, care au primit oşti nemţeşti care le-au ocupat pentru împărat. După bătălia câştigată, Mihai ne-au plătit nouă Leşilor şi Ungurilor solda pe trei luni deodată pentru munca şi vitejia noastră şi pe luna a patra ne-a dat arvună şi a hotărît o lege cuminte pentru întreţinere şi ne este aşa de milostiv, încât de se numeşte cineva Polac, îl dărueşte cu ceva şi care vrea să-i slujească, îi dă bani gata. Pe de altă parte ne primeşte pe noi ofiţeri şi polcovnici cu mare cinste, când mergem la dânsul; la masă şedem cu dânsul şi nu ne priveşte ca domni, ci ca camarazi de luptă, la fel cu dânsul. E o zi rară când nu ne dă nouă câte ceva din al său, ca haine, blănuri scumpe, cât şi galbeni, din care are mereu la dânsul o pungă plină. Nu se sgârceşte cu banii şi la masă bea singur pentru sănătatea subalternilor şi le oferă cu mâna proprie mâncări, zaharisindu-le bine cu galbeni.

Vă mai spun Domniei Voastre că *are* bani de dat soldaţilor, deoarece a luat multe comori, rămase după Sigismund şi Andrei Báthory, comori care abia s'au putut căra cu 24 căruţe. Acum de iarnă se pregăteşte să meargă împotriva Timişoarii, iar vara vrea să asedieze cetatea ei turcească. Are de gând să-şi mărite fata cu un bărbat de seamă din Polonia şi să însoare şi pe feciorul său tot acolo. Maiestăţii Sale regelui Poloniei vrea să i se supună, să-i facă jurământ de credinţă. Arhiducele Maximilian trimise la dânsul să-i cedeze principatul Ardealului; acest lucru însă n'a vrut să-l facă, zicând că ţara aceasta a costat şi sânge leşesc; pe împăratul creştinilor vrea însă să-l ajute şi acum împotriva Turcilor, cât va trăi, cum jurase odată împăratului; dar lui Maximilian nu vrea să-i cedeze Ardealul. Vrea să-şi trimeaţă solii la regele (Poloniei) la dietă, însă cere să fie mai bine primiţi ca acum trei ani».

In amintirea victoriei dela Selimbăr s'a bătut și o medalie comemorativă cu chipul lui Mihai Viteazul și cu următoarea inscripție: «Michael Valachiae Transalpinae Vaivoda, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarius perpetuus, Transilvaniae Locumtenens, Cisalpiniae Transilvanniae partiumque eius supremus exercitus Generalis Capitanius, vigilentia, virtute et armis victoriam nactus, anno domini 1600», adecă «Mihai, Voevod al Valachiei Transalpine, consilier perpetuu al Sfintei Majestăți cesaro-crăiești, Locțiitor al Transilvaniei Cisalpine și al părților ei, precum și Căpitan General al oștirii, dobândind victoria prin vigilență, vitejie și prin puterea armelor în anul domnului 1600». Medalia a fost bătută în mai multe exemplare din care unul se păstrează la British Museum din Londra, iar altele în cabinetul numismatic al Academiei Române [1]).

In amintirea acestei victorii Mihai primi dela împăratul Rudolf *o platoșă* — dem wallachisten Fürsten verehrte Rüstung — în valoare de 1550 fl. care fu transmisă domnului în Aprilie 1600 [2]).

5. RECUNOAȘTEREA LUI MIHAI CA PRINCIPE AL TRANSILVANIEI ȘI ORGANIZAREA CANCELARIEI DOMNEȘTI

In ziua a patra după izbânda dela Șelimber, Mihai Viteazul își făcu intrarea triumfală în Alba Iulia, capitala Ardealului cucerit prin puterea săbiei sale. La poarta cetății, domnul român fu întâmpinat de reprezentanții autorităților eclesiastice, militare și civile, în frunte cu episcopul *Dimitrie Napragy*, fostul cancelar al Ardealului sub Báthorești, pe care Mihai îl confirmă în vechea funcțiune. El chemă în sfatul său, divanul său domnesc, pe fruntașii unguri *Gaspar Kornis*, *Moise Szekeli*, *Ștefan Czáki* și alți nobili, care trecură de partea sa, prestându-i jurământul de credință. Pe «jupânii Napragy vel cançelar și Secheli Moj, vel ghinărareș, îi găsim pome-

[1]) A. Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medalien von 1538 bis zur Gegenwart*, p. 221, Tabela 65.
Const. Moisil, *Medalia lui Mihai Viteazul*, în *Bul. Soc. Num. Rom.*, an. XV, Nr. 33—34, p. 1 urm.

[2]) A. Veress, VI, Nr. 224, p. 255.

niți în actul domnesc din 25 Martie 1600 [1]). In divanul ardelean din Aprilie al aceluiași an găsim pe Cornes Gaspar, Szekeli și Cziake [2]). In actul de hotărnicie pentru boierii din Sarata (Jud. Făgăraș) din 20 Aprilie 1600, depuneau mărturii «jupan Korniz, Gaspar și jupan Sekely Moyzes Generalis și jupan Czáki Istvan, alăturea de jupanii români *Borcan*, vistierul și Stoica, marele postelnic [3]). In postul de secretar al cancelariei domnești din Alba-Iulia, Mihai Viteazul menținu pe Ioan Iacobinus, fostul secretar și sub predecesorul său [4]). *Cancelaria mare* sau domnească își continuă lucrările sub noua domnie fără nicio întrerupere. Pe lângă notarii sau secretarii — notari, scribi — vechi, fură angajați diaci noi cunoscători ai limbii române și slavone. La 16 Aprilie 1600 Mihai orândui pe lângă vornicul său din Alba-Iulia 8 persoane pentru nevoile cancelariei sale între care *4 diaci*, și porunci generalului Moise Szekely ca aceste 8 persoane să fie scutite de serviciul militar [5]). Pe lângă cele două limbi oficiale de până atunci, fu introdusă și *limba română*, fiindcă noul domn nu înțelegea nici limba latină și nici cea ungurească. Corespondența diplomatică în latinește, italienește, nemțește și ungurește, trebuia tradusă în românește pentru noul principe român. In arhivele din Viena se păstrează mai multe acte diplomatice în limba română, care putură fi salvate din cortul domnesc dela Turda, unde Mihai Viteazul își găsise tragicul sfârșit [6]).

Limbile uzuale pentru actele și corespondențele interne erau limba latină, română, maghiară și uneori chiar limba slavonă. Desbaterile dietei se făceau în limba latină sau maghiară și se redactau în text paralel latin și maghiar.

Din ordinul noului domn, cancelaria își începu imediat activitatea. Unul din primele acte ale ei era convocarea dietei.

---

[1]) T. Cipariu, *Arhiva pentru Arheologie și Istorie*, Blaj, 1867, p. 37.
[2]) N. Iorga, *Documente Nouă*, în *Analele Acad. Rom. Ist. Ser. II*, Tom. XX, p. 491.
[3]) I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, Nr. 15, p. 37.
[4]) *Ibid.*, I, Nr. 29, p. 67; A. Veress, VI, pp. 285, 288, 289, 294, 320, 321, 326, 347 etc.
[5]) A. Veress, VI, Nr. 80, p. 84.
[6]) N. Iorga, *Documente Nouă, în mare parte românești, relative la Petru Schiopul și Mihai Viteazul*, în *Anal. Acad. Rom. Ist., Ser. II, Tom. XX*, pp. 455—488

Intr'o scrisoare adresată la 4 Noemvrie 1599 comitelui Ladislau Gyulafy, Mihai spunea: «*Am hotărît ziua pentru ținerea dietei la Cluj ad 20. diem Novembris; să fii și D. Ta de față în ziua și locul acela ca împreună cu ceilalți credincioși ai noștri din țara aceasta să putem lua hotărîri pentru păstrarea țării*» [1]. La 13 Noemvrie domnul se adresă din nou lui Gyulafy, arătându-i că a schimbat data și locul convocării dietei, zicând: «*Te poftim pe D. Ta ca la dietă să vii la noi la Alba-Iulia pe ziua de 22 Noemvrie, că vei face D. Ta un lucru foarte plăcut. Bene valeat*» [2]. Mihai se grăbea cu convocarea dietei pentru ca să dea boierimii maghiare, precum și Sașilor și Săcuilor cuvenitul prilej de a-i presta jurământul de credință. Domnul își atinse scopul, fiindcă dieta se întruni de fapt în zilele de 22—28 Noemvrie la Alba-Iulia, unde nemeșii, după prestarea jurământului de supunere și credință, votară următoarea moțiune de încredere în domn:

« De oarece toate puterile și stăpânirile sunt dela Dumnezeu, credem că prin grija Sfinției Sale, prin milostivirea arătată nouă și prin buna hotărîre a întregii creștinătăți, ai ajuns Măria Ta, în această vreme de luptă împotriva cumplitului dușman păgân, *principele nostru milostiv*, pentru care lucru ne știm necontenit să-i fim mulțumitori, că până în această vreme ne-a păzit cu milostivire în dulcea noastră patrie de orice dușman, rugându-ne și acum Sfinției Sale, ca să putem rămânea în dulcea noastră patrie *sub milostivirea și sârguitoare ocrotire a Măriei-Tale, spre mărirea numelui și gloriei Măriei-Tale, potrivit cu împrejurările vremurilor* de acum » [3].

Dieta dela Brașov din zilele de 12—15 Martie 1600 votă o moțiune și mai elogioasă la adresa lui Mihai, zicând:

« Inălțăm rugăciuni fierbinți către milostivul Dumnezeu pentru ca din clipa în care te-a trimis pe Măria-Ta să ne fi *principe milostiv*, ai avut atâta grijă milostivă de noi, încât am putut rămânea în dulcea noastră patrie împotriva tuturor dușmanilor cu pace și în liniște. Ne rugăm Sfinției Sale

[1] I. Lupaș, *Documente Istorice Transilvănene*, I, Nr. 1, p. 1.
[2] *Ibid.*, I, Nr. 2, p. 2.
[3] I. Lupaș, *Doc. Ist. Tr.*, I, Nr. 4, p. 6.

ca să ne îndrepteze pașii și să conducă pe Măria-Ta și de acum înainte întru toate, ca să fie spre dăinuirea bietei noastre patrii și a noastră a tuturora, spre răspândirea *faimei și a numelui Măriei-Tale* și spre binele și întărirea întregii creștinătăți » [1]).

Cuvinte măgulitoare pentru Mihai găsim și în moțiunea dietei dela Alba-Iulia din zilele de 20—27 Iulie 1600, care avea următorul cuprins:

« Mai întâi ne bucurăm și înălțăm rugăciuni fierbinți către Dumnezeu, că Sfinția Sa ni-a ținut până în acest ceas patria și pe noi în aceste vremuri de războiu sub *ocrotirea Măriei-Tale.* Ne rugăm Sfinției-Sale ca și de acum înainte să-și întindă această milostivire și bunătate asupra noastră. Vedem că și de acum înainte Măria-Ta te străduești să-ți îndrepți toate grijile cu prisosință pentru scăparea bietei noastre patrii de dușmanii din afară și pentru starea ei liniștită și pașnică, pentru care bună pornire și sentimente milostive față de noi ale Măriei-Tale, dorim ca Dumnezeu să te binecuvinteze să-ți dea putere și ajutor ca să avem și de acum înainte pace și păsuire sub cârmuirea Măriei-Tale, pentru care osteneală și purtare de grijă, noi Te vom sluji ca pe stăpânul nostru milostiv ».

După primirea jurământului de credință din partea boierimii maghiare și a reprezentanților sași și săcui, Mihai îngădui ca celor supuși și credincioși să li se reînnoiască actele de proprietate, reînnoire obișnuită la fiecare schimbare de domn, după constituția țării. Și astfel începu în cancelaria domnească dela Alba-Iulia o vie activitate, îmbrățișând întreaga vieață socială și administrativă a Ardealului. Din cancelaria cea mare a lui Mihai Viteazul porni o sumedenie de edicte de tot felul și de acte oficiale de drept civil, penal, comercial și economic [2]).

Astfel ni s'au păstrat dela Mihai Viteazul sute de acte și documente care privesc: a) *danii* — donationes — și *danii nouă* — novae donationes — ;

---

[1]) I. Lupaș, op. c, I, Nr. 12, p. 32.

[2]) A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești,* vol. V. Prefața, p. XIV.

b) *mandate sau ordine de punere în posesie* — mandata-statutaria — ;
c) *relaţii sau raporturi de introducere în stăpânire* — statutariae relationes — ;
d) *schimburi de moşii şi mărturii* — literare concambiales et fassionales — ;
e) *transcrieri de acte publice* — transsumptae — ;
f) *procese verbale despre depuneri* — literae testimoniales —;
g) *autentificări de testamente* — testamentaria — ;
h) *pitace de boierie* — literae nobilitatis.

Un asemenea pitac de boierie se păstrează în original în colecţiunile Academiei Române. Actul este redactat în latineşte şi scris frumos pe pergament. El priveşte pe *Gheorghe Ciocăneşti* castelanul sau pârcălabul cetăţii Jdioara-Sidovar din Banat, pe care Mihai Viteazul îl ridică la rangul de nobil pentru serviciile sale credincioase. Actul poartă data de 18 Februarie 1600 şi cuprinde şi o descriere amănunţită a stemei familiei, care este şi reprodus în colori în fruntea documentului [1]).

In actele şi documentele oficiale Mihai se intitula, Voivod al Valachiei Transalpine, Sfetnic al Prea Sfintei Majestăţi Cezaro-Crăeşti, Locţiitor al Transilvaniei, al Transilvaniei Cisalpine şi al părţilor ei, precum şi Căpitan General al oştirilor ale aceleiaşi Majestăţii din părţile supuse ei — Valachiae Transalpinae Voivoda, Sacrea Caesareae Maiestatis Consiliarius perpetuus, Transilvaniae Locontenens, Cisalpinae Transilvaniae partiumque eius supremus Generalis Capitaneus et cetera — [2]). In calitatea aceasta el continua să se considere domn legitim al Transilvaniei, o ţară pe care o cucerise prin foc şi sabie. In convorbirea pe care o avusese cu nunţiul Malaspina, Mihai arătă că şi-a pus în joc avutul, sângele şi vieaţa pentru cucerirea Transilvaniei, înfruntând orice pericol — rem, sanguinem, vitam ad occupandam Transilvaniam exposuerit periculisque obieceret — [3]). In adresa din 29 Decemvrie 1599

---

[1]) Ms. 33 — CCXVII.
[2]) A. Veress, V, Nr. 184, p. 269; A. Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medailen*, p. 221, tab. 65.
[3]) A. Veress, V, Nr. 205, p. 311.

Mihai Viteazul arată camerei cezaro-crăiești din ținutul Țipsului că *«Ardealul cu toate părțile sale ni le-au dat Dumnezeu din mila sa în mâna noastră; de aceea scriem Domniilor Voastre despre aceasta să vă sfătuim să nu-l tulburați... pentrucă dacă am luat această țară, întreagă cu toate hotarele ei, apoi așa și vrem să o păstrăm pentru Majestatea Sa»* [1]). Intr'un act de repunere în posesie din 14 Martie 1600, noul domn al Ardealului arată că ordonă aceasta în virtutea *«puterii sale domnești, fiindcă a dobândit cu armele puterea asupra Transilvaniei, cu toate drepturile regale, cu toate folosințele și pertinențele ei»* — regnum hoc Transylvaniae *armis* in nostram redigissemus potestatem... totum et omne jus regnum, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis — [2]). Intr'o scrisoare către Bistrițeni din 3 Noemvrie 1599 Mihai observa zicând: *«Credem că știți bine că însuși Dumnezeu ni-a adus în această țară și ne-a făcut stăpânitorul ei»* [3]).

Atitudinea aceasta a lui Mihai era privită cu mare îngrijorare de adversarii săi atât dela curtea din Praga, cât și din țară. La 11 Martie se vestea la Viena că Mihai nici nu se gândea să cedeze Ardealul, ci dimpotrivă el lucra din răsputeri pentru consolidarea și întărirea puterii sale voivodale [4]).

La 15 ale aceleiași luni se raporta din cercurile lui Basta din Tókay că Mihai nu avea intenția să cedeze Ardealul, ci dimpotrivă era hotărît să-l păstreze *în «ruptul capului»* — eher seinen Kopf daruber lassen —. El l-a oferit împăratului numai din complezență, fiind încredințat că împăratul, apreciind la dreaptă valoare serviciile sale pentru cauza imperială, îi va încredința și *«restul Ardealului până la Tisa»* — samt dem Stück bis an die Teyssa — [5]).

Problemele ardelene intraseră de mult în cercul preocupărilor lui Mihai Viteazul. Acesta se vede din *«Catastihul țării Ardealului de pe judeațe și vămile și ocnele»*, din 13 Noem-

[1]) A. Veress, V, Nr. 244, p. 353 urm.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 58, p. 57 urm.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DCCLXXIV, p. 458.
[4]) A. Veress, VI, Nr. 56, p. 56.
[5]) A. Veress, VI, Nr. 56, p. 56.

vrie 1599 — Registrum totius regni Transilvaniae — care s'a păstrat în arhivelè dela Viena şi care spune:

Să se ştie, ţara Ardealului cu judcaţele şi de venitul, câtu-i iaste.

Judeaţele ardelene sânt:

Judeţul Huniedoara
» Belgradului
» Târnavei
» Turdei
» Clujului
» Dabăcă-i
» Sonocului dentâi de Ardeal.

Judeaţele Ţării Ungureşti ce se ţin de Ardeal:

Judeţul Crasnei
» Sonocului de Mijloc
» de Maramurăş de la Hust
» Sarandului
Ţinutul Caransebeşului

Judeaţele Săcuilor:

Judeţul Murăşului
» Udvarheiului
» Sipsi i Chezdi i Orbai
» Ariiaşului

Ţinuturile Saşilor:

Ţinutul Braşovului
» Sibiului
» Mediaşului
» Sighişoarei
» Sebeşului-Săsesc
» Reghinului-Săsesc
» Bistriţei.

Ţ nuturile bănăţene pe care Mihai dorea să le recucerească dela Turci *ca să-' fie moşie* erau cetăţile de margine: *Timişoara, Felnacul, Cenadie, Beşcherecul, Panciova* şi *Berinul* « cu toate ţinuturile câte sunt păn în Dunăre » [1]).

[1]) N. Iorga, *Docum. Nouă, l. c.*, p. 483.

6. REFORMELE ADMINISTRATIVE DUPĂ OBICEIUL ROMÂNESC

Cucerind Ardealul, Mihai înțelegea să-l guverneze după concepțiile sale românești și cu ajutorul oamenilor săi de încredere. In instrucțiile pe care la 26 Februarie 1600 le dădea solilor săi la Praga, el arăta împăratului că înțelegea să guverneze țara *«cu credincioșii săi ce erau pe lângă dânsul, cu oameni ce erau mai pricepuți acolo, de știau de toate rânduelile, cum erau prin alte țări și cum a fost tocmeala mai de înainte vreme»* [1]). Nunțiul Malaspina arăta într'un raport din 14 Noemvrie 1599, că se teme că nu cumva noul domn să guverneze după *«obiceiul turc sau român»* — la vuol guvernare secondo il modo Turcico o Valachico — [2]). Atitudinea aceasta a domnului nu era însă după placul boerimii unguresti, care cerea, in dieta dela Alba-Iulia, din Noemvrie 1599, să respecte vechile datini și obiceiuri ale țării. In dieta din Iulie 1600 nemeșii unguri protestară contra întrebuințării *limbii române* în actele publice, cerând pedepsirea celor ce nesocoteau drepturile exclusive ale limbii oficiale latine și maghiare. Iată curpinsul moțiunii dietale contra folosirii limbii române:

« S'au întâmplat și astfel de lucruri, ca unor oameni de seama noastră li s'au adus scrisori de ale Mării Tale, unele scrise în limba sârbească, altele în *limba românească*, din care pricină n'au putut înțelege din ele porunca și voința Măriei-Tale. De aceea am hotărît ca astfel de scrisori să fie trimise nobilimii sau în limba maghiară sau în limba latină: cine ar mai umbla pe la nemeși cu astfel de scrisori *românești* sau sârbești, pe niște oameni ca aceștia să-i prindă și să-i trimită prinși la Măria Ta împreună cu scrisorile » [3]).

Mihai ca și sfetnicii săi nu ținură însă seama de asemenea hotărîri ale dietei, ci continuară corespondența și în limba română. Jupânul Nectarie, un om de încredere al domnului, adresa la 2 Sept. 1600 o scrisoare românească primarului sas din Sibiu prin care îi aducea aminte de jurământul de credință față de domn [4]). Locul de frunte între actele ro-

[1]) Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 476.
[2]) Hurmuzaki, III, 1, Nr. LXXI. p. 514.
[3]) I. Lupaş, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 24, p. 58.
[4]) I. Lupaş, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 30, p. 67 urm.

mânești îl ocupă cele 8 documente din cancelaria lui Mihai Viteazul, ce se păstrează în arhivele din Viena, în anexa la pachetele Turcica din anii 1593—1600 [1]). In Martie 1600 Mihai adresa Sibienilor o scrisoare în românește [2]). Din 20 Aprilie 1600 datează actul de hotărnicie în românește cerut de boierii sau moșnenii din Sărata jud. Făgăraș. In acest important hrisov de hotărnicie domnul se intitula «*Mihai Voivod, cu mila lui Dumnezeu, Domn a toată țara Ardealului, fecior al marelui și prea bunului răposatului Petrașcu Voivod din Țara Rumânească*» [3]).

La 5 Februarie *Io Mihai Voivod, cu muila lui Dumnezeu domn a toată țara Ardealului* dedea Râșnovenilor în proprietate muntele «cse sze tiyame Bajul» adică ce se chiamă Bâiul, act scris în ortografia ungurească, «ka szel aibe yei de moschie» ca să-l aibă de moșie [4]).

In românește erau redactate și unele acte care porneau dela boierii munteni ce făceau parte din divanul domnesc dela Alba-Iulia. Intr'un act din 25 Martie 1600 se face mențiune de sfetnicii domnului, Teodosie, Mihalcea, Calotă, Preda, Leca și Stoica [5]). Teodosie întocmise și o cronică a domniei lui Mihai Viteazul până la 1597, cunoscută în traducerea latinească a lui Balthasar Walter. Intre oamenii de încredere ai domnului se găsea și *Petre Grigorovici Armeanul*, zugrav și cronicar totodată. Cronica sa fu utilizată de cronicarii unguri Wolfgang Béthlen și Szamosközy. La aceștia se mai asociau armașul Sava [6]) postelnicul Duma [7]), spătarul Toder [8]), vistierul Bârcan care dedea Clujenilor la 5 Aprilie 1600 o chitanță în românește pentru suma de 666 taleri [9]); vistierul Vasile dela Ocna Sibiului [10]) și căpitanul Constantin Stolnicul dela Giurgiu [11]).

---

[1]) N. Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 466 urm.
[2]) *Ibid.*, p. 490.
[3]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Rom.*, I, Nr. 15, p. 36 urm.
[4]) Hurmuzaki-Iorga, XVI, 1, Nr. MCCCXXV, p. 757.
[5]) T. Cipariu, *Arhiva pentru Archeologie și Istorie*, Blaj, 1867, p. 20.
[6]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DCCCXLVI, p. 528.
[7]) *Ibid.*, XII, Nr. DCCXCIX, p. 500.
[8]) *Ibid.*, XII, Nr. DCCXCVI, p. 496.
[9]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 14, p. 36.
[10]) *Ibid.*, I, Nr. 22, p. 51.
[11]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 25, p. 61.

Banul Mihalcea Caragea, originar din ostroavele grecești, era unul dintre sfetnicii cei mai intimi ai domnului. Pe timpul campaniei sale în Moldova, Mihai Viteazul lăsă pe banul Mihalcea și pe Wolfgang Kornis locțiitori sau caimacami ai săi în Ardeal [1]). In calitatea aceasta, Mihalcea se intitula: «*Ban al crăiei transalpine, sfetnicul ilustrului și magnificului domn Mihai Voivod al Transalpinei etc. și delegat cu mandatul deplinelor puteri pe lângă statele și ordinele transilvănene* — Michael regni Transalpinensis Banus et consiliarius illustris et Magnifici Domini Michaelis Voyvodae Transalpinae et cetera ad Status et ordines Transilvanicos cum pleno mandato legatus — [2]). La 1 Mai 1600 jupânul Teodosie, marele logofăt, dedea nemeșului Ioan Olasi carte de liberă circulație pentru a-și aduce jupâneasa dela Lugoj [3]). Marele vistier Bărcan trimitea în Februarie 1600 un răvaș românesc Bistrițenilor în chestiuni de furnituri [4]).

Dar și mai neplăcut decât folosirea limbii române în actele publice, era pentru nemeșii transilvăneni faptul că Mihai înțelegea să răsplătească meritele sfetnicilor și colaboratorilor săi români, dându-le *moșii, cetăți și castele* rămase pe urma nemeșilor unguri care le părăsiseră pentru a nu se supune nouei domnii românești. Episcopul Napragy raporta la Viena că Mihai, uzurpând puterea, împărțea asemenea bunuri *Românilor săi* — usurpata huius modi authoritatis licentia impune amplissima bona, arces castella, curias suis Valachis distribuebat — [5]). Dieta din Alba-Iulia din Iulie 1600 critica aspru dărnicia aceasta a noului domn, înregistrând și astfel de plângeri: «că Măria-Ta ai dăruit moșii, fără ca după legile noastre vechi să fi fost luate cu scrisori, așa cum s'ar fi cuvenit, cerute pe drept sau pe nedrept, intrând curând cu scrisori în posesiunile lor fără să fi avut loc vreo judecată. Am hotărît ca în cazul unor deciziuni contrare celor stabilite, fiind moșiile totuși luate în posesiune șpanii să continue deli-

---

1) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. XXVII, p. 46.
2) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DCCXCIX, 500.
3) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 17, p. 59 urm.
4) N. Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 491.
5) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CCXXXVI, p. 287.

genter a restitui cele luate, donatorul arătându-și donațiunea, iar aceștia să fie urmăriți suis modis prin lege »[1]).

Episcopul uita însă că Mihai Vitcazul adusese la cunoștința împăratului, că dânsul înțelegea « *să dea sate și olate cui vrea cu acea putere cum au avut-o alți domni* și că *toate litigiile Ardealului, cum a fost în zilele altor domni, de s'au căutat în Ardeal judecată, ce vom judeca noi să fie judecat și nimeni să nu mai aibă voie a căuta lege într'altă țară*»[2]). Măsura aceasta atrase săgețile dietei din Iulie 1600 asupra sa, cerându-i « să oprească boierilor de a umbla cu plângeri mincinoase pentru a cuprinde moșii nemeșești ». Domnul era solicitat să oprească în genere boierilor de a se amesteca în asemenea lucruri, căci treburile lor înțeleg să și le descurce ei înșiși după legea lor, exprimându-și dorința de a nu fi turburați în așezămintele lor, iar contravenienții să fie sancționați, ținându-se seama de vechiul obiceiu al țării [3]).

Formulând moțiuni așa de îndrăsnețe, membrii dietei scăpau din vedere că însuși împăratul în răspunsul său la cererea lui Mihai îi recunoscuse acest drept zicând: « *Eu împăratul preste toți împărații și tot soborul zice să judeci D. Ta; ce veri face, să fie făcut și cum veri zice să fie zis; cum să fie mai bine și ce veri pohti, tot va fi pre voia Domne-Tale*» [4]).

In virtutea dreptului său de cuceritor, drept recunoscut și de împăratul, Mihai aduse întreg aparatul administrativ al Ardealului sub ordinele sale directe. Acest aparat era foarte complicat, întru cât atât Săcuii cât și Sașii se bucurau de largi autonomii naționale sub comiții sau grofii lor. Sub autoritatea sa directă steteau *spanii* și *vice-spanii* județelor, *judecii* nemeșimii, *căpitanii*, *prefecții*, *provizorii*, *castelanii*, *boierii*, *beliductorii*, *hatmanii* Cazacilor, Sârbilor și Românilor, *centurionii* și *decurionii* oștirii de călăreți și pedeștri. Către toți aceștia se îndreaptă la 28 Decemvrie 1599 ordinul lui Mihai Viteazul ca să apere pe Elena Keoreosy, văduva fos-

[1]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 24, p.
[2]) N. Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 476.
[3]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 24, p.
[4]) N. Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 476.

tului diac Cristofor Keresztury, pe care domnul o luase sub înalta sa ocrotire, tutelă și protecție [1]).

Pe unii dintre aceștia noul domn al Ardealului îi păstră în serviciul său, iar pe alții îi înlocui cu elemente credincioase și devotate, în bună parte Români.

La 15 Martie 1600, Mihai ascultând plângerea cetățenilor din Târgu-Mureș contra umblătorilor de pe căi care rechiziționau cai de olac și cereau să fie găzduiți în oraș, ordonă grofilor, vice comitelor, judecătorilor de comitate, căpitanilor, boierilor, beliductorilor, prefecților, și hatmanilor atât ai Cazacilor, cât și ai Sârbilor și Românilor, de asemenea magistraților civici, scaunelor de judecată, vilicilor și celorlalți jurați cetățenești la orașe, sate și conace, ca la toți câți cer poștă, hrană, bir și alte sarcini, să-i pedepsească după faptele lor și să-i gonească în afară de oraș [2]). In desbaterile dietei din Iulie 1600 se face mențiune de « căpitanii și slujitorii lui Mihai dela oraș și dela curte, așișderea și dela căpitanii camerali dela mine ». In aceeași sesiune a dietei se cerea ca atât « căpitanii de cetăți, cât și juzii de curte » și alți slujitori, care comit samovolnicii față de nemeși, să fie chemați în fața scaunului de judecată al domnului [3]).

Anumite litigii se aplanau în divanul domnesc din Alba-Iulia în fața Măriei Sale Domnului. La 19 Aprilie 1600 nemeșii Toma și Mihai Konaz raportau domnului că au somat pe jurații orașului Târgu-Mureș să se prezinte la judecată la curtea Măriei Sale oriunde și oricând ar ținea Măria Sa mai curând astfel de judecăți [4]). De unde se vede că divanul domnesc, prezidat de principe, funcționa la Alba-Iulia pentru Ardeal, exact în aceleași condițiuni ca și divanurile similare dela Târgoviște și Suceava, capitalele Țării-Românești și Moldovei.

Pentru a-și arăta solicitudinea sa față de principalele orașe din Transilvania, Mihai se grăbi la cererea lor să le confirme privilegiile. La cererea juraților Mihai Rhaw și Andrei

[1]) A. Veress, V, Nr. 242, p. 351 urm.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 59, p. 59 urm.
[3]) I. Lupaş, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 24, p. 53 urm.
[4]) A. Veress, VI, Nr. 83, p. 87 urm.

Zabo din *Cluj* — iurati cives civitatis Colosvar — de a li întări privilegiile, libertățile, imunitățile și prerogativele, domnul se milui, să le accepte, să le aprobe, să le ratifice și să le confirme prin actul domnesc din 24 Ianuarie 1600 [1]). Și celelalte orașe, dar mai ales orașul Bistrița se bucură de grija și solicitudinea domnului român [2]).

Iar pentru a înlesni circulația corespondenței oficiale, Mihai Viteazul caută să îmbunătățească serviciul poștelor, Dieta din Noemvrie 1599 votă în privința această următoarea moțiune:

« Poștele care umblă cu scrisorile Mariei Tale, să se țină de aceea ce stă scris în ele; o poștă să primească un cal, dacă sunt două poște doi cai, dar căruțe să nu se dea nimănui, afară de cazul, când s'ar cere anume acest lucru în scrisoarea Măriei Tale. Cine va cere cai și căruțe în afară de scrisorile Măriei Tale, aceluia să nu i-se dea nimic. Dela astfel de poște să adune Măria Ta, prin domnul cancelar, scrisorile, ca poștele să nu mai poată umbla cu asemenea scrisori » [3]).

7. PERCEPEREA DĂJDIILOR

Din *Catastihul țării Ardealului de pre judeațe și vămile și ocnele* din 13 Noemvrie 1599, întocmit în românește de visteria lui Mihai, se vede că noul domn luase măsuri ca perceperea impozitelor să nu sufere nicio întârziere. Birurile impuse asupra celor 14.424 de porți adecă de gospodării din județe, dedeau un condeiu de 95.653 taleri. Porțile se repartizau pe județe precum urmează:

Județul	Belgradului, adecă Alba-Iulia	3.182	porți
»	Târnavei	30.476	»
»	Turdei	1.000	»
»	Clujului	1.214	»
»	Dobâcăi	1.050	»
»	Sonocului din Ardeal	809	»

[1]) A. Veress, V, Nr. 201, p. 287 urm.; VI, Nr. 15, p. 14.
[2]) A. Veress, V, Nr. 236, p. 344 urm.; Nr. 240, p. 349 urm.; VI, Nr. 125, p. 130 urm.
[3]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 4, p. 11.

Județul	Crasnei	362porți
»	Solnocului de mijloc	385 »
»	Maramureșului cu Hustul	442 »
»	Sarandului	244 »
Ținutul	Caransebeșului	3.076 »
Județul	Murășului	370 »
»	Udvarheiului	368 »
Ținutul	Banului din Săcui	459 »
Județul	Sepsi i Chezdi i Orbai	923 »
»	Ariașului	385 »

Ținuturile Sașilor așa le este obiceaiul când legă de poartă câte un florint, ei dau taleri 20.000, iar când dau de poarta câte un al doilea florint, ei dau taleri 30.000.

Baia de aur dela Zlatna era arendată Italianului Muratoș Ianos — Muraldi Ioan — pe 6 ani cu o arendă de 12.000 taleri anual.

Tabla de galbeni dela Cluj era arendată aceluiași Muratoș Ianoș cu 4.000 taleri anual.

Săsimea toată împreună era impusă cu 7.500 taleri anual, scadenți la St. Martiei, adecă la 11 Noemvrie.

Brașovul pentru vama negoțului era impus cu 2000 taleri anual.

Ținutul scalei dela Bran era impus cu 200 taleri anual.

Sibiul de pre vama negoțului era impus cu 1000 taleri pe an.

Bistrița pentru vamă plătea pe an 158 taleri.

Popii sășești erau impuși cu 459 grivne de argint, impozit scadent la 2 Februarie al fiecărui an.

Popii Sașilor erau impuși cu 968 taleri pe an și cu 108 taleri bani mărunți.

Dijma Ardealului, care era crăiască la nemeși pentru mișeii lor, era de 15.468 taleri și 65 bani, când era întreagă.

Iar când da craiul din dijma de dăruia pe cineva, care se scădea, fiind ispravnic Meștenti Benedict.

Baia Căpsinului de argint era pustie ce au cerut Muratos Ianoș să dea până acum la Sti Vasilie grivne de argint 50, iar dela Sti Vasilie înainte, să dea pre an taleri 200.

Ocnele de sare în exploatare erau următoarele: *Vizakna, Torda, Coloj, Seuca, Dej, Săcui, Maramurăş* şi *Gheurgheul* şi de pre aceste ocne erau ţinuţi să dea seama cu toţii. La 24 Iulie 1600 Mihai conferi Clujenilor dreptul de exploatare a salinelor din Cojocna, până la concurenţa sumei de 112.571 fl. [1]), la 7 August 1600, logofătul Teodosie adeverea în româneşte Clujenilor încasarea sumei de 1000 taleri, zicând: *Luat-am ot Cluj taleri 1000 de cest bir de sare* [2]).

Vămile de pre negoaţe din 30 de bani 1, se numeau *harmiţeduri*, adică *tridecezimi*.

Asemenea *harmiţeduri* se percepeau în următoarele 20 de localităţi: *Caransebeş, Lugoj, Vlăcan* (Vulcan), *Zăican, Lipova, Dobra, Orăştie, Orda dela Pod, Banfihuniad* (Hunedoara), *Iambon, Fivălmaş, Zila, Jibă* (Sibot), *Nagfalo* (Satumare), *Fidreghi, Dej, Rătec, Bereheci, Eneu, Beiş* (Beiuş [3]).

In sesiunea dela Alba-Iulia din Iulie 1600, dieta aprobă politica financiară a domnului, declarând: « Noi nu voim să fim nici acum, cum n'am fost nici în trecut, spre scăderea Măriei Tale sau a Patriei, din ceea ce ne-a dat Dumnezeu ». Ei făgăduiau să plătească de fiecare poartă câte 6 fl., cerând însă şi Saşii să participe după obiceiul lor, în această măsură la suportarea sarcinilor fiscale [4]). Tot atunci dieta cerea ca şi Sârbii, cari nu sunt lefegii să plătească dări oriunde ar fi stabiliţi în ţară, iar cei cari n'ar voi să plătească, acolo unde locuesc, să fie scoşi din ţară [5]).

In chestiunea administrării vămilor, dieta din Iulie 1600 hotărî ca la staţiunile de vamă pe la trecători să dea şi domnul oamenii săi pe lângă şpani, să vadă unde şi în ce locuri se simte nevoia de astfel de vămi şi să înştiinţeze pe Măria Sa. Cei ce stăpâneau astfel de vămi, să arate scrisorile doveditoare, pe care văzându-le Măria Sa, să hotărască în ce locuri trebue să fie astfel de vămi [6]).

---

1) A. Veress, VI, Nr. 140, p. 148.
2) *Ibid.*, VI, Nr. 148, p. 154.
3) N. Iorga, *Doc. Nouă*, pp. 464—466.
4) I. Lupaş, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 24, p. 53 urm.
5) *Ibid.*, I, Nr. 24, p.
6) *Ibid.*

Şi în Ardeal, ca şi în Ţara-Românească şi Moldova, domnul putea acorda scutiri de dăjdii pentru domenii întregi. La 25 Iulie 1600 Mihai Viteazul scutea de dăjdii domeniul Vingard şi alte 12 sate ale credinciosului său *Ioan Kesseri-Gibarth*, comitele de Deva, pentru serviciile sale credincioase [1]). Acest Kesseri era fiul *Zamfirii*, fiica lui Moise-Vodă, ctitoreasa mănăstirii *Prislop* din Ţara Haţegului, din căsătoria ei cu comitele Kesseri [2]). In sesiunea din Iulie 1600 dieta ardeleană cerea expresis verbis că pentru cele ce duce nemeşul pentru folosinţă casei sale, să nu plătească nicio dare, nici treizecimi, iar treizecimarii şi vameşii să se ţină de această hotărîre » [3]).

8. FORŢELE MILITARE DE CARE DISPUNEA MIHAI VITEAZUL IN ARDEAL

Din catastihul de venituri şi cheltueli al vistierului Dumitrache, ce ni s'a păstrat în arhivele din Viena, cunoaştem cheltuelile pe care le făcea Mihai Viteazul pentru plata soldelor unităţilor militare. Vistierul însemna în catastihul său: « Să se ştie lafe ce am dat de în Visterie », adică lefurile. Cazaci tot Branewtschi, Valeoaschi, Ocesalschi, Rastopcea, Kon 2.917 laf. tal. 14.585, mas tal. 1.235.

Cazaci pedeştri 18; şi ce au fost rămas Stoica Vist. lipsă la Cazaci ce au venit cu el tal. 144.

Unguri, Makou Gherghel Capitan, Kon. 916, laf. tal. 454, far kon.

Moldoveani, Mrâzea i Anghelachi căpitan şi lipsa Lupului hotnog kon. 1.452, laf. tal. 14.870, mas lor tal 542.

Sârbi, Petco i Necula capitan, kon. 1.608, laf. tal. 16.500, mas lor tal. 510 făr Mihaiu.

Beaşlii Sârbi, Marco hotnog, kon. 40 laf. tal. 400, mas tal. 30.

Drăbanţii Jivco, Roş, Mirda Ianăş, Nedelco, Radul căpitan: dorabanţi 4000. laf. tal. 25.948.

---

[1]) A. Veress, VI, Nr. 142, p. 149 urm.
[2]) A. Veress, VI, Nr. 142, p. 150.
[3]) I. Lupaş, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 24, p.

Drabanții Jivco Negrul, Miclauș căpitan i Dumbrava hotnog: dorobanți 2.010 laf. tal. 6.535.

Tunarii lui Voevod și ai lu Craiu și drăban dela Poartă, laf. bir. tal. 592.

Drăbani Ungri ce se-au dus cu Turi Freanți, darbani 200 laf. tal. 721.

Gibri Gaspar și *Ivan Brancovici.* kon. 120 laf. tal. 655, mas lor cu trâm, tal. 132.

Comișel, stegar sichiriași o tun, satârgii, Marco Vraci, și sichiriași o leagăne, laf. tal. 2.147.

Lafe mărunte, laf. lor fac tal. 2.014» [1]).

In catastihul acesta vedem că oștirea ce ocupa Ardealul pe timpul lui Mihai Viteazul, se compunea din:

1. *Cazaci călări* și unități sub capetanii Branezki, Valeowski, Ocesalski și Rostopcea.
2. *Cazaci pedeștri* o mică unitate.
3. *Unguri sub căpitanul Makou Gherghel.*
4. *Moldoveni,* sub căpitanii Mărza și Anghelache, căpitanul Lupu fiind lipsă.
5. *Sârbi,* sub căpitanii Petco și Necula.
6. *Beașlii Sârbi,* sub hotnogul Marco.
7. *Drăbanții* lui Jivco Roșu, Mirda Janăș, Nedelco și Radul.
8. *Drăbanții* lui Jivco Negrul, Miclăuș și hotnogul Dumitru.
9. *Drăbani unguri* cu Turi Freanț.
10. *Tunarii* lui Vodă și ai Craiului.
11. *Drăbanii de poartă.*
12. *Unitățile lui Gibri Gașpar și Ivan Brancovici.*

Repartizați la oștire se găseau: *Comișei, stegari, sicheriași, satârgii,* sechiriași pentru leagăne și un medic sau *vraci* cu numele Marco.

Dieta din Iulie 1600 cerea ca toți cei miluiți de daruri cu moșii să dea, după vechiul obiceiu, *călărași* și *pedestrași* de pe moșiile lor. De altfel nemeșii se declarară gata să participe la războiu cu pedestrașii și călărașii lor [2]).

[1]) N. Iorga, *Doc. Nova, loc. cit.,* pp. 468—469.
[2]) I. Lupaș, I, Nr. 24, p.

Mihai face şi unele schimbări în comandamentele cetăţilor dela Făgăraş, Deva, Chioara, Gherla ş. a., aşezând acolo pârcălabi sau castelani vrednici de încrederea sa, precum era Leca la Chioara şi Gherla sau Constantin la Gurghiu [1]).

Nunţiul Malaspina raportă la Praga că Mihai ar fi trimis toată oastea ardelenească în Ţara-Românească şi ar fi chemat pe Români de acolo în Ardeal, aşezându-i în garnizoane, în locuri întărite şi în cetăţi, o afirmaţie tendenţioasă, care nu corespundea în toate realităţii [2]).

Temuţi erau aşa numiţii *Sabatleghini* — Szabadchleginýak, — *pedestraşi slobozi* sau *haiduci*, şi Segitleghinii — Segitölegény — *soldaţi auxiliari*, al căror număr sporea mereu prin îngrămădirea iobagilor de pe moşiile nemeşilor în rândurile lor [3]). Contra acestora se îndreptau reclamaţiunile dietei din Iulie 1600, care cerea disciplinarea şi retrimiterea lor la vatră [4]). Membrii dietei se plângeau că iobagii şi slugile tocmite fugeau şi treceau între pedestraşii şi călăraşii domneşti, unii chiar între haiduci, alţii între pedestraşii de cetăţi, de unde îi ameninţau cu ucidere şi devastare. Ei mai arătau că mulţi oameni lipsiţi şi neplătiţi au trecut între lefegii domneşti, care din ceas în ceas strică şi pradă satele. Ei cereau că domnul să-i urmărească prin cei mai mari pe ostaşi, asemenea elemente rătăcite să fie pedepsite şi cu asprime să se dea ordin căpitanilor şi hotnogilor să nu mai primească pe viitor asemenea oameni în unităţile lor [5]).

Dieta din Noemvrie 1599 cerea lui Mihai Viteazul să adune toată oastea la un loc, să curețe drumurile ţării de tâlhari şi să scoată soldaţii din casele nemeşilor.

Membrii dietei mai cereau domnului să pedepsească pe Cazaci şi pe alţii cari au năvălit pe la marginile oraşelor, au jefuit tot ce au găsit şi au ameninţat oraşele cu foc [6]).

---

[1]) L. Szadecki, *op. cit.*, p. 335 urm.; Hurmuzaki-Iorga, XVI 1, Nr. V, p. 747; A. Veress, VI, Nr. 139, p. 147.
[2]) A. Veress, V, Nr. 215, p. 306.
[3]) *Ibid.*, V, Nr. 232, p. 335.
[4]) I. Lupaş, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 24, p. 54.
[5]) *Ibid.*, Nr. 24, p. 55.
[6]) I. Lupaş, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 4, p. 8 urm; Nr. 24, p. 54.

Dieta dela Brașov din Martie 1600, hotărî ca pentru întreținerea oștirii să se plătească de fiecare poartă câte 4 florini, jumătate să fie plătită cinstit și fără scădere la cămara domnească până în 20 de zile, iar restul după alte 20 de zile [1]).

9. TRATATIVELE PENTRU REGULAREA RAPORTURILOR POLITICE DINTRE PRINCIPE ȘI IMPĂRAT

Concomitent cu instalarea sa în scaunul domnesc dela Alba-Iulia, Mihai trimise o numeroasă solie, în frunte cu banul *Mihalcea* și vistierul *Stoica*, la curtea imperială dela Praga, pentru a prezenta împăratului Rudolf trofeele anunțate mai sus și a cere recunoașterea sa ca *locțiitor*, *palatin* sau *statthalter* imperial în Transilvania [2]). Solii primiră instrucțiuni să arate împăratului că «*Ardealul încă, ce sunt 74 de ani* [3]) *de când a fost închinat Turcilor, iar Mihai Voivod cu tocmeala lui și cu peirea a mulți voinici, a cucerit Ardealul și l-a închinat cinstitului împărat și de acum înainte se făgăduește dumnealui până va fi viu, cu mare credință va sluji împăratului și Țării Ungurești și toată creștinătatea*» [4]).

Dar pentru ca să poată îndeplini cu succes această înaltă misiune încredințată lui, din milă dumnezeiască, Mihai-Vodă cerea împăratului să-l recunoască ca succesor de drept al Báthoreștilor în Ardeal, cu toate drepturile și competințele acestora, formulând pretențiunile sale în următoarele articole care ni s'au păstrat în redacția lor în limba română:

1. *Impăratul și Țara Ungurească să-l socotească pentru această slujbă și nevoința ce s'a nevoit, să-i lase Țara-Românească și Țara-Ardealului, să-i fie moșie, lui și cine se va ținea din feciorii lui, să le fie moșie.*

2. *Să ceară dela împărat și dela Țara-Ungurească cum, ce hotar au făcut părintele Măriei Lui, Maximilian, împăratul, cu al doilea Ianăș Crai* [5]), *între Ardeal și Țara-Ungurească, acel hotar să fie și acuma: din care hotar din ceastă vreme de răzmiriți a tras la împărăția lui: una, Oradea cu ținutul Bihorului și Hustul cu ținutul Maramureșului și Crasnei și al Solnocului și al Sărandului și Nagbania cu Baia de Sus și toate ținu-*

---

1) *Ibid.*, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 12, p. 30 urm.
2) A. Veress, VI, Nr. 12, p. 12.
3) Socotit din 1526, anul catastrofei dela Mohacs.
4) N. Iorga, *Doc. Nouă*, *l. c.*, p. 476 urm.
5) Ioan Sigismund Zapolia.

turile lor, curat au fost date de Maximilian împărat supt Ardeal cum au fost mai d'întăiu.

3. *Alta iar să poftească, cum au avut domnii, ce-au fost înaintea noastră, de au dat şi au miluit cu sate şi cu olate, au de supt cetăţi sate au....- ..... şi acum să fie aceea, să pociu da şi eu sate şi olate, cui voi vrea cu acea putere cum au avut alţi domni.*

4. *Alta, toate legile Ardealului cum au fost în zilele altor domni, de s'au căutat în Ardeal judecată, ce vom judeca noi să fie judecat şi să nu mai aibă voie a căuta lege într'altă ţară.*

5. *Alta, de rândul oştilor, Măria Sa Impăratul şi cu Sfatul Impăratului şi cu cei 7 herţegi*[1]) *şi cu alţi domni creştineşti şi împreună cu ţara Măriei Lui, bine, să ia aminte ca Ardealul şi Ţara Rumânească în ce loc sunt; tot norocul creştinătăţii este aruncat pe aceste două ţări că Dumnezeu să ferească de ar apuca Turcul aceste două ţări ar fi peire a toată creştinătatea; cum Dumnezeu să ferească de aceea!*

Drept aceea să aibă grijă Măria Lui de leafa oştilor; alta de ajutor când va trebui la vremea de treabă.

Iar Măria Lui să grijească să trimiaţă voinicii ce vor trebui. Iar alta pentru banii de leafă, să vie la noi în luna lui Marţ în 12 zile, cât va socoti Măria Lui să ajungă oştilor, să nu cumva să aibă sminteală creştinătatea şi ceaste două ţări.

Că Dumnezeu ferească aceea să nu fie, de ar dobândi Turcii ceste două ţări, Ţara Ardealului şi Ţara Rumânească eu aş pofti dela Impăratul şi dela tot sfatul şi dela cei 7 herţegi şi dela toată ţara, cum să-mi dea în Ţara Ungurească olate, cât să aibă venit într'un an o sută de mii de talere; şi pentru această poftă să aibă carte cu pecetea Măriei Lui, cum după moartea mea să rămână rodului meu. Altă, iar Dumnezeu să ferească dacă aş cădea eu în sabie, cum aceea Dumnezeu să nu dea, iar cinstitul împărat şi tot sfatul şi toată ţara Măriei Lui, şi cu toţi domnii creştineşti să aibă a umbla şi a griji pentru nevoia mea, toţi să mă scumpere din sabie. Şi pentru aceasta încă poftesc să aibă carte de la împărăţia Lui şi dela toţi domnii creştineşti.

7. *Alta, cum au dat împăratul lui Batar Jigmon teteluş pe domnie aşa mă rog Măriei Lui să aibă şi eu aşa.*

8. *Altă poftiri pentru ţinuturile de au fost mai dinainte vreme de moşie şi de ţinutul hotarelor cestor două ţări, de Ţara Ardealului şi de Ţara Rumânească, şi le-au luat Turcii de sunt supt mâna lor, când va da D-Zeu cu ajutorul Sfinţiei lui şi cu norocul cinstitului împărat să le dobândim dela mâna păgânilor, ele să fie iar a moşiei şi să se ţină de hotarele acestea două ţări, cum au fost de veac. Iar de aci înainte, cu ajutorul lui Dumnezeu, ce vom dobândi, dela păgâni, împăratul va face cum va fi voia împărăţiei lui; şi pohtim carte şi pentru aceea dela împărăţia lui*[2]).

[1]) Principii electori ai imperiului: *Kurfürsten.* Pe dosul unei scrisori de felicitare dela electrorul arhiepiscop de Trier, Mihai însemna: «*dela herţegu Vlafca ot Trier*» (N. Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 455).

[2]) N. Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 476 urm.

Cererile, cuprinse în articolele de mai sus, ajunseră la cunoștința împăratului și prin consilierii unguri Napragy, Gaspar Kornis și Bornemisza. In raportul lor către împărat, în Februarie 1600, aceștia insistară mai mult asupra cererii lui Mihai de a i se asigura domnia ereditară asupra Ardealului unit cu Țara-Românească, precum și asupra părților exterioare ce aparțineau Ardealului cu cetățile Oradea, Hust și Nagibania (Baia Mare). Ei arătau că Mihai pretindea dreptul de stăpânire asupra teritoriilor ce urma să le cucerească dela Turci. Ei mai arătau că Mihai revendica pentru sine toate bunurile și demnitățile de care se învrednicise la vremea sa Sigismund Báthory. Intre distincțiile cele mai principale râvnite de domnul român, era recunoașterea sa ca *principele al sacrului imperiu roman* și decorarea cu ordinul *Lânei de aur* — Goldenes Vliess —. El mai cerea ca împăratul să contribue la întreținerea oștirii. In schimb el renunța la concursul militar al trupelor imperiale. In caz că ar cădea în prinsoare, să fie răscumpărat, iar dacă ar fi izgonit din Ardeal să găsească adăpost și întreținere într'o cetate oarecare [1]).

Revendicările ridicate de Mihai pentru guvernarea Ardealului ajunseseră și la cunoștința nunțiului papal Malaspina, care recomanda împăratului să le aprobe în redacția următoarelor 12 articole:

1. Palatinul să fie credincios împăratului și să-i păstreze jurământul de credință.
2. Să nu aibă dreptul de a convoca dieta fără autorizația împăratului iar la desbaterile dietei să asiste un comisar imperial.
3. Birurile — vectigalia — să poată fi impuse numai cu aprobarea împăratului.
4. Legile, instituțiile, datinele și obiceiurile provinciei să nu poată fi modificate. Provincia să nu fie administrată după obiceiurile românești — valahico more — ci numai după obiceiurile observate până atunci de principii transilvăneni.
5. Să nu încerce ceva fără știrea împăratului contra nobililor și ordinilor religioase.
6. Să nu declare războiu și nici să încheie pace fără asentimentul împăratului.
7. Să nu se încumete — audeat — să aducă în garnizoanele ardelene trupe din Muntenia și nici să trimită trupe ardelene în garnizoanele

[1]) Hurmuzaki-Iorga, Nr. MLXXII, p. 709.

din Muntenia. Iar dacă va avea nevoie de contingente militare în Transilvania, să recurgă la ajutorul trupelor ungurești sau nemțești.

8. De va fi silit să părăsească vremelnic provincia, să nu ia ca locțiitor nici Român și nici Ardelean, ci un Ungur devotat împăratului.

9. Garnizoanele să facă jurământ împăratului.

10. Toți senatorii să jure credință împăratului.

11. Palatinul să aibă delegatul său pe lângă curtea imperială, de asemenea împăratul va desemna pe un credincios de al său pe lângă curtea voievodală.

12. Mihai să trimită pe fiul său ca ostatec la curtea împărătească pentru a fi instruit și educat —edocendum educandumque— [1]).

Nunțiul Malaspina nu simpatiza de loc pe Mihai, poate și pentru credința lui ortodoxă. El stăruia pe lângă împărat ca să nu îngădue ca Mihai să-și aibă reședința în Transilvania — hoc unum esse, ne palatinum in Transilvania domicilium sedemque sibi figat — și nici să fie recunoscut ca principe legal al acestei țări — ne in ea tamquam legitimus princeps habitat atque resideat — fiindcă era schismatic, ușuratic și nestatornic — Palatinus enim schismaticus est levis et inconstans — [2]). Părerea nunțiului despre Mihai nu era de loc măgulitoare. El îl înfățișa curții imperiale ca pe un om fără de învățătură, care nu știa să scrie decât numele și care nu cunoștea altă limbă decât cea *română și turcă* — huomo senza lettere, di modo che a pena sa scrivere il suo nome, ne sa altra lingua che la valacca et la turchesca —. El îl consideră într'o scrisoare din 14 Noemvrie 1599, ca pe un om *greoiu*, *artificial*, *ilegitim*, *nestatornic*, crud din fire, *libidinos*, inaccesibil la sfat, *precipitat* și (după părerea mitropolitului Dionisie Rally de Târnova) puțin timorat de Dumnezeu — ma e astutissimo et artificiosissimo, e illegitimo, inconstante, et di sua natura crudele libidinoso, sprezzatore di consigli, precipitoso et per quanto dice il mitropolita di Tarnovia, poco timorato di Dio — [3]).

Răspunsul împăratului la cererile lui Mihai întârziau. Numai la 3 Decemvrie 1599 împăratul trimitea veste prin Petre

[1]) A. Veress, V, Nr. 215, p. 312 urm.

[2]) A. Veress, V, Nr. 215, p. 304 urm.

[3]) A. Veress, *Relationes Nuntiorum Apostolicorum in Transilvaniam Missorum a Clemente VIII* (1592—1600), in *Monumenta Vaticana Hungariae*, Ser. III, Tom. III, p. 365.

Grigorovici Armeanul, omul de încredere al lui Mihai, că «*ce va pohti Mihai Voivod, tot să fie pre voe Domni-Sale*»[1]).

Răspunsul împăratului fu remis principelui Mihai numai la finele lui Ianuarie 1600 prin sfetnicul intim al curții imperiale *Carlo Magno*. Răspunsul era redactat în limba italiană, din care fu tălmăcit în românește în forma ce ni s'a păstrat. Impăratul Rudolf arată că, strângând sobor, vlădici, principi și arhiduci, a hotărît să-l ajute și să-i dea tot ce poftește. El consimțea ca să fie Mihai craiu și fiul său Pătrașcu iar craiu, pentru vitejia și destoinicia lor. Pe Petrașcu împăratul era gata să-l însoare cu o rudă împărătească, precum făcuse cu Sigismund Báthory și să-l recunoască ca principe al Ardealului, Mihai rămânând *ispravnic peste toate*, care prin faptele sale de vitejie devenise un *a' doilea Alexandru*. Impăratul sfătuia pe Mihai să nu meargă contra Moldovei, fiindcă nu ar fi vremea să se bată cu Moldovenii când Turcii îi stăteau în spinare. Impăratul mai ruga pe M hai să aibă gri ă de crăiasa Maria Cristina, fosta soție a lui Sigismund Báthori și să pedepsească pe răufăcătorii ei. Impăratul îl îmbia să-i fie frate și că viețile amândorura să fie una. El îl sfătui să îngădue în Ardeal numai trei confesiuni religioase și anume: pe cea a Grecilor, Frâncilor și Lotrenilor, adică ortodoxă, catolică și luterană. Pe Calvini și Areiani să-i gonească și să le ia bisercile. De asemenea să pedepsească pe Clujeni pentru trecerea lor de partea lui Sigismund Báthori. Impăratul recunoscu lui Mihai dreptul de liberă dispoziție în toate chestiunile administrative și judecătorești, în așa fel, ca tot ce va face să fie făcut și cum va zice să fie zis, totul după voia sa.

Dar pentru edificarea noastră deplină, dăm răspunsul împăratului în întregime în redacția românească în care fusese prezentată lui Mihai Viteazul și care e semnată de dânsul:

1. Impăratul au strânsu sobor, toți domnii, vlădici, piscupii și archiduci și toți ai împăratului, păntru credință și păntru binele ce au făcut Mihaiu Voevoda împăratului și e-u slujit, ca să-l ajute împăratul eră împăratul să-i dea ce va pohti Mihai Vodă.

---

[1]) N. Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 456; Hurmuzaki, III, 1, Nr. CCLXXXVII, p. 368.

2. Ce va pohti Mihai Voevoda dela împăratul să-i dea, care cât îi va plăcea; însă mai mult să-i dea pentru atâta bine ce mi-au făcut Mihail Voevodă.

3. Au zis împăratul și tot soborul și svatul pentru vitejie ce au făcut Mihail Voevoda și destoinic, au zis să fie Mihaiu Voevoda crai și fiul său iară craiu.

4. Zis-au împăratul să însoare pe Pătrașcu Vodă și să-i dea din ruda împăratului care-i va fi voe, și să-l facă fecior al împăratului și să fie al împăratului.

5. Insă de va fi voe lui Mihail Voivodă să trimeatem oameni la mergine, să păzească, ca să auză alți împărați și domni că țara este a noastră iar Mihail Voevodă este ispravnic peste toate, ca să înțeleagă și alți împărați cum este Mihail Voevodă ispravnic să nu mai fie ceartă și stricăciuni.

6. Eu împăratul pe Măria Ta Mihaiu Voevodă rog-te în cest rând să nu mergi în Moldova că am înțeles că au dat canțelarul din Ieși voie lui Jigmond craiu să strângă oaste. Nu e vremea acum să ne batem cu Moldovenii că Turcii stau în spinarea noastră, ear să ne batem cu Moldova, noi ar fi să lăsăm Turcii, iar noi am înțeles de un boier po im ari și are un fecior ce umblă iscoadă în țara leșească de spun la noi tot ce fac ei.

7. Eu, împăratul, zic de veri vrea Mihaiu Voevodă să fac pre fiu tău craiu în Ardeal, eu împăratul să trimit pe omul meu credincios să fie împreună cu fiul Domniei Tale credincios. Era Domnia Ta să fii ispravnic peste toate oștile; iar ce veri pohti, tot va fi pe voe Domnie Tale și-ți voi da încă mai mult decât veri pohti.

8. Impăratul au trimes la Franța, la Spania, la Papa și la toți mai marii de bărbăție și de vitejie, ce ești al doilea Alexandriu, ca să te ajute cu bani și alte multe cinste înfrumusățate, ce vor trimite ei, ajutoriu, bani, era eu încă de 3 ori mai mult.

9. Pentru vrăjmaș ce au fost de înainte vreme să aibă multă dosadă

10. Mult rogu-te care au fost acie mai nainte vreame de au gonit crăiasa, de-ți sunt drag, să prinzi pe Iambru Diak; ce să nu-l lași neci cum, ce mult să-l pedepsești.

11. Altă rog pre Domnia Ta ce au fost dat Jigmond craiu crăiesei să-i dai și Domnia Ta, iar Domne Ta ce vrei pohti dela mine, eu tot ți-voi da Domniei Tale.

12. Incă iară rog pe Domnia Ta Mihail Voevod pentru aceia țară să nu se strâce întru viața Domne-Tale și ceasta a Impărăției Meale, ce să fie amândouă una în viața Domne-Tale ca să cunoști cum este mai bine să fie tot după Domne-Ta.

13. De asta zic Impărăția Mea să-mi fii frate din cei patru frați, drag și iubit; alta păntru dragostea noastră ce veri vrea să trimiți la Impărăția Mea, nu trimite pre streini ce-mi scrie cu mâna Domne-Tale dela inimă, ce-ți va fi voe, eu ți voiu face.

14. Cunoscut-am că este loc în Ţara Rumânească de iaste aur şi argintu, ce să veri zice Domne-Ta ca să trimeţi oameni să cruze pentru binele Domne Tale că am oameni de acel lucru de ştiu venel ş de diamante şi au lucrat şi în Ţara Ungurească că păntru acest aur şi argintu ştiu că ei lucrează şi zic că este şi fier, ce, să va fi voe Domne Tale să-i trimeţ şi veri vedea şi alte lucrure ce vor face.

15. Eu Impăratul rog pre Domne Ta să nu laşi întru acel loc mulţi credincioşi, numai să laşi 3: Greci, Frânci şi Lotreni, numai să goneşti Calvinii şi areianii şi să le ei bisearica să o dai unde veri vrea Domne Ta; altă te rog să trimeţi oameni la Clujvar: în toate casele să fie câte 23 oameni, că sânt răi.

16. Eu împăratul preste toţi împăraţii zic şi tot soboru să judeci Domne Ta ce veri face, să fie făcut, şi cum veri zice, să fie zis, cum să fie mai bine; şi ce veri pohti, tot va fi pre voe Domne Tale.

17. Cum mi-au venit solii din ţara Moscului de la împăratul, cum i să-mi dea 10.000 tal. de sute, să mă bat cu Turcii şi să-şi dea soru-sa după frate-meu Macsimilian, era cu Tătarul să-i fac să nu mai vie întru ajutorul Turcilor.

18. Că mi-au trimes Spania soli şi Papa şi mă rogu să nu fac pace cu Turcii; numai la vară toţi să fim gata.

19. Deasupra tuturora să zicem mai bine iastu locu să rămâe la fiul Domne Tale, pentru cinstea Domne Tale, acestea sânt în mâna Domne Tale, de le birueşti, ce socoteaşte cu înţelepciunea Domne-Tale să nu se bucure vrăjmaşii Domne Tale; multu eşti înţeleptu; ce să ne trimeţ răspunsu pre aceste cuvente la împărăţia mea. Semnat Mihai Vov. Carlo Magno [1]).

Mihai Viteazul adeveri primirea mesajului imperial prin Carlo Magno, zicând: «*Dându-mi scrisorile Măriei Tale mi-a destăinuit verbal—verbo mihi aperuit—bunăvoinţa Măriei Tale şi mi-a spus toate cele ce i le-ai dat în seamă Măria Ta*» [2]).

După mărturia lui Carlo Magno Mihai Viteazul s'ar fi declarat mulţumit cu răspunsul împăratului, sărutând cu evlavie crucea pe care i-o prezenta prelatul Dionisie, arhiepiscop de Târnava, care pribegea la curtea din Alba-Iulia ca om de încredere al împăratului. Cu acea ocazie Mihai să fi făcut următoarea declaraţie solemnă pe care solul o transmise împăratului la Praga în ziua de 2 Februarie 1600:

«*In numele lui Dumnezeu şi al Sfintei Treimi încep să declar: Deoarece Măria Sa vrea să-mi dea mie şi fiului meu titlul de*

[1]) N. Iorga, *Doc. Nouă, loc cit.*, pp. 456—458.

[2]) Szádeczky, *Erdély és Mihály Vajda*, ed. II-a, Timişoara, 1893, Nr. LXXIX, p. 329 urm.; cfr. N. Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 459.

principe al Sfântului Imperiu și chip de a face războiu și sprijin pe lângă M. S. Regele Spaniei și alți domni creștini, desființez tot ceea ce vor fi lucrat solii mei cu Măria Sa și mă spun voinței sale» [1]).

La 3 Februarie 1600 împăratul răspundea soliei Banului Mihalcea și Vistierului Stoica în termeni generali, insistând în deosebi asupra celor « care au fost chemat pre Batur Jigmond în țară și lui și gardinarului cu svat și cu ajutoriu în aleanul împăratului ». Pe aceștia principele Mihai să-i trateze fără crutare, în schimb însă « pe nemeșii care sunt fugiți din război, de-s fugiți aceia să se iarte ». Iar « nemeșii din Ardeal cine au bucate și olate în țara ungurească și iar nemeșii din țara ungurească cine au în Ardeal bucate și olate, aceia să aibă slobozenie a-și ține olatele și bucatele; despre cărți de ocină a lui Jigmond date de el, de a spargerea, de acesteia Domnie Lui cu solii Măriei Lui și care sunt oameni dinnainte din Ardeal, de împreună să caute și să judece » [2]).

Principele Mihai se conformă în general dorinței împăratului, străduindu-se să nu iasă din cuvântul suzeranului său. El nesocoti însă sfatul împăratului de a nu ataca Moldova asigurând pe comisarul imperial Vartolomei Pezzen ca numai după ce va fi adus în puterea sa cele trei țări adecă Țara Românească, Transilvania și Moldova, numai atunci cu adevărat nu putea apuca pe Turc sdravăn de limbă și va putea aduce servicii și mai mari creștinătății [3]).

In vara anului 1600 el trecu munții și alungă pe Ieremia Movilă din scaunul dela Suceava [4]).

După cucerirea Moldovei Mihai Viteazul se intitula: Domn, Țării Ardealului și al Moldovei și al Țării Românești, slavonește: Io Mihail Voevoda bojiu milostiu gospodar Vlaskoe i Ardeleanskoe i vsoie zemly Moldovskoj. In calitatea aceasta el reînnoi în Iulie 1600 revendicările sale arătând ce pohtează dela cinstitul împărat al Romei — quid Michael

[1]) N. Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 460.
[2]) N. Iorga, *Document Nouă loc. cit.*, p. 486.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. CMLXVII, p. 610.
[4]) Ion I. Nistor, *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuția*, în *Anal. Academiei Române*, Ist. Ser. III, Tom. XXVI, p. 55 urm.

Voyvoda rogavit a Sua Maiestate — Redactarea revendicărilor sale cuprindea 12 articole, și anume:

1. Ingăduit-au pre voia împăratului cum să ție Ardealul cu nume de gubărniator, însă într'acest chip cum să-l ție pân în vieața Domnii-Lui, iar după moartea Domnii-Lui să fie pre feciori, fir pre firul lui; iar Dumnezeu să nu dea să se săvărşească și firul feciorilor Domnii Lui, să fie țara în mâna cinstitului împărat al Romei.

2. Alta pohtește, țara Moldovei să fie moșie, fir pre firul lui și pre feciori și pre fete ca și Țara-Rumânească iar când se va svârși sămânța Domnii-Lui, această țară să aibă voie de la cinstitul împărat să-și pue domn pe cine le va plăcea lor, din țările lor, și să ia steag dela cinstitul împărat și să slujească împărăției Romei; și judecată să le fie în țara lor, să-i judece Domnul cu svatul țărilor să nu iasă a se judecare într'altă țară și călugării și popii și mânăstirile den leagea lor și den obiceaiul lor nimeni să nu-i scoată.

3. Alta pohtește în țara Ardealului, Gherghiul și Ghelăul și Veciu și Făgărașul cu tot ținutul și venitul lor, și în țara Ungurească, Hustul și Chiuivarul, cu ținutul și veniturile lor, în acest chip de moșie și pre feate, de se va svârși sămânța feciorilor, să cază pre feate, ca să nu fie gonite den Ardeal, pentru slujba Domnii Lui, și cine va dărui Dumnezeu cu domnia în Ardeal el să n'aibă a luare ceste cetăți, nici venitul lor de în mâna lor.

4. Alta, pohtește să poată da și milui pre cine va vrea cu ocine și sate, și cui va da de moșie să-i fie moșie, și cine va ieși vinovat, au neamiș, au boiar, au sărac, toți să judece, cum le va ajunge leagea așa să piară.

5. Alta, pohtește cele cinci Varmeghei carele sunt B'harul și Sonocul de mijloc și Maramurășul, Sarandul, Crasna, să se rumpă aicea către Ardeal, cu cetățile și ținuturile, cum au fost mai dennainte vreame.

6. Cum cetățile de pre margine ce se vor slobozi dăn mâna păgânilor spre Dumnealui: Timișoara, Felnacul, Cenadul, Bescherecul, Panciova, Berinul, cu toate ținuturile câte sunt pân în Dunăre, să fie moșie, fir pre fir și pe feate.

7. Cum de va vrea Măria Sa să tot ostească Măria Lui să nu dea pre Ardeal bani, cum au dat lui Batră Jigmon, și pre țara Moldovei ca și pre Țara Rumânească.

8. Alta, ce teteliuș a fost dat lui Batră Jigmon, acela să se dea și Domnului.

9. Alta, cum în aceste trei luni ce sunt înnainte Avg. Septemvrie, Octovrie, în toată luna să se dea câte o sută de mie de talere; fac trei sute de mie de talere, și acum curând să-i trimeată și Domnului îi pare bine că au zis cinstitul împărat să facă băi cu banii Măriei Lui; ce, cine va fi lucrător după băi, să aibă Domnia Lui voie să pue altul, carele va face dobândă țării.

10. Alta, când va trimeate Domnealui la căpitanul din Caşa pentru păsul ţărilor, el să sae cu toată putearea să nu aşteapte pân va veni poruncă dela cinstitul împărat.

11. Alta, la rândul solului, cine va veni den svatul împăratului să fie aicea pân va fi vreame de oşti ca să poarte grijă de trebuinţa oştilor şi de hotare, ce se vor face despre păgâni şi judecata ţării să fie aicea şi să se rumpă aicea, să nu ias din ţară afară, iar omul împăratului să n'aibă a judeca nici a dare, neci a luare, numai Domnul să aibă a judecarea şi darea, cu svatul ţării.

12. Alta, de solul nostru, cine va şedea lângă cinstitul împărat să aibă mertic şi cheltuială şi cinste mare de către cinstitul împărat şi de cătră tot svatul.

Io Mihail Vo-d [1]).

In toamna anului 1600 evenimentele din Ardeal luară o întorsătură tragică pentru Mihai, astfel că răspunsul la revendicările sale politice întârzia să vină. Moartea năprasnică dela Turda puse capăt aşteptărilor sale. Răspunsul era însă aşteptat de generaţiile următoare. Horia peregrină de mai multe ori la Viena pentru a cerşi în zadar Impăratului Iosif II-lea răspunsul mult aşteptat. Dar nici nota de urgentare trimisă la Viena în 1848 de Avram Iancu şi de adunarea de pe Câmpia Libertăţii dela Blaj nu se învrednici de răspunsul împăratului Francisc Iosif. Răspunsul, aşteptat timp de 300 de ani, nu era să mai vină însă dela Viena, ci el sosi în Decemvrie 1918, la cererea adunării dela Alba-Iulia, din Bucureşti, dela regele Ferdinand, executorul testamentar al lui Mihai Viteazul.

10. SOLICITUDINEA LUI MIHAI VITEAZUL PENTRU ROMÂNII DIN TRANSILVANIA

Episcopul Napragy arătă, în memoriul său adresat împăratului Rudolf în Ianuarie 1600, că Transilvania era divizată între trei naţiuni — dividitur in tres nationes — şi anume între *Săcui*, *Saşi* şi *Unguri*. Acestea erau cele trei naţiuni privilegiate ale Ardealului, care împărţeau între ele puterea politică şi economică a ţării. Despre *Românii* despoiaţi de străvechile lor drepturi de autohtoni ai ţării, episcopul-cancelar arătă că ei erau *dispersaţi* asupra întregii provincii —

[1]) N. Iorga, *Documente Nouă, loc. cit.*, pp. 483—484.

dispersi per totam provinciam, — trăind mai ales în locurile muntoase — montosa loca — ca *iobagi* pe domeniile coroanei și pe moșiile nemeșești, fiind scutiți de dijmă atât la bucate, cât și la animale — decimas frugum non salvunt nisi peccorum omnis generis — . După religie Românii erau arătați ca *schismatici* — religione schismatici sunt — . Din cauza limbii pe care o vorbeau, ei numai cu greu puteau fi convertiți la credința catolică — propter linguam peregrinam dificiliter converti ad fidem catholicam possunt — . Ei erau considerați ca *utili* pentrucă puteau fi aplicați la orice fel de muncă — utiles sunt nam ad omnia servitia coguntur — [1]).

Mihai Viteazul înțelese, chiar din timpul domniei sale în Țara-Românească, să se intereseze de aproape de soarta coreligionarilor săi din Transilvania. El se gândi și la organizarea canonică a bisericii transilvănene. Cu prilejul vizitei sale la Alba-Iulia, în Decemvrie 1596, el obținu dela craiul Sigismund Báthory autorizația de a funda în *dealul cetății* — promontorium in colle penes civitatem — o *mănăstire* — monasterium — cu hramul Sf. Treime, pe care o înzestră, după obiceiul românesc, cu moșii — praediis — . Intre primele danii pentru noua ctitorie transilvăneană, se pomenește de Buia și Volia [2]).

Mitropolitul Chievului, Petru Movilă, prinse actul de ctitorie al cucernicului domn muntean, într'o frumoasă legendă ce ni s'a păstrat în manuscris la Lavra Pecersca din Chiev [3]).

La 1597 clădirea mănăstirii era terminată. In acest an fu înmormântat în biserica mănăstirii dela *Alba-Iulia sau Belgrad*, boierul Danciul din Brâncoveni, care se găsea în solie la principele Sigismund Báthory și-și găsi moartea în capitala Ardealului [4]).

Cucerind Ardealul și instalându-și scaunul de domnie la Alba-Iulia, Mihai Viteazul ceru și obținu dela împăratul Rudolf recunoașterea confesiunii ortodoxe între confesiunile recepte ale Transilvaniei. Impăratul îl autoriză să lase în

---

[1]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CCXXXVI, p. 285.
[2]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CCXXXVI, p. 287.
[3]) N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și mitropolia Ardealului,* în *Anal. Acad. Rom.*, Ist. Ser. II, Tom XXVII, p. 12 urm.
[4]) N. Iorga, *Studii și Documente,* V, p. 639.

Ardeal numai *trei confesiuni* și anume pe cea *greco-ortodoxă*, *frânco-catolică* și cea *lotreană*, adică luterană [1]). Dar el nu se mulțumi numai cu aceasta, ci se gândi și la crearea unei *episcopii ortodoxe*, supusă jurisdicției canonice a mitropoliei Ungrovlahiei dela Târgoviște. Intre arhiereii, care râvneau la noul scaun episcopal era de bună seamă și fostul mitropolit al Tarnaviei Dionisie Ralli, care în Ianuarie 1600 sfințea apa de Bobotează la Alba-Iulia, stropind pe Mihai și pe sfetnicii săi cu aghiazmă, cum relata un martor ocular [2]). Dar nu Dionisie se învrednici de a ocupa noul scaun episcopal dela Alba-Iulia, ci un alt arhiereu cu numele *Ioan*, care se intitula *Vlădică ot Belgrad* și dela care ni s'a păstrat o scrisoare românească, adresată primarului Lucaci din Sibiu [3]). Investitura și instalarea noului episcop se făcu, după toată probabilitatea, în Aprilie 1600, în prezența mitropolitului Eftimie al Ungrovlahiei, pe care o corespondență contemporană îl arată ca prezent în vremea aceea la Alba-Iulia, luând parte la mesele boierilor de acolo — die Bojaren halten iren Brauch nach grosse Pankhet und haben allzeit iren Erzbischoff aus der Wallachei solemniter dabei — [4]).

Mihai Viteazul nu uită nici de credioncioșii ortodocși din Maramureș și din părțile ungurene, instalând la 1597, cu învoirea principelui Sigismund, pe egumenul *Serghie* dela Tismana [5]), în scaunul vechiului exarhat dela Peri pe Tisa, creat la 1391 [6]).

Mănăstirea ortodoxă dela Alba-Iulia era însă un spin în ochii episcopului Napragy, care arătă în memoriul său către împărat, că acest *templu schismatic* — schismaticum templum — din slujba rebelilor contra bisericii romane — Ecclesiae Romanae rebellos — întunecă privirea bisericii sale episcopale. El mai susținea că monahii din această mănăstire făceau acte de spionaj pentru sfetnicii domnești — consiliorum Prin-

---

[1]) N. Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 458.
[2]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MLXX 705
[3]) Lupaș I., *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 8, p. 19 urm.
[4]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MCXCIV, p. 826.
[5]) Ștefănescu, *Tismana*, p. 303; *Columna lui Traian*, 1874, p. 378.
[6]) I. Nistor, *Legăturile cu Ohrida și exarhatul plaiurilor*, în *Anal Acad. Rom.*, Ist. Ser. III, Tom. XXVII, p. 144 urm.

cipis explorationes — . Napragy mai susținea că în mănăstirea românească se găseau adăpostiți diverși călugări din Țara-Românească și Moldova, care culegeau în taină informațiuni politice, pentru a se reîntoarce apoi cu ele în țările lor — qui omnibus, quae Albae Iuliae in Aula Principis gerebantur exploratis et apprime cognitis, pleni consyliis novitatibusque ad suos sunt reversi — [1]).

Dar Mihai Viteazul, ca *primul domn ortodox al Ardealului*, trecând peste toate aceste intrigi și ponegriri, înțelegea să dea tot concursul său bisericii românești și slujitorilor ei. El ascultă cu bunăvoință plângerea preoților români care, spre deosebire de clericii celorlalte confesiuni recepte, erau siliți să muncească alături de credincioșii lor iobagi pe moșiile nemeșești, și ceru dietei *să scutească pe preoții români de robotă.* Și într'adevăr, dieta dela Alba-Iulia, din Iulie 1600, satisfăcu dorința domnului, votând următorul articol de lege, cu privire la preoții ortodocși:

«*In ce privește a doua dorință a Mării-Tale, ca persoanele preoților români să nu poată fi siliți de nimeni la robotă, am respectat în această privință dorința Mării-Tale și am hotărît ca preoții români să fie scutiți pretutindenea în persoana lor de astfel de obligații*».

O altă măsură cerută de Mihai privirea recăsătorirea preoților români, care era oprită de canoanele bisericii ortodoxe. Dieta satisfăcu și această cerere, votând următorul articol:

«*Am hotărît și aceasta, că dacă un preot român s'ar recăsători și soțul nu ar vesti pe vlădica cu prilejul vizitației canonice, spanii să poată lua dela astfel de sate 200 fl. pe seama Măriei Tale*» [2]).

Cronica protopopului *Vasile* dela biserica Sf. Nicolai din Brașov arată să sinodul dela Aiud din 1594 oprise recăsătoriarea preoților români. Urmașul protopopului Vasile la biserica din Brașov, ajunse preotul *Neagoslav* din *Floci*, locul de naștere al lui Mihai Viteazul [3]). In dania lui Nicolai-Vodă

---

[1]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CCXXXVI, p. 287.
[2]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 24, p.
[3]) I. Lupaș, *Istoria Românilor*, p. 253.

Pătrașcu către biserica Sf. Niculai din Brașov se arată că « de mult a avut usârdie și obeaștanie părintele nostru răposatul *Mihai Voevod* împreună cu noi către sfânta beserecă de în Scheai de lângă cetatea Brașovului » [1]).

Așezarea bisericii ortodoxe din Ardeal pe temelii canonice și sprijinul moral și material, dat ei de Mihai Viteazul, se impunea cu atât mai mult, cu cât atât catolicii, dar mai ales luteranii și calvinii se străduiseră să atragă pe credincioșii români la biserica lor, desvoltând o aprigă propagandă în scopul acesta. Acestei propagande se datorește *traducerea unor cărți sfinte în limba română*. Catehismul luteran din 1544 și *psaltirea diaconului Coresi* s'au tipărit la Brașov, cu îngăduința și ajutorul luteranilor, iar *Palia dela Orăștie*, apăru după îndemnul și inspirația calvinilor. Actele domnești din cancelaria lui Mihai Viteazul dela Alba-Iulia arată că limba românească scrisă avea în urma ei o desvoltare cu mult mai veche, decât traducerile stângace amintite mai sus. Dar cu toate străduințele *pastorilor protestanți* și ale *superintendenților calvini*, a căror propagandă în rândurile Românilor fu oprită de Mihai Viteazul, Românii rămaseră credincioși credinței lor strămoșești.

Grija aceasta pentru biserica și pentru vieața religioasă pornea din credința lui Mihai Viteazul în Dumnezeu. Nunțiul Malaspina putea să afirme cu drept cuvânt că principele român era temător de Dumnezeu. Pentru a împăca însă conștiința religioasă și a noilor săi supuși catolici, Mihai asista, cu schimbul, 15 zile la serviciul religios în *catedrala ortodoxă* și alte 15 zile în *catedrala catolică* din Alba-Iulia — andava quindici giornia la Chiesa de Latini at quindeci a quella de Greci — [2]). Dintr'un raport din Ianuarie 1600 aflăm că Mihai trimetea *preoții săi în toate satele, la marginea țării locuite de neamul său* — habitati dalla sua natione — ceea ce trezea resentimente în cercurile catolice [3]).

---

[1]) Papiu Ilarianu, *Tezaur de Monumente Istorice*, I, p. 385 urm.
[2]) A. Veress, VI, Nr. 71, p. 76.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. CMLXXXV, p. 625 urm.

11. MIHAI VITEAZUL CA OCROTITOR AL IOBĂGIMII ROMÂNEŞTI DIN TRANSILVANIA

Pe lângă grija pentru biserică, Mihai se interesa de aproape şi de buna stare materială a satelor. La cererea sa, dieta dela Alba-Iulia din Iulie 1600 luă următoarea hotărîre cu privire la păşunatul liber în locurile şi hotarele necultivate:

«Mai departe pofteşte Măria Ta, stăpânul nostru milostiv, ca satele lăzuite, ungureşti şi săseşti să îngădue în locurile şi hotarele necultivate păşunatul liber satelor române ce sunt hotarnice cu ele, cu toate că greutăţile şi plata dărilor o poartă în chip egal.

N'am putut da păşunat liber, milostive stăpâne, satelor româneşti vecine din pricină că ne-au păscut sămănăturile cu vitele şi oile lor de asemenea şi fâneţele, au făcut pagube mari şi viilor unde au ars parii şi măcieşii, căşunând multe pagube de acest fel.

Cu toate acestea, din respect faţă de Măria Ta, încuviinţăm ca toate satele lăzuite, atât cele ungureşti cât şi cele săseşti, să dea satelor româneşti, precum şi satele româneşti altor sate româneşti, păşunat liber pentru cai, boi, junci şi porci, afară de oi, fiind că pentru oi nici până acum n'a dat nici un vecin asemenea locuri de păşunat. Păşunatul boilor, cailor şi porcilor va fi îngăduit numai unde e loc liber, nu însă în păduri, sămănături, fâneţe şi vii. Păşunile să nu fie râmate de porci.

In schimb satele româneşti care primesc păşunat, să dea şi ele dreptul de păşunat satelor vecine dela care primesc acest drept, iar dacă aceste sate româneşti n'ar da drept de păşunat, nici satele vecine ungureşti, săseşti şi româneşti să nu fie datoare a se da păşunat. Acest drept de păşunat să fie astfel, încât să nu colinde până la al treilea sau al patrulea sat, ci în locurile unde se întâlnesc hotarele a două sate vecine.

Saşii să respecte şi ei toate amănuntele de încuviinţare acestui fel de păşunat» [1]).

Instalarea stăpânirii româneşti în Ardeal nu putea rămânea fără ecou în rândurile iobăgimii româneşti, care aştepta de veacuri izbăvirea ei de sub jugul apărător al nemeşilor. Ţărănimea dela sate părăsea ogoarele asupritorilor şi se aduna cu grămada în jurul steagurilor biruitoare, cerând să fie înrolată între pedestraşii, călăraşii şi haiducii domneşti. Cronicarul Szamosközy relatează că *«iobagii începură să se mişte, întemeindu-se pe încrederea ce le-o da un principe de naţiunea lor»*.

Alte grupuri de săteni căutau condiţiuni de muncă mai prielnice pe moşiile domneşti şi pe cele ale boierilor români, miluiţi cu ocine pentru serviciile lor. Iar cei ce mai rămă-

[1]) I. Lupaş, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 24, pp. 53—61.

seseră pe moșiile proprietarilor unguri nu mai ascultau de vechi lor stăpâni. Mișcarea aceasta îngrozea pe Unguri care nu o mai puteau stăpâni. Glasul lor desperat răsuna din desbaterile dietei dela Alba-Iulia în sesiunea din Noemvrie 1599. Membrii adunării feudale a Ardealului se plângeau că, în timpul războiului, iobagii nu mai voiau să asculte și după aceasta ca și mai înainte, de domnii lor și să le fie supuși. Nemeșii nu mai puteau răspunde la dăjdii și la hrana oștirii, astfel că acestea nu mai puteau fi de folos în slujba Măriei Sale și a patriei. De asemenea fugiră și slugile. De aceea dieta cerea ca iobagii să fie siliți să asculte de stăpânii lor, iar slugile să fie restituite de pretutindeni, contravenienții făcându-se vinovcți de pedeapsa capitală. Măsurile acestea să se aplice atât iobagilor fugiți la Săcui, unde se bucurau de libertate, cât și celor ce s'au înrolat printre Cazaci sau printre alți osteni ai Măriei Sale Domnului. In schimb membrii dietei se declarau gata de a spori dăjdiile față de domn și dela 3 florini la 6 florini de fiecare poartă [1]).

Dieta dela Brașov din Martie 1600 repetă această cerere într'o rezoluție și mai aspră zicând: « Sunt plângeri mari din partea nobilimii, că iobagii nu vor să mai slujească stăpânilor lor, iar unii au început să-i ucidă și să le facă tot felul de necuviințe. Hotărîm ca iobagii de pretutindeni să slujească și să asculte de stăpânii lor și, de acum înainte ca și în trecut, să fie supuși și să fie întru toate în starea lor de mai înainte; iar acei care nu vor face astfel, să fie pretutindeni urmăriți și să plătească cu capul, fugind de pe moșii oriunde, să fie duși îndărăt la urma lor ». Măsurile acestea urmau să fie aplicate și iobagilor din Săcuime [2]).

Hotărîrile acestea nu fuseseră însă luate în seamă și de aceea dieta dela Alba-Iulia din Iulie 1600 repetă această hotărîre, cerând lui Mihai Viteazul să îngădue nemeșilor să poată pedepsi ei înșiși pe iobagi și, pro remedia, să-i poată constrânge la muncă cu ajutorul spanilor, iar iobagii renitenți să fie spânzurați. Membrii dietei mai cereau ca iobagii care, după venirea lui Mihai Viteazul, fugiseră în locurile lăzuite

[1]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 4, p. 8 urm.
[2]) *Ibid.*, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 12, p. 33.

între Săcui și Sași, să fie reclamați cu ordin și anume cei din locurile lăzuite, de pe moșii și din mine dela nobili, cei dela Săcui și Sași dela căpeteniile acestora, deopotrivă cu cei din orașele întărite și libere. Dacă iobagii nu vor fi restituiți vechilor lor stăpâni, aceștia să fie chemați în judecată deopotrivă cu iobagii lor, iar sentința să fie definitivă și executorie fără drept de apel. Pentru fiecare iobag nerestituit vechiului său stăpân să se plătească 40 florini și nu zece mărci ca de obiceiu. La Sași și Săcui iobagul nerestituit după judecată se va răscumpăra cu prețul de 200 florini.

Dieta mai hotărî ca iobagii și slugile plătite care fug și trec între *călăreții*, *pedeștrii* și *haiducii* Măriei Sale Domnului sau între *pedestrașii de cetăți sau se mută pe moșiile boierilor și altor slujitori ai Domnului*, ca astfel de slugi și iobagi fugiți să fie restituiți în grabă de pretutindeni, iar în viitor nimeni să nu fie îndrituit a primi pe moșia sa asemenea iobagi și slugi [1]).

Nu cunoaștem dispozițiunile date pentru aducerea la îndeplinire a acestor măsuri drastice contra iobagilor. Se pare însă că cel puțin membrii români din guvernul dela Alba-Iulia nu se vor fi grăbit cu punerea în aplicare a acestor hotărîri.

12. ATITUDINEA LUI MIHAI VITEAZUL FAȚĂ DE PROPRIETARII ROMÂNI DIN ARDEAL

In memoriul său către împărat, episcopul Napragy arăta că pe lângă *Românii iobagi* mai trăiau în Ardeal și numeroși *Români proprietari de bunuri* adecă de moșii — nonnulli Valachorum bona aliqua possedebant — [2]). Intre aceștia se găsea însuși Mihai Viteazul, care obținuse încă dela Sigismiund Báthory domeniile *Volia* și *Zora* cu pertinențiile lor — totales et integras curias Bolia et Zora cum omnibus suis pertinentibus — care-i fuseseră însă confiscate de Andrei Báthory [3]). Mai avea proprietăți în Ardeal și văduva lui Ștefan-Vodă Răzvan precum și alții Români — aly quoque Valachi—

[1]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 24, p. 55.
[2]) Hurmuzaki, III, 1, Nr. CCXXXVI, p. 285.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DCCVIII, p. 451 urm.

care fuseseră răsplătiți de domn cu ocine în Ardeal pentru meritele și serviciile lor [1]).

Dar pe lângă proprietarii aceștia de dată mai recentă, existau în Ardeal *vechi proprietari români*. Numărul acestora era destul de mare în județul Făgăraș, unde ei, spre deosebire de nobilii sau nemeșii unguri, apar sub numele de *boieri* sau moșneni ca și în Țara-Românească și Moldova.

La 6 Decemvrie 1599 pârcălabi la Făgăraș erau *Badea, stolnicul de Grădiște*, și *Iene*, comis de Cosești, care corespondau românește cu Bistrițenii [2]). Pe lângă ei funcționa un consiliu de 12 *boieri jurați*.

La 20 Aprilie 1600, *Mihai Voivod cu mila lui Dumnezeu, Domn a toată țara Ardealului, fecior al marelui și prea bunul răposatului Pătrașcu Voivod din Țara-Rumânească*, da poruncă lui Stavri și lui Kezan și lui Brateș și cu feciorii lor și cu toți frații lor, câți vor fi *boieri* în *Sărata* în sat «ca să fie al lor tot satul Sărata cu ohaba și cu toată moșia din câmp și din ape și din pădure și din munte și tot hotarul preste tot, pentrucă este a lor *dreaptă și bătrână moșie din strămoși*». Cum însă Sărățenii pierduseră cartea lor de proprietate, vecinii lor din *Scureni* usurpaseră hotarul Sărățenilor. La reclamația acestora, Mihai Viteazul însărcina pe cei 12 boieri jurați ca să umble și să întrebe *oamenii bătrâni* și să caute și să adeverească pe unde sunt hotarele cele bătrâne. Atunci Sărățenii au adunat 12 *oameni buni și bătrâni* din preajma locului, care au știut hotarele cel bătrâne de moșie și au venit înaintea celor 17 bătrâni boieri și au jurat, că acestea sunt hotarele cele bătrâne de moșie anume: din apa Oltului, din vadul lat până în Zăpodia-Seacă și din Zăpodia-Seacă până în Fraseni și din Fraseni până în drumul țării la părăul-Fetei și până în țărmurile apei Scoreiului și până în calea Poenii și din calea Poenii în calea muntelui și din calea muntelui până în prihodiște până în apa Tunsului și până în vârful muntelui. «Și așa au umblat și au mers acei 12 boieri și au înnoit acele hotare, toate împreună cu *boierinul* Domniei Mele jupân Farkas, căpitanul din cetatea

[1]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CCXXXVI. p. 285.
[2]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DCCLIV, p. 534.

Făgăraşului, şi cu cei 12 *boieri bătrâni şi oameni buni*, cum de acum înainte acestea să fie hotarele, cum le-au înnoit aceşti oameni mai sus zişi cu sufletele lor şi au jurat, cum că acestea sunt hotarele cele bătrâne, iar cei din satul Scoreiul ei au rămas mincinoşi; pentru acestea a dat Domnia mea satului Săratei ca să aibă toată moşia, moşie statornică, însă pe acele semne ce se scriu mai sus cum au aşezat acei oameni bătrâni şi acei 12 boieri, aşa am dat şi Domnia Mea satului Săratei, să aibă ei moşie statornică şi feciorii lor şi nepoţii şi strănepoţii lor de nimeni mişcată după zisa Domniei Mele » [1]).

La 25 Noemvrie 1599 Mihai confirma lui *Ioan Boer de Turda*, actul de danie asupra unei case şi a unei mori cu toate atenenţiile ei [2]).

Aceloraşi 12 boieri juraţi — iuratis duodecim boeronibus praefati districtus Fogarasiensis — le porunci Mihai Viteazul la 12 Februarie 1600 să scutească de dăjdiile ordinare şi extraordinare pe boierul *Vasile Bârsan* din comuna Luţa şi pe urmaşii săi, care rămâne exempt şi nobilitat — clementer eximendum et nobilitandum duximus — [3]). In Maramureş străvechii proprietari de ocine români apăreau sub numele de *cneji* sau *voievozi* [4]).

Ajungând la domnia Ardealului Mihai Viteazul şi intrând în drepturile vechilor principi ai ţării, el nu se mulţumi numai cu confirmarea vechilor drepturi de proprietate ale Românilor din Transilvania, ci el, făcând uz de prerogativele sale domneşti, răsplătea din bielşug pe sfetnicii şi colaboratorii săi români, civili şi militari, cu moşii şi venituri după vechiul obiceiu muntenesc.

Mihai ceruse acest drept dela împăratul Rudolf prin solii săi. El revendică pentru sine dreptul de « *a da sate şi olate cui va vrea, precum şi domnii care domniseră înaintea sa, dedeau şi miluiau cu sate şi cu olate pe credincioşii lor. El poftea să poată da şi milui pe cine va vrea cu ocine şi cu sate, şi cui va*

[1]) I. Lupaş, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 15, p. 36 urm.
[2]) A. Veress, V, Nr. 203, p. 289 urm.
[3]) *Ibid.*, VI, Nr. 34, p. 32 urm.
[4]) I. Mihaly de Apsa, *Diplome Maramureşene*, I, Nr. 3 urm. p. 6 urm.

da de moșie, să-i fie moșie au neameș au boier au sărac, toți să se judece cum li va ajunge legea așa să piardă» [1]).

La 29 Noemvrie 1599 se raporta din Alba-Iulia că Mihai miluia pe mulți dintre ai săi cu multe sate — il ditto voivoda à datto a molti delli soi homini molte ville — [2]).

La 1 Decemvrie 1599 *armașul Sava* dădea de știre Bistrițenilor că M. S. Voivodul Mihai i-a dăruit *Veciul* cu toată moșia ce se ține de el [3]). Domeniul aparținuse principelui Sigismund Báthory. La 1 Ianuarie 1600 Mihai răsplătea serviciile credincioase ale lui *Gheorghe Borțun* — in omnibus rebus et negotiis fidei et industriae suae concreditis laude exhibunt et impendit — *pitar de Caransebeș*, dăruindu-i satul Zărăzeni, care fusese stăpânit de pârcălabul de Jdioara — Sidovar — hactenus ad castrum nostrum Sidovar possessam — [4]). La 29 Ianuarie 1600 Mihai aprobă schimbul de moșii între G. Borciun și frații Kovacháczy [5]). La 11 August 1600 Mihai porunci ca Gheorghe Borțun să fie introdus în posesiunea unei case din Caransebeș [6]). Unul dintre jupanii bănățeni era pârcălabul cetății Jdioara din Banat *Gheorghe Ciocănești* — castelanus arcis Sidovar — pe care Mihai Viteazul îl chemă împreună cu frații acestuia în rândurile nobililor bănățeni — in numerum virorum nobilium — [7]). El încredință banului *Mihalcea* cetatea *Uioara* cu tot domeniul ei, lui *Leca* cetatea *Gherla*, iar lui *Constantin Stolnicul*, Gurghiul [8]).

Daniile domnului față de credincioșii săi nu erau însă bine văzute de nemeșimea ungurească. Dieta dela Alba-Iulia din Noemvrie 1599, cerea noului domn să respecte privilegiile, scrisorile și dreptățile înafară de donațiunile făcute de principele Sigismund. In consecință ei cereau ca moșiile unor nemeși, luate de slujbașii domnului la Buia, Monor și în alte

---

[1]) N. Iorga, *Doc. Nouă, loc. cit.*, p. 477 și 483.
[2]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DCCCXXXIV, p. 520.
[3]) *Ibid.*, XII, Nr. DCCCXLVII, p. 528.
[4]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 9, p. 20 urm.; A. Veress, VI, Nr. 1, p. 1 urm.
[5]) I. Lupaș, *op. cit.*, I, Nr. 11, p. 25 urm.; A. Veress, VI, 21, p. 19.
[6]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DCCCXXXIV, p. 520.
[7]) Ms. 33 — CCXVII.
[8]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DCCCXXXIV, p. 520.

locuri, să fie restituite vechilor proprietari [1]). Dieta dela Alba-Iulia, din Iulie 1600, vota o moţiune şi mai drastică în privinţa aceasta, cu următorul cuprins:

« Sunt şi astfel de plângeri că Măria Ta ai dăruit moşii fără ca după legile noastre vechi să le fie luate cu scrisori aşa cum s'ar fi cuvenit, cerute pe drept sau pe nedrept, intrând curând cu scrisori în posesiunea lor, fără să fi avut loc nicio judecată. Am hotărît ca în cazul unor deciziuni contrare celor stabilite, fiind moşiile luate în posesiune, şpanii să continue, deligenter, a restitui cele luate, donatorul să-şi arate donaţiunea, iar aceasta să fie urmărită, suis modis, prin lege » [2]).

13. POLITICA LUI MIHAI VITEAZUL FAŢĂ DE SĂCUI

Dintre cele trei naţiuni privilegiate din Ardeal, *naţiunea săcuiască* era singura care se bucura de încrederea deplină a lui Mihai Viteazul. Episcopul Napragy ni-o înfăţişează ca o seminţie *scitică*, dură şi aspră — durum et asperum genus — care pe vremuri era alcătuită numai din *oameni liberi*, ce se îndeletniceau cu *păcurăritul* — peccorum pastores —. Din cauza necontenitelor răzvrătiri contra domniei — gens seditiosa — ei fură despoiaţi de vechile lor libertăţi şi imunităţi, reduşi la o perpetuă rusticitate şi aserviţi principelui şi nemeşilor. Pe vremea când erau încă liberi, ei nu plăteau dări şi nici nu prestau munci rustice, fiind numai obligaţi să urmeze cu unităţile lor pe principe în războiu fără nicio simbrie — sine stipendio —. Numai la căsătoria principelui şi la botezul pruncilor domneşti Săcuii erau obligaţi să plătească câte un taler de poartă şi să dea câte un bou. In vechime numărul combatanţilor se cifra la 30.000 de oameni, număr care scăzu cu vremea la 15.000 de combatanţi. Napragy propunea împăratului ca Săcuii să fie menţinuţi în starea de iobăgie din pricina pornirii lor spre mişcări sediţioase şi nesupunere faţă de domnie, urmând ca surplusu de braţe de muncă să fie folosit la muncile din mine şi ocne — ad labores

[1]) I. Lupaş, *loc. cit.*, Nr. 4, p. 10.
[2]) *Ibid.*, V, Nr. 24, p. 60.

et culturas fodinarum —. Numai libertățile și imunitățile Săcuilor din județul Arieșului să fie respectate.

După confesiune, Săcuii erau cei mai mulți *catolici*, dar și calvini, sabatiști, *facenți* și *ariani*. Episcopul arăta că se impunea ca Săcuii necatolici să fie readuși la vechea lor credință [1]).

Principii din familia Báthoreștilor o duceau rău cu Săcuii, cărora ei le anulaseră drepturile și libertățile acordate lor de regele Matei Corvinul. Din pricina aceasta Săcuii trecură de partea lui Mihai Viteazul, dându-i concursul la cucerirea Ardealului și izgonirea Báthoreștilor. Așa se explică graba cu care Mihai, chiar în a treia zi după intrarea sa triumfală în Alba-Iulia, se socoti îndemnat de a confirma Săcuilor vechile lor privilegii și libertăți.

La 3 Noemvrie 1599 Mihai confirmă Săcuilor din Târgu-Săcuilor — Kézdi Vasarhei, județul Trei Scaune — vechile lor drepturi, motivând dispozițiunea aceasta prin faptul că Săcuii, în virtutea acelor privilegii, au servit cu credință în războiu și au contribuit, în trecut, la dobândirea biruințelor glorioase asupra Turcilor și Tătarilor și că nici în viitor granițele Transilvaniei nu vor putea fi apărate cu succes fără concursul lor. Apreciind deci aceste servicii și constatând că poporul săcuiesc n'ar fi fost nici când supus altor stăpâniri, nici chiar regilor Ungariei sau principilor Transilvaniei, ci s'ar fi bucurat totdeauna de libertățile, de care au fost despoiați. « *De aceea noi* — zice Mihai Viteazul — *din mandatul Sfintei Majestăți Regale, ținem să li redăm vechea libertate* — referimus et restituimus — *de care se bucurau în timpul vechilor regi ai Ungariei și ai principilor Transilvaniei și în deosebi sub regele Matei, dar răpite lor de principii Báthorești* » [2]).

La 28 Noemvrie 1599 Mihai întări din nou libertățile Săcuilor, care « *ani de-a-rândul au tras sabia, nu fără noroc, pentru binele obștimii creștinești* — pro salute Republicae Christianae — *contra dușmanilor și pentru izbăvirea popoarelor creștine. Ne-am bucurat foarte mult, văzând și alte neamuri războinice, cum este neamul Săcuilor din Transilvania aderând*

[1]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CCXXXVI, p. 283 urm.
[2]) A. Veress, V, Nr. 184, p. 268 urm.

la această luptă, neamul care și-a dobândit totdeauna mari merite războinice, și chiar în timpul din urmă; așa fiind, găsim de bine să redăm Săcuilor vechile lor libertăți pe care le pierduseră de curând din causa rebeliunilor — antiquam eis libertatem redendam et restituendam esse duximus — *libertate de care ei se bucurau în timpul regelui Matei*» [1]). In schimb Săcuii rămâneau obligați de a participa cu cetele lor la toate campaniile atât generale, cât și parțiale — omnes bellicae expeditiones tam generales, quam partiales — și de-a răspunde la schimbarea de domnie dijma frigerii sau înfierării boului — ökörsütés — lat. sextus quisque bos — adică tot al șaselea bou din cirezile lor. La plata unor dijme similare în natură și în bani erau obligați Săcuii și la nașterile pruncilor din familia domnitoare a principelui.

Confirmarea vechilor libertăți ale Săcuilor nu era pe placul dietei întrunite în zilele de 20—28 Noemvrie 1599. Cum însă membrii dietei nu puteau protesta împotriva acestei măsuri, ei se mărgineau să aducă la cunoștința domnului, că Săcuii după obiceiu erau obligați la anumite plăți cu ocazia schimbării de domnie zicând:

« Deoarece Măria-Ta ai dat Săcuilor libertate după amintirea oamenilor ei aveau, potrivit cu vechea lor libertate, astfel de lege ca de câte ori se schimba principele ori se căsătorea, din câte 6 boi se lua unul pe seama principelui, ceea ce ei numeau infierarea boilor; această dajdie să o ia Măria Ta și acum, căci cu ea își va putea împlini Măria Ta o mare parte din trebuințele curții și ale vistieriei » [2]).

Săcuii se și achitaseră în mod cinstit de această obligație, de aceea domnul nu neglija niciun prilej pentru a recunoaște meritele militare ale luptătorilor săcui. La 11 Decemvrie 1599 el răsplătea vitejia pușcașilor pedeștri — pedites pixidarii — George și Matei Ianoși, avansându-i din tagma pușcașilor pedeștri în clasa superioară a primipililor săcuești [3]).

La 7 Martie 1600 apăru la Brașov un nou decret domnesc, prin care Mihai confirma locuitorilor din scaunele săcuești

[1]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 3, p. 3 urm.
[2]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 4, p. 7.
[3]) A. Veress, V, Nr. 226, p. 325 urm.

Ciuc, Gurghiu și Cason (partea de Sud a județului Ciuc) « *drepturile și slobozeniile date, miluite și îngăduite de regele Matei, părinților și strămoșilor lor* ».

Cu acest prilej domnul găsi de bine să stabilească raporturile dintre Săcui și nemeșii cari trăiau în scaunele săcuești, hotărînd precum urmează:

« *Dat fiind că Săcuilor li se întâmplă să aibă nesfârșite reclamațiuni și certuri cu nemeșii care trăiesc în mijlocul lor, certuri pentru moștenire și averi nemișcătoare, am socotit că, pentru a face pace între ei, se impune să săvârșim și să stabilim ca nemeșii să rămână în posesia tuturor moșiilor, pe care le-au stăpânit strămoșii lor pe temeiuri bune și drepte, posesii date, dăruite și confirmate lor din vechime de regele Matei, încă înaintea neînțelegerilor și gâlcevilor de sub regele Ioan, dar și pe acelea pe care ei și părinții lor le-au dobândit după aceea prin schimb sau le-au câștigat și le-au păstrat în orice alt chip ; pe toate acestea nemeșii și urmașii lor să continue a le păstra și stăpâni în veci* ».

« *Nemeșii însă nu pot păstra și stăpâni moșiile pe care le-au cuprinde cu samavolnicie dela supușii lor sau le-au înstrăinat dela vreo cetate sau dela vreo biserică, aceste posesiuni să fie restituite vechilor lor proprietari legali* ».

« *Oamenii care s'au așezat pe pământurile nemeșilor, la Sf. Gheorghe să fie slobozi să plece sau să rămână. Iar cei ce după Sf. Gheorghe nu s'au dus dela nemeșii pomeniți pe alte moșii sau în alte scaune, rămân ca adevărați iobagi, iar în locul celor plecați, nemeșii pot așeza acolo alți oameni. Zălogirile de moșii rămân în vigoare până la sorocul răscumpărării. Instalațiile de pe moșii ca mori, eleștee, etc., rămân în stăpânirea nemeșilor. Instalațiile ridicate pe pământ străin cu sudoarea iobagilor, acelea rămân Săcuilor în schimbul plății pietrelor de moară și a sculelor de fier* ».

Se mai îngădue Săcuilor să scoată sare slobod din ocnele ce se găsesc în scaunele săcuești după vechiul obiceiu, dar numai în cantități necesare pentru traiu și nevoile gospodăriilor lor.

« *Pentru tăria tuturor acestora și întăritura lor pe veci, am hotărît să se dea și să se îngădue credincioșilor noștri Săcuii această scrisoare întărită cu puterea peceții autorității noastre* » [1]).

Solicitudinea lui Mihai Viteazul pentru nevoile Săcuilor, se remarcă și prin faptul că la 15 Ianuarie 1600 el ordonă să restitue vechilor proprietari săcui un pod peste Mureș, care fusese luat pe nedrept de alții [2]).

---

[1]) A. Veress, VI, Nr. 51, p. 46 urm.
[2]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 10, p. 24.

14. RAPORTURILE LUI MIHAI VITEAZUL CU SAŞII

Mai puţin cunoscute sunt raporturile lui Mihai Viteazul cu Saşii din Ardeal, pe care episcopul Napragy ni-i înfăţişează ca *floarea* Transilvaniei — flos Transilvaniae — şi ca adevăratul *erariu al principelui* — aerarium principis. — Ei participau prin delegaţii lor la şedinţele dietei, contribuind la suportarea sarcinilor fiscale cu o sumă forfetară şi nu după porţi ca Săcuii şi Ungurii. *Universitatea* lor se compunea din 8 «*parohii*» sau *capitale* — parochiae seu capitala — care însumau 208 aşezări. In timp de pace ei răspundeau de acoperirea cheltuelilor pentru întreţinerea curţii domneşti — Saxones tenent principem cum tota aula. — Ei profesau credinţa luterană şi ţineau cu îndârjire la ea [1]). Mihai asigura pastorilor luterani veniturile, oprind pe ţăranii saşi de a-şi ridica recolta înainte de a fi răspuns dajdia cuvenită bisericii [2]).

Noul domn respecta vechile drepturi şi privilegii ale Saşilor, confirmând drepturile şi privilegiile oraşelor Braşov şi Bistriţa, cu dorinţa de a păstra pe toţi supuşii saşi în dreptele lor, prerogative şi libertăţi, şi de a sili pe toţi să le respecte în chip inviolabil [3]). El nu lăsă să treacă nicio ocazie pentru satisfacerea cererilor lor justificate. Astfel domnul confirmă la 11 Noemvrie 1599 dreptul Saşilor din Sibiu de a stăpâni, păzi şi apăra, după vechiul obiceiu, împotriva oricui *pasul dela Turnu-Roşu* [4]). La 12 Ianuarie 1600 el întărea privilegiile de care se bucurau Saşii [5]). La 3 August 1600 Mihai încuviinţa dijmele pe seama preoţilor saşi, potrivit cu hotărîrile dietei din 1580 [6]).

Nu trebue scăpat din vedere că Saşii, la rândul lor şi în deosebi Bistriţenii, contribu au în largă măsură la aprovizionarea armatei, a curţii şi a dietei cu produsele lor, dar şi cu sume însemnate în numerar pentru simbria oştirilor. La 3 Noemvrie 1599 Mihai cerea Bistriţenilor un împrumut de

---

[1]) Hurmuzaki, IV, Nr. CCXXXVI, p. 282 urm.
[2]) Szádeczky, *op. cit.*, p. 354.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, XV, 1, Nr. MCCCCLXIV, p. 755; Szádeczky, *op. cit.*, p. 326.
[4]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DCCLXXXII, p. 491.
[5]) *Ibid.*, XII, Nr. CMLXXXVII, p. 627.
[6]) I. Lupaş, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 26, p. 62 urm.

1000 florini de care avea neapărată nevoie [1]). La 12 Noemvrie Mihai cerea Bistrițenilor ca pentru deschiderea dietei să furniseze 2000 găini, 100 gâște, 1000 ouă și 50 vedre de unt [2]). Negoțul înfloritor al Sașilor cu Muntenia și Moldova le îngăduia să contribue la alimentarea bugetului țării, ceea ce îndreptățea pe Napragy să-i numească *erariul* principelui.

15. RAPORTURILE CU UNGURII

A treia națiune politică în Transilvania erau *Ungurii*, despre cari cancelarul Napragy spunea că sunt *dispersați* — sparsi — asupra provinciei întregi. Puterea lor politică și administrativă era însă mărginită asupra următoarelor județe: *Cluj*, *Turda*, *Alba*, *Târnava*, *Doboca*, *Solnocul Interior*, *Hunidoara*, *Zarandul* și *Crasna*. Nemeșimea ungurească se bucura de aceleași legi și imunități ca și conaționalii lor din Ungaria. Litigiile dintre ei se aplanau în fața șpanului cu dreptul de apel la *tabula domnească*. Ei plăteau dajdie domnului, care se percepea pe porți ca și la Săcui.

După *religie*, Ungurii din Transilvania erau arătați ca aderenți ai confesiunii *calvine* și *ariane*. Episcopul Napragy propunea împăratului măsuri drastice pentru readucerea lor în sânul bisericii catolice. El cerea ca bisericile lor să fie arse, exercițiul religiei calvine să fie oprit, iar privilegiile și drepturile lor revocate [3]).

Dar Mihai Viteazul nu înțelegea să ajungă un instrument de represiune religioasă în sensul contrareformației catolice, care mai apoi ușor s'ar fi putut întoarce contra coreligionarilor săi ortodocși. El preferă să urmărească față de toate confesiunile religioase din Ardeal o politică binevoitoare și de moderație religioasă. Mai mult chiar, Mihai Viteazul adresase papei *Clementie al VIII-lea* o scrisoare elogioasă, în care scotea în relief meritele sale pentru cauza creștinătății, precum și jertfele de sânge aduse de ai săi în luptele contra păgânilor. Intemeindu-se pe aceste merite și jertfe, eroul dela Călugăreni

---

1) *Ibid.*, XII, Nr. 485.
2) *Ibid.*, XII, Nr. DCCXCII, p. 494 urm.
3) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CCXXXV?, p. 284.

se credea îndreptățit de a solicita papei cuvenitele subsidii bănești — peccuniarium subsidium — pentru continuarea luptei contra dușmanilor Turci — adversus communes et immanissimos hostes Turcas — în scopul ajutorării republicei creștine — christianae Reipublicae adjuvandae. — Dar cât de mare trebue să fi fost uimirea viteazului domn, când papa cu scrisoarea sa din Februarie 1600, în loc de subsidii materiale își exprimă mirarea că domnul român persistă încă în *schismă și rătăciri de tot felul* — schismate et quibusvis erroribus — *și nu se grăbește de a se reîntoarce cu un ceas mai de grabă la unitatea bisericii catolice și apostolice* — ad unitatem catholicae atque Apostolicae Ecclesiae — căreia îi aparțin principii care constituiau liga creștină contra Turcilor [1]). Totuși Mihai satisfăcu cererea fraților iezuiți din Macău, ordonând lui Francisc Bánfy din Bonțida să reintegreze în parohia de acolo pe parohul catolic care fusese înlocuit la vremea sa de un preot calvin [2]). Cronicarul Szamosközy arată că Mihai ar fi închis mai multe biserici luterane [3]), iar la 8 Aprilie 1600 se comunica dogelui venețian că Mihai ar fi luat dela ereteci 60 de sate și le-ar fi dat catolicilor [4]). La 20 Noemvrie 1599 Mihai însărcina pe Gaspar Kornis și pe Sennyei cu ancheta privitoare la anumite drepturi ale capitolului din Alba-Iulia [5]).

Față de Unguri Mihai Viteazul observa o politică conciliantă de apropiere și colaborare. *Moise Szekely*, care după bătălia dela Șelimbăr trecuse de partea lui Mihai, fu întărit de domn la 1 Decemvrie 1599 în posesiunea mioșiilor sale [6]). Și fostul comandant al aripii stângi a lui Báthory la Șelimbăr, *Ioan Huszar*, fu miluit cu proprietățile sale de către domnul român [7]). *Gaspar Kornis*, care căzuse prizonier la Șelimbăr, intra în divanul domnesc dela Alba-Iulia și primi dela noul domn român confirmarea proprietății sale [8]). De mila domnească se bucură și *P. Domokos*. In actul de grație arată Mihai

[1]) I. Lupaș, *Doc. Ist. Rom. Trans.*, I, Nr. 16, p. 38 urm.
[2]) A. Veress, V, Nr. 237, p. 345.
[3]) Számosközy, ed. Crăciun, p. 129 urm.
[4]) A. Veress, VI, Nr. 76, p. 76.
[5]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DCCCXV, p. 507.
[6]) I. Lupaș, I, Nr. 6, p. 15 urm.; A. Veress, V, Nr. 209, p. 296.
[7]) A. Veress, I, Nr. 208, p. 295.
[8]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. , p. 507.

că «apreciind slujbele blânde și credincioase ale lui P. Domokos am îngăduit ca să-și păstreze moșiile din județul Cojocna» [1]). Aceeași bunăvoință o manifestă Mihai și față de *Ștefan Czaki de Kereszszeg*, care însoțise pe domn în campania din Moldova, pentru care servicii Mihai îi dădu castelul lui Ștefan Boczkai, în virtutea dreptului său de *ocupant al Transilvaniei* — hoc regno Transilvaniae per nos occupato» —[2]). In virtutea dreptului său de «*cuceritor cu sabia*», porunci Mihai ca unul dintre slujitorii curții sale — familia armis aulae suae — să fie introdus în posesia domeniului Lemnia [3]). Urmașii lui Gyulay, căzut pe câmpul de luptă, primiră din mâna lui Mihai moșiile lor din județul Turda [4]). Și văduva lui Gereb, căzut în luptă, fu confirmată în posesiunea moșiilor soțului ei [5]). La 8 Decemvrie 1599 Mihai întări pe Ana Gostai, soția lui Horvath, în posesiunea proprietății ei din Lăpușul-Mic, jud. Hunedoara, o moștenire a *Folteștilor* [6]). La 18 Noemvrie 1599 Mihai confirmă actul de danie al lui *Nicolai Segniey de Lapispatak* asupra castelului Chisach din județul Zarandului pentru a răsplăti vitejia lui manifestată cu ocazia asedierii cetății *Giurgiului* din toamna anului 1595 [7]). Cu o danie în Ardeal fu miluit de domn și *Matei Perusith*, care își dobândise merite vitejești la Brăila, dar mai ales în memorabila luptă din strâmtoarea Călugărenilor cu oștirile lui Sinan pașa [8]).

La 11 Decemvrie 1599 Mihai reînnoi actul de danie al văduvei lui Cristofor Keresztury asupra moșiilor Benediuc, Olpret și Vireșul Săsesc din jud. Solnoc și porunci autorităților locale să o introducă în stăpânirea acelei moșii [9]). La 20 Decemvrie 1599 Mihai scuti pe nemeșii Ciapici, Literatus, Conci, Meszaros și Boda de plata angaralelor comunale dela

---

[1]) A. Veress, I, Nr. 186, p. 272.
[2]) *Ibid.*, V, Nr. 221, p. 319 urm; VI, Nr. 145, p. 147.
[3]) *Ibid.*, VI, Nr. 58, p. 57.
[4]) *Ibid.*, V, Nr. 204, p. 291 urm.
[5]) *Ibid.*, V, Nr. 202, p. 288.
[6]) A. Veress, V, Nr. 222, p. 321.
[7]) A. Veress, V, Nr. 198, p. 283 urm.
[8]) Szádeczky, *op. cit.*, p. 338 urm.
[9]) A. Veress, V, Nr. 224 și 225, p. 323 urm.

Târgu-Mureș. Literatus și Conci erau notari sau scribi ai cancelariei domnești din Alba-Iulia [1]).

Dar pe lângă nemeșii care recunoscuseră domnia lui Mihai Viteazul prestându-i jurământul de credință, se mai găseau și unii care, nevoind să se supună, fugiseră peste graniță sau se ascunseră la moșiile lor. Pentru a-i câștiga și pe aceștia, Mihai Viteazul dădu la 20 Iunie 1600 din *Roman*, unde se găsea cu oștirea sa, un *decret de amnistie* pentru toți refugiații și răzvrătiții unguri și anume pentru *Toma Ciomortani*, cel cu faimoasa misiune la curtea lui Mihai, pentru *Neculai Gevai*, pentru *Francisc Budai* și ceilalți nemeși transilvăneni absenți — caeterisque nobilibus Transilvaniis absentibus — decretând : « *Văzând rugămintele rudeniilor voastre pentru voi, v'am primit pe toți care nu sunteți la casele voastre în milostivirea noastră, încredințându-vă pe cuvântul nostru că nimănui dintre voi nu i se va întâmpla nici o supărare din partea noastră. Vă sfătuim deci cu dragoste ca, luând în nume de bine milostivirea noastră, să vă întoarceți cu toții acasă la nevaste și la prunci. Credeți cu tărie că nu numai că nu veți suferi nici o supărare din partea noastră sau din partea alor noștri, ci mai curând veți simți milostivirea și buna voința noastră, cei care vă plecați capul sub stăpânirea noastră și îmi slujiți cu omenie* » [2]).

La 17 Noemvrie 1599 Mihai ordonă Bistrițenilor să nu lase să fie supărați nevasta, copii și dobitoacele lui *Gaspar Bornemisza*, împărțitorului său de cartiere [3]).

Din datele de mai sus se vede că atitudinea lui Mihai Viteazul față de boierimea maghiară era cât se poate de corectă și binevoitoare și de aceea svonurile tendențioase care se răspândeau de adversarii săi apar lipsite de adevăr. Cronicarul Szamosközy denaturează lucrurile, susținând că Mihai ar fi voit să stârpească pe nemeșii din Ardeal, ca să rămână numai cu *Românii* și Sârbii și că sfetnicii săi români și chiar cancelarul Napragy ar fi stăruit pentru aducerea la îndeplinire a acestui plan sinistru și că numai nunțiul Malas-

[1]) A. Veress, V, Nr. 238, p. 346 urm.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 123, p. 129 urm.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. DCCCXI, p. 506.

pina ar fi fost împotrivă [1]). Impotriva acestui plan, născocit de adversarii domnului, a fost din capul locului *bunul simţ politic* al lui Mihai Viteazul care s'a adeverit în politica sa împăciuitoare faţă de toate naţionalităţile din Transilvania şi chiar faţă de *Ţigani*.

Se ştie că în Transilvania şi Ungaria se adăpostiseră din vechime cete nenumărate de Ţigani care duceau o vieaţă seminomadă, pribegind cu corturile lor, dintr'un loc într'altul. Mulţi dintre aceştia s'au menţinut în Transilvania până în timpul de faţă. Datele statistice din 1930 arată în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş un număr de 109.156 de Ţigani [2]). In secolul al XVI-lea, Ţiganii din Transilvania îşi aveau autonomia lor, reprezentată printr'un *voivod* — Czigánvajda —. Funcţiunea de voivod al Ţiganilor fusese desfiinţată de Bathoreşti în dieta dela Mediaş. La stăruinţele Ţiganilor Mihai reînfiinţă funcţiunea de voivod al Ţiganilor şi o încredinţă lui *Matei Bihary*. Membrii dietei dela Alba-Iulia din Iulie 1600 se întreţinură asupra acestei chestiuni, votând următoarea moţiune:

« Fiindcă în dieta mai veche din Mediaş, funcţiunea de voievod al Ţiganilor a fost desfiinţată pentru totdeauna, hotărîm ca această decizie să fie respectată şi cei care de curând au stors dela Măria-Ta funcţiunea de voivod al Ţiganilor, să nu o poată exercita, iar scrisorile date cu acel prilej să nu aibă nici o tărie » [3]). Domnul nu se sinchisi însă de moţiunea dietei, astfel că Bihary putea continua în funcţiunea sa de voivod al Ţiganilor. Dar nici nemeşimea maghiară nu se lăsă mai prejos.

In manifestul dela Turda din 5 Septemvrie 1600 staturile şi ordinele Ardealului în frunte cu *Ştefan Czaky* cereau ţării să nu recunoască numirea lui Bihary în funcţiunea de voivod al Ţiganilor, ci în locul slujbei să primească 12 case de iobag [4]).

---

[1]) Számosközy, ed. Crăciun, pp. 119, 127 şi 138.
[2]) *Recensământul general al României*, vol. II, p. XXXIII.
[3]) I. Lupaş, *Doc. Ist. Trans.*, I, Nr. 24, p. 60.
[4]) A. Veress, VI, Nr. 172, p. 176.

16. RĂSCOALA NEMEŞILOR CONTRA LUI MIHAI VITEAZUL ŞI MĂCELUL DELA HUEDIN

Din desbaterile şi hotărîrile dietelor convocate de Mihai Viteazul se vede că nemeşimea ardeleană nu privea cu ochi buni măsurile politice şi administrative luate de domn în Ardeal. Ea îi vota creditele cerute şi chiar înlesnirile acordate preoţilor şi iobagilor români, dar cu toate acestea ea uneltea în taină contra nouei stăpâniri pe care nu o găseau după placul ei. Chiar între sfetnicii săi unguri se găseau unii care începură să se absenteze dela consiliile domneşti. Intre acestea era însuşi cancelarul Napragy care se eschivase dela sfatul convocat de domn în Aprilie la Făgăraş, rămânând în castelul său dela Gilău sub pretext de boală. Atunci domnul scârbit de viclenia lui, îl expulsă din ţară. Napragy trăi la Praga în exil, de unde la 16 Aprilie 1601 solicită sprijinul papei pentru redobândirea scaunului episcopal, din care fusese alungat de domnul schismatic [1]). Mihai avea cunoştinţă de viclenia lor şi de aceea urmărea cu neîncredere trişajul lor — sieht ihnen fleissig ins Kartenspiel — [2]). Pe la finele lui April se raporta din Alba-Iulia că nemeşii unelteau pe faţă contra lui Mihai pentru a-l înlocui prin fostul principe Sigismund Báthory [3]). Acesta, adăpostindu-se la curtea lui Ieremia Movilă dela Suceava, trimetea scrisori prietenilor săi din Ardeal, scrisori prin care Mihai, reuşind să le intercepteze, ajunse să cunoască urzeala planurilor lor viclene. « *Văzând eu această trădare* — zicea Mihai în memoriul său către împăratul Rudolf din 17 Ianuarie 1601 — *şi oastea Polonilor adunată lângă Sigismund, împreună cu ajutorul Turcilor şi Tătarilor, cu scop de a mă scoate din Ardeal; în faţa acestei primejdii fui silit de nevoi a lua lucrul de timpuriu, hotărît a mă bate şi a-mi încerca norocul, mai bine pe pământ duşman, decât în ţara mea. Drept aceea ducându-mi oastea, întrai în Moldova şi, învingând pe Eremia Vodă împreună cu cetele Leşilor, Turcilor şi Tătarilor, care voiau să aşeze iarăşi pe Sigismund, am luat această ţară. Dar nemeşii ardeleni, şi după supunerea Moldovei,*

---

1) A. Veress, VI, Nr. 331, p. 350 urm.
2) A. Veress, VI, Nr. 84, p. 91.
3) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXCV, pp. 230—237.

rămaseră tot în strămoșeasca lor viclenie. Cât de înrădăcinat la ei este gândul de trădare, o știe toată lumea căci, nu unul ori altul, ci o mulțime de părinți și domni de ai lor fură trădați de către dânșii».

In continuare Mihai arată cum Moise Szekely, Gaspar Sibrik și Gheorghe Mako, comandanții unităților sale din Moldova, trecuseră de partea lui Sigismund, hotărînd împreună răsturnarea și moartea sa. Concomitent cu actul de trădare al comandanților unguri, se produse surecțiunea nemeșimii maghiare din Ardeal, care așteaptă din clipă în clipă invazia lui Sigismund în țară pentru a se uni cu el. Dar înainte de a trece la operațiuni militare, nemeșimea începuse o aprigă campanie de hulă și intrigi mincinoase contra domnului român, pentru a-l discredita în ochii țării și a-l compromite în fața curții dela Praga [1]).

Mihai se străduia din răsputeri de a combate prin solii trimiși la curte această campanie de denigrare, dar avu neșansa ca cei mai mulți dintre acești soli să nu poată ajunge la destinație, fiind prinși și întemnițați de adversarii săi. Mihai arată împăratului că trimise la Măria Sa pe Ion Raț, pe Nicolai Vaida și pe Martin Horvárth spre a-l înștiința despre toate, însă fiind toate căile prinse, solii săi fură luați robi și aruncați împreună cu alții în ocnele de sare [2]).

După întoarcerea sa din Moldova Mihai se strădui să-și concentreze oștirea în Ardeal, pentru a putea face față împrejurărilor. Opera aceasta de concentrare întâmpină însă mari dificultăți din cauza lipsei de mijloace bănești. Staturile ardelene nu se grăbeau cu adunarea dăjdiilor iar subvențiile așteptate dela imperiali întârziau mereu. In situația aceasta așa de precară oștenii lui Mihai, rămași fără soldă, erau nevoiți să se aprovizioneze unde și cum puteau fără plată și socoteală, ceea ce trezea grave nemulțumiri în rândurile populației, care se opunea stoarcerilor continue din partea ostășimii.

Un asemenea caz de împotrivire se petrecuse în ziua de 23 Iulie 1600 în orășelul *Huedin*. Intr'o zi de Duminecă tra-

[1]) A. Veress, VI, Nr. 97, 98, 106, 136 și 168; pp. 101, 102, 112, 143, 171.
[2]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXCV, p. 230.

banții domnești pătrunseră în oraș pentru a rechiziționa alimente. Iar când unii dintre orășeni încercaseră să se împotrivească, ei fură apostrofați cu asprime că «*pentru ce nu li-au pregătit din vreme de ale mâncării*». In învălmășeala ce s'a produs unul dintre orășeni Andrei Gal-Barta fu răpus de trabanți. In clipa aceea orășenii trăgând clopotele de alarmă, se adunară în grabă și se năpustiră cu furie asupra trabanților, ucizând mai mulți dintre ei. Hotnogul *Vasile* mărturisi sub jurământ că au căzut 41 de trabanți cu 7 femei și 10 copii de ai lor. In ancheta ce se făcu fură audiați 17 martori dintre care 14 Unguri și 3 Români [1]). Represaliile contra orășenilor fură grele de tot. Orașul fu dat pradă flacărilor în care își găsiră moartea nu mai puțin de 400 de oameni, bărbați, femei și copii, cu a căror jertfă s'a lichidat îngrozitorul măcel dela Huedin [2]).

La 23 August 1600 Mihai scria din Alba-Iulia arhiducelui Maximilian că din causa soldelor neplătite de luni de zile — diuturna stipendiorum aspectatione, quae per aliquot mensis neglicte sunt — disciplina între osteni nu mai putea fi menținută și că Sigismund Báthory caută să se folosească de nemulțumirea ce domnea în rândurile acestora pentru a-i atrage de partea sa, făgăduindu-le solde mari și achitate la timp — milites nostros ad defectionem litteris solicitasse — uneltind cu nemeșii unguri contra sa [3]).

17. INFRÂNGEREA DELA MIRISLĂU ŞI CONSECINŢELE EI

Măcelul dela Huedin a contribuit la înăsprirea raporturilor și așa destul de încordate dintre Mihai și nemeșimea ardeleană, care, în așteptarea invaziei lui Sigismund Báthory, începu să se pregătească de războiu. La 28 Septemvrie statele revoltate chemară pe Bistrițeni să lupte alăturea cu ele scriindu-le:

«E știut bine de fiecare din Domnia Voastră de când a venit Mihai-Vodă în țara aceasta, cât a stricat, atât în liber-

[1]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MCCCLXX, p. 970 și urm.
[2]) A. Veress, VI, Nr. 170, p. 173.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MCCCCXLVII, p. 1009.

tatea noastră veche, cât și în legi, împotriva credinței și a datoriei lui, asemenea cu dăjdii și cu sarcini neobișnuite cum ne-a slăbit pe noi, împreună cu toată țara, dar ce e mai mult de cât aceasta, ați putut înțelege ce hotărîre strașnică sdruncinătoare a luat în paguba noastră, ca să *taie pe nemeși dela mic până la mare, tot așa și pe slujitorii lui unguresți cu plată*: *tot așa a voit să facă și cu locuitorii de frunte și din orașe*, hotărîre trădătoare împotriva noastră, pe care și-a arătat-o, și încă și aceea am înțeles cu siguranță, că a voit să se rupă dela credința Inălțimii Sale Impăratului Romei. Noi ca unii ce suntem credincioșii împăratului, împreună cu Dumneavostră, voim ca la timp să stăm împotriva gândului lui înfiorător. In legătură cu aceasta ne-am strâns în tabără aci la *Turda*, pe câmpul *Keresztes* cu pedestrime și călărime. Şi o bună parte din oastea de călăreți unguri a Voivodului vine la noi și partea cuviincioasă a Săcuilor va fi pe lângă noi cu deosebire cei din scaunul Arieșului; și despre ceilalți Săcui avem bună nădejde de lucrul acesta și am dat de știre și împăratului; generalul din Cașovia (Basta) al Inălțimii sale a sosit cu o mare oaste aci la hotar. . . Dacă voivodul în această vreme v'ar scrie despre oaste sau despre darea uneltelor de războiu, Dumneavoastră să nu-i fiți de niciun ajutor, ba chiar pentru dreptul obștesc, dacă puteți să-i faceți stricăciuni [1])». Nemulțumiții izbutiră să atragă de partea lor și ordinul călăreților unguri care se găseau în solda lui Mihai, și aceasta cu atâta mai ușor, cu cât aceștia nu-și primiseră solda de mai multă vreme. La 5 Septemvrie 1600 domnii țării Ardealului, fruntașii împreună cu toată nobilimea răsvrătită și cu toate staturile, în frunte cu *Ştefan Czaky*, adresară din tabăra dela Turda un *manifest* către acești călăreți, îndemnându-i să părăsească pe Mihai și să reintre în slujba țării, făgăduindu-le solemn că vor fi primiți cu cinste și își vor primi soldele sporite și chiar cele restante și acestea nu numai pentru cei vrednici de a purta arma, ci și pentru cei ciungi, schiopi și orbi din războaie, adică pentru invalizi» [2]).

---

[1]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MCCCCLIV, p. 1009 urm.
[2]) A. Veress, VI, Nr. 172, p. 174 urm.

La 10 Septemvrie şeful răscoalei, Ştefan Czaky soma pe căpitanul Leca să părăsească pe Mihai, care ar fi ieşit din ţară şi să se unească cu staturile şi ordinele ungureşti predând cetatea Gherla şi aceasta cu atâta mai vârtos, cu cât lumea s'ar fi săturat de multele fără-de-legi ale lui Mihai şi că toată ţara s'a răsculat şi a pornit împotriva lui. Pedestraşii şi călăreţii unguri ar fi trecut de partea lor, rămânând pe lângă Mihai numai 2000 pedestraşi români, 800 sârbi, 700 săcui şi 200 călăreţi români [1]). In aceeaşi zi scria şi Baltasar Kornis căpitanului Leca, sfătuindu-l să predea cetăţile Gherla şi Chioara, pentrucă tot Ardealul s'ar fi ridicat contra voivodului Mihai—gegen den gottlosen Vojvod Michael —[2]). Mihai la rândul său îndemna pe Sibieni să-i rămână credincioşi şi să-i trimită merinde, zicându-le: «*Deci bine faceţi că nu vă daţi la trădători, ci vă ţineţi de credinţa cea dinainte şi noi vom fi tot cu aceeaşi bunăvoinţă faţă de Dumneavoastră ca mai înainte*» [3]). Bistriţenilor li cerea să-i trimită în tabăra dela Sebeşul-Săsesc provizii pentru oştire [4]). Ba mai mult chiar. In acelaşi timp Mihai trimise, după propria sa mărturisire, scrisori şi lui G. Basta, cerându-i ajutor contra nobililor răsvrătiţi şi obţinu dela el făgădueli formale că-i va sosi în ajutor [5]). In Septemvrie se raporta din Praga că Basta, chemat de Mihai în ajutor, pornise spre Ardeal, dar că în loc să ajute pe Mihai, se opri în lagărul nemeşilor dela Turda, trecând de partea răsculaţilor contra domnului român [6]). Basta voind însă să intre în Ardeal găsi calea pe care era să vină la Mihai închisă de contingentele nemeşilor ardeleni. Aceştia îi schimbară însă gândul şi-l atraseră de partea lor, astfel că în vremea în care Mihai aştepta pe Basta la Sebeş, acesta, unindu-se cu Ungurii la Turda şi făcând cauză comună cu ei [7]), porni contra domnului român pentru

---

[1]) A. Veress, VI, Nr. 173, p. 176 urm; Nr. 174, p. 178 urm.
[2]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MCCCCLXXVIII, p. 1028.
[3]) *Ibid.*, XII, Nr. MCCCCXC, p. 1033 urm.
[4]) *Ibid.*, XII, Nr. MCCCCXLVII, p. 1006.
[5]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXC, p. 230 urm.
[6]) A. Veress, VI, Nr. 196, p. 209 urm.
[7]) La 15 Septemvrie 1600 se raportă din Cluj, că Basta sosise cu tabăra nemeşilor dela Turda, pentru a face cauză comună cu ei (A. Veress, VI, Nr. 180, p. 187 urm.).

a se bate cu el. Mihai văzând oștenii lui Basta uniți cu contingentele nemeșilor răsculați, ceru lămuriri și primi un răspuns categoric *să se retragă din Ardeal.*

La răspunsul acesta Mihai se gândi mult ce avea de făcut mai vârtos că nu avea cu sine decât o parte din oștenii săi, dar nici fără luptă nu putea părăsi țara. De aceea el se grăbi să trimită un sol la împărăție pentru a afla taina schimbării peste noapte a atitudinii lui Basta. Toate acestea nu-l mișcară, ci așezându-și oastea la Mirăslău, spre bătaie, începu lupta în ziua de 18 Septemvrie. «*Dar eu* — zice Mihai în raportul său către împăratul — *creștin fiind, și neînvățat a mă bate împotriva creștinilor, deși eram împins de nevoie, nu mă luptam după cum eram deprins ca împotriva dușmanului firesc, aprinzând pe ai mei cu pilda și cuvântul meu și sprijinind însumi cea dintâi lovire a dușmanului, ci văzând înainte-mi oastea creștină și durându-mă de vărsarea de sânge nevinovat pentru nestatornicia unor necredincioși, mi se muie inima și nu sprijinii după datina mea cea dintâi năvală, ci mă retrăsei înapoi, nu pentrucă aveam oaste mult mai mică, nici pentrucă aș fi pierdut încrederea, ci pentrucă mă oțeream a muia în sânge creștinesc o sabie ce băuse până atunci atâta sânge de păgâni. Și așa ostașii miei deprinși a mă vedea în luptă totdeauna în fruntea lor, se umplură de neîncredere și deteră spatele, nu de frică, ci temându-se ca să nu mi se fi întâmplat cumva mie personal vreo nenorocire. Acesta a fost rostul ciocnirii între mine de o parte și Ardelenii cu Basta de altă parte... Iar după această retragere, cu ce cruzime sălbatică s'au purtat Ardelenii nemeșii, și ar crede cineva pentrucă e ne mai auzit, însă foarte adevărat. Nouă sute de Săcui, care după luptă se retraseră în munte, pe care i-au chemat la sine în numele credinței către împăratul, călcând nemeșii învoiala făcută, s'au ucis cu cea mai ne mai auzită sălbăticie.*

A doua zi după risipirea oștirii mele, retrăgându-mă spre Țara-Românească, aproape de Sibii, dădui peste oastea mea muntenească sub conducerea lui Petru Huszar și purcezând înainte la Făgăraș, întâlnii pe Ioan Szelestey cu oastea mea moldovenească. Mișcați de nenorocirea mea, toți stăruiră să ne batem din nou cu nemeșii ardeleni, spre a răsbuna nedrep-

tatea ce mi s'a făcut. Abia după mai multe sfaturi s'au mai molcomit, arătându-li că oastea leșească cu Sigismund Báthory a intrat pe la Trotuș în Ardeal, iar de altă parte Moise Szekely venind din spre Bistrița, prădă în Săcuime cu foc și sabie.

Atunci eu, uitând de jignirile și nenorocirile mele, și gândindu-mă numai la binele obștesc al Ardealului, am trimis pe Ioan Szelestey în tabăra nemeșească, arătând prin el mai ales lui Basta, care este starea de lucruri în Ardeal și îndemnându-l să fie cu ochii în patru asupra Leșilor, dintre care spre mai multă încredințare i-am și trimis pe unii ce căzuseră prinși în mâinile mele. Insă nemeșii ajunseră la atâta viclenie și fără-de-lege, încât aruncară în fiare pe numitul sol, îl bătură *și, după cum auzii în drum, îi sdrobiră mâinile și picioarele... și mi se zice că l-ar fi omorît chinuindu-l.*

După aceasta, lămurindu-se ei și din alte părți cum că au mulți potrivnici, trimiseră la mine în solie de Sebastian Tököly cu mai mulți alți fruntași ai Ardealului. Pe aceștia, căutând numai la binele obștesc, i-am primit cu toată omenia, după cum doriră, primind toate propunerile ce-mi făcură» [1]).

Relatările lui Mihai asupra bătăliei dela Mirăslău, sunt adeverite prin raportul din Cluj din 19 Septemvrie 1600, deci a treia zi după bătălie. In acel raport se arată că Mihai pierdu pe câmpul dela Mirislău, 4000 de oameni și 7 tunuri, față de 300 de jertfe din partea nemeșilor uniți cu Basta [2]). Un alt raport din aceeași zi din Alba-Iulia spune că pierderile lui Mihai ar fi fost 4000 oameni și 12 tunuri [3]). La 20 Septemvrie se svonea la Viena că nemeșii adunați în tabăra dela Turda, ajutați de Basta, s'ar fi ridicat împotriva lui Mihai din cauza cruzimilor sale și l-ar fi înfrânt [4]). La 23 Septemvrie se știa la Praga că Mihai s'ar fi retras din Ardeal, iar țara aceasta cu toate cetățile ei s'ar găsi în mâinile lui Basta [5]).

La 30 Septemvrie 1600 contele Tomasio Cavrioli raportă din Praga că Basta, invitat de nobilii ardeleni să li se vină în ajutor contra lui Mihai, pe care nu-l puteau suferi din

[1]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXCV, p. 235 urm.
[2]) A. Veress, VI, Nr. 183, p. 192 urm.
[3]) *Ibid.*, VI, Nr. 182, p. 192.
[4]) *Ibid.*, VI, Nr. 186, p. 196 urm.
[5]) *Ibid.*, VI, Nr. 188, p. 198.

cauza ocârmuirii sale tiranice, ținu sfat cu ofițerii săi și hotârî să se unească cu o oaste nemeșească dela Turda. De acolo el plecă pe câmpul de bătălie dela Mirăslău, unde luă poziții în fața oștii lui Mihai. Bătălia ar fi luat sfârșit cu fuga lui Mihai care ar fi scăpat numai cu trei cazaci. Raportul este însoțit și de o schiță a câmpului de luptă, care este reprodusă în facsimil [1]). O a doua relațiune asupra bătăliei dela Mirăslău, ajunse la Praga la finele lui Septemvrie.

In acest raport se arată că Basta plecase spre Ardeal la chemarea lui Mihai și că numai în drum fusese rugat de delegații nemeșilor să se unească cu ei contra domnului român, din cauza cruzimii acestuia. Din Turda, Basta înaintă spre miazăzi, oprindu-se pe câmpia dela Mirislău, unde s'a dat bătălia în ziua de 18 Septemvrie. Oștirea lui Mihai fu înfrântă, pierzând armele și munițiile. Mihai se retrase spre Făgăraș, unde-și avea comorile [2]). Vestea despre înfrângerea lui Mihai se răspândi cu iuțeala fulgerului asupra Transilvaniei întregi.

In seara zilei de 18 Septemvrie sfatul orășenesc din Sebeșul-Săsesc vestea pe Sibieni că Mihai este bătut — dass Michaly Wayda geschlagen ist — [3]). La 18 Septemvrie învingătorii dela Mirislău vesteau pe Bistrițeni despre biriunța lor asupra lui Mihai, zicând: « Dumnezeu a trimis zilele acestea un lucru ca acesta, ca să ridicăm arme pentru păstrarea și eliberarea țării noastre; acum Dumnezeu s'a milostivit de noi, așa încât oastea care s'a silit să ni strice, pe aceea a dat-o de rușine prin noi. In ziua acesta din mila lui Dumnezeu, am bătut oastea lui Mihai-Vodă între *Teaca și Mirislău;* dușmanul a avut o mare pierdere, iar noi mică sau deloc. Pentru care fiecare dintre noi dăm slavă Domnului Dumnezeu » [4]). La 20 Septemvrie Ștefan Czaky vestea pe Bistrițeni pentru ca tuturor oamenilor atât Sârbilor cât și altora care se țin de Mihai-Vodă, să li se sechestreze vitele, banii și altele ce se vor găsi [5]).

[1]) A. Veress, VI, Nr. 195, p. 204 urm.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 196, p. 209 urm.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MCCCCXCII, p. p. 1036.
[4]) *Ibid.*, XII, Nr. MCCCCXCV, p. 1040.
[5]) *Ibid.*, XII, Nr. MCCCCXCVII, p. 1041.

La 25 Septemvrie Mihai lansă însuşi o proclamaţie către supuşii săi Unguri din Ardeal — transalpinis Ungaris, subditis suis — arătându-le că insinuările şi învinuirile ce i se aduc, erau mincinoase, zicând: « *Cine îndrăsneşte să mă acuze de cruzime şi tiranie? Cine a vărsat lacrimi, conducând la mormânt pe răposatul principe Andrei Báthory?* — ad sepulcrum sum prosequntus. — *Cine se plânge contra sălbăticiei oştenilor mei? Vă chem martori pe voi toţi* — vos ipsos mihi testes invoco — *care ştiţi că n'am desaprobat nimic mai mult decât certurile şi neînţelegerile dintre voi şi ostaşii mei. Şi dacă este aşa, atunci, Unguri, eu vă întreb, care este demonul care vă mână în haosul fărădelegilor, în vâltoarea patimilor şi în acest ocean de primejdii* — quid ergo, Unguri, quid vos in hoc chaos malorum, in hunc vitiosum gurgitem, in hunc periculosum oceanum impulsit ?. — *Este uşor a rupe credinţa faţă de principe, dar este periculos a trăi fără de domn; a nu asculta de nimeni, poate fi agreabil, dar plin de calamităţi; a asculta numai îndemnurile proprii, a face ce voeşti, este plăcut, dară primejdios* — fidem frangere principi facile est, at periculosum, sine domino vivere, nulli parere, gratum est, at calamitosum; suis uti consiliis, facere quodlibet, iucundum est, at periculosum —. *Feriţi-vă de sfătuitori răi, Unguri* — malo oratori Ungari. — *Ridicaţi-vă contra lui Czaki şi respingeţi ambiţiunile sale păgubitoare vouă şi ţării* » [1]). .

La 25 Septemvrie Basta face lui Mihai propuneri de pace, cu condiţia de a renunţa la domnie asupra Ardealului — ut Transsylvaniae penitus et in toto renunciet — fără nicio presumpţie de drept — neque quiequamiuris in ea sibi praesumat —. Iar drept garanţie pentru respectarea renunţării sale, să lase familia, adică pe soţia sa, pe fiul său Petraşcu, pe fiica sa Florica, pe mama sa, precum şi toate comorile sale — omnes resque pretiosae —[2]). Basta aduse aceste condiţii şi la cunoştinţa împăratului [3]). In aceeaşi zi se legară şi staturile transilvănene să-i scutească familia, dacă va sta pe pace şi va servi cauza împăratului zicând: « Am înţeles vestea şi

[1]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDII, p. 1043 urm.
[2]) Hurmuzaki, IV, Nr. CXXVI, p. 140.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDXCV, p. 1103.

solia pe care Măria Ta ni-ai trimis-o prin Ioan Zelesty şi prin mai mulţi boieri, precum şi scrisoarea ce ni-ai trimis-o printr'înşii în toate părţile ei am înţeles-o. Nu credem de cuviinţă a răspunde astădată la toate punctele scrisorii M. T., ci răspundem numai la acelea care alcătuesc miezul lucrului, precum Măria Ta ni-ai vestit prin Ioan Zelesty şi prin boieri adică să ni trimită, aici la Sibiu pe M. L. pe mama M. T., pe M. doamna, pe Pătraşcu-Vodă şi pe Domniţa Florica, dimpreună cu toate comorile M. T., pentru ca pacea între noi şi M. T. să fie tare şi statornică. La aceste ne învoim şi primim solia şi ştirea ce ni trimiţi, dar numai aşa, dacă le vei păstra aceste şi ni le vei trimite aici, în Sibiu, până Sâmbătă, iar noi îţi făgăduim pe legea noastră, că din partea noastră să nu ai M. T. dimpreună cu vitele M. T. nicio supărare, dar *să-ţi iai*, atât acum cât şi pentru viitor, *mâna de pe Ardeal*. . . Şi noi vom stărui cu toţii pe lângă Majestatea Sa să te primească în graţia de mai înainte şi să te ajute atât cu bani, cât şi cu oaste în războiul contra păgânilor, cum te-a ajutat până acuma. De asemenea să-ţi dăruiască acolo ori în altă parte, o moşie, precum ţi s'a făgăduit mai înainte » [1]). La 30 Septemvrie 1600 Ştefan Czaki vestea pe Bistriţeni ca toată oastea lui Mihai ar fi început să treacă la răsculaţi, astfel că Mihai însoţit numai de puţini, se retrage în Ţara-Românească, jurând credinţă împăratului şi lăsând ostatici nevasta, copiii, mama şi comorile sale [2]).

In aceeaşi zi staturile transilvănene încredinţau din nou pe Mihai Viteazul că familia va fi bine tratată şi că averea sa va rămânea neatinsă, dacă va primi şi executa învoiala propusă [3]).

Dar lipsa de scrupule în anagjamentele pe care staturile ardelene, în frunte cu Ştefan Czaki, le luaseră asupra lor, iese la iveală din apelul adresat căpeteniilor lui Mihai Viteazul. La 10 Octomvrie 1600 Czaki, adresându-se acestor căpitani, îi invita să treacă de partea răsvrătiţilor, făgăduindu-le o îmbelşugată răsplată. « *Este însă vorba* — zicea Czaki — *ca*

[1]) Hurmuzaki, IV, Nr. CXXVII, p. 141 urm.
[2]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDVIII, p. 1047 urm.
[3]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXXLX, p. 1045.

D. Voastră să nu întârziaţi, ci să veniţi fără întârziere în mijlocul nostru şi dacă se poate să-l aduceţi şi pe Vodă însuşi, fie de viu, fie oricum, în mijlocul nostru, căci oricine-l va da pe mâna noastră, are să fie răsplătit cu un sat bun şi îndestulător şi cu 500 de iobagi. Iar dacă nu s'ar putea să-l daţi pe Vodă în mâinile noastre, să ne vestiţi prin oamenii D. Voastră vrednici de încredere şi să fiţi încredinţaţi că din partea noastră nicio scădere nu veţi avea. D-zeu să vă ţie» [1]).

In aceeaşi zi staturile şi ordinele Ardealului, primind declaraţia scrisă a lui Baba Novac şi tovarăşilor săi, că ar fi gata să treacă cu oastea de partea ţării, îl invitară să vină fără zăbavă în tabăra lor, căutând să aducă cu sine şi pe Mihai-Vodă, viu sau mort, cum se va putea, asigurându-l că nu vor avea nicio bănuială; dimpotrivă, s'a hotărît ca Baba Novac să primească un sat bun. Acestea le făgăduim noi pe legea noastră adevărat creştină» [2]). Dar cât temeiu se putea pune pe legea lor adevărat creştinească, se poate vedea din tragicul sfârşit al lui Baba Novac, care căzând în cursă, fu prins şi *prăjit de viu împreună cu duhovnicul său Saski* pe piaţa publică din Cluj, la orele 10 dimineaţa — eben diesen Tag umb 10 Uhr hat man den Baba Novak samt seinem Priester an 2 Spiess lebendig gebunden und auf dem Platz gebraten —. Barbaria aceasta s'a întâmplat în Ianuarie 1601 [3]). Aceeaşi soartă îl aştepta pe Mihai, dacă domnul român s'ar fi încrezut în vorbele viclene ale nemeşimii ungureşti.

La 2 Octomvrie staturile, adunate în tabăra de lângă Voila pe Olt, trimiseră trei nemeşi şi anume pe Sebastian Tököly, Nicolai Vitez şi Martin Bányai, care să someze pe Mihai să depună în faţa lor jurământul cuvenit împăratului. Solii mai cereau lui Mihai să trimită la ei patru boieri de frunte şi anume pe *Stoica*, apoi pe banul *Udrea*, pe *Preda* şi pe armaşul *Sava*. Apoi Mihai să grăbească retragerea sa în Ţara-Românească, lăsând familia şi comorile la Gilău, pe care-l vor putea stăpâni ca şi când ar fi al lor. Solii vesteau pe Mihai

---

1) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXXXII, p. 148 urm.
2) A. Veress, VI, Nr. 197, p. 215 urm.
3) *Ibi.*, VI, Nr. 303, p. 326; Szamosközi, ed. Crăciun, p. 144, ed. ungurească, IV, p. 129.

că nu i se poate da Făgăraşul, fiindcă această cetate ar fi proprietatea arhiducesei Maria Cristina [1]).

La 21 Octomvrie 1600 se raporta din Alba-Iulia că soţia lui Mihai Viteazul sosise în Ardeal — uxor Michaelis Voivodae iam advenit — [2]). In ziua următoare se raporta că voivodeasa era foarte obosită, în urma trecerii ei peste munţi — weillen sie über das Gebirg zogen, ist sie sehr mied — de aceea i se îngădui o zi de odihnă înainte de a pleca mai departe [3]). In aceeaşi zi Ungnad raporta că voivodeasa sosise la Braşov cu 19 vehicule şi că ea se văita amarnic de vieaţa defăimătoare de D-zeu a soţului ei şi că este o adevărată minune că pământul nu l-a înghiţit încă şi că ea tot anul i-a prevestit căderea — des Michael weib khlagt jammerlich und erschrecklich über Ihres Mans gottlesterliches leben, dasz nit ein wunder wer, die Erd hett In längst verschlungen, und sie hab Im den untergang desz ganz Jar herum prophezeit —[4]). In ziua următoare tot Ungnad spunea că voivodeasa se înfăţişa supusă şi modestă — diemuetig und bescheiden — şi că era îmbrăcată în blană roşie cu samur şi că în faţă avea o femeie bătrână — rott damaschhenen Zobel Pelz und eine alte Frau gegen der übergesessen —[5]). Mihai plecă, iar Ardealul rămâne fără stăpân — ohne ein Haupt — cum se raportă din Praga la 2 Octomvrie 1600 [6]).

La 17 Octomvrie 1600 comisarul imperial David Ungnad raportă împăratului din Ilia-Varos că la amiază sosise acolo tânărul Petraşcu însoţit de Stoica. Acesta era un tânăr de vreo 14 ani — Khnaben, der bei 14 Jharen sein mag — care cu lacrimi în ochi spunea că a fost trimis de tatăl său ca să servească cauza împăratului. De altfel tânărul părea vesel, spunând că el n'are duşmani şi nici nu se teme de nimeni. Dacă părintele său ar fi păcătuit cu ceva, el n'are nicio vină, ci singurul lucru ce-l doreşte, este să plece la împăratul. Şi

---

[1]) A. Veress, VI, Nr. 198, p. 216 urm.; Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDXXV, p. 1056.
[2]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CLIII, p. 178.
[3]) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CLVI, p. 181.
[4]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CLVII, p. 181.
[5]) *Ibid.*, IV, 1 Nr. CLVIII, p. 182.
[6]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDXLIII, p. 1070.

Stoica încercă să se desvinovăţească, cerând ca să fie cruţată vieaţa prinţului şi a sa [1]).

18. PRIBEGIA LUI MIHAI VITEAZUL

Fiind nevoit să părăsească Ardealul, Mihai Viteazul se retrase peste munte în Ţara-Românească, unde în timpul absenţei sale domnia fu uzurpată, cu ajutor polonez, de Moldoveanul Simeon Movilă, fratele lui Eremia-Vodă dela Suceava. Trecând munţii, Mihai concentră în grabă resturile oştirii sale înfrânte la Mirislău şi isgonite din Moldova, pentru a începe lupta în Ţara-Românească, în vederea redobândirii tronului părintesc dela Târgovişte. Situaţia deplorabilă în care se găsea Ţara-Românească, ne-o descrie însuşi Mihai zicând: «*După ce culegându-mi încă puterile, intrai în Ţara-Românească, unde mă simţii împresurat din toate părţile de duşmani; ici Leşi, colo Turci pustiind câmpiile, satele şi oraşele, răpind turmele şi cirezile, prădând pretutindenea şi ducând poporul necăjit, ca vitele în prinsoare, încât, privind la pustiirile cele multe şi la mulţimea celor duşi în prinsoare, faţa Ţării-Româneşti era cu mult mai de plâns decât în zilele lui Sinan, când oastea turcească cotropise totul* [2])».

La 7 Octomvrie Mihai se găsea în lagăr, în munţii Buzăului — in castris in montibus Bozza positis—. De acolo el se adresă lui Basta şi comisarilor imperiali din Ardeal, solicitându-le ajutor contra cotropitorilor poloni ai ţării sale [3]). Neprimind niciun răspuns, el repetă cererea de mai multe ori, dar totdeauna în zadar [4]). Iar cum ajutorul solicitat cu atâta urgenţă nu sosi de loc, Mihai fu înfrânt de Zamoiski în sângeroasa bătălie de pe *Bucovel* pe Teleajen, în ziua de 20 Octomvrie 1600, fiind silit să se retragă spre Oltenia. La 21 Octomvrie Czaki vestea plin de bucurie pe Basta, că în ziua precedentă s'ar fi dat lupta şi că voivodul Mihai, pierzând cea mai mare parte din oastea sa, s'ar fi retras în grabă cu puţini

---

[1]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXLVIII, p. 171.
[2]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXCV, p. 236.
[3]) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CXXXVIII, p. 155 urm.
[4]) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CXLII, p. 14 urm.; Nr. CXLIV, p. 164; Nr. CXLVI, p. 167; Nr. CLXVII, p. 194; nr. CLXVIII, p. 195.

credincioși, spre *Craiova* și Caransebeș — voivodam amissa potiori exercitus parte, cum paucis fuga evasisse et versum Karansebes ad Cralinova iter suscepisse—[1]). Ziarul militar al unui ofițer polon, despre mersul operațiunilor din Muntenia între 21 Septemvrie și 24 Octomvrie, cuprinde note prețioase cu privire la bătălia de pe Bucovel, cu o schiță a colonelului K. Górski[2]).

Mihai își dădea bine seama de dușmănia nemeșilor și de aceea se convinse curând de zădărnicia cererilor sale adresate lor. In memoriul către împărat el arată că « *adesea ceruse stăruitor ajutorul Ardelenilor, însă totdeauna în deșert, pentrucă punând toate la o parte, singurul lor gând era acela de a mă pierde. In această primejdie, oricât de mare era, nu m'aș fi temut niciodată numai de Leși, dacă nu s'ar fi născut de cealaltă parte războiul cu Turcii, pentru ca împotriva Leșilor două zile am luptat cu izbândă. Insă acuma de o parte mă întețea Leahul, de altă parte mă strâmtora Turcul, din a treia din Ardeal, unde credeam că am prieteni și nu dușmani, năvăli în Țara-Românească și Moise Szekely, căpitanul ostașilor lui Sigismund Báthory* [3]) ».

La 24 Octomvrie 1600 Zamoiski cerea lui Basta să prindă pe Mihai și să-l predea Polonilor [4]). In ziua următoare Zamoiski repetă cererea sa și față de staturile ardelene, cerându-le să prindă pe Mihai și să i-l predea — capere et vinctum tradere — [5]).

Comisarul imperial stăruia însă la 26 Octomvrie pe lângă împărat să respingă cererea de extradare — abgewiesen — cu toate că ar fi fost mai bine dacă Mihai cădea în luptă — es wäre zu wunschen der Michael war in dem ersten Treffen, so wir mit im gethan, blieben — [6]). La 28 Octomvrie Basta răspundea lui Zamoiski că soția lui Mihai este adăpostită în Ardeal în baza convenției încheiate cu el. Iar Mihai însuși, îndată ce va sosi în Ardeal, va fi trimis la Praga la

[1]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CLII, p. 177.
[2]) A. Veress, VI, Nr. 222, p. 242 urm.
[3]) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CXCV, p. 236.
[4]) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CLIX, p. 183.
[5]) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CLX, p. 184.
[6]) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CLXII, p. 187.

împărat — ac si forte ipsemet etiam in persona advenerit, illum quoque ad suam Maiestatem expedieam — [1]).

Dar Mihai îşi dedea bine seama că Basta l-ar fi expediat mai curând pe cealaltă lume, decât la împăratul, la Praga. De aceea el căută să-i deschidă un drum direct spre apus, fără să vină în atingere cu Basta şi cu staturile ardelene. «*Inconjurat de duşmani atât de mulţi şi neîmpăcaţi — zicea Mihai — şi pierzând toată nădejdea în făgăduinţele ajutorului ardelenesc, mă văzui silit a mă trage de-a-lungul munţilor Ţării-Româneşti, spre Craiova, ca să scap de sălbăticia Leşilor. De aici încă am cerut de mai multe ori ajutorul Ardelenilor, fără a-l putea însă căpăta, li adusem aminte învoielile, cărţile de jurământ şi legămintele cu care se legaseră, însă pierdui numai vremea în deşert, pentru că ei se înţeleseră pentru moarte. In mijlocul atâtor primejdii n'am aflat alt leac împotriva acestor rele, decât a fugi la Măria Ta. In acest drum, dând peste oastea turcească sub poruncile beilor din Vidin şi Nicopol, care trecuseră Dunărea spre a veni în ajutorul Leşilor, repezii înainte pe banul Craiovei spre a-i lovi. Lupta am purtat-o cu izbândă, omorînd mulţi dintre duşmani, între care şi pe numiţii bei şi luându-li steagurile, dintre care cel mai însemnat este la mine*» [2]).

La 30 Octomvrie Jigmond raporta la Praga, că aflase din Braşov că Mihai, pornind dela Curtea de Argeş, s'ar fi îndreptat spre Lugoj, năzuind spre apus pentru a junge la împăratul unde n'ar trebui să fie primit bine, pentrucă el ar fi contribuit la pierderea Ardealului şi chiar a Ţării-Româneşti — des hatt das ganz 7-bürgische wesen verderbt, Eur Majestät und die Walachei darzu verloren — [3]) Mihai însuşi relatează despre pribegia sa la Praga, zicând: «*Impresurat de atâtea rele pornii cu prea puţini de ai mei, drept la împărat, prin ţările M. S. In multe locuri săriră pe oamenii mei şi uciseră şi prin Ardeal, unde câte nenorociri, jigniri şi răscoale am avut a suferi, va înţălege M. S. In multe locuri săriră pe oamenii mei şi-i uciseră fără milă. Din cetatea Deva îndreptară tunurile asupra mea şi înnecară în Mureş pe mai mulţi,*

[1]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CLIII şi CLV, p. 188 şi 190.
[2]) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CXCV, p. 236.
[3]) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CLXVII, p. 193.

de ai mei și aceste nevoi le avui nu numai într'un loc, ci prin tot Ardealul. N. mulțumiți cu atâta trimiseră cărți la Baia-de-Criș, spre a răscula lumea împotriva mea. Asemenea întărâtară pe ostașii din Lipova și din Cetatea Inăului, fiind însă mai prejos cu puterea nu cutezară a lovi pe ai mei[1]).

La 6 Decemvrie 1600 Mihai ajunse în pribegia sa la Halmaj, de unde trimitea pârcalabului de Oradea, Paul Nyary, o scrisoare în care îi spunea să nu se mire de sosirea sa în acea regiune, fiind că are mulți și nu mici vrăjmași, care-l gonesc din toate părțile și că din cauza această nu a putut rămâne în Muntenia și aceasta mai ales din cauza oștirii poloneze. «*Azi Miercuri* — scria Mihai — am *sosit la Baia-de-Cris, mâine mergem la Halmaj spre Beiuș... De aceea D-ta dă de știre oamenilor de țară, ca nu cumva să intre spaima în țară, fiindcă eu doresc binele țării și mă duc la acela, căruia îi sunt legat cu credință. Pentru credința mea l-am lăsat pe fiul meu, pe fiica mea și pe oamenii mei de acasă drept zălog, și acum nu pot să-li dau nici un ajutor, iar țara începe să cadă în mâna Turcilor... Dacă vom putea să sosim acolo cu pace și sănătate, vom putea să-i aducem încă servicii folositoare creștinătății*» [2]).

La 12 Decembrie Mihai sosise la Oradea, de unde scria împăratului, plângându-se de intrigile și cursele ce i-se pun de adversarii săi — persecutus ab insidiatoribus ac hostibus — care nu vor nici un bine împăratului. El însă are mare încredere în împărat — fidies et confissus — și această încredere îl întărește și îl face și mai îndrăsneț — quasi renovatus sum ac animatus, audaciorque redditus — [3]). Din Tokay se raportă că Mihai trecuse pe acolo cu vreo 50 de călăreți, însoțit de Segney Miklos; restul călăreților rămase la Oradea [4]).

La 17 Decemvrie raportă Basta din Alba-Iulia, că Mihai ar fi trecut în mod clandestin prin Ardeal, îndreptându-se spre Oradea, însoțit de un grup de călăreți [5]). Sosirea sa la Viena era așteptată acolo. La 27 Decemvrie 1600 arhiducele

---

1) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXLV, p. 236 urm.
2) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CLXXII, p. 200 urm.
3) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CLXXV, p. 203.
4) *Ibid.*, IV, 1, Nr. CLXXIII, p. 201 urm.
5) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDCXIII, p. 1114.

Matei, căruia Mihai îi trimise în dar 6 cai arabi — sechs schener pferds — [1]), ordonă camerei aulice să aibă grijă de întreținerea lui gratuită acolo [2]). Principele Wolfgang Vitzdom, care primise această însărcinare, raporta la 29 Decemvrie, că din lipsa de bani nu putea primi această misiune și ruga ca să fie trecută asupra altuia [3]). In vederea primirii și întreținerii lui Mihai și a însoțitorilor săi, se comandaseră următoarele provizii: 120 funți de grăsime, 9 funți de brânză de Olanda, 12 capluni, 2 iepuri, 4 viței, 18 vedre de vin, un bou, 52 pești, 4 berbeci și vânat dela curte [4]). La 1 Ianuarie începură să sosească la Viena căruțele cu lucruri de ale lui Mihai [5]). La 12 Ianuarie 1601 Mihai Viteazul sosi la Viena cu 16 trăsuri și fu încartiruit la hanul *Cerbul de Aur* — Zum Goldenen Hirschen — din strada Turnului Roșu — Roter Thurm Strasse —.

Mihai solicită împăratului azil pentru sine și familia sa, precum și trupe pentru recucerirea Țării-Românești și a Moldovei [6]). Intr'un raport către arhiducele Maximilian, din 16 Ianuarie 1601, se arată că Mihai a intrat în oraș prin Kärntner-Thor, a trecut prin Kohlmarkt și a descins la hanul zum Goldenen Hierschen. In drumul dela Bratislava la Viena el fusese însoțit de vechiul său prieten Ștefan Suchai, episcopul de Agria (Erlau), pe care-l cunoștea dela Târgoviște. In suita domnului se găseau mai mulți Unguri ca Nadasdi, Bathiani, Istivan Törek s. a. In ziua de 15 Ianuarie Mihai, însoțit de un alai de 20 mușchetari, trecu călare prin oraș, mergând la palatul imperial pentru a semna în registru. Atașat pe lângă domnul pribeag era Jurkovici. Raportul ni-l înfățișează pe Mihai ca pe un om înalt și sdravăn, cu ochi, care trădau tirania — ist ein starker, langer Mann, dem man die Tyrannai aus den Augen sieht — [7]).

Indată după sosirea sa, el interveni pe lângă vechii săi cunoscuți: principele Liechtenstein, Carlo Magno, Pezzen și

[1]) A. Veress, VI, Nr. 275, p. 291.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 269, p. 286.
[3]) *Ibid.*, VI, Nr. 270, p. 288.
[4]) A. Veress, VI, Nr. 278, p. 293.
[5]) *Ibid.*, VI, Nr. 274, p. 291.
[6]) Hurmuzaki, VI, Nr. CXCII, CXIV, pp. 226 și 228, cf. Nr. CL, p. 241, CCIII, p. 243.
[7]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDCXLIX, p. 1139.

alții, ca să-i obțină o audiență la împăratul [1]. La 22 Ianuarie ambasadorul venețian Piero Duodo raportă că Mihai fusese de o oră în audiență la arhiducele Matei, că era un bărbat de o înfățișare în vârstă de circa 46 de ani, câtă vreme curtenii săi 50—60 la număr erau negri la față ca Țiganii [2]. Din raportul lui Duodo din 29 Ianuarie aflăm că în audiența sa la arhiducele Matei, Mihai ar fi justificat purtarea sa față de nemeșimea ardeleană, prezentând diferite scripte, pentru susținerea justificării sale [3]. La 31 Ianuarie împăratul Rudolf dispunea să se dea lui Mihai 6000 de florini din fondul de construcție a cetății Kanizsa [4]. La 15 Ianuarie se știa că împăratul ar fi dăruit pe veci lui Mihai Viteazul domeniul Kynsburg.

19. FRĂMÂNTĂRILE DIN ARDEAL IN ABSENȚA LUI MIHAI

In vremea în care Mihai pribegea la Viena, evenimentele politice din Ardeal luaseră o întorsătură tot mai amenințătoare pentru situația imperialilor din provincia transilvăneană. Nemeșimea ardeleană începuse încă din Decembrie 1600 de a manifesta ostilitatea ei față de imperiali, precum arată un raport venețian din 23 Decemvrie 1600 [5]. La 30 Decemvrie se vestea la Praga că nemeșimea dorea să aleagă pe Gaspar Kornis gubernator al Ardealului, iar pe Ștefan Czaki căpitan general al oștirilor [6]. O delegație ardeleană fu trimisă la împărat pentru a obținea adesiunea la aceaste planuri [7]. Față de această situație, Basta arată că spiritele agitate — spiriti inquieti — din Ardeal ar putea fi potolite cu o armată de 2000 de Unguri [8]. Delegația ardeleană fu primită în audiență de arhiducele Matei înaintea sosirii lui Mihai Viteazul acolo [9]. Intențiile delegaților ardeleni erau cam

[1] Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXC, CXCI, CXCIII, pp. 225 și 227.
[2] A. Veress, VI, Nr. 283, p. 301 urm.
[3] *Ibid.*, VI, Nr. 285, p. 303 urm.
[4] *Ibid.*, VI, Nr. 286, p. 304 urm.
[5] Veress, VI, Nr. 267, p. 284 urm.
[6] *Ibid.*, VI, Nr. 272, p. 289 urm.
[7] *Ibid.*, VI, Nr. 273, p. 290.
[8] *Ibid.*, VI, Nr. 274, p. 291.
[9] *Ibid.*, VI, Nr. 277, p. 292.

greu de împlinit și de aceea arhiducele se grăbi să-l primească în audiență pe Mihai, pentru a-l juca contra nemeșimei din Transilvania [1]). In memoriul delegaților ardeleni se cerea și liberul exercițiu al confesiunilor luterană, calvină și ariană, ceea ce stătea în aspra contradicție cu politica contrareformației susținută de curtea imperială. Dar mult mai grav decât pretențiile religioase ale nemeșilor era amenințarea lui Sigismund Báthory, care susținut de Poloni, desfășura o agitație febrilă pentru rechemarea sa pe tronul Transilvaniei[2]). Raportul venețian din 29 Ianuarie din Praga arată că gândurile lui Sigismund Báthory erau îndreptate spre o invazie în Ardeal — li pensieri di Sigismond (Bathory) essere d'invadare quella provincia — [3]). La 5 Febr. 1601 se știa la Praga că Sigismund Báthory se afla la granițele Transilvaniei și că uneltea între nemeși pentru noua sa alegere de principe al țării [4]). In ziua de 4 Februarie se întruni la Cluj dieta transilvaneană, care hotărî alegerea lui Sigismund Báthory ca principe și a lui Ștefan Czaki ca gubernator până la sosirea noului domn... In ziua următoare se alese o delegație care să plece în Moldova la Sigismund Báthory și să-l invite să se reîntoarcă în țară și să-și reocupe tronul. Dieta mai hotărî expulsarea iezuiților din țară și arestarea lui Basta și partizanilor împăratului [5]).

In fața acestei situațiuni arhiducele Maximilian, care fusese luat în vederea pentru postul de guvernator al Ardealului, nu se mai arăta dispus de a-și lua postul în primire, declarând că după cât cunoaște el înclinațiunile popoarelor din Ardeal, acestea nu vor putea fi ținute în frâu altfel, decât după metodele preconizate de Mihai Viteazul — quei populi che non vi vedeva altro rimedio per tenerli in freno che quello cominciato dal Valacco — [6]). La 15 Februarie 1601 se aflase la Bratislav din gura unui curier, sosit din Cluj, că Cazacii polonezi ai lui Sigismund ar fi arestat pe Basta îm-

[1]) A. Veress, VI, Nr. 283, p. 301.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 284, p. 302 urm.
[3]) *Ibid.*, VI, Nr. 285, p. 303.
[4]) *Ibid.*, VI, Nr. 289, p. 307 urm.
[5]) *Ibid.*, VI, Nr. 303, p. 324 urm.
[6]) *Ibid.*, VI, Nr. 292, p. 311.

preună cu 5 nemeși, partizani ai împaratului, și anume Gaspar Cornis, împreună cu fiul său, Sennegey, Báthory Istvan Petrer Huszar și Mihail Bogaty, legați cu mâinele la spate și scoși din oraș într'o căruță de gunoiu, huliți și insultați de mulțimea — zum Spott auf einem Mistwagen, die Hände hinter sich gebunden zum Thor hinaus geführt —. In ziua următoare să fi fost escortat și Basta într'o căruță de gunoiu spre Alba-Iulia. Erau temeri că Basta să nu fie dat pe mâna Turcilor [1]). La 17 Februarie se raporta arhiducelui Matei că Basta fusese ridicat noaptea din pat de insurgenți și predat lui Sigismund Báthory care-i dădu ordin să-i lege fiare grele de 60 funți de picioare și să-l expună mulțimii. In ziua următoare Sigismund intră în Alba-Iulia, însoțit de 2000 de haiduci, după ce întărise jurământul de credință față de un pașă turcesc, sorbindu-și sânge reciproc din mâna rănită după vechiul ceremonial mahomedan — in die Hande verwundt und einer des andern Bluet getrunken — [2]).

Dar Sigismund Báthory nu se mulțumi numai cu arestarea lui Basta și a nemeșilor credincioși împăratului, ci el dădu ordin să fie arestată și familia lui Mihai Viteazul — des Michel Weyda Weib und Kind—. La vestea această sosită la Viena, Mihai plânse ca un copil—soll umb die seinigen wie ein Kind geweint haben —, arătând că el ar fi prevăzut de mult aceasta și ar fi prezis-o [3]). La 20 Februarie sosi un curier din Ungaria de Nord la Viena, pentru a anunța că soția lui Mihai și fiul său ar fi fost aruncați în temniță—des Michael Weida Gemahlin und Kind sollen in Gefenknuss sein [4])—. La 19 Februarie se aflase la Praga că măsurile acestea fuseseră hotărîte în dieta dela Cluj [5]). La 21 Februarie se aflase la Praga că nemeșimea încheiase pace cu Turcii și proclamase pe Sigismund Báthory principe al Ardealului, că revendică cetățile Oradea și Hust cu județele Maramureș și Bihor, că pe jurământul de credință al staturilor ardelene nu se poate pune niciun temeiu—meineinige traulose Leute, bei

[1]) A. Veress, VI, Nr. 294, p. 312 urm.
[2]) A. Veress, VI, Nr. 298, p. 316 urm.
[3]) *Ibid.*, VI, Nr. 299, p. 317 urm.
[4]) *Ibid.*, VI, Nr. 300, p. 318 urm.
[5]) A. Veress, VI, Nr. 302, p. 324.

denen kein Eidt so theur und hoch, dass er binden möcht — și că Racz Gheorghe avea dreptate când sfătuia pe Mihai Viteazul să-i extirpeze cu totul — dieselben funditus ausgetilget —. Pentru a începe lupta contra lor se impunea că Săcuii să fie sprijiniți și ca cei 700 de osteni cazaci, sârbi și români pe care Mihai i-a lăsat la Măcăuți și Homonna lângă Casovia, să-și poată primi soldele restante pentru a fi folosiți în lupta contra nemeșimii răsvrătite [1]).

20. AUDIENȚA LUI MIHAI VITEAZUL LA IMPĂRATUL RUDOLF

In atmosfera aceasta așa de alarmată, când veștile din Ardeal soseau una mai rea decât alta, când Báthory fusese reales principe și Basta arestat, cererea de audiență a lui Mihai Viteazul la împăratul, era mai mult decât binevenită. Domnul pribeag primi invitația să se prezinte împăratului. Și el porni din Viena cu o suită de 35 de persoane și ajunse în ziua de 23 Februarie la Praga [2]). Pentru audiența la împărat, Mihai pregătise un vast și bine documentat memoriu, pe care-l încheia cu cuvintele.

« Cunoscută fiind credința mea către Măria Ta și către toată Casa de Austria, din multele răsboaie, în care după deosăbirea timpurilor m'am luptat și de aproape și de departe, însă totdeauna cu inima nefrântă, dovedind râvna mea în dreptul mieu, am venit la Măria Ta cu atât mai bucuros, cu cât știu că voiu găsi îndurarea cuvenită ».

« Drept aceia Măria Ta, privind cu ochii îndurători pe de o parte nenumăratele daune și nenorociri câte am suferit, mă vei ocroti cu binecunoscuta-i bunăvoința și blândeță, ca după pilda mea și alți principi și fruntași să rămână statornici în credința lor, iar dușmanii miei, care preziceau că nu voiu găsi ajutor la Măria Ta, să se rușineze și să nu cuteze a mă mai batjocori. Despre această rara bunăvoință a Măriei Tale, eu nu m'am îndoit niciodată, ci din potrivă și acum după scoaterea mea din domnie și după pierderea tuturor bunilor nădăjduiesc în bunătatea Măriei Tale, de care și în viitor mă voiu sârgui, cât voiu mai trăi a mă învrednici prin necontenite slujbe credincioase până la vărsarea sângelui mieu ».

« Cât despre mijloacele și chipul de a vindeca toate aceste rele, eu după mica mea pricepere le voiu arăta, când minunata înțălepciune a Măriei Tale va găsi cu calea a mă pomeni și pe mine la aceste sfaturi și a alege spre

[1]) A. Veress, VI, Nr. 301, p. 320 urm.
[2]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDCLXXIII, p. 1153.

acest scop pe cei mai buni dintre sfetnicii săi. Chipul ce voi propune nădăjduiesc că va fi cel mai mântuitor și mai ușor nu numai pentru Măria Ta și Inalta Sa Casa, ci pentru întreaga lume creștină, că vezi Măria Ta că Turcii și alți dușmani fac din zi în zi înaintări tot mai mari și plănuesc peire chiar și acestor locuri [1]) ».

Mihai obținu audiența solicitată în ziua de 1 Martie, când se prezentă împăratului [2]). La 5 Martie se raportă din Praga că audiența a durat două ore — 2 Stunden lang — și că va continua în zilele următoare [3]). La 9 Martie se raportă că Mihai Viteazul se remarcă ca un personaj subțire și serios—ist ein feine, ernsthafte Person—ale cărui prevederi în chestia nemeșilor ardeleni se adeveriseră— kommt auch uf sein Prophezeiung— [4]). Dintr'un raport spaniol din Praga, aflăm că Mihai înmânase ambasadorului o scrisoare de credință către regele Filip al III-lea al Spaniei [5]). Rezultatul audienței fu satisfăcător. La 10 Martie se anunță că raportul lui Mihai a satisfăcut pe împăratul și că acesta i-a făgăduit tot sprijinul și l-a invitat să se reîntoarcă în Transilvania—Michael Wayda hat Irer Mt. solche Satisfaction gegeben, dass sy ime alle Hilff Thuen und iner wenig Tag nach Siebenburgen abfertigen werden— [6]). La 19 Martie se raporta din Praga că Mihai a ajuns în grația împăratului și că va pleca curând spre Ardeal [7]).

In aceeași zi se raportă din Praga, că planul de operație al lui Mihai găsise aprobarea împăratului. In urma acestui plan Mihai urma să intervină în Ardeal cu o armată de 6000 oameni, ajutat de Basta cu Valonii săi, cu călărimea ungară și cu cetele sale de haiduci [8]). La 12 Martie se vestea la Praga lui Mihai că familia sa, scăpând din închisoare, era pe drum spre Satu-Mare [9]). La 18 se vestea din Praga, că tratativele cu voivodul român ar fi ajuns la un bun sfârșit. Mihai ca un erou încercat și viteaz — erfahrener dapfer Held — va reîncepe

1) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXCII, p. 237.
2) *Ibid.*, XII, Nr. MDLXXIX, p. 1158.
3) A. Veress, VI, Nr. 309 și 333.
4) *Ibid.*, VI, Nr. 310, p. 333.
5) *Ibid.*, VI, Nr. 336, p. 355 urm.
6) Hurmzaki, XII, Nr. MDCLXXXII, p. 1159.
7) *Ibid.*, XII, Nr. MDCXCIV, p. 1164.
8) A. Veress, VI, Nr. 311, p. 333 urm.
9) *Ibid.*, VI, Nr. 312, p. 334 urm.

lupta contra păgânilor iar soția și fiul lui vor rămâne ca ostateci ai împăratului, urmând ca soția să petreacă la castelul din Silezia, iar fiul ca o persoană de distincție — als ein fürnehme Person — la curtea imperială [1]).

Punerea în aplicație a acestui plan întârzia însă, fiindcă solii lui Sigismund Báthory ajunseseră la Praga pentru a declara în numele principelui că acesta ar fi gata să renunțe din nou la tronul Ardealului în schimbul principatelor Oppel și Ratibor din Silezia. De aceea imperialii, pentru a câștiga timp, rețineau încă pe Mihai la Praga, propunându-i să viziteze înainte de a pleca, castelul din Silezia pe care i-l oferise împăratul [2]). La 26 Martie Mihai era încă reținut la Praga [3]). Intre timp tratativele cu Sigismund eșuaseră și împăratul hotărî ca să ajute pe Mihai cu 6000 de pedestrași și 4000 de călăreți, dar numai sub condiția ca acesta să *se împace* mai întâi *cu Basta.* După părerea oamenilor dela curte împăcarea aceasta, era un lucru greu de realizat, ambii fiind geloși unul de altul [4]).

La 2 Aprilie se vestea în Ardeal că Mihai obținuse dela Impăratul 100.000 taleri pentru strângerea unei oștiri și era gata să pornească în ajutorul lui Basta contra lui Sigismund Báthory — donato de Sua Miestà con uno castello, con bella giuriditione et di cento millia talari per far soldati d'aguitar il Signior Basta debellare quelli Transilvani rebelli et scacciare il Batori et altri contrari a S. M. — [5]).

In vremea în care Mihai Viteazul colabora la Praga la planul de recucerire a Ardealului, nemeșimea trimitea pe Moise Szekely cu oastea să aducă pe Sigismund, în ciuda lui Ștefan Czaky, care râvnia la tron, dar poporul nu-l voia din pricina cruzimii sale [6]). Basta fu eliberat între timp și se putea retrage la cetatea Chioarul unde aștepta întăriri dela Gherla [7]).

---

1) A. Veress, VI, Nr. 317, p. 339.
2) *Ibid.*, VI, Nr. 320, p. 341 urm.
3) *Ibid.*, VI, Nr. 321, p. 343.
4) *Ibid.*, VI, Nr. 325, p. 345 urm.
5) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDCCVII, p. 1176.
6) A. Veress, VI, Nr. 304, p. 327.
7) *Ibid.*, VI, Nr. 305, p. 328, Nr. 308, p. 320 urm.

Situația din Ardeal se agravase în așa fel, încât Mihai fu solicitat să plece fără întârziere, astfel că nu-i mai rămânea timp pentru vizitarea castelului Kymberg din Silezia. Inainte de plecare domnul numi prin actul din 4 Aprilie 1601 pe Carlo Magno administrator al acestui domeniul cu toate drepturile și competențele [1]). Impăratul Rudolf întări această procură dată de domn lui Carlo Magno și aviză la 7 Aprilie Camera din Silezia asupra ei [2]). In aceeași zi se raporta din Praga că Mihai, încheind cu bine tratativele cu împăratul, urma să plece la Viena, unde va primi subsidiile necesare pentru începerea operațiunilor [3]). La 14 Aprilie se vestea din Viena că Mihai, sosind din Praga în capitala Austriei, aşteptând să i-se pună la dispoziție subsidiile pentru organizarea expediției contra Ardealului [4]).

21. IMPĂCAREA CU BASTA ȘI PREGĂTIREA CAMPANIEI CONTRA LUI SIGISMUND BÁTHORY

Primind în cele din urmă subsidiile cuvenite, Mihai plecă din Viena pe Dunăre spre Ungaria Superioară [5]), iar la 25 Aprilie era așteptat la Košice, unde i-se pregătea găzduirea — Michali Waywodae brevi in has partes venturo — [6]). La 29 Aprilie se vestea din Praga că Mihai plecase din Viena spre Oradea, unde îl aștepta 6000 de ostenі de ai săi [7]). La 12 Mai Mihai își făcu intrarea în Košice cu mare alaiu unde fu primit de marchizul Gonzaga, comandantul trupelor de acolo, având cu acesta o convorbire de trei ore în legătură cu planul de operație. S'a pus și chestiunea împăcării și colaborării cu Basta, ce enervă pe Mihai peste măsură, scoțându-l din fire — una certa continua agitatione che mai si ferma, hora col movere dal capo, hora i diversi modi le mani, et hora i piedi con un continue motto delle palpebre degli ochi— [8]). Agi-

[1]) A. Veress, VI, Nr. 326, p. 326 urm.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 327, p. 348.
[3]) *Ibid.*, VI, Nr. 328, p. 348.
[4]) *Ibid.*, VI, Nr. 335, p. 355.
[5]) *Ibid.*, VI, Nr. 345, p. 365.
[6]) *Ibid.*, VI, Nr. 339, p. 358.
[7]) *Ibid.*, VI, Nr. 341, p. 361; cfr. Nr. 342, p. 361.
[8]) *Ibid.*, VI, Nr. 347, p. 365 urm.

tația acesta a Domnului pare să fie fost cauzată de cererea lui Basta, adresată împăratului, ca Mihai să nu intervină în Ardeal, unde ar fi urît de popor, ci să plece în Țara-Românească [1]). La 21 Mai 1601 se vestea la Praga, că Mihai, sosind la Cașovia, a început să-și adune oști mai cu seamă din rândurile haiducilor — gli Aiduchi in gransidsimo numero — [2]).

Tot la Cașovia avu loc întâlnirea lui Mihai Viteazul cu Basta și împăcarea lor. In raportul lui Antonio Constantini către ducele de Mantova din 28 Mai 1601, se arată că această întâlnire avuse loc în ziua de 18 Mai 1601 și că reconciliațiunea s'a făcut în condiții, cum putea să se facă între doi oameni care n'aveau nici o încredere unul într'altul — una reconcilliatione, come puo immaginare che possa essere fra due che mais: fidarono l'uno dell'altro —. Mihai Viteazul văzând pe Basta, i-se părea că vede mii de colori și anume de acele care înveninează — divenne di mille colori et di quelli che daro inditio di veneno — așa că la primul moment amuți și nu putea rosti niciun cuvânt. In cele din urmă domnul se reculese, zicând că uită de cele trecute — di tute le cose passati — și că acum trebue să lupte pentru cauza împăratului, uniți în suflet și în dragoste — congiunto ancora d'animo et d'amore—. Basta petrecu opt zile la Cașovia, vizitând de două ori pe Mihai, pentru a cădea de acord asupra planului de operație contra Ardealului. După înțălegerea făcută Mihai porni spre Seghedin, iar Basta spre Satu-Mare. Generalul Gonzaga mijlocise înțelegerea între Mihai și Basta [3]).

Recrutările pentru oștirea lui Mihai făceau frumoase progrese. Lumea alerga sub steagurile sale, pentrucă el plătea mercenarilor solda înainte pentru șase luni, precum se vestea la 7 Iunie din Praga [4]). La 9 Iunie un căpitan italian raporta din Tokay că Mihai trimise un om de încredere în tabăra lui Sigismund Báthory pentru a ademeni pe Moldoveni din

---

[1]) A. Veress, VI, Nr. 349, p. 367.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 352, p. 369.
[3]) *Ibid.*, VI, Nr. 354, p. 371; VI, Nr. 360, p. 381.
[4]) *Ibid.*, VI, Nr. 356, p. 374 urm.

acea tabără să părăsească pe Sigismund și să treacă de partea sa [1]). La 12 Iunie se vestea din Tokay că Mihai concentra oștirea sa acolo pentru a porni contra lui Sigismund [2]). La 14 Iunie arhiducele Matei primea cu bucurie vestea despre împăcarea lui Mihai cu Basta și autoriză pe generalul Gonzaga să pună la dispoziția lui Mihai 6 tunuri pe care acesta le ceruse [3]). La 18 Iunie se comunica la Praga că Săcuii trecuseră de partea împăratului și că Basta, nevoind să lupte în aceaș tabără cu Mihai, se gândea să diriguiască oștirea lui Mihai spre Lipova pentru a desbina forțele lui Sigismund Báthory [4]), Mihai însă nu ținea cont de această dorință, ci porni cu oastea sa spre Satu-Mare, pentru a se uni cu forțele lui Basta. La 23 Iunie se aflase la Roma că Mihai și-ar fi unit trupele sale cu acele ale lui Basta la Oradea [5]). La 28 Iunie se vestea din Satu-Mare că solul lui Mihai sosise la Basta să-i propună să unească trupele în ziua bătăliei [6]).

La 30 Iunie se vestea din tabăra dela Debretin că Mihai, aștepta acolo pe banul Mihalcea cu 800 de soldați, gata de a se uni cu oștirea lui Basta. O parte din oștenii săi năvăliră asupra Beiușului, prădând și arzând orașul [7]). La 7 Iulie se aflase la Viena că Sigismund Báthory plăzmuise o scrisoare către Ibrahim Pașa în numele lui Mihai, pe care a trimis-o lui Basta pentru a compromite pe domnul român [8]). La 3 Iulie se raporta din Cașovia că la dorința arhiducelui Matei oștile lui Mihai, se uniseră cu cele ale lui Basta, pe câmpia dela *Moftin* de lângă Satu-Mare. Un preot arian fusese trimis de Sigismund în tabăra lui Basta pentru a ademeni pe haiduci să treacă de partea sa. Preotul fu prins și decapitat [9]).

[1]) A. Veress, VI, Nr. 359, p. 379.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 361, p. 384.
[3]) *Ibid.*, Nr. 362, p. 382.
[4]) *Ibid.*, VI, Nr. 363, p. 382.
[5]) *Ibid.*, VI, Nr. 367, p. 386.
[6]) *Ibid.*, VI, Nr. 369, p. 387.
[7]) *Ibid.*, VI, Nr. 370, p. 389.
[8]) *Ibid.*, VI, Nr. 371 și 372, p. 390 sq.
[9]) *Ibid.*, VI, Nr. 374, p. 393 urm.

22. BĂTĂLIA DELA GOROSLĂU ŞI UCIDEREA LUI MIHAI VITEAZUL

La 17 Iulie 1601 Mihai aducea la cunoştinţa arhiducelui Matei că şi-a unit tabăra cu Basta — castra domini Basta meis coniuncta — că a avut cu Basta sfaturi — interventis consiliis — şi că a luat poziţie de luptă la *Moftin*, la depărtare de o milă de Satu-Mare — miliare a Zakmar distante —. Sigismund, la rândul său, pornind contra imperialilor, ocupă poziţie la *Girat* la o depărtare de o jumătate de milă. Domnul mai cerea arhiducelui bani, fiindcă sumele obţinute le cheltuise cu plata soldelor şi în achiziţia de arme şi echipament. Pe adresă Mihai scria: *cito, cito, cito, cetissime* [1]). La 19 Iulie se vestea de unele ciocniri, în urma cărora Sigismund pierdu 150 oameni şi două steaguri moldoveneşti — « due stindardi de'Moldavi » [2]). — Unul din aceste două steaguri moldoveneşti este cunoscut dintr'o acvarelă contemporană purtând inscripţia slavonă: « Io Eremia Movilă Voivoda cu mila lui Dumnezeu domn Ţării Moldovei v leat 7109 = 1601, luna Martie [3]).

La 21 Iulie se raporta că în tabăra dela Moftin se iscară anumite neînţelegeri între Basta şi Mihai. Basta nu vedea cu ochi buni că Săcuii se alipiseră de oastea lui Mihai — « coniuncti li Seculi » —, ceea ce îi dădea o superioritate numerică faţă de unităţile lui Basta [4]). La 23 Iulie se raporta din Caşovia, că 200 de haiduci de ai lui Mihai ar fi atacat călăraşii unguri ai lui Sigismund, pe care îl bătură, luându-le patru steaguri şi prinzând pe un nemeş ungur pe care Basta l-ar fi decapitat [5]). In urma acestor insuccese Sigismund căuta să câştige pe Basta, pentru a mijloci o înţelegere cu împăratul în vederea încetării ostilităţilor [6]). La 28 Iulie se raporta din Caşovia că Mihai era foarte necăjit din cauza lipsei de bani. El cerea mereu să i-se trimită sumele făgăduite pentru plata soldelor scadente de două luni pentru a molcomi spiritele agitate ale soldaţilor săi, care ameninţă cu revolta [7]).

[1]) A. Veress, VI, Nr. 376, p. 375 urm.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 378, p. 397 urm.
[3]) *Ibid.*, VI, p. 399.
[4]) *Ibid.*, VI, p. 384 şi 401.
[5]) *Ibid.*, VI, Nr. 383, p. 402 urm.
[6]) *Ibid.*, VI, Nr. 384, p. 404.
[7]) *Ibid.*, VI, Nr. 386, p. 407.

La 30 Iulie se vedea din tabăra dela Moftin că în consiliul de răsboiu, Mihai ar fi cerut să nu atace înainte ca să fi sosit contingentele germane. Sosind și acestea, atacul general fu hotărît pentru ziua de 1 August 1601, oastea lui Mihai formând centrul liniei de bătaie [1]). Bătălia hotărîtoare s'a dat la *Goroslău la* 3 August, iar la 4 August Mihai raporta împăratului Rudolf la Praga că, unind eforturile sale cu cele ale lui Basta — coniuncta cum domino Basta opera —, a înfrânt în ziua de 3 August oștirea lui Sigismund Báthory, ce fusese întărită cu contigente tătare și turcești — « fortiter profligamus » — luându-i toate bunurile — « tormento omnia » — împreună cu 62 de steaguri și cu o bogată pradă de războiu [2]). Un raport similar trimise Mihai în aceeași zi și arhiducelui Matei la Viena [3]).

Asupra sângeroasei bătălii dela Goroslău din ziua de 3 Aug. 1601 ni s'a păstrat un raport amănunțit chiar din ziua luptei, scris pe cât se pare sub impresia momentului. In acest raport se arată că oastea lui Sigismund fusese atacată de Mihai și de Basta din două părți și înconjurată în așa fel, încât fu silită la capitulare, pierzând 150 de steaguri, din care 100 fură trimise împăratului ca trofeu la Praga. Sigismund scăpă cu vieață numai grație agerimii calului său, fugind spre Cluj [4]). El fu urmărit de oștile biruitoare ale lui Mihai și Basta, care ocupară Clujul, izgonind de acolo oștile sale înfrânte [5]). In luptă s'au distins în deosebi oștenii lui Mihai și cavaleria valonă a lui Basta [6]).

La 17 August împăratul răspunse la raportul lui Mihai Viteazul din 4 August asupra bătăliei dela Gorăslău, bucurându-se de izbânda sa și a lui Basta și lăudându-i statornicia și credința — laudamus fidem vestram dubitare nobis in mentes venire non potuit constantia vestram testati sitis — [7]). Răspunsul împăratului nu-l mai găsi însă pe Mihai în vieață

[1]) Hurmuzaki, IV, 1, Nr. CXCIII, p. 265.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 387, p. 408.
[3]) A. Veress, VI, Nr. 389, p. 409 urm.
[4]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDCCLXXX, p. 1211 urm.
[5]) A. Veress, VI, Nr. 398, p. 419 urm.
[6]) *Ibid.*, VI, Nr. 402, p. 424 urm.; Nr. 405, p. 431 urm.
[7]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDCCXCII, p. 1217.

fiindcă la 19 August el fu ucis mișelește în cortul său dela Turda din ordinul lui Basta de oamenii acestuia. Vestea despre uciderea lui Mihai Viteazul se răspândi ca iuțeala fulgerului asupra Europei întregi. A doua zi după lugubrul asasinat dela Turda se raportă din Cluj că Mihai-Vodă, persistând în tirania sa cu toate avertismentele primite din partea lui Basta, fu omorît de un ofițer valon în cortul său dela Turda, fiindcă nu voia să dea urmare ordinului de arestare [1]). Raportul anonim arată, că Basta în urma unor denunțări și scrisori compromițătoare, ar fi chemat pe Mihai în fața sa pentru a se justifica. Acestor chemări Mihai ar fi refuzat să le dea urmare cu motivarea că nici Basta nici împăratul nu-i sunt stăpâni, căci el are țara în mâna sa, — weder er noch der Römische Kaiser sei sein Herr, denn er hatte das Land in seiner Hand —. In urma acestei declarații Basta ar fi trimis două stegulețe unul de Valoni și altul de Nemți ca să-l ridice, iar dacă li s'ar opune resistență să-l ucidă, ordin pe care comandanții stegulețelor îl executară întocmai, ucigându-l și tăindu-i capul [2]).

La 24 August se raporta din Turda că Mihai nu s'ar fi mulțumit cu binefacerile primite dela împăratul Rudolf, ci le-ar fi uitat curând după felul său nestatornic și tiranic. El ar fi somat pe Sași și pe Săcui să i-se supună și ar fi devastat cu foc și sabie o bună parte din Ardeal cu ajutorul Românilor, Sârbilor și Moldovenilor. El ar fi îngăduit profanarea bisericii din Alba-Iulia, aruncând în stradă icoanele sfinte și călcând în picioare Sfintele Taine, cum susțineau credincioșii catolici, în plângerea lor către Basta, care i-ar fi reproșat asemenea fapte neomenești și i-ar fi oprit de a tiraniza și pustii țara împăratului. La observațiunile acestea Mihai ar fi răspuns că împăratul are destule țări și deci n'ar avea nevoie și de această provincie a Ardealului. Din pricina aceasta și a multor altora, Basta ar fi dat ordin ca Mihai Vodă să fie arestat, trimițând în scopul acesta 200 de pușcași Nemți și 200 Valoni la cortul voivodului. Aceștia înconjurară cortul și-l atacară prin surprindere — unversehens — având

[1]) A. Veress, VI, Nr. 406, p. 434 urm.
[2]) *Ibid.*, VI, p. 434.

avizul de a-l ucide — ihe umbzubringen — dacă se va opune arestării. In executarea ordinului primit doi trabanți, un Neamț și un Valon, pătrunseră în cortul lui Mihai-Vodă somându-l să se predea. Când văzură însă că voivodul făcea gestul de a se împortivi, întinzând mâna spre spada ce spânzura pe păretele cortului, scoțând-o pe jumătate din teacă, în clipa accea Valonul, înfigând halebarda în el, îl aruncă la pământ. Atunci Neamțul se năpusti asupra lui și-i tăie capul — darauf gestracks der Teütsch ih nieder gehault—. Raportorul tragediei sângeroase mai adaugă că Mihai avea intenția de a-și relua reședința la Alba-Iulia, dând ordin ca clădirea primăriei de acolo să fie amenajată în acest scop. Aceasta s'ar fi aflat din scrisorile pe care Basta le-ar fi găsit în cortul din Turda, după decapitarea lui Mihai-Vodă, o nouă dovadă cât de ușuratic era. După moartea lui Mihai, Sașii și Săcui s'ar fi supus împăratului, iar nemeșii unguri cereau intervenția lui Basta pentru a obținea grația împăratului [1]).

Asupra tragediei sângeroase dela Turda apăru chiar atunci în tipar la Praga, din îndemnul lui Nicolai Strauss, o broșură întitulată: « Zwo wahrhaftige Zeitung, wie und welcher Gesthalt Michel Weyda aus der Wallachey in seinem Zelt von einem Hauptmann erstochen und von dem anderen enthauptet und was für Brief in seinem Läger gefunden » [2]).

La 27 August se răspândea la Praga vestea despre numirea lui Basta în postul de guvernator al Ardealului [3]). Un curier sosit la Praga la 1 Sept. 1601 raportă că moartea lui Mihai ar fi fost datorită tratativelor lui Mihai atât cu rebelii unguri cât și cu pașa din Timișoara. Mihai ar fi avut de gând să meargă din lagăr cu o ceată de 300 de călăreți ca să-și elibereze soția și fiul din prinsoare. Bănuelile acestea, căci dovezi palbabile nu s'au găsit, erau suficiente pentru Basta de a da ordin pentru arestarea și uciderea lui Mihai [4]). Aceleași bănueli și în deosebi înțelegerea cu Turcii — intelligenza con Turchi et particularmenti col Bassa di Themisvar — le

[1]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDCCXIX, p. 1229; cfr. MDCCCVIII, p. 1229.
[2]) A. Papiu Ilarian, *Tezaur de Mon. Ist.*, I, p.
[3]) A. Veress, VI, Nr. 414, p. 441.
[4]) *Ibid.*, VI, Nr. 418, p. 445.

arată și un raport italian din 3 Septemvrie [1]). Moartea tragică a domnului produse o mare impresie la Românii din Ardeal. La 17 Septemvrie se raportă din Alba-Iulia că țăranii români formau bande pentru jaf și omor, iar nemeșimea începuse să recurgă din nou la uneltiri contra imperialilor. Situația devenise foarte turbure și nimeni nu mai era sigur de vieața sa [2]).

Un raport italian din Praga dela 17 Septemvrie arată că în cele din urmă împăratul, sezisat de moartea lui Mihai Viteazul, trimise pe milanezul Morando Fossato în Ardeal pentru a se informa asupra motivelor, care au pricinuit moartea lui Mihai. Relațiunea milanezului, fiind favorabilă lui Mihai, ambasadorul Spaniei, prieten cu Basta, a publicat o altă relațiune defavorabilă voivodului român. Motivul principal al discordiei dintre Mihai și Basta ar fi fost refuzul voivodului de a părăsi Ardealul spre a se retrage în Țara-Românească, precum și ordinele pe care Mihai le adresase oștirii sale fără consimțimântul lui Basta [3]). Dar cu mult mai înainte de aceasta, încă la 6 Septemvrie împăratul scria lui Basta, adresându-i cuvinte foarte elogioase și asigurându-l de grația sa — inclinatissimum ergo te affectum — dar somându-l totodată să dea socoteală asupra morții lui Mihai — per dar conto delle cause della morte dell Vallaco— [4]). La 22 Septemvrie împăratul repetă ordinul dat lui Basta să-i trimeată știri de urgență și să nu-l lase în nesiguranță așa de multă vreme — « ne tam din incerto quid geratur haereamus— [5]).

Raportul lui Basta asupra uciderii lui Mihai Viteazul fu prezentat împăratului numai în Noemvrie 1601 prin stegarul Zucconi. Nu cunoaștem conținutul acestui raport, știm însă dintr'o relațiune venețiană din Praga, din 19 Noemvrie 1601, că împăratul, primind actul de justificare — giustificatione della morte al Valacco — ar fi luat cunoștiință de cuprinsul lui împreună cu miniștrii și că ar fi rămas cu toții

[1]) A. Veress, VI, Nr. 422, p. 449 urm; Nr. 427.
[2]) *Ibid.*, VI, Nr. 433, p. 458 urm.
[3]) *Ibid.*, VI, Nr. 434 și 435, p. 459 urm.
[4]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDCCCXIX, p. 1234.
[5]) *Ibid.*, XII, Nr. MDCCCXX, p. 1234.

depllini satisfăcuți — Sua Maesta et li miniștri di loro restano compitamente sodisfatti—[1]). Cum nu cunoaștem instrucțiunile pe care Basta le-ar fi putut primi dela curtea imperială în chestiunea lui Mihai, nu putem stabili dacă uciderea s'a făcut din sugestia împăratului sau din îndemnul personal al lui Basta, care rămâne în fața istoriei ucigașul lui Mihai. Din mărturia de mai sus se vede însă limpede că după comiterea crimei, împăratul n'a urmărit pe ucigaș, ci dimpotrivă a găsit crima justificată și și-a exprimat deplina sa satisfacție față de săvârșirea ei. Invingătorul dela Goroslău se gândea serios la restaurarea domniei sale în țara recucerită. Dar când încercă să treacă la realizarea visului vieții sale, eroul căzu jertfă uneltirilor criminale ale rivalului săi Gheorghe Basta cu complicitatea vinovată a curții imperiale și a nemeșimii maghiare.

La 6 Ianuarie 1602, Sebastian Thököly arătă arhiducelui Maximilian că Basta se grăbise să înlăture pe Mihai Viteazul fără nici un motiv plauzibil — Michaelem Woiwodam sine omni manifesta causa interimensum curasset— [2]). In baza acestei informații arhiducele Maximilian putea scrie lui Basta, că afară de grave suspiciuni n'a putut găsi cauza adevărată a nenorocirii lui Mihai — ob Michelis cladem, cuius equidem vera causa praeter graves ambitionis dolique suspiciones, nos adhuc latet— [3]).

Petrașcu fiul lui Mihai sosi în toamna anului 1602 la Praga, unde primi o pensie lunară și o moșie în Ungaria Superioară. El însă, nu uită să revindice și lucrurile rămase dela părintele său. După tragedia dela Turda, lucrurile acestea fuseseră inventariate sumar de Carlo Magno și aduse la Praga pentru a fi prezentate împăratului. Unele dintre aceste lucruri fură dăruite de împăratul Rudolf unora dintre sfetnicii săi, iar altele reținute de împărat și încorporate tezaurului coroanei imperiale—Schatzkammer—. Caleșa voivodală, căptușită cu catifea roșie și trasă de 6 cai, în valoare de 1500 de taleri, fu cinstită sfetnicului imperial Slawata; un alt demnitar al curții Ra-

[1]) A. Veress, VI, Nr. 448, p. 474.
[2]) Hurmuzaki-Iorga, XII, Nr. MDCCCXXXII, p. 1242.
[3]) *Ibid.*, XII, Nr. MDCCCXXXIII, p. 1243.

gozi primi doi dinți lungi de aur, în valoare de 700 de taleri. Giuvaericale împodobite cu rubine și diamante, în valoare de 3000 de taleri îmbogățiră tezaurul curții, de asemenea și blănurile de samur și jderi în valoare de 2000. S'au mai primit argintării de tot felul, vase, farfurii, garafe, și căni în valoare de 1500 de taleri. Hamurile brodate cu mărgele, precum și 80 de rubine pe care împăratul le reținu pentru sine, vârîndu-le în buzunarul pantalonilor, pentrucă erau paragon (modele), în valoare de 30 fl. fiecare la un loc cu hamurile 3000 taleri, alte obiecte de aur și mătase în valoare de 600 taleri. Deci toate odoarele la un loc reprezentau o valoare de 12.300 taleri [1]). Și acesta ca să se adeverească slova scripturii că l-au ucis, iar pentru veșmintele sale aruncat-au sorti.

---

[1]) A. Veress, Nr. 460, p. 45 urm.

VALOAREA JURIDICĂ A UNUI VECHIU CUVÂNT ROMÂNESC

DE

PROF. ANIBAL TEODORESCU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 9 Noemvrie 1945

Cercetările întreprinse cu multă stăruință și succes de către istoricii și filologii noștri au învederat că contactul lumii romane cu Dacii și deci formele de influență ale civilizației mediteraneene asupra acelora au început să se producă cu mult înainte de trecerea împăratului Traian pe malul stâng al Dunării. Sămânța romană fusese aruncată pe locurile sortite să vadă nașterea poporului român cu două sute de ani mai înainte, astfel că istoricul Vasile Pârvan putea constata că « atunci când Traian a supus și Dacia, tot malul drept al Dunării, dela izvoare și până la vărsarea ei în Marea Neagră, era plin de orașe și sate și cetăți romane » [1]), de unde: « Dacia noastră nu s'ar fi făcut așa de repede romană numai într'o sută cincizeci de ani, dacă nu ar fi fost cuprinsă de toate părțile de o lume puternică romană, vorbind bine latinește, cum în adevăr era lumea veche la Dunărea de mijloc și de jos pe vremea lui Traian » [2]). S'a putut astfel conchide, cu drept cuvânt, că războaiele dintre Traian și Decebal nu au fost începutul ci încheierea întemeierii poporului nostru.

1) Vasile Pârvan, *Țara noastră*, 1923, pp. 13—14.
2) *Ibidem*, p. 15.

Cu abundența de elemente ce a avut la îndemână, nu i-a fost greu istoriei să ne ofere viziunea veridică a vieții romane, transplantate pe pământurile Dacilor și ale Geților: «ținutul dacic și tracic dintre Olt, Carpați, Nistrul de jos și râpele Deliormanului bulgăresc, zice Pârvan, e pe vremea împăratului Antonin cel Cuvios, la anul 150 după Hristos, o țară adânc romană, bogată, înfloritoare, fericită. Dobrogea e plină de orașe romane, Muntenia și Moldova sunt pline de sate dace, străbătute de vieața romană. Intre Dacia lui Traian, care-și începe vieața cea nouă de-abia dela 107 înainte, și Dobrogea, care o începuse aproape cu o sută de ani mai curând, se deschid drumuri multe, bine păzite și mereu umblate, atât din Ardeal spre Mare, cât și dela Mare spre Ardeal. Pe văile Siretului, Buzăului, Ialomiței, Argeșului, trec acum la deal și la vale, trupe romane, negustori romani, țărani daco-romani, și vieața dacică, până în adâncurile ei, fără sgomot și fără pompă, se face vieață romană» [1]).

Istorici mai noi, frământați de aceeași întrebare: cum s'a putut face romanizarea Daciei într'un interval de timp atât de scurt, dela cucerirea acestei țări de către Traian până la părăsirea ei de către Aurelian, amintesc de legături de dată și mai veche între cele două popoare, legături ce nu erau totdeauna de pace și prietenie între ele. Ei pomenesc astfel de plănuirea unei expediții punitive, ce Iuliu Cesar se gândise să întreprindă împotriva Dacilor ca răspuns la desele și păgubitoarele lor incursiuni în imperiul roman. După Cesar, Octavian avusese același gând. Oare nemuritorul Horațiu, care trăiește și scrie înainte de Hristos, când, cântându-și propria lui apoteoză, are viziunea sborului, sub chipul unei lebede, spre câmpiile hiperboreene, nu spune că va fi cunoscut de locuitorul Colchidei și de Dacul, care-și ascunde frica de cohortele romane — *me Colchus et, qui dissimulat metum Marsae cohortis, Dacus* — ? [2]). De altfel, cu 150 ani înainte de Hristos valurile romane începuseră să se apropie de Dacia, trecând, rând pe rând, peste Iliria, Tracia, Panonia și Moesia [3]).

[1]) *Ibidem*, p. 222.
[2]) Oda XX-a, cartea II-a.
[3]) Iosif Schiopul, *Țările Românești înainte de secolul al XIV-lea*, 1945.

Zic dar acești istorici: « Romanizarea Daciei n'a avut, prin urmare, caracterul unei asimilări excepțional de rapide. Ea începuse — mult înainte de cucerirea Daciei — sub forma unei continue relațiuni între vecini. Dominațiunea romană de 170 ani reprezintă nu întreg procesul de romanizare, ci numai continuarea, într'un ritm mai accentuat, și desăvârșirea acelui proces de mult timp în curs » [1]), sau cum afirma Ovid Densusianu în a sa *Histoire de la langue roumaine:* « în momentul când cucerirea Daciei, în 107 după Hristos, vine să încoroneze această operă de romanizare a provinciilor dunărene și să întărească elementul ce trebuia să dea naștere mai târziu poporului român, limba latină era vorbită dela Adriatica la Marea Neagră și dela Carpați până la Pind » [2]).

Aceasta ne și explică de ce limba ce vorbim astăzi este, cu foarte mici și nesimțite modificări, aceeași pe care au vorbit-o înaintașii noștri acum o sută sau două sute de ani și, după cum vechile mărturii ne-o atestă, aceeași limbă pe care au vorbit-o strămoșii noștri așa cum ei au ieșit din contopirea cuceritorilor cu cuceriții.

Un fapt, ce voiesc să scot în evidență încă dela început, îmi apare ca o certitudine indiscutabilă: limba vorbită de acei strămoși nu a fost un amestec de limbă dacă cu elemente latine sau limba latină puternic înrâurită de cea dacă; ea nu a fost rezultatul amalgamării acestor două limbi ci a fost exclusiv limba latină pură, pe care strămoșii noștri au adoptat-o în toate manifestările vieții lor; ei au folosit termenii latini pentru a deosebi toate obiectele înconjurătoare, toate componentele ambianței, în care trăiau, toate acțiunile și faptele lor. Nu am nevoie să insist mai mult asupra acestei afirmații făcute înaintea mea de toți acei înaintași culți, care prin scrisul lor, au fixat pentru posteritate limba ce ei vorbeau, de toți cronicarii noștri, care au fost izbiți de desăvârșita asemănare între limba română și cea romană.

Intreaga natură înconjurătoare, cu cerul și astrele lui, cu munții, văile și apele lor, cu câmpul ce daco-romanul ara,

[1]) *Ibidem.*
[2]) Paris, vol. I, p. 5.

cu iarba pe care el călca, cu animalele, de care se folosea, poartă nume latine. Familia lui, casa în care locuia, credința lui, poartă nume latine.

Căror cauze este datorit acest fenomen, care nu este specific numai nouă, Românilor, ci care s'a produs identic sau aproape identic și în alte regiuni ale Europei, unde s'au așezat Romanii, în Italia, în Iberia, este o întrebare al cărei răspuns nu-mi aparține. Istorici, ca d-l Constantin Giurescu, atribue acest rezultat în primul rând veteranilor, acelor soldați liberați din serviciul legiunilor de ocupație a Daciei, împroprietăriți în acea provincie și căsătoriți cu femei dace. Copiii lor vorbeau limba latină a tatălui dar și limba dacă a mamei; copiii copiilor vorbeau însă numai limba latină. La această acțiune, d-sa adaugă și pe aceea a veteranilor daci, care, în timpul îndelungatului lor serviciu în legiunile romane, adoptaseră limba latină, precum, în sfârșit, și acțiunea orășenilor alungați din centrele lor și risipiți printre populația rurală, în mijlocul căreia ei își găseau mai multă siguranță și mai mult sprijin împotriva năvălitorilor [1]).

Alți istorici atribue acest fenomen în bună parte adevăraților coloniști romani, aduși din imperiu. In sfârșit, alții, ca d-l Gheorghe Brătianu, cred că « pătrunderea latină în Balcani și în valea Dunării, din secolul al III-lea înainte de Hristos până în secolul al III-lea al erei noastre, înseamnă mai curând progresul unei limbi și al unei civilizații, decât o modificare etnică esențială a regiunilor tracice și iberice. Imigrația italiană n'a fost destul de întinsă, pentru a modifica radical păturile adânci și sângele rasei, dar geniul Romei a impus populației din aceste ținuturi legile sale și mai ales, aș adăuga astăzi, esențialul vocabularului său » [2]).

Din imensul vocabular latin al strămoșilor noștri, păstrat nealterat prin toate vicisitudinile istoriei, voiesc să mă opresc asupra cuvântului « *țară* », care nu este decât ușoara și transparenta prefacere a latinului ***terra***, spre a-i cerceta înțelesul de-a-lungul timpului.

---

[1]) Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, 1935, pp. 153—154.
[2]) Gheorghe I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric*, 1940, p. 58.

La Romani, *terra* era pământul privit în înfățișarea-lui fizică și materială, pământul pe care îl locuiau și-l cultivau. Dar terra mai avea și un înțeles geografic, putând însemna o regiune, o provincie și, uneori, chiar patria, pe care poeți, ca Ovidiu, o-numeau *terra mea*.

Strămoșii noștri daco-romani au păstrat acest cuvânt dar nu pentru a desemna chiar pământul, pentru care au folosit termenul *pavimentum* [1]), ci pentru a-i da alte înțelesuri care, toate, se raportează la noțiuni, ce sunt într'o strânsă legătură cu ideea de pământ — fenomen linguistic specific, dintre toate limbile romanice, limbii române.

Dar dacă *terra*, devenit în limba română *țară*, nu a mai desemnat pământul propriu zis, câteva derivate ale acestui cuvânt și-au păstrat totuși legăturile cu ideea de bază. Dintre acestea citez: *țăran*, *țărănesc*, *țarină*, *țărână*, etc. Insuși cuvântul țară își păstrează înțelesul de rural, agricol, în unele locuțiuni ca: *la țară*, *dela țară*, etc.

Dar dacă cuvântul și-a pierdut înțelesul său propriu, a dobândit, în schimb, în limba noastră încă din primele manifestări scrise ale ei, documente și cronici, un înțeles politic, larg, care interesează dreptul nostru public și asupra căruia mi-am propus să stăruiu prin comunicarea mea.

In înțelesul politic acest nume a fost dat de popor mai întâi comunității întregi organizată politicește, cunoscută mai târziu sub numele de Stat, fie că această comunitate era complet independentă, fie că între ea și o altă comunitate străină existau anumite legături de dependență. Primele așezări politice românești, mici voivodate, sunt înregistrate de istorie sub numele de țări. Astfel au fost în Ardeal o țară a Oltului, o țară a Bârsei, o țară a Someșului, o țară a Crișului, după cum este sigur că au existat o țară a Munților Apuseni, o țară a Oașului, o țară a Severinului; în Bucovina, o țară a Șipenițului, despre un erou al căreia, Lucius Aprovianus, alter Petru al Mușatei, a vorbit odinioară în această incintă

---

[1]) Vezi asupra acestui fenomen linguistic: Const. Giurescu, *op. cit.*, I, pp. 154 și 169.

colegul nostru, d-l Ion Nistor [1]). Același cuvânt a fost folosit și de documentele latine ale timpului, când vorbeau, de exemplu, de o *terra Blacorum* [2]).

Mai târziu, când moșii noștri, străbătând culmile Carpaților, au coborît în răsărit prin valea Moldovei, numele noului stat a fost, potrivit tradiției « țara Moldovei », nume ce întâlnim la tot pasul atât în documente cât și în însemnările cronicarilor noștri care, începând cu Grigore Ureche și, după el, Miron Costin, Niculae Costin, scriu câte un letopiseț *al Țării Moldovei*, titulatură oficializată de însăși *Pravila* lui Vasile Lupu din 1646, care atribue, autorului ei, în preambul, titlul de domnul și biruitorul *Țării Moldovei* și vorbește de nevoile « oamenilor ce vor fi locuitori ai *Țării Moldovei* ». Numele de *Moldova* a fost la început folosit mai rar singur și a trebuit trecere de timp, pentru ca el să se substitue celui de « Țară a Moldovei ».

Celălalt principat român era *Țara Românească*, nume în care cuvântul țară primește un calificativ împrumutat, de astădată, dela populația respectivă chiar atunci când această titulatură se prezintă în varianta *Țara Muntenească*, pe care o folosesc uneori cronicarii. Formula *Țara Ungrovlahiei*, pe care o întrebuințează între alții și Voivodul Matei Basarab în *Indreptarea legiei* din 1652, nu este decât traducerea literală a expresiei slavone corespunzătoare.

Când, mai târziu, stolnicul Constantin Cantacuzino își scrie, la începutul secolului al XVIII-lea, istoria sa, el o întitulează *Istoria Țării Rumânești*, folosind astfel numele obișnuit al acestei țări, după cum moșii noștri numeau și vorbeau despre o țară leșească, o țară turcească, o țară căzăcească, o țară ungurească, o țară frâncească, etc.

Țară înseamnă așa dar Stat, iar *țara* însemna fie Moldova, fie Muntenia, după cum cel ce vorbea era Moldovean ori Muntean.

Voiu sprijini această constatare prin câteva exemple culese din textele vechilor noastre cronici. Țara, considerată ca enti-

[1]) Ion Nistor, *Lucius Aprovianus, Eroul Țării Șipenițului*, București, 1941 (*Analele Academiei Române*, XXIII); rev. *Hrisovul*, 1941, I, p. 492, nota d-lui Dan Simonescu.

[2]) Iosif Schiopul, *op. cit.*, p. 108 și urm.

tate politică, putea fi *țară așezată*, *întemeiată*, adică țară organizată, liniștită, sau, dimpotrivă, *țară neașezată*, neorganizată. Vornicul Ureche, vorbind despre Ștefan-Vodă, fiul lui Bogdan-Vodă, zice că: « gătindu-se de mai mari lucruri să facă, nu cerca *să așeze țara*, ci de războaie se gătea, că au împărțit oștii sale steaguri, și au pus hotnogi și căpitani, carele toate cu noroc i-au venit » [1]), după ce același autor însemnase în altă parte: « iară Alexandru-Vodă au năzuit iar spre Iași, și au făcut jalbă de iznoavă spre Bogdan-Vodă. Iară craiu au făcut sfat, ce va face cu această *țară mișcătoare și neașezată* » [2]). De asemenea, Neculce scrie: « Dabija-Vodă aice în țară domnind cu pace și cu domnie așezată, cu *țară întemeiată*, era om bun și blând, fără de nicio răutate » [3]).

Domnul *domnea țara* în sensul că-și exercita toate atributele domniei recunoscute de starea dreptului public de atunci, o conducea, o guverna: « mai apoi, *domnind Alexandru-Vodă țara*, zice Ureche, întru lauda lui Dumnezeu au zidit mânăstirea Slatina cu multă cheltuială și osârdie » [4]). Domnul *ținea țara*, adică o apăra, după cum se exprimă același cronicar atunci când înregistrează ultimele momente ale lui Ștefan-Vodă: « iară când au fost aproape de săvârșenia sa, chemat-au vlădicii și toți sfetnicii săi, boierii cei mari și alții toți câți s'au prilejuit, arătându-le *cum nu vor putea ținea țara*, cum o au ținut el, ci socotind din toți mai puternic pre Turc și mai înțelept, au dat învățătură să se închine Turcilor » [5]), cuvinte din care reiese grija de căpetenie a domnului de a salva și a păstra ființa și unitatea Statului.

Sub același înțeles de Stat organizat întâlnim la fiecare pas cuvântul *țară* în expresii astăzi părăsite ca: țară descălecată, țară întreagă, țară risipită, sau ca: a nu știrbi țara, a nu strica țara. In același sens cronicile noastre vorbeau despre domnia țării, scaunul țării, oastea țării, etc.

Acest cuvânt era atât de identificat cu noțiunea de Stat și într'atât el indica pentru înaintașii noștri chiar propriul lor

[1]) Pag. 29.
[2]) Pag. 24.
[3]) *Cronica*, 1942, I, p. 43.
[4]) Ureche, p. 121.
[5]) Pag. 62.

Stat, încât devenise un adevărat nume propriu, ceea ce a impresionat atât de mult pe Dionisie Fotino, în vol. II al *Istoriei* sale, încât, atunci când a reprodus titlul lui Radu-Vodă Negru, a tradus în limba greacă « a toată Ţara Românească » cu « pasys Roumanastzaras » [1]).

Uneori prin *ţară* se înţelegea *domnia*, puterea domnească, tronul. Astfel, Ureche, narând luptele dintre cei doi fraţi, Ştefan şi Petru, fiii lui Ştefan-Vodă, succesorul lui Roman, scrie că: « au fugit Ştefan fratele cel mare la Cazimir, craiul leşesc, poftind ajutoriu, împotriva frăţine-său lui Petru, şi să i se plece cu toată ţara, iară Petru cu ajutorul unguresc *au apucat ţara* » [2]).

Alteori, înţelesul îi era întărit prin formule ce, judecate la prima vedere, ar putea apărea pleonastice astăzi. Astfel, tot Ureche zice: « nici războaie mai apoi făcea, ca să-şi apere *ţara şi pământul său* de către Ştiţi şi Goţi şi de către alţi vecini şi limbi ce era prin prejur » [3]), iar, în altă parte, acelaşi vorbind despre voivodul Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare, zice: « cu adevărat era fecior lui Ştefan-Vodă cel Bun, că întru tot semăna tătâne-său, că la războaie îi mergea cu noroc că tot izbândea, lucruri bune făcea, *ţara şi moşia sa* ca un păstor bun socotea, judecata pre direptate o făcea » [4]). Asemenea formule fericite, în care cronicarul apropia pământul sau moşia de ideea de ţară, evidenţiază pentru mine concepţia unui raport de drept, ce exista, fără îndoială, la autorul cronicii, între domn, de o parte, atunci când el însuşi era descendent de domn, « os domnesc », şi ţară, de altă parte. Domnul domnea ţara, pământul ţării fiind al lui, moşia lui. Numai constatând existenţa unei asemenea concepţii juridice, ne putem explica dreptul iniţial al domnului de a dispune de teritoriul ţării.

Dar, dacă ţara era Statul, acelaşi termen mai putea avea şi înţelesul de *popor*, întregul popor moldovean sau muntean, cu toate categoriile lui sociale. Vornicul Ureche scrie: « Ion-

1) Pag. 6.
2) Pag. 13.
3) Pag. 9.
4) Pag. 115.

Vodă, dacă au luat *credința țării*, se gătea de războiu. . .[1] »). Nicolae Costin însemnează: « Aflat-au solii lui Ștefan-Vodă pe craiul la Lăncenți și și-au dat sabia, arătând craiului, cum toată țara poftescu și primăscu pe Ștefan-Vodă, și mai bine să ție craiul cu Ștefan-Vodă, *pe carele primește țara*. . .» [2]). Tot astfel Neculce scrie: « Deĉi viind Hâncul și cu Durac sărdarul aice în Iași cu toate oștile, striga să-i prinză pre Greci, să-i omoare. Fugit-au toată boierimea, care încotro au putut. Iară Duca-Vodă văzând că s'au ridicat *atâta țară* asupra lui, au ieșit din curtea domnească cu toată casa lui și au purces în gios spre iaz » [3]). Același înțeles este folosit și atunci când cronicarii voiau să vorbească despre birurile puse pe popor: « și au scos atunci *pe țară* fumărit » sau: « scos-au niște hârtii *pe țară* mari, câte șese, câte opt ughi ».

Este înțelesul ce, mai târziu, la începutul secolului al XIX-lea, Tudor Vladimirescu da aceluiași cuvânt, când spunea, în ultima sa proclamație din 1821: « și așa înțelegând cu toții duhul acestei izbăvitoare lucrări, câți sânteți vrednici de a purta arme împotriva vrăjmașului *dreptăților țării*, veniți la mine » [4]), iar, în scrisoarea adresată boierilor la 4 Aprilie, același an: « prea bine o știu, că cererea ce ați făcut dumneavoastră către prea Inalta Poartă, ați făcut dumneavoastră după datorie, și pe dreptate, ca niște patrioți, iar nu ați făcut-o din vreo silă a mea, pentrucă eu nu caut cevaș pentru mine, *ci țara își caută dreptățile* cele robite de fanarioți » [5]).

Dar termenul *țară* nu evoca în vechea noastră limbă numai ideea de Stat sau de popor, ci avea și alte înțelesuri. Astfel, de multe ori el desemna *naționalitatea română*, pe naționali, pe pământeni, prin antiteză cu elementele străine. Exemplele care să confirme această constatare abundă; se zicea: domn de țară, boieri și boiernași de țară, curteni de țară, oaste de țară, gloate de țară, oameni de țară. « Cu boierii trăia bine până la o vreme, zice Neculce vorbind despre

[1]) *Letopiseț*, p. 155.
[2]) *Ibidem*, p. 213.
[3]) *Cronica*, pag. 49.
[4]) E. Vârtosu, *Tudor Vladimirescu, Pagini de revoltă*, 1936, p. 53.
[5]) *Ibidem*, p. 55.

Constantin Cantemir, pentrucă era *om de țară* și-i știa pre toți, tot anume, pre carele cum era » [1]. Sau, cum scrie același: « după moartea lui Ștefăniță-Vodă, feciorul lui Vasile-Vodă, în anul 7170 (1661), au trimis boierii la Poartă pre Chiriță Drace cu rugămintea dela boieri și dela țară, pre cine ar voi ei, să le deie *domn de țară* » [2]... și iarăși: « venit-au Dabija-Vodă în scaunul domnesc în Iași tuturor cu bucurie de bună părere pentru domn bun, de *boier de țară* ».

Mai semnalez, în sfârșit, și un al treilea înțeles al aceluiași cuvânt: țară mai însemna și *poporul de jos*, mulțimea, plebea, spre deosebire de clasa nobiliară a boierilor. Uneori acest înțeles rezultă din înșiși termenii întrebuințați, alteori antiteza dintre cele două clase ale poporului sau, mai precis, grija de a desprinde și a diferenția pe boieri de restul poporului este fățișă. Astfel vornicul Ureche, scrie: « după moartea lui Ștefan-Vodă cel Tânăr, strânsu-s'au boierii *și țara*, de s'au sfătuit pre cine vor alege să puie domn».. « Rădicat-au domn țării pe Ștefan-Vodă, ficior mai mic lui Pătru-Vodă, socotind boierii și țara că va semăna tătâne-său » [3], scrie Nicolae Costin, iar Ureche: « Despot-Vodă, dacă văzu că l-au viclenit toți boierii, și l-au părăsit toți slujitorii, și *țara* s'au ridicat asupra lui... » [4].

Termenul de o factură mai nouă, *stat*, chemat să desemneze forma cea mai înaltă de organizare politică a unui popor, este întâlnit cu mult mai târziu, în secolul al XIX-lea, atunci când el își face loc în terminologia actelor noastre de drept public. Este adevărat că marele logofăt Nicolae Costin îl folosește de două ori în *Letopisețul* său, atunci când sub titlul: Ponturile și legăturile între Mihai-Vodă și între Bator Jicmont craiul unguresc, scrie: « iară den partea lui Mihai-Vodă, și a *Statului Țării Rumânești* era: Eftimie, mitropolitul Târgoviștii, Theofil, episcopul de Râmnic...» [5]. In realitate, Nicolae Costin nu a putut atribui acestui termen înțelesul ce

---

1) *Cronica*, p. 115.
2) P. 37.
3) Nicolae Costin, *Letopiseț*, p. 429.
4) Ureche, p. 142.
5) Nicolae Costin, *Letopiseț*, p. 575.

el a dobândit mai târziu, ci, traducând după izvoare maghiare — și acelea .puțin sigure —, va fi înțeles greșit pluralul latin *status*, de vreme ce, în același loc, el vorbește despre *statuturile țării*, în sensul de stările sociale ale țării. Francezii nu avuseseră oare, sub vechea monarhie, *les états généraux*, adunarea reprezentanților nobleței, a clerului și a burgheziei, iar aceasta din urmă nu era oare numită « *le tiers état* », starea a treia? Declarația însăși a drepturilor omului și ale cetățeanului nu cunoaște termenul « Stat » ci numai pe cel de « societate ».

Revoluția franceză, care a ncheiat secolul al XVIII-lea, și împrejurările politice ce i-au urmat și pe care ea le-a influențat, au aruncat o umbră asupra cuvântului, al cărui înțeles am întreprins a-l cerceta pentru a pune în evidență termeni noi ca: *patrie*, *nație*. Astfel când marele logofăt al dreptății și cavaler, Constantin Sturza, dedică, în 1833, generalei obișnuite Adunări a Moldovei, ediția codicelui civil al acelui principat, vorbește despre sufletul *unei nații*, despre întemeierea fericirii *patriei*, etc. Tudor Vladimirescu, în scrisoarea ce adresează la 28 Ianuarie 1821 clucerului Constantin Ralet, ispravnicul de Mehedinți, se apără de acuzarea că ar fi un hoț, exclamând: « și iarăși zic, să știi că eu sunt cel mai bun fiu *al patriei*. . . [1])».

Regulamentele Organice se străduesc cu multă grijă să facă deosebirea între cei doi termeni: stat și țară, folosind pe cel dintâi în înțelesul său juridic și politic, atunci când vorbesc despre veniturile și cheltuelile Statului, despre *domenurile* Statului, despre sfatul Statului și chiar despre țiganii Statului; iar pe cel de al doilea mai ales în înțelesul de popor, de populație: năpăstuirile și plângerile Țării, statistica Țării, negoțul Țării, obiceiurile Țării, etc., deși aceste două legiuiri nu reușesc totdeauna să dea deosebirii un caracter absolut, căci sunt foarte frecvente cazurile când, în înțelesul Regulamentelor, cei doi termeni sunt echivalenți.

Constatări de cel mai înalt interes facem, cu privire la soarta și însemnătatea acestui cuvânt, și la Românii de peste

[1]) *Op. cit.*, p. 39.

Carpați. Incă se păstrează în Ardeal și în special la Românii din sudul acestei provincii vechile denumiri de Țară a Bârsei, Țara Oltului, Țara Hațegului, Țara Oașului, etc., denumiri prin care poporul desemnează regiunile respective și — ceea ce este caracteristic — numai regiunile pur românești.

Că este astfel și că acest cuvânt implică în sine ideea de « românesc », de « național român », stă martor faptul că Ardelenii obișnuesc încă și astăzi să se interpeleze între ei cu cuvintele: « ce mai faci, măi țară ? sau să spună unul despre altul că « este țară cu el », în îndoitul înțeles de concetățean, locuitor al aceluiași ținut, și de Român. Niciun Român nu va atribui vreodată străinului, Sas sau Ungur, un asemenea calificativ, ceea ce apare ca un indiciu indiscutabil al afirmării identității de origine și al conservării unui element de deosebire ca și de rezistență sigură împotriva încercărilor de desnaționalizare.

Dar ceea ce este încă și mai demn de notat și ce arată legătura indestructibilă dintre individ, națiune și pământ, este faptul că, deși locuitori și cetățeni ai aceluiași Stat politic, dar care nu era al lor, fie că el era un Stat maghiar de sine stătător, fie că făcea parte din țările imperiului habsburgic, Ardelenii nu au desemnat niciodată cu numele de « țară » Statul legal, din care făceau parte, ci principatele românești și, în special, Țara Românească, ce reprezenta pentru ei Statul național și liber, din care s'au socotit totdeauna că făceau parte.

Nu numai vechi documente ardelene, cum sunt documentele brașovene, ne confirmă aceasta, dar faptul îl întâlnim și astăzi în vorbirea curentă de peste Carpați.

Am crezut că poate înfățișa pentru istoria limbii noastre ca și pentru aceea a dreptului nostru public un interes deosebit evoluția înțelesului acestui cuvânt, pe care nu l-au avut nici italianul *terra*, nici francezul *terre*, nici spaniolul *tierra*, nici portughezul *terra*, învederând astfel rolul ce pământul l-a jucat în formarea ideii de Stat la Români. Prin *terra* strămoșii noștri veniți din interiorul Imperiului Roman, sol-

dații atâtor legiuni [1]), care au ocupat vechea Dacie sau numai s'au perindat prin ea, veteranii și colonii, numeau pământul acea *Gaea*, pe care Grecii Theogoniei lui Hesiod o considerau ca principiu al întregului univers, element divin din care au născut atât zeii cât și oamenii. Este neîndoios că și urmașii primilor noștri înaintași au folosit același cuvânt cu același înțeles, care a început a însemna o întreagă regiune, o țară, îndată ce au apărut cele dintâi colectivități cu caracter de unități politice, voivodate, principate. Din acel moment înțelesul cuvântului nu a făcut decât să se întărească și să se lărgească, cuprinzând în el întregul Stat. Pământul, *terra*, se confundă cu poporul; el conține acum în sine raportul juridic dintre colectivitatea Românilor, așezați între aceleași hotare, și pământul lor, dreptul națiunii asupra pământului ei. Pentru acela, care a avut nenorocirea de a fi izgonit de împrejurări de pe pământul țării, pentru fugarul printre străini fără putință de reîntoarcere, această legătură s'a rupt. El era un *deștărat*, cuvânt pe care limba noastră actuală l-a părăsit.

Dar *țară* nu este numai pământul ci este și națiunea, rasa de oameni liberi și mândri, pe care acest pământ a zămislit-o, a hrănit-o și a făcut-o să trăiască, rasă care aparține acestui pământ iar nu altuia, după cum pământul aparține acestei rase iar nu alteia. Această națiune a rămas statornică și neclintită pe pământul, de care ea este prinsă prin cele mai adânci și puternice rădăcini, oricât de aspre au fost viforele ce au trecut peste capul ei și oricât de îmbelșugat a fost sângele vărsat pentru apărarea acestui pământ. Aceasta este națiunea, despre care N i c u l a e I o r g a spunea odinioară: « ea nu se poate umili pentru totdeauna și nu se poate nimici de nimeni, nici de-a-lungul sutelor de ani. E lucru primordial și plastic. Dela dânsa vine totul. Ea întinde Statul în ceasurile cele bune, ea, în ceasurile rele, îl resoarbe, îl ascunde în misterul ei sacru, până la o altă răsărire, ca arborele care-și închide vlaga în toamnă pentru o nouă primăvară » [2]).

---

[1]) Legiunea I-a Italică, II-a Augusta, IV-a Flavia, V-a Macedonica, VII-a Claudia, XII-a Gemină, I-a Ajutrix și I-a Minervia (Pia Fidelis) (I. S c h i o p u l, *op. cit.*, p. 126).

[2]) *Neamul Românesc.*

Ţara este Statul închegat, care conţine în sine atât naţiunea cât şi solul, Statul organizat, aşezat şi paşnic, care stărue pe drumul hotărît de soartă; Statul născut în mod natural din pământul plămădit cu sânge iar nu o simplă creaţiune juridică de moment a unor interese şi acorduri internaţionale.

Dar *ţară* este, mai presus de toate, o noţiune ce trece dincolo de hotarele dreptului public, căci înseamnă pentru noi însăşi patria, care este nu un cuvânt van, ce ar ascunde vreo iluzie sau vreun artificiu; patria, care nu este o prejudecată ci, cum s'a mai spus, cea mai mare, cea mai înaltă şi mai frumoasă realitate omenească. Patria, descrisă de scriitori cântată de poeţi, iubită şi apărată de toţi aceia, care au împlântată în ei conştiinţa că nu sunt un produs al întâmplării ci un produs al acestui pământ.

Ţară este pentru noi un cuvânt vechiu ca şi neamul nostru, pe care limba îl păstrează cu veneraţie în cutele ei, ca pe o comoară sfântă şi preţioasă! Cuvânt minunat, care închide în el toate durerile şi toate luptele, toate înfrângerile şi toate izbânzile, toate drepturile noastre! Cuvânt, care simbolizează contopirea într'un singur corp a pământului cu neamul care-l frământă şi-l rodeşte, unitatea acestui neam şi libertatea lui.

Ţară este pentru noi un cuvânt magic, care ne încălzeşte inimile de douăzeci de secole şi care însumează idealul constant şi etern al poporului nostru.

PROBLEMA TRANSILVANĂ
ÎN TIMPUL LUI CUZA ȘI CAROL I

DE

I. LUPAȘ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 18 Mai 1946

I

Problema transilvană a dat prilej de frământări seculare. In deosebi dela jumătatea veacului XVIII înainte, ivindu-se tendința latifundiarilor transilvani de a se uni cu tovarășii lor privilegiați de dincolo de Tisa, a început să fie Marele Principat al Transilvaniei îngrijorat de soarta, ce-l aștepta din partea vechilor exploatatori, caracterizați de către cronicarul medieval drept niște potentați doritori să trăiască în trândăvie, *(«potiores regni vivere volentes otiose»)*.

Pentru orice cunoscător al realităților etnice și sociale din cuprinsul Transilvaniei, era cu desăvârșire clar că îndată ce ideile democratice ale revoluției franceze, vor fi izbutit să contribue la surparea constituției feudale transilvane, va ieși neîntârziat la iveală caracterul covârșitor românesc al acestei țări, urmând să indice și să impună ca necesitate istorică nu o unire efemeră cu Regatul ungar, ci una perpetuă dorită de majoritatea populației: *Unirea cu Muntenia și cu Moldova*, fiind — după constatarea dietei transilvane dela Alba-Iulia (1619) — « aproape din fiecare sat de sub munte *drumuri libere, deschise spre cele două Țări române* » [1]).

[1]) *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae*, vol. VII, p. 514: « *csaknem minden havasok alatt való falvakról szabados utak nyitattnak ès tartatnak az két Olák országra* ».

Curentul democratic s'a răspândit în cuprinsul Transilvaniei atât de repede, încât guvernatorul Gheorghe Bánffi, speriat de svonul că anume ziare româneşti, tipărite la Viena de Ioan Piuariu-Molnar în colaborare cu Paul Iorgovici, ar fi pătruns până la curtea episcopului ortodox Gherasim Adamovici, s'a simţit îndemnat a ruga Curtea din Viena să interzică tipărirea şi difuzarea gazetelor româneşti pentru motivul că periculoasele idei de libertate ale Francezilor — «*perniciosissima Gallicanae licentiae principia*» [1]) — se pot propaga repede prin mijlocirea acestor gazete, contribuind la «sguduirea liniştei publice».

Cu toată vigilenţa Contelui Bánffi — acest reprezentant tipic al aristocraţiei transilvane — şi cu tot sprijinul ce n'a întârziat să-i încuviinţeze sistemul poliţist al Curţii din Viena, suprimând libertatea cuvântului tipărit, regimul feudal n'a mai putut fi salvat decât cu mari dificultăţi printr'o agonie prelungită până în epoca dualismului austro-ungar (1867—1918).

Agonia aceasta părea să-şi găsească obştescul sfârşit în frământările revoluţionare din anii 1848—1849. Poate l-ar fi şi găsit, dacă forţele populare în pornirea lor de a se «uni cu Ţara» (sub care înţelegeau exclusiv Ţara Românească) nu ar fi întâmpinat resistenţa îndârjită a reacţiunii austriace. Dându-şi aceasta seama, deopotrivă cu latifundarii Transilvaniei, de primejdia ce-o ameninţa din partea curentului democratic, după un deceniu de regim absolutist (1850—1860) şi după scurta experienţă a dietei sibiene (1863—1864) de a părăsi temeiurile constituţiei feudale, a revenit din nou la învechitul sistem, convocând la Cluj o dietă în baza legii electorale dela 1791, deci cu reprezentanţi culeşi în majoritate covârşitoare din rândurile feudalilor. Prin majoritatea aceasta artificială a fost sacrificată pripit însaşi fiinţa de stat a Marelui Principat Transilvan. Se ştia că numai prin votul aristocraţilor, reprezentanţi totuşi ai unei prea firave minorităţi a populaţiei mai poate fi ţinut sub obroc caracterul românesc al Transilvaniei, câtă vreme dintr'un vot popular, exprimat

[1]) I. Lupaş, *Studii Istorice*, vol. V, Sibiu-Cluj, 1945—1946, p. 307.

pe temeiuri democratice, nu poate răsări decât o Transilvanie oficială, corespunzătoare cu realităţile ei etnice, o Transilvanie în preponderenţă românească, împestriţată în cursul timpului cu anume infiltraţiuni alogene.

Cu toate că împrejurările de furtună revoluţionară ale anului 1848 nu dăduseră prilej să fie fixat în programele politice de atunci postulatul acestei uniri, în publicistica vremii începeau să apară destul de lămurite rostiri, prevestindu-i realizarea într'un viitor nu prea îndepărtat. Astfel clarvăzătorul publicist transilvan Daniil Roth, tipărind la Sibiu în Mai 1848 cunoscuta sa broşură *Despre unire şi despre posibilitatea unei Monarhii daco-române sub Coroana Austriei*, îşi luase libertatea să prorocească în cuprinsul ei că viitorul Daciei (adică al Transilvaniei, Moldovei şi Valahiei) nu aparţine nici naţiunii maghiare, nici naţiunii germane, ci numerosului vlăstar etnic al naţiunii române » [1]). Iar în luna următoare se făcea, în numărul din 10 Iunie 1848 al ziarului parisian *La Reforme* în legătură cu Adunarea Naţională de pe Câmpia Libertăţii (15 Mai) o constatare preţioasă ca aceasta: « *Iată sâmburele Regatului daco-român*, care va cuprinde în scurtă vreme, fără îndoială, şi pe Românii din Moldova şi din Valahia (Ţara Românească) populaţie care oscilează ca un suflet ce-şi caută trupul »[2]). Iar preotul-martir Ştefan L. Roth, ca martor ocular al Adunării de pe Câmpia Libertăţii, scria că fâlfâirea *tricolorului romănesc* pe malul Târnavelor a pricinuit bătăi de inimă şi *la Bucureşti şi la Iaşi*[3]).

Mulţumită stăruinţelor lui Ioan Maiorescu, plecat anume în scop de lămurire a opiniei publice europene asupra chestiunii române,— în cel dintâi parlament întrunit la Frankfurt a.M., să discute posibilitatea de înfăptuire a unităţii politice germane, s'a auzit cuvântul deputatului Förster rostind adevărul că progresul Transilvaniei este posibil *numai* prin unirea

[1]) D. Roth, *Von der Union und nebenbei ein Wort für eine mögliche dakorom. Monarchie unter Oesterreichs Krone*, Sibiu, 1848, p. 43: « Die Zukunft Daziens (Siebenbürgen, Moldau, Walachei) gehört weder der magyarischen, noch der deutschen Nation, *sie gehört dem zahlreichen Volksstamme der walachischen Nation* ».

[2]) *Universul*, Nr. 218 din 12 Aug. 1943, art.: *Părerile unui surghiunit de bună voie*, (publ. de Z. Pâclişanu).

[3]) I. Lupaş, *Studii Istorice*, vol. III, p. 251.

acestei ţări cu Principatele Dunărene [1]). N. Bălcescu scriind lui Ion Ghica la 4 Ianuarie 1849, îşi mărturisea convingerea că « Transilvania se face cu totul ţară românească » [2]), după ce într'o scrisoare anterioară îşi exprimase credinţa că « soarta românimii va fi mult îmbunătăţită şi că Transilvania şi Banatul, desmădulate de Ungaria, s'au apropiat mult de unirea cu noi » [3]). Ioan Ghica sublinia şi el că Transilvania, dacă e o cetate tare pentru Ungaria « pentru Români este ceva mai mult, este o chestiune de naţionalitate, o chestiune vitală » [4]).

Deceniul absolutismului austriac n'a reuşit să slăbească, dimpotrivă a contribuit să intensifice această solidaritate, care şi-a putut găsi prilejuri de afirmare chiar şi sub regimul totalei oprelişti a oricărei manifestări de ordin politic.

In cursul războiului Crimeei pătrunzând trupele de ocupaţie austriacă în Muntenia şi în Moldova, politica vieneză credea momentul potrivit spre a încerca să-şi realizeze aspiraţiile de expansiune sudestică şi de înrâurire predominantă asupra celor două ţări. Nu vor fi lipsit atunci oameni inclinaţi a se legăna în iluzia, care-i animase şi la 1848—1849 şi mai târziu, că unitatea naţională-politică a Românilor ar putea fi înfăptuită cu ajutorul « cătanelor împărăteşti ». Camil Cavour, făuritorul de mai târziu al unităţii politice italiene, prezentase la Viena în 1856, un proiect propunând să fie aşezat Domn al Ţării Româneşti şi al Moldovei Ducele de Modena, un Habsburg din ramura de Este, iar în schimb Parma şi Modena să fie cedate Sardiniei. Istoricul austriac Heinrich Friedjung, comunicând acest amănunt, adaugă că Napoleon al III-lea nu era potrivnic proiectului, întru cât realizarea lui ar fi accelerat înjghebarea *unui Stat român* [5]). Pentru Austria

---

[1]) G. I. Brătianu, *Rumänische Einheit*, Bukarest, 1944, pp. 235—236: « Siebenbürgen kann bei seiner geographischen Lage *nur* dann zu materieller Wohlfahrt gelangen, wenn es mit den Donaufürstentümern vereinigt ist ».

[2]) Ghica, *Amintiri din pribegie după 1848*, în colecţia *Clasicii români comentaţi*, vol. II, pp. 9—10.

[3]) *Ibidem*, p. 6.

[4]) *Ibidem*, vol. I, p. 167.

[5]) H. Friedjung, *der Krimkrieg und die österreichische Politik*, Stuttgart u. Berlin, 1907, pp. 189—190: « Cavour machte in einer im *Februar 1856* eingereichten Denkschrift . . . einen Vorschlag, der für Oesterreich ebenso vorteilhaft war wie

ar fi deschis perspective favorabile aşezarea unui Habsburg în scaunul domnesc din Bucureşti. Era însă mai mult decât problematică învoirea Rusiei. In cele din urmă, proiectul lui Cavour a rămas fără nicio consecinţă practică, politica vieneză refuzând să audă ceva despre o eventuală unire a Principatelor Române.

II

Evenimentele luând cu totul altă desfăşurare, mai puţin prielnică intereselor austriace, era explicabilă teama şi neliniştea cercurilor vieneze, în stare să-şi dea seama de consecinţele inevitabile ale Unirii Principatelor, asupra ţărilor locuite de Românii din cuprinsul Monarhiei habsburgice. Baronul Prokesch-Osten, reprezentantul Austriei la Constantinopol, într'o notă adresată lui Thouvenel, ministrul Franţei, nu întârzie a da expresiune acestei temeri afirmând la 1857, că sprijinirea Românilor din Principate în năzuinţa lor de a se uni într'o singură ţară, va avea drept urmare că ei, găsindu-şi ţara prea mică « vor aspira la un Stat independent, cuprinzând Bucovina, Transilvania, Banatul şi cu pretenţiunea Balcanilor ca frontieră. Frumoasă preocupare pentru Austria! Nu, un asemenea Stat nu trebue să existe. El ar ameninţa Austria până în măduva oaselor » [1]). Teama exprimată aşa de categoric prin condeiul baronului Prokesch-

für Italien. Er verlangte Reformen im Kirchenstaate und in Neapel, sowie in den italienischen Staaten; Oesterreich solle auf seine Besatzungsrechte in Piacenza und Ferrara verzichten; Modena und Parma wären mit Sardinien zu vereinigen; dafür aber sei der Herzog von Modena, ein Habsburger aus dem Esteschen Zweige, so zu entschädigen, dass man ihn zum Fürsten der Moldau und der Walachei erhebe. Es scheint, dass Napoleon diesen Plänen nicht abhold war, weil dadurch *die Bildung eines rumänischen Staates beschleunigt wäre*. Welch günstige Aussichten eröffneten sich doch für Oesterreich, wenn in Bukarest ein habsburgischer Vasall sass, während Sardinien nur die unwichtige Vegrösserung durch Parma und Modena erfuhr. Es war allerdings mehr als fraglich, ob Russland eingewilligt hätte. Doch kam es nicht einmal zu Verhandlungen über den merkwürdigen Plan, da man in Wien den Gedanken eines solchen Ausgleichs mit Sardinien von der Schwelle wies; man befürchtete als notwendige Folge auch den Verlust der Lombardei und Venetiens. Napoleon steckte bezüglich der Donaufürstentümer beim Grafen Buol einen Fühler an, aber dieser *wollte von dieser Vereinigung auch unter Oesterreich günstigen Verhältnissen nicht sprechen hören* » (Hübner, zum 6, 7 und 8 März 1856) Cf. şi Marina I. Lupaş, *Un episod din istoria diplomatică italiană în legătură cu Principatele Române*. Bucureşti 1936.

[1]) I. Lupaş, *Istoria Românilor*, ed. XV, Sibiu, 1944, p. 448.

Osten, a continuat să frământe cercurile Burgului vienez, fără încetare, timp de 61 de ani.

In preajma Unirii Principatelor şeful administrativ al circumscripţiei Orăştie, Thiemann ţinea să informeze, la 3 Aprilie 1858, pe Alexandru Bach, ministrul de interne austriac, despre starea de spirit din Transilvania comunicându-i că *unirea celor două Principate* va contribui să verifice din nou ideea Dacoromâniei, idee pe care el o crezuse aţipită în timpul regimului absolutist [1]).

Prezenta comunicare, neurmărind însă scopul să înfăţişeze problema transilvană, în numeroasele ei complicaţii şi peripeţii din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, se va limita numai la schiţarea consecinţelor inevitabile, ce trebuia în chip firesc să aibă asupra ei *Unirea dela 1859* şi a câtorva momente potrivite să indice atitudinea, aproape identică, a celor doi Domnitori: Cuza-Vodă şi Regele Carol I, în această chestiune de importanţă vitală pentru românism.

După îndoita alegere a lui Cuza în politica Monarhiei austriace, prin izbucnirea războiului cu Sardinia în primăvara anului 1859, s'au ivit numaidecât astfel de complicaţiuni încât o eventuală desfacere a teritoriilor locuite de Români nu părea nicidecum exclusă. Curtea din Viena avea serioase motive de îngrijorare în această privinţă mai ales după ce aflase că emisarii lui Kossuth fuseseră trimişi din Torino să încerce a pregăti o nouă răscoală în Ungaria.

Cum se obişnuia în asemenea împrejurări de nesiguranţă, declaraţiuni de « alipire către înalta casă împărătească » şi expresiuni de mâhnire că Impăratul este din nou « neliniştit în sfintele sale drepturi prin vecini usurpatori » — nu au lipsit. Astfel de manifestări au fost « smulse » cârmuitorului sufletesc al mulţimilor ordodoxe-române din Transilvania, lui Andrei Şaguna, despre care colonelul Jankowsky raportase din Sibiu la Viena că se bucură de cea mai mare auto-

[1]) M. Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848—1859*, Bucureşti, 1929, pp. 244—245: « Die Vereinigung der beiden Fürstentümer würde die neuen schlummernden Ideen eines dacoromanischen Reiches bald neuerdings beleben ».

ritate înaintea credincioşilor săi, *cuvintele lui fiind pentru popor sfinte* »[1]).

Pentru această manifestare i s'a adus lui Şaguna în presa maghiară din Cluj învinuirea de « iperloialitate » [2]). Iar *Steaua Dunării* din Iaşi, reproducând textual o circulară din 20 Aprilie 1859, scrie că nu poate face niciun comentar [3]) « unui act ca acesta, prin care un cap al religiei româneşti cearcă a înarma braţele Românilor în contra fraţilor lor italieni »... şi presupune că « fratricidele vorbe înşirate de Şaguna în manifestul său i-au fost smulse de neamicii românismului ».

Destul de ciudată impresiune făcuse la Iaşi o scrisoare trimisă de Gheorghe Bariţiu din Braşov la 1 Mai 1859, cu scop de a rectifica o ştire, publicată în *Steaua Dunării* dela 9 Aprilie cu privire la numirea lui în postul de « inspector al şcoalelor naţionale din Moldova ». In legătură cu ştirea aceasta se făcea din partea redacţiei observarea că, deşi Bariţiu are ca « vechiu ziarist transilvan » « merite incontestabile » poate că nu întruneşte condiţiunile stipulate în legile şcolare locale adăugând că el « este foarte legat în interese cu Austria, fie prin Fabrica de hârtie dela Zerneşti, fie prin orice alte daraveri comerciale », aşa încât nu se va putea « lăpăda de protecţia ei »[4]).

In rectificarea sa nu se mulţumeşte Bariţiu să arate, că i s'a oferit postul acesta, ca şi alte două servicii în Moldova, fără să-i fi trecut « prin vis » a cere « aşa ceva ». El găseşte prilej să ridice contra ambelor Principate învinuirea că la cârma lor ar domni « un fel de răceală tradiţională către tot

[1]) M. Popescu, *op. cit.*, p. 265: « Bischof Schaguna übt auf die nichtunirten Rumänen Siebenbürgens fast unglaublichen Einfluss. Seine Worte sind dem Volke heilig ». Acelaşi colonel raportase la 20 Febr. 1859 despre cei trei episcopi: *Haynald* din Alba-Iulia prezentându-l ca pe unul, care nu-şi poate ascunde slăbiciunea pentru maghiarism, *Şaguna* din Sibiu — « klug und berechnend . . ., loyal ans Karakter — şi *Alexandru Şuluţiu* din Blaj, « ein alter willensschwacher Mann, dem die möglichste Erhöhung der Einkünfte allein am Herzen liegt », *Ibidem*, pp. 259—260. Iar Thiemann raportase din Orăştie la 13 Martie 1856 astfel: « Schaguna weit tätiger und kluger ist als der beschrenkte Schulutz, der in dem abgelegenen Blasendorf sitzt und von dem Niemand spricht » (p. 174).

[2]) I. Lupaş, *Mitropolitul Andrei Şaguna*, monografie istorică, Sibiu, 1909, p. 219.

[3]) *Steaua Dunării*, Nr. 94 din 8 Mai 1859, p. 366.

[4]) *Steaua Dunării*, Nr. 73 din 9 Mai 1859, p. 285.

ce este ardelean, iar acea răceală trece din epocă în epocă într'un fel de antipatie înfundată, în ură și adeseori în prigonire »[1]).

Relativ la « protecția austriacă » ținea să adauge Barițiu că până nu este cineva « sigur de a prospera sub o nouă protecție », ar fi un fel de « gogomănie... de a se pune el însuși între drumuri... Mai întâi să ne cunoaștem, Domnilor, să vedem dacă mă veți putea suferi în mijlocul dv.; din partea mea fiți siguri, că precum în trecuții 23 de ani mi-a bătut pulsul inimii mai mult pentru dv., așa și de aici înainte eu tot acela voiu fi ». Redacția exprimându-și părerea de rău că Barițiu « unul din campionii cei mai iluștri ai românismului » a putut « să găsească în inima sa în destulă mânie » ca să scrie, cum a scris despre protecția cea nouă, care nu poate fi decât « aceea a unui guvernământ național românesc », își încheie comentarul cu aceste cuvinte concludente: « Când cuiva în decurgere de 23 de ani i-a bătut pulsul inimii pentru românism, să ne dea voie d-l Bariț a zice că nu este *prosperitate*, care să poată opri bătaia acelui puls generos și sfânt. De sigur știm, că inima d-lui Bariț e mai mare de cum *răuvoitorii românității l-au ademenit* să ne-o arate în rândurile cu care ne onoră » [2]).

Aceste manifestări din partea celor două personalități, cu rol adeseori determinant în vieața publică românească din Transilvania, sunt explicabile prin starea de războiu din cuprinsul Monarhiei habsburgice. Ele nu pot fi însă considerate ca expresiune credincioasă a stării de spirit, de care erau dominate mulțimile românești transilvane, când au aflat că unirea celor două țări surori din Sudul și Răsăritul Carpaților devenise fapt împlinit deschizându-se, chiar înainte de ratificarea lui din partea Marilor Puteri europene, perspectiva unei eventuale împliniri a vechii dorințe, de a fi laolaltă sub aceeași cârmă, cum s'a întâmplat să mai fie odată, înainte cu două veacuri și jumătate, în zilele neuitatului Mihai.

---

[1]) *Ibidem*, Nr. 104 din 20 Mai 1859, p. 406. Ca să trezească o aparență de obiectivitate, G. B. ținea să mai atenueze acuzația inoportună, motivând-o așa: « Ce e drept, Ardelenii încă poartă vina, încât adecă ei nu știu să fie mlădioși ca Grecii, nici obraznici ca Francezii, să știe svârli la complimente, căci atunci poate ar fi și ei mai bine primiți ».

[2]) *Ibidem*, p. 405.

Acestei stări de spirit transilvan a reuşit să-i dea glas un al treilea dintre foştii organizatori ai Adunării Naţionale de pe Câmpia Libertăţii, un istoric şi jurist, pe cât de entusiast pe atât de erudit, căruia Vodă-Cuza n'a stat mai târziu la îndoială să-i încredinţeze conducerea Ministerului de justiţie într'un guvern prezidat de Mihail Kogălniceanu (1863).

Era Alexandru Papiu-Ilarian care, după ce trecuse Munţii, în atmosfera de libertate a Moldovei se simţea mai descătuşat decât colegii săi rămaşi sub protecţie austriacă în Transilvania [1]). Intr'un memoriu adresat lui Cuza-Vodă el exprima părerea că « poate cea mai apropiată luptă în Răsăritul Europei e revoluţiunea ungurească » şi că « această revoluţiune, dacă ar triumfa, ar putea să schimbe faţa Europei şi poziţiunea politică a Românilor ». Invocând numele lui Mihai, înfăptuitorul Unirii dela 1600, şi afirmând că Românii din Transilvania « bărbaţi şi femei, bătrâni şi tineri, *toţi ar fi gata să moară* pentru Domnul Cuza », Papiu îşi încheia memoriul cu dorinţa, care nu era numai a lui: « O Principe şi Doamne al Românilor! fie ca să vă steie în ajutor geniul naţiunii române, să răzbunaţi cu înţelepciune moartea şi să fiţi executorul fericit al planului celui mai mare Domn şi Român, ce a avut vreodată Dacia lui Traian » [2]).

Consecinţa Unirii dela 1859 precum şi extinderea ei asupra Transilvaniei nu era decât prea firească, dată fiind preponderanţa numerică a elementului etnic românesc dintre Carpaţi şi Tisa, preponderanţă care determinase pe un călător apusean să sublinieze ca o *certitudine matematică* inevitabila contopire a elementelor alogene, de colonizaţiune târzie, în masa covârşitoare a elementului de baştină [3]).

---

[1]) V. Pârvan, *Activitatea politică a lui Alex. Papiu-Ilarian*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Bucureşti, 1903, p. 375 sq.

[2]) I. Lupaş, *Epocele principale în istoria Românilor*, ed. II, Cluj, 1928, p. 133.

[3]) Quitzmann, *Deutsche Briefe über den Orient*, Stuttgart, 1848, p. 201: « Es lässt sich schon jetzt *matematisch* der Zeitpunkt vorausbestimmen, an welchem nicht etwa durch Verschmelzung der gegenwärtigen Nationalitäten eine sogenannte Siebenbürger Nation entstehen werde, sondern an welchem vielmehr die drei übrigen Völkerstämme (Magyaren, Sachsen und Szekler) *in dem romanischen Elemente vollkommen aufgegangen sein werden* ».

Cuza însuşi nu era străin de dorinţa să se învrednicească a vedea Transilvania îmbrăţişată, şi în sens politic, de Principatele-Unite.

Dar putea să-şi dea seama de situaţia delicată, ce i s'ar crea lui şi Ţărilor-Unite prin nerespectarea dispoziţiilor cuprinse în Convenţia dela Paris (1858). Faptul împlinit prin îndoita lui alegere a neliniştit Puterile protectoare, de tutela cărora cercau să se emancipeze Românii socotind-o incompatibilă cu « simţimintele unui popor, a cărui conştiinţă naţională ajunsese un fapt recunoscut ». Norocul lui şi al neamului nostru a fost, că reacţiunile cercurilor diplomatice s'au arătat atunci « extrem de variate ». Cavour s'a grăbit să declare, că alegerea fusese legală. Consilierii juridici ai Angliei arătară că « îndoita alegere constituia în adevăr o încălcare a Convenţiei ». Walewski o considera drept « manifestare izbitoare a voinţei naţionale » socotind că ar fi bine să se cerceteze, dacă dorinţele astfel exprimate nu ar trebui îndeplinite. Rusia, mulţumită de rezultatul pecetluit prin alegerea dela 24 Ianuarie, deşi admitea că « la dreptul vorbind, Convenţia nu îndreptăţea alegerea făcută », exprima totuşi părerea că « Puterile ar face bine să o recunoască ». Austria era mai rezervată, aşteptând să vadă, cum va proceda Poarta Otomană. Totuşi Buol scria lui Prokesch că alegerea lui Cuza la Bucureşti « încununase în chip izbitor manoperele partidului desordinei şi al anarhiei, care lucra sub imbold străin ». Poarta urma să ceară convocarea unei conferenţe [1]).

In astfel de împrejurări, dându-şi seama că pentru realizarea proiectelor uriaşe ale Daco-României nu sosise încă momentul istoric, Cuza a refuzat « să se arunce în aventuri, dar a rămas ferm hotărît să privegheze necontenit spre a putea fi ferit de vreo primejduire oricare element « ce poartă numele de Român » [2]).

Aceste consideraţiuni l-au determinat să fie rezervat, când generalul Klapka sosise la Iaşi în Martie 1859 cu un proiect

---

[1]) T. W. Riker, *Cum s'a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale 1854—1866*, trad. de Alice L. Bădescu, Bucureşti, 1944, pp. 272—273.

[2]) Gh. I. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza-Vodă şi desvoltarea ideii de unitate naţională*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 119.

de convenţie, învitându-l să colaboreze cu Sardinia în vederea unui atac împotriva Ungariei... şi să primească Bucovina ca răsplată (deşi Bălăceanu, reprezentantul Principatelor la Turin, încercase zadarnic să capete şi Transilvania). Intru cât priveşte Sardinia, aceasta trebuia să procure arme pentru echiparea a 30.000 de oameni.., iar Cuza la moment potrivit avea să proclame Unirea şi să anunţe un războiu pentru descătuşarea fraţilor asupriţi de peste Munţi. Mai târziu, alt svon spunea că această convenţie fusese chiar ratificată de Cuza în Iulie şi că el şi Klapka hotărîseră ultimele amănunte ale proiectului ». Aceste informaţiuni păstrate în scrierile lui Kossuth din emigraţie — « Irataim az emigracióbób » — nu mai sunt acceptate de critica istorică scrupuloasă, care stărue în opinia că povestea relativă la « presupusa înţelegere » dintre Cuza şi Klapka « trebue privită cu prudenţă » [1]). Oricum, pare prea puţin plausibil ca un om de stat atât de ager ca Vodă-Cuza să se fi aşteptat a căpăta mai uşor Unirea printr'o conspiraţie, care avea să pricinuiască aproape sigur un conflict european — poate chiar intervenţia străinătăţii — decât dând Puterilor ce-l sprijineau, dovada destoiniciei lui de a domni în Principate cu înţelepciune şi cu moderaţiune... este foarte probabil să fi dat Cuza-Vodă oarecari asigurări că va colabora (cel puţin pasiv) la un atac împotriva Ungariei, în schimbul dreptului de a căpăta Bucovina, dacă o putea câştiga... Avea însă destulă agerime pentru a-şi da seama, că nu trebuia să se lase târît în vâltoare. De aceea, e îndoielnic să fi mers atât de departe, încât să ratifice convenţia

[1]) Insuşi textul publicat în *Memoriile lui Kossuth* (vol. I, pp. 369—371), în traducere maghiară după original francez, e lipsit de orice semnătură. El a putut fi deci un simplu proiect, prezentat de Klapka, fără să fi fost acceptat numaidecât din partea lui Cuza. Kossuth atribue lui D. Brătianu stăruinţa de a fi zădărnicit convenţia iniţiată de Klapka. Ca dovadă reproduce tot în traducere m. declaraţia, făcută de Brătianu lui Cavour, cunoscuta declaraţie categorică, arătând că în problema transilvană este cu totul exclusă orice înţelegere cu Ungaria, fiindcă « Românii de peste Carpaţi vor să se unească cu noi; noi le-am promis tot sprijinul nostru; ar fi *o trădare*, dacă i-am ceda Ungariei. Dreptul istoric, invocat de Ungaria, *e ridicol* » (p. 385: « . . . mi sohasem juthatunk egyetértésre Erdély iránt, melyet mi Magyarországnak át nem engedhetünk semmi szin alatt. A Kárpáton tuli románok velünk akarnak egyesülni, mi megigértük nekik, hogy támogatni fogjuk; árulás volna, ha őket Magyarországnak átengednök. A történelmi jog, melyre Magyarország hivatkozik, nevestéges »).

(cu a cărei redactare e posibil să-l fi însărcinat pe Bălăceanu) [1].

Adevărat că în cuvântul rostit către ostaşii munteni şi moldoveni, concentraţi în tabăra de lângă Ploeşti, entusiasmându-i că « Ţara îşi aşteaptă dela eroismul lor mărirea », s'ar fi putut descoperi gândul unei intervenţiuni armate. S'a oprit însă la această rostire, fără să mai fi făcut vreun pas pentru transformarea gândului în faptă [2].

Prudenţa lui Cuza a fost deplin verificată de evenimentele ce au urmat. Dar speranţa unei înfăptuiri, nu prea depărtate, a idealului de unitate continua să-l însufleţească, precum rezultă şi din gândul strecurat cu dibăcie în adresa de felicitare, trimisă în Martie 1861 lui Victor Emanuel II, după proclamarea oficială a Regatului, felicitare ţinută în aceşti termeni: « Italienii, fraţii noştri mai mari, şi-au atins scopul înaintea noastră. Departe însă de a-i pismui, salutăm dimpotrivă izbânda lor ca o chezăşie şi o nădejde pentru viitorul nostru » [3]. Iar când a primit în audienţă la Bucureşti, în ziua de 28 Mai 1863, pe generalul Iosif Türr, adjutant al regelui Victor Emanuel, toate stăruinţele repetate de a-l îndupleca să sprijinească Italia într'o eventuală ofensivă nouă contra Austriei, le-a întâmpinat Cuza cu următoarele obiecţiuni: « In ce priveşte ajutorul, pe care ar trebui să-l dau proiectului ce-mi prezentaţi, aceasta este o chestiune foarte gravă. E neîndoielnic, că Austria a văzut cu ochi răi stabilirea ordinei actuale în România şi este nu mai puţin sigur, că nu ne doreşte mult bine. Dar voiu consulta înainte de toate interesele ţării mele. Să dăm cărţile pe faţă, nu-i aşa? Am, nu pot să nu am, o deosebită simpatie pentru o chestiune de naţionalitate. Ei bine, vă declar totuşi că în eventuali-

---

[1]) T. W. Riker, *op. cit.*, pp. 340—342. Cf. şi Gh. Brătianu, *Rumänische Einheit*, p. 260. Intr'o scrisoare din 13/25 Mai 1859 ruga D. Brătianu pe Ştefan Golescu, să stăruie a se trimite un Francez în locul lui Klapka, fiindcă acesta « cu tot talentul lui, în calitatea sa de Ungur, ar fi bănuit Românilor », cf. Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, Bucureşti, 1934, vol. II, p. 237.

[2]) Gh. I. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza-Vodă, în Rev. Ist. Rom.*, II (1932), pp. 119 şi 125.

[3]) Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă* Iaşi 1903 vol I. p. 100 înfiinţarea taberei era în legătură cu războiul dintre Franţa şi Austria, declarat 16/29 Aprilie 1859, decretul pt. întocmirea taberei e datat din 14/26 Aprilie.

tatea, pe care o prevedeţi, n'aş putea contribui la ridicarea (răscoala) Ungariei înainte de a şti cu deplină siguranţă, că Maghiarii s'au înţeles în sfârşit cu Românii de dincolo de Carpaţi ». Era deci hotărît să nu dea ajutor pentru o eventuală mişcare maghiară împotriva Austriei « cât timp nu se va ţinea seamă de drepturile Românilor din Transilvania »[1]).

Cu toate că situaţia sa politică era la 1863 cu mult mai consolidată decât în primăvara anului 1859 — Cuza-Vodă înţelegea că nu sosise încă momentul pentru alipirea Transilvaniei la România. Stăruia însă ca fiinţa elementului etnic băştinaş dintre Carpaţi şi Tisa, precum şi drepturile lui să fie respectate.

Un pas în direcţiunea aceasta părea chemată să-l facă dieta transilvană din 1863—1864, convocată la Sibiu cu mandat precis de a împlini vechile şi adeseori repetatele cereri de egală îndreptăţire a Românilor cu faimoasele « trei naţiuni » privilegiate ale Constituţiei feudale transilvane. Legea votată atunci, în favoarea Românilor, deşi sancţionată din partea Monarhului, nu a fost niciodată pusă în aplicare [2]).

In preajma unirii Transilvaniei cu Ungaria, ţinându-se la Viena o conferinţă ministerială, prezidată de însuşi Împăratul Francisc Iosif I, acesta exprimase în şedinţa dela 27 August 1865 dorinţa să nu se facă niciun pas pripit şi să fie menajate interesele Saşilor şi ale Românilor. Dăduse însă cu totul uitării promisiunea făcută la 1861 de a nu încuviinţa niciodată unirea aceasta [3]). In aceeaşi şedinţă Contele Belcredi, fostul prim-ministru al Austriei, recomanda să se procedeze faţă de Români cu deosebită precauţiune, fiindcă orice procedeu nepotrivit i-ar jigni repede, împingându-i în braţele Principatelor Române, spre care gravitează necontenit [4]).

---

[1]) *Idem, loc. cit.*, pp. 126—127 şi *Rumänische Einheit*, Bukarest, 1944, p. 266: Gen. Türr ţinea să sublinieze în convorbirea cu Domnitorul Principatelor Unite, că nu vrea să urmeze *exemplul lui Klapka de a-i oferi Bucovina...*

[2]) *Idem, O lege votată în dieta Transilvaniei din 1863. An. Ac. Rom.*, M. S.I., Bucureşti, 1943 şi I. Lupaş, *Fazele istorice în evoluţiunea constituţională a Transilvaniei*, Sibiu, 1944, p. 48.

[3]) *Idem, ibidem*, p. 41 n. 53.

[4]) Iosif Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, Leipzig, 1926, vol. II, p. 414.

Ceea ce spunea Belcredi în prezenţa Impăratului, se potriveşte întocmai cu constatarea, pe care o făcuse în amintirile sale dintr'o călătorie prin Transilvania, la 1865, englezul Charles Boner cu privire la Românii din această ţară, afirmând că nimic nu-i atrage spre Apus, că toate speranţele lor sunt îndreptate spre Răsărit şi toţi nutresc în taina inimei lor nădejdea că odată şi odată, după unirea tuturor provinciilor, se va întemeia *o naţiune românească mare şi puternică* [1]).

III

Se iveşte numaidecât întrebarea, dacă problema transilvană (circumscrisă în cuprinsul menţionatului memoriu din 1860 în formele ei de covârşitor interes naţional-politic), a putut fi pusă şi după căderea lui Cuza la 1866, în împrejurările de politică europeană, cari au deschis Principelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen calea spre tronul devenit vacant în noaptea de 11/23 Februarie?

Da, ea îi fusese indicată tânărului Principe chiar înainte de a se fi hotărît să plece spre Ţara, care-i oferise tronul printr'un gest de încredere anticipată. In vârtejul frământărilor sufleteşti, prin cari trecea în preajma hotărîrii definitive, reprezentanţii României dorind să-l înduplece la o acţiune rapidă, i-au întins o hartă cu toate ţările locuite de populaţie românească, menite să facă parte mai târziu din însuşi cuprinsul Statului, care l-a chemat la cârma sa. Principele Carol a înţeles că România ar putea deveni o ţară de mare viitor, dar în clipa aceea nu se simţea îndemnat să dea vreo atenţiune deosebită unor proiecte de expansiune teritorială, cari îi păreau «atât de îndepărtate» [2]).

---

1) I. Lupaş, *Epocele principale în istoria Românilor*, p. 136.

2) *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, Stuttgart, 1894, p. 26 (1 Mai 1866): «Um halb neun Uhr werden Brătianu und Dr. Davila vom Prinzen Karl empfangen. Sie suchen denselben durch Vorbringung zahlreicher Argumente, deren Gewicht der Prinz nur zum Teil anerkennen kann, zu raschen Handeln zu bewegen. So zeigt Davila, ein äusserst lebhafter Franzose, *eine Karte vor, auf welcher Rumänien mit seinen Nachbarländern dargestellt ist*, und weist darauf hin, dass alle diese Länder der Hauptsache nach von Rumänen bewohnt seien. So weit ausschauende Pläne erscheinen dem Prinzen Karl freilich abenteuerlich. Die Herren lassen eine ganze Anzahl von Büchern und Photographien da, die den Prinzen mit seinem zukünftigen Fürstentume näher bekannt machen sollen».

Nu numai tânărului principe (de 27 de ani) înțelegeau agenții României să-i inspire încredere în viitorul Statului și Neamului lor, ci căutau să pregătească și în opinia europeană pe calea presei, un curent prielnic năzuințelor românești. Nu va fi fost cu totul străină de acțiunea lor interesanta corespondență publicată în marele cotidian *Vossische Zeitung*, la 22 Aprilie 1866. Autorul ei, semnând « Von der Elbe », izbutea să demonstreze că în împărăția austriacă, în Banat, în Transilvania și în părțile limitrofe ale Ungariei, trăiește în calitate de populație autohtonă, o mulțime românească superioară celei din Principatele Dunărene și că ea începuse a da semne convingătoare despre o conștiință națională tot mai trează. Jugoslavii Ungariei și ai Austriei, fără îndoială, nu vor avea nimic de obiectat, dacă o treime din teritoriul ungar va ajunge sub stăpânirea unui viitor Stat Român. Europa s'ar bucura de alcătuirea unui Stat bine închegat la Dunărea de Jos. Fiindcă Austria a pierdut jocul în această problemă atât de importantă din punct de vedere politic, va încerca toate mijloacele, spre a împiedeca întărirea viitoarei Românii, cârmuite de un Hohenzollern. « Imprejurarea aceasta singură ar putea fi — subliniază autorul corespondenței — motiv suficient spre a îndemna guvernul celui mai mare Stat german să se preocupe serios de România »[1]).

Pentru situația delicată, în care fusese adusă politica Austriei prin criza urmată în Principatele Române după răsturnarea lui Cuza, sunt concludente cuvintele adresate de ministrul de externe austriac Mensdorf la 4 Martie 1866 lui Prokesch-Osten: « Noua complicație din Principatele Dunărene este cu atât mai regretabilă pentru Austria, cu cât vine la o vreme când atenția noastră ar trebui îndreptată înainte de toate asupra afacerilor din Germania, în care politica de aventură a Contelui Bismarck amenință să provoace o criză » [2]).

[1]) Paul Lindenberg, *König Karl von Rumänien*, Berlin, 1923, vol. I, pp. 127—129: « Dieser Umstand allein sollte genügen, die Regierung des grössten Deutschen Staates zu veranlassen, sich mit Rumänien ernstlich zu beschäftigen ».

[2]) T. W. Riker, *o. c.*, p. 635, cf. Ibidem p. 661 aprecierea autorului american în capitolul XVIII intitulat *România e înfăptuită:* « Când Congresul dela Paris acordase cu bunăvoință unui popor din Balcani dreptul de a-și rosti desi-

In adevăr, Bismarck a înţeles a-şi pregăti atât de bine ofensiva împotriva Austriei, încât prin faptul împlinit al alegerii şi înscăunării lui Carol să creeze Monarhiei habsburgice o situaţie destul de precară la graniţa de Sud-Est, agravând această situaţie şi prin stăruinţele desfăşurate printre Sârbi agitându-i şi pe ei contra Vienei. Astfel Austria, care urma să fie în curând atacată de către Prusia, nu era ameninţată de un singur Piemont, de cel italian, ci se putea simţi, în orice moment, primejduită încă de alte două: de cel românesc şi de cel sârbesc.

In asemenea împrejurări sosirea lui Carol în Capitala României fu întâmpinată, cu explicabilă bucurie nu numai de către cetăţenii acestei Ţări, ci şi de către Românii Transilvaniei şi ai Banatului, după cum putem afla, dacă nu din mărturisiri politice interzise de cumpăna vremii de atunci, măcar din cuprinsul unor rostiri de ordin literar, deci cu atât mai potrivite să tălmăcească tainele sufleteşti. Cunoscutul publicist al timpului, neobositul folklorist şi istoric, bănăţeanul Atanasie Marienescu, fost membru al Academiei Române, s'a priceput mai târziu să îmbrace în graiu de colindă obştească bucurie a Transilvaniei şi a Banatului, publicând în revista *Familia* dela Oradea, versuri ca acestea:

Colo sus la Răsărit,
Carole Doamne,
Steaua nouă s'a ivit
Şi în străluciri cereşti
S'a oprit la Bucureşti.
Asta-i steaua României
Şi e semnul bucuriei
. . . .
Ca dorinţa românească
Prin Carol să se 'mplinească
Şi prea Sfântul Dumnezeu
Prin Carol dă darul său...

deratele în chestiunea reorganizării lui, nu prevedea că avea să vină vremea, când acest popor va proceda *sua sponte*, spre a-şi traduce dorinţele în fapt. Chemarea unui domnitor străin şi răspunsul acestuia la chemare erau sfidarea formală a protectoratului european».

IV

Steaua aceasta, călăuzitoare pentru românismul dela Dunăre şi din Carpaţi, era tânărul Domnitor Carol. Spre el se îndreptau, pline de încredere, nădejdile luptătorilor pentru pregătirea unui viitor mai senin pe seama poporului român.

Imprejurările politice, în care şi-a inaugurat domnia, l-au ajutat nu numai să poată stăpâni în scurtă vreme situaţia destul de dificilă din Răsăritul şi Sudul Carpaţilor, ci l-au făcut să înţeleagă repede, în ce direcţie va trebui să se orienteze Statul român spre a-şi îndeplini destinul istoric. Războiul italo-pruso-austriac din vara anului 1866 părea să anunţe apropiata desmembrare a Monarhiei habsburgice oferind Italienilor, Maghiarilor, Românilor şi Sârbilor putinţa să se desfacă din vechile legături cu Viena. Emigranţii lui Kossuth, încurajaţi din partea lui Bismarck şi, în deosebi, din partea regelui Victor Emanuel II, s'au grăbit să încerce din nou proiectele lor de răzvrătire maghiară împotriva Austriei, ca şi la 1859, punând la cale organizarea unor legiuni, care să lupte împotriva Impăratului dela Viena. Proclamaţia semnată de Ludovic Kossuth la 24 Iunie 1866 « în tabăra regală italiană » îndemna pe « Maghiarii viteji » să dezerteze dela Austriaci, căci « sub paza eroicului şi cinstitului Rege al Italienilor, în numele lui Dumnezeu şi al Patriei » s'a înălţat din nou stindardul libertăţii maghiare » [1]).

Dacă proiectatele răzvrătiri ale Ungurilor kossuthişti ar fi putut lua proporţii mai serioase şi mai ameninţătoare pentru Monarhia austriacă, fie în cursul războiului din 1859, fie în vara anului 1866, soarta Transilvaniei ar fi fost alta. Dar, şi într'un caz şi în celălalt, Austria a rămas învinsă atât de repede din partea duşmanilor ei, încât biruinţele acestora au prăvălit piatra mormântului asupra speranţelor kossuthiste [2]), fără să fi împins Austria spre un dezastru final.

Totuşi în vara anului 1866 circulau cu persistenţă svonuri despre o eventuală « invasiune » moldavo-română în Tran-

[1]) *Kossuth Lajos iratai*, vol. VI, Budapest, 1898, pp. 311—312.
[2]) *Ibidem*, p. LXIII.

silvania şi în Bucovina, ca şi despre una sârbească în Banat. Agenţii lui Kossuth au reuşit să ia contact cu factorii conducători ai României. Insuşi Principele Carol a consimţit să aibă o întâlnire cu generalul Iosif Türr, care-i fusese recomandat de către marchizul Pepoli şi de către Bismarck, spre a se înţelege cu el în privinţa pregătirii unei eventuale răscoale antiaustriace în Ungaria. Ascultând propunerile lui Türr, prudenţa i-a impus lui Carol, ca şi înainte cu 7 şi cu 3 ani lui Cuza, să fie rezervat în chestiuni, din care ştia că pot izvorî primejdii pentru propria lui ţară, arătând că se simte îndemnat a urma preceptul de domnie ce i-a fost sădit în inimă prin cuvintele tatălui său: Un regent înţelept nu trebue să facă *niciodată politică personală*, ci întotdeauna *numai naţională*[1]) Ştirile despre convorbirile, ce se vor fi desfăşurat cu prilejul acestei întâlniri «secrete», sunt foarte laconice în Memoriile Regelui Carol. Ele pot fi însă întregite prin informaţiunile trimise de generalul Türr într'un raport adresat lui Kossuth. La acestea se mai adaugă şi cele cuprinse într'o scrisoare, trimisă din Bucureşti la 20 Iulie 1866 de către însoţitorul lui Türr, locotenent-colonelul Iosif Kiss. Cel dintâi, generalul Türr, raportează că fiind cauza maghiară sprijinită de Bismarck, Principele Carol s'a învoit să pună la dispoziţia proiectatei legiuni maghiare armele dăruite de Napoleon, păstrate în Ţară încă din timpul lui Cuza, dela 1859 [2]). Cel de al doilea, Iosif Kiss, întregeşte că învoirea aceasta era legată de o *condiţie «sine qua non»*, anume: *Bismarck să-şi dea consimţământul şi să fie hotărît a distruge Austria*... Teama de «absorpţiune slavă» ar fi atât de mare în România, încât cârmuitorii ei ar fi gata să facă orice pentru înlăturarea acestei primejdii, toţi fiind stăpâniţi de ideea, că Românii şi Ungurii pot avea o singură cale pentru zădărnicirea preponderanţei slave, aceea a înţelegerii sincere şi a sprijinului împrumutat. Pentru a nu lăsa nici umbră de bănuială cu privire la aspiraţiunile lor asupra Transilvaniei,

---

[1]) *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, I, p. 89: «Ein kluger und namentlich ein treuer Regent darf niemals *persönliche*, sondern stets nur *nationale* Politik treiben».

[2]) *Kossuth iratai*, vol. VI, pp. 558—563.

atât Principele Carol cât și ministerul său ar fi gata să primească în chipul cel mai ¶oial programul unei confederațiuni dunărene [1]). Generalul Türr a luat contact și cu cercurile conducătoare sârbești din Belgrad, sperând să poată organiza și cu ajutorul acestora o legiune spre a invada Banatul. Principele Mihai al Serbiei trimitea în solie extraordinară la București pe senatorul Cristici, care primit în audiență solemnă la 21 Iulie, ținea să declare că *toți* creștinii ortodocși din Imperiul otoman își pun speranțele în Principele Carol și că România poate conta oricând pe Serbia. Acestei importante declarațiuni politice, Principele Carol răspundea prin asigurări de prietenie pentru Serbia, dispunând însă a nu se publica despre această audiență nimic. Ținea să evite orice prilej de neliniște, fie la Poarta Otomană, fie la Puterile garante [2]).

V

Situația politică a Transilvaniei era atunci destul de nelămurită, pricinuind adânci frământări mai ales în tabăra Sașilor și a Românilor. După convocarea dietei la Cluj și amânarea ei prin decretul din 25 Decemvrie 1865 pe timp nehotărît, ca să-și poată alege deputați spre a participa la dieta ungară, Românii se temeau de apropiata desființare a drepturilor ce li s'au încuviințat prin votul dietei dela Sibiu, cu toate că chiar în textul menționatului decret se punea condiția să fie respectate drepturile diverselor naționalități și confesiuni garantându-li-se printr'o «regulare corespunzătoare a chestiunilor administrative».

Ne mai urmând o astfel de garanție, dimpotrivă fiind abrogate mai târziu legile votate la Sibiu, în opinia publică transilvană a început să încolțească o vădită neîncredere față de politica Impăratului dela Viena care, spre a putea face

---

1) *Ibidem*, pp. 439—440.

2) *Aus dem Leben*, vol. I, p. 90: « Um aber der Hohen Pforte und den Garantiemächten im gegenwärtigen Augenblick keinen Anlass zu Beunruhigungen zu geben, wird über den ganzen Vorgang im Moniteur nichts veröffentlicht ».

faţă apropiatei ofensive italo-prusiace, simţea trebuinţa neapărată să se împace cu Ungaria, sacrificând de dragul acestei împăcări însăşi fiinţa statală a Marelui Principat Transilvan. Un sentiment de părăsire, de izolare a Transilvaniei s'a furişat în sufletul locuitorilor ei, precum şi o explicabilă îngrijorare pentru viitorul acestei ţări, îndemnându-i să dea crezare svonurilor, care nu se răspândeau numai prin şoapte dela om la om, ci se publicau adeseori şi prin ziare alarmând opinia publică, aproape săptămână de săptămână. Se svonise anume că oştirea română, concentrată în tabăra dela Argeş, nu ar urmări atât scopul apărării graniţei dela Dunăre, ameninţate de o eventuală invasiune a trupelor turceşti dela Rusciuc, ci mai ales intenţia de a porni spre Carpaţi, să smulgă Transilvania şi Bucovina din legăturile lor cu Monarhia austriacă, atacată pe două fronturi.

Insuşi generalul comandant din Sibiu, Montenuovo, considera «invasiunea» aceasta probabilă dat fiind că în Transilvania rămăseseră puţine trupe. De aceea s'a simţit îndemnat a cere permisiunea să proclame dictatura militară, când se va ivi necesitatea — cerere care i-a fost încuviinţată la 17 Iulie 1866. In această situaţie, dificilă pentru Transilvania habsburgică, începură a se organiza batalioane de voluntari. Printre Unguri se răspândeau glasuri de chemare, în numele lui Kossuth şi Garibaldi, în forma unor versuri improvizate îndemnându-i să părăsească muncile agricole şi alergând la oaste ca voluntari, să strige: Trăiască Kossuth şi Garibaldi [1]).

La 18 Iulie 1866 publicistul Gheorghe Bariţiu şi advocatul Dr. Ioan Raţiu semnează la Turda o adresă către Contele Crenneville, preşedintele guvernului transilvan, cerându-i permisiunea să poată înfiinţa şi ei 3—4 batalioane de voluntari români cu unicul scop de a se deprinde să îndeplinească serviciul de siguranţă publică înlăuntrul graniţelor acestei ţări [2]). In interesul înfiinţării şi organizării acestor batalioane

1) G. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 602.

2) *Ibidem*: « Der Zweck der Errichtung und Einübung derselben wäre einzig und allein, dass dieselben die Dienste der öffentlichen Sicherheit innerhalb der Gränzen dieses Landes zu besorgen hätten ».

de voluntari n'a stat Barițiu la îndoială să înceapă și o propagandă ziaristică[1]).

*

Firește, nu putea să rămână indiferentă nici presa maghiară, nici cea săsească într'o situație atât de precară cum era aceea a Transilvaniei în vara anului 1866.

In *Monitorul Clujan* (Kolozsvári Közlöny) din 6 Martie 1866, un colaborator, care semna numai cu inițiala D (probabil Dozsa Alexe) comentând căderea lui Cuza spunea că « nenorocita lui politică, asemenea oricărei politici care ascunde absolutismul sub fraze liberale, la cea dintâi lovitură s'a prăbușit repede și neputincioasă, ca o cetate de carton ». Asumându-și apoi rolul de profet, scria că dorința Românilor de a-și încredința soarta unui principe dintr'o dinastie europeană va rămânea o dorință deșartă, întru cât anevoie se va găsi un asemenea principe înclinat să devină vasalul autocrației otomane... însăși Țara nu se va putea sprijini pe alianțe externe, deoarece din cauza neîncrederii Puterilor nordice și occidentale ea plutește în văzduh, ca sicriul lui Mohamed, deopotrivă cu oricare altă provincie a Imperiului otoman... Socotea deci foarte probabil că în locul lui Cuza va fi ales vreun boier de frunte, a cărui chemare nu va fi să parodieze pe Napoleon, cum l-a parodiat Cuza. De asemenea exprima speranța că în scaunele ministeriale din Țara Românească nu va mai vedea urcând demagogi emigrați, de categoria lui Alex. Papiu-Ilarianu, cum s'a întâmplat pe vremea lui Cuza, a cărui cârmuire despotică, ascunsă sub mantaua libertăților populare, a lăsat sbor liber și utopiilor celor mai ridicole, ca de sub valurile entusiasmului cetățenesc să-și poată pescui comori»...

[1]) Publicând în *Gazeta Transilvaniei* dela 13/25 Iulie 1866 (Nr. 54) un articol întitulat *Păreri individuale*, arăta Barițiu că tinerimea săsească se deprinde în arme, de un an și mai bine, s'ar cuveni deci să ceară și Românii voie pentru tinerimea lor să poată face asemenea deprinderi căci « vrăjmașii Monarhiei i-au jurat ei peirea, vrăjmașii numelui românesc i-au jurat acestuia ștergerea din catalogul națiunilor, iar cei cari cunosc foarte bine ce fel de cetate este Transilvania, îi jurară subjugarea ». Dacă li se va da voie Ardelenilor să înființeze câteva batalioane de voluntari pentru susținerea liniștei publice « pre cât va ținea răsboiul, Românii să concurgă cu tot adinsul la completarea acelor batalioane și să nu lase onoarea purtării de arme numai altora ». Asupra acestei chestiuni revine și mai târziu prin articolul *Voluntarii. Deprinderea în arme* (*Gazeta Trans.*, Nr. 57 din 4 August 1866).

Spre cinstea intelectualităţii transilvane, trebue relevat că s'a găsit atunci printre colaboratorii acestui ziar clujan cineva, în stare să judece mult mai obiectiv şi mai drept, importanţa istorică a domniei lui Cuza-Vodă: Orbán Bálzs, autorul de mai târziu al publicaţiunii etnografice « Descrierea Secuimii *(Székely föld leirása)*. Acesta — văzând că mulţimea obişnuită a idolatriza numai pe cei încărcaţi de succese, osândeşte pe cel căzut, neavând niciun cuvânt să recunoască, alături de greşeli, meritele destul de însemnate ale lui Cuza, care s'a silit să-şi ridice patria şi neamul — constată că recunoştinţa poporului român faţă de liberatorul său nu a lipsit, dar politiceşte era prea slab, spre a fi încercat să se împotrivească aristocraţiei puternice. La fel soldaţii de rând i-au rămas credincioşi, dar ofiţerii recrutaţi parte mare dintre boieri, s'au înstrăinat de el. Mărturisea Orbán Balázs că nu poate şti, ce ascunde viitorul pe seama poporului român, dar afirma cu hotărîre că Principele Cuza ar fi în drept să se mângăie în exil cu isprăvile sale căci prin desrobirea, deşi forţată, a poporului muncitor a reuşit să aşeze temelia ridicării acestui popor dintr'o jalnică situaţie minoră şi din letargia unei servituţi seculare. De aceea nu trebue considerat ca un *tiran refugiat*, pe care l-ar fi *detronat lipsa de respect a dreptului şi mânia poporului*, ci ca *un reformator* care a căzut *victimă* nobilelor sale năzuinţe » [1]).

La 31 Mai publică acelaşi « Monitor clujan » o corespondenţă din Bucureşti despre festivităţile împreunate cu înscăunarea şi jurământul Principelui Carol, adăugând însă la sfârşit că « Turcii n'au trecut încă Dunărea, dar sunt concentraţi la Rusciuc 40.000 », iar în articolul de fond din 12 Iunie afirmă cu oarecare rezervă că, Turcii trecând în Nordul Dunării, armata română ar fi fost trimisă împotriva lor. Dacă ştirea se va adeveri, abia se poate aştepta altceva decât şi intrarea Ruşilor, ceea ce ar însemna că în acest punct *bolnav* al Europei va izbucni războiul. Intr'o *revistă (Szemle)* asupra situaţiei europene de atunci (Nr. 64 din 2 Mai) se făcea amin-

[1]) *Kolozsvári Közlöny* din 17 Martie 1866: art. lui Orbán Balázs despre *Cuza şi Ţara Românească* (Cuza és Oláhország).

tire şi de combinaţia ce s'ar fi ivit în diplomaţia europeană de a se ceda Austriei, în schimb pentru Veneţia, Principatele Dunărene [1]), dar iscusinţa lui Bismarck a reuşit să zădărnicească o astfel de combinaţie diplomatică prin faptul implinit al alegerii şi înscăunării Principelui de Hohenzollern la cârma lor.

VI

Indată după izbucnirea războiului cu Prusia primind la redacţie ştirea din Bucureşti că armata română ar fi pornit «spre Transilvania», *Kolozsvári Közlöny* nu îi dă crezământ scriind că Statul vecin are destule neajunsuri de ordin intern şi conducerea lui nu poate fi aşa de imprudentă, încât să primească sugestiile lui Bismarck pentru un rol, care sub raportul intereselor româneşti nu ar fi nicidecum folositor (Nr. 73 din 23 Iunie 1866).

Infrângerea dezastroasă a trupelor austriace de sub comanda generalului Benedek în lupta dela Königgrätz a contribuit şi mai mult la intensificarea svonurilor despre o apropiată intrare a oştirii române în Transilvania. Ziarele vieneze, împreună cu *Neue Freie Presse*, scriau că oştirea aceasta s'ar fi apropiat de graniţele Transilvaniei, printre locuitorii căreia Principele Carol ar fi şi început a-şi pregăti terenul printr'o propagandă discretă.

Spre liniştirea spiritelor alarmate acelaşi D(ózsa Alexe) publică în *Kol. Közlöny* din 24 Iulie un articol lămuritor arătând că din combinaţiile lui Bismarck, în clipa când şi-a făurit proiectul de ofensivă contra Austriei, probabil nu a lipsit intenţiunea de a-l întrebuinţa într'un caz de strâmtoare şi pe «unicul aliat» strecurat la cârma Principatelor, spre a nelinişti Monarhia care, fără îndoială, nu s'ar putea bucura văzând Transilvania ocupată de oştiri duşmane... Dar Prusia ar fi procedat la înfăptuirea acestei intenţiuni numai într'un caz extrem: dacă Austria ar fi ieşit învingă-

---

[1]) Cf. Marina I. Lupaş, *Un episod din istoria diplomatică italiană în legătură cu Principatele Române*, în volumul omagial *Fraţilor Al. şi I. Lapedatu*, Bucureşti, 1936, p. 405.

toare, ceea ce însă nu s'a întâmplat. Dimpotrivă, norocul războiului a fost atât de prielnic armelor prusiace, încât oricum s'ar desfăşura evenimentele războinice, nu va mai fi avizată să facă uz de asemenea mijloace.

Altceva ar fi, dacă Puterile Europene ar fi hotărît cu vot unanim să împartă Monarhia aústriacă, cum împărţiră Polonia, şi resolvind chestiunea orientală, să împingă pe Turci înapoi, în Asia. In cazul acesta ar fi rezervat un rol însemnat pentru Principele României. Dar Prusia nu urmăreşte decât scopul de a încheia o pace favorabilă pentru sine şi pentru Italia. Popoarele, cari ar mai participa la acest războiu, ar ajunge după încheierea păcii într'o situaţie puţin demnă de invidiat. Dacă Prusia ar fi în stare să distrugă Austria şi dispariţia acesteia ar fi dorită de toate Puterile Europene, în acest caz s'ar putea întinde spre Răsărit stăpânirea Principelui Carol de Hohezollern, până unde ar dori şi până unde ar încuviinţa Puterile Europene, fără să-şi mobilizeze el oştirea. Iar dacă Austria va putea să lupte cu noroc schimbăcios împotriva Prusiei, în zadar se vor agita toţi Românii din Transilvania şi din Bucovina, ea va încheia pace cu Austria, îndată ce i s'ar oferi momentul prielnic, fără să se mai gândească la soarta acelora, pe cari i-a întrebuinţat în scopuri demonstrative şi dela cârma cărora şi-ar putea chema îndărăt Principele, tocmai în felul cum a fost acesta trimis la ei. De încheiere exprima convingerea că locuitorii Transilvaniei nu au niciun motiv raţional să se teamă de vreo *invasiune* (Erdély invasiójától tartani semmi józan ok sem mutatkozik).

Ziarul sibian *Hermannstädter Zeitung* publicase o telegramă din Lemberg despre armata română, care ar fi pornit spre Suceava. Ştirea fu interpretată de *Gazeta Transilvaniei* (Nr. 55 din 28 Iunie 1866) ca o scornitură menită să arunce bănuială asupra Românilor din Austria, cari vor respinge totdeauna « cu indignaţiune » astfel de scornituri.

Intr'o situaţie politică atât de critică, în care se aflau atunci Principatele, îi părea *Gazetei* « curios să mai viseze cineva la diversiuni de a face manifestări duşmănoase în contra noastră, a *Austriacilor*. Dacă nu cumva adunături de emigranţi vor a turbura relaţiunile noastre, însă *Românul austriac* va

fi cel dintâi, în care vor afla asemeni porniri un duşman neîmpăcat şi nedumerit ». La 1 August apărea în ziarul *Kronstädter Zeitung* din Braşov o corespondenţă trimisă din Bucureşti cu data de 28 Iulie arătând că pe acolo se vorbeşte despre Austria ca despre un Stat, care ar fi dispărut de pe harta Europei. In deosebi partidul roşiilor (liberalilor) agită pentru cucerirea Bucovinei şi a Transilvaniei socotind potrivit momentul, când Marile Puteri sunt prinse de alte griji. Corespondentul grăbea să dea însă acestor agitatori sfatul de a manifesta o atitudine mai prietenească faţă de Austria. Fiind tocmai în pregătire o nouă hartă a Europei, diplomaţia ar putea să vadă un echivalent în Principatele Dunărene şi să decidă a le ceda chiar Austriei. Aversiunea ostentativă a partidului roşu împotriva Neamţului este deci imprudentă, deoarece puterea acestuia nu e încă sfărmată. De aceea ar fi în interesul Ţării să păstreze relaţiuni de pace cu un Stat vecin ca Austria, care nu e duşmanul, ci prietenul sincer al populaţiei din Principatele Dunărene ».

In sfârşit, în aceeaşi zi intervine şi Gheorghe Bariţiu cu articolul *Faimele de invasiune în Transilvania*, spre a spulbera svonurile alarmante care au străbătut « la toate naţiunile locuitoare în Marele Principat al Transilvaniei şi printre toate clasele locuitorilor până jos la ţărani », spunându-se pretutindeni că « o armată moldavo-românească de 40.000 ar fi sosit între Munţii Bucegi deasupra Braşovului şi ar sta gata să irupă încoace peste pasurile Timiş, Bran, Şanţu, cum şi peste Măgura dela Zerneşti... Despre Secui se spunea, mai întâi că ar fi gata să toace'n cap şi să tragă'n ţapă pe toţi Românii de pe faţa pământului, apoi iarăşi tocmai din contră, cum că Secuii ar aştepta pe Carol I cu braţele deschise întocmai cum aşteptaseră de două dăţi pe Mihai Viteazul...

« Faimele de invasiune încep a prinde rădăcini; regimul, popoarele conlocuitoare, ba însăşi naţiunea românească » — scrie G. Bariţiu — vrea să ştie « ce zic acum Românii ardeleni? quia qui tacet, consentire videtur »... Ca unul care se putea măguli a cunoaşte Ţările române de 30 de ani, încâtva chiar şi istoria lor, precum şi maximele politice vechi, tradiţionale

păstrate în sânul «familiilor conservatoare de ţară» — se credea în drept să afirme că nu vede « nicio posibilitate de invasiune moldavo-românească... Cu oaste regulată numai de 35.000, cu 80 tunuleţe şi cu visteria ţării deşartă nu poţi face niciun pas din ţară, pe cât timp oastea turcească stă la Dunăre gata de invasiune pe tot minutul şi Carol I şi ţara, fără totala sa umilire şi înjosire nu poate primi condiţiunile cele întru adevăr foarte aspre ale Porţii Otomane, ci este silită a le respinge cu arma în mână. Preste aceasta bărbaţii de stat din Bucureşti sunt mult mai bine informaţi decât să nu o ştie dânşii curat şi răspicat, că în momentul ce oastea moldo-românească ar încerca vreo invasiune, locuitorii ardeleni fără nicio diferinţă de naţionalitate, prin urmare şi Românii, ar grăbi la fruntarii spre a respinge cu braţ armat orice încercare de felul acesta. Cauzele sunt învederate, prin urmare cunoscute şi în Bucureşti. Românii ardeleni au jurat de repeţite ori credinţă Casei domnitoare habsburgo-lotaringiane, ei, părinţii şi moşii lor, iar ei nu sunt capaci de sperjuriu. Românii ardeleni văd într'o invasiune numai sămânţa unui nou războiu civil, a unui carnagiu mult mai fioros decât fusese cel din 1848—1849 dintre Unguri şi Români. Bărbaţii de stat din Bucureşti — scria G. Bariţiu — recunosc fără nicio făţărie, cum că de 170 ani încoace şi până în ora de faţă în Principatele Române n'a existat niciun regim, care să fi fost în stare de a insufla Românilor ardeleni vreo încredere în independenţa politică şi naţională, în stabilitatea instituţiunilor Ţării, în securitatea drepturilor de toată categoria, prin urmare că, deşi Românii transilvani au urît din suflet regimul Aprobatelor şi Compilatelor, n'au putut însă simpatiza în veci nici cu regimul Paşilor şi Domnilor arendatori greceşti (fanarioţi), nici cu al Domnilor supuşi consulilor generali ruseşti (1840—1854), nici cu *regimul cel destrămat şi desfrânat al lui Cuza*, nici cu ciocoismul, nici cu călugărismul de acolo; iară regimul lui Carol I n'a dat încă nici măcar proba, cum că el şede sigur pe tron. Tot asemenea se ştie, că Românii ardeleni sunt determinaţi a-şi corege ei înşişi, cu puterile proprii soarta lor, pentrucă voiesc să arate lumii, cum că într'înşii este putere de vieaţă şi că ei cred în existenţa proprie.

Aceasta este, precum credem noi, voința lor. Ce va fi scris mai departe în cartea destinului, aceasta o știe numai Dumnezeu...».

Acest articol al lui Barițiu, scris la 10 zile după ce înaintase Contelui Crenneville petiția semnată la Turda (în 18 Iulie 1866) împreună cu Ioan Rațiu pentru batalioane de voluntari români, nu poate fi considerat ca o expresiune șinceră a convingerilor încercatului publicist. Dacă l-am considera ca atare, ar fi să ne facem o idee slabă despre cunoștințele lui istorice privitoare la exodul neîntrerupt al Ardelenilor spre Țara Românească și spre Moldova tocmai în cursul celor 170 de ani, amintiți aci. Oricât de păcătos ar fi fost regimul celor două țări, Ardelenii îl socoteau totuși mai puțin apăsător decât pe cel transilvan, de sub povara căruia evadau părăsindu-și vatra strămoșească și mutându-se « în altă țară ». Surprinde apoi severitatea neînduplecată în osândirea domniei lui Cuza, fără a rosti un cuvânt măcar despre valoarea perpetuă a realizărilor lui istorice. In punctul acesta se poate descoperi în judecata publicistului brașovean un simț de dreptate scăzut față de al Secuiului Orbán Balázs. Impresia, ce va fi produs nu numai în sufletul cititorilor din București, ci și în al celor din Transilvania cuprinsul acestui articol, nu va fi fost din cele mai plăcute.

Cum s'ar putea explica tonul de ofensivă neașteptată împotriva stărilor din Suduľ și Răsăritul Carpaților? Probabil în cursul trecerii sale prin Cluj, când a înaintat cererea menționată, va fi avut cu Președintele guvernului transilvan vreo convorbire în chestiunea aceasta și spre a-l îndupleca să aibă atitudine favorabilă atât în resolvirea ei, cât și în a celei următoare, prin care rugau împreună cu Rațiu pe Impăratul Francisc Iosif să-i primească în audiență, va fi socotit oportun momentul să facă asemenea declarațiuni de circumstanță, a căror necesitate însă după semnarea preliminariilor de pace la Nikolsburg (26 Iulie) putea fi destul de discutabilă [1]).

[1]) Nu ar fi exclus ca însuşi Crenneville să fi stăruit pentru asemenea declaraţiuni de hiperloialitate.

VII

A doua zi după încheierea păcii la Praga (23 August), generalul Türr primea dela ministrul de externe Visconti-Venosta o telegramă vestindu-l că, după ce Prusia a încheiat pace cu Austria, guvernul italian nu-i mai poate promite niciun ajutor. Acţiunea lui s'a sfârşit deci, dar ceea ce nu se va sfârşi niciodată, rămâne prietenia lor (a Italienilor) cu Ungurii, cu Sârbii şi cu Românii [1]). Toate alergările şi proiectele de legiuni, cu ajutorul cărora să poată fi deslănţuită în Ungaria o răscoală anti-austriacă s'au spulberat deci fără niciun rezultat pozitiv pentru iniţiatori. Ele au avut însă darul să pună în vie lumină tactul şi prudenţa tânărului Domnitor Carol I — însuşiri pentru care merita laudele tatălui său Carol Anton [2]), precum şi sincerele lui urări de a-l vedea urmându-şi cu izbândă calea misiunii sale pe cât de importante, pe atât de anevoioase.

In Septemvrie 1867 Impăratul Napoleon scriind Principelui Carol), îi atrage atenţiunea că cercurile politice din Viena sunt neliniştite din pricina uneltirilor unui partid, care intenţionează a înjgheba relaţiuni cu coreligionarii din Transilvania. Neliniştea şi teama era explicabilă, întru cât după transformarea Monarhiei la 1867 într'o hibridă formă dualistă (austro-ungară), guvernul din Pesta voind să-şi afirme stăpânirea deplină asupra Transilvaniei, a produs aci adânci nemulţumiri printre Românii cari, oricât ar fi fost de credincioşi Impăratului dela Viena, refuzau să se împace cu sistemele de imperialism budapestan. Opinia lui Napoleon era că guvernul din Bucureşti nu ar avea nimic de câştigat ajutând o primejdioasă propagandă politică printre Românii din Transilvania. Asupra acestei chestiuni revine Napoleon şi mai târziu într'o scrisoare dela 5 Mai 1869 arătând că, până era Brătianu şef de guvern, se temea să nu împingă lucrurile la vreo aventură, care ar fi turburat pacea Europei. Era aci

[1]) *Kossuth Lajos iratai*, VI, p. 563.

[2]) Acesta-i scria la începutul anului 1867 dorindu-i să-i ajute Dumnezeu a se purta şi în viitor aşa, căci România îşi va primi « prin forţa împrejurărilor — durch die Macht der Verhältnisse ». partea ce i se cuvine *Aus dem Leben*, I, p. 173.

o aluzie evidentă la observaţiile făcute în cealaltă scrisoare, cu privire la Transilvania. De aceea ţinea să adauge numaidecât că înţelege aspiraţiunile legitime ale unui popor, care se constitue şi vrea să conteze în numărul naţiunilor civilizate; dar el nu trebue să-şi neliniştească vecinii şi să aibă aerul de a voi să se amestece în interese străine de propria sa naţionalitate [1]).

In curând avea să-i comunice Carol Anton şi sfatul lui Bismarck, care spunea că România este « *Belgia Sudestică* a Europei ». Precum Belgia, tot aşa nici România nu trebue să facă politică externă, ci să trăiască în cele mai bune relaţiuni posibile cu vecinii. Atunci va participa în chip firesc *a roadele ce vor cădea la timpul său din pomul european.* Numai să nu caute a le culege ea însăşi, mai ales înainte de a se fi copt [2])... Cine poate să aştepte, aceluia îi este garantată, pe jumătate, izbânda ». Iar la sfârşit adăuga: « Am uitat să-ţi spun ce mi-a mărturisit de asemenea Bismarck, România trebue să stea deopotrivă de bine cu toate Puterile şi numai în ultimul moment, când totul s'ar surpa, *să ţină cu Puterea aceea, despre care se crede că va ieşi învingătoare* [3]).

La 30 August 1868 primise Carol în audienţă pe publicistul Vichentie Babeş din Banat, unul dintre conducătorii politici ai Românilor din Ungaria. Acesta i s'a jeluit amar de asuprirea necruţătoare, aplicată Românilor de către guvernele Ungariei [4]).

Cele comunicate din partea lui Babeş au impresionat pe tânărul Domnitor, care la 15 Decemvrie 1868 răspunzând stăruinţelor repetate ale marchizului italian Pepoli, un prieten al contelui Iuliu Andrássy, spunea cu drept cuvânt că nu atârnă de el înlăturarea simpatiilor fireşti înrădăcinate în sufletul populaţiei de aceiaşi limbă « dincoace şi dincolo de

[1]) *Ibidem*, pp. 221—222.

[2]) *Ibidem*, p. 260: « ... dann werde es schon von selbst an den Früchten partizipieren, die vom europäischen Baume seinerzeit herabfallen würden. Nur dürfe es nicht selber pflücken wollen, zumal noch unreife! ».

[3]) *Ibidem*, p. 261: « Man müsse gleich gut mit allen Mächten stehen und erst im letzten Moment, wenn alles zusammenbreche, es mit jener Macht halten, von der man glaube, dass sie als Siegerin hervorgehen würde ».

[4]) *Aus dem Leben*, I, p. 290.

Munţi ». El este deci în drept să aştepte ca guvernul Ungariei să întreprindă tot ce e just şi echitabil ca doleanţele milioanelor de Români din Transilvania şi Banat să devină fără obiect (gegenstandlos). Aceasta e condiţia principală pentru consolidarea unei înţelegeri între guvernul din Bucureşti şi între cel din ţara vecină. El, ca principe constituţional ales prin plebiscit, se simte *obligat să ţină seamă de opinia publică, întru cât aceasta e justă ;* o politică de conciliere sinceră şi făţişă din partea guvernului ungar în raport cu cetăţenii nemaghiari i-ar oferi cel mai bun sprijin pe calea înţelegerii cu Ungaria, cale pe care este hotărît să pornească [1]). La fel comunica ceva mai târziu şi tatălui său, că Andrássy ar dori bune raporturi de vecinătate cu România, ceea ce nu va fi însă uşor câtă vreme Românii din Transilvania şi din Banat sunt atât de asupriţi [2]).

Până la începutul anului 1869 relaţiunile cu Austria par a se fi îmbunătăţit în măsură atât de însemnată, încât aceasta ar fi fost *înclinată chiar să facă propunere pentru a i se recunoaşte României independenţa,* cu condiţia de a nu se mai amesteca, prin propaganda ei transilvană, în chestiunile Ungariei şi de a se emancipa cu totul de orice influenţă rusească [3]).

In sfârşit, la 2 Februarie 1869, adresează însuşi Bismarck Principelui Carol o prea instructivă scrisoare, plină de sfaturi izvorîte din « experienţa anilor lungi de politică activă ». Ceea ce se poate obţinea, după cum spune Bismarck, este pentru România, să-şi merite titlul de « *Belgia dela gurile Dunării* », iar pentru Carol, să cucerească faima şi recunoştinţa

---

[1]) *Ibidem,* I, p. 318.

[2]) *Ibidem,* p. 366: « Graf Andrássy wünscht in gutem Einvernehmen mit uns zu leben; das wird aber nicht leicht sein, solange die Ungarn einen solchen Druck auf die Rumänen in Transilvanien und im Banate ausüben ». Dimitrie Sturdza, în calitatea sa de agent diplomatic al României la Constantinopol, întâlnind aci în toamna anului 1869 pe primministrul Ungariei Iuliu Andrássy, a putut afla dela el, că dorinţa Ungariei de atunci era să evite « orice prilej de neînţelegere cu România ». Cf. Victor Slăvescu, *Recunoaşterea dreptului de a bate monetă. Acţiunea diplomatică a României 1866—1870,* Bucureşti, 1941, p. 41.

[3]) *Ibidem,* I, pp. 325—326: « Aus Wien berichtet er (Strat), dass Oesterreich sogar daran dächte, *Rumäniens Unabhängigkeit vorzuschlagen,* wenn dasselbe sich nicht mehr *par la propagande en Transylvanie* in die ungarischen Angelegenheiten einmischen und sich ausserdem vollständig von dem russischen Einflusse losmachen würde » şi p. 327: « Mit Ungarn suche ich mich auf einen freundschaftlichen Fuss zu stellen ».

Europei în măsura, în care le-a lăsat ca moştenire regele Leopold al Belgiei. Despre Români, judecându-i din depărtare, credea că nici nu sunt prea războinici din fire, nici nu au veleităţi de a stăpâni asupra altor neamuri. Dar ţinea să adauge că «împotriva oricărei bănuieli de solidaritate cu afirmative aspiraţiuni româneşti asupra Transilvaniei, orice ministru prusiac ar fi nevoit să protesteze prin toate mijloacele» [1]).

Când se întorcea în toamna anului Carol, proaspăt însurăţel, din Germania în România, guvernul din Budapesta, unde-l cercetase şi generalul Türr, l-a impresionat plăcut prin primirea ce le-a făcut lui şi Principesei Elisaveta, conducându-i ministrul instrucţiei publice, baronul Iosif Eötvös, fost conşcolar şi bun prieten al mitropolitului Andrei Şaguna să le arate Muzeul şi Academia Maghiară.

Iar cu 4 ani mai târziu, când se întorcea în August 1873 din Germania, împreună cu Elisaveta, Carol a fost surprins de primirea călduroasă ce i s'a pregătit la Braşov, unde se temea la început să nu fie obiectul unei ovaţiuni şi demonstraţiuni, căci auzise şi acordurile imnului naţionalist. A fost însă plăcut surprins că însăşi muzica militară austriacă a ţinut să-l întâmpine cu acest imn. Iar mulţimea Românilor din Săcelele Braşovului i-au ieşit întru întâmpinare, cu toţi preoţii şi învăţătorii lor, însoţindu-l o bună bucată de drum ţărani călăreţi cu steaguri româneşti în mână» [2])...

VIII

Experienţele din primii lui ani de domnie l-au ajutat pe Carol să poată cunoaşte şi să preţuiască, nu după necesităţi

---

[1]) *Ibidem*, pp. 332—333: « Das Erreichbare für Rumänien scheint mir der Titel *de la Belgique des bouches du Danube*, für Eure Hoheit der Ruhm und der Dank Europas, wie König Leopold sie hinterlässt. Die Rumänen sind, wie wir sie hier aus der Ferne beurteilen, weder vorwiegend kriegerisch noch bestrebt, über andere Nationen zu herrschen ... Gegen jeden Verdacht einer Solidarität mit angeblichen rumänischen Absichten auf Siebenbürgen würde jeder preussische Minister gezwungen sein, sich durch alle Mittel zu verwahren ... ».

[2]) *Aus dem Leben*, II, p. 331: « Ich fürchtete anfänglich, es sei eine rumänische Ovation und Demonstration, namentlich da unsere Nationalhymne uns entgegen klang, aber bald sah ich, dass es die österreichische Militärmusik war, die uns damit begrüsste » ... Eine *Eskorte von berittenen Bauern mit rumänischen Fahnen gab uns eine Strecke weit das Geleite ...* ».

momentane ci în lumina promițătoarelor posibilități viitoare, situația Românilor de pe amândouă laturile Carpaților. Iar după ce a izbutit să-și consolideze în chip definitiv tronul prin participarea victorioasă la războiul ruso-turc, înălțându-și Țara la rangul unui Regat independent, în convorbirea ce a avut cu Impăratul Francisc Iosif I la Viena, în anul 1883, putea să-i spună cu toată hotărîrea cu *niciun popor nu va consimți să i se răpească idealurile politice* [1]).

Putea să vorbească astfel, fiindcă atitudinea Românilor din Transilvania și Banat îi dăduse în cursul războiului din 1877—1878 numeroase dovezi de cea mai desăvârșită adeziune sufletească, parte prin contribuțiile bănești oferite de bunăvoie ca răspuns la apelul femeilor române din Sibiu pentru colecte pe seama ostașilor răniți în acest războiu, parte prin ajutoare în haine și material sanitar dăruit din diferite părți cu atâta îmbelșugare, încât s'a aflat potrivit ca una din trăsurile de ambulanță dela Dunăre să fie numită «a doamnelor române din Transilvania» [2]). Acestea începuseră a purta ca modă nouă *pălăria dorobanțul* — o căciuliță de as-

---

[1]) *Ibidem*, IV, p. 413: «*Kein Volk lasse sich seine politischen Ideale rauben*, so auch das rumänische nicht, das so viele der rumänischen Brüder von jenseits der Berge, die sich dem scharfen Regiment der Magyaren durch Auswanderung entzogen, bei sich aufgenommen habe; darin könne für ein freundschaftliches Einvernehmen zwischen den Nachbarländern kein wirkliches Hindernis gefunden werden — Diese Auseinandersetzungen des Königs — adaugă editorul german al Memoriilor — hatten vollen Erfolg und führten zu einer politischen Annäherung an die Zentralmächte, die auch dem grossen Publikum durch eine Reise Bratianus nach Wien und zum Fürsten Bismarck nach Gastein erkennbar ward».

[2]) S. Pușcariu, *Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal*, în publ. *Războiul neatârnării 1877—78*. Conferințe ținute la Ateneul Român, București, 1927, p. 206 și Valeriu Bologa, *Ajutorul Românilort ransilvani pentru răniții războiului indenpendenței*, în rev. *Transilvania* din Sibiu, 1941, p. 390 și *Ein politischer Pressprozess gegen Georg Barițiu, Separatabdruck aus Nr. 1629 des Siebenbürgisch-Deutschen Tageblatt* es (Aus der Verhandlung des Hermannstädter Schwurgerischtshofes am 30. April 1879), Sibiu, 1879; cf. și *Părți alese*, vol. III, p. 486. Procesul contra lui G. B. fusese intentat pentru un articol publicat în *Gazeta Tr.* din 22 Iunie 1877 ca răspuns la atacurile ziarului clujan *Kelet* contra *femeilor române*, învinuindu-le de trădare de patrie pentru colectele lor de bani și scame în interesul fraților răniți în războiul independenței. Apărătorul lui G. B., advocatul sibian *Albert Arz von Straussenburg* arăta că procesul, care putea să aibă sens în 1877, a devenit *anahronism* în 1879. La 1877 cine era dușman al Turcilor, putea fi socotit, și ca dușman al Statului ungar, după ocuparea Bosniei și Herțegovinei au trebuit să se facă însă colecte și pentru soldații austriaci, răniți în luptele contra Turcilor, cari nu s'au putut împăca numaidecât cu pierderea celor două provincii. Totodată exprima advocatul Arz bănuiala, că procesul ar fi fost anume intentat din ordinul

trahan à la Mihai eroul, în dreapta cu o cocardă tricolor național și cu o pană scurtă de curcan (Tel. Rom. din 17 Ianuarie 1878, p. 22).

Țărani curajoși din regiunile sudice ale Transilvaniei îndrăsneau să spună că armata română, după căderea Plevnei, se va întoarce să treacă Munții, spre a-i desrobi de sub cârmuirea străină.

Tineri entusiaști părăseau în taină plaiurile Transilvaniei și plecau să lupte ca voluntari în oastea românească. Ofițeri Români din armata austriacă treceau să lupte cu eroism gata de orice sacrificiu, cum a făcut căpitanul rănit de două ori, Moise Grozea din Banat, care de pe câmpul de luptă scria cu mult humor soției sale — fiica publicistului Iacob Mureșan din Brașov — să spună Ungurilor că nu s'au născut încă Turcii cari să fie în stare să arunce armata lui Carol peste Dunăre... n'o să aibă deci Ungurii «plăcerea de a ne vedea aruncați peste Dunăre. Decât aceasta, mai curând ne pot vedea aruncați peste Carpați[1]). Acest Bănățean, care la Grivița a dat cea mai strălucită dovadă a disprețului său de moarte, este amintit și în Memoriile Regelui Carol[2]). El a fost înaintat mai târziu până la gradul de general în armata română.

Știrile despre biruințele ostașilor români produceau valuri de entusiasm prin centrele orășenești și rurale ale Românilor din Transilvania și Banat. Cântecele de preaslăvire a eroismului românesc inundau școlile românești confesionale pretutindeni; decenii de-a-rândul, până către sfârșitul vea-

guvernului budapestan. Ministrul prezident Coloman Tisza își exprimase în parlament nemulțumirea că din partea Curții cu jurați din Sibiu nu se poate obține, în procese politice, nicio condamnare. Se urmărește probabil desființarea ei, ceea ce s'a și întâmplat, fiind mutată în scurtă vreme la Cluj, unde condamnările s'au putut obține, *quantum satis*, în toate procesele politice *contra Românilor* . . . până la *1918* și dela *1940—1946*. Vezi și broșura intitulată *Din sala tribunalului dela Sibiu. Darea de seamă asupra procesului politic de presă a lui G. Barițiu, redactorele « Observatoriului ». In chestiunea colectelor pentru soldați români răniți*. Pertractarea finală din 30 Aprilie st. n. 1879. Ediţiune separată după » Observatoriul ». Edițiunea II, Sibiu 1879 Tipografia lui S. Filtsch (W. Krafft), p. 24. Prețul: cr. = 50 bani.

[1]) Pușcariu, *l. c.*

[2]) *Aus dem Leben*, vol. III, p. 267; cf. și interesanta lui scrisoare trimisă de pe câmpul de luptă soției sale Elena. *An. Inst. de Ist. Naț.*, vol. IV.

cului al XIX-lea punctele culminante ale festivităţilor populare, împreunate cu încheierea anului şcolar, erau astfel de cântări şi declamaţiuni de înălţător cuprins educativ în sens naţional-românesc.

Studenţii români de pe atunci ai Universităţii din Cluj aveau prilej să se entusiasmeze de versurile colegului lor Petru Dulfu, preşedintele societăţii studenţeşti « Iulia », închinate sub titlul *Cununa de lauri* eroilor dela Griviţa şi dela Plevna:

> « Căci sus colo prin stele trăi-vor dânşii iară
> Cu-a gloriei cunună etern încununaţi...
> Iar din a lor cenuşă acuş va să răsară
> Cereasca libertate — *unind pe fraţi cu fraţi* » [1]).

Doi profesori ai Liceului grăniţeresc din Năsăud — azi Liceul Gheorghe Coşbuc — publicară la Graz (1878) în limba română o amănunţită istorie ilustrată a acestui războiu (Resbelul orientale ilustrat — de Dr. A. P. Alessi şi Maxim Popu — 724 pagini).

In atmosfera creată [2]) în vieaţa Românilor din Transilvania prin încoronarea Regelui Carol cu coroana, făurită din oţelul tunurilor cucerite la Plevna, popularitatea lui sporea din an în an răspândindu-se până în cele mai dosite cătune, prin umile case ţărăneşti, stampe înfăţişând imaginea senină şi încrezătoare a Suveranului României independente. Un călător englez străbătând Transilvania, a publicat la Edinburg şi Londra (1888) o interesantă descriere a acestei ţări intitulându-şi cartea *The land beyond the forest* (Ţara de dincolo de pădure). In cuprinsul cărţii e zugrăvită atitudinea sufletească a poporului transilvan în preajma mişcării memorandiste, în cuvinte cari merită să fie împrospătate cât mai adesea: « E mai presus de orice îndoială că masa covârşitoare a Românilor din Ungaria şi Transilvania, simţindu-se apăsaţi de jugul cârmuirii străine, privesc în taină peste graniţă,

---

[1]) S. Puşcariu, *l. c.*, p. 213.

[2]) *Ibidem*, pp. 216—217 şi T. V. Păcăţianu, *Cartea de Aur*, vol. VI, p. 672 sq.

spre *adevăratul lor Monarh* — şi cine le-ar putea lua aceasta în nume de rău? In *multe colibi româneşti*, pe care le-am *cercetat*, am găsit adeseori *chipul Regelui României* aşezat la loc de onoare, dar niciodată pe al Majestăţii austriace » [1]). Merită relevat faptul că în acelaşi an, în care autorul englez făcea o astfel de constatare, Mihail Kogălniceanu — profitând de jubileul semicentenar al *Gazetei* dela Braşov — înţelegea să adreseze lui Aurel Mureşanu cuvinte de îmbărbătare ca acestea:

« Noi Românii din Regat un minut n'am fost, nu suntem fără a împărtăşi durerile voastre, fără a simpatiza cu sforţările voastre pentru asigurarea naţionalităţii române, acolo unde Dumnezeu şi divul Traian a împlântat-o, căci ştim că atunci, când — dar aceasta nu va fi — când naţionalitatea română ar fi stânsă peste Carpaţi, nici noi Românii de dincoace de Carpaţi nu vom avea propria noastră existenţă naţională asigurată. Cu toţii simţim, în inima fiecărui din noi există dar durerea de a vedea politica greşită şi funestă ce se urmăreşte în contra Românilor de către concetăţenii noştri maghiari, politică mai înainte de toate funestă însuşi Statului ungar.

« Totdeauna am avut simpatii vii pentru naţiunea maghiară, dar asemenea pururea am deplâns linia de purtare a o mare parte de Maghiari către Românii concetăţeni ai lor; sentimentele mele au corespuns pururea actelor mele... Când prefectul de Galaţi, în 1860, voia să predea consulului austriac pe refugiaţii Vidász şi Berzenczey, comitele Secuilor, şi când aceştia iarna îmbrăcaţi numai cu un atila (haină) de vară au venit la Iaşi, eu pe răspunderea mea le-am dat un sauf-conduit, i-am îmbrăcat cu înseşi blanele mele şi în trăsura mea i-am înapoiat la Galaţi, unde au urmat a petrece în linişte sub protecţiunea drapelului român, cu toate protestaţiunile şi ameninţările reprezentantului Austriei... Acei ce voiesc a stânge naţionalitatea română din Transilvania şi Banat, sunt mai mult duşmanii prezentului şi viitorului Ungariei, decât ai înşişi Românilor... In concluziune doresc, ca « Gazeta » să ajungă la jubileul său de 100 de ani.

---

[1]) I. Lupaş, *Paralelism istoric*, Bucureşti, 1937, p. 364.

« Facă Dumnezeu şi energia voastră, ca acel jubileu să se serbeze în mijlocul unei naţiuni fericite, adică ajunse la culmea împlinirii dreptelor sale aspiraţiuni! Numai astfel naţiunea română de peste Carpaţi, alături cu naţiunea maghiară, având ambele aceleaşi drepturi şi îndatoriri, va lucra împreună la întărirea şi gloria patriei comune: *Ungaria devenită atunci aliata României* » [1]).

Iar ceva mai târziu, spunea Ioan Ghica, în cuprinsul *unor Schiţe politice* [2]), că « la Români aspiraţiunea către Unire nu este tendinţă de mărire sau cotropire, ci este spirit de conservare şi de legitimă apărare în contra vecinilor ce-i înconjoară, căci temerea de cotropire şi reducerea lor la o stare de inferioritate şi de umilire este încă mare şi le impune datoria de a căuta să devie *un Stat puternic*, ca să-şi poată apăra cu succes existenţa »...

In adevăr cu cât asupririle de ordin politic sporeau din an în an, cu atât se îndreptau mai stăruitor nădejdile tuturor Românilor din cuprinsul Ungariei şi al Transilvaniei spre adevăratul lor Monarh: spre Regele Carol I, în al cărui simţ de prevedere şi înţelepciune nu încetau să aibă cea mai deplină încredere.

IX

Sentimentul de încredere n'a putut fi sdruncinat nici după încheierea Tratatului secret semnat la Viena în 30 Octomvrie 1883, tratat prin care politica externă a României fusese îndrumată alături de aceea a Puterilor Centrale, grupate în Tripla Alianţă (Germania, Austro-Ungaria şi Italia). Diplomaţia vieneză stăruia să strecoare în textul preliminar al Tratatului atât pentru guvernul român, cât şi pentru cel austro-ungar, obligaţia de a nu tolera niciun fel de acţiune politică îndreptată contra intereselor celuilalt Stat. Prin textul acesta se urmărea, evident, scopul de a împiedeca orice propa-

[1]) Cf. publicaţiunea ocazională *In amintirea aniversării a cincizecea a Gazetei Transilvaniei 1838—1888*, Braşov, 1 Ianuarie 1888, pp. 15—16.

[2]) Cf. *Revista Nouă* din Bucureşti, 1892, p. 89 şi Bondescu-Mărăcineanu, *Ion Ghica — Scrisori către V. Alecsandri*, Bucureşti, 1940, p. 606.

gandă națională printre milioanele de Români supuşi pajurii bichefale dela Viena. Dar — cum se știe, dintr'un raport al ambasadorului german Principele von Reuss către Cancelarul Bismarck — Ioan C. Brătianu a reuşit să împiedece introducerea acestei dispoziții în textul definitiv al Tratatului argumentând că nu ar fi prudent a se exprima o vădită neîncredere tocmai într'un tratat de alianță [1]). Contele Kálnoky, ministru de externe al Austro-Ungariei, ținând seamă de acest argument, a consimțit să fie eliminată dispoziția izvorîtă din vechea și explicabila teamă a cercurilor vienezebudapestane de o apropiată desfacere a Românilor din legăturile lor cu Monarhia habsburgică.

Adevărat că asupra fruntaşilor politici ai Românilor din Transilvania şi din Banat, apropierea Regatului de politica Triplei Alianțe a produs impresia că prin aceasta ar fi cu putință să se întărească «şi mai mult heghemonia maghiară» asupra lor [2]). Această nouă orientare în politica externă a României era combătută de presa franceză, care socotea alianța cu Austro-Ungaria ca un fel de impietate, ca «o crimă de lese-națiune» de care ar fi trebuit să rămână cruțat «nobilul popor român» [3]).

Nu avea însă Regele Carol nicidecum intențiunea să întărească prin noua orientare în politica externă a României vreo heghemonie străină în cuprinsul Transilvaniei. Scopul lui era, dimpotrivă, să consolideze cât mai temeinic situația şi prestigiul Țării spre care ştia că privesc toți Românii de sub stăpâniri străine ca spre «pământul făgăduinței»... Soarta i-a împărtăşit rara fericire de a putea să constate îmbucurătorul progres realizat în această operă de consolidare în cursul celui dintâi sfert de veac al binecuvântatei sale domnii. La 1/13 Aprilie 1891 într'o şedință solemnă a Academiei Române, Regele Carol putea să afirme cu satisfacție că «vechile *Principate Dunărene* s'au transformat în centru de civilizațiune şi de propăşire şi au devenit un *Stat puternic* şi

[1]) *Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914*, vol. III, p. 270.
[2]) I. Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu* (1828—1902), Sibiu, 1928, p. 99.
[3]) I. Lupaş, *Istoria Unirii Românilor*, ed. II, Bucureşti, 1938, pp. 328 şi 336—337.

neatârnat, aşezat pe temelii aşa de tari, încât *nicio sguduire nu-l mai poate sdruncina*» [1]).

In situaţia înfloritoare a Ţării libere nu a dat Regele Carol I uitării nici pe cei asupriţi de intoleranţa guvernelor dela Budapesta, ci — precum comunicase răposatul Teodor Mihali în nişte amintiri ale sale publicate în 1929 [2]) — « în dorinţa lui de a asigura o mai bună soartă Românilor din Transilvania » le-a sugerat să iniţieze acţiunea din 1892, cunoscută sub numele de mişcarea memorandistă, care mai ales prin condamnările la zeci de ani temniţă, condamnări rostite la 1894 în procesul Memorandului din Cluj [3]) a trezit în opinia publică europeană răsunet atât de puternic, ridicând chestiunea românismului dintre Carpaţi şi Tisa la rangul unei probleme de palpitant interes.

« Acest demers al nostru — scrie Mihali — a fost făcut în urma directivelor primite din Bucureşti. Iată de ce, după înfrângerea, pe care am suferit-o din punct de vedere al rezultatelor pozitive, ajungând la celebrul proces care trebuia să totalizeze 52 de ani închisoare pentru conducătorii Românilor din Transilvania, Regele Carol a simţit obligaţia morală a unei intervenţii pe lângă Impăratul Francisc Iosif I în favoarea fruntaşilor români deţinuţi. Această intervenţie, bine înţeles, a fost făcută cu toată prudenţa diplomatică ne-

---

[1]) Const. C. Giurescu, *Cuvântările Regelui Carol I*, Bucureşti, 1939, vol. II, pp. 74—77.

[2]) T. Mihali, *Amintiri politice despre Unire*, în revista *Generaţia Unirii* din Bucureşti, Nr. 3 din 20 Iunie 1929.

[3]) Prin Memorandul acesta — afirma un ziar francez la 4 Iunie 1892 — că s'ar fi « compromis mai mult » decât ar fi fost servită « izbânda dreptelor cereri ale vrednicilor *fii ai* legiunilor *lui* Traian. Ce pot ei aştepta dela Viena? Românii din Transilvania au uitat, cum i-a păcălit Curtea de Austria în 1848—49? Să-şi reamintească numai, cum au fost răsplătiţi Avram Iancu, Axente Sever şi alţii. Nu, nu, dela Habsburgi nu se poate aştepta nimic ... Dreptatea se dobândeşte luptând deschis, cum şade bine urmaşilor vechei Rome; mila să fie lăsată pe seama cerşetorilor din anticamere! ». Corespondentul ziarului francez ar fi avut dreptate, dacă nu ar fi intervenit la 1894 însăşi justiţia maghiară, salvând prin răsunătorul proces politic dela Cluj situaţia, atât de penibilă, a Românilor ardeleni, cari nu erau pregătiţi să tragă consecinţa politică-revoluţionară a « palmei dela Viena », aşa cum le spusese Alexandru Mocioni în preajma plecării delegaţiei celor 300 de intelectuali şi ţărani, spre Curtea împărătească, unde li s'a refuzat primirea. Acelaşi Alex. Mocioni i-a consolat mai târziu spunându-le că Românii « nu pot face niciodată o prostie destul de mare, ca Ungurii să nu răspundă cu alta şi mai mare »; cf. I. Lupaş, *Istoria Românilor*, ed. XV, Sibiu, 1944, pp. 480—481.

cesară: ea a avut loc sub forma unei simple întâlniri, datorită hasardului, într'o stație balneară — la Ischl [1]) — între cei doi Suverani. Regele Carol a cerut cu acest prilej eliberarea deținuților politici, condamnați în procesul Memorandului ».

In calitatea sa de prezident al clubului politic, format din deputații români, sârbi și slovaci ai Parlamentului din Budapesta, Mihali destăinuește că a avut nu mai puțin decât « 22 de audiențe importante la Regele Carol » care urmărea cu deosebit interes toate mișcările, curentele, acțiunile și proiectele de ordin politic sau cultural, precum și orice fel de manifestațiune a fruntașilor « care aveau conducerea morală și politică a românismului din Transilvania. Intr'una din aceste audiențe Regele Carol devenise atât de comunicativ încât, înlăturând orice rezervă, i-a mărturisit « *convingerea sa intimă că Transilvania se va alipi într'o zi la România, prin izbânda principiilor de dreptate* » și i-a oferit o fotografie cu dedicația elocuentă — resumând ea însăși un întreg program de domnie comprimat în aceste două cuvinte ale autografului regal: *răbdare* și *încredere* (1905).

Cu prilejul jubileului celor patruzeci de ani de domnie, organizat la 1906, când s'au prezentat la Sinaia în fața Palatului Peleș, corurile țărănești din Transilvania și din Banat, Regele Carol I avea înaintea ochilor imaginea Țării viitoare întocmai ca odinioară Moise din Biblie, care a văzut Țara Canaanului, dar nu i-a fost dat să intre aevea în stăpânirea ei. In toamna anului 1908, fiind întrebat Alexandru Mocioni, din partea unui publicist, dacă Românii din Transilvania și din Banat în luptele lor politice așteaptă vreun ajutor din partea Regatului, nu a ezitat să dea răspunsul acesta: « Eu așa cred că în împrejurările de azi România nu ne-ar putea ajuta nimic cu vorbe frumoase și bune, iar a da vorbelor aplomb eventual și prin fapte, ar fi — după părerea mea — o gravă greșală politică. Peste tot ar putea fi vorba despre o interven-

[1]) *9 și 10 August 1895*. Cu acea ocazie scria *Fremdenblatt*, ziarul Ministerului de Externe austro-ungar: « Am învățat să stimăm România mai presus de puterea armelor ... Stimăm înțelepciunea și munca serioasă, care știe să păstreze ce a câștigat și să chivernisească bine. Regatul Regelui Carol s'a alipit pe deplin la această politică înțeleaptă și a fost recunoscut ca factor distins și cu drepturi egale în vieața Statelor europene ; I. Georgescu, *Dr. I. Rațiu*, p. 100.

ţiune numai când ar urma în Orient o constelaţie critică de aşa fel, ca singur cuvântul României, în urma greutăţii proprii, să cadă în cumpănă. Iar judecata despre aceea, când urmează să fie privită ca dată o asemenea situaţie, avem să o lăsăm, fireşte, prea probatei înţelepciuni de bărbat de stat a Regelui României; domniei lui binecuvântate are doar să mulţumească România ce a devenit » [1]).

La 17 Decemvrie 1910 primind în audienţă pe Dr. Ioan Mihu dela Vinerea, care iniţiase o încercare de conciliere a intransigenţei Partidului Naţional Român cu ideea de stat naţional-maghiar a guvernului dela Budapesta, Regele Carol a exprimat părerea că « dacă o pace definitivă cu Maghiarii... nu este posibilă, în orice caz trebue căutat să se obţină cel puţin un « *Waffenstillstand* » acceptabil pentru ambele părţi şi care să permită a putea merge mână în mână, în ceasul unui pericol comun ». Dar nu a uitat să sublinieze sfatul, pe care Mihu îl reproduce în amintirile sale în următoarele cuvinte: « Tot ce pot şi în acelaşi timp ce trebue să facă Românii de sub stăpânirile străine, în împrejurările de faţă, este: să lucreze serios şi neîncetat la conservarea fiinţei lor naţionale şi la ridicarea nivelului lor cultural, moral şi economic, cu mijloace şi pe căi legale, iar realizarea idealurilor neamului să o nădăjduim dela un viitor mai apropiat sau mai îndepărtat, aceasta cu atât mai mult, cu cât curentele mondiale evolutive ale Ocidentului cult şi generos sunt favorabile ideii naţionale şi defavorabile opresiunii celor mici prin tendinţele imperialiste ale celor mari » [2]).

Intreg poporul român dintre Carpaţi şi Tisa urmărea orice moment din vieaţa Regelui Carol I, după cum şi acesta urmărise cu atâta interes luminat soarta celor răsfiraţi sub stăpâniri străine, dându-le numeroase dovezi de atenţiune regală şi de încurajare în strădaniile lor.

Semnele de atenţiune regală făceau impresie cu atât mai adâncă asupra luptătorilor din cuprinsul Transilvaniei, cu

[1]) Teodor Botiş, *Monografia Familiei Mocioni*, Bucureşti, 1939, pp. 333—334.

[2]) Cf. Dr. Ioan Mihu, *Spicuiri din gândurile mele politice, culturale, economice*, publ. cu un studiu biografic de Prof. S. Dragomir, Sibiu 1938, p. 83—84.

cât împrejurările vieții politice se înăspreau an de an prin măsurile de prigoană aplicate nu numai fruntașilor politici, dar în numeroase cazuri și țăranilor, împinși adeseori la mărturisiri ca aceea din strigătul de revoltă al țăranului Ioan Morariu din Șicula, județul Aradului, care în fața pretorului din Boroșineu avea curajul să spună răspicat, în luna Mai 1914: *pentru sărmanii Români nu este dreptate în Ungaria. Ar fi vremea să vie Regele Carol să ne facă dreptate* [1]).

Timpul izbăvirii se apropia în adevăr cu pași repezi. N'au mai trecut decât doi ani și două luni până când urmașul lui Carol, Regele Ferdinand I, a socotit momentul prielnic spre a soluționa problema transilvană, a cărei dreaptă deslegare o întrezărise și Carol I încă din clipa sosirii sale pe pământul României. Așa rezultă chiar din cuvintele lui rostite la 20 Septemvrie 1914: «Eu dela 7 Mai 1866 sânt *convins* că tot poporul român se va uni odată *într'un Stat unitar*, pe baza principiului naționalităților» [2]).

X

Din expunerea de până aci rezultă concluzia că în problema transilvană Carol I avea chiar dela începutul domniei, întocmai ca și antecesorul său Alexandru Cuza, o convingere fermă cu privire la firescul și inevitabilul chip de soluționare a ei, fără să-și fi putut îngădui însă vreo încercare de a preciza momentul, când împrejurările politice vor face să cadă în sânul României, din pomul european, roada mult așteptată. Amândoi acești domnitori, cărora istoria le-a închinat pagini de lumină și amintire nestinsă ca unor ctitori ai Sta-

---

[1]) I. Lupaș, *Istoria Unirii Românilor*, ed. II, p. 327.
Vezi *Românul* din Arad, 14 Mai 1914, și 15 Mai 1914, p. 2—3, articolul «*Iredentism românesc la sate. Un țăran chiamă dreptatea Regelui Carol*»:
«Iată că chiar și în părțile marginașe, cu sfera de influență ungurească, răsar țărani români irendentiști... cărora nu le mai poți scoate convingerile din suflet cu nicio pedeapsă din lume. Ce va fi când sistemul unguresc de până acum își va produce în întregime efectele? Să-și închipuie orice Ungur cu mintea clară. Morarii ca cel din Șicula se vor spori, vor umplea întreg teritoriul locuit de Români în această țară, se vor înstăpâni pe imensa mulțime a satelor noastre, și ce se va măcina la moara lor, nu știm cui i se va opri în gât»...

[2]) N. Iorga, *Revista Istorică* din 1936, p. 344.

tului român modern, au înţeles deplin excepţionala importanţă a problemei transilvane pentru existenţa şi viitorul Statului cârmuit de dânşii. Au avut însă prudenţa şi simţul realităţilor politice în egală măsură, spre a putea să resiste tuturor chemărilor ispititoare de a păşi, cu un ceas mai de grabă, la deslegarea îndelung dorită a acestei probleme. Nu s'au lăsat împinşi spre aventură, ci au rămas statornici în hotărîrea lor de a pregăti calea izbăvirii pe seama urmaşilor, sortiţi să fie ajutaţi efectiv de împrejurările politicei europene şi de nenumăratele sacrificii ale neamului, cârmuit de dânşii, la opera de completare a Unirii dela 1859 şi desăvârşire a ei în ziua de *1 Decemvrie 1918*.

In atitudinea lui Carol I faţă de această problemă se pot urmări trei faze succesive. In cei dintâi 15 ani dela începutul domniei, ca om de rară prudenţă şi de temeinică pătrundere a realităţilor politice, Carol înţelegea să-şi impună toată rezerva, ca nu cumva prin vreun pas pripit să primejduiască însăşi situaţia Ţării, care-l chemase la cârma ei. Această atitudine prevăzătoare a lui, în afară de propriile sale calităţi sufleteşti, mai era sprijinită de înţeleptele sfaturi de atâtea ori repetate din partea tatălui său Carol Anton, sfaturi pe care fiul era hotărît să le urmeze în orice împrejurări. Nu îi lipseau nici binevoitoarele sugestiuni izvorîte din experienţe politice aşa de vaste, cum erau ale Cancelarului Bismarck şi ale Impăratului Napoleon III, îndemnându-l şi unul şi celălalt să cultive cât mai bune relaţiuni cu ţările vecine.

Carol se străduia neîntrerupt să ţină seamă şi de aceste sugestiuni; nu scăpa însă niciun prilej potrivit să atragă atenţiunea asupra greşelilor sistematice ale guvernelor din Budapesta în tratamentul aplicat Românilor din Transilvania şi din Banat.

In faza a doua, după ce în cursul războiului de neatârnare primise atâtea dovezi despre desăvârşita adeziune sufletească a întregii românimi transilvane şi bănăţene, atitudinea Regelui Carol devine mai curajoasă, mai răspicată stăruind asupra identităţii etnice a populaţiunii de pe amândouă coastele Carpaţilor şi subliniind chiar într'o convorbire a sa cu împăratul Francisc Iosif I adevărul axiomatic că niciun

popor nu poate consimţi să fie despoiat de idealurile sale politice.

In sfârşit în faza a treia, în cei din urmă 15—20 ani de domnie, interesul «adevăratului Monarh» al tuturor Românilor faţă de problema transilvană fiind în continuă creştere, el nu sta la îndoială să intervină, prudent şi discret, cu sfaturile sale menite a contribui la îmbunătăţirea sorţii Românilor de de sub cârmuire străină, luând contáct personal cu unii dintre fruntaşii lor şi îmbărbătându-i prin cuvinte atât de concludente ca cele dedicate lui Teodor Mihali: *răbdare şi încredere*! Prin ele făcea Regele Carol I apel la cele mai încercate virtuţi strămoşeşti ale neamului nostru, căruia nu i-a lipsit nici în cele mai înviforate epoci ale istoriei nici eroismul răbdării nici al încrederii, după cum nici din atitudinea personală a acestui «adevărat Monarh» nu a lipsit. De virtutea răbdării şi a încrederii depline într'o apropiată soluţionare a problemei transilvane, în unicul sens corespunzător realităţilor etnice geografice, istorice şi politice, era stăpânită conştiinţa poporului român în întregime, din cele mai înalte straturi sociale până în păturile adânci ale mulţimilor rurale. Conştiinţa aceasta luptătoare, gata de orice sacrificii, şi-a găsit expresiune adecuată în memorabilele cuvinte rostite la Ploeşti în 1915 de regretatul nostru coleg Nicolae Titulescu într'o atmosferă de înfrigurată aşteptare a evenimentului ce urma să aducă, la 1 Decemvrie 1918, entusiasta alipire a Transilvaniei la Regatul Român:

«Din împrejurările de azi — spunea atunci Nicolae Titulescu — România trebue să iasă întreagă şi mare. România nu poate fi întreagă fără Transilvania. România nu poate fi mare fără jertfă. Transilvania e leagănul, care i-a ocrotit copilăria, e şcoala care i-a făurit neamul, e farmecul care i-a susţinut vieaţa. Transilvania e scânteia, care-i aprinde energia, e mutilarea care strigă răzbunare, e făţărnicia care chiamă pedeapsa, e sugrumarea care cere libertatea. Transilvania e românismul în răstrişte, e întărirea care depărtează vrăjmaşul, e vieaţa care chiamă vieaţa...Ne trebue Transilvania. Nu putem fără ea. Vom şti să o luăm şi, mai ales, să o merităm. Pentru Transilvania nu-i vieaţă, care să nu se

stingă cu plăcere; pentru Transilvania nu-i sforţare, care să nu se ofere dela sine; pentru Transilvania totul se schimbă, totul se înfrumuseţează, până şi moartea se schimbă: încetează de a fi hidoasă, devine atrăgătoare. Transilvania nu e numai inima României politice. Priviţi harta: Transilvania e inima României geografice! Din culmile ei izvorăsc apele, care au scăldat romănismul în istorie: la Miazănoapte Someşul, la Apus Mureşul, la Miazăzi Oltul! De-a-lungul Carpaţilor România de azi se întinde ca o simplă zonă militară a unei fortăreţe naturale, încăputǎ în mâni străine! Acel care nu se simte tăiat la brâu, când priveşte Transilvania, acela nu-i Român, acela-i sămânţă străină, pripăşită în România, pe vremea când o băteau vânturile din toate părţile. Ne trebue Transilvania, dar ne trebue cu jertfă. Nu se lipeşte carne de carne, fără să curgă sânge! » [1]).

Aceste cuvinte merită să fie cât mai adeseori reîmprospătate în amintirea generaţiei de azi şi a celor viitoare, ca unele care fiind rupte din baierile inimii româneşti par sortite să aibă un puternic răsunet prelungit până la graniţele cele mai îndepărtate, în timp şi în spaţiu, ale pământului şi ale graiului strămoşesc.

---

[1]) V. V. Haneş, *Antologia oratorilor români*, Bucureşti, 1944, pp. 173—174.

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III

TOMUL I, (1922—23)

TOMUL II, (1923—24)

TOMUL III, (1924—26)

TOMUL IV, (1924)

TOMUL V, (1925—26)

TOMUL VI, (1926—27)

TOMUL VII, (1927)

TOMUL VIII, (1927—28)

TOMUL IX, (1928—29)

TOMUL X, (1929)

TOMUL XI, (1930)

TOMUL XII, (1931—32)

TOMUL XIII, (1932)

TOMUL XIV, (1933)

TOMUL XV, (1934)

TOMUL XVI, (1934—35)

TOMUL XVII, (1935—36)

TOMUL XVIII, (1936)

TOMUL XIX, (1937)

TOMUL XX, (1938)

TOMUL XXI, (1938—39)

TOMUL XXII, (1939—40)

TOMUL XXIII, (1940—41)

TOMUL XXIV, (1941—42)

TOMUL XXV, (1942—43):

TOMUL XXVI (1943—44):

TOMUL XXVII (1944—45):

1. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei în lumina nouălor cercetări . . . .
2. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei . . . .
3. N. BĂNESCU. Nicolae Iorga, martir al libertăţii popoarelor . . . .
4. GENERALUL R. ROSETTI. Proiecte de operaţiuni în anii 1876-1878
5. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Tradiţia istorică despre voivodatele româneşti din Ardeal . . . .

TOMUL XXVIII (1945-46):

C. 42.653.